G
Gorkij mladí

GORKIJ

m ű v e i

GORKIJ
m ű v e i

Tizenhatodik kötet

Fordította

GELLÉRT GYÖRGY

GORKIJ
m ű v e i

Klim Szamgin élete
(Negyven év)

1925—1936

2. kötet

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1964

Második rész

Miközben Klim Szamgin a kiállításról, a vásárról mesélt Jelizaveta Szpivaknak, úgy érezte, előbbi elérzékenyülésének már csak emléke maradt meg, mint érzés azonban teljesen eltűnt. Felfedezte, hogy unalmasan beszél. Nyugtalanította a vágy, hogy meglelje saját álláspontját az újságok véget nem érő magasztalásai vagy zsörtölődő gúnyolódásai között, azonkívül pedig attól félt, hogy maga is beleesik Inokov durva és csípős cikkecskéinek hangnemébe.

Még Fedoszováról is csak nehezen találta meg azokat a nagy szavakat, amelyekkel mesélni szeretett volna róla, mikor azonban kiejtette őket, hallotta, hogy szárazon, fakón csengnek. De valamiképp mégis kiderült, hogy éppen ez a hajlott hátú vénasszony volt rá a legnagyobb hatással az Országos Kiállításon. És nem szívesen emlékezett vissza a fiatal cárhoz fűződő reményekre; róla csak bűnbánó mosolya maradt meg emlékezetében.

— Jelentéktelen ember, a miniszterek ide-oda ráncigálták, kényük-kedvük szerint, mint valami kölyköt — állapította meg, és kissé csodálkozott is a szavaiban csengő bosszúvágyó, személyes érzésen.

A kertben ültek, a cseresznyefák árnyékában, amelyeket dúsan ékesítettek az ametisztszínű gyümölcs gyöngyszemei. Este volt, a fülledt hőség zivatart jósolt; az ég színe a lefö-

lözött tejhez hasonlított, kékesszürke felhőfoszlányok tajtékoztak rajta, árnyak kúsztak a kerten át, és különös volt, hogy a lomb milyen mozdulatlan. Jelizaveta Szpivak a földbe ásott kerek asztalra könyökölt, arcát két tenyerébe szorította, s egy kicsiny piros bogarat figyelt, amely céltalanul mászkált az asztalon. Férje, hiányos öltözékben, az ablak alatt hevert a szőnyegen, szárazon köhécselt, és fel-alá tologatta a gyermekkocsit, amelyben egy nagy fejű csecsemő forgolódott kényelmesen, és sötét szemével az égre bámult.

— Ugyanilyen hangnemben, csak még élesebben írt nekem Inokov a cárról — mondta Jelizaveta Szpivak és elmosolyodott: — Inokov úgy írja a leveleit, mintha egész Oroszországban csak két írástudó volna; ő meg én, a csendőrök pedig nem tudnának olvasni.

A kis piros bogár közel kúszott Szamginhoz, és ő bosszúsan lefricskázta az asztalról.

— Nos hát... — folytatta az asszony, s fejét felemelte — beszéltek valamit a Hodinkáról?

— A Hodinkáról? Nem. Nem hallottam semmit — válaszolta Szamgin; visszaemlékezett arra, hogy miközben a cárról gondolkozott, egyetlenegyszer sem jutott eszébe a moszkvai katasztrófa, és gúnyos mosollyal kijelentette: — A jámbor nép megfeledkezett róla. Még Inokov is, pedig ő szívesen hánytorgatja fel a kellemetlen dolgokat

Jelizaveta Szpivak átható pillantást vetett Klimre, és szeretett volna mondani valamit, a csecsemő azonban cuppogni kezdett, a férj pedig megrántotta az asszony szoknyája alját:

— Enni kér!

Jelizaveta karjába vette az apróságot. Elfordult, odaadta a mellét, s orrhangon így szólt:

— Lám, milyen komoly az én fiam! Nem nyűgösködik, magába merül, szótlanul ismerkedik a világgal. Derék gyerek!

Az apa pedig a világosság felé tartotta ujjait és nézegette:

— Azt hiszi, hogy a zene az ujjaimban rejtőzik, a körmök alatt.

Klim érezte, hogy valósággal elárasztja a tűrhetetlen unalom. Unalmas volt minden: az asszony, akinek fehér ruháján sebesen váltják egymást a levelek és cseresznyeszemek apró árnyfoltjai, a tűdővészes, penészszínű muzsikus, fekete szemüvegével, a kert mozdulatlan lombja, a borús ég, a város lusta moraja.

Ennek az unalomnak a súlya alatt görnyedt néhány fülledt nappalon és éjszakán, s neheztelt Varavkára és anyjára; ők ketten a kiállításról a Krímbe utaztak, és ez egy hosszú hónapra a házhoz és a városhoz szögezte őt. Éjjelente kínozta a nő iránt érzett megszokott vágyakozás, dühösen és sértődötten gondolt Ligyijára. Egy este felment a lány szobájába, és kellemetlen meglepetés érte: az ágy rugóbetétjén összecsavarva hevert a matrac, a párnák és az ágynemű elrakva, a tükröt újságpapír, az ablak előtti karosszéket szürke huzat borította, az apró tárgyak gondosan elrejtve, s az ablakpárkányról eltűnt a virág. És úgy rémlett, mintha ez a sivár üresség azt kérdezné:

„Volt itt egy lány is?"

A lány azonban itt volt, erről beszélt makacsul Klim lelkének üressége, amely sajgott, mint valami seb.

Belépett a nagy szobába, téli napokon ez volt a gyermekek játékainak színhelye; sokáig sétált fel-alá, egyik sarokból a másikba, és arra gondolt, milyen könnyen kihull az ember emlékezetéből minden, kivéve azt, ami izgatja. Valahol él az apja, de sohasem jut eszébe, akárcsak Dmitrij bátyja. Ligyijára viszont akaratlanul is gondol. Nem lenne rossz, ha valami baj érné Ligyiját, szerencsétlen szerelmi regény, vagy más efféle. Csak használna neki, ha valami megtörné a büszkeségét. Mire is büszke annyira? Hiszen nem szép. És nem is okos.

Nagy volt a por a házban, és ez a porlepte üresség megfakította, kiszívta Klim gondolatait. A szobákban, az udvaron lustán járkált a cselédlány; Klim úgy figyelte, mint ahogy a vasúti kocsi ablakából nézi az ember a teheneket, a távoli réteken. Átcsapott feje fölött az unalom, amely mindenünnen áradt, minden emberből, tárgyból, épületből,

a csendes, zavaros folyó partjához tapadó város egész tömegéből. A kiállítás képei elmosódtak, elfelejtődtek, mint az álom, és úgy rémlett, hogy ez az apró szürke kis cár halványítja és nyeli el őket.

Jelizaveta Szpivak nem zavarta és nem is oktatgatta; ez jólesett Klimnek, de egyúttal sértette is. Az asszonyt szemlátomást rendkívül lefoglalta az iskola: folyton csak arról beszélt, meg a tanítványairól, de róluk sem szívesen; gyermekén és férjén kívül mindenre szórakozottan nézett, mint aki fáradt, vagy túlságosan önmagába mélyed. Reggel kilenc órakor elment az iskolába, és háromkor jött haza; öttől hétig a kertben sétált gyermekével, s kezében könyvet tartott; hétkor megint elsietett a műkedvelő karénekesek foglalkozására, és csak későn tért haza. Olykor elkísérte a templomi kórus karnagya, egy tagbaszakadt, hosszú hajú piperkőc; panamakalapot viselt, sétapálca volt a kezében, vastag bajusza pedig úgy meredezett kétfelé, mint két szurokcsomó. Egyszer-kétszer az asszony megkérdezte Klimet:

— Ír a kiállításról?

— Írok — felelte a fiú, noha még hozzá sem kezdett: unalom emésztette.

Reggelente, egy órával felesége távozása után, Szpivak a szárnyépületből a kapu felé indult; bizonytalanul imbolygott, akár a kisgyermek, aki csak most sajátította el a földön járás művészetét. A légzőkészülék előrenyomta állát, és göndör fejét uszkár koponyájához tette hasonlóvá, sötét, bolyhos öltönye pedig csak fokozta ezt a hasonlóságot: olyan volt a zenész, mint egy tudós cirkuszi kutya. Amikor összetalálkozott Klimmel, lehúzta nyakára a légzőkészüléket, és mindig mondott valamit a zenéről:

— Nézzen csak ide — mondta, két kezét Szamgin arca elé emelte, és felmutatta hét ujját: — Hét hangjegy, csupán hét, nemde? De mit csinált belőle Beethoven, Mozart, Bach? És így van ez mindenütt, mindenben: igen kevés adatott nekünk, de mégis végtelen sok gyönyörűt alkottunk belőle.

Azt bizonygatta, hogy a zene nyelve összehasonlíthatatlanul gazdagabb a szavakénál:

— Ahhoz, hogy egyetlen akkord lényegét elmondjam magának, sok tucat szó szükséges.

Egy este pedig a kertben, a hőségtől fulladozva, a következő újságot közölte Klimmel:

— Haldoklom. Ősszel bizonyára meghalok.

— Ugyan, mit beszél — torkolta le Szamgin, s ügyelt arra, hogy szavai lehetőleg ne nagyon közömbösen csengjenek.

— A feleségem sem hiszi el — mondta Szpivak, és ujjával bonyolult mintát rajzolt a levegőben. — Én azonban tudom: ősszel. Azt hiszi, félek? Nem. De sajnálom. Szeretek zenét tanítani.

Csontos ujjaira pillantott, és sípoló sóhajtás hagyta el ajkát.

— A feleségem is szeret tanítani, bizony! Látja, az életet zenekar módjára kellene berendezni: játssza mindenki becsületesen a maga szólamát, és akkor minden jó lesz.

Fuldokolva beszélt, torkában sípolt valami; hirtelen fejéhez kapott, nagyot tüsszentett, és megkönnyebbülten állapította meg:

— Ebben a városban olyan a por szaga, mint a madárpiszoké.

Szamgin úgy fogadta Szpivak beszédét, akár Gyiomidov bárgyú fecsegését, csak ettől még jobban nyomasztotta az unalom, amely aztán végül is a szerkesztőségbe űzte.

A szerkesztőség a csendes Dvorjanszkaja és egy néptelen sikátor sarkán volt; ez utóbbi kanyarogva futott neki a szegényház vaskapujának. Az emeletes épület megtört a sarkon: egyik része az utcára nézett, a másik pedig, amelyen két ablakkal több volt, a sikátorba nyúlt. A kaszárnya külsejű, dísztelen homlokzatú régi ház falairól lemállott a sárga festék, és színe cserzetlen bőrre emlékeztetett; a nap ibolyás árnyalatúra színezte az ablaküvegeket, s az ablakok fölött kellemetlenül szemet szúrt az aranybetűs felírás: „Vidékünk."

Szamgin felbaktatott a vaslépcsőn, amely remegett a földszinten zakatoló nyomdagépektől, és belépett egy nagy szobába; közepén egy tintafoltos viaszosvászonnal borított asz-

tal előtt Ivan Dronov ült, és fütyörészve jegyzett valamit noteszából egy keskeny papírcsíkra.

Tétován felállt, és Klim felé indult, mintha nem ismerné meg, amikor azonban Klim elmosolyodott, Dronov mindkét kezével megragadta a kezét, és szemlátomást túlzott örömmel rázta meg.

— Megérkeztél? Mikor?

— Mi újság? — érdeklődött Szamgin, akit kellemetlenül megzavart ez a túlzott öröm meg a tegezés.

— Lelencekből élek — jelentette ki feltűnő élénkséggel és zajosan Ivan. — A tárcaíró szellemeskedik: in natura hozzátok elém őket, az iroda majd pecséttel látja el, nehogy egy és ugyanazt a szerzeményt ötször is kiárusítsátok.

Haját rövidre nyíratta, lapos koponyája kilátszott és ettől arca még szélesebb lett; orrának kis gombocskája pedig szinte megduzzadt és szétfolyt. Porszínű, fakó bajuszát csipegette, és így folytatta:

— Nálunk mindenki szellemeskedik. Ebben az átkozott városban pedig nincs semmiféle esemény! Az ember akár maga mehet rabolni, gyújtogatni, gyilkolni, hogy megtöltse a napihír-rovatot.

Beszéd közben nyolcasokat rajzolt a tollszárral a viaszosvászonra, amely már térképhez hasonlított, és az ajtó mögül, a szerkesztő szobájából kihallatszó zizegésre fülelt: olyan volt ez a nesz, mintha egy macska játszana papirossal.

A dolgozószoba idő fogától megsárgult, valaha fehér ajtaja hirtelen kicsapódott. Megjelent a szerkesztő, kutyanyelveket lóbálva és felkiáltott:

— Dronov! Már megint mi az ördögöt... Ó, isten hozta! — mondta nyájasan, és még szélesebbre tárta az ajtót. — Tessék!

Egy perc múlva Klim a szerkesztővel szemben ült, és ezt hallotta:

— A cenzor logofóbiában szenved, vagyis szófélelemben, a munkatárs urak viszont intemperiában, azaz féktelen szószátyárságban, és mindegyik meg akarja mutatni a másiknak, hogy ő a radikálisabb.

Nyugodtan beszélt, nem panaszkodott, hanem mintha diktálna Klimnek. Zsebkendőjével megtörölte izzadó kopasz fejét, sárga halántékát; sértődött ajka különös fontoskodással biggyedt előre, amikor a latin szavakat kiejtette. Klim tudta, hogy a latin közhelyek a szerkesztő vesszőparipái közé tartoznak, majdnem minden cikke tarkállott az efféle kiszólásoktól: ab ovo; o tempora, o mores! dixi; testimonium paupertatis[1] — és egyebek, mind az újságírók kedvencei. A szerkesztő háta mögött zsúfolt könyvszekrény állt, üvegén viszszatükröződött a szürke hát, a kerek, nőies váll, s tompán csillogott a csupasz tarkó; úgy tetszett, ebbe a könyvszekrénybe a szerkesztő hasonmása van bezárva.

— Képzelje el, ilyen körülmények között milyen nehéz kialakítani és irányítani a közvéleményt. És még akadnak olyan emberek, akik meggyőződéssel vallják: „minél roszszabb, annál jobb." Végül a marxisták, ezek az úgynevezett forradalmárok egyáltalán nem szeretik a népet.

A kis szobát, amelyben mindenütt újságok hevertek, betöltötte a nyomdafesték szaga. A padló alatt szüntelenül zúgott, ütemesen dobogott valamilyen szörny. A szerkesztő fáradtan sóhajtott:

— A kiállításról? — kérdezte és Klim kéziratával elhessegetett egy tolakodó legyet, amely mindenáron a halántékára akart telepedni, hogy felszívja az izzadságot. — Inokov végképp tehetségtelen tudósítónak bizonyult — folytatta és a kézirattal a halántékára sújtott, majd ráncba vont arccal figyelte, amint a légy kergülten csapong az asztal fölött. — Inokov mizantróp, bizonyára a székrekedéstől. Kovalevszkij pszichiáter mondta, hogy Athéni Timon is székrekedésben szenvedett, és hogy ez általában biztos tünete a...

Végül sikerült rásújtania a légyre a kézirattal: megkönnyebbülten felsóhajtott, felvonta ajkát, és kissé széthúzta; Szamgin megértette, hogy a szerkesztő mosolyog.

— És ráadásul Inokov lehetetlen verseket farag, tudja, egyszerűen nevetségesek. Erről jut eszembe, összegyűlt nálam

[1] *A tojástól, vagyis kezdettől fogva; ó, idők, ó, erkölcsök; megmondtam; szegénységi bizonyítvány (itt: valakinek az észbeli képességeiről).*

néhány rőfnyi vers: helybeli költők terméke, nem óhajtja megnézni? Talán talál köztük valamit a vasárnapi számokba. Bevallom, nemigen értem a modern költészetet...

Bosszúsan összeráncolta homlokát, kihúzta az asztalfiókot, és átnyújtott Klimnek egy kisebb-nagyobb papírdarabkákból álló köteget.

— Nos, kérem, tessék! Vagy két hete Dronov ideadott egy egész csinos verset, ki is nyomattuk, és kiderült, hogy Benegyiktov írta! Persze kinevettek bennünket. Kérdem Dronovot: „Mit jelentsen ez?" „Egy ismerős papnövendéktől kaptam", mondta. Hm... Be kell vallanom: nem hiszek ebben a papnövendékben.

A tárcaíró rontott be a szobába:

— Már megint kivégeztetek?

Kezet szorított Szamginnal és kijelentette:

— Ez az ötödik tárcám ebben a hónapban!

Leült az ablakpárkányra, és olyan erősen kezdte rázni a köhögés, hogy sárga arca felfúvódott, vörösre hevült; vézna lábának sarka hevesen kopogott a falon, csontos válláról lecsúszott a nyersselyem kabát, feje görcsösen rázkódott, és fakó, nyilván igen száraz haja az arcába csüngött. Kiköhögte magát, majd megtörülte száját nem túlságosan tiszta zsebkendőjével, és közölte Klimmel:

— Megfáztam.

Azután kijelentette, hogy kilencesztendős újságírói pályafutása során a cenzúra már tizenegy kötetnyi írását semmisítette meg, húsz ívet számítva minden kötetre és negyvenezer betűt ívenként. Szamgin úgy értelmezte, hogy Robinson ezt nem fájdalommal, hanem büszkeséggel mondja.

— Túlzol — dünnyögte a szerkesztő; fél szemmel egy kéziratot böngészett, fél szemmel pedig egy újabb tolakodó légyre figyelt.

Robinson mondani akart valamit, leugrott a párkányról, de hirtelen megint elfogta a köhögés, és beleköpött a papírkosárba; a szerkesztő a kosárra sandított, odább rúgta, majd megnyomta a csengőt, és bosszúsan kijelentette:

— Már megint elfelejtették behozni a köpőcsészét.

Dronov lépett be. A szerkesztő átpillantott a pápaszeme fölött.

— Nem magának csengettem, hanem az altisztnek.

— A napi hírek — közölte Dronov.

— Mi van?

— Egy vízbefúlás. Két kisebb lopás. Verekedés a piactéren. Baleset...

— Micsoda élet, mi? — kiáltott fel Robinson, és karon fogta Klimet. — Gyerünk sörözni.

Dronov, az ajtóban állva a szerkesztő feje fölött tovább beszélt:

— Tegnap a városházán Toporkov börtönfelügyelő az elöljáróság tagjai közül Gracsovot hülyének, Tyimofejevet pedig tolvajnak nevezte...

— De egyik sem hitte el neki — fejezte be Robinson, és magával cipelte Klimet.

Szamgin nem akarta elszalasztani az alkalmat, hogy közelebbről is megismerje ezt az embert, aki úgy érzi, joga van az ítélkezéshez és leckéztetéshez. Széllel szemben haladtak; a por miatt Robinson összehúzta a szemét, köhécselt s élénken magyarázott;

— Menjünk a Walhallába! Én így hívom a „Volgá"-t, mivel a kocsma az orosz Walhalla, ahol hőseink nyugosznak, valamint azok, akik káros szenvedélyeknek estek áldozatul. Maga, fiatalember, milyen szenvedélynek hódol?

Rendezett utcán mentek végig, előkert mögé rejtőző, virágoskertekkel övezett, tarkaszínű házacskák között.

— Kényelmes házikók — dünnyögte Robinson, s mohón nyelte a forró levegőt. — A konzervativizmus minden fajtájának a fellegyárai. A konzervativizmus a kényelem talaján tenyészik...

„Lám, ilyenek az otthontalan, felelőtlen emberek, akiknek nincs mit sajnálniuk" — gondolta Szamgin.

— Emlékszik, Tolsztoj könyvében hogyan gúnyolja Akim bácsi a kényelmes klozettokat, mi?

Klim nem válaszolt s elmosolyodott; hirtelen nevetésre késztette az ösztövér ember hajlott alakja, sárga nyersselyem

kabátja, a sárga kalap a kezében, kenderszínű, borzas haja, s az arcán virító vörös foltok bohócra emlékeztettek.

— Nem hiszem, hogy maga rossz ember — mondta Klim, önmagának is váratlanul.

— Nem bizony! — kiáltott fel Robinson. — Pedig rossznak kell lennem, ezt követeli a foglalkozásom.

A vendéglő a folyópart meredek lejtőjén állott, az oszlopokon nyugvó terasz úgy lógott a levegőben, mint valami polc. Az öreg hársak csúcsai között látszott a folyó kékes csíkja; a nap megolvadt aranya ragyogott a víz tükrén, a folyón túl falvak szürke faviskói tapadtak a homokbuckákra, távolabb a halmokat borókabokrok nőtték be, még messzebb pedig dús felhők emelkedtek a földről.

A terasz egyik sarkában terebélyes nőszemély unatkozott egy üres fagylaltospohár mellett: dupla tokája volt, arca dinnye formájú, idegenszerű karvalyorra alatt bajuszka sötétlett.

— Madame Caspari, a híres kerítőnő — suttogta Robinson. — A cenzúra megtiltja, hogy írjunk róla.

Barátságos hangon fordult a fiatal pincérhez:

— Halat, Misa, tojást meg két kisüveg sört.

Sietve cigarettára gyújtott, elgémberedett lábát kinyújtóztatta az asztal alatt; elterpeszkedett a széken, és nyomban beszélni kezdett, miközben leplezetlen kíváncsisággal áthatóan fürkészte Szamgin arcát.

— Kíváncsi vagyok, mit alkot majd a maguk nemzedéke, amely kiábrándult az emberből? A hősi embertípus nyilván ellenszenves maguknak, vagy félnek tőle, noha a történelmet August Bebel és a hozzá hasonlók műveként képzelik el. Úgy hiszem, maguk individualistábbak a narodnyikoknál és a tömegeket csak azért tuszkolják előre, hogy a háttérben maradhassanak. Maguk között nem lehet olyan embert találni, aki beleőrülne a nép iránt érzett szeretetbe, a sorsa miatt érzett aggódásába, mint Gleb Uszpenszkij.

Szamgin bosszúsan összeráncolta homlokát, és a szavakat válogatta csípős válaszához; nem volt kedve politikáról vitatkozni, hanem azt szerette volna megtudni, mire alapítja

Robinson azt a jogát, hogy bírálatot mondjon mindenről és mindenkiről. A tárcaíró azonban kifújta a füstöt, összehunyorította szemét, és így folytatta:

— Emlékszik tragikus jajszavára: „Az ember kénytelen hatalmas észbeli és lelkiismereti erőfeszítéseket tenni azért, hogy az életét felépíthesse a nyilvánvaló hazugságra, ámításra és köntörfalazásra?"

Kenyeret tört, nagy darabokat dobált át a korláton a kövér begyű, kékesszürke galamboknak, és figyelte, milyen mohón csipegetik a kenyér héját, hogyan ragadják el egymás elől. Robinson csontos arcát ideges remegés torzította el.

— Bizony, az élet egyre könyörtelenebb lesz, és én meguntam a bohóc szerepét. A tárcaíró, öregem, közönséges paprikajancsi, pojáca. — Kissé felemelkedett a széken, a galambok közé hajított egy dugót és felsóhajtott:

— Ostoba madár. Uszpenszkij ennek ellenére optimista, az életet ugyanis igen könnyen fel lehet építeni hazugságra és köntörfalazásra, és senki sem követ el „hatalmas" erőszakot lelkiismeretén és értelmén.

Szaporán beszélt, s mintha szeszélyesen kígyózó ösvényen szaladna, egyik témáról a másikra ugrált. Ezeket az ugrásokat Klim nagyon zavarosnak, egymásnak ellentmondónak találta: szinte gyónáshoz hasonlítottak. De együttérző arcot vágott és hallgatott; kellemes volt ezt az embert kevésbé jelentékenynek látnia, mint amilyennek képzelte.

A tárcaíró hanyagul, sietve lepiszkálta villájával a kocsonyát a halról, megette és kijelentette:

— Csakis hallal és tojással táplálkozom, mert ez tartalmazza a legtöbb foszfort.

A tojásokhoz azonban hozzá sem kezdett; megforgatta két tenyere között, és zsebébe süllyesztette.

— A kedvenc kutyámnak viszem. Én, öregem, szinte „beteges vonzalmat" érzek minden kóbor kutya iránt. Olyan okos, kedves állat, és nem becsülik meg! Figyelje csak meg, Szamgin, senki sem tudja úgy szeretni az embert, mint ahogyan a kutyák.

A sört apró kortyokban hörpölte, mint a bort, ivott, és a homlokát ráncolta, cuppogott.

— Mi a vélménye az anekdotákról? — kérdezte felélénkülve. — Én szeretem őket.

Lehunyta jobb szemét, és öreges hangon, mintha kötekedne valakivel, prüszkölve így folytatta:

— A kíváncsi népi észjárás a valóságot legendák és anekdoták formájában fogja fel... Komolyan beszélek! Lám, eddig tizenegy városban éltem, de csak anekdotákat gyűjtöttem össze. Kazanyban a házigazdám, egy szkopec uzsorás, roppant furfangos öregember, elmesélte, hogy Gavriil Gyerzsavin, gazdag létére, negyvenesztendős koráig koldusnak tettette magát, és énekelve rimánkodott alamizsnáért az utcán. Igazságszerető uralkodónk, a boldog emlékű Sándor cár azonban leleplezte, és Szibériába száműzte; megalázásul elkészíttette a szobrát, koldusgúnyában, kitárt karral, és a színház elé állíttatta: elég a színlelésből, te zsivány!

Robinson rekedtes hangjából szomorúság csendült ki, amelyet gúnyos mosollyal igyekezett palástolni sikertelenül. Csontos arcán szürke árnyak tűntek fel, melyek mintha a kiégett szempár alatt húzódó ráncokban születtek volna; szeme lázasan csillogott, majd csüggedten kihunyt pillái ernyője alatt.

— A Gyerzsavin családnevet pedig így magyarázzák: Gavrilo kazanyi paraszt fűtő volt Nagy Katalin palotájában. A cárnő egyszer összeveszett a szeretőjével, Potyomkinnal, és rákiáltott: „Levágatom a fejed!" Az futásnak eredt, a cárnő pedig, asszonyi dühében utána iramodott, úgy, ahogy volt: anyaszült meztelenül. De Gavrilo sem esett a feje lágyára, és visszatartotta: „Nem illik neked, cárnő, a kedveseid után futkosni!" Észbe kapott az uralkodónő: „Igazad van, Gavrilo, jutalmat érdemelsz cárnői és asszonyi becsületem megvédelmezéséért, azért, hogy megóvtad a birodalmat a botránytól." Gavrilo hét esztendeig őrködött a cárnő hálószobájának ajtaja előtt, és a Gyerzsavin[2] nevet kapta. Potyom-

[2] *Ugyerzsaty: megóv, visszatart.*

kint pedig a cárnő Kazanyba küldte kormányzónak. Potyomkin aztán később átállt Pugacsovhoz.

Robinson fekete acél cigarettatárcát húzott elő zsebéből, és a folyón túl terjengő ködös unalomra bámulva, felsóhajtott:

— Több mint száz ilyen anekdotát jegyeztem fel cárokról, költőkről, püspökökről, kormányzókról . . .

— Érdekes — állapította meg közömbös hangon Szamgin. Hallgatta a tárcaíró anekdotáit, s eszébe jutott Varavka megvető véleménye:

„Robinson az értelmiség azon tagjai közül való, akiknek lelkében az élettapasztalat nem ölt határozott formákat, nem fröcsköl oktató célzatú mérget, hanem csupán e tapasztalat birtokosait sújtja. Jámbor ölebecske ez a Robinson."

Klim felállt, és kezét nyújtotta.

— Mennem kell.

— Én is megyek — mondta Robinson.

Ekkor a barna arcú, zömök, templomi karnagy lépett ki a vendéglőből a teraszra: ütemes léptekkel közeledett, mintha a kulisszák mögül jelenne meg a színpadon. Tömött bajuszának két végét úgy kipöndörítette, hogy majdnem a szeméig ért, amely kerek volt és fekete, akárcsak mesteri szabású szárnyas kabátjának túlságosan nagy gombjai. Az egész ember simára volt csiszolva, még a sétapálcája is valósággal ragyogott, noha egészen feleslegesnek tetszett szőrös kezében.

— Korvin — suttogta a tárcaíró, nyakát előrenyújtotta és köhécselt; zsebre dugta kezét, és igyekezett szilárdabban elhelyezkedni a széken. — Corvin István[3] magyar király leszármazottjának vallja magát; semmirekellő fickó, könyörtelenül püföli a gyermekénekeseket, meg is írtam róla. Látja, milyen agresszíven néz rám?

Korvin sarga kesztyűs kezével forgatta botját, üdvözölte a sarokban ülő hölgyet, s biztos léptekkel megindult Ma-

[3] *Nyilván Corvin Mátyásra gondol.*

dame Caspari mosolya irányában. Amikor azonban észrevette a tárcaírót, megtorpant, összevonta szemöldökét, és bajusza csücske fenyegetően táncolni kezdett, fakó szeme fehérjét pedig elöntötte a vér. Klim a szék támlájába fogózva állt, és várta, hogy nyomban kitör a botrány; Robinson arckifejezéséből, zavart mosolyából látta, hogy a tárcaíró ugyanazt várja.

Ekkor azonban a vendéglő ajtajából, mint valami hatalmas fekete madár, bő köpenyében a teraszra röppent Inokov: egyik kezében kalapját tartotta, a másikat pedig úgy előrenyújtotta, mintha kardot szorongatna. A kard azért jutott Szamgin eszébe, mert Inokov váratlan megjelenésével és külsejével Don César de Bazanra emlékeztette.

— Nini, Inokov, hát megérkezett... — kiáltott örömmel a tárcaíró, felugrott az asztal mellől, de nyomban visszaült: Inokov ugyanis se szó, se beszéd a karnagy arcába csapta kalapját, kezéből kitépte a botot, és kihajította a terasz korlátján, majd galléron ragadta, megrázta, és belesuttogott, belehörgött valamit kimeredt szemű, rákvörös, kerek képébe. A karnagy a válláig ért Inokovnak, de sokkal szélesebb és testesebb volt nála. Klim azt várta, hogy nyomban megragadja Inokovot, és áthajítja a korláton, de csak tántorgott, fél kezével panamakalapját szorongatta, a másikkal pedig Inokov mellét bökdöste, és csengő hangon így kiáltott:

— Hagyjon békét! Mit akar? Panasz teszek!

Inokov ekkor váratlan könnyedséggel, ami meglepte Klimet, megfordította a karnagyot, belerúgott és elbődült:

— Összetörlek!

Kiszaladt két pincér, a csapos, az ajtóban feltűnt egy kövér férfiú, asztalkendővel a mellén, a hölgy pedig öklével az asztalt verte és kiabált:

— Hívják már a rendőrséget!

A karnagy azonban szökdécselve beszaladt a vendéglőbe, és csak onnan sivította, fuldokolva s a kalapjával hadonászva:

— Ezért még felelni fog! Ellátom én... a baját!

Szamgint nagyon felizgatta a botrány, de mégis ez ötlött

eszébe: „Mennyire szánalmas és nevetséges a megijesztett ember!"

A hölgy az ajtó felé sietve, így szólt hozzá:

— Nem szégyelli magát? Megsértenek egy embert, maga pedig úgy ül, mint a cirkuszban.

Inokov azonban útját állta, az arcába bámult, és ráförmedt, mint valami lóra:

— Nono!

Az asszony félreugrott és besietett a vendéglőbe, de még visszaszólt:

— Tanúskodni fogok!

Inokov odament Robinsonhoz, mogorva mosollyal kezet nyújtott neki, majd Szamginnak; keze izzadt volt és remegett, szeme pedig ijesztő furcsán elfehéredett, pupillája valahogy szétfolyt, és ez vakká tette az arcát. A pincér odatolt egy széket, Inokov leült, lábát az asztal alá húzta és rendelt:

— Sört, Matvej Vasziljevics, de jó hideget.

— Mit jelentsen ez? Miért tette? — kérdezte halkan, de felháborodottan Robinson.

— Ő tudja! — felelte Inokov, és megrázta a fejét, úgyhogy kalapja a térdére hullott.

— Nem helyeslem — prüszkölt mérgesen Robinson, és cigarettára gyújtott.

Inokov vállat vont, és nem válaszolt.

— Fülledt itt a levegő — jelentette ki Szamgin, és zsebkendőjével legyezte magát.

Miért, miért nem, kellemetlen volt tudomást szereznie Inokov erejéről, hogy ilyen könnyedén kihajíthat egy nála jóval testesebb és súlyosabb embert. De nyomban eszébe jutott egy mondat, amelyet egy birkózómérkőzésen hallott:

„Bátorsággal győztem, nem pedig erővel."

Szeretett volna eltávozni, de úgy vélte, hogy Inokov ezt esetleg rosszallásnak tekintheti, és különben is meg akarta tudni, miért verte meg a karnagyot ez a vadember.

— Mikor érkezett? — érdeklődött.

— Tegnap este — felelte igen szívélyesen Inokov. Majd

elmosolyodott, azzal a mosollyal, amely annyira meglágyította és megszépítette durva arcát, s így folytatta: — Elég volt! Összevesztem Varavkával, nem dolgozom tovább az újságnál! Úgy járkált a kiállításon, mint valami mohó legényke a játékosboltban. Vera Petrovna pedig olyan, akár a kalugai kormányzóné, aki már semmin sem tud csodálkozni. Tudja, Szamgin, Varavka tetszik nekem, de csak egy bizonyos mértékig...

— Maga, barátocskám, hamarosan az egész világgal hajba kap, összeférhetetlen ember — dörmögte Robinson, és cigarettával kínálta. — Miért ijesztett rá a karnagyra?

Inokov kivett egy cigarettát, megnézegette, majd kettétörte, a tálcára dobta és felsóhajtott; közben megrántotta vállát és hunyorgott.

— Kérdezze meg őt magát! Ami engem illet, úgy hiszem, Kamcsatkába utazom; néhány disznó oda készül, aranyat akarnak keresni. Unom már a maga szóáradatát, Robinson, unom a mélyen tisztelt szerkesztő urat, unom az átkozott nyomdagépek zaját és szagát: torkig vagyok mindennel!

— Rendkívül következetes! — jegyezte meg gúnyosan Robinson. — Az újság világából egyenest Kamcsatkába rohan...

Szamgin úgy vélte, most már elmehet, Inokov megszorította a kezét, és halvány mosollyal kérdezte:

— Nagyon elítél, ugye?

— Nem mondhatok ítéletet, amíg az indokokat nem ismerem — válaszolta nagylelkűen Szamgin.

Az a bizonytalan érzése volt, hogy ez a fickó ma megnőtt a szemében, noha éppolyan kellemetlen maradt, mint azelőtt.

„Csak nem a testi erejével és ügyességével veszteget meg?" — találgatta homlokát ráncolva, és egyre tisztábban látta, hogy az egyik ember kisebb lett, a másik viszont nagyobb.

Otthon a versek között nyomban megtalálta az Inokov aláírásút. Az aláírás és az egyenetlen sorok betűi meredeken balra dőltek, elmosódtak, külön-külön ágaskodtak; a más-

salhangzók kicsinyek voltak, a magánhangzók viszont nagyobbak. Már ebben is érezni lehetett a mesterkéltséget.

Úrnőm!

— olvasta homlokát ráncolva Klim.

Derék egy kutya vagyok én, igazán!
Bizonyság rá, hogy mindenféle állat
S közöttük még a disznó se tagadja
— Pedig ő különösképp nem állhat —,
Egynémely kiválóságomat.

De nem lelek csak egyet is az emberek közt,
Aki úgy szeretne, önzetlenül engem.
Holott nem ismerem én rosszul őket,
S megosztom vélük mindenem,
Merítek az élet bánatából
S öröméből szívemmel, e rézkorsóval.

Adok én, de nincs mit kapnom tőlük.
Nem eszem édeset, nem eszem zsírosat.
A hitványság is felkavarja gyomromat,
Kölyökkoromban tele tömtek hazugsággal.

Belepusztulok e tébolyult bánkódásba!
Egy ember kellene nékem, egy ember,
Akinek vidáman s szelíden nyalogassam
A kezét, mert emberien jó!

Úrnőm!
Ha volna ereje, az istene lehetne
Egy derék ebnek, egy jó kutyának,
Ez igazán nem alázná meg önt . . .

Az asszony merengve bámult a kietlen szürke égre.
S azt kérdezte:
Hol vannak a rímek?

„Ez nem is vers — állapította meg Szamgin, és tanácstalanul nézte az összegyűrt papírlapot. — Ostoba-e, vagy eredeti?"

Olykor úgy érezte, hogy az eredetieskedés szokatlanul összeszerakott szavakba öltözött ostobaság. Most azonban meghökkent: Inokov sorai egyáltalán nem csengtek ostobán, de mégsem volt hajlandó eredetinek elismerni őket. Ceruzájával szemeket, orrokat, szájakat rajzolt az *o* és *a* betűk elébe, majd a torz fejecskéket fülekkel és bozontos üstökkel látta el; az jutott eszébe, hogy jó volna kigúnyolni Inokovot egy paródiával, amelynek ez lehetne a címe: „Szeplők és versek." Kicsoda ez az „úrnőm"? Talán Jelizaveta Szpivak? Bizonyára ő. Akkor már érthető, miért sértette meg Inokov a karnagyot.

Este, sötétedéskor, átment a szárnyépületbe. Jelizaveta Lvovnát az asztalnál találta, éppen varrogatott, Klim felolvasta a verset. Az asszony fejét fel sem emelve végighallgatta, majd megkérdezte:

— Inokov megengedte, hogy felolvassa nekem ezt a verset?

— Nem, de úgysem jelenik meg — válaszolta sietve és zavartan Szamgin. — De honnan tudja, hogy Inokov írta?

Jelizaveta Szpivak kissé felemelte a fejét, és mosolyogva nézett Klimre, s ez csak még jobban zavarba ejtette a fiatalembert.

— Ne szóljon neki — kérte az asszonyt, aki az asztalra tette varrását és megkérdezte:

— Nem tetszik magának Inokov?

— Nem; van benne valami kellemetlen — felelte kis szünet után Szamgin.

— Nyerseség — segítette ki az asszony, s lehúzta ujjáról a gyűszűt, azzal játszadozott. — Ez az önbizalom hiánya miatt van. Meg Schillertől és Karl Moortól — tette hozzá rövid gondolkozás után, ingadozva a széken. — Ő romantikus, de túlságosan nyomasztja az élet igazságának súlya, és ezért nem lesz belőle költő. Egyik verse így végződik:

Lelkemen erőt vesz a kétségbeesés
S mint puccos kokottot díszítik
A szánalmas szavak papiros-virágai.

Nem valami ügyes; általában nincsenek ügyes szavai és ügyes gondolatai sem, nyilván azért, mert becsületes.

Beszéd közben lágy mozdulatokkal igazgatta haját, ruhája gallérját és ráncait a keblén.

„Úgy tisztogatja magát, akár a kotlóstyúk — gondolta Klim, szeme sarkából figyelve az asszonyt. — Tejszag árad belőle."

Jelizaveta Szpivak úgy beszélt, mint valami tanítónő: kellemetlen volt hallgatni.

— Fiatal korában mindegyikük igyekszik meglelni a saját útját, ezt már Goethe is megállapította — hallotta Klim.

„Nem nagyon értek a nőkhöz. Tulajdonképpen ez az asszony unalmas és kispolgári, Péterváron pedig úgy tetszett..."

— Emlékszik, hogy elválasztotta a költészetet az élet igazságától...

— Kicsoda? — kérdezte Szamgin.

— Goethe.

— Ó, igen! Maga egyetért vele?

— A nőnek jól megalapozott joga van ahhoz, hogy a költészetet hazugságnak tartsa — válaszolta halkan, de határozottan az asszony.

A szomszéd szobából behallatszott a zenész köhécselése, és e köhögéstől mintha még jobban összesűrűsödött volna az unalom az asszony szavaiban. Klim kivárta az alkalmas pillanatot és eltávozott; valósággal haragudott Jelizavetára. Éjszaka pedig sokáig gondolkozott az emberről, aki igyekszik meglelni a saját útját, és a többiekről, akik a másikat mindenféleképp igyekeznek igába törni, a kitaposott útra terelni, letörülni sajátos arculatát. Mulatságosan jelentette ki egyszer Alina Tyelepnyeva, hogy szerinte az egész világ javítóintézet, de mégis igaza van. A világból épp az ilyen Jelizaveta Szpivakok csinálnak javítóintézetet.

Néhány nappal később, egy reggel Klim Szamgin, ágyában fekve, kinyitotta az újságot, és megpillantotta benne a kiállításról írt cikkét. Kellemes izgalom fogta el, egy pillanatra lehunyta a szemét, de így is ott lebegtek előtte az apró fekete betűk: „Az orosz munka ünnepe." De miután elolvasta a kövér és apró betűkkel szedett hat hasábot, nyugtalanságot érzett, mintha legyek csípnék és csiklandoznák. Bosszantották a sajtóhibák; sérelmes volt meggyőződnie, hogy egyes mondatai bőbeszédűek és nehézkesek, mások viszont dagályosak, és bár általában véve a cikk stílusa higgadt, van benne valami idegen, ami Inokov zsörtölődő korholásaira vall. Ez volt a legkellemetlenebb, annál is inkább, mert két-három helyen majdnem szó szerint ráismert Inokov szavaira. Különösen meghökkentette az Odüsszeuszt váró Penelopéról és a kopasz kérőkről szóló mondat.

„Hogy is tehettem ilyet?" — korholta mérgesen önmagát.

A tükörből visszanézett rá gondterhelt, megnyúlt arca, a kissé beharapott felső ajkával és fagyosan csillogó szemüvegével.

„Kíváncsi vagyok, mit szól hozzá Jelizaveta Szpivak?"

— Úgy hiszem, kissé túl keresett a stílusa — mondta az asszony, de nyomban megvigasztalta: — Különben gratulálok!

Dronov is gratulált, szemlátomást őszintén:

— Sok szerencsét kívánok első irodalmi szárnypróbálgatása alkalmából — rikoltotta és megrázta Szamgin kezét. Robinson viszont egyetértett Jelizaveta Lvovnával:

— Jónak tartom, de meg kell jegyeznem valamit: a cikkecske egy ínyencfalatokkal megrakott kirakathoz hasonlít, minden pompás, de nem a nagyközönség számára való.

Klim e szavakat bóknak vette.

Szemügyre vette az újság munkatársait, s megállapította, hogy a szerkesztőség legérdekesebb embere s a lap legjellegzetesebb színfoltja Dronov, s e körülmény nyomban csökkentette szemében e „sajtótermék" jelentőségét. El kell ismernie azonban, hogy Dronov, mint a napihír-rovat vezetője kitűnően megállja a helyét. Nyugtalan szemének éles

pillantása áthatolt a házak falain, a mindennapi élet mikroszkopikus kicsinységű porába, és remek meglátással felfedezte, ügyesen kiszemelte a legnagyobb és legsötétebb szemcséket.

— Az egész újság jóformán az én anyagomból él — dicsekedett, a száját elhúzva. — Ha én nem volnék, Robinson nem is tudná, miről írjon. De nekem kevés helyet adnak; megkereshetnék százötven rubelt is.

Dronov meséi a város életéről csepegtek a gonoszságtól és szánalomtól, lehetetlen volt ebből a gonoszságból levonni a tanulságot, újságsorokká alakítani. A rovatvezető történeteinek gonoszsága taszította Klimet, mivel egy posványból eredő lomha pataknak ábrázolta az életet, másrészt vonzotta is, mert lehetővé tette, hogy megláthassa a különbséget önmaga és az emberek között, akik ezt a posványt megteremtették. Egyszer-kétszer azonban mégis megjegyezte Dronovnak:

— Nagyon is célzatosan ragadod ki a sötét jelenségeket.

— Hát mi más akad ezenkívül? — kérdezte a rovatvezető; két tenyerét összeszorította, ujjait ropogtatta, gomba alakú orra pedig egészen kivörösödött. — A szerkesztő polgármestert csinál a mostohaapádból, és azt hiszi, hogy megreformálta egész Oroszországot, a tökfilkó! De leginkább azt szereti figyelni, amikor a korrektornő a térdhajlatát vakarja, mindig viszket neki ott, nyilván szoros a harisnyakötője — mesélte Dronov mosolytalanul, mintha valami fontos témáról beszélne. — A korrektornő kis vakarcs, himlőhelyes; vidéki tanítónő volt, de megbízhatatlanság miatt elmozdították. Amikor nincs dolga, pasziánszot rak. Megkérdeztem egyszer: „Mit akar kitalálni?" „Hogy mikor lesz alkotmányunk." Persze hazudik: férfiról jósol magának.

Azt is elmesélte, hogy az alkormányzó, amikor átölelt egy operettszínésznőt, megszúrta a kezét egy gombostűvel, a keze megdagadt, felvágták, és vérmérgezéstől tartanak.

— Robinsonnak való — jelentette ki sajnálkozva és reménykedőn hozzátette: — De akkor sem csúszna át a cenzúrán, ha ő írná meg.

Dronov bámulatosan sok mocskos szerelmi históriát, siralmas drámát ismert, a cinikus haszonlesés és szélhámosság számtalan esetét, amelyeket azonban nem lehetett leleplezni.

— A cenzor hitvány kutya. Vénember, térdig lóg a hasa, a felesége viszont fiatal menyecske, paplány, a Vöröskeresztnél volt irgalmas nővér. Most Majevszkij oktatgatja, a különleges feladatokkal megbízott kormányzósági hivatalnok; nemrég féltucat csipkés bugyogót ajándékozott neki.

Dronov képzeletében a várost olyan emberek népesítették be, akik a legnagyobb egyetértéssel művelnek mindenféle ocsmányságot, és ugyanolyan egyetértéssel figyelik egymást, hogy kölcsönösen árulkodjanak egymásra. Ivan Dronov pedig szemmel tartja valamennyit, és gyűjti a kimeríthetetlen anyagot, hogy mindannyiukat feljelentse valakinél.

Szombatonként a szerkesztőségben összegyűltek az újság munkatársai és pártfogói, ezek az emberek szemlátomást szívesen beszéltek bárhol és bármiről. Szamgin még jobban megbizonyosodott, hogy minden embernek megvan a maga érvrendszere; bár néha észrevette, hogy ez a nézet nem világítja meg az egész embert, de hisz „a kivétel erősíti a szabályt"! E szólam előrelátóan figyelembe veszi az olyan emberek létének lehetőségét is, akik páratlan ügyességgel összeválogatott, díszes szavakba öltöznek s ez végeredményben mégiscsak saját érvrendszerük megteremtéséhez vezet, nem tovább. Bizonyára vannak olyan eszes emberek is, akik szilárd vélemény kialakítására törekednek, s elérik a hívők állapotát; ekkor azonban megtorpannak szellemi fejlődésükben és elbutulnak.

A szerkesztőségben politikai reformok szükségességéről vitáztak, az európai alkotmányok kiválóságait elemezték, helyeselték vagy támadták egy szocialista parasztköztársaság létesítését Oroszországban: Szamgin pedig hallgatta, és azt gondolta, hogy ez a mindig heves, olykor dühös szónoklat csupán puszta szójáték, amellyel egyesek unalmukban szórakoznak, vagy hivatásosak mestersége, akik azzal keresik a kenyerüket, hogy „felébresztik a társadalom politikai és

nemzeti öntudatát". Klim játéknak és mesterségnek tartotta az elmefuttatásokat a nagy szibériai vasút jövőjéről, Oroszország kijutásáról az óceánhoz, Európa kínai politikájáról, a szocializmusnak Németországban elért sikereiről és általában a világ életéről. Furcsa volt, hogy a világ sorsát két tucatnyi orosz értelmiségi akarja eligazítani, egy isten háta mögötti városkában hetvenezer polgár között, akiknek világát kicsinyes érdekeik korlátozták. Ezek az emberek akkor keltettek benne különösen erős ellenszenvet, amikor városuk életére terelték a szót. Ilyenkor mindnyájan Dronovhoz hasonlítottak. És mintha mindegyiküknek egy szürke porral megtömött láthatatlan kis zsákja volna, szüntelenül marékszámra szórták a port egymás szemébe, akár a városszéli kövezetlen utcákon játszadozó gyermekek. Dronov zsákja terebélyesebb volt ugyan, de a por majdnem valamennyiben egyformán marta és ingerelte Szamgint. Reggelente, amikor az újságot olvasta, úgy rémlett, hogy ez a por ott fekszik a papíron, a szedés apró fekete foltocskáiban, és zsírszag árad belőle.

Ingerültségét a szerkesztő higgadt szavai sem csillapították. A szerkesztő figyelmesen hallgatta a vitákat, széthúzta s felvonta az ajkát; izgett-mozgott a széken, igyekezett minél szilárdabban megtelepedni, mintha attól tartana, hogy a szék kiugrik alóla. Majd tagoltan, intő hangon megszólalt:

— Veszedelmes betegség terjed nálunk. Én a valósággal szemben táplált kriticizmus hipertrófiájának nevezném. Nyugat politikai eszméit át kell ültetni orosz talajra, ez vitathatatlan. De nem szabad megfeledkeznünk a nemzeti szellem és életmód bizonyos sajátosságainak rendkívüli fontosságáról.

Sokáig tudott beszélni, hangját nem emelte fel s nem is fogta halkabbra, és beszédét mindig azzal az óvatos jóslattal fejezte be, hogy lehetséges az „alulról jövő robbanás".

— A forradalmat nálunk nem a Rilejevek és Pesztyelek, nem a Petrasevszkijek és Zseljabovok csinálják, hanem a Bolotnyikovok, Razinok és Pugacsovok — ezt nem szabad szem elől tévesztenünk.

Szamgin úgy vélte, a szerkesztő okosan beszél, szóáradata azonban makacs őszi esőhöz hasonlít, amely arra készteti az embert, hogy ernyővel védekezzék. A szerkesztőt egyébként nem valami nagy tisztelettel hallgatták és csupán egyetlen elvbarátra lelt, Tomilin személyében, aki egy tűzoltó bátorságával locsolta a viták lángját hideg szavainak sugarával.

— A nép állati ösztöneivel körülvett értelmiségnek nem politikai elméleteket kell kidolgoznia, amelyek sohasem változtattak meg semmit és nem is tudnak megváltoztatni, hanem olyan pszichikus erőt, amely megrendszabályozhatja a néptömegek egészen természetes anarchikus ellenállását az állam fegyelmezésével szemben.

Tomilinnal kelletlenül, óvatosan vitatkoztak, csupán az elegáns Pravgyin ügyvéd próbálta meg olykor elárasztani szavainak áradatával.

— Ha nem tévedek, ön éppen úgy vélekedik a népről, mint Nietzsche és Renan, aki „Caliban" című filozófiai drámájában...

Tomilin azonban nem hallgatta végig az ellenvetéseket. Mosolygott és rőt szemöldökét kissé felvonva, porcelánszemével az ügyvédre bámult, úgy zúdította az arcába a kérdéseket:

— Egyetért-e azzal, hogy az életet az értelem szerint kell formálni? Egyetért-e azzal, hogy az értelmiség az értelem szerve?

Klim látta, hogy Tomilint itt sem szeretik, és a szerkesztő kivételével mintha mindenki félne tőle, ő pedig érzi ezt, és szemlátomást büszke rá: a büszkeségtől drótszerű haja szinte még jobban ágaskodott. Úgy rémlett, az emberek iránt érzett megvetése jeléül készakarva hangoztat eretnek szólamokat.

— Bármely formában jelentkezik is a humanizmus, sosem volt és nem is lesz más, csupán az intellektualisták beismerése, hogy mennyire tehetetlenek a nép színe előtt. Mint ahogyan a nemiség lealázó átkát émelygős versikékkel próbáljuk leplezni, pontosan úgy akarjuk magányunk tragi-

kumát palástolni Fourier, Kropotkin, Marx és a tehetetlenség s az élettől való rettegés többi apostolának evangéliumaival.

Tomilin széles mosollyal kivillantotta fehér fogait, és így fejezte be:

— De már késő. A technika őrült fejlődése hamarosan a legdurvább materializmus diadalához vezet...

Pravgyin ügyvéd felháborodva kiabált mindenféle ellentmondásról, cinizmusról, Konsztantyin Leontyevről, Pobedonoszcevről, Robinson pedig, köhécselve, kuncogva odasúgta Klimnek:

— Ó, a rőt hajú majom! Hogy ágál!

Tomilin elégedetten szuszogott, kabátzsebéből szalvéta nagyságú zsebkendőt húzott elő, és erősen megtörölte homlokát, arcát. Képe bíborszínben fürdött, szeme kimeredt, alatta kékes színű párnák puffadoztak; nagyokat fújt, mint aki túl sokat evett. Klimnek az ötlött az eszébe, hogy ha Tomilin leborotválná tömött szakállát, kiderülne, hogy arca olyan kemény, akár a görögdinnye. Tomilin tüntetően észre sem vette Klimet, és ha Szamgin üdvözölte, szó nélkül, hanyagul odadugta szőrös kezét és félrenézett.

— Miért haragszik rám? — kérdezte Klim a mindentudó Dronovtól.

— Nyilván féltékenykedik. Nincsenek tanítványai. Azt hiszi, filológusnak, filozófusnak készülsz. A jogászokat ki nem állhatja, tudatlannak tartja őket. Ezt vallja: „Ahhoz, hogy valamit védelmezzünk, mindent tudnunk kell."

Dronov sanda pillantással tette hozzá:

— Mindenki belészagol, és menekül tőle, akárcsak a patkányok Gogolnál.

— Gyakran felkeresed?

— Járok hozzá — felelte bizonytalanul Dronov és felsóhajtott: — A felesége jóravaló asszony.

Becsípte az ujját az ollóval, amellyel játszott: az ollót elhajította, ujját pedig a szájába kapta, kiszívta, majd szemügyre vette s mellénye zsebébe dugta, mint egy ceruzát. És megint felsóhajtott:

— Sok mindenről helyes ismeretei vannak ennek a Tomilinnek. Például a humanizmusról. Az embereknek semmi okuk sincs rá, hogy jók legyenek, a félelmet kivéve. A felesége szinte ostobán jó . . . akár a részeg. Noha Tomilin már megtanította, hogy ne higgyen istenben. Negyvenhat esztendős létére.

Klim Szamgin egyetértett Dronovval abban, hogy Tomilin jól beszél a humanizmusról, és úgy érezte, hogy mind a tanító, mind a szerkesztő gondolatai közel állanak hozzá. De egyikükkel sem rokonszenvezett: az egyik nevetségesnek látszott, a másikban pedig volt valami borzongató. Végeredményben ők is felingerelték valamivel, akárcsak a szerkesztőség többi tagja, Klim olykor úgy vélte, hogy ez a „valami" talán a „bölcsesség túltengése".

Érdeklődését felkeltette egy helybeli történész, Vaszilij Jeremejevics Kozlov. Gondozott külsejű, simára fésült, fehér hajú kis öregember volt, apró görénypofájú és hegyes, rózsaszín fülű. Sárga arcát piros erek barázdálták, ezüstkeretes, erős pápaszemet viselt, üvegei mögött szinte szétfolyt a zavaros szeme. Csüggedten lehajló, nagy, kékes orra alatt rövidre nyírt ősz bajusz, fonnyadt ajkán állandó udvarias mosoly. Alkoholistának látszott, de volt benne valami kellemes, játékbábuszerű: csinos kabátkája, hófehér ingmelle, frissen vasalt nadrágja, fényesre tisztított csizmája és öregembernél szokatlan szótlansága, mindez rokonszenvet ébresztett Szamginban, és nyugtalanító gondolatot keltett benne:

„Öregkoromban talán én is ilyen elfeledten fogok üldögélni, idegen emberek között . . ."

Kozlov a város történetéről szóló cikkeket hordott a szerkesztőségbe, ezeket a cikkeket négyszögletes papírdarabkákra írta, igen apró betűkkel és hivatalos stílusban; a szerkesztő azonban csak ritkán nyomatta ki munkáit, mivel cenzúrába ütközőnek vagy érdektelennek találta. Az öreg udvarias mosollyal csavarta össze a kéziratot, szerényen letelepedett egy székre Oroszország térképe alatt, és félóráig, néha még tovább is elhallgatta a munkatársak beszélgeté-

sét, vastag szemüvegén keresztül figyelte őket; azok pedig mintha összebeszéltek volna, rá sem hederítettek. Az újság helyi munkatársai és barátai ismerték, de félvállról kezelték, mint ahogy általában a csodabogarakat és az írás szerényebb mániákusait szokás. Klim észrevette, hogy a történész különös figyelemmel szemléli Tomilint, és szinte fél tőle; talán csak az volt ennek az oka, hogy amikor a filozófus belépett a szerkesztőségbe, vörös tenyerével lesimította koponyája két oldalán meredező haját, és aki nem ismerte Tomilint, e mozdulatot a kétségbeesés jelének vélhette.

„Mit tettem!"

Dronov elmesélte, hogy a történész főhadnagyi rangban szolgált egy fegyenckísérő alakulatnál, az ötvenes évek végén elítélték, megfosztották rangjától és börtönbe zárták „a pusztulásra ítéltek megmentéséért"; a letartóztatottak ugyanis felgyújtották az egyik szálláshelyet, Kozlov pedig kiengedte őket, hogy ne égjenek benn, és ekkor néhányan megszöktek. Emiatt őt magát ültették le. Az azóta eltelt negyven esztendő alatt jóformán szüntelenül a város történetével foglalkozott, írt egy könyvet, amelyet senki sem akart kiadni; sokáig dolgozott a „Kormányzósági Hírek"-nél, ahol könyvéből ki is nyomatott egyes részleteket, de a szerkesztőségből kitették egy cikke miatt, amelyben az egyik kormányzó és az érsek viszályát szellőztette; a világi hatóság nem találta hízelgőnek, és szerzőjét a megbízhatatlan elemek közé sorozta. Ezután Kozlov régi ezüsttárgyakkal és egyházi ősnyomtatványokkal kereskedett.

— Csendesnek tetteti magát, pedig bizonyára gonosz — jelentette ki sárga szőrű állát vakargatva Dronov. — És fukar, azért maradt agglegény.

Dronov mindig kaján mosollyal beszélt az emberekről, közben félrenézett, mintha mások képmását látná, akikhez mérten az éppen szóban forgó alak semmirekellő. Nyilván majdnem mindig úgy vélte, hogy kevés rosszat mondott az illetőről, és ezért elbeszélése végét néhány különösen csípős szóval koronázta. Klim már régen észrevette ezt a szokását,

ez alkalommal azonban úgy érezte, hogy Dronov nem talál elég sötét színt, hogy kellően lefesthesse a történészt, és különben is egykedvűen beszél róla, hiányzik belőle az az élénkség, amely mindig elfogja, valahányszor áldozatát bőségesen behinti gonoszsága porával... Ezzel Dronov csak fokozta Klim érdeklődését a tiszta kis öregember iránt; Szamgin nagyon megörült, amikor a történész, aki együtt lépett ki vele a szerkesztőségből, sóhajtva megszólalt:

— Elkeserítő az öregkor! Hallom: ismerős szavakat mondanak az emberek, de egyik-másiknak már idegen az értelme.

Szamgin arcába pillantott, és különös, szinte rimánkodó hangon folytatta:

— Úgy hiszem, ön éles eszű megfigyelő, és a tetszetős szóvirágok nem ragadják magukkal, inkább hallgat. Mondja meg hát, mit gondol: lehet-e semmibe venni a történelmet?

— Persze hogy nem lehet — felelte megfontoltan Klim.

Az öreg válla fölé emelte kezét, négy ujját ökölbe szorította, hüvelykujjával pedig a háta mögé bökött:

— Ők pedig semmibe veszik. Mindegyik azt hiszi, hogy a történelem az ő születésével kezdődött.

Hangja nem volt öreges, hanem erős és titokzatos.

— Nagy nálunk az önteltség — jegyezte meg Klim.

— Ez az! És az elhamarkodottság mindenben. Pedig vágtában nem szántod fel a földet! Különösen egy parasztállamban lehetetlen vágtában élni. Minálunk pedig még csak ösztökélik egymást a liberalizmus ostorával, hogy utolérjük Európát.

Megállt és megérintette Klim könyökét.

— Ne gondolja, hogy konzervatív vagyok, korántsem! Nem, én helyeslem a zemsztvogyűlést meg a többit... Azt azonban kétlem, hogy nekünk lélekszakadva, ugyanazon az úton kell rohannunk, mint Európa...

Kozlov körülpillantott, és halkabban folytatta, mintha nagy titkot közölne:

— Európa talán félszemű Gonosz a mi számunkra, bizony, ez Európa!

És még halkabban, titokzatosabban tanácsolta:

— Emlékezzék csak vissza a múltra, legalább ezernyolcszáztizenkettőre. Utána Szevasztopol következik, majd San-Stefano, végül pedig III. Sándor cár büszke kijelentése: „Egy barátom van csupán, a montenegrói Nikita fejedelem." Ez a montenegrói, ki sem látszik a földből, muslinca Európa arcán, szúnyogocska, bizony! Európa pedig emlékezzék csak, mennyi bűnt követett el ellenünk, maga a Gonosz. A töröknek szemet huny, a mi hatalmas népünknek pedig gáncsot vet...

Csendes utcán baktattak felfelé, három- vagy ötablakos, kényelmes földszintes házacskák között; az ablakokon muszlinfüggöny, a párkányokon virágok. A zsaluk, a falak, a kapuk zöldre, kékre, barnára, fehérre mázolva; egyes házak szerényen előkert mögé húzódtak, mások viszont büszkén előrenyomultak a téglajárdára. A kétnapos eső lemosta a kertek habos zöldjét, szétválasztotta a házakat, beárnyékolta a tetőket; az udvarokban, kertekben gyermekek kiáltoztak és nevetgéltek, az ablakokban itt-ott leányfejek tünedeztek elő, az egyik házban egy zongorahangoló végezte munkáját, fentről és alulról ezer hangon áradt a vecsernyére hívó harangszó; a borús nap nedves levegőjében a harangok rézteste halkan, bágyadtan kongott.

— Talán megtisztel, és benéz hozzám egy csésze teára? — ajánlotta kérdőn a történész. — Mint igazi teakedvelő, minden pótlék, úgymint tejszín, citrom, lekvár nélkül iszom, és csak a legkitűnőbb fajtákat használom. Pompás teával kínálhatom meg: valódi „Ezüst szálak"-kal.

Kozlov megállt egy ötablakos terebélyes, földszintes ház kapuja előtt, és körülpillantva, elégedetten jegyezte meg:

— A város legkedvesebb és leglakályosabb utcája, hogy úgy mondjam, magába mélyedő életre való...

Klim még sohasem járt ebben az utcában, meg is akarta mondani ezt a történésznek, de szégyellte. Az ajtót egy fekete ruhás, ősz hajú, magas asszony nyitotta ki; mozdulatlan arca volt, sűrű szemöldöke és kis bajuszkája.

— Igen tisztelt háziasszonyom, Anfisza Nyikonovna

Sztrelcova — mutatta be a történész; a háziasszony felvonta szemöldökét, és élével nyújtotta tenyerét Szamginnak; kezе kemény volt, akár a fa.

— A Sztrelcovok, Jamscsikovok, Puskarjovok, Zatyinscsikovok, Tyiunovok, Inozemcevek[4] a város legrégibb családjai — magyarázta a történész, és bevezette vendégét a tágas szobába, amelynek két ablaka az udvarra és a veteményeskertre nyílt. — A mi lakosaink nem becsülik nevüket: az egész városban csupán Gamirov, a divatos szabómester büszkélkedik vele, pedig az övé nem jelent semmit.

Klim tisztelettudóan hallgatta, és közben a történész otthonát szemlélte. A két ablak között a tágas sarkot zsúfolásig ellepték az ikonok, három mécses égett előttük: fehér, piros és kék.

„A nemzeti lobogó színei" — gondolta Szamgin, és naiv, de megható vonásnak tartotta.

Csillogtak az arany- és ezüstkoszorúk az ikonokon és a fémlemez gyöngyeinek opálos könnyei. A falnál bronzdíszítésű régi ágy, karéliai nyírfából, hasonló négy szék az asztal körül, a szoba közepén. Az ajtó mellett, a homályos sarokban nagy szekrény polcain az üveg mögött edények, ivópoharak, serlegek és bőrkötéses könyvek fekete téglái látszottak. Az egész berendezés valahogy tiszteletet parancsolt.

— Afanaszij Gyakov helybéli lakos feljegyzései, melyeket részben közzétettem a „Kormányzósági Hírek"-ben, tudtul adják, hogy Jegor svéd puskamíves (Ingvart kell rajta érteni, mint ahogyan egyszerűsítve a Georg is Igor), aki kitűnt bátor jellemével és közvetlenségével, így szólt Nagy Péterhez, mikor a szigorú uralkodó átutazóban betért városunkba: „Neked, cár, a kovács és a vasöntő mesterséget kellene megtanulnod, ács kívüled is akad elég a te fából épült birodalmadban." A svéd háború alatt azután ezt a vakmerő Jegort áruláson érték és felakasztották.

Beszélgetés közben az öreg féltő gonddal levette kabát-

[4] *A családnevek alapjelentése: Lövész, Kocsis, Ágyúöntő, Vártüzér, Bíró, Külföldi*

ját, és csíkos házikabátot öltött, amely női blúzhoz hasonlított, majd fitogtatni kezdte kincseit; arannyal kivert ezüstedényeket mutatott Szamginnak, az egyik Fjodor cáré volt, a másik Alekszejé.

— Ezeket az edényeket a cári italmérők kapták ajándékba az eredményes szeszárusításért — magyarázta és szeretettel simogatta a feliratok cifrán vésett tüzérét. Eldicsekedett Siskov egyik, gyönyörű zöld szattyánbőrbe kötött, arannyal kivert kötetével — „Értekezés a régi és az új stílusról" —, amelyen Gyenyisz Davidov kézjegye és szögletes vonásokkal még egy aláírás állott: az írás eleje vastagon át volt húzva, és csupán ez maradt meg: „... miért is méltó büntetésként besoroztatott katonának az ezernyolcszáznegyedik esztendőben." És különleges titokzatossággal mutatta meg egy elsárgult kézirat első lapját, mely ezt a címet viselte:

„Egy laikus szabad elmefuttatása a betűvetés elterjesztésének káros hatásáról a testőrség alantas beosztottjai között, eme tudomány múltbeli fondorlatos következményeinek felsorolásával Jelizaveta Petrovna Cárnő Ő Cári Felsége trónraléptétől a legjámborabb életű I. Pál Cár elhunytáig."

— Bizonyára pompás munka volt — állapította meg keserűen Kozlov —, de csupán ez maradt meg belőle. „A hit talpköve" című könyvben bukkantam rá, amelyet egy régiség-kedvelőtől kaptam kölcsön.

Ritkaságait mutogatva, az öreg féltő gonddal simította végig őket száraz tenyerével, melyet kacsalábszínű fonnyadt bőr borított; sebesen és hajlékonyan mozgott, mint valami gyík, erős hangocskája pedig egyre titokzatosabban csengett. Úgy rémlett, az arcát átszövő finom erecskék hálója is folyton változik, hol sűrűsödik, hol pedig a halánték felé húzódik.

— Elérzékenyülök az emberi kéz teremtette dolgok csodálatos hivalkodása láttán — mondta mosolyogva. — A mi kedves városkánk a legújabb történelem útjairól letaszított

városok sorába tartozik, ezért sok fontos és értékes dolog hever érintetlenül a ládák és fiókok mélyén, egy új Karamzin vagy legalább Zabelin zseniális kezének érintésére várva. Én a történetírás e két művészének vagyok hódolója, különösképp pedig az előbbinek, mivel őnála senki sem érezte át bensőségesebben, hogy Oroszországnak figyelmes jóindulatra van szüksége, az embereknek pedig könyörületre.

A teánál is — amely valóban páratlan ízű és illatú volt — élvezettel szürcsölgetve tovább beszélt a régi időkről, a város múltjáról, kormányzóiról, püspökeiről, ügyészeiről.

— A hiányos neveléséről és kötekedő természetéről nevezetes Muravjov gróf egy ízben a következő tréfát engedte meg magának, ami egyáltalán nem vetett rá előnyös fényt. Meghívta ebédre Makarij érseket, és e szavakkal kínálta a vaddisznófejjel: „Vegye és egye,[5] eminenciás uram!" Az érsek sem maradt alul, és így felelt: „Csak folytassa nagyméltóságod!"

Az öreg csengő kacajra fakadt, és nevetés közben magyarázta:

— Érti? Muravjov grófnak ezt kellett volna mondania a disznófejről: „Ez az én testem!" Mi? Lám, micsoda tréfát űztek!

Azután egy jószívű kereskedőasszonyról mesélt, aki minden szombaton adományt küldözgetett a foglyoknak a börtönbe, és amikor megtudta, hogy a városba érkezett Szperanszkij, a kegyvesztett nagyúr, segédjével öt kemény tojást és két kalácsot küldött be neki. Kozlov megint nevetett. Szamgin az öreg fakó nevetésében feszélyezettséget fedezett fel, és azt gondolta:

„Bizonyára ritkán nevet."

— Hogy megbecsülte Napóleon hódolójának államférfiúi működését! Öt darab főtt tojást! — lelkendezett Kozlov, s ujjait táncoltatta a levegőben. — És micsoda jószívűség egy jámbor orosz asszony részéről, mi?

A hajlott hátú Fedoszova anyó nagy szavakkal mese-

[5] *Tehát az úrvacsora szavaival.*

beli lényekről regélt, mintha valahol távol és felettük állana, ez a tiszta kis öregember azonban közönséges emberekről mesél, akik éppoly kicsik, mint ő maga, de meséje folytán bizonyos jelentőségre, sőt szépségre tesznek szert. Szelíd színekkel, szeretettel festette a közönséges, hétköznapi eseményeket, és az ecsetje alól kikerülő élet olyan volt, mint valami csendes ünnep, csupa déli mise, lepény, lekvár, keresztelők és menyegzők, temetések és halotti torok — természetes és jámborságával megható élet. Mesélt Jarila tavaszisten ünnepéről, amely átvészelte az idők múlását, és a pogány múlt sok más maradványáról.

Szamgint kellemesen meglepte a történész képessége, hogy jóakaratú mosolyával megszépít mindent, amit az okos könyvek és az olvasott emberek közönségesnek, ostobának, károsnak nyilvánítottak. Még sohasem gondolkozott, és semmit sem tudott a város egykori életéről. Kozlov megmutatta, érdekesen elmesélte, miként alapította meg a Borisz Godunov cár által kiküldött Zsadov bojár ifjú vitézeivel és szolgalegényeivel a határmenti városkát, hogy megvédelmezze Moszkvát a nomád törzsek támadásaitól: hogyan verekedtek a vitézek és a szolgalegények a mordvinokkal, majd miképpen ejtették foglyul és fogták munkára őket; mint széledtek szét a szolgalegények a kegyetlen Zsadov keze alól, és garázdálkodott aztán ő maga, a pusztai magányosságtól űzve.

És valamennyien, a szerencsétlen mordvinok, a tatárok, szolgalegények, vitézek, Zsadov, Vaszilij pópa, Tyiska Drozd íródeák, a város alapítói és ellenségei, mind megkapták a maguk dicséretét az öreg történésztől, jóért is, rosszért is, amit nyilván puszta szükségből cselekedtek. Ugyanez az erő késztette a város lakóit, hogy csatlakozzanak a doni kozák Razin és az urali Pugacsov felkeléséhez, a kozák felkelések pedig arra kellettek, hogy bebizonyítsák az állam erejét és szilárdságát.

— A mi népünk békés, nem szeret lázongani — magyarázta meggyőzően Kozlov. — Csak az olyan álnok urak, mint az idegen származású Scsapov vagy Danyila Mordovcev ko-

zák ivadék szerint hajlamos az orosz paraszt a „politikai mozgalmakra", és ellenséges érzésre Moszkva uralmával szemben Ez merő hazugság. A mi népünket a kozákok sodorták bele a lázadásokba. A kozák nem szíveli Moszkvát. Mazepa húsz évig szolgálta Nagy Pétert, aztán mégis elárulta.

A történész most már szigorúan beszélt, kis öklével az asztalt verdeste, az arcát átszövő piros érhálózat pedig egyetlen sűrű folttá folyt össze. Egy perc múlva azonban megint ellágyulva folytatta:

— Napjainkra már a rég elporladt ősök fáradságos alapítványa jelentékeny várossá terebélyesedett, amelytől még a szépséget sem lehet elvitatni, mintegy hetvenezer orosz embert fogad magába, és egyre csak nő, nő szép csendben. A csendes szorgalomban több a hősiesség, mint a szilaj rohanásban. Higgyen az igaz szónak: vágtában nem szántod fel a földet – ismételte nyilván kedvenc közmondását.

Közmondásokban általában dúslakodott, és valamennyi úgy csengett szájában, mint egy és ugyanazon dallam akkordjai.

— A fő tégla nem a párkányzatban van, hanem az alapzatban. Minden bika borjú is volt egyszer — szőtte szavai közé unos-untalan. Éppolyan kellemes volt nézni az öreget, mint hallgatni szelíd szavakban bővelkedő, jóakaratú beszédét; e szavak tompa fénye valahogyan hasonlított a szekrényben pompázó ódon ezüstholmi csillogásához. Vékony keze, sötét ujja kerek, könnyed mozdulatokat tett, érbarázdálta arca nyájasan redőződött, ősz bajusza lengett, és szürkés pupillája a szemüveg mögött az ikonok keretének gyöngyszemeihez hasonlított. Élvezettel kortyolta a teát, élvezettel rágcsálta apró fogaival a tejszínes süteményt, és kellemes illat áradt belőle, mint valami gyümölcsfából. Klim észre sem vette, hogy éjfélig elüldögélt Kozlovnál, és szelíd mosollyal lépett ki az utcára. Az az érzés, amelyet az öreg ébresztett benne, rokon volt a kiállításon észlelt elérzékenyüléssel, de még mámorítóbb. Az éjszaka meleg volt, de a kertekben friss szellő suhogott, az utcán tömény illathul-

lámokat kergetett. Apró, áttetsző felhőben rejtezett a hold, mely oly szabályosan kerek volt, akár a tojás sárgája; odafent a tetők fölött a templomkupolák aranyos hagymái emelkedtek, mindent elborított a nyári éjszaka lágy ölelése, minden megújhodottnak látszott, és — ami a legfontosabb — mindenből jóakarat áradt az ember iránt.

Ezt érezte Szamgin: minden jóakaratot áraszt — a hold, a szél, az illat, az éjfél-tompította városi nesz és ezek a kényelmes fészkek, melyekben a hajdani sztrelecek, puskamívesek, bujdosó szolgalegények, garázda kozákok, erőszakkal megkeresztelt, kiugró pofacsontú mordvinok és a sors akaratában megnyugvó tatárok békeszerető ivadékai leltek otthont.

Ez nem az a város, amelyről Ivan Dronov a foga közt beszél, amelyet Robinson kifigurázni igyekszik, a csillapíthatatlan becsvágy fűtötte, vagy talán a kedvezőtlen valóságtól sértett emberek pedig megvetéssel emlegetnek. Ez alkalommal azonban Klim bosszúság nélkül gondolt rájuk: megértette, hogy ők is a valósághoz tartoznak, amelyet olyan jóindulatúan igyekezett mentegetni a pedáns kis történész.

A Kozlovval folytatott két-három beszélgetés semmi újat nem nyújtott Klimnek, de ugyancsak megerősítette azt, amivel Kozlov az első látogatása alkalmával elhalmozta, Klim még néhány anekdotát hallott a nemesi marsallokról, gazdag kereskedőkről, a zsarnokságról es a zsiványkodásról.

— A túláradó erőtől zsiványkodnak nálunk: a hetvenkedő Szadko bolondozik, a féktelen Vaszka Buszlajev az erejét fitogtatja — magyarázta az öreg történész, s kitöltötte a borostyánszínű, illatos teát.

Szamgin látta, hogy Kozlov naivul ítél, de tisztelettudón és szótlanul hallgatta; nem érzett vágyat az ellenvetésre, élvezte a dalt, amelynek szövege ostoba volt ugyan, de a dallama szép.

Kozlov a cukorfogóval apró darabkákra tördelte a kockacukrot, és közben elnézően oktatta Szamgint:

— Azért kritizálnak nálunk mindent, mivel restelkedünk Európa előtt, mert hiúak vagyunk, s nem tudunk orosz

módra élni. Herzen úr Voltaire szeretett volna lenni, és a többi kritikusnak is mindnek megvolt a maga ábrándja... Vegyen még egy süteményt, cseresznyelével van gyúrva: a háziasszonyom találékonysága kimeríthetetlen a sütés terén, őstehetség!

Darázs zúgott, az asztal fölött keringett, az öreg figyelte, s megvárta, amíg lábacskáival beleragad a gyümölcsíztől tapadó teáskanálba, akkor fogta a kanalat, és a szamovár csapjából forró vizet engedett a darázsra.

— Én természetesen nem vagyok a kritika ellensége — folytatta még erősebb hangon. — Kritikusok mindig voltak nálunk, de még milyenek! Például Kotosihin, Kurbszkij herceg, sőt Nagy Katalin sem vetette meg a kritikát.

Csüggedten széttárta karját és cuppantott:

— De mintha a sors keze lett volna mindenben: Kotosihinnek fejét vették a svédek, Kurbszkij utód nélkül pusztult el Litvániában, Nagy Katalin pedig... őneki inkább önmagát kellett volna kritizálnia! Elmondok róla egy pajzán kis anekdotát, hisz erkölcsös történet nemigen akad róla.

Az anekdota ízetlen volt, és az elbeszélés hangneméből kicsendült az asszonyi gyengeség iránt érzett elnézés; utána Kozlov mind hevesebben és leckéztetőbben folytatta:

— A kritika jogos. Csakhogy az ezüstöt és a rezet óvatosan kell tisztogatni, nálunk pedig téglaporral dörzsölik: ez durva tudatlanság, és a tárgyak nagyon megszenvedik. Európa gőgösen pöffeszkedik, nem egy vívmányával persze büszkélkedhet is. De például az európai lábbeli, a sokféle cipő... hát az bizony nem olyan kényelmes, mint a mi jó orosz csizmánk, de azért már mi is hegyes orrú csizmákat varrunk, noha semmi hasznunk nincs belőle, csak a sok tyúkszem... Ezt a példát képletes értelemben értse.

Az öreg szavait nyájasan kísérte a berkenyelevelek zizegése az ablak alatt és a pislákoló szamovár álmodozó duruzsolása. A kandalló csillogó csempéin a levelek csipkés árnyai táncoltak, a három mécses közül az egyikben sistergett a kanóc. Kozlov teáskanalával odább tolta a darázs bolyhos tetemét a réztálcán.

— Lám, összegyűlnek a szerkesztőségben a helybéli polgárok: Európa, Európa, kiáltanak. És becsmérlően szólnak a más városbeliek, vagyis a szerkesztő és szószátyárhada előtt a mi városunk életéről. A lelkét pedig nem érzik, a történetét nem ismerik, ezért heveskednek annyira.

Szemüvegén keresztül rápillantott Klimre, és szigorúan kijelentette:

— Itt bizony holmi... illetlen szokás alakult ki, olyan ez, mintha valaki részeg fővel szemérmetlenül beszélne őseiről vagy szüleiről, idegenek előtt, bizony, kérem! Tomilin úr pedig egészen megrémít. Úgy dünnyög, mint valami vad cseremisz, lehetetlen megérteni. És mintha nem is fej volna a vállán, hanem rothadt, keserű hagyma. Ez a Robinson persze pojáca, szegény, isten neki fakereszt! Aztán itt lábatlankodik egy fiatalember is, Inokov, nálam is volt már vagy egyszer-kétszer... lehetetlen el is képzelni, mihez érthet!

Kozlov közelebb húzta magához a darázstetemet, egy ügyes kanálcsapással szétlapította, s belökte a szamovár rácsa alá. Majd mély sóhajjal megállapította:

— Szaporodnak a rossz emberek a mi földünkön! És ugyan merre tartanak?

Szamgin mindig óvatosan nyilvánította ki a véleményét, ez a szokása szinte vérévé vált. Most azonban sejtette, hogy esetleg valami értékeset hallhat, és bizonytalanul, mosolyogva így szólt:

— Politikai reformokról ábrándoznak: népképviseleti kormányról.

— Értem, kérem! — szakította félbe szigorú felkiáltással az öreg. — Igen, kérem, köztársaságról! Sőt mi több: szocializmusról, amelyért maga Jézus Krisztus az életét... vagyis ami magának Krisztusnak, az Isten Fiának sem sikerült, mint ez bebizonyíttatott. És ön hogy vélekedik erről, ha szabad kérdeznem?

De még mielőtt Szamgin megtalálhatta volna a kellően óvatos választ, a történész idegen hangon folytatta, s kanalával tenyerét ütögette:

— Én úgy vélem, uralkodónknak emlékeznie kell déd-

atyja példájára, és könyörtelenül élnie kell hatalmával, mint ahogyan Nyikolaj Pavlovics cár tette ezernyolcszázhuszonöt december tizennegyedikén a szentpétervári Szenátus téren, igen, kérem!

Kozlov különösen tagolva és szinte intő fenyegetéssel ejtette ki a számokat, majd harciasan felvetette fejét, és kihúzta magát a széken, mintha lovagolna. Görényarca beesett s még hegyesebb lett, az arcát barázdáló érháló bíborvörös foltokba sürűsödött, fülcimpája megduzzadt, kigömbölyödött, mint a cseresznyeszem. De nyomban az ikonra pillantott, keresztet vetett, ellágyult és halkan mondta:

— Igyekszem türtőztetni magam, de hát felbőszítenek.

Sietve rágcsálni kezdett egy darab kétszersültet, leöblítette teával, majd megszokott, erős hangján tovább mesélt:

— Fiatal koromban mint egy fogolykísérő alakulat parancsnoka fegyenccsapatot kísértem Kazanyból Permbe, és útközben, rekkenő forró napon, az egyik rab hirtelen meghalt. Tudja, ment-mendegélt, és egyszerre csak holtan rogyott össze, fejjel a földre... mintha istennyila sújtotta volna le. Nem volt öreg ember, negyven körüli, látszólag egészséges, arca kellemetlen, sőt állati. Istenkáromlásért, vallásgyalázásért és bankjegyhamisításért ítélték kényszermunkára. A tarisznyája megvizsgálásakor kiderült, hogy apró képeket festegetett, és amennyire én értek hozzá, rendkívül ügyesen, nyilván ez késztette a bankóhamisításra. Vagy öt ilyen képecske akadt nála, és mind ugyanazt ábrázolta: Mikula Szeljanyinovics paraszthős egy szekérrúddal hadakozik a Hegyi Sárkány ellen; a sárkány kétfejű, egyik fején korona, a másikon püspöksüveg, az egyiken ez a felírás: Pétervár, a másikon: Moszkva. Bizony. Méltóztatik látni, hová jutunk?

Végigsimította amúgy is sima, ezüsthajú fejét, és felsóhajtott:

— Nagyon félek a szabadjára eresztettésztől! — folytatta s kinézett az ablakon, tekintetének egy parányi sugara azonban Klim arcát csiklandozta. — Igen helyesen tartja a mondás: „Éretlen ész elégtelen tudás gyümölcse." Hisz a mi eszecskénk olyan, akár a neveletlen kutyakölyök, amelynek,

engedelmet a szóért! mindegy, hová rondít: karosszékbe, drága szőnyegre vagy királyi trónusra; ha az oltárra engedik, oda is odapiszkít. Játék közben bútort harapdál össze, csizmát, nadrágot tép, feltúrja a virágágyakat, pusztítja a szépet ostobaságában.

Felemelte kinyújtott mutatóujjú kezét, és jóindulatúan tette hozzá:

— Azt azonban nem tagadom, hogy néhány gyakorlati érzékű elmének jogosan tartozunk őszinte köszönettel. Én csupán az értelem céltalan ficánkolását helytelenítem, a vak hódolást női kacérsága előtt, mely merész bájával el akar csábítani bennünket. Ebben kegyetlenül rápirított az értelemre Gogol, az író, amikor ország-világ előtt megbánta szomorú tévelygéseit.

Az öreg csüggedten felsóhajtott, és bánatos hangon folytatta:

— Vegyük például a nőt: az orosz nő kiváló és még jobb lehetne, előnyünkre válhatna egész Európával szemben, ha minket, férfiakat nem zavarnának a helytelen elmélkedések Marfa Boreckajáról, meg Erzsébet és II. Katalin cárnőről. Éppen eme példákra épül a női egyenjogúság veszedelmes előítélete, és kiderül, hogy amíg Európának csak egy Louise Michele[6] van, nálunk ezrével akadnak ilyen Lujzák. Ön természetesen ezzel nem ért egyet, de várjon csak! Várjon, míg érettebb korba jut, amikor a természet arra készteti, hogy fészket rakjon.

— Ezzel nem tudok teljesen egyetérteni — felelte Klim, amikor az öreg kérdőn elhallgatott.

— Kellemes hallanom, hogy ha nem is teljesen, de azért egyetért velem — jelentette ki mosolyogva a történész, és megint felsóhajtott: — Igen, az értelem nálunk Oroszországban sok mindent tévútra, lejtőre terelt.

Szamgin búcsút vett az öregtől, s azzal a meggyőződéssel távozott, hogy tökéletesen és jól megértette. Ez alkalommal azonban valami nyugtalanságot is vitt magával a történész

[6] *Louise Michel (1833–1905) francia anarchistanő.*

kényelmes kis fészkéből. Úgy érezte magát, mint aki képtelen visszaemlékezni nemrég átélt élményének szükséges szavára vagy benyomására. Miközben az álomba merült utcán, a felhők egyhangú szürke tömegétől borított égbolt alatt lépkedett, felnézett a magasba, és ujjait pattintgatva, feszült figyelemmel töprengett: ugyan mi nyugtalanítja.

„Természetesen az öregnek igaza van. Így kell gondolkozni a szerény és munkaszerető emberek millióinak, ezeken a köveken nyugszik az állam alapja" — érvelt Szamgin, de úgy érezte, ez a gondolata nem fogja meg azt, amit ki akarna fejezni.

Vagy három nappal később, estefelé, szobája ablakánál állt, és gondosan ráspolyozta frissen vágott körmét. Egyszer csak zajtalanul kinyílt a kiskapu, és egy széles vállú ember lépett az udvarba: vitorlavászon-felsőkabát, fehér sapka volt rajta, kezében kis bőrönd. Behajtotta a kaput, levette sapkáját, sörtehajtól borított fejét kidugta az utcára, és bal felé nézelődött, majd megindult a szárnyépület irányába; bőröndjét lóbálta, s ütemesen mozgatta vállait.

„Kutuzov" — ismert rá Klim, és nyomban eszébe jutott Pétervár, húsvét éjszakája, részeg viselkedése; s úgy döntött, hogy nem szabad ezzel az emberrel találkoznia. De valami furdalta, a kíváncsiságnál is élesebb, sőt kissé hetyke érzés, hogy lássa Kutuzovot, meghallgassa és esetleg vitába szálljon vele.

„Gyerekesség" — intette önmagát. Egy óra múlva azonban belépett Jelizaveta Szpivak szobájába.

Kutuzov azelőtt is, amikor még egyetemista kabátot hordott, alig hasonlított főiskolásra, most azonban, széles vállára feszülő zakójában, álláig érő magas gallérú, kikeményített ingében és csúnyán lenyírt, ék alakú szakállával tüntetően senkire sem hasonlított.

— Á-á! Van szerencsém! — kiáltotta barátságosan, és Klim felé nyújtotta súlyos markát.

— Miféle kereskedőnek álcázza magát? — kérdezte Szamgin; kötekedően akarta mondani, de érezte, hogy nem így sikerült.

— Vajon csakugyan kereskedőnek? — érdeklődött nyájas mosollyal Kutuzov. — És engedje meg! miért álcázzam magam? Egyszerűen civilbe öltöztem. Mint látja, a felettes hatóság kirekesztett a tudomány szentélyéből, mivel állítólag eretnekséget hirdettem a hivők és zarándokok seregének.

Ujját keménygallérja alá dugta, arcát ráncba vonta, és fejét ingatta.

— Igazságtalan és igen szomorú dolog. A szentély iránt a kellő áhítattal viseltetem, a hivőkkel pedig rendkívül közömbösen. Liza néni, nem zavarja a keresztfiamat, ha rágyújtok?

Jelizaveta Szpivak fehér pongyolában, a gyermekkel a karján egészen olyan volt, mint Bodenhausen szentimentális festő Madonnája; e divatos festmény másolatai ott díszelegtek a város minden papírüzletének kirakatában. Kerek arca szomorú volt, ajkát gondterhesen beharapta.

— Levelet hoztam magának, Szamgin, egy ijesztő külsejű leányzótól; tessék!

Kutuzov vastag borítékot adott át Klimnek, az asszony pedig halkan így szólt:

— Folytasd, Sztyepan.

— Hát mit mondjak még? Egyszóval, falura akarok menni, Turobojevhoz; azzal henceg, hogy náluk a folyóban páratlan sügérek tenyésznek.

Szamgin feltekintett a hosszú levélből, és némi büszkeséggel közölte:

— Moszkvában letartóztattak egy ismerősömet, Marakujevot.

— Marakujev narodnyik, olyan fura szerzet, ugye? — kérdezte Kutuzov hunyorogva.

— Igen, narodnyik.

Kutuzov homlokát ráncolta, hosszú füstsugarat bocsátott a mennyezet felé, és csípősen megjegyezte:

— Figyelmeztesse a tudósítónőjét, hogy igen elővigyázatlan leányzó, sőt nem is okos. Ilyen levelet nem bíznak idegenekre. Meg kellett volna mondania nekem, mi van benne.

Dühösen a tálcára dobta a cigarettacsutkát és felállt. Öles, nehéz léptei megdobbantak a padlón.

— Persze, magamnak kellett volna megkérdeznem. De olyan volt az arca... azt hittem, pusztán romantika...

— Jól ismerte a letartóztatottakat? — kérdezte Jelizaveta Szpivak, és átható pillantást vetett Klimre.

— Igen — felelte a fiatalember. Válasza túl hangosra sikerült, és ezt gondolta:

„Mintha hencegnék ezzel az ismeretséggel."

És bosszúsan megkérdezte:

— Mikor szűnnek már meg ezek a letartóztatások?

Kutuzov leült az asztalhoz, teát töltött magának, ujját megint a gallérjába dugta, és a fejét ingatta; gyakran tette ezt: a gallér nyilván becsípte a szakállát.

— Naiv kis kérdés, Szamgin — jelentette ki meggyőző hangon. — Miért szűnjenek meg a letartóztatások? Ha szembeszáll a hatalommal, akkor ne átalljon olykor a dutyiban üldögélni, hogy kipihenje hasznos fáradozásait. Azután ha fáradozásai eredményeképpen kitör a forradalom, akkor majd saját maga ültet a dutyiba egynémely polgárokat.

Szamgin megharagudott önmagára kérdéséért, amellyel ilyen leckéztetést zúdított a fejére.

„Ez a »magyarázó úriember« gimnazistának tart engem" — ötlött eszébe, de nem érezte a szokásos ingerültséget, amely mindig elfogta, ha oktatták. Mégis kissé hetykébben felelt, mint akarta:

— Egyhamar nem várható forradalom.

— Maga csak ne várjon, hanem igyekezzék cselekedni — tanácsolta Kutuzov, teáját hörpölve.

— Kevés a forradalmár — panaszkodott zsörtölődve Szamgin, önmagának is váratlanul.

Kutuzov erre felvonta szemöldökét, rászegezte figyelő szürke szemét, azután nagyon szelíden, halk hangon így kezdte:

— Talán egyáltalán nincsenek. Lám, én már negyedik esztendeje figyelem az embereket, akik forradalmárnak titulálják magukat: hitvány minőség! Tarka, sőt szép is, de nem

tartós, akár a karton, amiket mi készítünk Közép-Ázsia népei számára.

Egy hajtásra felhörpintette teája egyharmadát, tűnődve nézegette a szunnyadó gyermek rózsás kacsóját, és így folytatta:

— Az unalom-, virtus- és romantika-csinálta, vagy az evangélium alapján álló forradalmárok fabatkát sem érnek. Az értelmiségi, aki bosszút akar állni személyes kudarcaiért, azért, mert nem tud gyökeret verni, mert véletlenül letartóztatták, és egy hónapig börtönben csücsült, szintén nem forradalmár.

„De akkor ki az?" — akarta kérdezni Szamgin, de nem jutott hozzá; Kutuzov odahajolt Jelizaveta Szpivakhoz, és mosolyogva mondta:

— Láttad Witte bibliáját? „Oroszország termelő erői" a címe. Hencegő könyvecske. Az állítólag Marxot követő liberálisok között nagy sikert aratott. Kinyilatkoztatás.

Klim új vonást vett észre Kutuzovban: az esetlen tréfálkozást; e tulajdonsága erőszakoltnak látszott, és nem illett fáradt, megsoványodott arcához. Kutuzov minden szavában kiábrándulást érzett Klim, és ez rokonszenvesebbé tette. Azután eszébe jutott, hogy Pétervárott nemegyszer rádöbbent, milyen felemás viszony fűzi ehhez az emberhez. A „kutuzovizmus" kellemetlen, maga Kutuzov azonban vonzza valamivel, ami nincs meg más emberben. És a vendég, mintha meg akarná erősíteni Klim sejtését kiábrándultságáról, ádámcsutkáját vakarva így beszélt:

— Rendkívül érdekes megfigyelni, Liza néni, milyen mohón és ügyesen belekapaszkodnak az emberek a történelmi szükségszerűségbe. Erről az oldaláról a marxizmus sokak számára szerfelett kellemes. Azt mondják: az evolúció, a determinizmus, az egyén tehetetlen. És hagyjatok minket békében.

Megmozgatta fejbőrét, amitől rövidre nyírt haja felborzolódott, arca pedig megnyúlt és mozdulatlanná dermedt.

— Egyáltalán nem valami örvendetes tapasztalatokra tettem szert. A mi Oroszhonunk kicsinyes gondolkozású or-

ság, főként a moszkvai Oroszhon szenved ebben a betegségben. Voltam egy gyárban, ahol az unokafivérem dolgoszik, szakmunkás. Szektás; a munkások közt két szekta hódít: az istenigések és az igeistenesek. János evangéliumának első verse alapján alakultak, egyesek ezt vallják: „Isten vala az Ige", mások pedig: „Az Ige vala az Istennél." Az egyik ezt harsogja: „Kezdetben vala az Ige", a másik viszont: „Hazudtok! az Ige kezdetben az Istennél vala, az Ige a világosság, és a világ általa lett." Optyinba jártak a szerzetesekhez, hogy megtudják, hol az igazság. Ez a nyomorúságos szócséplés gyűlölködéssé és verekedéssé fajult, olyannyira, hogy tavasszal, amikor napirendre került a munkabérek emelése, az igeistenesek nem voltak hajlandók támogatni az istenigéseket.

Kutuzov a levegőt markolászta a szakálla alatt; nyilván megfeledkezett róla, hogy szakálla rövidre van nyírva. Majd súlyosan térdére ejtette kezét és felsóhajtott:

— Griesinger leírja az efféle lelki betegséget, azt hiszem, Grübelsuchtnak nevezi: meddő töprengés, mikor az ember ilyesmin tépelődik, hogy a kék miért nem piros, a nehéz miért nem könnyű és más effajta. Úgy vélem, nálunk ez a kór sok ezer írástudót és írástudatlant fertőzött meg.

Jelizaveta Szpivak a legyeket hessegette szunnyadó kisgyermeke arcáról, és halkan, de olyan meggyőződéssel szólalt meg, hogy Klim csodálkozva pillantott rá:

— Elmúlik, Sztyepan, hamarosan elmúlik.

— Igen, persze, tollasodunk, ráadásul rohamosan — állapította meg helyeslőn Kutuzov. — Sajnálom, hogy nem jutottam el Nyizsnyij-Novgorodba, a kiállításra. Maga, Szamgin, a cikkében ügyesen célzott Odüsszeuszra. Természetesen a munkásosztály levágja majd a kérők fejét, egyelőre azonban nem valami rózsás a sora!

Órájára pillantott és megkérdezte:

— Nem kell már menned?

— De igen — felelte az asszony; óvatosan felkelt és karján a gyermekkel kiment, Kutuzov pedig mosolyogva átült a Klimmel szemközti székre, és igen barátságosan firtatta:

— Egyszóval, úgy találja, kevés a forradalmár? Hol látott ilyeneket és miféléket?

Szamgin engedelmeskedett annak a homályos óhajának, hogy megtudjon valami fontosat, és önmaga számára is meglepő közlékenységgel sebesen beszélni kezdett: a háromujjú igehirdetőről, Ljutovról, Gyakonról, Preissről mesélt.

— Gyakon, Ipatyevszkij, Szergyukov? Fia is van? Meghalt? Ahá. Az apa pedig szintén... szimpatizáns? Ritka eset. Egyszóval maga folyton a narodnyikok között forgolódik?

— Nem forgolódom, hanem tanulmányozom őket — jelentette ki Klim; már megbánta előbbi közlékenységét.

— Az Avvakum főpapocsák életét tanulmányozza? Hagyja abba. Ez nem vezet célra. Nem vezet célra — ismételte Kutuzov, felállt és nyújtózkodott; Szamgin a szeme sarkából végigmérte széles mellkasát, és ezt gondolta:

„Felháborítóan beképzelt."

— A nemzeti lélek sajátosságai, a faluközösség, a pásztorsíp, a sózott gomba, a kaviár, a palacsinta, a szamovár, a falu poézise és a grófok tanítása[7] a paraszti egyszerűségről, mindez badarság, Szamgin — állapította meg Kutuzov, s Klim válla fölött kinézett az ablakon. — Nem tagadom, ennek a posványnak is megvan a maga szépsége, de itt az ideje, hogy búcsút mondjunk neki, ha élni akarunk. És a pillanat hőseitől is búcsút kell vennünk, mivel élethossziglan tartó hősiesség kell, az egyszerű munkás, a forradalom napszámosának hősiessége. Aki képtelen ilyen hősiességre, álljon félre.

Cigarettára gyújtott, és olyan közel ült Klimhez, hogy vállával a vállát érintette.

— Egyben igazuk van a narodnyikoknak — folytatta halkabban, s elgondolkozva —: a mi munkásságunk jó anyag, éles eszű, talán éppen ezért kedvel annyira mindenféle ékesszólást. Így hát, amikor a narodnyik a nép iránti szeretetet

[7] *Célzás L. N. Tolsztojra*

hirdeti, én megértem. Szeretni azonban szánakozás nélkül kell, mivel a szánakozás csupán utánzata a szeretetnek, Szamgin. Hitvány másolat. Nemrég átolvastam a március elsejei merénylők perének anyagát. Kiderült, hogy az akna vezetékeit, amellyel fel akarták robbantani a cár vonatát Alekszandrovszk körül, éppen szánakozásból tették tönkre. Bizony. Valaki megszánta a felszabadítót.

Belépett Jelizaveta Szpivak: fehér ruhában, strucctollas fehér kalapban, kottákat meg tömött bőrtáskát hozott.

— Csinos — állapította meg Kutuzov. — Ne felejtsd el, Liza néni...

— Nem, nem — ígérte az asszony távozóban.

Mindketten szótlanul nézték az ablakon át, amint az asszony végigmegy az udvaron, s a szél a lábához tapasztja szoknyáját, és harciasan felborzolja a tollat a kalapján. Jelizaveta Szpivak lehajolt, hogy megigazítsa szoknyáját, mintha a szelet akarná köszönteni.

Klim megkérdezte:

— Turobojev régen visszatért külföldről?

— Már egy hónapja.

— Feleségestül?

— Hát nős? — csodálkozott Kutuzov. Mikor pedig Klim elmesélte Turobojev és Alina szerelmi regényét, a vendég mosolyra derült:

— Ejha! Nem, a felesége bizonyára nincs vele, ott lakik az én Marinám is, ő megírta volna. No, és Dmitrij mit ír?

— Nem ír.

— Már nem fog sokáig ott rostokolni. Azt írta a feleségemnek, hogy délre utazik, azt hiszem, Poltavába.

Különös volt hallgatni, ahogyan ez az ember a mindennapi élet dolgairól beszél, és hogy olyan egyszerűen tud szólni arról az emberről, akitől elvette a menyasszonyát.

Kutuzov a zongorához lépett, és halkan leütött néhány akkordot.

— Rég nem hallottam jó zenét. Turobojevnál majd játszunk, énekelünk. Mulatságos hely ez a Turobojev birtok. A parasztok úgy elrágcsálták, akár a patkányok. Mondja,

Szamgin, szeret maga horgászni? Olvassa el Akszakovnak „A horgászás" című munkáját... szenvedélyes horgász lesz! Pompás könyv, még Brehm is megirigyelheti!

Kutuzov cigarettáját szívta — szürke szeme mosolygott —, és olyan lelkesedéssel és szakértelemmel mesélt a halak ostobaságáról és ravaszságáról, mint ahogyan Kozlov történész magyarázott a város lakosainak szokásairól és erkölcseiről. Klim pedig hallgatta, és mindjobban belegabalyodott e furcsa ember körül forgó homályos, de nem ellenséges gondolataiba; önmagára viszont neheztelt, mivel úgy találta, hogy nem viselkedett helyesen, szinte hintán táncolt az egész idő alatt.

Visszatért Jelizaveta Szpivak, még gondterhesebben, mint máskor; súgott valamit Kutuzovnak, az felugrott, ökölbe szorította kezét, megrázta, és ezt mormogta:

— A fene vigye, micsoda ostoba helyzet!

Szamgin megértette, hogy felesleges itt: elbúcsúzott és távozott. Szobájába érve ledőlt az ágyra, két kezét feje alá kulcsolta, és erősen lehunyta szemét, hogy tisztábban lásson ezernyi hangon kiáltozó gondolatai zűrzavarában. Fejében Kutuzov baritonja és Jelizaveta Szpivak magabiztos vigasztalása zúgott: „Hamarosan elmúlik."

„Milyen ravasz, kétszínű ez az asszony. Legkevésbé sem hasonlít forradalmárra. De honnan ez a meggyőződése?"

Nem esik nehezére, hogy ellenszenvvel gondoljon az asszonyra: úgy rémlett, becsapta valamivel, Kutuzovról azonban lesiklottak az ellenséges gondolatok.

„A forradalom napszámosa: milyen szerény. Lehet, hogy nem is okos, de becsületes. Aki nem képes úgy élni, mint én, álljon félre, jelentette ki. De helyesen beszélt az unalomcsinálta forradalmárokról, meg a többiekről. Az ilyenek különösen megérdemlik, hogy rájuk förmedjen az ember: mit szemtelenkedtek? I. Miklós ágyúkkal förmedt rájuk, kegyetlenül, de önvédelemből. Minden embernek joga van az önvédelemhez. Kozlovnak igaza van..."

Szamgin leugrott ágyáról, és fel-alá járkált a szobában; a tükörben leste ráncba vont, izgalomtól sápadt arcát: egy

nem mindennapi ember szemüveges, hegyes kis szőke szakállú arca.

„Igen, az evolúció! Hagyjatok békén. Meddő töprengés, hogy is hívják? Grübelsucht. Miért kötelességem olyan eszmékről, emberekről, eseményekről gondolkoznom, amelyek egyáltalán nem érdekelnek, miért? Állandóan idegen ruhában érzem magam, amely vagy túlságosan bő, és lecsúszik a vállamról, vagy pedig szűk, mert nem rám szabták."

Gondolatai elkalandoztak, széthullottak, és egyre jobban elhatalmasodott rajta az elégedetlenség önmagával szemben. Tekintete megállapodott volt gimnáziumi iskolatársai fényképén, nem talált köztük egyetlen barátot sem. Ő az első sorban állt, tizenhárom diákkal együtt, a nemesség kerületi marsalljának kövér fia és Ljubomudrov doktor hórihorgas, bajuszos unokaöccse között. Úgy tetszett neki, hogy a képen kihúzza magát, mint közlegény a sorban, arca mulatságosan fel van fújva, és szinte vakon pillant előre. Dühösen leakasztotta a fényképet, kivette a keretből, apró darabokra tépte, és a foszlányokat az asztal alatt álló papírkosárba dobta. Szeretett volna még valamit csinálni, ezért rendezgetni kezdte könyveit a szekrény polcain. De ez sem tudta megnyugtatni, önmagával való elégedetlensége gyűlöletté változott saját maga és egy másvalaki iránt, aki úgy tologatja, mint holmi sakkbábut, egyik mezőről a másikra. Igen, valamilyen gonosz erő játszik vele, és teljesen összeférhetetlen emberekhez sodorja, szinte csupán azért, hogy megmutassa: lám, ezek összeférhetetlenek, nem képesek egyenes sorba igazodni. Vagy talán azért történik ez, hogy megbizonyosodjék: joga van neki is senkihez sem csatlakozni?

Szamgin abbahagyta a könyvek válogatását, és óvatosan az ablakhoz osont, olyan óvatosan, mintha attól tartana, hogy ez a szerencsés gondolata eliramlik előle, amely oly hirtelen lobbant fel, mint tűz a sötétben, és bámulatos sebességgel sodorta magával a vigasztaló gondolatok hihetetlen bőségét; rég olvasott könyvek elfelejtett lapjairól ugrottak elő, mintha már hosszú ideje keringtek volna körü-

lötte, és csak a pillanatot várták, amely megteremti az összhangot közöttük. Ez az óra elérkezett, és most valamennyi egyforma nagyságrendben, egyforma színbe öltözve izgatón kavargott, és azt ígérte, hogy lelkében kialakítja a szilárd meggyőződést arról, hogy joga van teljesen független embernek lenni.

„Sem áldozópap, sem áldozati bárány nem vagyok, hanem szabad ember!" — állapította meg Klim, mintegy messziről figyelve gondolatai sebes patakját. Az ablaknál állott, kellemes fásultság vett erőt rajta, és önkéntelenül is mosolygott, szakállát csípdeste.

A kiskapu retesze megcsikordult: Inokov lépett be az udvarba, nem indult a szárnyépület felé, hanem meglóbálta kalapját, és hangosan így szólt:

— Magához jöttem!

Ez furcsa volt. Inokov gyakran megfordult Jelizaveta Szpivaknál, de még sohasem nézett be Szamginhoz. Noha látogatása megzavarta Klimet önmagával folytatott társalgásában, mégis eléggé szívesen fogadta a vendéget. De nyomban meg is bánta, mivel Inokov már a küszöbön így kezdte:

— Ide hallgasson: miféle ördög vitte rá, hogy felolvassa a versemet Jelizaveta Lvovnának?

Durván, dühösen beszélt, arca azonban nem volt haragos, csupán csodálkozó; a kérdés után kissé eltátotta száját, és felvonta szemöldökét, mint aki nem ért valamit. Sötét bajusza jól láthatóan remegett, és Szamgin nyomban ráébredt, hogy ez semmi jóval nem kecsegtet. Ki kellett találnia valamit.

— Vers? A maga verse? — kérdezte szintén csodálkozva, és levette szemüvegét. — Én csak egyetlen, igen eredeti formájú költeményt olvastam fel neki, de az is aláírás nélkül volt. Az aláírás le volt tépve.

Maga is őszintén csodálkozott, hogy szavai milyen könnyedén és természetesen csengenek.

— Le volt tépve? — ismételte Inokov; leült egy székre, kalapját térde közé szorította, és arcát végigsimította. —

Igen, én is így gondoltam, hogy itt valami ostobaság történhetett. Másképp természetesen nem olvasta volna fel. A vers magánál van?

— A szerkesztő engedélyezte, hogy megsemmisítsek minden verset, amely nem jelenik meg.

Inokov felsóhajtott, körülpillantott, és mind a tíz ujjával dörzsölni kezdte a szemét; arcáról eltűnt a szokásos komorság, és furcsán ellágyult.

— Arra is valók. Hű, milyen fülledt a levegő a városban!

Szórakozott tekintetét megint végighordozta a szobán, és kérlelő hangon ajánlotta:

— Mondok valamit, Szamgin: sétáljunk ki a mezőre, jó?

— A legnagyobb örömmel — válaszolt Klim. Úgy érezte, vétett Inokov ellen, s azt találgatta magában, mit akarhat tőle; kíváncsiság és remény ébredt benne, hátha megtudhatja, miféle szálak fűzik egymáshoz Inokovot, Korvint és Jelizaveta Szpivakot?

Kint az utcán Inokov szaporán lépkedett, vadul fújta a füstöt, és így magyarázott:

— Gyakran sétálok a mezőn, elnézem, hogyan építik a tüzérlaktanyákat. Jómagam naplopó vagyok, de szeretem nézni a munkát. Nézem és ezt gondolom: egyszer majdcsak ráunnak az emberek az apró, hitvány dolgokra, és minden erejüket egy nagy igazi ügynek szentelik, és akkor csodákat művelnek.

— Bábel tornyát építenek? — kérdezte Klim.

— Nem is volt rossz gondolat — mondta Inokov, és könyökével oldalba taszította Klimet. — Beszéljünk komolyan; én azt hiszem, az emberek csodákat fognak alkotni, másképpen az élet fabatkát sem ér, és az egész a pokolba való. Mindezek a házikók, utcai lámpák, oszlopocskák.

Messzire előre fricskázta a cigarettavéget, sapkáját tarkójára csapta, és komoran megkérdezte:

— Maga mesélte el Jelizaveta Lvovnának ezt a... ezt a jelenetet a karnaggyal?

— Dehogy — felelte sértődötten Klim.

Inokov azonban nem vette észre a sértődést.

— Hát akkor ki? Csak nem ő maga, a gazember?

— Miért utálja annyira?

Inokov kelletlenül, szaggatottan, durva szavakkal elmesélte, hogy Korvin kisfiúkat szállít a hasonneműekkel való szerelem hódolóinak, már bíróság elé is került emiatt, az érsek azonban kihúzta a csávából.

— Mindegy, úgyis börtönbe kerül! — dörmögte tompa hangon, és belerúgott egy megdőlt útszéli oszlopba.

— Jelizaveta Lvovna tud erről? — kérdezte Szamgin meggondolatlanul; Inokov az arcába pillantott, és kérdéssel válaszolt:

— Miért tudna róla?

— Hiszen ismerősök...

— Elég csirkefogó énekel nála a kórusban.

Krákogott, kiköpött és morc hallgatásba merült.

Kiértek a vakító napfényben fürdő, kiégett szürkés gyeppel borított mezőre. A messzeségbe vesző mező szelíd lankákkal emelkedett a füstös felhők felé; távolban mint a hóbuckák dudorodtak a tábor sátrainak egyhangú kúpjai; balra, a liget sötét háttere előtt, játékbábszerű fehér katonák meneteltek, odább pedig napfényben úszó, élénk vörös téglaépület hasított bele az ég üres kékjébe, a felhők közé; sűrűn körülvették az állványok vékony pálcikái, nyüzsögtek rajta a munkások, s messziről valósággal apró gyermeknek látszottak. A villogó szuronyú masírozó katonák felé délcegen léptetett a nappal szemben egy fehér ruhás lovas, bronzszínű paripán.

— A város egyik végén Varavka épített vágóhidat és börtönt — dünnyögte Inokov, az árok szélén lépdelve —, a másik felén pedig vetélytársa építi a kaszárnyát.

A száraz, szürke fűszálak ropogtak, töredeztek Klim lába alatt. A szabad térség mindig szomorúságra és alázatosságra hangolta. Lépést tartott Inokovval, és szinte olvadozott a nap fényében, a forró levegőben, amely a kiégett fű illatával volt tele. Nem kívánt beszélni, és nem volt kedve hallgatni Inokov dünnyögését. Csak ment és nézte, hogyan nőnek a kaszárnyák: a három épülettömb trapéz alakban he-

lyezkedett el, a középső már majdnem teljesen elkészült, a kőművesek a második emelet utolsó táblasorát rakták fel; jól lehet ezt látni, amint a piros és kék inges, fehér kötényes, piciny figurák a fal szélén nyüzsögnek, és a téglák súlya alatt görnyedő munkások nehéz léptekkel felfelé kapaszkodnak a pallókon, az állványok szövevényében. Ők ketten az agyagos talajba mélyen bevágódó vízmosás szélén haladtak, az árok egyik lejtőjét szemét borította, bozót és dudva lepte be, a másik pedig barátságtalanul csupasz, vasszínű volt, s mintha karmok szántották volna végig... Meglepő ellentét volt a mély barázda és a végében magasló, hatalmas építmény között, amelyet apró emberkék emeltek; Szamginnak az jutott eszébe, vajon hány ezer ilyen apró, tarka figurára volna szükség, hogy teljesen kitöltsék ezt az árkot.

Inokov hirtelen mintha megbotlott volna valamiben, meglökte Klimet és felkiáltott:

— Hű a mindenét; fussunk! — és előreiramodott olyan fürgén, mint valami gyerkőc.

Klim néhány pillanatig értetlenül állt a látvány előtt. Úgy tetszett, az ég kék foltja megremeg, rádől a falra, kiterebélyesedik fölötte, és nyomni, dönteni kezdi... A hatalmas épületet magába záró szürke fakalitka rúdjai meginogtak, lassan és szinte kelletlenül Klim felé hajoltak, csupaszon hagyták és magukkal húzták a falat; csikorgás, recsegés hallatszott, és az állványzatra hulló tégla tompa, szapora kopogása.

Szamgin csak akkor eszmélt rá, hogy a fal leomlik, amikor a kőművesek már lefelé ugráltak a föld felé csúszó léces gerendahalmazba, amikor ledobták hátukról a téglák terhét, s hihetetlen sebességgel lefelé rohantak a pallókon, a téglák pedig hullottak utánuk, mind hangosabban doboltak a fán, és ez a szaggatott kopogás elfojtotta a csikorgást és a recsegést. Szamgin futásnak eredt: úgy érezte, hogy a föld táncol a lába alatt, és ugyanakkor sebesen taszítja feléje az összeomló épületet. A fal darabonként omlott le, barnás port lehelt, undokan vicsorogtak az ablakok üres nyílásai,

az egyikből széles deszka nyúlt ki hosszan, és incselkedett, mintha a nyelvét öltögetné.

Hihetetlen volt, hogy az emberek ilyen sebesen, ilyen természetellenesen kicsavart testtartásban tudnak repülni, és olyan robajjal csapódnak a földhöz, hogy Klim még az éktelen recsegés-ropogás és a zűrzavaros, rémült jajveszékelés közepette is meghallotta. Néhány ember szinte nekifutásból vetette magát a földre, hogy átsuhanjon a megelevenedett gerenda- és állványhalmazon, a faszerkezet azonban reszketve, mint megannyi pókláb, hálójába zárta s összepréselte az aláhullókat. Az egyik ablakban egy ember állt, kezében hosszú botot tartott, az ablak kerete azonban hirtelen széthullott, és az ember eldobta botját, meglóbálta karját és hátrazuhant.

Széles szalmakalap röppent a levegőbe, a földre hullt, és Szamgin lábához gurult; Klim félreugrott, körülpillantott, és hirtelen rádöbbent, hogy nem szaladt el a szerencsétlenség színhelyéről, mint akarta, hanem zihálva alig húsz lépésnyire áll az alaktalan fa- és téglahalomtól, amelyben recsegnek, táncolnak a gerendák és cölöpök végei. Klimnek reszketni kezdett a lába, lekuporodott, és vaksin hunyorgott, mivel az izzadság elöntötte a szemét; letépte szemüvegét, és úgy nézte, hogyan rohannak a szélrózsa minden irányába a hadonászó kőművesek, ácsok. Egy kék inges kamasz szélsebesen száguldott, mint valami szilaj csikó, és fülsiketítően sivított:

— Pavel bácsi, zuha-an, bá-ácsi...

Elrohant Szamgin mellett, rávillantotta mészporral borított fehér arcát, kitátott száját és kerekre meresztett szemét.

Egy hihetetlenül poros, bicegő, öles termetű, szakállas ember két lépésnyire Szamgintól rogyott össze; krákogott, ujjait véresen húzta elő a tarkóját borító haj sűrűjéből; a vért a földre rázta, majd megtörülte kezét, és közömbösen jelentette ki, mintha egy cégtáblát olvasna:

— Gazemberek a fényesgombúak: rajtunk spórolnak.

A fehér ruhás lovas vágtatva közeledett a tábor felől, összevissza rohantak a katonák, megelőzték egymást, fel-

felugrottak, mint a labda, messze mögöttük két zöld szekér rázódott. A nap a liget fölé hanyatlott, tűrhetetlenül vakítóan tűzött a mezőre, mintegy szándékosan, hogy emlékezetes fénnyel világítsa meg a szerencsétlenséget.

Szamgin lassan eloldalgott az emberektől, fejét rázogatta, és le nem vette a szemét a megelevenedett mező nyüzsgő látványáról: észrevette, hogy Inokov a vállára lódítva visz valakit: az ember teste úgy meghajlott, mint valami rongybábú, puha keze Inokov mellén motozott, mintha ki akarná gombolni vitorlavászon-ingét. Odavágtatott egy tiszt, és fehér kesztyűs kezével hadonászva, rákiáltott Inokovra; az leguggolt, óvatosan a földre eresztette terhét, eligazította kezét-lábát, és megint a beomlott falhoz futott; már ott sürögtek a katonák, mint megannyi lisztkukac, óvatosan szállingóztak a munkások, legtöbbjük azonban továbbra is ott ült vagy feküdt Szamgin körül; túl hangosan kiáltoztak egymásnak, jajveszékeltek, és különös, nőies csengéssel hasított a levegőbe egy hang:

— Hát Minajev, meg Pavluha? No, mi aztán jól megjártuk! Azt kérdem: Minajev...

Egy dús szakállú, köpcös kőműves, akinek puffadt volt az arca, szeme alatt pedig kék zacskók duzzadtak, hörögve kiáltozott:

— Ti pedig hálát adhattok istennek, úgy ám...

— Én vettem észre először...

— A gazemberek, a mi bőrünkön spórolnak...

— Mit orditasz? Imádkozni kell inkább...

— Láttam, testvérek, úgy bukott le Matvej, mintha elnyelte volna a föld, bizisten!

Szamginnak úgy rémlett, a forróság egyre fokozódik, és a nap kegyetlenül beleégeti emlékezetébe az emberek szavait, arcát, mozdulatait. Különös volt hallgatni a kőművesek izgatott, kusza beszédét: olyan hangosan beszéltek, mintha el akarnák némítani a katonák kiáltozását, meg egy szűnni nem akaró, metsző jajveszékelést:

— Ó-ó-ó...

Öt ember háttal állt a szerencsétlenség színhelyének, ar-

cuk vidám volt, és egy apró, rőt hajú paraszt, sűrűn hányva magára a keresztet, fuldokolva bizonygatta:

— Isten bizony, nem hazudok! úgy láttam, mint most téged: rohan lefelé, a palló meg hirtelen felpúposodik alatta, és a magasba röppen, isten uccse!

Szamgin körülpillantott, és próbálta megérteni: hogyan került ide, ilyen közelre, akarata ellenére? Arra emlékezett, hogy amikor Inokov előreiramodott, ő nem utána szaladt, hanem valamerre oldalt.

„Furcsa" — gondolta és figyelte, amint a katonák összegyűjtik a sebesülteket, és felesleges aprólékossággal szabályos sorba rakják őket.

Odajött Inokov, bal keze kendővel volt átkötve; fogaival és jobb keze ujjaival sikertelenül igyekezett csomóra kötni.

— Segítsen már — mondta Klimnek.

— Megsebesült?

— Becsíptem az ujjaimat.

— Sok a halott?

— Hármat láttam.

Hajadonfőtt, mészfoltosan állt ott, inge ujja leszakadt; topogott a forgáccsal borított, vörös téglaporos száraz földön, s beporozódott szempilláit rebegtetve, így beszélt:

— Ostobaság: amikor az állványok lezuhantak, olyan volt, mintha egy hatalmas pók fogná hálójába az embereket...

— Igen — helyeselte Klim. — Szakasztott olyan, mint a pók. Nem tudok visszaemlékezni: maga után futottam-e, vagy ott maradtam?

Inokov értetlenül pillantott rá.

— Az egyiknek szétlapította a fejét... bámulatos látvány! Semmi sem maradt belőle, csak az alsó állkapocs a szakállal. Menjünk?

Elindultak, de olyan közel lépdeltek, hogy akadályozták egymást. Inokov az inge ujjával törülgette arcáról a port, hátra-hátrapillantott és előretuszkolta Klimet, az azonban nem maradt el mellőle:

— Tudja: szentül hittem, hogy egy helyben állok, és kiderült, hogy futottam maga után. Nem furcsa?

— Mi van ebben furcsa? — dörmögte egykedvűen Inokov, és torz mosolyra fintorította ajkát. — A kőművesek, akik nem sebesültek meg, eléggé nyugodtan fogadták a szerencsétlenséget — kezdte a beszámolóját. — Odarohantam, hát látom: egy munkás két gerenda közé szorult, és ájultan hever. Rákiáltok egy öregre: „Segíts kihúzni!" Az meg így felelt: „Ne nyúlj hozzá, a halottakhoz nem szabad nyúlni." Nem is segített, faképnél hagyott. És a többi hasonlóképp... A katonák dolgoznak, ők meg nézik...

— Megijedtek — állapította meg Szamgin, és hirtelen eszébe jutott, amikor ő korcsolyán odaszáguldott Borisz Varavkához, aki belezuhant a lékbe.

— Hát ezt semmihez sem lehet hasonlítani — mondta fennhangon.

Inokov felrezzent, rápillantott és befejezte:

— Ilyet még én sem láttam.

Szavaival kioltotta Klimben Borisz emlékét.

Szamgint gyengeség, fizikai undor gyötörte, szerette volna lehunyni a szemét, és megállni, hogy ne lássa, elfelejtse, mint hullottak alá a különösen aprónak tetsző emberkék.

— Micsoda badarság — dörmögte tűnődve Inokov és menet közben a kalapjával leverte a port nadrágjáról. — Magának úgy rémlik, hogy nem oda futott, ahová akart, nekem meg folyton egy kis fadarab lebeg a szemem előtt, olyan kis szürke forgács; mintha puskából lőtték volna ki, úgy röppent fel... és röpdösött, akár a pacsirta. Bámulatos, valóban! Itt emberek nyomorodnak meg, nyöszörögnek, jajgatnak, nekem meg épp ez a forgács fúródik be az emlékezetembe. Micsoda ostobaság... forgácsok... az ördög érti!

Megbökte Szamgint, lassúbbra fogta a lépést, és így folytatta:

— Egyszer valaki karóval akart rám sújtani, fel is kapta, de megszúrta a kezét a két ujja között: jól megtermett szálka volt, még nekem kellett kihúzni... annak a maflának a markából.

Megint meggyorsította lépteit.

— Forgácsok, szálkák... Por üli meg a lelket...

„Ezt a szálka-dolgot biztosan csak kitalálta" — állapította meg Szamgin és megkérdezte:

— Mit akar mondani ezzel?

— Magam sem tudom. Ha tudnám, nem beszélnék így — felelte Inokov, és hirtelen eltűnt egy öreg ház megvetemedett kapujában.

„Miért mondta, ha tudnám, nem beszélnék így? — tűnődött Szamgin. — Milyen kellemetlen ember..."

A nap lehanyatlott, a Mennybemenetel-templom kupolái úgy égtek, mint megannyi hatalmas gyertya, az égen halványrózsaszín köd lebegett.

Otthon Szamgin gépiesen kiment a kertbe, és fáradtan lezökkent egy padra. Az ősz színeiben pompázó kertet is elborította a rózsás fülledtség; a hőség már néhány napja esővel fenyegetett, a szél azonban szétkergette a felhőket, a fákról leszaggatta a sárga lombot, és port hintett a városra. Szamgin tisztán látta maga előtt a kőműves kar és láb nélküli, görcsbe húzódott testét, szürke köténnyel borított fejét: olyan volt ez a test, mintha gúzsba kötötték volna, és hihetetlen sebességgel zuhanna alá... Egy másik ember kinyújtózva, karját a magasba tárva röpült, természetellenesen megnyúlva, öv nélküli, piros inge felduzzadt, olyan volt, mint a tulipán. Klim nem emlékezett rá, hogy három vagy négy zuhanó ember bukfencezett a levegőben, most viszont úgy rémlett, hogy legalább egy tucatot látott.

A szárnyépület nyitott ablakából kihallatszott Jelizaveta Lvovna nyugodt hangja; egy idő óta irodalomtörténet órákat is adott iskolai tanítványainak, és vagy nyolcan jártak hozzá. Szamgin, hogy elhessegesse gondolatait, figyelni kezdett az asszony szavaira.

— Nem új, hogy Rimbaud színezte a magánhangzókat: már Tieck is igyekezett színhatásokat kelteni a szavakkal — hallotta Klim, és ezt gondolta: „Milyen kétszínű ez az asszony. Ugyan mit akar?"

Jelizaveta Szpivak hangja kellemetlenül, unalmasan és makacsul csengett:

— A romanticizmus alapja voltaképpen a valóságtól, a

mindennapi élettől való eltávolodás vágya. Kissé nyersen, de igen őszintén ismerte el ezt a romantikus irányzatú Karamzin:

Ah, ne ontsunk folyvást keserű könnyeket,
Amiért a lét sivár.
Feledkezzünk el, egy pillanatra bár,
Tarka ábrándjaink bűvöletében.

„Hogy hazudik" — gondolta Szamgin, noha megértette, hogy az asszony csupán leegyszerűsíti a dolgokat.

— És hogy ne csak a pillanatot, hanem egész életüket tarka ábrándokkal töltsék ki, egyesek elmenekülnek a valóság elől, mások viszont...

Szamgin felállt, az ablakhoz ment, és beszólt az ismerős szoba félhomályába:

— Beomlottak a tüzérlaktanyák, néhány halott, sok sebesült...

A szoba csendjét széktologatás zaja verte fel, a sarokban gyufa lángja lobbant, megvilágított egy hosszú ujjú kezet, egy fiatal lány riadt kotlósként sápítozott. Szamgint kellemesen érintette ez a zűrzavar, amelyet a szavai keltettek. A szörnyű esemény elmesélésére készülve, lassan végigsétált a kerten és az udvaron. Ekkor a szárnyépületből hirtelen nagy zajjal kirontottak Jelizaveta Szpivak növendékei; az asszony az asztalnál állt, a lámpaernyővel zörgött, és igyekezett világosságot gyújtani, az asztalnál az öreg Ragyejev ült, ujjaival dobolt, fejét rázogatta.

— Milyen színpadiasan kiáltott be — állapította meg az asszony mosoly nélkül, de nem is szemrehányón.

— Igen, kérem, vádlón — erősítette meg Ragyejev. — Szétszéledt az ifjúság.

Kérdezősködni kezdett a szerencsétlenségről, Jelizaveta Szpivak pedig, aki sötét ruhájában igen sudárnak és magasnak látszott, felemelte a kezét, hogy megigazítsa a haját és kijelentette:

— Kutuzovot letartóztatták.

— Igen, kérem, a hajón — erősítette meg Ragyejev és felsóhajtott. Majd felkelt, megfogta az asszony kezét, egyik kezével megszorította, a másikkal pedig egyre simogatta, és így vigasztalta: — Majd szerzünk kezeseket, ugye? Nos minden jót!

Jelizaveta Szpivak kikísérte, de hamarább tért vissza, mintsem Szamgin eldönthette volna, hogyan fogadja Kutuzov letartóztatását. Az asszony mellett Korvin lépdelt: ugyanolyan festői jelenség volt, mint akkor a kávéház teraszán, megtollasodott fodrászmesterhez hasonlított.

— Ismerik egymást? — kérdezte közömbösen Jelizaveta Szpivak, a vendég pedig magas tenor hangján édeskésen bemutatkozott:

— Andrej Vlagyimirovics Korvin.

Orra nyerge fölött nyomban mély ránc jelent meg, sűrű szemöldökeit egy vonalba húzta, s két kerek bagolyszeme egy pillanatra mintha egyetlen, nyolcas alakú szemmé folyt volna össze. Olyan különös látvány volt, hogy Szamgin majdnem hátrahőkölt.

— Benézek egy percre a fiamhoz — mondta Jelizaveta és kiment. Korvin előhúzta aranyóráját a mellénye zsebéből.

— Az énekpróbáig még negyven percünk van.

Megvárta, amíg a háziasszony beteszi az ajtót maga mögött, majd kinyújtotta a nyakát, és sebesen, sipítozó suttogással rákezdte:

— Ön szemtanúja volt a botránynak, de ne gondolja, hogy annyiban hagyom! Bár bolond, de ez nem mentség, nem! Jelizaveta Lvovna köztiszteletben álló úrhölgy, neki nem szabad tudni róla, ugye? Annak az alaknak pedig mondja meg, hogy megkapja a magáét!

— Ilyen megbízatásokat nem vállalok — jelentette ki meglehetősen hangosan Szamgin.

— Pszt-pszt! — suttogott Korvin s felemelte a kezét. — Miért nem vállalja? Miért?

Szeme szétfutott, mindegyik a helyére került. Megrándította bajuszát, zakója zsebéből élénkpiros kendőt vett elő, megtörülte ajkát, majd krákogva, fenyegetőn suttogta:

— Beidéztetem tanúnak magát is, meg a tárcaírót is.

Belépett Jelizaveta Szpivak, és kimerülten leroskadt a kerevetre, Korvin nyomban fesztelenül odatolt melléje egy széket, leült, és kissé felhúzta nadrágját, úgyhogy kivillant kockás zoknija; térde vastag volt és kerek, akár egy kétpudos súlyzó. A karnagy arcátlan suttogása és fesztelen modora felháborította Szamgint, legszívesebben most mindjárt elmondott volna mindent Jelizaveta Lvovnának, az asszony azonban sértően összehasonlító pillantással méregette mindkettőjüket, és a kottákat lapozgatva, megkérdezte:

— Hallott már a szerencsétlenségről?

Úgy kérdezte, hogy Szamginnak ez ötlött eszébe:

„Csak nem Kutuzovra céloz? Talán ez az ökör szintén forradalmár?"

Korvin azonban nem hallott a szerencsétlenségről, és az asszony Klimhez fordult:

— Mesélje el.

Szamgin kurtán és szárazon eleget tett a felszólításnak. A karnagy különösebb érdeklődés nélkül hallgatta végig, és szigorúan megjegyezte:

— Sietünk, azért dől össze nálunk minden. És a nép nagyon elkanászodott.

Fémes csengésű tenorján, a beszédben jártas ember hangján bizonygatni kezdte, hogy népi kórusokat, zenekarokat, dalárdákat kell létesíteni.

— És a sportot is fejleszteni kell, különösen a bokszolást. A mi népünk szeret verekedni . . .

Hangja elcsuklott, köhögés fogta el, kihívóan pillantott Klimre, és így folytatta:

— De hülyén verekszik, akár az állat, pedig a verekedésbe is fegyelmet, szabályszerűséget kell vinni.

Szamgin gúnyosan elmosolyodott, de nem felelt: várt, hogy mit mond Jelivazeta Szpivak. Az asszony azonban ceruzájával jegyezgetett a kottákra, és fejét fel sem emelve, bámulatosan oda nem illő megjegyzést tett:

— Andrej Vlagyimirovics Koreában is volt.

A karnagy megint megtörülte ajkát élénkpiros zsebken-

dővel, két szemét megint nyolcasba vonta, és Szamginra pillantva, még szigorúbban, oktató hangon folytatta:

— Lám, itt vannak például az angolok: az ő diákjaik nem lázonganak, és általában fantázia nélkül élnek, nem ábrándoznak. És miért? Mert sportolnak. Mi a rosszat eltanuljuk a Nyugattól, a jót azonban nem vesszük észre. Gyakrabban kell egyházi felvonulásokat, körmeneteket rendezni a népnek. Hiszen miben rejlik a pápaság ereje? Éppen ezekben a látványosságokban, a színpadiasságban. A nép a szemével fogja fel a vallást, materiális megnyilvánulásain keresztül. Ezerkilencszáz esztendeje hirdetik, hogy lélekben kell az istent imádni, de szemlátomást alig van haszon belőle, csupán a szekták szaporodtak el.

— Meséljen a koreaiakról — ajánlotta Jelizaveta Szpivak, s az órájára pillantott.

— A koreaiak? Ezt a szerencsétlen népet elpusztítja az Európa által megfertőzött japánokkal való érintkezés — jelentette ki kissé nyersen Korvin; rágyújtott és az asszony térdére fújta a füstsugarat.

— Csendes, romlatlan nép, lágy, mint a viasz — sorolta a koreaiak jó tulajdonságait; vastag és nyilván kemény ajkával megnyomogatta a szopókát, majd meggyőződéssel, kihívóan hozzátette: — És egyáltalán nincs szüksége az európai kultúrára.

Nyilván valami bosszantó, sértő dolog jutott eszébe: szemét elfutotta a vér, körmeivel térdét kaparta, és szidni kezdte a japánokat, s egyebek között ezt a nevetséges kijelentést tette:

— Lám, ezek a villamosok már minálunk is arra kényszerítik a jámbor, egyszerű szekeret, hogy kétkedjen a maga igazában . . .

— Mennem kell — szólalt meg Jelizaveta Szpivak, és felállt; szavai kétértelműen csengtek Szamgin számára, az arcáról azonban észrevette, hogy nyilván nem is figyelt a karnagyra.

— Jöjjön velünk — ajánlotta az asszony Klimnek.

A fiatalember ráeszmélt, hogy Jelizavetának szüksége van

rá, és különben is szerette volna még hallgatni Korvin beszédét. Kellemetlen idő volt; az udvarokról, sikátorokból szél süvöltött, kergette az őszi avart a kövezeten, a levelek a kerítéshez tapadtak, besiklottak a kapuk alá, némelyik ugrándozva felkapaszkodott a kerítésre, nem magasra, mint valami riadt egér, majd lezuhant, és az emberek lába elé hullott. Ez a kép a falról lezuhanó kőműveseket és ácsokat juttatta Szamgin eszébe.

— Természeténél fogva a nő mindig hisz — állapította meg Korvin egy gyakorlott prédikátor biztonságával.

Járás közben magasra emelte lábát, lépései úgy pattogtak, mint egy tábornok vezényszavai, sétabotját a hóna alá szorította, mintha meg akarná akadályozni, hogy Szamgin közelebb jöhessen.

— Ó, de unalmasan beszél — sóhajtott fel Jelizaveta Szpivak, Korvin azonban csökönyösen folytatta:

— A hitetlen nő csúfság . . .

Szamgin befordult egy sikátorba, amelyet csak gyéren világított meg két utcai lámpa fénye; a szél a hátába zúdult, a por kiszárította száját, torkát; elhatározta, hogy betér egy vendéglőbe, megiszik egy üveg sört, és elüldögél az egyszerű emberek között. A kerítés valami réséből azonban egy fekete kendős, kicsiny nő bukkant elő hirtelen, s halkan kérte:

— Kísérjen el.

Szamgin meggyorsította lépteit, a nő azonban nem maradt el; cipője sarka úgy kopogott a járda kövén, mint a kecske patája. Klim háta mögött esdeklő suttogás hallatszott:

— Itt lakom a közelben.

Szamgin belepillantott a pisze orrú, széles szájú, kerek arcba, és dühösen ráförmedt:

— Takarodj!

A lány ijedten hátrahőkölt.

„Így kellene eltaszítani mindent, amire nincs szükségünk."

Egy perc múlva azonban, amikor kiért a főutcára, gondolatban így mentegette magát:

„Ligyija oltotta belém a dühöt a nőkkel szemben."

Ligyijára mind ritkábban gondolt és egyre haragosabban, ma azonban ez a harag különösen hevesen lobbant fel benne.

„Milyen csenevész, szánalmas" — gondolta a vendéglőben üldögélve, és emlékezete szolgálatkészen idézte fel a lány képtelen mondatait és kérdéseit:

„Ide hallgass, hiszen ez szörnyű: az isten és a nemi szervek!..."

Már régen észrevette, hogy egyre hidegebben, cinikusabban gondolkozik a nőkről; bizonyos volt benne, hogy ez felvértezi minden tévedés ellen, és úgy találta, hogy Margarita, ez a gyermektelen nőstény igazat beszélt a női nemről.

A vendéglő hosszú, keskeny termét vörös plüssel kárpitozott, kétszemélyes díványok szegélyezték, Szamgin leült egy asztalkához, két dívány között, és egy torzul megnyújtott, hatalmas vasúti kocsiban érezte magát. Meleg, émelyítő dohány- és konyhaszag töltötte be a szobát, és egészen természetesnek látszott, hogy a levegő zavaros kék színű.

Kések, villák, tányérok csörömpöltek; az egyik dívány támlája fölött Varavka ellenségének, Merkulov építési vállalkozónak gyér fürtű, zsíros tarkója magaslott; egy rosszul megkopasztott csirke húsára emlékeztetett. A vállalkozóval szemben Gyianyin egyházmegyei építész ült; a tagbaszakadt, szakállas férfi hasonlított ahhoz a bilincsbe vert fogolyhoz, aki amikor meglátta Klimet az ablakban, odakiáltott társának:

„Lázár feltámadt!"

— Utazhatnak az ostobák, az Északi-sarkot keresgélik, ugyan mi az ördögnek kell az a sark? — méltatlankodott mogorván Merkulov.

— Kíváncsiság — magyarázta az építész, borát szürcsölve, és szigorúan Klimre függesztette fekete szemét. — Tudásszomj — tette hozzá.

Szamgintól balra Domogajlov, a város legjobb fürdőinek tulajdonosa hahotázott öblösen: Mazinnak, a kövér, fony-

nyadt, szőrtelen eunucharcú városi hivatalnoknak sebes mondókáját hallgatta; ez a víg kedélyű duhaj mintegy két évvel ezelőtt erőszakkal hozzáadta lányát az özvegy rendőrkapitányhelyetteshez, a lány pedig, amint hazaért az esküvőről, főbe lőtte magát.

— Szegény fiú, jó képet vágott a dologhoz, de én sem voltam rest, és felcsíptem magamnak! — dicsekedett élénken egy selyembe öltözött, testes nőszemély; lepényszerűen duzzadt fülét nehéz smaragdok ékesítették; megsemmisítő kacajjal nevetett. Fiona Truszova volt, az uzsorásnő, akit az egész városban kérges-szívű asszonynak tartottak, ő pedig azt állította, hogy ismeri a „boldog élet titkát". A nemesi marsall kerületi szakácsnőjének a lánya volt, gazdája szeretőjeként belekóstolt a gondtalan életbe, de hamar túladott az öregen, és egy ékszerészhez ment férjhez, ez azonban megőrült; utána az alkormányzóval élt, most pedig színészekkel, minden évadban egy másikkal, s a városban szájról szájra járnak a pénzéhségéről szóló anekdoták, és mindenki csodálkozik bőkezűségén: gyermekkórházat építtetett, a fiú- és leánygimnáziumnak pedig több mint húsz növendékét támogatja ösztöndíjjal.

— Ebben az évadban pompás színjátszó társaságunk lesz — jelentette ki gyönyörűséggel, és konyakot töltött a nagy orrú, alacsonytermetű Uszov fakereskedőnek, akinek vöröses szeme már csillogott.

— Apáink és nagyapáink ezt tanították: „Jól nézd meg, mit hol vásárolsz" — dörmögte Merkulov az építésznek, az meg a világosság felé tartva nézegette borát és felsóhajtott:

— Most fellendült a templomépítés Szibériában, a vasútvonal mentén.

— Fiona Mitrevna, ezt hallgasd meg! — kiáltotta Uszov. — Egy spanyol érkezett Vaszilszurszkba, tölgyfát vásárolni, és csak a saját nyelvén beszélt, meg franciául. Nos, Vaszilszurszk nem tanul meg spanyolul, így hát oroszra fogták őkelmét. És képzeld, meg is tanították . . .

Szamgin rákot evett, ízletes sört ivott rá, és közben figyelt. Tizenhét embert számolt össze a vendéglőben, vala-

mennyien háztulajdonosok, „városatyák", ahogy Robinson nevezi őket. Nem a leggazdagabb polgárok, de éppen ők azok az „egyszerű napszámosok", akik Kozlov történész szerint szép lassan, de szilárdan építik a város életét, és sokkal erősebbek a torkig lakott, ellustult s a város élete iránt közömbös pénzeszsákoknál. Kozlov szerint, de értelmének sugallatára is jóindulatúan kellett volna ezekre az emberekre gondolnia. Szamginnak azonban önkéntelenül ez jutott eszébe:

„Elvégzem az egyetemet, és akkor ezeknek az ökröknek az érdekeit kell majd szolgálnom. Elveszem az egyiknek a lányát, gimnazistákat, gimnazista lányokat nemzek, akik tizenöt esztendő múlva nem fognak megérteni. Azután elhízom, és talán én is épp így fogom kigúnyolni a tudásvágyó embereket. Öregség. Betegség. És meghalok, s majd Izsáknak érzem magam, akit egy ismeretlen istennek áldoznak fel."

E gondolatok újak, idegenek voltak, és nagyon felizgatták, de előzni őket nem volt ereje. Az edénycsörömpölés, a nevetés, a hangzavar tompa morajjal töltötte el, mint egy üres szobát, e moraj gondolatai felszínén úszott, és nem zavarta őket, ő pedig azt szerette volna, ha valami elnémítaná valamennyit. Emlékei összefolytak, nyomasztották, s mind ellenségesebbek lettek az emberekkel szemben... Eszébe jutott Varavka, akinek mindenki puszta munkaerő volt; felötlött a sima, pedáns Ragyejev nyájas megjegyzése:

— Én szeretem az intelligens embereket, mert önzetlenek és becsülik a munkát, igen, kérem.

Ott volt mellettük Ljutov, aki úgy bánik a forradalmárokkal, mint a saját segédeivel; eszébe jutott Kutuzov is, aki a mostani élet lerombolásának szentelte önmagát. Klim Szamgin azonban elhessegette magától Kutuzov alakját.

„Kidőlt a játékból. Bizonyára hosszú időre. A Marakujevok, Pojarkovok pedig mit tehetnek ezek ellen? — gondolta s a vendéglő közönségét figyelte. — Szórakozásra van szükségem" — döntötte el, és néhány perc múlva kilépett az elcsendesedett utcára.

Foszladozó fekete felhők siklottak a város tölött, Klim medvékhez hasonlította őket. Az ég kék ürességében szokatlan fénnyel sziporkáztak a csillagok, mintha szándékosan azért ragyognának így, hogy látni lehessen, milyen mély ez az üresség, ahonnan az őszi hűvösség árad. Az üzletek már bezártak, és olyan sötét volt, hogy a lámpaoszlopokat alig lehetett észrevenni, és üvegburába zárt fényük szinte a levegőben lógott. Az éjszaka lányai egyik lámpától a másikig lépkedtek a járdán, mint katonák a strázsán, és árnyékukat maguk után vonszolták a kopott utcakövön. Klim arcukba pillantott, és a sötétségben elmosódó arcok rá mosolyogtak; de mosolyuk eltaszította Klimet.

„A legfüggetlenebb ember Inokov — állapította meg. — De csupán azért független, mert még nem tudott semmit sem találni, ami leköti. Különben már beleszeretett egy asszonyba, aki tíz évvel vagy még többel idősebb nála."

Tolvajléptekkel lopózott el Szamgin mellett egy fiatalember, kalapja fél arcát eltakarta; ide-oda lépkedett, mintha körbe akarná járni mindegyik utcai nőt, de nem meri rászánni magát.

„Gyötrődik" — vélte Klim.

Egy panyókára vetett felöltőjű részeg meglökte, majd hátrahőkölt, és élesen felkiáltott:

— Bocsásson meg... Hé, az ördögit... bocsásson meg!

Szamgin a sarkon bekanyarodott egy sötét sikátorba. Szél támadt rá, s poros unalommal szórta be. A kacskaringós sikátort — melyet gyéren szegélyeztek a házak — betöltötte a kertek fáinak zizegése, a kerítések nyikorgása, a réseken átiramló levegő fütyülése; valami csattant, akár egy pásztor ostora, és azt lehetett hinni, hogy ez a sikátor a fő útvonal, amelyen a szél betör a városba.

Agya zavaros lett a sörtől, lába elnehezedett, a szél pedig különösen bánatos gondolatokat korbácsolt fel benne. Szamgin a Szent Györgyről elnevezett régi, kicsiny templomhoz ért, amely a házak félkörébe rejtőzött; az előcsarnok előtt két ódon ágyú mélyedt a földbe oszlopként. Szamgin leült a templom lépcsőjére, zsebkendőjével megtörölte po-

ros szemét és szemüvegét, s Borisz Varavka jutott eszébe, aki arról ábrándozott, hogy kipiszkálja a földet az ágyúkból, lőport szerez, és az istentisztelet alatt egyszerre elsüti mind a két ágyút. Borisz gyakran töprengett azon, hogyan és mivel lehetne megrémíteni az embereket. Ha élne, bizonyára forradalmár volna . . .

„Ördög tudja, miért ez a szomorúság" — gondolta majdnem fennhangon Szamgin; ujján hintálta pápaszemét, és üvegeivel felfogta a háta mögött, a templom előcsarnokában pislákoló mécses visszfényét. Valahányszor rossz érzés fogta el, arról próbálta meggyőzni önmagát, hogy még sohasem érezte magát ennyire rosszul. Az efféle hangulat zavarba ejtette, sőt megalázta; elhitette magával, hogy valami elszánt, hősies, sőt talán démoni tulajdonság lakozik benne. Most pedig itt van ebben az utálatos városban, ebben a felesleges templomban; szél zúg, fekete szörnyek kúsznak a város fölött, amelyben nem lakik egyetlen közel álló ember sem.

„Gyerekesen gondolkozom — intette önmagát. — Könyvízűen — javította ki, és az jutott eszébe, hogy huszonöt esztendőnyi élete alatt sosem érezte szükségesnek eldönteni a kérdést: van-e isten, vagy nincs? Nagyanyó és a pap a gimnáziumban az erkölcs zsinórmértékének ábrázolták az istent, és ezzel saját maguk képmását alacsonyították le. Az istennek pedig vagy érthetetlennek és rémítőnek, vagy olyan gyönyörűnek kell lennie, hogy értelem nélkül is rajongani lehessen érte." „Nem, ma minden bámulatosan ostoba" — állapította meg sóhajtva. Messziről hangokat hallott, és még mélyebben az árnyékba húzódott.

— Hazudsz, Szolimán — hallatszott Inokov hangos és durva beszéde; még valami mást is mondott, szavait azonban elfojtotta egy másik hang:

— Tatár hazudni sosem! Így kell mondani: Zulejmán.

Megálltak egy kicsiny ház ablaka előtt. A belülről megvilágított függöny előtt Szamgin tisztán látta a két fejet: Inokov borzas üstökét és a tatár sima koponyáját, amelyre tübetejka tapadt.

— Te miért itatni le a tatárt?

— Eredj haza!

— Várjunk. Igazi szattyán kecskebürbül készül, nem igazi báránybürbül, ugye?

A tatár keskeny arcú, gyér szakállú és langaléta volt, Li Hung-csangra emlékeztette, aki sokkal kevésbé hasonlított emberre, mint az orosz cár.

„Az istenben semminek sem szabad ugyanolyannak lennie, mint az emberben — okoskodott Szamgin. — A kínaiak megértik ezt, az ő isteneik szörnyűségesek, ijesztők..."

Inokov megzörgette az ablakot, majd meglengette kalapját és továbbment. Amikor a szél elfújta lépteinek neszét, Szamgin elindult hazafelé, a hátszéltől űzve ballagott; sajnálta, hogy nem kiáltott oda Inokovnak; elmehetett volna vele valamilyen vidám helyre.

„Ő biztosan ismer ilyen lányokat... akik gitároznak."

Mikor beért az udvarba, a kert rácsánál Jelizaveta Lvovnát pillantotta meg.

— Úgy rémlik, valaki jár a kertben — mondta fojtott hangon. — Hallja?

— A szél — felelt Klim.

— Mikor tűnt el előlünk? — kérdezte Jelizaveta Szpivak, és kinyitotta a kiskaput.

— Nem tetszik nekem ez a karnagy — mondta Szamgin, és alig tudta türtőztetni magát; legszívesebben elmesélte volna, Inokov hogyan verte meg Korvint. — Kicsoda tulajdonképpen?

Az asszony az ösvényen lépkedett, és a bokrokat nézegette, olyan hangon kezdett mesélni Korvinról, mint amikor az ember egészen másra gondol, vagy el akarja hessegetni gondolatait. Klim megtudta, hogy Jelizaveta apjának számtartója betegen, eszméletlenül szedte föl a mezőn Korvint, és bevitte a majorba. A fiúcska elmondta, hogy vakokat vezetett; az egyik, aki nagybátyjának nevezte magát, nem volt egészen vak, s kegyetlenül bánt vele; ő elmenekült előle, az erdőben rejtőzködött, de megbetegedett: valami rosszat evett, vagy csupán az éhségtől lett beteg.

— Nyolc- vagy tizesztendős lehetett, és azon a napon találták meg, amikor én születtem. Anyám nagyon babonás volt, és felsőbb rendeltetést látott ebben, rábeszélte apámat, hogy tartsák maguknál a fiúcskát. Nagyon nehezen kezelhető, vad gyermek volt, és amikor betűvetésre fogták, elszökött. Tizenöt éves koráig nem tudtak vele zöld ágra vergődni. Majd egy kolostor bojtárja lett, és megint hozzánk került; apám sokat vesződött vele, de sikertelenül. A parasztok azzal vádolták, hogy meg akart rontani egy kislányt, és majdnem agyonverték. Megint a kolostorba ment, szolgáló barát lett, utoljára mint komor, hallgatag szerzetest láttam. Azóta húsz év múlt el, és közben bámulatosan változatos életet élt: részt vett Asinov kozák mulatságos kalandjában, aki Oroszországnak akarta ajándékozni Abesszíniát, vágóhídi böllér volt valahol Franciaországban, végül hittérítő Koreában, roppant furcsa dolog ez az ő hittérítősködése. Becsvágyó, sorsüldözött ember, és ezért elkeseredett. Kissé nyers, mint látja. Csodálatos emlékezőtehetsége van. Majd összeismerkedik vele: érdekes figura.

— Szükségtelen — jelentette ki Szamgin. — Belefáradtam az érdekes emberekbe.

— Igen? — kérdezte egykedvűen az asszony.

— Igen — ismételte hetykén Klim. — Úgy hiszem, az érdekes emberek állandóan be akarják bizonyítani, hogy ők érdekesek.

— Úgy? — kérdezte az asszony; megállt a szárnyépület ablakánál, és bepillantott a szobába, amelyet alig világított meg a kis éjjeli lámpás fénye. — Lehetséges, vannak ilyenek is — hagyta rá nyugodtan. — Nos, itt az ideje, hogy aludni térjünk.

A szél rázta a fákat, szaggatta a száraz lombot, mind sebesebben úsztak a felhők, kioltották és fellobbantották a csillagokat.

— Mondja, Jelizaveta Lvovna: miért forradalmár maga? — kérdezte hirtelen Klim Szamgin.

Az asszony meglassította lépteit, és a fiatalemberre pillantott.

— Furcsa kérdés.
— Tudom...
— Elkésett kérdés.
— Gyermekes és a többi... de mégis?
Jelizaveta Szpivak elöl haladva, halkan belekezdett:
— Nem nevezem magamat forradalmárnak, de szilárd meggyőződésem, hogy az osztályállam túlélte magát, tehetetlen, és további fennállása veszélyes a kultúrára, elkorcsosulással fenyegeti a népet, ezt már tudja. Maga mit szól ehhez?
— Mindez Kutuzovtól ered — dörmögte Klim.
— És aztán? — kérdezte az asszony, és bement a tornácra.
— Igen, Sztyepan az én tanítóm. Magát talán kétségek gyötrik?
E kérdésben Klim gúnyt érzett, szeretett volna vitatkozni az asszonnyal, sőt valami vakmerőt mondani neki; ebben az órában sehogy sem akart egyedül maradni. Jelizaveta azonban kinyitotta az ajtót, jó éjszakát kívánt és bement. Klim is szobájába tért, leült az utcára néző ablak elé, majd kinyitotta; a ház előtt egy ember állt, és próbálta sikertelenül meggyújtani a cigarettáját; a szél folyton eloltotta a gyufát. Lépések hallatszottak. Inokov volt.
— Hová megy? — szólította meg Szamgin.
— Sétálok, ki a szabadba. És mit csinál, egyedül van? Bemehetek?
— Jöjjön.
Öt perc múlva Inokov Szamgin szobájában ült, cigarettával foga között, egy pohár borral a kezében és panaszkodott:
— Az idegeim teljesen tönkrementek! Lótok-futok a városban... mintha megöltem volna valakit, és most gyötörne a lelkiismeret. Ostoba helyzet!
A mindig szinte hivalkodóan rendetlen Inokov ma a szokásosnál is porosabb és kócosabb volt; Szamgin az első percben azt hitte, hogy részeg.
— Mivel foglalkozik mostanában?
Inokov fáradtan felsóhajtott:

— „Az erdőtüzek elleni védekezés módszerei" című munkát szerkesztem, egy kis öregember alkotása. Műveletlen a kis öreg, de az esze jól vág. Moralista, humanista, tízparancsolat, hegyi beszéd. „A jó modor", van egy ilyen evangélium, a „Nyiva" jelentette meg. Igen szórakoztató: majmok és kutyák idomítására alkalmas.

Gúnyosan beszélt, szavai azonban szomorúan és igen fürgén hangzottak, mintha rohanna. Kitöltötte a maradék bort, és hirtelen megkérdezte:

— Mondja csak, előfordul ilyesmi magával: az egyik Szamgin megy, beszél, a másik meg egyre csak kérdez: hová mész, minek?

— Nem, nem fordul elő — jelentette ki határozottan, és nagyon elcsodálkozva Klim. — Nem gondoltam, hogy ilyesmit mondjon. Van egy ilyen szektás versike:

„Lábam danolja: hová sietsz?
Kezem . . ."

— Szektásság, szemfényvesztés . . . nyárspolgárság — dünnyögte Inokov. Majd gúnyosan elmosolyodott, és idétlenül hozzátette: — Fekete mágia.

— Fekete mágia? Mit akar mondani ezzel? — csodálkozott még jobban Klim.

— Csak úgy, kiszaladt a számon. Nevetséges . . . sőt undorító, amikor a gazemberek és az ostobák úgy tesznek, mintha törődnének a nép jólétével — állapította meg, és körülnézett, hova dobhatja a cigarettavéget. A hamutartó az asztalon állt, a könyvek mögött, Szamgin azonban nem akarta odatolni vendége elé.

„Gyiomidov hazudik, ő jámbor lélek, ez pedig valóban vadember" — gondolta, s közben szemüvegén keresztül figyelte Inokovot. Az pedig az asztal alá hajította a cigarettacsutkát; a papírkosárba célzott, de Szamgin lábát találta el. Arca hirtelen eltorzult.

— Mit gondol, meg tudna ölni egy embert? — kérdezte Szamgin, önmaga számára is teljesen váratlanul; engedel-

meskedett heves vágyának, hogy lemeztelenítse s teljesen kiforgassa Inokovot. A vendég csodálkozva pillantott rá, száját kissé eltátotta, megigazította haját mindkét kezével, és mogorván kérdezte:

— Ezt Korvinra érti, ugye?

— Mit akar tőle?

— Hogy megdögöljön. De hogyan találta ki, hogy erre gondolok?

— Az arcából — mondta Szamgin.

— Miféle éles szemű maga, az ördög vinné el — mormogta halkan Inokov, és felvette az asztalról a márvány papírnehezéket, amelyen egy karcsú lábú bronz-nőalak állt, és elmosolyodott másik, szelíd mosolyával. — Kiválóan éles szemű — ismételte s ujjaival a bronzfigurát tapogatta. — Ölni bizonyára mindenki képes, így hát én is. Általában nem vagyok gonosz, olykor azonban úgy érzem, hogy valamilyen zöld tűz lobban fel a lelkemben, és ilyenkor nem vagyok a magam ura.

Szamgin figyelmesen hallgatta, és várta, mikor kezdi ez a vadember sas- vagy pávatollakkal ékesíteni magát. Inokov azonban kuszán, sietősen beszélt önmagáról, mint egy jelentéktelen, megunt valakiről: azon buzgólkodott, hogy meghajlítsa a bronz-nőalak karját, amely már intőn vagy védekezőn emelkedett a magasba.

— Ír verseket? — kérdezte Szamgin.

— Írunk. Pocsékul írunk — felelte Inokov, és gondterhelten vesződött a papírnehezékkel. — Zavarnak a rímek. Egyetlen rím: és máris érzem, hogy fuccs az egésznek.

Letörte a nőalak karját; a nehezéket az asztalra tette, a csonkot a zsebébe dugta és kijelentette:

— Bocsásson meg. Rossz bronz, nagyon puha, túl sok benne az ón. Meg lehet forrasztani, megcsinálom.

Körültekintett, felvett egy könyvet az asztalról, rápillantott a gerincére, és visszadugta a többi közé.

— Schopenhauert németül olvastam egy ismerősömmel. A jaroszlavli tanítóképzőbe járt, de kicsapták; naplopó volt, az igazságot hajszolta. Éjszakánként átjött hozzám (egy ház-

ban laktunk) és panaszkodott: íme, Schleiermacher szerint a boldogság eszméje bábaasszony volt, az értelem az ő segítségével szülte a legfőbb jó fogalmát. De azt is ő mondta, hogy az erény és a boldogság lényegében különbözők, és Kant tévedett, amikor a legfőbb jó eszméjét összekeverte a boldogság elemeivel. Azon tépelődött, miként lehet ezt összeegyeztetni. „Maga csak ne egyeztessen, mondtam neki, ostobaság az egész." Megsértődött. Én meg ráuszítottam Tomilinre... persze ismeri Tomilint, ugye?

Szamgin bólintott. Inokov megint felvette a papírnehezéket, a bronz-nőalak lábát kezdte hajlítgatni, s így folytatta:

— Az ember: tények teremtője.

„Érvek rendszere" — akarta mondani Szamgin, de erőt vett magán.

— Annyi tény gyűlt össze, hogy tucatjával lehetne elméleteket alkotni belőlük a haladásról, evolúcióról, a valóság igazolásáról vagy elmaraszta lásáról. Én pedig legszívesebben a képébe vágnék a haladásnak; olyan szemtelen, cinikus a pofája.

— Ez Dosztojevszkijtől ered: az élet alja — mondta Szamgin, és kíváncsian figyelte, sikerül-e vendégének letörnie a bronzlábat.

— No és? — kérdezte Inokov, fel sem emelve a fejét. — Dosztojevszkij is része a haladásnak és a valóságnak. Ocsmány dolog ez a valóság — sóhajtott; a szobor lábát a hasához próbálta hajlítani, és végül is letörte. — Menekülnek előle az emberek, észrevette? Félrerebbennek.

Rápillantott Klimre, a lábacskával megkopogtatta a márványt és megkérdezte:

— Hogy zuhantak a munkások, mi? A valóság, vigye el az ördög... Nekem, tudja, olyan... fényességes űr tátong a fejemben, és benne téglák, alakocskák táncolnak... gyermekalakok.

Inokov arca elkomorult, hunyorgott. Klim most először vette észre, hogy szempillái milyen szépen kunkorodnak felfelé. Inokov beszédében nem lelt semmi kitalálást, sőt úgy

érezte, valamelyes rokonságban áll a saját gondolataival, mégis ezt gondolta:

„Anarchista."

— Kopognak — szólalt meg Inokov, s az ablakra pillantott.

Klim hallgatózott. A kiskapu retesze óvatosan megcsörrent, majd felnyikordult a kapu, mintha kutya kaparászna rajta.

— Talán tolvajok? — kérdezte Inokov és elmosolyodott. Klim az ablakhoz lépett, és észrevette, hogy a sötét udvaron a kaputól egy nagy, lomha ember huppan előre, és egy kerek tárgy esik le róla; az ember felkapta, a fejére tette, kiegyenesedett: és egyszerre csendőrré vált. Klim kellemetlen remegést érzett a hátán, lábában, és reménykedve suttogta:

— Jelizaveta Szpivakhoz jönnek.

— Eh — mondta mogorván Inokov és eltaszította. — Átmegyek hozzá.

Elszaladt és magára hagyta Szamgint, aki a libasorban beosonó embereket számolta; tizenháromig jutott el, az ördög tucatjáig. Egy részük a szárnyépület felé indult, a többi a ház tornáca előtt gyülekezett, és az üres szobák csendjébe vészjóslón hasított bele a csengő szava.

„Hadd nyisson ajtót a szobalány" — határozta el Szamgin, valamiért azonban lejjebb csavarta a lámpát, és maga futott ajtót nyitni.

Elsőnek egy kövér lovassági őrmester nyomakodott be a szobába, irattáskával a hóna alatt; rövidre nyírt, ősz szakálla volt. Félretolta a ruhafogashoz Klimet, hogy utat engedjen a belépő fekete szakállas, sötét szemüveges tisztnek. A tiszt lustán kérdezte:

— Szamgin úr?

Klim lehajtotta a fejét.

— Ez az ember önnél volt?

— De hiszen már mondtam magának — kiáltotta durván és hangosan Inokov a tiszt háta mögül.

— Melyik az ön szobája?

— Házkutatás? — kérdezte Klim, és köhintett; úgy érezte, hirtelen kiszáradt a torka.

A tiszt kidüllesztette mellét, karját hátratette, és megrázta a vállát; az öreg csendőr óvatosan levette róla a köpenyt, és átnyújtotta az irattáskát. A tiszt megigazította szemüvegét, és régi ismerős hangján, kérdéssel válaszolt:

— Hát mi más lehetne?

„Nem kell izgulni" — tanácsolta Klim önmagának, és mélyen nadrágzsebébe süllyesztette a kezét, mert nem tudta, mit kezdjen vele.

Furcsa és bántó volt nézni, amint az egyenruhás, idegen férfi kényelmesen letelepszik a karosszékbe, az asztal elé, kihuzigálja a fiókokat, hanyagul kiráncigálja az írásokat, és vastag orrához emelve olvassa, orra szintén kényelmesen ült a sűrű és bizonyára igen meleg szakáll közepette. Pápaszeme sötét üvegén végigsiklott a lámpa fénye, amelyet a csendőr feljebb csavart, de azt lehetett hinni, hogy nem is a lámpa világítja meg, hanem az üvegek mögött rejtőző szem. A tiszt ujjai tömzsiek, vörösek voltak, körmei pedig hegyesek, kékek. Borostás arcát felfújta, és minden sietség nélkül végezte munkáját, sőt mozdulataiból megvetés áradt; abból, ahogyan kezében tartotta az írásokat, látszott, hogy gyakran kártyázik.

„Lám, hát így csinálják ezt" — gondolta fásultan Szamgin, a csendőr pedig megrázta a vékony újságkivágás-köteget, és lomhán érdeklődött:

— Ezek az ön cikkei?

— Igen. A helyi újságból.

— Olvastam. Hát ez?

— Különféle feljegyzések jövőbeli cikkekhez.

Klim ugyanolyan hangosan és hetykén szeretett volna válaszolni a kérdésekre, mint Inokov, ha nem is annyira gorombán. De érezte, úgy beszél, mint aki hajlandó beismerni bűnösségét.

A tiszt félretolta a feljegyzéseket, megkopogtatta ujjával, mint öregember a dohányos szelencéjét, felsóhajtott és Inokovot kezdte faggatni:

— Mivel foglalkozik? Ír... hm! És hol?

— Otthon, a szobámban, az asztalnál — felelte mogorván Inokov; az ablakpárkányon ült, cigarettázott, az ablak fekete üvegeire bámult, és füstöt eregetett rájuk.

— Kérem, ne tréfáljon — ajánlotta a csendőr, és megrántotta a lábát; sarkantyújának forgója beleakadt a szőnyegbe, a karosszék alatt. Klim figyelmeztetni akarta rá, de hallgatott, mivel attól tartott, hogy udvariasságát Inokov szolgálatkészségnek tekintheti. Arra gondolt, hogy egészen másképp viselkedne, ha Inokov nem volna itt. Inokov általában feszélyezte, sőt Klim aggódott, hogy otromba tréfái még súlyosbítják a fejleményeket.

„Nem kell izgulni" — intette magát újra, de egyre izgatottabb lett, miközben figyelte, mint ráncigálja a szőnyeget a tiszt, hogy kiszabadítsa sarkantyúját.

Az ősz szakállú csendőr kihúzta a szekrényből a könyveket, megrázogatta, gerincüket felfelé fordította, és figyelte, amint fiatalabb társa feltúrja az ágyat és alánéz, majd bepillant az éjjeliszekrénybe is. A kerületi rendőrfelügyelő tűnődve, cigarettázva támaszkodott az ajtóhoz, a füstöt az ajtó mögé fújta, ahol két civil állt mozdulatlanul, és jodoform szaga áradt. Szamgin elfogta a fiatal csendőr pillantását és odasúgta:

— Akassza ki a sarkantyút.

— Köszönöm — mondta a tiszt, amikor a csendőr letérdelt előtte.

„Szamár — szidta magában Klim. — Inokov még azt gondolhatja, hogy nekem mondasz köszönetet."

Inokov azonban füstfelhőbe burkolózott, halántékát az ablakhoz tapasztotta és kibámult. A tiszt lehajolt, az asztal alá tüsszentett, majd megigazította szemüvegét, zsebkendőjével megtörölte orrát és szakállát; azután irattáskájából kihúzott egy csomó nyomtatványt, és sietség nélkül írni kezdett. Ebben a tempósságában, gyakorolt mozdulatai hanyagságában volt valami sértő, de egyúttal megnyugtató is, mintha a házkutatást komolytalan dolognak tartaná.

Bejött a rendőrkapitányhelyettes, egy Korvinhoz hasonlító

fekete bajuszos, kerek arcú férfi: sután odahajolt a csendőrtiszthez, és súgott valamit.

— Itt van Poiré — kiáltott fel váratlanul Inokov. — Adjisten, Poiré!

A rendőr felegyenesedett, kardját az asztalhoz koccintotta, és szigorú arckifejezést öltött, dülledt szeme azonban mosolygott; a csendőrtiszt pedig fel sem emelve a fejét dünnyögött:

— Azonnal. Fomin: a tanúkat!

A folyosóról óvatosan, sőt szinte áhítatosan, mintha szentséghez járulnának, belépett a két civil, az éjjeliőr és egy gyűrött arcú, kusza arcvonású ismeretlen, a nyaka be volt kötözve: belőle áradt a jodoformszag. Klim aláírta a jegyzőkönyvet, a tiszt felállt, megrázta magát, és morgott valamit a szolgálati kötelességről, majd azt ajánlotta Szamginnak, írjon alá kötelezvényt, hogy nem hagyja el a várost. Háta mögött a rendőr Inokovra hunyorított galambtojásszerű szemével, az pedig barátságosan ingatta borzas üstökét.

— Átmentek Jelizaveta Lvovnához — jelentette ki Inokov, leugrott az ablakpárkányról, és megpróbálta kinyitni az ablakot. De nem sikerült. Öklével rávágott a keretre és megkérdezte:

— Csak nem tartóztatják le? Kisgyermeke van.

— Törődnek is vele — jegyezte meg Klim, és ő is az ablakhoz sietett. Elégedett volt: a házkutatás hamar véget ért, Inokov pedig nem vette észre izgatottságát. És még valami más miatt is elégedett volt.

— Barátja ez a Poiré? — érdeklődött s felkészült Inokov kérdéseire.

Inokov rápillantott, cigarettát vett elő, de nem gyújtott rá, hanem letette az ablak keresztfájára.

— Ez az asszony mindig olyan nyugodt és hideg, most pedig . . . — kezdte mosolyogva, de nyomban félbeszakította a mondatot, és egyáltalán nem helyén való módon cuppantott. — Poiré? — kérdezte furcsán hangosan és túlzott élénkséggel mesélni kezdett. — Fivére Caran d'Ache-nak, az ismert karikaturistának, másik fivére a kereskedelmi flotta egyik

gőzösén kapitány, nővére színésznő, jómaga szakács volt a kormányzónál, majd kerületi rendőrfelügyelő, aztán...

Ujjait ökölbe szorította, és halkabban, nyugtalanul kérdezte:

— Mit gondol, találnak nála valamit?

Klim vállat vont:

— Nem tudom.

— Nagy lókötő ez a Poiré — folytatta Inokov, megdörzsölte homlokát, szemét és olyan halkan beszélt, hogy hallani lehetett az udvarról a dörmögő, mély hangokat. — Német órákat adok neki. Sakkozni szoktunk. Agglegény és kicsapongó életet él. A hálószobájában örökmécses ég a Szűzanya szobrocskája előtt, a falakon azonban meztelen nők bekeretezett képei lógnak, francia készítmények. Akár a szárnyatlan angyalok. Meg tucatjával a párizsi „Nu"[8] képeslap. Cinikus kéjenc...

Elhallgatott, fülelt.

— Mennyi ideig vacakolnak, az ördög vigye el őket! — dünnyögte és elment az ablaktól; megállt a szekrény előtt, a könyveket nézegette, s így folytatta:

— Egyszer valahogy nála maradtam éjszakára. Korán reggel ébredt, letérdelt és sokáig imádkozott suttogva, lihegve, öklével a mellét verte. Azt hiszem, a könnyé is kicsordult. Mennek, hallja? Mennek!

Valóban az udvaron nehéz léptek dobbantak, sarkantyúk pengtek, sötét alakok tűntek el a kisajtóban.

— Kivilágosodott — állapította meg mosolyogva Szamgin, amikor a legutolsó sötét alak is eltűnt, és a házmester nagy zajjal becsukta a kisajtót. Inokov elment, dobogott, mint egy ló; Klim pedig végigpillantott a rendetlen szobán, az asztalon tornyosuló papírhalmazon, és fáradtság fogta el, mintha a csendőrtiszt lomhaságával megmérgezte volna a levegőt.

„Újabb vizsga" — gondolta fásultan és kinyitotta az ablakot. Az udvaron Jelizaveta Szpivak sétált, plédbe burko-

[8] *Akt, meztelen*

lózva, mellette Inokov lépdelt, kezét hátrakulcsolta, és mormogott valamit.

— No, ez aztán ostobaság — mondta hangosan az asszony.

Szamgin kiment az udvarra; mindketten elhallgattak, és ő közölte:

— Hamarosan virrad.

Az asszony felnézett a homályos égre, s arcvonásai olyan bosszúsan kiéleződtek, hogy egészen ismeretlennek látszott Klimnek.

— Mért nem tépázta meg az üstökét — tanácsolta hirtelen Inokov, majd Szamginhoz fordult: — Az ügyészhelyettes beletúrkált az írásaiba, az állat.

— Üljünk le — ajánlotta az asszony, torkára forrasztva a szót. Letelepedett a tornác lépcsőjére, és megkérdezte Inokovot:

— Nos, megírta az elbeszélését?

Klim kitalálta, hogy az asszony nem akar Inokov előtt beszélni a házkutatásról. Tovább sétált az udvaron, hallgatózva, és azt gondolta, hogy ezt az asszonyt nem lehet megszokni: oly élesen változik állandóan.

Kakas kukorékolt, és kutya ugatott, hallatszott a szomszédék rőt színű, lompos, rókaképű kutyája; minden éjszaka kérdőn és kihívón ugatott, ugatott egy sort, aztán fülelt egy percig: nem jön-e válasz. Hangja hetyke volt és érdes, de gyengécske. Nappal pedig sosem lehetett látni, csak nagy ritkán dugta ki pofáját a kapu alól, gyanakvón beleszimatolt a levegőbe, és mindig úgy rémlett, hogy a pofája tegnap óta megváltozott.

— Eltéptem, tudja, minden szétfoszlott előttem, elveszítettem az embereket, csak a szavak maradtak meg róluk — magyarázta tompán Inokov, a tornác fehér oszlopához támaszkodva, és cigarettát gyúrogatott ujjai között. — Nagyon nehéz leírni egy felkelést, az embernek szinte... hadvezérnek kell éreznie magát, nem? Stratégának...

Megrántotta a vállát, haját felcsapta homlokából, odahajolt Jelizaveta Lvovnához, és a haja megint durva arcába hullt.

— Egy másikat írok. Egy kisfiút libapásztorkodásra fognak, de amikor megszereti a libákat, istállófiúnak adják. Megszereti a lovakat, erre besorozzák tengerésznek. Megszereti a tengert, de eltöri a lábát, és kénytelen felcsapni erdőőrnek. Szerelemből akar házasodni, egy derék leányt választ magának, de szánalomból egy sorsüldözött kétgyermekes özvegyet vesz el. Megszereti ezt is, az asszony gyermeket szül neki; beviszi a faluba keresztelni, de útközben a csecsemő megfagy...

— Ezt kitalálta? — kérdezte halkan Jelizaveta Szpivak.

— Nem mindet — felelte Inokov, és hangja valamiért bűnbánóan csengett. — Poiré mesélte, ő nagyon sok különös történetet ismer, és szeret mesélni. Nem tudtam eldönteni, hogyan fejezzem be. Eltemeti a gyermeket a hóba, nyakába veszi a világot, és nyoma vész, vagy pedig a szerelem kudarcán felháborodva, valami gonosz tettet követ el? Hogy gondolja?

Az asszony kurtán és érthetetlenül válaszolt.

A virradat felfedte a piszkos felhőket, felsivított a gőzmalom szirénája, a folyón túlról a gőzfűrész füttye válaszolt, majd felharsant a melasz- és keményítőgyár, a gyufagyár dudája, az utcán pedig már léptek kopogtak. Minden olyan megszokott, ismerős és megnyugtató volt, a házkutatás pedig mintha álomkép vagy ostoba mese lett volna, amilyent Inokov mesélt. A szárnyépület tornácán megjelent a szobalány, fehérben, akár egy liszteszsák, és az eget vizsgálva, közölte:

— Arkasa felébredt!

Jelizaveta Szpivak felugrott, és sietve elindult, a plédet maga után vonszolta az udvaron. Inokov lassan, egész törzsével az asszony után fordult.

— Megyek én is — dünnyögte.

Bement a házba, és nyomban újra megjelent bő köpenyében, kalapjában, szótlanul kezét nyújtotta Szamginnak, majd eltűnt a szürke félhomályban. Klim elgondolkozva szobájába tért, le akart vetkőzni és lefeküdni, de a csendőrkéz feltúrta ágytól megundorodott. Lassan visszarakosgatta a papírokat

az asztal fiókjába, s azt bizonygatta magában, hogy a házkutatásnak semmilyen következménye sem lesz. De a logika nem tudta eloszlatni nyomott hangulatát és lappangó, sötét aggodalmát.

Délben, amint benyitott a szerkesztőségbe, egy csapásra a tisztelő és bátorító együttérzés szokatlan légkörében találta magát, már tudtak róla, hogy az éjjel házkutatások voltak a városban, letartóztatták Szmolin statisztikust, Dolganov papnövendéket, Dronov pedig meg is toldotta:

— A lakatost Ragyejev malmából, a zsidó gyógyszerésztanoncot és Komarovát, az egyházközségi iskola tanítónőjét.

Közölte továbbá, hogy a fekete szakállú Popov kapitány felesége a rendőrorvossal él együtt, Popov pedig ennek fejében megkapja az orvos fizetését.

— Olyan zsugori, hogy a lábbelijét is egy csendőrrel javíttatja, aki azelőtt cipész volt.

— Hát maga is átesett a tűzkeresztségen — állapította meg a szerkesztő, erősen megszorította Szamgin kezét, és sértődött ajkát széles mosolyra húzta, Robinson pedig vidáman közölte, hogy nála már háromszor tartottak házkutatást, öt és fél hónapig ült, másfél esztendőt pedig Urzsumban töltött száműzetésben.

— Majd hogy fel nem faltak a svábbogarak. Pompás városka, kilencvenháromban ezt énekelték a gyerkőcök:

Dicsőség trombitája harsog,
Itt álltuk veled, török, a harcot,
A te balkáni hegyeidben rivallva
Zengett a diadalunk!

Pravgyin, a piperkőc ügyvéd szomorúan felvonta a vállát és kijelentette:

— Ez a sorsa minden tisztességes embernek Oroszországban. Csak a napot, meg az órát nem tudjuk előre...

Szamgin próbálta meggyőzni önmagát, hogy kissé ostoba és nevetséges, ahogyan az emberek szinte hőst csinálnak belőle. De ez letagadhatatlanul jólesett neki. Néhány nap múl-

va észrevette, hogy az utcán és városi parkban ismeretlen gimnazista lányok nyájas mosollyal tüntetik ki, egyesek pedig túl figyelmesen vizsgálják. Gúnyosan találgatta:

„Detektívek? Vagy talán liberálisok, akik meg akarnák tudni, milyen áldozatokra vagyok hajlandó az alkotmány érdekében?"

Aggodalom suhant át agyán: nem kell-e majd túl drága árat fizetnie ezért az érdeklődésért. Különösen zavarta és bosszantotta Dronov, aki úgy forgolódott körülötte, mint egy szelíd, de ideges öleb, és tolakodón faggatta:

— Egyszóval te is közéjük tartozol?

Klim e kérdésben csodálkozást hallott, és összeráncolta homlokát, Dronov pedig a kezét dörzsölte, mint aki nagyon elégedett önmagával, és sebes suttogással tovább kérdezősködött:

— Ismered Dolganov papnövendéket?

— Nem — felelte hangosan Szamgin —, nem szeretem a papnövendékeket.

Dronov azonban tovább suttogott, ajánlgatott:

— Egy fiatal író érkezett a városba, hű, de jól forog a nyelve! Akarod, hogy megismertesselek vele? Aztán itt van egy fiatal lány, főiskolás, Marxot vallja . . .

Szamgin visszautasította az író és a lány ismeretségét. Úgy találta, hogy Dronov a Varavka nyaralójabeli sánta paraszthoz hasonlít, aki párokat hozott össze. Valamennyi ismerőse közül csupán Kozlov történész nem nyilvánította együttérzését, ellenkezően, szótlanul üdvözölte, szorosan összeszorított ajakkal, mintha óvakodna attól, hogy mondjon valamit: ez sértette Klimet. A pedáns kis öreg esernyővel felfegyverezve járt-kelt, és Szamgin észrevette, hogy szinte fojtott dühvel bökődi ernyője végével a földet, az emberekre pedig már nem jóindulattal néz, hanem mérgesen a szeme sarkából figyeli őket, mintha valamennyien vétettek volna ellene.

Amikor Szamgint beidézték a csendőrparancsnokságra, hősi hangulatban indult el, s azzal a szent meggyőződéssel, hogy valami hatásosat mond majd, például ilyet:

„Kérem, ne taszigáljanak oda, ahová magamtól nem vagyok hajlandó menni!"

Egyszóval valami effélét mond majd. Nagy gonddal öltözött fel, felhúzta új kesztyűjét, simára borotválta állát. Az utcán izgatottan csapkodott az őszi szél a nedves házak között, mintha búvóhelyet keresne magának, a város fölött pedig megtisztította az eget: leseperte a piszkos színű felhőket, s előbukkant a csodálatosan áttetsző kék ég.

Az otthonias kényelemmel berendezett kétablakos, világos dolgozószobában finom dohányillat terjengett, az ablakpárkányon természetellenesen élénk színű begóniák pompáztak cserépben, a két ablak között aranyozott keretben sárgászöld tájkép lógott, olyanféle, amelyeket színe miatt „hagymás rántottának" csúfolnak: fenyők egy homokos, meredek parton, lent pedig zavaros-zöld folyó. Popov kapitány a sarokban ült az asztal mellett, amely ferdén állt az ablak előtt, cigarettát szívott tajtékszipkából, amelyet glaszékeszty ujjával fogott.

— Tessék — mondta egy régi ismerős hangján, erősen kopott, szürke zubbonyában jámbornak és még lomhábbnak látszott, mint a múltkor.

— Milyen korán beköszöntött az ősz — közölte sóhajtva. A szipkájából kifújta a cigarettavéget a hamutartóul szolgáló koponyába, figyelmesen nézegette a kiszívott tajtékot, és kertelés nélkül elkezdte:

— Azért kérettem önt ide, hogy személyesen nyújtsam át az írásait. — Tömzsi ujjával dobolt a papírcsomón, de nem tolta oda Szamginhoz, hanem folytatta: — Egyet-mást elolvastam, és minden bók nélkül mondhatom, nagy-gyon érdekes! Érett gondolatok, például a konzervativizmus szükségességéről az irodalom terén. Valóban, bátyuskám, az ördög érti, ahogy manapság írnak; jót nevettem az említett példácskán: „Égnek száll az ananász, basszus hangon dudorász." Így van ugye?

„Hízeleg az ostoba, meg akar vesztegetni" — gondolta Szamgin, és a bronzkoponyából felfelé tekergő kék füstcsíkot figyelte.

A kapitány levette szemüvegét: nedvező szeme zavarosszürke volt, duzzadt szemhéját nem keretezték pillák; fekete szakállas arcát mosoly húzta szét. Szemére szorította zsebkendőjét, és a szavakat óvatosan morzsolgatva, sietség nélkül így beszélt:

— Különösen és igen kellemesen megörvendeztetett az a megjegyzés a leányzóról, aki így kiáltott: „Maguk meg mit lábatlankodnak itt?" Észrevételei e tárgyról roppant érdekesek!

„Micsoda barom" — káromkodott gondolatban Szamgin, de nem haraggal, hanem szinte kötelességszerűen.

Azt várta, hogy szigorú, vagy legalábbis haragos fekete szempárt lát; e majdnem teljesen színtelen szemhez képest azonban a kapitány szakálla festettnek látszott, és még nyájasabbá tette külsejét, egyszerűbbé az egész környezetet. A kapitány háta mögött, a feje fölött, fekete háromszög alapon III. Sándor széles, szakállas arca pompázott, a keskeny tapétaajtó felett egy érdemrendekkel borított, kopasz, nagybajuszos ember fényképe; Klim írásain nehezék gyanánt egy vaskos Sienkiewicz-kötet hevert: a „Tűzzel-vassal".

— Megtudhatom, mi tette szükségessé a házkutatást? — érdeklődött Szamgin. Kérdésének hangneméből nyomban rádöbbent, hogy a hősi elszánásnak, amellyel idejött, már se híre, se hamva.

A kapitány feltette szemüvegét, megtapogatta kékes színű fülét, felsóhajtott és meleg hangon mondta:

— Utasítás Moszkvából: nyilván kompromittáló ismerősei vannak.

— Ez a házkutatás kényelmetlen helyzetbe hozott — jelentette ki Szamgin, de nyomban figyelmeztette önmagát: „Szinte panaszkodom, nem pedig tiltakozom."

Popov kapitány egész testével úgy előredőlt, hogy mellével meglökte az asztalt, és a lámpa üvege megcsörrent; két kezét az asztal lapjára tette, és cuppogva, szemöldökét mozgatva beszélni kezdett:

— Hát igen, megértem! Természetesen olyan jelentést küldök Moszkvába, amely biztosítja önt afelől, hogy az ilyen,

mondjuk, elkerülhetetlen kellemetlenségek nem ismétlődnek meg, természetesen akkor, ha ön maga nem óhajtja előidézni megismétlődésüket.

A csendőrtiszt arcizmainak ügyes mozdulatával szétválasztotta szakállát, s kissé felvonta bajuszát, szája pedig kikerekedett, és öblösen hahotázott:

— Hohoho!

Egy ujjal Szamgin elé tolta a cigarettatartót, és igen nyájasan kérdezte:

— Dohányzik? Én bőszen, még a bajuszomat is vörösre perzselte a dohány.

Bajusza teljesen fekete volt, ősz szálak sem akadtak benne, a szakálla azonban itt-ott őszesen csillogott.

— Bősz dohányos vagyok, mert idegmunkát végzek — magyarázta sóhajtva, és torkában hirtelen felbugyogott, bugyborékolt valami; gyorsabban, szinte titokzatos hangon kezdett beszélni.

— Higgye el, nem érdekünk zaklatni az ifjúságot, általában az intelligens embert megbecsüljük. A forradalmárok másként vélekednek: számukra az ember semmi, ha nem tagja a pártnak.

Közölte: azért lett csendőr, mert meggyőződése, hogy meg kell védeni a kultúrát, rendet.

— Egyetlen országban sincs annyira szükségük az embereknek arra, hogy visszatartsák őket, megfékezzék fantáziájuk csapongását, mint mínálunk — mondta s ujjával puha mellébe bökött. E szavak nagyon érthetők voltak Szamgin számára, és ezt a gondolatot ébresztették benne:

„Bizonyára hazugság, amit róla és a feleségéről mondott Dronov."

— A forradalmárok, bátyuskám, azokból az emberekből toborozódnak, akiknek semmi sem sikerült — hallotta Klim az ismerős, meggyőző szavakat. — Nem tagadom: közöttük is vannak tehetségesek, hisz ön tudja, hogy sokan az államnak tett hasznos szolgálattal tették jóvá bűnös ifjúkori tévelygéseiket.

Valahol a közelben olyan erővel zendült fel egy zongora,

hogy Szamgin összerezzent, a kapitány pedig megigazította füstölgő bajuszát, és elégedetten mondta:

— A feleségem játszik négykezest a lányommal.

Zajosan húzta az orrát, mintha bele akarna szimatolni a zenébe, orra nagy volt, alaktalanul duzzadt és vöröses.

— A lányom a zeneiskolába jár, és elragadtatással beszél Madame Szpivak zenetörténeti óráiról. Mondja, Madame Szpivak Kutuzov lány?

Szamgin gépiesen válaszolt:

— A kerületi nemesi marsall lánya, leánynevét nem ismerem, Kutuzov viszont parasztfiú.

— Vagy úgy? Nemeslány és zsidóhoz ment férjhez, hehe!

— De hisz Szpivaknak már a nagyapja is keresztény volt, — jegyezte meg Klim, a hamisan csengő etüdre fülelve.

— Egyáltalán az iskolát az ön édesanyjának köszönheti a város — állapította meg tisztelettudóan a kapitány, és ugyanilyen hangnemben kérdezte: — Régóta ismeri Kutuzovot?

Szamgin megértette, hogy óvatosabbnak kell lennie; szilárdabban elhelyezkedett a széken, és közölte, hogy Pétervárott egy családnál étkezett Kutuzovval.

— Paraszt? — sóhajtott fel a kapitány, és kezét felemelve, fenyegetőn rázta az ujját; alsó állkapcsa annyira előreugrott, hogy sűrű szakálla majdnem függőlegesen állott felfelé. Áthajolt az asztal fölött Szamginhoz, és gúnyosan szavalta:

A vadvirág de szép s milyen egyszerű
Egy csokorba került ő meg a szegfű.

— Naivság, bátyuskám! A zsidó zsidó marad, vízzel nem mosod le róla, még szenteltvízzel sem, nem bizony. A paraszt pedig paraszt. A természet nem ismeri az egyenlőséget, a vakondok nem áll össze a kakassal, nem bizony! — állapította meg halkan, diadalmasan.

Ez annyira ostobán hangzott, hogy Szamgin nem tudta elfojtani mosolyát, a kapitány szeszélyes mintákat rajzolt ujjával a levegőbe, másik kezével pedig szakállába markolt, és egyre furcsább szavakat sajtolt ki belőle:

— Allianszok, mezallianszok! Nem, kérem, a természet ellene van a mezallianszoknak, dekadanszoknak...

Mulatságos látvány volt, ahogy ez a lomha ember tűzbe jött. Persze, ostobaságokat beszélt, ez már a hivatalával járt, de világos volt, hogy együgyű fickó, aki becsületesen teljesíteni akarja kötelességét. Ha papnak vagy banktisztviselőnek megy, most széles ismeretségi köre volna, és valószínűleg szeretnék is. De csendőr volt, így hát féltek tőle, lenézték és egyhangúlag beválasztották a Háziipart Támogató Társaság elnökségébe.

„Hát persze hogy hazudott Dronov."

Popov váratlanul, ámbár hanyagul megkérdezte:

— És azóta, Pétervár után, nem találkozott Kutuzovval?

A meglepett Szamgin nem sietett a válasszal, a kapitány pedig levette szemüvegét, és zsebkendőjével megtörülte a szemét, amelyben vidám szikrák villantak.

— Nem találkozott vele? — ismételte, pápaszemét törölgetve. — A napokban?

— De igen — mondta Klim —, láttam őt.

Már aggodalmat érzett, és hogy leplezze, fesztelenül érdeklődött:

— Kutuzov talán veszélyes ember hírében áll?

Néhány igen kellemetlen pillanat következett. Popov kapitány fürkészőn méregette vidám szemével Klim arcát, majd lomhán így felelt:

— Ezt tudnia kell Dmitrij bátyja esetéből. És kicsoda ez az Inokov?

A kapitánnyal való beszélgetés további részére Klim nem szívesen emlékezett vissza, igyekezett elfelejteni. A fájós szemű, fekete szakállas csendőrtisztnek csupán egy baráti tanácsára emlékezett:

— Minél jobban óvakodjék ezektől az embervadászoktól. És ne féljen megmondani az igazat.

Amikor elbocsátotta Klimet, megszorította a kezét: a kapitány látszatra párnás keze kemény volt, és dudorok álltak ki rajta, akár a tyúkszemek.

Szamgin nyomott hangulatban lépett ki az utcára: min-

den egészen másképp történt, mint ahogyan képzelte, és homályosan érezte, hogy esztelenül, ügyetlenül viselkedett.

„Persze, azért nem mondtam semmi feleslegeset. És mit is mondhattam? Inokov jellemrajza? Hisz ők maguk is látták, mennyire goromba és gőgös."

Köd borult a városra, s a velőig hatoló nyirkos félhomályba borult utcák Pétervárt idézték eszébe meg Kutuzovot.

Kutuzovról fásultan tűnődött, és gondolataiban nem talált sem haragot, sem ellenszenvet, mintha ez az ember örökre eltűnt volna.

Másnap megtudta, hogy Jelizaveta Szpivakot nem a kapitány vallatta, hanem maga a tábornok.

— Nagyon ostoba fickó — állapította meg az asszony, és sebes öltésekkel egy kalikószövet darabba varrt be valamilyen csomagot, bizonyára írásokat vagy könyveket, és különös mosollyal közölte:

— Ez a szerény kis Szmolin statisztikus pedig kirúgta a cellájából Visszarionov ügyészhelyettest.

— Honnan hallotta? — kérdezte hitetlenkedve Klim.

— Nem mindegy? — felelt az asszony, fel sem emelve a fejét, és tovább kérdezett: — A maga kapitánya nagyon érdeklődött Kutuzov iránt?

— Nem — mondta Klim.

Jelizaveta Szpivak lassan felegyenesedett, és szeme sarkából Klimre pillantott.

— Valóban? Különös.

— Miért?

— Hiszen miatta van ez az egész ribillió.

Szamgin vállat vont, és önmagának is váratlanul azt hazudta:

— Nem tételezi fel, hogy esetleg énmiattam van?

„Elhiszi vagy nem?" — kérdezte nyomban önmagától, az asszony azonban újra varrása fölé hajolt, és halkan, bizonytalanul mondta:

— Nincs kedvem tréfálni.

Klim látta, hogy Jelizaveta Szpivaknak nincs kedve be-

szélni, homlokát ráncolja, kék szeme pedig hidegen és szokatlanul szúrósan pillant, így hát elment. Megint az jutott eszébe, hogy ez az asszony kétszínű, veszedelmes teremtés. Vajon honnan tudhatott a statisztikus cselekedetéről? Talán fontos szerepet játszik az illegális mozgalomban?

A városban Klimnek minden ismerőse izgatottan sürgött-forgott, tárgyalta a politikai helyzetet; fárasztóan kíváncsiskodtak, és ugyanakkor azt beszélték, hogy a házkutatások és letartóztatások csupán a csendőrség agyszüleménye; magára akarja terelni a felettes hatóságok figyelmét. Bosszantotta Dronov a tolakodó kérdéseivel, untatta Inokov váratlan látogatásaival: majdnem mindennap eljött, és olyan fesztelenül viselkedett, akár a kocsmában. Mindez arra késztette Szamgint, hogy még anyja és Varavka visszatérte előtt Moszkvába utazzék.

Moszkvában a tél felét magányosan töltötte, élményeit, gondolatait válogatta, latolgatta emlékezetében, hogy a szükségeset kiválogassa. De minden szükségtelennek látszott, az élet pedig úgy tornyosult elébe, mint valami rengeteg erdő, amelyben meg kell lelnie az ellentmondásokból, az önmagával való meghasonlásból a szabadság felé vezető ösvényt. Ha színházban volt, szemüvegén keresztül nézte a színpadot, s az emberek megmagyarázhatatlan ostobaságára gondolt, akik gyönyörűséget találnak saját szenvedéseik, gyarlóságuk látványában, és abban, hogy képtelenek bárgyú szerelmi és féltékenységi jelenetek nélkül élni. Járt az egyetemre, de távol tartotta magát a diákságtól, amely mindig forrongott.

„Érzelmi ellenzékiség" — gondolta s az öregebb szemével figyelte évfolyamtársait. Úgy látta, hogy tartózkodásával és zárkózottságával tiszteletet ébreszt maga iránt.

A professzorokat ugyanazzal az unalommal hallgatta, mint tanárait a gimnáziumban. Otthon, Felicata Paulsen, egy negyven év körüli, telt idomú hölgy lakásának egyik kényelmesen bútorozott, tiszta szobájában, gondolatait és élményeit apró, de jól olvasható írással kékes színű levélpapírra jegyezte fel, és a lapokat abba a mappába rakta, ame-

lyet Nyehajevától kapott ajándékba. Feljegyzéseinek nem adott címet, hanem szép rondírással ezt írta az első lapra:

Az ember
csak akkor szabad,
ha teljesen magányos.

Keveset írt, mondanivalóját alaposan megfontolta, s egyetlen előretekintő szempontnak rendelte alá; nem felejtette el, hogy feljegyzései egy ízben már jó szolgálatot tettek.

„A. professzor, az ártatlan leányok tapasztalt csábítója, lenézi az egyetemistákat, de nem állhatja meg, hogy ne édesgesse őket liberalizmussal" — jegyezte fel.

„B. professzor hittérítőre emlékeztet, aki valamilyen félig pogány mordvin törzset világosít fel. A humanizmusról beszélve, nyíltan acsarkodik, mert olyasmit kell hirdetnie, amiben maga sem hisz."

Eltanulta Robinson igénytelen szellemességét, és gúnyneveket adott a professzoroknak: Szóimádó, Szófecsérlő, Unalomgyártó. Nagyon tetszettek neki a rövid jellemrajzok: ezek az emberek több-kevesebb buzgalommal ugyanolyan embert igyekeztek faragni belőle, mint ők maguk voltak.

„Pojarkov élesen a marxizmus felé hajlik. Van benne valami, ami egy vaksi, öreg gebére emlékeztet."

„Marakujev a letartóztatás után úgy érzi magát, mint a hivatalnok, akit váratlanul érdemrenddel tüntettek ki."

Az őszi esték és éjszakák magányos-néma beszélgetésben eltöltött órái a papírral, amely engedelmesen befogadott mindent, a sokféle szót — ezek az órák nagyon megnövelték Szamgint a saját szemében. Már-már azt hitte, hogy valamennyi ismerőse közül a nevetséges, rőt hajú Tomilin vallja a legkényelmesebb és legbölcsebb álláspontot az életben.

A szél süvöltésével, az eső zizegésével és a hóviharok üvöltésével együtt azonban mind gyakrabban betört a bágyasztó, fáradt unalom a szoba melegébe, és kioltotta a gunyoros gondolatokat, s egyetlen egésszé sűrítette.

„Miért kell magamban hordoznom ezt a szóhalmazt? Mit akarok tulajdonképpen?"

És feltámadt benne a vágyakozás a nő iránt. Ligyiját már rég kiheverte, és úgy gondolt rövid regényére, mint valami álomképre, amelyben a kellemetlen felülkerekedik a kellemesen. De valahányszor visszaemlékezett rá, minden alkalommal sértően befejezetlennek találta ezt a kalandot, és vágyakozott bosszút állni Ligyiján, amiért az nem váltotta valóra kúsza reményeit, ábrándjait, és valahogyan eltorzította benne a nő ízét. Így határozta meg, mivel azt tapasztalta, hogy Ligyija után maró keserűséggel gondol a nőkre. Néhány találkozás Varvarával meggyőzte erről. Már moszkvai tartózkodása első hónapjában találkozott vele, és noha ellenszenvesnek tartotta, mégis kellemesen meglepte az öröm, amellyel a lány fogadta, amikor egymásba ütköztek a színház előcsarnokában.

— Nem szégyelli magát! — kiáltott fel Varvara, és megfogta Klim karját. — Rég megjött, de felém se néz, a zsivány!

Szokása szerint tarkán és feltűnően volt öltözve, és olyan hangosan beszélt, mintha csupa jó ismerős venné körül, aki előtt nem kell feszélyeznie magát. Szamgin szívesen hazakísérte; útközben a lány sok érdekeset mesélt Gyiomidovról, aki Moszkvában csavarog, és olykor meglátogatja, Marakujevról, aki tizenhárom napot ült, és utána a csendőrök bocsánatot kértek tőle; azt is elmondta, hogy kiábrándult a színiiskolából. A hatalmas termetű Anfimjevna is örömmel üdvözölte Klimet.

— Ó, hogy megszépült, igazi férfi! És a szakálla is milyen csinos.

Szamgin hamarosan jó barátságba keveredett Varvarával, és ez az ismeretség elszórakoztatta. A lány kissé lefogyott, nyaka csúnyán megnyúlt, arca pedig kisebb és keskenyebb

lett, mert drótszálú haját felborzolta, a kaffer törzs asszonyainak hajviseletét utánozva. Otthan lenge köntöst hordott, bő ujjából kilátszott olykor vállig meztelen karja, sikló járással járt, keskeny csípőjét ringatva, s nyilván azt hitte, hogy ez jól áll neki. Kissé szuszkán beszélt, és moszkvai módra erősen hangsúlyozta az „a" hangot. Úgy tetszett, még jobban kificamítja a színpadias pózolás, és még nevetségesebben rajongott a híres asszonyokért, mint azelőtt. Mulatságos volt megfigyelni rokonszenve ingadozását Madame Récamier és Madame Roland között; e két asszony arcképe felváltva foglalta el a legelőkelőbb helyet a többi híresség között, és abból, hogy melyik francia dáma került előtérbe, Szamgin csalhatatlanul meg tudta állapítani Varvara hangulatát; ha Récamier asszony pompázott a díszhelyen, Klim azt bizonygatta, hogy a művészet a megcsömörlöttek kedvtelése, a festők a burzsoázia bohócai, mikor pedig Madame Récamier-t Madame Roland váltotta fel, azt erősítgette, hogy Baudelaire forradalmibb Nyekraszovnál, és Maupassant novellái minden politikai cikknél meggyőzőbben leplezik le a burzsoá társadalom hazugságait és rémségeit. Klim beismerte, hogy érvei nem valami szellemesek, gúnyolódása otromba és rosszul palástolt, ez azonban nem zavarta.

Varvara hallgatta, vékony, fakó ajkát harapdálta, zöldes szemét pilláival ernyőzte, nyakát nyújtogatta, hegyes állát pedig előretolta, mintha sértődötten készülne ellentmondani, de nem vitatkozott, csak ritkán szúrt közbe egy-egy kérdést, melyet Szamgin butának talált, és jellemzőnek a lány tudatlanságára. Varvara egyre sűrűbben hajtogatta, sóhajtozva:

— Milyen bonyolult, kiismerhetetlen ember maga! Nehéz megszokni. Maga mellett olyanok a többiek, akár az operaénekesek: az ember előre tudja, hogy mit fognak énekelni.

Szamgin nem mert hinni a lány bókjainak az őszinteségében. Gyanította, hogy Varvara bár nem okos, de ügyesen színészkedik, és ez a szerep éppúgy szórakoztatja, mint őt az, ha csúfot űz a lányból.

Majdnem minden alkalommal ott találta a lánynál Marakujevot. A vidám diák úgy viselkedett, mintha otthon volna: Varvarával a szerelmes meghittségével bánt, mint aki teljesen bizonyos érzelmei viszonzásában. Tegeződtek, Klim azonban valamiért mégsem hitte, hogy viszonyuk van. Oly élesen különböztek egymástól, hogy félreértésnek tartotta barátságukat. Véleménye szerint Varvarának drámai lármássággal, de egyúttal érzelgősséggel kellett volna megtölteni barátságukat, ehelyett azonban azt látta, hogy Marakujev és a lány is vidám komédiának tekinti kapcsolatukat.

Marakujev ugyanolyan heves taglejtésű, élénk ifjú volt, mint régen, könnyen jött indulatba, szenvedéllyel és bősz haraggal tudott beszélni; nem lehetett észrevenni, hogy a Hodin-mezei katasztrófa nyomot hagyott volna jellemén, árnyékot borított volna rá, mint Pojarkovra. Emez pedig komor lett, lehorgasztotta a fejét, szakított könyvízű beszédmodorával, már nem szónokolt csiszolt mondatokban, és általában valahogy csikorgott, mint akiben megroppant valami. Szakállt növesztett, egyenes, szürke szálai úgy meredeztek, mint megannyi tű, és jó tíz évvel öregebbnek látszott. Csak ritkán látogatott el Varvarához, rövid időre, már nem gitározott, és nem énekelt duetteket Marakujevval.

— Inkább németül tanulok — mondta Szamginnak, amikor az a gitárról érdeklődött. Válasza valamiért bosszúsan csengett.

Klim igen kellemetlenül elcsodálkozott, amikor megtudta, hogy Ligyija egykori szobájában vasárnaponként Marakujev tanítványai gyűlnek össze.

„Ezt nehéz lesz elkerülni" — gondolta homlokát ráncolva. Egy olyan ember kíváncsisága élt benne, aki nem annyira megérteni akar másokat, mint inkább rajtacsípni valamilyen csalárd játékon. És e kíváncsiság nyughatatlan ereje arra kényszerítette, hogy megismerkedjék Marakujev tanításával és híveivel. Akadt közöttük egy Dunajev nevű, ismerős munkás; göndör szakálla volt, arcáról sosem tűnt el a mosoly. Mintegy önmaga ellentéteként magával hozta Varakszin la-

katost, egy komor, mogorva embert, akinek szinte kőből vésett szürke arcán fekete bajusz sötétlett, és mélyen ülő, sötét szeme bizalmatlanul csillogott. Óvatosan lépett be egy gondosan öltözött, kese szemöldökű, széles szájú, lapos orrú ifjú; két barna szeme messze állt egymástól, de egyforma csodálkozással bámult két különböző irányba, kancsalnak azonban mégsem lehetett nevezni. Megjelent Pavel Ogyincov, egy nőiesen szép ikonfestő, Rogozsin műhelyéből, valamint Fomin, a kopaszodó, nyughatatlan fametsző, bizonytalan korú, patkányarcú, ösztövér férfi; jobb arcán szőrös szemölcs volt, éles szemét pedig rövidlátón összehunyorította.

Gyakon meggörnyedve lépett be, pedig erre nem volt szüksége. Haját körben rövidre nyíratta, szakállát pedig úgy vágatta, hogy három ága egyetlen hosszú ékké folyt össze. Csupasz arca teljesen elveszítette jellegzetes szuzdali vonásait: ezek a szuzdali arcok alakítják ki — egyetlen egésszé folyva össze — az orosz ember eltörölhetetlen, örökös arculatát. Megfeledkezett róla, hogy oldalszakálla le van nyírva, és nemegyszer keresgélte: ujjaival babrálta, a levegőben, fülétől az álláig. Kopott bekecsében és durva bőrből varrott, ormótlan csizmájában még inkább ócskáshoz hasonlított, mint máskor.

Mindezekben az emberekben, elütő külsejük ellenére Szamgin valami egyformaságot, ingerlőt érzett. Bosszantotta darabosságuk és sok képtelen kérdésük, tudatlanságuk és helyeslő mosolyuk, amellyel Marakujev szavait fogadták. Szamgin mindegyikben valami anekdotaszerűt vett észre, és végeredményben olyan embernek tartotta őket, akik már elszakadtak a normális élettől, és egykedvűen tagadnak mindent, amiben hinniük kellene, amiben a sok millió magukfajta ember hisz.

Klimnek eszébe jutott, hogy Ligyija egészen tizenöt éves koráig félt a bőregerektől; egy este, mikor a félhomályban zajtalanul csapongani kezdtek a kert és az udvar fölött, a kislány mérgesen kijelentette:

— Az egerek nem mernek repülni!

— De hiszen ezek nem ugyanazok, amelyek a föld alatt élnek — magyarázta Klim; kis barátnője azonban makacsul toppantott és rákiáltott:

— Hallgass! Semmilyen egér sem mer repülni!

Amikor ezek a szürke emberek mozdulatlanná dermedve hallgatták Marakujevot, volt bennük valami denevérszerű: ugyanilyen mozdulatlanul és borzongatóan csüngnek fejjel lefelé a nap fényétől megvakított szárnyas egerek a padlások sötét zugaiban, a fák odvaiban.

Ligyija szigorúan tiszta szobáját kapadohány és viasz szaga töltötte be; Gyakon csizmája kátránybűzt árasztott, a kese szemöldökű ifjú pomádéillatot, Ogyincov ikonfestő pedig záptojásszagot. Szinte vágni lehetett a levegőt, a lámpa bágyadtan pislákolt, a kékes félhomályban Marakujev hadonászott, és ajkán számtalan változatban csengett a csodálatosan tág értelmű szó:

— A nép, a nép!

A sarokban ült, balra az ablaktól, amelyet egy sötét posztódarab takart, fel-felugrált székéről, ökölbe szorított kézzel belemarkolt a puszta levegőbe, fenyegetően rázta ujját a mennyezet felé; megittasult tulajdon szavaitól, tántorgott, és fuldokolva, hadonászva, szótlanul állt néhány másodpercig, mint akit keresztre feszítettek. A mesék „bátor vitézére" emlékeztető, tősgyökeres orosz arca festőien szép volt, és olyan meseszerűen beszélt, hogy egy-két percig még Klim Szamgin is figyelemmel hallgatta, és irigyelte erejét, érzéseinek sokféleségét. Harag és bánat, hit és büszkeség váltakozott szavaiban, melyeket Klim már gyermekkora óta ismert, de mégis az emberek iránt érzett szeretet csengett ki belőlük diadalmasan; ennek az érzésnek az őszinteségében Klim nem mert, nem tudott kételkedni, amikor maga előtt látta ezt a csodálatosan eleven arcot, amelyet belülről a hit tüze világított meg. Később Szamgin ezt a tüzet mégis csak bengálitűznek nevezte, Marakujev beszédeit pedig tűzijátéknak.

Az emberek előrehajolva, feszült figyelemmel hallgatták Marakujevot; a kese szemöldökű ifjú szájtátva ült, és világ-

gos szemében az ámulat rémülettel váltakozott. Pavel Ogyincov mulatságosan lecsúszott a székről; előredőlt, fejét pedig magasra tartotta, és mámoros, réveteg pillantását a szónok arcára szegezte. Fomin térde közé szorította kezét, s lába elé bámult, az olvadt hólé tócsájába.

Dunajev a szónok hangja irányába fordította a fülét, mintha Marakujev nagyon messze állna tőle; fesztelenül elterpeszkedett a díványon, s a mogorva szomszédja, Varakszin széles vállára támaszkodott. Klim észrevette, hogy gyakran összesúgnak, olykor még Marakujev beszédének legforróbb pillanatainál is, a lakatos arca szigorú ráncokba borul, s dühösen rángatja bajuszát; a görbe orrú Fomin ilyenkor rájuk pisszeg, könyökével, térdével meglöki Varakszint, Dunajev pedig vidám szemével, mosolyogva rákacsint Fominra.

Szamgin sejtette, hogy a mosolygós és nyilván igen ravasz Dunajeven kívül senki sem fogja fel teljesen a propagandista beszédeinek romboló hatását. Jóindulatú érdeklődéssel és leereszkedően kezelte Gyakont, mint valami kamaszt, noha az valójában jó tizenöt esztendővel idősebb volt nála; a többiek pedig valamennyien bizalmatlanul és óvatosan néztek a hórihorgas Gyakonra, mint a galambok és verebek a pulykára. Leginkább Gyakon emlékeztetett valamilyen hatalmas denevérre.

Egy ízben, amikor Marakujev fáradtan elhallgatott, és a verejtéket törülgetve arcáról leült, Gyakon lassan kiegyenesítette hosszú testét, és mintha a szószékről szólna, kinyilatkoztatta:

— Mint az Egyház felszentelt szolgája, akit ugyan megfosztottak méltóságától, amit nem sajnálok, és mint egy becsületes ember atyja, aki embertársai iránt érzett szeretete miatt pusztult el, megerősítem és tanúsítom: mindaz, ami most elhangzott: igaz! Hallgassátok!

Megköszörülte torkát, és basszus hangján nekifogott:

— „Mindaz, ami azelőtt, réges-régen, minden ember használatában állott, egyesek ereje és ravaszsága folytán lassan önáluk kezdett felgyülemleni. Hogy nyugodt semmittevés-

ben élhessenek, némelyeknek rabságba kell vetniük a többieket. És így megkaparintották a létfontosságú tárgyakat, valamint a földet és mohón kezdték használni, hogy kielégítsék kapzsiságukat meg haszonvágyukat. És igazságtalan törvényeket hoztak a maguk javára, melyek révén mind a mai napig védelmezik falánkságukat, az erőszak és a gyűlölet eszközével."

Felemelte kezét, mintha esküt tenne, és így folytatta:

— Eme megcáfolhatatlan igaz igéket nem én találtam ki, közöttük egyetlen saját szavam sincsen. Ezerötszáz esztendővel ezelőtt, Krisztus Urunk születése után a negyedik évszázadban hirdette és írta le őket Lactantius keresztény egyházatya, a csodálatos bölcs. Ezt a Lactantiust Krisztus Cicerójának nevezték. Most idézett szavai az ezernyolcszáznegyvennyolcban Szentpétervárott megjelent műveiben olvashatók, Avvakum archimandrita cenzúrázásában. Tehát hatóságilag átvizsgált munka... illetve tévedésből engedélyezték olvasásra. Mivel parancsolóink az igazságot csak tévedésből vagy elnézésből engedik be az életbe. — És még hangosabban tette hozzá: — Ismétlem: én nem a saját igazságomat, hanem egy ősrégi, örökkévaló igazságot közöltem veletek, melynek feltámasztásáért, együttes erővel, bátran s magunkat nem kímélve kell küzdenünk.

Meggörnyedt s leült. Dunajev pedig összekacsintott Varakszinnal, és így szólt:

— Vajon marxista volt ez a Laktancev?

— Hát aztán? — kérdezte Gyakon. — Egyszóval másfélezer év előtt megjósolták Marx születését.

— És a gyakorlat, atyám, mit kell tenni a gyakorlatban? — érdeklődött csillogó szemmel Dunajev; Gyakon pedig öblös hangon kijelentette:

— Erről gondolkozzon.

Ogyincov felpattant, és rekedt hangján kinyilvánította:

— Fegyver kell, de hol veszünk fegyvert?

Úgy pislogott, mintha csak az imént ébredt volna, szeme olyan volt, akár a részeg mámorban úszó, vagy álmatlanságban szenvedő emberé. A kese szemöldökű ifjú fülsiketítő

trombitálással kifújta az orrát, majd zavartan előrehajolt, és zsebkendőjébe rejtette arcát.

A pihent Marakujev vette át a szót. Klimnek jólesett hallania, hogy valamennyien leplezetlen közönnyel fogadják Gyakon prédikációját.

— Harcolnunk kell a harc szabadságáért, az emberi jogok megvédelmezésének jogáért — magyarázta Marakujev, és tenyere élével hasította a levegőt. — A marxisták azt bizonygatják, hogy a parasztokat a gyárakba kell kergetni, át kell gyúrni a gyár olvasztókemencéjében...

— Ehhez semmi közöd — dörmögte tompán és durván Gyakon, és odábbhajolt szomszédjától, a kese szemöldökű ifjútól.

Marakujev már végzett a marxisták bírálatával, sietve kezet szorított a távozókkal, Gyakonnak is odanyújtotta a markát, de az a falhoz szorította, és a lelkére beszélt:

— Maga, Pjotr elvtárs, mondja meg ennek a pisze orrúnak, hogy ne kíváncsiskodjon ok nélkül, és ne firtassa: ki honnan való és miféle. Mit akar: talán misét mondatni a lelkünk üdvéért? Az örvendetes viszontlátásig!

Összegörnyedve kibújt az ajtón, Marakujev és Klim pedig átment Varvarához, teázni.

A lány lesütötte szempilláit, és Szamgin előtt hamisnak tetsző értetlenséggel mondta:

— A forradalmár az én szememben költő, Uriel d'Acosta, Prométheusz tüzének hordozója, itt meg ez a Gyakon prédikál!

— Naivság, Varja! — mondta nevetve Marakujev. Megemlítette a penzai Foma pópát, aki Pugacsovhoz csatlakozott, Alessandro Gavazzi pátert, amikor azonban a papságnak a németországi parasztfelkelésekben játszott szerepére tért rá, Varvara szeszélyesen félbeszakította a fiatalember oktató magyarázatát:

— Gyakonban van valami nevetséges. A másiknak pedig görbe az orra, és ez persze a személyazonossági igazolványában is szerepel: különleges ismertetőjel. A detektívek az orránál fogva kapják el.

Marakujev megint felnevetett, Klim pedig megjegyezte:

— Valóban, a forradalmárnak személytelennek kell lennie — gúnyosan akarta mondani ezt, de komorra sikerült.

— Ebben már van valami a marxizmusból — kapott a szón Marakujev, vitára készen, de minthogy Szamgin nem felelt, és a teáscsészéjébe bámult, kezét dörzsölve kiáltott fel: — Ébredezik Oroszország!

Felcsapta borzas üstökét, és elszavalta Berg kétsoros versét:

Kakasszó veri fel szent Russzia csendjét,
Új nap virrad ismét a szent Oroszhonra!

„De hátha Oroszhon csupán álomban révedezik?" — akarta kérdezni Klim, de nem kérdezte; felnézett Marakujev ragyogó arcára, és úgy érezte, hogy ezt a kakast kétkedéssel nem lehet kihozni a sodrából.

Varvara hátravetette a fejét, ádámcsutkája csúnyán kiugrott, és kihívó hangon állapította meg:

— Nem tudom, lehet hogy ez igaz, és Oroszország ébredezik, te Pjotr azonban nevetségesen beszélsz a tanítványaidról. Így mesélt Hriszanf bácsi is horgászkalandjairól: a nagy hal mindig leugrott a horgáról, és csak szálkás apró halat vitt haza, amelyet nem lehet megenni.

Szamgin mosolyogva pillantott Marakujevra: azt várta, hogy a diák megsértődik, de ő csak kacagott.

Egy vasárnap Klim Varvaránál találta Gyakont: a vendég élvezettel szürcsölte a teát, és a szorgalmas tanítvány figyelmével hallgatta Marakujev dicséretét Lavrov „Történelmi levelei"-ről. Mikor Marakujev befejezte, Gyakon eltolta üres poharát, és igyekezve meglágyítani basszusát, elkezdte:

— Ifjúkorom óta, még papnövendék koromból bizalmatlanságot táplálok a könyvek bölcsessége iránt, noha jó néhány világi művet, például regényt, olvastam és olvasok, nem minden gyönyörűség nélkül. Különben pedig, véleményem szerint, amely ugyan téves is lehet, a könyv mankóhoz hasonlatos. A gyalázatos bánásmód megnyomorította az ember lelkét, így hát a hóna alá dugták a templomi

könyvet: erre támaszkodva menj, az általunk, bölcsek által kijelölt úton. És mi megyünk néhány évezredig, de nem azon az úton. Nem, valamennyi könyv ellenőrzésre szorul. A világiak éppen úgy, mivel ezek is, engedelmet a szóért, bűzlenek az egyházi szellemtől, amely pedig az emberi lélek megnyomorítása olyan isten kedvéért, akit az emberek kárára találtak ki, nem pedig örömére.

— Hát maga nem hisz istenben? — kérdezte érthetetlen örömmel Varvara.

— Olyan istenben, aki megköveteli a teodiceát, nem tudok hinni. Inkább a természetben hiszek, amely nem követel önigazolást, mint ezt Darwin úr bebizonyította. Leibniz úr viszont, aki megpróbálta bebizonyítani, hogy a rossz létezése tökéletesen összeegyeztethető az isten létezésével, és aki szerint ezt az összeegyeztethetőséget tökéletesen és cáfolhatatlanul bizonyítja Jób könyve, ez a Leibniz úr csupán egy német csodabogár. És nem neki van igaza, hanem Heinrich Heinének, aki Jób könyvét „szkeptikus énekek éneké"-nek nevezte.

Gyakon zajosan, teli tüdőből felsóhajtott, vizes szeme komoran kimeredt, és mintha fehér tűz lobbant volna fel benne:

— Megboldogult fiam írt egy kisebb munkát, amelyben megcáfolja Leibnizet, és általában mindenfajta teodiceát, mint ártalmas eretnekséget és igen káros kísérletet az összeegyeztethetetlen dolgok összeegyeztetésére.

Szamgin látta, hogy Marakujevot is untatja Gyakon papnöveldei bölcsessége: az egyetemista türelmetlenül dobolt az asztalon, és úgy összecsücsörítette az ajkát, mintha fütyülni akarna. Varvara nagyon figyelmesen hallgatta, szeme bizalmatlanul és ellenségesen meredt a filozófus arcára. Odasúgta Klimnek:

— Milyen bosszúvágyó az arca.

Gyakon pedig, mintha hegyről lépdelt volna lefelé, erős basszus hangon, öblösen mesélt Ormuzdról és Ahriránról, Baalról és a többiről:

— Sok minden, amit rossznak neveznek, lényegében csu-

pán ellenállás a rosszal szemben, ami az ellene érzett gyűlöletből ered.

Véget nem érő szóáradatát Gyiomidov vágta el, aki váratlanul, nesztelenül megjelent az ajtóban: sapkáját gyömöszölgette a kezében, és úgy tekingetett körül, mintha ismeretlen helyre tévedt volna, ahol csupa idegennel áll szemben. Marakujev élénk, de szemlátomást színlelt örömmel, zajosan fogadta, Gyakon pedig vállán keresztül rápillantott Gyiomidovra, és úgy bökte ki, mintha pontot biggyesztene a papírra:

— No lám.

Klim szótlanul kezet szorított Gyiomidovval, és megkérdezte Gyakont, szokott-e Ljutovhoz járni.

— Hogyne. De nem gyakran.

— És Ljutov iszik?

— Erősen. Én a fiam halála után megundorodtam a szesztől. Igaz, meg is sértett őméltósága: házmesternek hívott magához. Ha meg is fosztottak papi rangomtól, mégsem állhatok oda trágyát takarítani! Egy üveggyárban fogok dolgozni. Áprilistól kezdve.

Szamgin úgy találta, hogy Gyakonnal kapcsolatban eleget tett az udvariasság követelményeinek; elfordult tőle, és Gyiomidovot kezdte vizsgálgatni.

Gyiomidov megint a válláig megnövesztette angyalszerű fürtjeit, kék szeme azonban homályos lett, egész lénye szinte megfakult, elhalványodott, kerek arcát gyér sárga szőr nőtte be, megnyúlt, megsoványodott. Beszéd közben tekintetét társa arcára függesztette, pillái remegtek, és úgy tetszett, hogy minél jobban bámul, annál rosszabbul lát. Jobb kezével gyakran és óvatosan végigsimogatta bal keze fejét, és minduntalan megkérdezte:

— Hogy is mondta?

Hangosabban, bátrabban kezdett beszélni, de úgy, mintha könyvből olvasná, és olyan peckesen ült, mint aki arra vár, hogy valaki mindjárt ráparancsol:

— Fel!

Varvara elmesélte, hogy az ő figyelmetlensége folytán

Gyiomidov egyszer betévedt Ligyija szobájába, amikor ott Marakujev éppen a tanítványaival foglalkozott, de nyomban becsapta az ajtót, és bosszúsan kérdezte:

— Minek enged be idegeneket oda? Telefüstölik, telebüdösítik kapadohánnyal, kiüldözik az embert a világból.

Máskor pedig, a fényképeket és metszeteket nézegetve, így érdeklődött:

— És hol van Ligyija Tyimofejevna arcképe?

Varvara azt felelte, hogy Ligyija Varavka még semmivel sem tette híressé a nevét; a férfi pedig kijelentette:

— Híresség ekre nincs is szükség, csak feszélyezik az embert, akár a rendőrök. — És sóhajtva tette hozzá: — Ki tudja, hátha Ligyija Tyimofejevna is híressé lesz.

Most miután megivott egy pohár tejet, és egy kockacukrot küldött utána, egy ujjával gyér, sárgás bajuszát simogatta, mintha le akarná vakarni, s közben Gyakon és Marakujev beszélgetését hallgatta, és szemrehányón jegyezte meg:

— Megint a régi nóta, eh, ti! Hát nem értitek meg végre, hogy ez minden baj oka, hogy családba, atyafiságba, tömegbe csalogatjuk egymást? Sem egyház, sem párt nem segít rajtatok...

— Te pedig, Szemjon, mégiscsak a szektások közé igyekszel — szakította félbe gúnyosan Gyakon, és ezt tanácsolta: — Inkább igyál több tejet, abból több hasznod lesz.

Gyiomidov megharagudott, elsápadt, és hunyorogva megrázta az üstökét; Szamgin még sosem látta ilyennek.

— Az egység az egyben van! — rikoltotta rekedten, és az ujját rázta Gyakon felé, az pedig mogorván felelte:

— Szétterpesztett ujjakkal senkit sem lehet torkon ragadni.

— A tömegben nincs egység, és nem is lesz! Sohasem lesz! Hiába kergetitek a bűnbe.

Marakujev nevetett, Varvara is mosolygott, hanyag, unott mosollyal, Szamgin pedig hirtelen megsajnálta Gyiomidovot. A vendég felugrott, és kezét mellére szorítva, fuldokolva hörögte:

— Rabokat hajtottak a pályaudvarra... csörögtek a bilincsek, bizony. Hát ti is... bilincsket kovácsoltok! A lelket akarjátok bilincsbe verni.

— Micsoda badarság — kiáltotta dühösen Marakujev, Gyiomidov azonban felugrott az asztaltól, és az ajtóhoz sietett, a küszöbön pedig válla fölött visszanézett és megismételte:

— Nagy bűn a lélek ellen... megbánjátok!

— Sok hűhó semmiért — dünnyögte Gyakon, szúrósan nézve a távozó után, és üres poharát odatolta a homlokát ráncoló Varvara elé.

— Kár kötekednie vele mindig — mondta a lány.

— Okom van rá — válaszolt Gyakon, öblösen krákogott, és ujjaival a füle körül keresgélte kurtára nyírt szakállát. — Nem akartam elmondani, de most mégis elmondom — fordult Marakujev felé, aki mérgesen járkált fel-alá a szobában. — Ne törődjön vele, hogy ilyen jelentéktelennek látszik: valójában ártalmas, és gyenge jelleme ellenére befolyással lehet másokra. És általában... Egy effajta szúnyog miatt szenvedett ártatlanul a fiam.

Gyakon viselkedése, kiváltképp pedig keményen pattogó, ámbár Volga melléki „ó"-zó beszéde azt az ellenséges vágyat keltette Szamginban, hogy holmi erős szavakkal fejbe kólintsa ezt a lehetetlen embert.

— Vagy tíz nappal ezelőtt felkeresett egy félkegyelmű fickó, és arra próbált rávenni, ne foglalkozzam többé a munkásokkal, és ugyanerre bírjam rá magát is, Pjotr elvtárs. Nem ismerve fel elmebeli állapotát, már komolyan akartam beszélni vele, ő azonban, képzeljék! hirtelen térdre hullott, és nyögve, jajgatva unszolt tovább, sírt-rítt, az bizony! Olyan volt, mint valami elgyötört asszony, aki rimánkodik a férjének, hogy ne igyon vodkát. Persze, ugyanazt hajtogatta: ha a népet az igazság köré tömörítik, az az ember pusztulásához vezet. És jajveszékelt, hogy a forradalmárokat máglyán kell megégetni, hamvaikat pedig szélnek kell ereszteni, mint ezt Dmitrij cárral tették, akit ál-Dmitrijnek neveznek.

Gyakon annyira nekitüzesedett, hogy halántékán és homlokán verejték gyöngyözött, szeme pedig kidülledt, és természetellenesen remegett.

„Milyen undorító az arca" — gondolta Szamgin.

Gyakon zihált, mint a fáradt ló, összecsapta térdén a bekecsét, mint azelőtt a talárját, és egyre vastagabb basszushangon harsogta.

— A lelkem mélyéig megrázott. Nálam töltötte az éjszakát, és egész éjjel félrebeszélt, mint a tífuszbeteg. Reggel aztán bocsánatot kért, és egyáltalán mintha szégyenkezett volna. De...

Kezét úgy tette az asztalra, mint egy zongora billentyűsorára, és olyan halkan mondta, ahogy csak tudta:

— De képzeljék csak! Egyszer, hasonló rémült lázrohamában, esetleg beállít a kormányzósági csendőrparancsnokságra, és ott is térdre borul...

Klim Szamgin mosolygott magában, mulatságos volt látni, Gyakon beszéde mennyire felizgatja Marakujevot. A diák a szoba közepén állt, haját borzolta, ujjait pattogtatta, és arcát ráncolva mormogta:

— Ó, hogy az ördög vinné el! Micsoda ostoba helyzet. Mit tegyünk? Eddig miért hallgatott?

Varvara Klimre pillantott, és bátran kijelentette:

— Szakácsnője, Anfimjevna nagyon jóban van a rendőrséggel...

— Egy szakácsnő nem segíthet itt: meg kell változtatni összejöveteleink helyét — mondta Gyakon, és valamiért a tenyere alól pillantott a házikisasszonyra, mint ahogyan távoli, homályos tárgyra szokás nézni.

Szamgin örömmel vette észre, hogy Varvara unatkozik. Miközben a lány Gyakont vagy Marakujevot hallgatta, olykor elfordult, és összeráncolta porcos orrát, összeszorította vékony orrcimpáit, mintha valamilyen kellemetlen szagot kellene beszívnia. Azt lehetett hinni, szándékosan teszi, hogy Klim észrevegye fintorait. Marakujev egyes különösen heves szavai után pedig érthetetlenül arról dünnyögött, hogy „a nép iránt táplált kielégületlen szeretet máj-

gyulladást okoz" — ez a mondat ismerősnek tetszett Klimnek, mintha Viktor Burenyin egyik otromba tárcájában olvasta volna.

Hazafelé menet arra gondolt, hogy Marakujevot bizonyára nemsokára megint letartóztatják, sőt valószínűleg Varvara is ugyanerre a sorsra jut, ez pedig még közelebb sodorhatja a lányt a forradalmárokhoz.

— Lám, így gyarapítják ők azoknak a számát, akik együtt éreznek velük, és segítségükre vannak, voltaképpen akaratlanul. Valami hasonló történhetett Jelizaveta Szpivakkal is.

Klim elhatározta, nem jár többé Varvarához, mivel úgy találta, hogy kíváncsisága teljesen kielégült.

A csendes, sötét utcán utolérte Gyakon, lehajolt, szótlanul az arcába pillantott, és megindult mellette, előrehajolva, kezét zsebébe rejtve lépkedett, mintha széllel szemben haladna. Szamgin fülébe harsogta kérdését:

— Nem tudja véletlenül, hol van most Sztyepan Kutuzov?

Klim kelletlenül felvonta vállát, meggyorsította lépteit, és így felelt:

— Letartóztatták.

Nehéz volt megszabadulnia Gyakontól; öles léptekkel haladt, megint ferde pillantást vetett Klim arcába, és intő hangon megjegyezte:

— De kezességre szabadon bocsátották.

— Nem tudom, hol van — mormogta Szamgin és körülnézett: hová forduljon be. Mellékutca azonban nem volt a közelben, Gyakon pedig folytatta:

— Így van ez: lángba borítani mindent, a hamvakat meg a szélbe szórni... tudja? Bizony. A szeme meg olyan, mint a gyereké. Nem igaz? Darwin pedig megcáfolhatatlan... mi?

„Mi köze ehhez Darwinnak, te hülye?" — kiáltott fel gondolatban Szamgin, fennhangon pedig szárazon, de udvariasan így szólt:

— Ismertem egy nőt, aki beleőrült Darwinba.

— Lehet — egyezett bele Gyakon, fejét rázva. — Darwint én már a papneveldében megcáfoltam — emlékezett vissza

tűnődve. — Egyszer azt a feladatot kaptuk, hogy cáfoljuk meg Darwint. Megcáfoltuk.

— De mit akar Kutuzovtól? — kérdezte Szamgin. Nem remélt választ, Gyakon azonban így felelt:

— Egy hitet vallott a fiammal és különben...

— Én erre megyek! — mondta Klim: megállt egy mellékutca sarkán. Gyakon odanyújtotta hosszú kezét, a ballal pedig kalapjához nyúlt és köszönt:

— Minden jót.

Majdnem egész nap lomhán hullott a hó, és valóságos pehelyfőkötők fedték be az útmenti oszlopokat, a lámpákat és a háztetőket. A levegőben korai uborkára emlékeztető szag terjengett, amilyent a hó csupán márciusban áraszt. Szamgin lassan lépdelt a lágy havon, és így töprengett:

„Ezek az emberek maguk közé sorolnak; ez tompaeszűségük kétségtelen jele... Ha akarnám, talán fontos szerepet játszhatnék közöttük. Vajon beárulja őket Gyiomidov? Nyilván ezt teszi. Természetesen nem szabad Varvarához járnom."

Gondolkozás közben elvonult előtte Marakujev tanítványainak sokféle arca; Gyakoné volt a legellenszenvesebb.

„Már szinte aggastyán. Nem veszi észre, hogy a többiek milyen lenézően kezelik. És éppen ez a fonákság: őneki kedvesebbnek, érthetőbbnek kellene lennie ezeknek az embereknek a szemében, mint az egyetemistának." Elgondolkozott Gyakonról, s legelőször is megkérdezte önmagától: nem azért olyan nagyon kellemetlen Gyakon, mivel tősgyökeres orosz egyházi ember létére egy követ fúj a forradalmárokkal?

Néhány nappal ezelőtt Szamgin más felfedezést is tett. Észrevette, hogy Preiss bársonyos szeme sokkal figyelmesebben pillant rá, mint azelőtt. Mindig nagyon érdekelte a kicsiny, elegáns egyetemista, aki nyugodt önbizalmával nem hasonlított zsidóra, sem pedig szűkszavú higgadt beszédével fiatalemberre. Szerette volna megtudni: mi serkenti a kalapgyáros fiát arra, hogy a marxizmus hirdetésével foglalkozzék. Preiss, Marakujevval és más narodnyikok-

kal versengve, olykor igen különös dolgokat mondott az egyetem folyosóin.

— Emlékeznek: egy Herzen nevű orosz uraság parasztfejszével fenyegette meg a cárt, majd bűnbánóan kiáltotta feléje: „Győztél, galileai!" Később bűnhődnie kellett azért, mert első bűnbánata korai volt és naiv. Én azt állítom, hogy a naivság a narodnyikok alapvonása; különösen világosan megmutatkozik ez, amikor a narodnyikok Pugacsov-felkelést, parasztlázadást hirdetnek.

Preiss nem ritkán mondott efféléket, és mindez csak fokozta Szamgin kíváncsiságát a gyáros fia iránt. Egyszer, előadás után, Preiss meghívta:

— Jöjjön el hozzám, elbeszélgetünk, jó?

Preiss egy csendes utcában lakott, egy kis villa emeletén. Az utca jellegzetesen moszkvai volt, faházakkal szegélyezett, ez a frissen vakolt villa pedig holmi kikeményített divatbábhoz hasonlított, amely szinte véletlenül került a rozzant, szedett-vedett házak közé. A bejárat nehéz tölgyfa ajtaját fehér köténves, fiatal szobalány nyitotta ki, szépen fésült haján csipkebóbita volt. Klim azt várta, hogy a diák otthona éppolyan elegáns lesz, mint maga Preiss, kiderült azonban, hogy egy kicsiny szobában lakik, amelynek ablaka fészer tetejére néz, a szoba zsúfolásig tele van könyvekkel, a sarokban olcsó flanelltakaróval borított priccs áll, az ajtónál háromlábú vasmosdó, ugyanolyan, amilyen Margaritánál volt. A felcicomázott szobalány és a szoba aszketikusan rideg berendezése közötti ellentét gyanakvást, aggodalmat keltett Szamginban.

A teát egy másik szobalány szolgálta fel, kicsiny volt és kövér, vörös arca himlőhelyes, szeme ostobán kimeredt.

— De citrom nincsen — közölte leplezetlen örömmel.

Preiss kérdéssel kezdte a beszélgetést:

— Azt mondják, házkutatást tartottak magánál. Igaz?

— Igen. Tévedés volt — felelt Szamgin. Ezután egy ügyes bókot hallhatott tartózkodása miatt, amellyel a narodnyikok és a marxisták szócsatáit szemléli: a „mind ádázabb csatákat" — jelentette ki Preiss, miközben keskeny tenyerét

dörzsölgette, ujjait ropogtatta. De nyomban hozzátette könnyed gúnnyal:

— Hiszen a kisfiúk szintén ádáz golyócsatákat vívnak, a felnőtt polgárok meg preferánszban vetélkednek.

Klim elmosolyodott, miközben a bársonyos szempár lágy csillogását figyelte, és a szem valahogy fürkésző volt, Preiss hangjából pedig a tanító fölénye csendült ki tanítványaival szemben; ezt a tudatot Klim azelőtt is ismerte. Eszébe jutottak valamilyen antiszemitának a szavai a „Novoje Vremjá"-ból: „Az ősi faj arisztokráciája a zsidóknál arcátlansággá fajult."

„Preissre ez nem vonatkozik, de erősen érződik benne az idegen" — gondolta Szamgin, míg a nehézkes, könyvízű mondatokat hallgatta. Preiss a nietzscheánusságról magyarázott, mint a marxizmus elleni reakcióról: halkan beszélt, mintha csupán őelőtte ismeretes titkokat közölne.

— Az egyéni lét problémái épp azokban a tragikus korszakokban lépnek legélesebben előtérbe, amikor az egyik osztályt felváltja a másik.

Cigányos arca mozdulatlan volt, csupán meredek ívben meghajló, sűrű szemöldöke remegett, amikor gúnyosan megnyomott egy-egy szót. Szamgin hallgatott, bólintott, ahol az udvariasság megkövetelte, és türelmesen várta, hogy ez az apró, rugalmas emberke mikor tér rá tulajdonképpeni mondanivalójára.

— Láthatjuk, Németországban gyorsan megteremtődnek a feltételek ahhoz, hogy válságok nélkül, evolúció útján térjenek át a szocialista rendszerre — magyarázta élénken Preiss, és szinte vigasztalta Szamgint. — A sok millió munkásszavazat, a tömegek vitathatatlan kultúráltsága, a hatalmas pártszervezet — mondta nyájas mosollyal, és közben folyton dörzsölte a kezét, úgyhogy vékony ujjai kellemetlenül pattogtak. — Az angolszászok és a germánok bámulatos alapossággal sajátították el az evolúció eszméjét, szervi tulajdonságukká vált.

— Ó, igen — jegyezte meg Szamgin.

Mindazt, amit Preiss mondott, többé-kevésbé már ismerte

a könyvekből, amelyeknek érvei és következtetései meggyőzőek voltak ugyan, de szükségtelenek. A betűk feketéllő szövedékében világosság gyúlt előtte, de ugyanolyan támadást érzett gondolatainak és akaratának szabadsága ellen, mint amelyet a hivők beszédeiben hallott. Elismerte August Bebel igazát, de úgy találta, hogy Eugen Richter közelebb jár az egyszerű igazsághoz, amelyet oly jól megérez, és oly költőien kifejt a szerény kis Kozlov történész. Marx logikájának vasseprűje is helyes, és megsemmisítően igaz, de igaz az Evangélium is, amelyet Inokov pajkosan, de lényegében találóan hasonlított a „Jó modor" című könyvhöz. És lám: azelőtt a narodnyikságot tartották „Jó modor"-nak, ma pedig a marxizmus pályázik erre a szerepre. A marxizmus azáltal, hogy a „nép" fogalmát a „munkásosztály" fogalmára szűkíti, szintén „a tömegekben való feloldódást" követeli, amint ezt a parasztnak öltözött tolsztojánus, Katyin író, Jakov bácsi is követelte. Dmitrij bátyja már „feloldódott". Lényegében mindez abból a megmagyarázhatatlan vágyból fakad: hogy az emberből Izsákot, áldozati bárányt csináljanak, végül pedig lovat, amelynek húznia kell valamerre a történelem nehéz szekerét. Klim hallgatta Preiss egyre élénkebb és már heves beszédét, s nem vitatkozott, mivel tudta, hogy tőle, Szamgintól, a szocializmus eszméivel szemben tanúsított szerves ellenállás nagyon erős és súlyos gondolatokat követel, ő pedig még most sem találta meg ezeket önmagában, csupán azt érezte, hogy jóval könnyebb és kényelmesebb lenne az élete, ha a szocialisták és ellenfelcik nem volnának. Ahhoz sem talált magában erőt, hogy határozottan kijelentse:

„Nem akarom Izsák szerepét játszani, keressetek más bárányt!"

Végül pedig zavarta, hogy olyan órákban, amelyek — mint ez a mostani is — a legpontosabb önbírálatot követelték tőle, valahogy konzervatív anarchistának vagy anarchista hajlamú konzervatívnak érezte magát, és ez annyira sajátságos volt, hogy felhagyott önmaga megértésével.

Elbúcsúzott Preisstől: nézeteit egy olyan ember mélysé-

ges töprengésének álarca mögé rejtette, aki csupán az imént ismerkedett meg a bölcsességgel, amelyet mindmáig nem tudott teljes nagyságában és mélységében felfogni. Preiss igen barátságosan meghívta:

— Jöjjön el vasárnap, érdekes emberekkel ismertetem meg.

Szamgin elhatározta, hogy vasárnap nem megy el. De már hazafelé menet megharagudott önmagára: meddig fogja még leplezni valódi énjét? Bármilyen legyen is énje, mégis létezik. Nem, természetesen elmegy Preisshez, és megmutatja, hogy ő már túljutott a tanítványkoron, és megvan a maga igazsága: egy olyan ember igazsága, aki független akar lenni, és képes is erre. Két nap alatt figyelmesen átnézte Kozlov ajándékát: Ragyiscsev egy könyvét, Herzen londoni kiadását egybekötve Scserbatov hercegnek „Az erkölcsök romlása Oroszországban" című művével. Danyilevszkij „Oroszország és Európá"-ját, a szocialistaellenes Le Bon „Szocializmus"-át, belenézett Nietzsche köteteibe is. Csak ennyi volt kéznél, de Klim eléggé felvértezettnek érezte magát, és abban a reményben ment el Preisshez, hogy „érdekes emberek"-kel fog találkozni, olyanokkal, mint Pjotr Marakujev tanítványai.

A felcicomázott szobalány egy tekintélyes bőrgarnitúrával berendezett szobába vezette; az ablaknál nagy íróasztal állt, rajta sötét bronzból készült lámpa, pontosan olyan, mint Varavka dolgozószobájában. A két ablakot nehéz kárpit borította, a szoba zöldes félhomályában szivarszag terjengett.

Egy szárnyas kabátba öltözött, magas egyetemista szivarozott; a szoba közepén állt, és lába olyan görbe volt, mint egy huszáré; széles, lapos álla és borotvált arca szinte feketének látszott, bajusza hetykén kipödörve: dülledt, fehér szemével fontoskodón végigmérte Szamgint, majd megbiccentette simára nyírt hajú fejét, és basszus hangon megszólalt:

— Sztratonov.

Egy másik rózsás arcú, simára fésült, köpcös egyetemista

karosszékben ült, maga alá húzva kurta lábát; rákvörös volt, mintha az imént jött volna ki a fürdőből. Fel sem állva, lustán nyújtotta oda Szamginnak gyermekes, párnás kezét és felsóhajtott:

— Tagilszkij.

— Nagyon örvendek — mondta a harmadik, egy vöröses hajú, csontos emberke, aki vastag kabátot és félretaposott csizmát viselt. Gyér aranyszínű szakállal díszített arca kiismerhetetlen volt; a szakáll nyilván nagyon zavarhatta, mivel bal kezével sűrűn rángatta, amitől vastag ajkai zavart mosolyra húzódtak; szúrós kis szeme csillogott, bozontos szemöldöke ugrándozott.

Preiss negyedik vendége Pojarkov volt: a sarokban helyezkedett el, a bekötött könyvekkel zsúfolásig megtömött szekrény mögött.

Preiss az asztalnál ült; kezét rajta nyugtatta, és úgy kinyújtotta, mintha kocsis volna, és egy láthatatlan lovat hajtana. A lámpa zöld ernyőjétől arca is zöldes fényben csillogott.

A délceg egyetemista megvárta, amíg Szamgin helyet talál magának, azután így szólt:

— Tehát, iparunk gyors fejlődése tény . . .

— No igen, igen, de hát erről beszélek én? — kiáltott fel recsegő hangon a vöröshajú: felugrott a díványról és hadonászott.

— Én azt mondom: az a nemzet, amely nincs tudatában saját egyéniségének, még nem nemzet, nem bizony!

Lecsúszott a dívány szélére, és kényelmetlen tartásban ülve, ijedt arckifejezéssel vagy öt percig fröcskölte szavait minden irányban; összefüggésüket Klim nem tudta mindjárt felfogni.

— A szlavofilizmusban, narodnyikságban, sőt még a mi szektásságunkban is keresés rejlik — mondta a vöröshajú a sarok felé, ahol senki sem volt, majd hirtelen nagy hévvel Preiss felé fordult, és kinyújtotta remegő kezét:

— Lám, Angliában ott vannak a szakszervezetek, Franciaország a szindikalizmus felé hajlik, Németországban a

szociáldemokrácia mélységesen államhű és nemzeti, és mi? Nálunk mi lesz? Lám, erről beszélek!

Preiss valami érthetetlent mondott a kérdés korai felvetéséről, ekkor azonban a rőthajú felpattant a díványról, mintha a rugók taszították volna a magasba, átszaladt a sarokba, és lendülettel belevetette magát egy karosszékbe; szakállát cibálta, vastag ajkát rángatta, felfedve apró, egyenetlen fogait, és ezzel akadályozva önmagát a beszédben, közben pedig folytatta:

— Hogyhogy? Hát lehet ez korai? Hisz a vezérkarok jóval a háború előtt...

A magas egyetemista, aki az előbb kissé lenézően engedett utat a sarokba rohanó társának, leült a díványra, társa helyére, és szigorúan kijelentette:

— Háborúra senki sem gondol...

— Gondolnak! — heveskedett a rőthajú. — Én tudom! Ott Svájcban, meg Párizsban...

Tagilszkij felállt, puha macskalépteivel odament hozzá, leült a fotel karfájára, és a fülébe súgott valamit.

— Ahá! Természetesen. Igen, igen — mormogta a rőthajú, és bólogatott borzas fejével.

Lázas kapkodása Ljutovra emlékeztette Klimet. Pojarkov összegörnyedve, térdére könyökölve hallgatott, csupán egyszer vetette oda mogorván Sztratonovnak:

— A tények osztályzása hasznos dolog, ha nem rejtőzik mögötte az elsimíthatatlan ellentétek összeegyeztetésének a kísérlete.

Klimnek úgy tetszett, hogy Preiss rosszalló pillantást küld feléje, és általában itt sokkal parancsolóbban viselkedik, mint a másik, aszketikusan egyszerű szobában. Szamgin unatkozott, és úgy érezte, hogy ezeknél az embereknél valami nincs rendben, valamennyien elégedetlenek valamivel vagy valakivel. Elhatározta, hogy felfedi magát: kijelentette, hogy sokan társadalmi háborúra gondolnak, és egyesek ezt már befejezett ténynek tartják. Figyelmesen hallgatták, amikor pedig leírta Gyakon jellemét, természetesen név nélkül, a rőthajú odaugrott hozzá, és hevesen kérlelte:

— Ismertessen meg ezzel az emberrel, jó? Lehet? Okvetlenül ismertessen meg vele!

Sztratonov aranyóráját himbálta a láncán, és határozottan mondta:

— Ön saját maga igen helyesen anekdotaszerűnek nevezte az ilyenfajta embereket. Ha rájuk fúj a normális élet szele, úgy elsöpri őket, mint a szemetet.

Szólt és feszesre fújta fel kékes orcáit, mintha jelezni akarná, hogy ő valamennyi zefir és orkán ura és parancsolója.

Egyáltalán határozottan, szigorúan beszélt, amikor pedig befejezte, gömb alakúra fújta fel orcáit, amitől fehér szeme még apróbbnak látszott, és kissé elsötétedett.

Tagilszkij megint sugdosni kezdett a rőthajú fülébe, az pedig fásultan helyeselt.

— Igen? Vagy úgy . . .

Megint bosszantó unalom áradt, s Klim még néhány percig üldögélt, aztán elszánta magát a távozásra; Preiss kikísérte, és útközben halkan, mintegy bocsánatkérően megjegyezte:

— Rosszul sikerült a mai este; véletlenül betévedt valaki . . . akit alig ismerünk.

— Ez a köpcös?

— Nem, a másik, a sarokban.

„Pojarkov — gondolta Szamgin hazafelé menet, a márciusi holdfényben fürdő utcán. — Érdekes."

Nem értette meg ezeket az embereket. Két, három találkozás sem tette érthetőbbé őket. Nem kiabáltak, nem vitatkoztak, hanem komoly beszélgetéseket folytattak a politikai gazdaságtan kérdéseiről; ezt a tudományt Szamgin kevéssé ismerte, és nem is kedvelte. Marxistának nevezték magukat, érvelésükből azonban hiányzott a Kutuzov-féle szigorú következetesség, és a munkáskérdés sokkal kevésbé érdekelte őket, mint az ipar és a kereskedelem. Leplezetlen gyönyörűséggel számolgatták a kőolaj, gabona, cukor, zsír, kender, és a többi orosz nyersanyag mennyiségét. Klimnek olykor úgy tetszett, hogy inkább számokban be-

szélnek, mint szavakban. A nagy szibériai vasút jövőjéről beszéltek, az olajütésről, a telepesekről, a parasztbank működéséről, Németország vámpolitikájáról. Mindez unalmas volt és szinte ismeretlen Klim számára, noha az idevágó kérdésekről az újságokban már olvasott, és akkor sem nagy kedvvel.

A beszélgetés ugyan érdektelen volt, de az emberek egyre jobban felcsigázták kíváncsiságát. Mit akarhatnak? Szemügyre vette Sztratonovot, harciasságot fedezett fel benne, és talán azon sem csodálkozott volna, ha az egyetemista hirtelen rákiáltana a sürgő-forgó ideges kis vöröshajúra:

„Vi-gyázz!"

Sztratonov általában parancsoló hangon beszélt, a vöröshajút pedig mintha megvetette volna.

— Meggyőződéses embernek nem lehet és nem szabad ellentmondásokat találnia saját nézeteiben — mondta neki, a vöröshajú pedig elugrott tőle, és bizalmatlanul, csodálkozva kérdezte:

— Ezt komolyan mondja?

Sztratonov nem válaszolt; általában ritkán felelt a hozzá intézett kérdésekre. Szamgint a lomha Tagilszkij a bátyjára emlékeztette azzal a tulajdonságával, hogy barátai számára valósággal notesz volt, amelyben számok és adatok sorakoztak szép rendben. Elkényeztetett volt és szeszélyes, de emlékezőtehetségével nem kérkedett, és az adatokat lereszkedő, közömbös hangon közölte, mint egy gimnázium első diákja, aki befejezve a tanulást, el akarja felejteni mindazt, amire tanították. Porcelánszerű, rózsás arcából és duzzadt ajkából, bizonytalan színű, fátyolos szeméből ítélve, azt lehetett várni, hogy nőies lágysággal fog beszélni, hangja azonban szárazon, fanyarul és szinte gonoszul csengett. A hatalmon levőket, az ország vezetőit szidta:

— Szamarak. Hülyék. Gazemberek.

Kikáromkodta magát, majd körmeit bámulta, vagy rágyújtott egy nőknek való, vékony cigarettára, és hallgatott egészen addig, amíg nem kérdeztek tőle valamit. Klim még egy ijesztő hasonlóságot fedezett fel benne, mégpedig Gyio-

midovval: úgy tetszett, Tagilszkij, noha félelem nélkül — szintén arra vár, hogy hirtelen megjelenjen néhány ismeretlen ember, esetleg félkegyelmű, és tisztelettudóan felkérje:

„Tessék minket kormányozni!"

A vöröshajút Anton Vasziljevics Berengyejevnek hívták. Az volt benne az érdekes, hogy hitt a forradalom elkerülhetetlenségében, de félt tőle, és rettegését egy cseppet sem palástolta; izgatottan magyarázta Preissnek és Sztratonovnak:

— Elengedhetetlen, hogy a forradalom egybeessék a vallásreformmal, értik? A reformációnak azonban természetesen nem szabad a mi déli szektáink racionalizmusának kedveznie, isten ments!

Sztratonov kidüllesztette fehér szemét, és csillapítani próbálta:

— Az ilyen elhajlás ellen biztosítva vagyunk: a mi parasztunk misztikus.

— Hát ezek a stundisták, baptisták, mi?

Tagilszkij zajosan kifújta tömpe, piros orrát, és oktatón megjegyezte:

— Tisztáznunk kell a fogalmakat: nem vallásreformról van szó, amely sem magának, sem nekem nem kell, hanem az egyházi vezetés megreformálásáról, a papság jogainak kibővítéséről, anyagi jólétéről.

Berengyejev közberikoltott:

— A vidéki papnevelés reformjáról, az átképzés szükségességéről!

— A faluval sok bajunk lesz még — állapította meg sóhajtva Szamgin.

— Nagyon sok — kiáltotta izgatottan Berengyejev, és kezét meglendítve, halkan, titokzatosan ismételte: — Nagyon sok!

Sztratonov felkelt, görbe lábát amennyire csak tudta, egymáshoz szorította, kezét hátrakulcsolta, mellét pedig kidüllesztette; mindez még tekintélyesebbé tette külsejét.

— Mi — kezdte, és tekintetével elsöpörte Berengyejevet

–, mi, véleményem szerint azok az emberek vagyunk, akikre a történelem azt a kötelességet rótta, hogy megszervezzék a forradalmat, erre használják öntudatuk erejét, s akaratukkal mérsékeljék a tömegek elkerülhetetlen anarchizmusát.

Tagilszkij kissé felemelte szabályosan fésült, világosszőke fejét, ráncba vont arccal nézett Sztratonovra, és csengő hangon közbevágott:

— Maga még most is az első évfolyamon érzi magát: heveskedik és előre rohan. Nem forradalmon kell gondolkodnunk, hanem reformok hosszú során, amelyeket majd nálunk tevékenyebb és kulturáltabb emberek hajtanának végre.

Preiss hallgatott; zajtalanul dobolt ujjaival az asztalon. Otthon általában keveset beszélt, határozatlanul nyilvánította véleményét, és nem hasonlított arra az ügyes és magabiztos szónokra, amilyennek Szamgin Hriszanf bácsinál szokta látni, és az egyetemen, amikor ő Marakujevval vitatkozott.

Pojarkovval Klim még egyszer találkozott, vagy másfél óráig szótlanul üldögélt, Pojarkov rengeteg teát ivott, majd lassan kiszabadította csontos, szögletes testét a karosszék öléből, kezet szorított Preiss-szel, és mogorván kijelentette:

— Nos, úgy látom, itt már végképp kidolgozták a holnap eseményeinek kötelező sorrendjét.

Búcsút sem vett a többiektől, elment. Klim pedig, utána nézett hajlott hátának, és azt gondolta, hogy Preissnek igaza van: ez az ember idegen és feszélyező.

Mint mindenütt, Szamgin ebben a társaságban is tartózkodón viselkedett, mint aki jóindulatúan megfigyel, és szigorúan mérlegel mindent, amit lát és hall, nem háborodik fel, nem ragadtatja el magát vélemények különbözősége miatt, hanem belemélyed a tények értékelésébe. Tagilszkij is megmondta Berengyejevnek:

— Te, Anton, példát vehetnél Szamginról: ő nem felejti el, hogy az elméletek tényeken épülnek, és tényekkel igazoltatnak.

Voltak órák, amikor Klimnek úgy tetszett, megtalálta a maga helyét, útját az életben. Úgy élt az emberek között, mint megannyi tükör közepette: mindegyik visszaverte Szamgin képmását, de jól megmutatta a fogyatékosságokat is. Embertársai fogyatékosságai nagyon megerősítették Klim önmagáról alkotott véleményét. Okos, éles szemű és eredeti embernek tartotta magát. Még nem találkozott senkivel, aki érdekesebb és jelentékenyebb lett volna nála.

De amikor egyedül volt önmagával, mégis látta: arra van kárhoztatva, hogy részt vegyen valamiben, amihez semmi kedve sincs, ami ellenkezik alaptermészetével. Eszébe jutott a Hodin-mező látványa a háztetőről, a szoros rétegbe préselt sűrű emberkocsonya. Szeme előtt felötlött Nyehajeva ajándéka, a „Szerencsevadászok" című Rochegrosse kép másolata: minden rendű és rangú emberekből álló sűrű tömeg tülekedve rohan le a hegyről, egy szakadék felé... Megalázó és rettenetes sötét, személytelen porszemként alázúdulni a közös úton a kikerülhetetlen pusztulás felé. Ő még nem fut a tömeggel, félrehúzódik, de úgy rémlik, hogy az emberek már-már beszívják sűrűjükbe, és magukkal sodorják. Azután az jutott eszébe, amikor leomlott a laktanya fala, s ledobálta magáról az embereket, ő pedig azt képzelte, hogy menekül onnan, de érthetetlen módon valahogy mégis egyre közelebb került a falhoz. Ilyenkor úgy érezte, hogy fásult harag tölti el, harag dúl benne mindenki, sőt kissé önmaga ellen is.

Egy este, amikor Klim Preisshez igyekezett, hirtelen fürge, kemény lépteket hallott maga mögött; úgy rémlett, mintha valaki üldözné. Megfordult és Kutuzovval találta magát szemközt.

— Jellegzetes járása van magának — szólalt meg halkan, de vidáman Kutuzov, s belemosolygott újra megnőtt szakállába. — Mintha egy nőhöz menne, akit már nem szeret, ugye? Nos, mi újság?

Sem beszéde, sem otromba nyájassága nem tetszett Klimnek. Körültekintett és megkérdezte:

— Hallottam, hogy kezesség fejében kiengedték, igaz?

— Pontosan így van. Természetesen utaznom nem szabad. De én félek az elhízástól és utazgatok.

Közömbös beszélgetés közben hamar odaértek Preiss házának feljárójához, Kutuzov megnyomta a csengő gombját, másik kezét pedig odanyújtotta Klimnek.

— Én is ide megyek — mondta Szamgin.

— Vagy úgy? Ejha... Annál jobb!

Kutuzov vállával betaszította Klimet az ajtón, amelyet a szobalány kinyitott; majd kipillantott az utcára, és vállon veregette a lányt:

— Szép vagy, Kazja, ó, Kazja, te tünemény, imádlak én!

— Én is magát — felelte vidáman a szobalány, és ki akarta venni a kabátot Kutuzov kezéből, a vendég azonban maga akasztotta fel a fogasra.

„Demokratikus gesztus" — állapította meg Szamgin.

Preiss örvendező zavarral fogadta őket.

— Hát te szabadlábon vagy?

— Mint látod.

Kutuzov felment az aszketikus egyszerűséggel berendezett szobába, nehéz testét rádobta a heverőre és elbődült:

— Phű! Hozass teát.

— Nem is tudtam, hogy ismerik egymást — mondta Preiss mintegy mentegetőzve Klim előtt; lekuporodott a heverőre, és nyomban faggatni kezdte Kutuzovot, honnan jött, és mit látott.

Szamgin kissé feszélyezve érezte magát. Preiss nyilván úgy gondolta, hogy ő tájékozott Kutuzov ügyeiben, Kutuzov pedig hasonlóképp vélekedett Preissről. Klim meg akarta kérdezni, nem zavarja-e a beszélgetést, kíváncsisága azonban megakadályozta ebben.

Kutuzov lelógatta a heverőről kefét rég nem látott, sárcipő koptatta csizmáját, hátát a falnak vetette, egyik kezében a csészealjat tartotta, másikban a teáspoharat — és Klim előtt ismerős dolgokat mondott:

— A Marx-fiókák lassanként szaporodnak, de nem dicsekednek a munkásokkal való kapcsolatukkal, és mindinkább az elméletről vitáznak: a gyakorlati munkához nem fűlik

a foguk. Néhány ifjú óriás panaszkodott: a marxizmusból hiányzik a romantika, a narodnyikoknak pedig megvannak a maguk hőseik, bombáik, meg a többi sallangjuk.

— Hát Kazanyban? Meg Harkovban? — érdeklődött ujjait pattintgatva Preiss.

Szamginnak úgy tetszett, Preiss ugyan barátian beszél, de kurtán-furcsán kérdezősködik: Ljutov bánt így azzal a fiatal lánnyal, Varavka nyaralójában, alárendeltjével beszél így az ember.

Kutuzov kabátja zsebéből cigarettás dobozt húzott elő, fél szemmel belepillantott üres belsejébe, az asztalra dobta.

— Maga nem dohányzik, Szamgin? Kár. Némely ártalmas szokás szerfölött hasznos lehet az ember felebarátai számára.

Klim először látta ilyen vidámnak Kutuzovot, aki hátradőlt a heverőn, és úgy mesélt:

— Brjanszkból Tulába kerültem. Arrafelé komoly fiúk vannak. Nosza, gondolom, benézek Tolsztojhoz. Be is néztem. Az evangéliumi kardokról vitázgattunk. Tolsztoj azzal a tompa karddal vagdalkozott, amelyet még Krisztus parancsolt a hüvelybe. Én pedig azzal, amelyről ez áll: „nem béke, hanem kard", de Tolsztoj sebezhetetlennek bizonyult, akár a levegő. Rendkívül csökönyös a logika tekintetében. Egyszóval, nem tetszettünk egymásnak.

Szamgin, hogy felhívja magára a figyelmet, megjegyezte:

— Csodálatosan orosz jelenség Tolsztoj.

— Éppen az — hagyta rá Kutuzov és hozzátette: — De ezért ártalmas is.

— Kinek? — kérdezte Klim. Kutuzov ásítva felelt:

— A történelemnek, amely határozottan un mindenféle érzelgősséget.

Preiss is szinte futólag, tűnődve idézte:

— „Tolsztoj a vidéki orosz elem tökéletes képviselője."

— No és mi következik ebből? — kérdezte Kutuzov; leugrott a heverőről, és kiegyenesítette vállát. Szájába gyömöszölte szakálla egy csomóját, harapdálta, majd kibökte: — Bocsásson meg, Szamgin! Borisz, gyere velem!

Vállon fogta Preisst, és az ajtó felé tuszkolta. Klim egyedül maradt a szobában. Kinézett az ablakon a pléh háztetőre, és úgy érezte, jólesik neki az a nemtörődöm hangnem, ahogy a parasztos Kutuzov ezt az elegáns kis zsidót kezeli. Viszont nem tetszett Kutuzov demokratikus viselkedése, a csizmája, rendetlenül nyírt szakálla; Tolsztojról való véleménye kissé fel is háborította, megértette azonban, hogy mindez, ha nem is szépíti meg Kutuzovot, de irigylésre méltóan teljes emberré teszi. Ez már így van.

— Nos kérem, én megyek — mondta Kutuzov, belépve a szobába. — Hát maga, Szamgin?

— Szintén.

Az utcán süvöltött a szél, és élesen szúrtak a hópelyhek; Kutuzov begombolta kabátját, és így dünnyögött:

— Kellemesen éldegél ez a kis Preiss.

— Nem is igen értem, mi vonzza a marxizmushoz — mondta Klim.

Kutuzov belenézett az arcába és megkérdezte:

— Nem érti? Hm...

Néhány lépés után pedig így érdeklődött:

— Nem éhes?

— Felhajtanék egy pohárka vodkát.

— Nos akkor hát igyon — engedélyezte Kutuzov; betért egy boltba, csakhamar szakállába döfött cigarettával jelent meg, és nyájasan mondta:

— No, gyerünk vodkát inni.

És megint gunyorosan Klim arcába pillantott.

— Megtapogatták a csendőrök, és megbizonyosodtak politikai ártatlanságában, mi?

Szamginnak nem volt ideje megsértődni a durva tréfán, mivel Kutuzov együtt érzően, sőt kedvesen folytatta:

— Izgult? Nem? Ez derék. Én viszont nagyon lázadoztam, amikor először megmotoztak. De azért, mi tűrés-tagadás, kissé inamba szállt a bátorság.

Az olcsó vendéglőben Kutuzov mindjárt letelepedett egy kékes félhomályba borult sarokba; vodkát és sonkát rendelt, majd hunyorogva szemügyre vette az alacsony, füstös

mennyezetű, szűk helyiségben ülő embereket; hárman egyforma testtartásban hajoltak asztaluk fölé, s elmerülten ettek, egy negyedik vendég nyilván már jóllakott, és fogpiszkálójával tevékenykedve üres tekintettel bámult az ablaknál ülő nőre; a nő levelet olvasott, az asztalon kávéskanna állt előtte, és egy összeszíjazott könyvcsomó hevert. Klim is rápillantott a nő fátyollal félig elfedett arcára, szorosan összezárt ajkára, mire az még szorosabban egymáshoz préselődött, s bosszús redők barázdálták száját; Klim összeráncolta homlokát, mivel a nőben Ljutov ismerősét fedezte fel.

„Nyilván találkahely ez a kocsma" — gondolta és megkérdezte Kutuzovtól:

— Sokszor volt már itt?

— Most először — válaszolt az, fel sem emelve a fejét, teli szájjal kérdezte: — Egyszóval nem érti, miért hajlanak egyesek a marxizmusra?

— Nem értem.

— Hörpintsünk egyet — ajánlotta Kutuzov, Klim elé tolva a teli poharat, és a sonkát bőségesen megkente mustárral, amely annyira erős volt, hogy csípte Szamgin orrát. — Optikai csalódás — jelentette ki sóhajtva. — Sokan a tudományos szocializmusban csupán a gazdasági fejlődésről szóló tanítást látják, és a marxizmus semmi mást nem jelent számukra. Egészségére!

Felhajtotta a vodkát és folytatta:

— Közös ismerősünk, Pojarkov szerint a mi tehetős ifjaink pusztán osztályuk ösztönös előrelátása folytán kacérkodnak Marxszal, mivel érzik, hogy a társadalmi katasztrófa elkerülhetetlen, bármennyire kapálóznak is. Viszont önvédelmi ösztönük kényszeríti őket a kapálózásra.

Elfogyasztott mindent, leplezetlen sajnálkozással nézett a tányérra, és kávét rendelt.

— Tehát egyeseknél optikai csalódás, másoknál pedig osztályösztön. Ha a munkás a gazdája számára mérgező tant vall, akkor emez, nem lévén bolond, köteles kissé megismerkedni ezzel a tannal. Hátha sikerül megrontania?

Európában rendkívüli buzgalommal fáradoznak ezen, és a mi burzsuj fiataluracskáink nem süketek, nem is vakok. Próbálkoznak megteremteni az osztályöntudatot, holmi neoszlavofilizmust tákolnak össze, megdöntik Nagy Pétert, és egyáltalán . . . mozgolódnak.

A négy hallgatag férfi mintha megnőtt, megdagadt volna. A hölgy végigolvasta a levelet, és kézitáskájába rejtette. Hangosan csattant a zár. Kutuzov halkan mesélte:

— Irodalmunk új irányzata rendkívül jellegzetes. Azt mondják, a szimbolisták és a dekadensek között akadnak tehetségesek is. Az irodalmi dekadenciának idő előtti osztály-elfajulásra kellene mutatnia, én azonban úgy hiszem, nálunk a dekadencia csupán utánzás: ifjaink majmolják azoknak alkotásait, akik a burzsoá Európa lelki bomlásának áldozatai és ábrázolói. De persze mire felnőnek, kitalálnak valami eredetit.

— Ismeri Sztratonovot? — kérdezte Klim.

— Jogász, hórihorgas, ugye? Találkoztam már vele. No és? Nagyfejű, bizonyára még kormányzóvá is feltornázza magát.

Kutuzov megtörülte szakállát a szalvétával, rágyújtott, és nyájasan szemlélve cigarettáját, sóhajtva mondta:

— Mennem kell. Ostoba város, mintha felkavarta volna az ördög. És itt minden ordít: nem vagyok Európa! Viszont a házakat európai módra építik, valamennyi a bécsi stílus szabad és rossz átültetése a moszkvai viszonyokra. Az egyik ilyen szörny oldalához egy háromablakos szürke csirkeól tapad, behajol az utcába, a kapufa fölött pedig tábla: X. Y. „megjósolja a jövőt öttől-nyolcig" . . . többre nyilván nem képes, nem győzi a fantáziája. A jövő! — és Kutuzov széles mosolyra derült: — Európának kell lenned, Moszkva, ez a jövő!

Eszébe jutott valami; sietve átnyújtott Szamginnak egy egyrubeles bankjegyet.

— Mennem kell! Fizesse ki. Minden jót!

Klim még rendelt egy pohár teát; nem volt szomjas, de meg akarta tudni, kit vár ez a hölgy. Az pedig felemelte

fátylát, és írt valamit egy kis noteszba, Szamgin figyelte, s ezt gondolta:

„A politika sok alkalmat nyújt a feltűnésre, parancsolásra és ez vonzza a Kutuzov-féle embereket. De itt ez a nő — vajon őt mi vonzza?"

Gondolatai két irányba futottak szét: a nőre gondolt, de ugyanakkor igyekezett számot adni magának Sztyepan Kutuzovhoz való kapcsolatáról. Most találkozott harmadszor ezzel az emberrel, és ráeszmélt, hogy Kutuzov túlságosan ellentétes érzéseket vált ki belőle. A „kutuzovizmus", otromba tréfái, bizonyossága igazsága vitathatatlanságában és még sok más tulajdonsága — ellenszenves; egyenessége, tudatos szabadságérzése azonban kellemes, sőt irigységet kelt, de nem rosszindulatú irigységet.

A nő felállt, lefátyolozta arcát és eltávozott.

„Nem várta meg. Biztosan a szeretőjét várta, azt meg talán letartóztatták."

Lehetetlen volt gondolnia a nőkre, hogy ne jutott volna eszébe Ligyija, ez az emlékezés pedig mindig sajgó szomorúságot, fájó sérelmet ébresztett benne.

Nemrég Varvara megkérdezte:

— Gyakran ír magának Ligyija?

— Nem nagyon — felelte Klim, noha a lány csupán egyszer írt Párizsból. — Nem szeret írni.

— És beszélni sem. Rejtélyes lány, ugye?

Klim szigorú pillantást vetett rá szemüvegén keresztül.

— Rejtélyes emberek nincsenek, az írók eszelik ki őket azért, hogy szórakoztassák magukat. „A szerelem és az éhség kormányozza a világot", és mi csak végrehajtjuk e két őserő parancsait. A művészet igyekszik megszépíteni a nemi ösztön állati követelőzését, a tudomány pedig segít kielégíteni a gyomor igényeit: ennyi az egész.

Olykor úgy rémlett, ezzel a durva, meztelen beszédével nemcsak Varvarából űz gúnyt, hanem önmagából is. De egyre jobban tetszett a játék ezzel a lánnyal, ez volt egyetlen szórakozása, pihenése meddő töprengései közepette. Látta, hogy Marakujev csinosabb nála és úgy vélte, hogy

egy ilyen üres és buta lány, mint Varvara, bizonyára érdekesebbnek találja a vidám egyetemistát. És mulatságos volt nézni, hogy Varvara egyre inkább félvállról kezeli a szerelmes Marakujevot, pedig az nagy buzgalommal egészíti ki a híresség arcképgyűjteményét, sőt egy Stuart Mária-metszetet is kivágott Macaulay „Anglia történeté"-ből, mikor egyszer ismerősöknél nézegette e mű pompás angol kiadását. Szamgin dorgálóan meg is jegyezte, hogy könyvet rongálni nem dicséretes cselekedet, Marakujev azonban hanyagul legyintett:

— A gyerekek játszottak vele.

Egyszer elragadtatással állapította meg Gyakonról:

— Pompás propagandista lesz falun. Lám, az ilyen férgek pusztítják a Romanovok trónját.

Varvara elmosolyodott, szép fogai kivillantak.

— De ha egyszer féreg, akkor hol a hőstett, a szépség?

— Várj csak, lesznek még szép tettek is — ígérte Marakujev, a lány pedig megjegyezte:

— Ez igaz: Gyakon féreghez hasonlít.

Szamgin bátorítóan mosolygott a lányra. Bosszantotta Varvara viselkedése, aki a hiszékeny, együgyű lány szerepét játszotta, és az is, hogy nem volt elég szép. És Klimen mindjobban elhatalmasodott a vágy, hogy gúnyt űzzön belőle, megbántsa. Belenézett a lány zöldes szemébe és kijelentette:

— A nőt okvetlenül szebbnek kell képzelni, mint amilyen, ez elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember beletörődjék a vele való együttélésbe, ami szomorú és elkerülhetetlen. Minden férfiban ott lappang a vágy, hogy bosszút álljon a nőn azért, mert szüksége van rá.

Szamgin tudta, hogy Nietzschét ismétli és Makarovot, de okosnak vélte magát, amikor effajta aforizmákat mondott.

— Milyen őszintén beszél — jegyezte meg halk sóhajjal Varvara, és szemére borította pilláit.

Igen, egyre szórakoztatóbb volt a lánnyal évődnie, ha pedig csak egy kicsit szerelmesnek tetteti magát, Varvara

bizonyára szívesen fogadja. Bizonyára. Egy ünnepnapon, amikor Szamgin ebédre ment Varvarához, Makarovot találta az asztalnál. Furcsa látvány volt, hogy a medikus felemás színű fürtjei közt itt-ott már ősz szálak csillognak, legfeltűnőbben a halántékán. Makarov szeme mélyen beesett, de mégsem látszott beteg és idő előtt megöregedett embernek. Mindig ugyanarról beszélt: a nőről, és nyilván már nem is tudott másról beszélni.

— Minden, ami rossz, ami káros az emberre. nőnemű: a harag, az irigység, az önzés, a hazugság, a ravaszság, a kapzsiság.

— Hát a szerelem? Az öröm? — kiáltotta sértődötten, kötekedőn Varvara.

Klim mosolyogva fűzte tovább:

— A butaság, a fájdalom, a szenny.

— Az élet, a harc, a győzelem[9] — tódította Marakujev.

Makarov nyugodtan megvárta, míg abbahagyják a hangoskodást, és ezt a különös megállapítást tette:

— A kivételek semmit sem cáfolnak, mivel a gyűlöletnek is megvan a maga költészete.

Ráncba vont szemöldöke alól kemény pillantást lövellt, amely elnémította az ellenvetéseket.

— Nézetem világos — folytatta —, a rossz valamennyi változatának neve Ádámnak Éva iránt táplált gyűlöletéből fakadt, a gyűlölet forrása pedig az a tudat, hogy kénytelen alárendelni magát a nőnek.

— Ez a maga nézete — kiáltotta Varvara Szamgin felé, de az Makarovra figyelt, és az abnormitás tüneteit kereste benne.

Látta, hogy Makarov már nem az az ember, aki éjszaka a nyaraló teraszán szinte könyörgött, rimánkodott, hogy hallgassa meg gondolatait. Most nyugodtan viselkedett, magabiztosan beszélt. Kevesebbet dohányzott, de szokása szerint a gyufaszálakat most is tövig hagyta égni. Arca kemény lett, kevésbé mozgékony, mélyen ülő szemének pillantása

[9] *Ezek a szavak az oroszban* **nőneműek**.

szigorú, oktató volt. Marakujev az indulattól rákvörösen, fel-felugrálva székéről, bőszen vitatkozott, ujjával fenyegette ellenfelét, s így rikoltozott:

— Középkor! Tatárjárás! Klerikalizmus!

Majd azt tanácsolta ellenfelének, olvassa el Saskov, egy rég elfelejtett, tehetségtelen író „Orosz asszonyok" című könyvét.

Klim elégedetten látta, hogy Marakujev esett Varvara szemében; a lány már felfedezte, hogy Makarov nem ócsárolja a nőt, és ezért együtt érzőn nézett rá, barátját pedig türelmetlenül csillapította:

— Ah, ne kiabálj annyira! Nem érted ...

Makarov megvárta, amíg Marakujev kitombolja magát, azután megrázta a fejét, mintha legyeket hessegetne, és folytatta mondókáját, rábeszélő hangnemben; magával hozta egy N. F. Fjodorov nevű, Klim előtt ismeretlen filozófus cikkének kefelevonatát, és felolvasott belőle néhány, különösen nehéz nyelvezeten írott mondatot. A cikk azt fejtegette, hogy a kapitalista rendszer minden kegyetlensége voltaképpen a nemi ösztön mértéktelen, beteges feszültségének következménye, a test kicsapongásának eredménye, amelyeket semmi sem fékez, semmi sem nemesít. Úgy lóbálta a levonatot, mint váltóőr a zászlót, a veszély jelét, és így beszélt:

— Igen, itt sok minden az egyháztól ered, a nemek viszonyának kérdésében minden férfi többé-kevésbé az egyház szerint gondolkozik. Ez az író azonban eszes ellenfél, és igaza van, amikor a „nő nem terhes, de pusztító uralmáról" beszél. Azt hiszem, nálunk ő mutatott rá először ilyen határozottan és helyesen arra, hogy a nő ösztönösen is érzi uralmát, központi helyét a világban. De addig nem jutott el, hogy kijelentse: a nő a kultúra kútforrása és ösztönzője.

Varvara már hálás, de mintegy méregető, fontolgató tekintettel nézett a feministára. Ez bosszantotta Szamgint, és fokozta a vágyát, hogy valami abnormis vonást fedezzen fel Makarovban.

„Bizonyára onanizál" — gondolta, mivel természetelle-

nesnek találta, hogy Makarovot teljesen leköti ez az egy gondolat, minden mással szemben valósággal süket, és mindig tövig égeti a gyufákat. Hallotta, hogy Makarov sokat dolgozik a klinikán, és egy ismert nőgyógyász pártfogoltja.

— Ljutovnál laksz?

— Igen, persze.

— Isztok?

— Én lassacskán abbahagyom, meguntam — felelte Makarov. — Meg aztán apja halála óta Ljutov is kevesebbet iszik. Otthagyta az egyetemet, és a saját mesterségére adta fejét: tollal meg pehellyel kereskedik, beutazza egész Oroszországot.

Ljutovval Klim egy éjjel akadt össze; az utcán egy sötét sikátor sarkán botlott bele.

— Bocsánat.

— No hát! Te vagy az? — kiáltotta olyan hangosan Ljutov, hogy a járókelők visszafordultak, ketten pedig meg is álltak, nyilván botrányt szimatoltak. Ljutovon prémgalléros, kigombolt, bő kabát volt, fején prémkucsma, hegyes kis szakállával olyan volt, mint Nyekraszov az egyik fényképén. Klim meg is mondta neki.

— Rendkívül hízelgő, mások őrültnek tartanak. Megyünk Tyesztovhoz? Kocsis!

Negyedóra múlva a vendéglő különszobájának díványán hevert, futkározó szemét Szamgin arcára szegezte, és sivítozva, nevetgélve fecsegett, miközben szürcsölte a drága bort.

— Egyszóval vagy öt hetet a természet lágy ölén töltöttem. „Erdő meg tisztás, sehol egy teremtett lélek", és így tovább. Kisétáltam a tűzpusztította tisztásra. Hát ki bukkan elő a fenyvesből? Turobojev! Hóna alatt puska, akárcsak nekem. Megkérdi: „Úgy hiszem, ismerjük egymást?" „Hű, mondom, de még mennyire!" Legszívesebben mindjárt a pofájába küldtem volna egy adag sörétet. De megakadtam valamin. Hiszen mégis kultúrember vagyok, tudom, hogy van büntetőtörvénykönyv. És azt is tudtam, hogy Alinánál felsült. No, gondoltam, eredj a pokolba!

Lehunyta a szemét, néhány másodpercig hallgatott, majd felugrott, és bort töltött Klim poharába.

— Különben nem is gondoltam semmit, csak megörültem, hogy embert látok. Erdő, mindenütt csak erdő... Megszenesedett fenyők ágaskodnak, vadul virágzik az erdei deréce... A madarak ujjonganak, vinné el őket az ördög. A hímek dallal igézik a nőstényeket. Mi ketten Turobojevval szintén hímek vagyunk, de nincs kinek dalolnunk... Egy vidéki földbirtokosnál laktam, antiszemita, de különben liberális gondolkozású; jobban idegesített, mint egy bögöly. A felesége negyven felé jár, Maupassant-t olvas, és hasgörcsök kínozzák.

Erősen megdörzsölte nyughatatlan szemét, felhajtotta a bort, és megint ledőlt a díványra.

— Át is költöztem Turobojevhoz. Szeretem az efféle embereket. „Akár a magányosan álló, elszáradt fügefa, mely még árnyékot sem vet"... jól idéztem? Megható volt, ahogy belenyugodott pusztulásra ítéltségének tudatába, szembenézett sorsával... Nem hisz az égvilágon semmiben, nem tud hinni! Tanulságos. És lefegyverző. Körös-körül pedig mozgolódnak a muzsikok — folytatta halk nevetéssel. — Két falu el akart költözni, valamilyen szektások, duhoborecfélék, keményfejűek. Egy harmadik falu népe pedig, aprajanagyja, törvény elé került: felgyújtották az uradalmi erdőt, és meggyilkolták az erdészt.

Szamgin megkérdezte: hol van Alina?

— Ott, Párizsban — felelte Ljutov, és nem tudni, miért, a mennyezetre mutatott. — Ligyija írt nekem: egy barátnőjük is velük van... a nevét elfelejtettem. Igen, egyszóval a muzsik mozgolódik — folytatta, dudoros homlokát dörzsölve. — Mit gondolsz: hamar kirobban a muzsik?

— A forradalom elkerülhetetlen — mondta Szamgin. Ligyijára gondolt, aki időt szakít arra, hogy írjon ennek a rossz színésznek, neki azonban nem ír. Fél füllel hallgatta Ljutov gunyoros, zagyva beszédét, és eszébe jutott, hogy kétszer is megpróbált hosszabb levelet írni Ligyijának, de amikor elolvasta, széttépte őket, mivel még ezekben a nagyon átgon-

dolt levelekben is talált egyet-mást, amit a lánynak nem kell tudnia, s ami lealacsonyította önmagát a saját szemében. Ljutov szaporán hörpintgetett borából, és úgy hadart, mint aki megégette magát:

— Te, Szamgin, a markodban tartod saját magad, te néma vagy, mint a sir, nem való vagy lovasságba, a gyalogságba sem, hanem legalább a műszakiakhoz, sőt talán éppenséggel a vezérkarba, ördög és pokol!

Klim rápillantott, s bizalmatlanul ráncolta a homlokát. De meggyőződött róla, hogy Ljutov a részeg ember őszinteségével beszél. Figyelmesebben odafülelt.

— Én pedig áldozat vagyok. És Turobojev is. Ő a történelem ítélőszékének áldozata, én meg az alkoholizmusé. Ez összeköt minket. Nem nevetséges, pajtás, nem ám!

Felugrott a díványról, és fel-alá futkosott a szobában, úgy dobogott, hogy az asztalon csörömpöltek a poharak, a palackok.

— Egy órával ezelőtt egy társaságban voltam, amely szintén mozgolódik, és úgy nyüzsög, akár a svábbogarak a tűzvész előtt. Volt ott egy nagy orrú, terebélyes hölgy, tenyeres-talpas, akár egy kocsis, pedig titkos tanácsosné, tábornokné, bizony! Aztán egy gazdag szőlőbirtokos lánya, azt hiszem. És még sokan mások, csupa kiválóság, akik a tömegek érdekeit képviselik. Pénzre van szükségük a folyóirathoz. Marxista lapot akarnak indítani.

Ljutov eszelős kacajjal az asztalhoz ugrott, odakoccintotta poharát a Kliméhez.

— Az egyszerű orosz asszonyok egészségére! — szónokolt. — Tudod, az ilyen asszonyokéra: „Lovát megfékezi vágtában, s belép az égő kunyhóba."

Felhajtotta borát, és a poharat ledobta a tálcára.

— Őszintén szólva, én félek tőlük. Hatalmas emlőik vannak, és tejükkel idióta fajzatot nevelnek fel. Bizony, pajtás! Van a tehetségnek egy olyan foka, amely idiótává teszi az embereket, kibírhatatlanul, rémítően tehetségessé. Éppen ilyen a mi Oroszországunk.

Leült Klim mellé, és átölelte a nyakát.

— Te hidegvérrel, részvétlenül összegezed az emberi szenvedéseket, mint valami matematikus vagy német, vagy könyvelő az aktívát meg a passzívát, hogy vinne el az ördög!

„Lám, ilyennek lát engem" — gondolta Szamgin csodálkozással, amely csak azért volt kellemetlen, mivel Ljutov erősen szorította a nyakát. Kiszabadulva így szólt:

— Nálunk sok szenvedést mesterségesen felfújnak.

— Ez rám vonatkozik? — rikoltotta Ljutov hátrahőkölve, és felugrott. — Hazudsz! Én... de különben jól van!

Borzas üstökét rázogatta, és zajosan felsóhajtott:

— Én, pajtás, nem szeretlek téged, nem! Érdekes vagy, de nem szim-pa-ti-kus. Sőt, meglehet, nálam is korcsabb vagy.

Bőszen hadonászott, és suttogva kérdezte:

— Miféle toronyból nézed te az embereket? Miért nézed toronyból őket?

Szamginnak jó félórájába került, amíg le tudta csillapítani Ljutovot. Amikor pedig társa ellágyult, és megint hisztérikus, lírai hangon folytatta, Klim barátságosan elköszönt, és otthagyta; az utcán pedig megint eszébe jutott:

„Egyszóval, ilyennek lát engem!"

Most semmi sem akadályozta, hogy elégedetten meg ne ismételje:

„Talán még sokan ugyanígy vélekednek rólam, csak én nem veszem észre. Nem vagyok szimpatikus? Rokonszenvre nincs is szükségem."

Jó volt, hogy megismerte Ljutov véleményét, egy alapjában véve nem ostoba emberét; noha mégis kissé sértette, hogy nem rokonszenvezik vele. Sőt úgy érezte, hogy ez a vélemény felbátorítja, megerősíti fontosságának, eredetiségének tudatát.

Vagy két héttel később, unalomtól űzve beállított Varvarához, és ámulattal torpant meg az ebédlő ajtajában: az asztalnál a szamovár előtt Ljuba Szomova ült, könyvvel a kezében; gömbölyű volt és szürke, mint egy nőstény pirók.

— Te vagy az?! — kiáltott fel a lány, és meglendítette kurta karját, odafutott Klimhez, a nyakába ugrott és össze-

csókolta. Sürgött-forgott, vidám, ostoba szavakat kiáltozott. Zajos örömének őszintesége zavarba ejtette Szamgint: csodálkozáson kívül semmi mással nem tudta viszonozni.

— Megállj! Honnan jössz? Hogy kerülsz ide? — dünnyögte.

Szomova szokatlan fürgeséggel válaszolt. Leültette az asztalhoz a fiatalembert, mintha ő volna a háziasszony.

— Párizsból. Ligyija küldött ide. Itt fogok lakni, már megbeszéltem a háziasszonnyal. Mondd, milyen? Ligyija nagyon dicsérte.

Szem-t lehunyta, fejét felvetette, és úgy dalolta:

— Ó, Klim, galambocskám: milyen csodálatos Párizs!

És megveregette a fiatalember térdét.

— Isten bizony, az ember csak akkor kezdi megérteni az életet, amikor látta Párizst — hirtelen beharapta az ajkát, és kérdőn pillantott Szamgin szemüvegébe:

— Te marxista vagy?

— Igen.

— Phű! Ez már szinte járvány! Tudod, Ligyija a filozófiáért, a vallásért rajong, meg általában... Hol van Inokov? — kérdezte, de meg sem várva a választ tovább hadart: — Miért nem iszol teát? Én szörnyen megörültem a szamovárnak. Svájcban egyébként az egyik emigránsnak van szamovárja...

Szamgin nagy nehezen félbeszakította a csapongó szóáradatot, és közölte, hogy Inokov szerelmes egy nála tíz évvel idősebb asszonyba, reménytelenül szerelmes, és rossz verseket ír.

— Rosszakat? — kérdezte hitetlenül Szomova, lesütötte a szemét, és hajfonatával játszva, elgondolkozott.

— Hogy is van? „Régi szerelem nem fakul?"

A teáspoháron melegítette a kezét és felsóhajtott:

— Jól kellene írnia, hiszen tudna.

Szilárdan elhelyezkedett a széken, és megint összevissza kérdezgetett, mesélt. Az első percben Szamgin úgy vélte, hogy a lány kedvesebb lett, és a külföldi utazástól még oroszosabb; világoskék szeme, pirospozsgás arca, lenszínű, vastag copfja és simára fésült haja parasztlányra emlékeztetett.

Nemsokára azonban észrevette, hogy Szomova kellemetlenül élénken viselkedik, kurta kezének mozdulatai nevetségesek, és nevetséges a cifra blúza is, amelyben a tömzsi, gömbölyű leányzó szinte tyúkhoz hasonlít. Ráadásul még mulatságosan kotkodácsoló hangon is beszél.

— Bizony, galambocskám, én szerelmes természetű vagyok, vigyázz magadra — mondta, közelebb húzódva Klimhez székestül, és sebesen, szaggatottan, mint ahogyan a nagyon fáradt ember vetkőzik, mesélni kezdett: — Volt egy szerencsétlen regényem — mosolygott hunyorogva, és szeme mintha elsötétedett volna. — Felolvasó voltam a Krímen egy hölgy mellett, ó, be nehéz volt! Az asszony beteg, szerencsétlen... ez persze mindent megmagyaráz. És egyszer csak megérkezik a fia, nem szép, afféle hegyes orrú, cingár legényke, de csodálatos! Gyönyörű a szeme, és egészen romlatlan.

Megfenyegette Klimet, s fojtott hangon intette:

— Csak aztán, kérlek, erről senkinek se szólj!

— A szeméről? — kérdezte tréfálkozva Klim.

— Az egészről — mondta komolyan Szomova, és hajfonatát átvetette a vállán. — Szavajárása: „Képzelje, ezt nem is tudtam." Nem ismert semmi rosszat, semmi csúfságot, mintha üveg mögött élt volna. Csodálatos az ilyen mafla gyermek. Nos hát belészerettem. Ő csillagász, geológus és egész sereg tudóssal szemben folyton valamilyen Faye-t cáfolgatott, aki nyilván már rég meghalt. Különben kedves fiú, jámbor hatökör. És hasonlított Inokovhoz.

A durva szó nevetségesen hangzott; Szamgin úgy gondolta, hogy Szomova a hatás kedvéért biggyesztette oda, mert csupán annyit mondott: „geológu". A lány általában helytelenül beszélt, a szó végi hangzókat elharapta vagy meglágyította.

„Gyerme" — mondogatta.

— És egyre csak számol, számol: hárommillió esztendő, hétmillió kilométer, mindig temérdek nulla. Én meg tudod, legszívesebben megcsókoltam volna a kedves szemét, ő pedig Kantról és Laplace-ról, a gránitról és az amőbákról ára-

dozott. Nos, láttam, hogy az ő számára én is nulla vagyok, mégpedig nem létező nulla. Én meg már úgy belébolondultam, hogy akár a tengerbe ugrottam volna érte...

Elmosolyodott, de nyomban beharapta az ajkát, és szemében könny csillant.

— Lám, milyen ostoba vagyok! Majd hogy el nem sírom magam — mondta szipogva. — Tudod, aztán mégis sikerült szerelmet ébresztenem benne, és ez olyan jó volt, úgy megváltozott, olyan... furcsán csodálkozó lett. Mintha álomból ébredt volna, kimászott a mezoikumból, kigabalyodott a csillagképekből, hosszú, gyenge karjával átölelt és nevetett... újjászületett, egy másik világba.

A lány mulatságosan sírt, könnye végigfutott mosolygós arcán: olyan volt, mint amikor „az ördög veri a feleségét".

— Ő maga mondta így: újjászületett, egy másik világba — folytatta és hajfonata végével lesöpörte arcáról a könnyeket. Klim semmi szomorút nem látott abban, hogy ez a pufók leányzó könnyekre fakadt, sőt mintha kissé meg is szépült volna tőle.

— És egyszer csak, képzeld! éjnek idején beállít hozzám az anyja, aki mindenkit lenézett, belépett, ünnepélyes volt, és rettentő boldogtalan, mint Jairus feltámadt leánya. „Épp most mondta a fiam, kezdte, hogy feleségül akarja venni magát. Könyörgöm: utasítsa el, mert nagy tudós lesz belőle, s nem szabad megnősülnie, térden állva esdeklek magának." És térdre akart hullani előttem... ő, aki úgy bánt velem... mint egy cseléddel... ó, istenem!

Szomova hangosan felzokogott, szájába gyömöszölte zsebkendőjét, és néhány pillanatig harapdálta; orcáit felfújta, és ettől még sebesebben csorgott a könnye.

— Olyan nehéz volt, olyan szörnyű... Nos, jól van, mondom, jól van, menjen csak! Reggel pedig magam mentem el... Ő aludt még, levelet hagytam neki. Mint valami erkölcsös angol regényben. Nagyon buta és megható dolog.

Nedves zsebkendőjével az arcát legyezte, és megkönnyebbülten sóhajtott:

— Iparkodtam, szerelmet ébresztettem...

Szamgin lehajtotta fejét, hogy leplezze mosolyát. A lány elbeszélését hallgatva, arra gondolt, hogy külsejével és jellemével Ljubasa bohózatba illene, nem pedig drámába. Az a körülmény azonban, hogy mégis drámai szerepet kapott a sorstól, némiképp meghatotta Klimet: ugyanis bizonyos volt benne, hogy ő is átesett egy efféle drámán. De nem tudta kifejezni nyugtalanító érzését, a lány utolsó szavai pedig ki is oltották ezt. Rövid hallgatás után, halkan megkérdezte:

— És... együtt éltél vele?

Szomova tagadón rázta a fejét. Egészen ellágyult, összecsuklott, válla is megroskadt; nyakát lehajtotta, apró ujjaival hajfonatát rendezgette.

— Az anyja Németországba vitte, és ott megházasította: egy német lányt adott hozzá, holmi professzor lányát; a fiú pedig most idegszanatóriumban fekszik. Apja alkoholista volt.

Felsóhajtott.

— Tudod: ismeretségünk első napjától kezdve éreztem, hogy ebből semmi jó nem lesz. Milyen szerencsétlen vagyok én mindenben, Klim! — mondta és kérdőn, csodálkozva pillantott a fiatalemberre. — Nagyon megsebezett... Hálás vagyok Lidának, hogy magához hívott, máskülönben...

Szamgin azt hitte, a lány megint sírva fakad. Megkérdezte: Alina mit csinál Párizsban?

— Szórakozik! Ó, milyen... elkeseredett lett! Rá sem ismernél. Akár a katonaözvegyek, falun vannak ilyenek. De szép, leírhatatlanul szép! Valósággal tolonganak körülötte a férfiak. Nemsokára megérkezik Lidával együtt, tudsz róla? — Ljubasa felkelt, és a tükörbe pillantott. — Meg kell mosakodnom. Hol a mosdó?

Amíg mosakodott, megérkezett Varvara, és utána megjelent Marakujev: másra szabott, vörösesbarna zakót, buggyos, szürke nadrágot és magas szárú csizmát viselt.

Varvara gúnyos megjegyzéssel fogadta:

— Megint álarcosbálba készülsz?

Félóra múlva Szamgin egészen más embernek látta Szo-

movát. A lány nyilván régóta ismerte Marakujevot, és hadilábon álltak egymással. Kihívó felkiáltással üdvözölte az egytemistát:

— Ó, igazság és jóság bajnoka, mily nevetséges ön!

A lány láttára Marakujev összeráncolta homlokát, majd nyomban elmosolyodott, és franciául válaszolt:

— Az nevet igazán, aki utoljára nevet.

Ez az ide nem illő megjegyzés kissé durvára sikerült, nyilván maga is észrevette, s megint összeráncolta a homlokát. Amíg Varvara tett-vett, teát főzött, Szomova és az egyetemista között hamarosan csípős beszélgetés bontakozott ki. A lány valahogy megnyúlt, blúzán harciasan ágaskodtak a szalagcsokrok meg a pántlikák, és Klimet mulattatta, amint Ljubasa, aki az imént még könnyével áztatta pufók arcát, most hanyagul, gúnyosan odavetette Marakujevnak:

— No hát, tudja, ez érzelgősség! — És megkérdezte Szamgintól: — Ő még most is a falu dicséretét zengi?

— Nem illik magához a marxizmus — dünnyögte Marakujev.

— Nem is tudom, marxista vagyok-e vagy nem, de én nem tudok olyasmit mondani, amit nem értek, és azért nem beszélhetek a nép iránt érzett szeretetről.

Szamgin nagy csodálkozással figyelte, és hajlandó volt azt hinni, hogy Ljubasának csak most jutnak eszébe ezek a szavak. Visszaemlékezett, milyen savanyú kislány volt valamikor, s milyen unalmas, furcsa játékokat eszelt ki.

„Milyen természetellenesen és gyanúsan változnak az emberek!" — gondolta Klim.

Varvara szempilláin keresztül figyelte váratlan vendégét, és bár hallgatott, Klim észrevette idegességét. Marakujev magába merülten itta teáját, és kelletlenül vitatkozott; nyilván zavarta szokatlan öltözete, és általában meglepően komor volt. Senki sem gátolta Szomovát a beszédben; hangja hetykén és makacsul csengett.

— Falun úgy éreztem, hogy noha valójában fontos munkát végzek, gazdámnak még sincs szüksége rá, és csak meg-

tűr, akár a varjat a veteményeskertben. Írástudatlan paraszt létére volt magához való esze, pompásan értett a színészkedéshez, és a legelső, legfontosabb munkásnak tartotta magát a földkerekségen De egyúttal sejtette: arra a hazug, megalázó sorsra jutott, hogy minden urat szolgálnia kell. A tudományban pedig, amelyet a gyermekei fejébe tömtem, nem hitt: általában hitetlen...

Marakujev valami érthetetlent mormogott a szektásságról.

— Ó, hagyja csak! — kiáltott fel Szomova. — Elmúltak azok az idők, amikor Krisztus miatt forradalmak törtek ki. És kérdéses, egyáltalán voltak-e ilyen forradalmak!

— Na-na — húzta a szót Marakujev, csüggedten legyintve.

— Igen, hitetlen — ismételte Szomova, s az asztalra csapott kicsiny öklével, amely nagyon hasonlított a császárzsemlyének nevezett péksüteményhez.

Mindnyájan hallgattak. Szomova nyilván ráeszmélt, hogy untatja őket, sértődötten elköszönt, és visszavonult szobájába, ahol azelőtt Ligyija lakott. Marakujev végigsimított a haján, és megállapította:

— Kiszikkadnak az emberek a marxizmustól.

— Régóta ismeri? — kérdezte Varvara Klimtől.

— Gyerekkorom óta.

— Nagyon okos?

— Mint látja — felelt Klim, és szintén elbúcsúzott.

Szomova végeredményben kellemetlen benyomást tett rá. És az is kellemetlen volt, hogy ez a lány, gyermekéveinek szemtanúja, Varvaránál fog lakni, és bizonyára majd őhozzá is eljár. De hamarosan meggyőződött róla, hogy Szomova nem zavarja: a lány buzgón készült Gerje előadásaira, ideoda kószált Moszkvában, amikor pedig összetalálkozott Klimmel, lelkesen hadarta:

— Milyen mesés város! Megy, megy az ember, és egyszerre úgy érzi, hogy álmodik. És olyan könnyű eltévedni, Klim! Lev Tyihomirov moszkvai? Nem tudod? Bizonyára moszkvai!

— Miért? — kérdezte Szamgin, szórakoztatta a lány fecsegése.

— Eltévedt.

— Te nem vagy moszkvai, de te is tévelyegsz: „A materializmus története"-t és „A misztika filozófiája"-t olvasod, Du Preltől.

— Mindent ismerni kell, kedvesem.

— Szerintem az okos könyvek elszíntelenítik a nőt — jegyezte meg szárazon Varvara. Szomova pedig elgondolkozva nézett rá, és saját copfját simogatta.

— Ezt bizonygatta egy professzor Zürichben, antifeminista... hogy is hívják? Nem jut eszembe. Nagyon haragos bácsi! A svájci németek általában haragos népség, még a nyelvük is haragos.

Minden találkozásukkor elújságolt valamit Klimnek: egy egyetemista körben besúgót lepleztek le, egy másik tagjainak többsége „áttért a marxizmusra", új propagandista jelent meg, bizonyára illegális. A lány szeme boldogan csillogott; Klim látta, hogy gyermekes életöröm pezseg benne, és bár naivnak tartotta ezt az örömöt, mégis irigyelte Szomovának azt a képességét, ahogyan gyönyörködni tud az emberekben, a házakban, a Tretyakov-képtár festményeiben, a Kremlben, a színházakban és egyáltalán ebben az egész világban, amelyről Varvara szintén naivul, de hamiskásan s egészen másként beszélt.

Színésznőkbe szerelmes egyetemistákról, a Sztrelnyában vagy Jarnál rendezett féktelen tivornyákról, Charles Aumont „szentélyének" új sanzonénekesnőiről, boldogtalan szerelmi regényekről, kusza drámákról mesélt Varvara, és Szamgin úgy találta, hogy színtelenül, ügyetlenül beszél, meséinek tartalma mindig érdekesebb volt formájánál, filozófiai szárnypróbálgatásai pedig laposak. Elcsépelt frázisokat pufogtatott sóhajtozva:

— A szenvedés a szerelem elkerülhetetlen árnyéka.

Mesélés közben Ivan Dronovot juttatta Klim eszébe; a két nem egymás iránt érzett vak vágyakozásáról szóló, véget nem érő históriái azonban nemegyszer megbecsült hangulatot keltettek Szamginban. Mert tanulságos, sőt kellemes volt hallgatni, milyen tehetetlenül, sőt olykor megalázóan ver-

gődnek az érzékiség kegyetlen hálójában közismert ügyvédek és gazdag gyárosok, ifjú költők, színésznők és színészek, egyetemi hallgatók és főiskolás lányok. Szívesen elhitte, hogy ez a kendőzetlen élet valódi igazsága, amely befogadja ugyan a szépen megformált gondolatokat és szavakat, de egyáltalán nincs szüksége rájuk. És végül, kellemes volt meggyőződnie róla, hogy ez mindörökre így rendeltetett, és ezt nem győzhetik le a forradalom semmiféle apostolai, napszámosai és hivatalnokai, mint például Marakujev. Eszébe jutott Makarov megjegyzése „a nő nem terhes, de pusztító uralmáról" és egy mondat, amelyet Scserbatov hercegnek „Az erkölcsök romlásáról" című könyvében olvasott: „Az asszonyok hajlamosabbak a zsarnokságra, mint a férfiak." Amikor eszébe jutottak ezek a szavak, Varvara arcára pillantott, és elmosolyodott magában.

Látta, hogy Varvara beleszeretett, ürügyeket keres, és ügyesen talál is, hogy hozzáérjen, ilyenkor elpirul, orrán át szívja a levegőt, és rózsás orrcimpái remegnek. A lány játéka túl nyersen leplezetlen volt, úgyhogy Klim elhatározta:

„Véget kell vetnem ennek."

Még azért is véget kellett vetnie ennek, mert Marakujev egyre komorabb lett, és Klim kénytelen volt feltételezni, hogy éppen ő a vidám egyetemista komolyságának oka.

De meg kellett hódolnia a sötét kíváncsiság előtt, amely gúzsba kötötte akaratát, és tovább is járt Varvarához; egyre jobban tetszett neki, hogy hanyagul beszélhet vele, és hidegségével felkavarhatja. Varvara már nyilván féltékeny is volt miatta Szomovára, és amikor Klim meglátogatta, többnyire nem az ebédlőben kínálta teával, ahová a vendég lány is beléphetett, hanem a maga otthonos szobácskájában, amelyet mintegy szándékosan alkalmassá tett a Maupassant-szellemű elbeszélésekhez. A falakon, a fényképek és metszetek sötét négyszögei között két komor képmásolat jelent meg; az egyik Böcklin-másolat: tajtékos tengeri szörnyek üldöznek egy szőke fürtös, kissé gyér hajú leányzót, akit a tenger likőr-zöld habjai nyaldosnak, a másik Stuck „Bűn"

című képéről készült: mezítelen, telt asszonyi testen egy vastag kígyó tekergőzik, s a vállára hajtja bárgyú, ostoba fejét.

Varvara izgatott volt, örömre gyúlt Klim egyetlen kedves szavától, nyájas mosolyától, és hirtelen bosszúsan elszomorodott a fiatalember hanyag vagy gúnyos megjegyzésére. Szamgin mindezt látta, s egyre biztosabban érezte, hogy bármely pillanatban magáévá teheti a lányt. Ez a lehetőség olykor megrészegítette. Nem esett kísértésbe, de kedvét lelve tulajdon tartózkodó viselkedésében, mégis feltette magának a kérdést: „Mi gátol? Ligyija? Marakujev?"

Odáig fajult a dolog, hogy Szomova egyszer már megkérdezte:

— Hát nem látod, hogy ez a lány eleped utánad?

— Nem lehet szeretni minden lányt, aki eleped — válaszolta nyugodtan, de meggondolatlanul Klim.

— Hencegő — mondta sóhajtva Szomova.

Egy borús reggelen Szamgin otthon üldögélt, és a „Vidékünk"-et nézegette, a fekete betűkkel sűrűn telehintett újságot igen rossz, szürke papírra nyomták. A vezércikk így kezdődött:

„Manapság, midőn Európában a higiéne és az egészségügy vívmányai" — lejjebb pedig a városi temetők rossz állapotáról volt szó; arról is említés esett a cikkben, hogy a lakosok kecskéi rongálják a facsemetéket, tönkreteszik a virágokat a hantokon. A cikk komor hangja sejteni engedte, hogy valamilyen allegória bújik meg benne, mélyen elrejtve a cenzor elől; az első mondatból pedig Klim kitalálta, hogy a cikket a szerkesztő írta, ő ugyanis igen gyakran kezdte honpolgári sirámait ezzel a már a hatvanas években is kigúnyolt frázissal: „Manapság, midőn..." Varavka újságja általában unalmas, sekélyes volt, és Szamgin csupán Robinsonon szórakozott néha. Egyik tárcája valósággal hemzsegett a szerkesztő kedvenc szóvirágaitól, közmondásaitól, idézeteitől; egy Krilov-mese sorával kezdődött: „Hányszor bizonygattuk már ország-világ előtt", és miután elcsépelt közhelyek segítségével felsorolt mindent, amit a világnak bizonygat-

tak, Robinson mélabúsan így fejezte be áradozását: „Vaszka pedig hallgat és eszik." Az utolsó mondat pedig kérdést intézett a szerkesztőhöz vagy a cenzorhoz:

„Ezt akartad, Dandin György?"

Az újság legérdekesebb oldala a negyedik volt; itt ezt olvasta Klim:

„V. P. Szamgina zeneiskolája közli"... „T. Sz. Varavka műszaki irodája"... „T. Sz. Varavka hajózási vállalata"... „T. Sz. Varavka Kényelmes Otthon ingatlanirodája"... „Varavka... Varavka..."

„Plassans bevétele" — gondolta mosolyogva Klim.

„I. I. Domogajlov családi fürdője közli, hogy a nemesi osztályon az urak számára Charcot-zuhanyt, a hölgyek részére pedig illatfürdőket rendszeresítettek" — olvasta; ekkor kopogás hallatszott, és „szabad" kiáltására Dunajev lépett be, Marakujev göndör hajú tanítványa. Még sosem járt nála, és Szamgin csodálkozva, szemüvegét igazgatva fogadta; Dunajev mosolygott, mint mindig, sűrű szakállának gyűrűcskéi remegtek, orra pedig valahogy furcsán bajusza mögé rejtőzött; úgy lépkedett, mintha bármely pillanatban megnyílhatna alatta a föld.

— Senki sincs itt? — kérdezte az ágyat eltakaró spanyolfalra sandítva; e kérdésből Szamgin megértette, valami kellemetlen eset történt.

— Senki. Üljön le.

A munkás kétszer is biccentett, leült, piszkos csizmájára pillantott, majd a szék alá húzta a lábát, és változatlan mosollyal, halkan beszélni kezdett:

— Nos, kérem, Pjotr elvtársat letartóztatták, és vele együtt Gyakont is. Szerpuhovban fogták el őket, Varakszint és Fomát pedig itt. Ogyincovról nem tudok, kórházban fekszik. Engem is biztosan elkapnak.

Szamgin hallgatott, az izgalom hidege futott végig a hátán; Gyiomidovra gondolt, és nem merte megkérdezni:

„Feljelentette valaki őket?"

— Én a következő dolog miatt jöttem magához — magyarázta Dunajev, a könyvekkel megrakott asztalra szegezve

pillantását, miközben a „Vidékünk"-et babrálta. — Nem tudja: Varvara elvtársnőt nem zaklatták, nem bántották?

— Nem tudom.

— Meg kell tudnia. Figyelmeztetni kell, ha még nem bántották — mondta Dunajev. — Van nála néhány könyv, azt hiszem. Hogy én menjek hozzá, ezt tiltja az óvatosság.

— Jól van, mindjárt átmegyek — mondta Szamgin.

A munkás felállt, kezet nyújtott, s még szélesebb mosolyra derült.

— Ha magát nem rántják bele ebbe a históriába, akkor küldjön nekem könyveket; talán olvashatok a börtönben.

— Mi ez, besúgás? — kérdezte halkan, bosszúsan Klim.

— Olyasmi — felelt kisvártatva Dunajev, és összehúzott szemével nem tudni, miért, a szoba sarkát fürkészte. — Járt hozzánk egy kese szemöldökű kölyök, Szapozsnyikov a neve, de kitettük a szűrét, mert kissé ostoba volt és nagyon félénk. Talán megneheztelt ránk...

— Mit akar tenni vele? — kérdezte Szamgin, de nyomban ráeszmélt, hogy felesleges és esztelen kérdés volt; Dunajev pedig kérdéssel felelt:

— Hát hol tudom elkapni? Ha nem ültetnek le, persze, majd beszélek a fejével.

Már nem mosolygott, bajusza alatt ugyan még csillogott foga, de arca kővé dermedt, tekintete pedig olyan keményen szegeződött Klim arcára, hogy az önkéntelenül is oldalt fordult, és ezt dünnyögte:

— Igen... hát persze.

— Minden jót. Egyszóval akkor most mindjárt...

Megint elmosolyodott jól ismert mosolyával, amelyből mintha nyájasság sugárzott volna, Szamgin azonban már nem hitt ebben a nyájasságban. Amikor a munkás eltávozott, Klim néhány percig zsebre dugott kézzel a szoba közepén tétovázott, s azt fontolgatta, elmenjen-e Varvarához. Úgy határozott, hogy mégis meg kell látogatnia, de Szomovát keresi fel, és elviszi neki Kljucsevszkij előadásainak sokszorosított jegyzeteit.

Szomova egy kék táviratlapot lobogtatott feléje.

— Lida érkezik, érted? Mi van veled?

Klim sietve elmesélte a letartóztatásokat. Valami új izgalmat érzett magában, ami nagyon hasonlított az örömre.

— Nosza, siessünk! — mondta fojtott hangon Szomova, és betuszkolta Klimet az ebédlőbe; ott ült Varvara, fésületlenül, bő, tarka háziruhában. Felkiáltott és el akart futni. Szomova azonban szigorúan ráripakodott:

— Ostobaság! Hol vannak a tiltott írások? Marakujev levelei, feljegyzései. Add ide mindet.

Szobájába vitte a sápadt és valahogy még borzasabbnak látszó Varvarát; Szamgin pedig a kályhához támaszkodott, és megkönnyebbülten sóhajtott fel: itt nem volt házkutatás. Aggódása oly heves örömmé változott, hogy kissé türtőztetni kellett magát.

„A régi viszonyt Ligyijával aligha lehet folytatni. Meg aztán nem is akarom: De hátha másállapotban van?"

Nyomban ez jutott eszébe:

„Ha letartóztatnának, ez bizonyára megindítaná a szívét."

Kirontott Szomova, kis könyvcsomót cipelt, és bekiáltott Varvara szobájába:

— A leveleket pedig a kályhába!

Eltűnt, Klim agyán pedig az a gondolat suhant át, hogy a lánynak tetszik ez a zűrzavar. Varvara kidugta mosolygó, de kissé zavart arcát, és így szólt:

— Rögtön jövök, csak felöltözöm.

— Sajnos, nekem mennem kell az egyetemre — közölte Klim, elment, néptelen utcákon sétált, míg csak el nem fáradt; közben igyekezett elképzelni találkozását Ligyijával, és azon töprengett, hogyan viselkedjék majd.

Elmúlt egy nap, amelyet Klim olyan nyugtalanságban élt át, mintha vizsga előtt volna. Ott állt a pályaudvar peronján, és először Alinát pillantotta meg: a lány megjelent a kocsi ajtajában, dühös pillantást vetett az emberekre, és hangosan, parancsolón kiáltotta:

— Hordár! Mi az, megvakultatok?

Fekete köpenyében, óriási hamuszínű tollal díszített, felhajtott szegélyű, széles kalapjában, sétapálcájával fenséges

jelenség volt; gyönyörű arcát haragos ráncok barázdálták. Szamgin néhány másodpercig sapkáját levéve, tisztelettudó csodálkozással bámulta.

Alina franciául üdvözölte, és mindjárt egy nehéz útitáskát nyomott a kezébe, mint valami hordárnak. Ligyija a háta mögött állt, tétován mosolygott, apró és fakó volt Alina mellett; ízléstelen vörös bundát, szilszkinkucsmát viselt.

— Jó napot — mondta halkan, és minden öröm nélkül; fekete szemében Klim csupán fáradtságot vett észre. Megcsókolta a kezét, és fürkésző pillantást vetett a hasára. Ligyija alakja azonban lányosan vékony és karcsú volt. A lány beült Alina mellé, Szamgin pedig, akit kissé sértett és zavarba ejtett ez a jelenet, egy másik szánba szállt; roskadozott a kalapdobozok súlya alatt, aggódva vigyázott rájuk, nehogy elveszítse őket.

A szállodai szobában Alina éppolyan hangos kiáltozással osztogatta parancsait az öreg pincérnek, mint a pályaudvaron.

— Bácsika, hamar a szamovárt! És harapnivalót is hozzá, de bőségesen, orosz módra, ne sajnáld! Képzeld: majdnem két évig éltem külföldön!

— Értem, kérem — mondta az öreg, és apai örömmel mosolygott.

Ligyija a szomszéd szobát foglalta el.

A félig nyitott ajtó résén át Szamgin látta, hogy a lány Szomovával együtt, aki közben már átszaladt, sietve kinyit egy bőröndöt.

„Nyilván emigráns-írásokat hozott Ljubasának" — találgatta Klim.

Alina acélszürke útiruhájában, hátára s vállára lógó, kibontott hajjal az asztalnál állt, karcsú volt és telt; kaviárt kent a forró kalácsra, és így szónokolt:

— Ó, a haza! Ó, a kalács! A kaviár! Halleves kapribogyóval!

Jóformán semmi sem maradt belőle a két évvel ezelőtti lányból, aki olyan vigyázva és büszkén hordozta szépségét a földön. Szépsége még bujább, vakítóbb lett, mozdulatai

lomhán kecsesek, és nyomban szembeötlött, hogy ez a nő tudja: bármit tesz, minden szép. Ruhája ujjának lila színű selyembéléséből előcsillogott ápolt bőre, és lusta mozdulatai ellenére is hetyke merészséget árasztott. Barna szeme is kihívón mosolygott.

— Szeretek enni — állapította meg teli szájjal. — A franciák nem esznek, csak bűvészkednek. Ők mindenben bűvészkednek: öltözködésben, versekben, szerelemben.

Erős, lágy hangja kissé nyersnek tetszett. És mintha Alina nagyon sietett volna megmutatni magát, hogy milyen lett.

A szobába lépett a bundába öltözött Szomova, szemlátomást megkövéredett; Ligyija szorosan becsukta utána az ajtót.

— Alja, egy óra múlva visszajövök — mondta Szomova távozóban. Alina utána kacsintott.

— Rohan elhinteni a forradalmat! Szeretem ezt a jó pofát! — Felsóhajtott és megkérdezte Klimtől. — Mondd, te is hintesz? Forrongsz?

Egy perc múlva megérdeklődte:

— Turobojevval találkoztál?

Újabb néhány perc múlva pedig mesélni kezdett, de közben tovább evett:

— Már az első hónap végén alsóneműben állított be hozzám, szivarral a foga között. Megmondtam, hogy nem tűröm a szivart. „Valóban?", csodálkozott, de a szivart nem dobta el. Így kezdődött.

Megivott egy kispohár borókapálinkát, és élvezettel megnyalta élénkpiros ajkát, majd folytatta, közben gondosan rakosgatta a lazacszeletkéket a kalácsdarabra.

— El sem tudtam képzelni, hogy a magatokfajta között ilyen... kedves bolondok akadjanak. Úgy lapozgat az emberek közt, mint a könyvben. „Mikor esküszünk?", kérdeztem. Ezen úgy elcsodálkozott, hogy ostoba libának éreztem magam. „Megbocsáss, mondta, de hát miféle férj, családapa lennék én?" És rögtön ráeszméltem, igaz, micsoda férj lenne? Ő pedig folytatta: „Hát te? Te talán a családi életre teremtettél, a te képességeiddel?" Ez is igaz, gondoltam.

Nos, persze, sírtam. Igyunk! Milyen pompás ez a borókapálinka!

Ivott, majd lecsüngő dús haját kecses mozdulattal a mellére lendítette át, kettéválasztotta, s elkezdte befonni.

— A barátai előtt is — folytatta lassan — olyan színben tüntetett fel, hogy az egyik, dúsgazdag olajkereskedő, felajánlotta, utazzam vele Párizsba. Akkor még ostoba voltam, és nem torkoltam le rögtön, de később elpanaszoltam Igornak. Vállat vont. „No és? mondta. Gazember. Itt mindenki gazember." És vigasztalt: „Párizsba majd együtt megyünk, amikor sikerül eladnom, ami a földemből maradt." Megint sírva fakadtam. De azután már sajnáltam a szemem. Hát nem, gondoltam, inkább sírjanak mások!

Abbahagyta a táplálkozást, a beszédet, s elgondolkozott, eközben Klim feje fölött kinézett az ablakon. A fiatalember már szinte bántónak, szemérmetlennek tartotta Alina szépségét.

„Találóan mondta Szomova: igazi katonaözvegy."

Belépett Ligyija, furcsa narancssszínű köntöst viselt, derekán zöld övvel. Haja nedves volt, de dús koronája mégsem látszott kisebbnek. Barna arca kihevült, foga közt cigaretta füstölgött, és olyan volt Alina mellett, mint egy közepes ügyességű festő túlságosan rikító képe. Homlokát ráncolta a füst miatt, felvette csészéjét, a teát az öblögető edénybe loccsantotta és kijelentette:

— Erőset tölts!

— És mégis született úr! — szólalt meg hirtelen Alina elégedetten, s kitöltötte a teát. — Az a sok kupec meg milliomos fajzat mind félt tőle. Tanította őket, hogyan illik enni, inni, öltözködni, beszélni. Úgy idomította, akár a kutyakölyköket.

Szamgin feszélyezve érezte magát; Ligyija leült a díványra, lábát maga alá húzta. Kezében tartotta csészéjét, és néma, merőn, emlékezőn vizsgálta Klimet.

„Nem kérdez semmit, pedig természetesen temérdek kérdés furdalja" — gondolta epésen Klim.

Alina már a másik copfját fonta be.

— Megismerkedtem egy francia operettszínésznővel — mesélte —, vörös hajú, gonosz, romlott teremtés volt, de okos. Ó, Klimecském, milyen okosak a francia nők! Rengeteg pénzt költöttek rá. Egyszer ezt mondta nekem: „Tőlünk, nőktől olyan keveset akarnak, ezért vagyunk koldusok!" Emlékszel, Lida?

— Mi? — kérdezte szórakozottan a lány.

— Hogy vitáztál vele, és akkor azt mondta...

— Igen, persze hogy emlékszem! Nagyon okos, nagyon okos!

Ezt úgy hadarta és olyan hangon, hogy Szamgin megértette: Ligyija nem akarja, hogy ő megtudjon valamit.

„Bizonyára valamilyen operettízű kalandja volt ennek a beteges szexuális kíváncsiságban szenvedő vidéki leányzónak" — gondolta gonoszul, s beismerte, hogy igyekszik magát Ligyija ellen hangolni.

A lány a cigarettacsutkát beledobta a csészébe, pedig meg sem itta teáját; felállt és a páraborította ablakhoz ment, zsebkendőjével megtörülte az üveget, és válla fölött hátraszólt:

— Miért vagy olyan gondterhelt, Klim?

A fiatalember szeretett volna súlyos szavakkal válaszolni, amelyek sokáig megmaradnak Ligyija emlékezetében; fejében azonban parányi gondolatok rajzottak, aprók, mint a légy, értelmetlenül, összefüggéstelenül kavarogtak, s halkan így szólt:

— A napokban letartóztatták néhány ismerősömet, talán rám is sor kerül...

Zajosan berontott Varvara, Ligyijához futott, sokáig ölelte, csókolta; jól megnézte, és így kiáltott fel:

— Drágám! Kis cigánylányom...

Majd Alina arcába kiáltott:

— Istenem micsoda szépség! Ligyija mondta, hogy szép, de hogy ilyen gyönyörű legyen! Még hozzáérni is félek magához! — lelkendezett, és megragadta, rázogatta kezét.

Lelkendezésében, taglejtéseiben, szavaiban Szamgin színlelést és hamisságot látott, amiről gúnyolódásával már majd-

nem teljesen leszoktatta Varvarát. Ligyija szemlátomást örült barátnőjének, és meghatódott örömén, átölelték egymást, s leültek a díványra. Varvara sírt, tenyere közé szorította Ligyija arcát, és a szemébe nézett.

— Kedveském...

„Vajon milyennek látják egymást?" — kérdezte önmagától Klim, a két lányt figyelve. Alina azonban megzavarta.

— Az operetthez hívnak — közölte. — Azt hiszem, elfogadom. „Megszülettél, hát élj!" Erre tanított az én francia barátnőm.

Átült a díványra, minden teketória nélkül beszorította magát a két barátnő közé, és azok nyomban elhalványultak. A folyosón pincérek futkároztak, edény csörömpölt, seprű karistolt, és egy átható kiáltás harsant:

— A tizenhármas, te oss-toba!

A díványon egyre élénkebben csengett Alina és Varvara hangja; úgy rémlett, jelbeszédet használnak, és nem azt mondják, amit gondolnak. Alina hirtelen — valakinek a selypítését utánozva — ügyetlenül kibökte:

— Ó, kedvesem, ne higgy a szocialistáknak, ők is a tűz mellé húzódnak!

És mesélni kezdett:

— Volt a Krímen egy szocialista: mezítláb járt, vitorlavászon ingben, öv nélkül, kigombolt gallérral; arca gyerekes, noha szakállas és majomszerű. Vizet szállított hordóban egy tolsztojánus öregasszonynak...

— Ő maga is tolsztojánus volt — szólt közbe Ligyija.

— Igen? No, mindegy. Csodálatosan énekelte az orosz dalokat, és úgy bámult rám, mint kisfiú a mézeskalácsra.

Szamgin ráeszmélt, hogy itt felesleges, és fogta a sapkáját.

— Pihennetek kell.

— Igen, kedvesem — mondta Alina, és puha tenyerével megveregette Klim karját. — Este eljössz, ugye?

Ligyija némán kezet szorított. Klimnek kellemetlen volt, hogy Varvara szemlátomást örömmel néz utána. Elment; bántotta Ligyija közönye, mesterkéltnek, tüntetőnek vélte. Már úgy érezte, hogy azt várta, Párizs egyszerűbbé, normá-

lisabbá teszi Lidiát, és ha egy kicsit elrontja is — ez csak hasznára válik. De nyilván nem történt semmi efféle, és Ligyija megint csak úgy bámul rá, mint egy éjjeli bagoly, amely képtelen nappal élni.

„Dűlőre kell jutnom vele" — határozta el Klim, és este szinte tüntetően, nem ment el a szállodába, csak reggel állított be; Alina azonban közölte, hogy Ligyija a Troice-Szergijev főkolostorba ment. Alina csupa selyembe burkolózva a tükör előtt ült, körmét ráspolyozta, és hanyagul mesélte:

— Minduntalan váratlan ötletei támadnak, mint valami kisgyereknek. De nem azért, mintha gyenge jellemű volna, ó nem! Szilárd jellem! Említette, hogy te megkérted a kezét, ugye? Vigyázz, nehéz dió lesz, mint feleség... Folyton nem mindennapi embereket hajhász, az emberek pedig, kedvesem, olyanok, akár a kutyák: más-más fajtájúak, de mindnek egyformák a szokásai.

— Furcsa ilyen aforizmákat hallani a te szádból — jegyezte meg bosszúsan, gúnyosan Klim.

— Miért furcsa? Nem vagyok ostoba.

Alina a manikűrös tasakba dobta a ráspolyt, és szarvasbőr párnával kezdte dörzsölni körmeit. Szamgin megfigyelte, hogy minden holmija drága, pompás, ruhái szintén; sok bőröndje van. Elmosolyodott.

— És mi van Ljutovval? — kérdezte Alina, miközben figyelmesen ápolta körmeit.

Klim némi kárörömmel elmesélte Ljutov dorbézolásait, forradalmár-ismeretségeit, találkozását Turobojevval. Alina végighallgatta, nem szakította félbe.

Majd helyeslően mondta:

— Érdekes ember ez a Vlagyimir Vasziljevics!

— Nem sajnálod?

— Mi-i? — húzta a szót csodálkozva Alina. — Minek sajnáljam? Ó is megégette magát, én is. Kvittek vagyunk. Lám, Lida a különlegeset hajhássza: férjhez mehetne hozzá! Komolyan mondom, Klim: a kereskedők disznó népség, ez már így van, de érdekesek!

Mosolygó arcát a fiatalember felé fordította, és élénken, elragadtatással mesélte el egy volgai kereskedőcsemete történetét: milliomos öreg nagybátyja, családos ember létére elfecsegte valakinek, hogy ha a gyönyörűséges kormányzóné megmutatná magát meztelenül, bizony ötvenezer rubelt nem sajnálna ezért a látványért. Ellenségei besúgták ezt a kormányzónénak; ő azonban hajlandó volt megtenni, de az öregnek a másik szobából kellett néznie, a kulcslyukon keresztül. Meg is nézte, térden állva, és amikor utána négyszemközt találkozott a kormányzónéval, földig hajolt, és így szólt hozzá: „Krisztus szerelmére, bocsássa meg Nagyméltóságod a vakmerőségemet, szépsége azonban valóban isteni, és én hálát adok istennek, hogy ilyen csodát láthattam."

— Talán nem is igaz, de mulatságos! — mondta Alina; felállt, és nézegetni kezdte magát a tükörben, mint a hivatalnok, akinek főnöke előtt kell tisztelegnie. Klim megkérdezte:

— És a pénzt kifizette?

— Az öreg? Igen. Kifizette.

— Nem hiszem.

— Ej, milyen... gyakorlati észjárású férfiú vagy te! — mondta bosszús mosollyal Alina. Ez a mosoly feljogosította Klimet, hogy megkérdezze:

— És te mennyiért mutatnád meg magad?

— Nincs neked annyi pénzed, angyalom! — felelte Alina, és ezt javasolta: — Menjünk, sétáljunk egyet!

Az utcán kihúzta magát, és magasra emelt fejjel, csípőjét ringatva haladt az emberekkel szemben. Harciasságában volt valami tiszteletet parancsoló, és ez kissé mulattatta is Szamgint. Nem gondolt többé Ligyijára. Kellemes volt karonfogva menni ezzel a nővel, akire a férfiak elragadtatással, az asszonyok pedig ellenségesen néztek. Klim a férfiak pillantásában csodálkozást vett észre, amelyből azonban hiányzott az az incselkedés, érzéki mohóság, mellyel az egyszerűen csak szép nőket vizsgálják. Az égen apró felhők dermedeztek, mint megannyi strucctoll, amilyen Alina Tyelepnyeva kalapján díszelgett.

— Éhes vagyok — jelentette ki félóra múlva Alina.

Szamgin az „Ermitage"-ba vitte; Alina a legfeltűnőbb asztalt választotta, a terem közepén, és amikor a pincér átnyújtotta az étlapot, csábos mosollyal, hangosan így szólt hozzá:

— Nem, kedves barátom, a saját ízlése szerint vendégeljen meg, amúgy moszkvaiasan.

És megmagyarázta Klimnek:

— Én Párizsban is így csinálok, azt mondom a pincérnek: Nos, válasszon maga! Ez persze jólesik neki és igyekszik. S ez mindenben így van!

— A szerelemben is? — kérdezte már évődve Klim.

— A szerelemben is — válaszolta komolyan Alina, majd hunyorított, kivillantotta pompás fogait, és halkabban folytatta: — Biztosan észrevettél bennem valami... kokotttempót, ugye? Hát tudd meg: igen, ezt a hivatást választottam! És vigyen el benneteket az ördög mind, drágáim — tette hozzá suttogva, és szemében mérges tűz lobbant.

— Én nem vagyok erénycsősz — dörmögte Szamgin. Kedves és alázatos akart lenni ehhez a nőhöz, mivel szépsége és temperamentuma lenyűgözte, megfélemlítette. „Hivatásának" említésével csak megerősítette Klim sejtését, és fokozta aggodalmát: kihívón összehunyorított szemmel pillantott végig a terem közönségén, és Szamgin arra gondolt, hogy ez a nő valószínűleg már sok botrányt látott, és nem fél tőlük. Nagyon feszélyezte és nyugtalanította az a feltűnés, amelyet Alina keltett; úgy rémlett neki, mindenki csak őt nézi, és az ő szavára fülel. Amikor két tálcán, egy sereg tányéron, tálon és éthordóban megérkeztek a különféle fogások, Alina szakértő szemmel pillantott végig rajtuk, és így szólt a pincérhez:

— Bravó! Magából hamarosan maître d'hôtel lesz!

A pincér elragadtatott mosolyra derült, és görnyedve közölte mint valami óriási titkot:

— Bátorkodom ajánlani narancspálinkánkat, pompás! És a bordóinkat is, igen finom, régi évjárat!

— Szeretem a pincéreket — jelentette ki illetlen hangos-

sággal Alina. — Manapság csupán ők tudják lovagi módon szolgálni a nőt. Ide hallgass: hol van Makarov?

Szamgin elmosolyodott:

— Már megbocsáss, de ez az átmenet a pincérekről Makarovra...

— Nem a pincérekről, hanem a lovagokról — javította ki komolyan Alina.

— Tanul. Ljutovnál lakik. Ritkán látom.

— Miért?

— Untat.

— És te őt?

— Valószínűleg.

Amikor Alina hozzálátott az evéshez, Klimnek az jutott eszébe, hogy még senkit sem látott ilyen művészien, ilyen élvezettel enni; úgy tetszett, a többiek is csak most kezdtek el ütemesen dolgozni villájukkal és késükkel, s eddig a pillanatig csend volt a teremben.

A reggeli után Alina otthagyta Szamgint.

— Megyek a jövőmről gondoskodni — jelentette ki.

Szamginhoz nyomban odagördült az egyik sarokból a gömbölyű, kihevült Tagilszkij, és bizonytalan hangon kiáltozva érdeklődött:

— Miféle szörnyeteg volt ez? Párizsból jött? Ahá-á! — kiáltotta; élénk színű ajkával cuppantott egyet, és meggyőződéssel jelentette ki: — Ez mindjárt meglátszik.

A sarokban, ahonnan jött, egy éppolyan gömbölyű, de éltesebb, kopasz és meglehetősen részeg szakállas ember ült, nagy pocakja volt, és hosszú lába. Szamgin sietve távozott, elhárítva Tagilszkij ajánlatát: „Csatlakozzék hozzánk."

Az ízletes ételtől és a bortól kissé mámorosan, a körúton át a Sztrasztnaja tér felé vette útját, és azon tűnődött:

„Hogy fitogtatta a szépségét! És lám..."

Elmosolyodott. Ligyijára próbált gondolni, de megzavarta Ljutov ismerőse, az a különösen jellegzetes, erőltetett mosolyú nő. Ott ült az egyik padon, és mintha épp így mosolygott volna rá, de amikor Klim udvariasan megemelte sapkáját, a nő jelentéktelen arcát csodálkozó fintor torzította el.

„Csak nem tévedtem? — kérdezte önmagától Klim, a csupasz fák alatt üldögélő, gyászba öltözött nőalakot nézegetve: — Nem, ő az. Konspirál az ostoba."

Ellátogatott Varvarához, mivel azt remélte, hogy hall valamit tőle Ligyijáról. Sértve érezte magát, amikor az ebédlőbe lépve, az asztalnál találta Ligyiját, vele szemben Gyiomidov ült, a díványon pedig Varvara.

— Igen, igen! — kiáltozott egészen idegen hangon Gyiomidov. — Ez a maguk hibája, bizony!

Az asztalra dőlve ült, karját Ligyija felé nyújtotta, majd széttárta az asztalon, mintha lesöpörne, szétszórna valamit; az abrosz összeráncolódott, redős lett, Gyiomidov tenyerével lesimítgatta. Odanyújtotta Klimnek hideg, kemény kezét, majd sebesen kirántotta.

— Jó napot! — mondta Ligyija ugyanazon a hangon, mint a pályaudvaron, és Gyiomidovhoz fordult: — Nos, folytassa!

Gyiomidov megint beszélni kezdett, de már halkabban; igen gyorsan hadart, elnyelte és jobb keze mozdulataival egészítette ki a szavakat, bal kezének ujjaival pedig erősen az asztal szélébe kapaszkodott.

Klim Varvara mellett ült.

A lány csipesz módra összehajlított ujjaival kihalászott a térdén fekvő dobozból egy bonbont, Klim ajkához emelte és odasúgta:

— Vigyázzon, likőr van benne.

Klim szintén suttogva kérdezte: honnan tudja ezt.

Varvara szótlanul vállat vont, Gyiomidov pedig fennhangon és ujjongva szónokolt:

— Ez a maguk Makarovja becstelen ember, fordítva magyarázza az igazságot, és minden fölött szemet huny, igen, igen! Az öreg Fjodorov bezzeg egészen mást tanít, én ismerem az öreget.

Klim emlékezni próbált: a két „Jó napot"-on kívül mondott-e neki még valamit Ligyija. A kellemes, könnyű mámor gúnyossá tette. Majdnem Ligyija háta mögött ült, és igyekezett elképzelni: milyen arccal néz a lány Gyiomidovra. Amikor ő, Szamgin, iparkodott neki valamilyen értelmes

dolgot sugallni, Ligyija szeme bizalmatlanul összeszűkült, arca konok és ostoba kifejezést öltött.

— Azokat az embereket, akik meghódolnak az asszonyoknak, meg kell büntetni — szónokolt Gyiomidov —, azért, mert a nők kedvéért az egész életet teletűzdelték, bemocskolták mindenféle csecsebecse-gyárral, ahol hajtűket, gombostűket, illatszereket készítenek, meg mindenféle pántlikákat, kalapokat, gyűrűcskéket, fülbevalócskákat, se szeri, se száma ennek a sok szemétnek! És semmilyen szellemi élet nem ered maguktól, csupán versikék, képecskék, meg regények...

— Micsoda badarság! Hallgatni is fáj — jelentette ki igen nyugodt hangon Varvara, Ligyija azonban meg sem mozdult:

— Várj csak, Varja! — kérte.

De Gyiomidov felfortyant:

— Egyáltalán nem badarság! Ezek a maga cukorkái, ez a badarság...

— Ugyan Ligyija, miért hagyod szó nélkül? — erősködött Varvara. — Hogyhogy nincs szellemi élet? És a művészet?

— Semmit sem tudnak! — kiáltotta Gyiomidov. — Elolvashatná Énokh prófétát, ő már megmondta, hogy a művészeteket az emberek lányai a bukott angyaloktól tanulták, és a bukott angyalok kicsodák?

Klim most meglátta Gyiomidov arcát, látta kékes szemét, amely ádázul csillogott; sárga bajusza haragosan táncolt, álla remegett. Először látta Gyiomidovot ilyen felhevültnek. És szokatlanul elegáns is volt; fürtjeit valamivel bekente es megfésülte, mély, egyenes választékkal osztotta ketté, úgyhogy a feje olyan volt, mintha széthasadt volna; új nyersselyem ing feszült rajta, és tetőtől talpig ki volt mosdatva, vasalva, mintha esküvőre vagy szentáldozásra készülne. Szüntelenül mozgatta fejét, erőtlen keze ujjait hol ökölbe szorította, hol pedig méregetett valamit a tenyerén.

— Maguk a test felgerjesztésére, a nehéz élet súlyát nyögő férfiak elcsábítására használják e művészeteket, melyek csupa hazugság és ámítás. Maguktól, a pusztulás démonjá-

nak engedelmes rabnőitől ered az élet minden gonoszsága és hívsága, a fecsegés, a szenny, a bűn, mind maguktól ered! A lélek rothadása, az emberek szomorú halála és lázongása, mindenféle galádság, álnokság, szabadgondolkodás, eretnekség és minden, ami a lélek kioltását szolgálja, mivel a lélek ellensége az ördögnek, a ti uratoknak!

Gyiomidov felugrott, s olyan erősen csapott tenyerével az asztalra, hogy Ligyija összerezzent, keskeny háta kiegyenesedett, válla pedig előrehajlott, mintha egymáshoz akarná értetni, hogy bezáruljon, mint valami könyv.

Varvara fáradhatatlanul majszolta a csokoládét: lyukat harapott a bonbonba és kiszívta a likőrt, majd a szájába vette a bonbont, megnyaldosta ajkát, és kendőjével gondosan megtörülte ujjait. Szamgin sejtette, hogy a lány nem is annyira a csokoládét élvezi, mint inkább azt, hogy jelen lehet Ligyija és Gyiomidov találkozásán, és Ligyiját ilyen ostoba helyzetben láthatja: a lány némán ült, elképedt a féleszű legény fecsegésétől.

„Ravasz bestia" — gondolta Klim Varvarára sandítva, és közben az elfáradt prédikátor lihegő hangjára figyelt; Gyiomidov levegő után kapkodott, koponyáját rázogatta, s így magyarázott:

— Évától kezdve mindenkit megrontotok! Ábel a paradicsomban fogant, Káin pedig a földön, hogy a paradicsomi embernek földi ellenfele legyen...

— Éva első fia Káin volt — emlékeztette halkan Ligyija; felkelt és a kályhához húzódott.

Gyiomidov két karjával az asztalra támaszkodva, lassan és nehézkesen szintén felemelkedett; szeme kidülledt, arca természetellenesen megnyúlt, beesett.

— No igen, Káin, elfelejtettem — dünnyögte pislogva —, Káin... No és? Évát elcsábította az ördög...

— Magának, Gyiomidov, legalább a bibliát el kellene olvasnia — jegyezte meg mosolyogva Klim. Szelíden, leereszkedően akarta mondani, hangja azonban kárörvendőn csengett, és Klim látta, hogy ez nem tetszik Ligyijának. De folytatta: — Tanulnia kell, különben csak szégyent hoz a gon-

dolatra, arra az erőre, amely megkülönbözteti az embert az állattól, de amellyel maga még nem képes megbirkózni...

— Én egyszerű ember vagyok — vágott közbe halkan, sértődötten Gyiomidov.

— Éppen ez az — helyeselt Klim. — Ezt nem szabad elfelejtenie. Bizonyára teletömte a fejét Tolsztojjal.

— No és?

— Tolsztoj azonban beleunt a kulturált élet végtelen labirintusába, amelyet mint művész, ő maga is mesterien bonyolít. Joga van a bírálatra, mivel sokat tud, de maga? Maga mit tud?

— Hogy nem lehet élni, ezt tudom — felelte Gyiomidov, az asztal alá szólva.

— Hagyd abba, Klim, rosszul beszélsz.

Ezt Ligyija igen keményen, szinte élesen mondta. Kiegyenesedett és szemrehányóan nézett Klimre. Füstszínű kendőbe burkolt alakja laposnak látszott a kandalló fehér csempéi előtt. Klim úgy érezte, valami sípol a torkában; kiköhögte magát, és így szólt:

— Rosszul? Meglehet. De nem tudok tisztelettudó hallgatással vad zagyvaságokat helyeselni.

— No, akkor én megyek!

Gyiomidov felkelt az asztaltól, szinte akarata ellenére; de igen gyorsan indult el, csizmája hetykén csikorgott.

— Várjon, Szemjon — kiáltotta Ligyija, és kendőjét lobogtatva, szintén kiment az előszobába. Klim Varvarára pillantott; a lány bólintott, halkan helyeselt.

— Pompásan elintézte, így is kell!

Gyiomidov topogott az előszobában, sárcipőjét húzta, Varvara pedig suttogott:

— Persze, ez nem józanítja ki Ligyiját. Észrevette, milyen ideges lett? És mindez Párizs után...

— Mi az a Párizs: talán holmi siloámi keresztelőmedence, mi? — mormogta Klim és fülelt: készült a Ligyijával való kimagyarázkodásra. Ekkor nagy zajjal becsapódott az ajtó, Varvara kinézett az előszobába és közölte:

— Elment vele!

— Miért örül ennek? — kérdezte Szamgin, és szigorúan végigmérte a lányt. — Nekem is mennem kell. Viszontlátásra.

De nem sietett, ott állt Varvara előtt, kezében tartotta a kezét, és arra gondolt, hogy otthon unalom várja s nyugtalan töprengés Ligyijáról, önmagáról.

Otthon vaskos boríték várta, Ligyija keze írásával; az asztalon feküdt, a legfeltűnőbb helyen. Szamgin néhány pillanatig nézegette, nem tudta rászánni magát, hogy felvegye, noha csak két lépésnyire állt az asztaltól. Majd el sem mozdulva, kinyújtotta a kezét, de megtántorodott, és kis híján elesett; tenyerével erősen rácsapott a borítékra.

„Ostobán viselkedem" — gondolta a tükörbe sandítva, és leült az asztalhoz.

A borítékban öt, sűrűn teleírt, vastag papírlap volt, több sor és mondat erősen áthúzva, néhány viszont keresztbe írva. Kis időbe telt, amíg megtalálta a levél elejét.

„Ezek azok a levelek, amelyeket Párizsból akartam küldeni neked — olvasta Klim, s valamiért leszorította a szemüvegét, mintha attól félne, hogy leugrik az orráról. — De nem sikerült önmagam számára eléggé világosan megírnom azt, amit akartam. Te tudod, képtelen vagyok írni és beszélni, csak kérdezni tudok. Elküldöm neked ezeket a levélcsonkokat, talán így is megérted, mit akartam mondani. Tulajdonképpen tudom, mit akarok, illetve, hogy mit nem akarok. Nem akarok semmilyen kapcsolatot veled, tegnap azonban úgy rémlett nekem, hogy te ezt nem hiszed, és azt gondolod, hogy én megint úszni fogom veled azt a testgyakorlást, amelyet szerelemnek neveznek. De meg kell magyaráznom, miért nem akarom. Megmagyarázni viszont, úgy, hogy nekem magamnak is világos legyen, nem tudom. Szörnyen nehéz magyarázni, Klim."

A másik papírlapon csupán két mondat maradt:

„Te voltál a tükör, amelyben szavaimat és gondolataimat

láttam. Olykor engedtél kérdezni, és ezzel nagyon segítettél megértenem, hogy kérdezni céltalan."

A harmadik lapocskán ez állt:

„Bizonyára vannak különös emberek, akik nem is jók, nem is rosszak, de amikor érintkezel velük, csupa rossz gondolatot ébresztenek. Nekem volt teveled néhány semmihez nem fogható percem. Nem »a szerelem édes remegéséről« beszélek, ezt valószínűleg bárki mással is érezhetem, de te is egy más nővel."

E sorok fölött ez volt apró betűkkel:

„Te bizonyára azok közé tartozol, akiket »érzékinek« neveznek, akik csak szórakoznak, de nem szeretnek, pedig én nem is tudom, mit jelent szeretni."

Keresztben, nagy betűkkel:

„Nem szándékozlak, nem akarlak megsérteni."

Nehéz volt kiböngészni az írást; Klim úgy szorította a szemüvegét, hogy orra nyerge megfájdult, és keze remegni kezdett; az azonban nem jutott eszébe, hogy el is veheti a kezét a szemüvegétől. Az áthuzigált, elmázolt sorok táncoltak a papíron, hullámosan kígyóztak, széttépték a szavak összefüggését.

„Azt hiszem, rajtad kívül senki mással sem tudtam volna úgy beszélni, mint veled. Önbizalmad nagyon bosszant. Mindig éreztem, hogy nem értesz meg, sőt nem is akarsz megérteni, s ez különösen őszintévé tett, mivel én makacs vagyok. Önmagammal szemben rettenetesen őszinte vagyok, és ezért megmondom: nem tudom megérteni, miért történt mindez közöttünk. Bizonyára hibás vagyok valamiben, noha nem érzem. És nem emlékszem, hogy mondtam volna

neked: szeretlek. Úgy hiszem, megsajnáltalak, olyan szánalmasan viselkedtél akkor. És természetesen a fiatal lány kíváncsisága is űzött."

A „természetesen" szó ki volt húzva.

„Ne sértődj meg. Mindegy, sőt jobb, ha megsértődsz."

Szamgin meg is sértődött, és dühösen az asztalra dobta a lapokat, az egyik azonban leesett a földre. Felemelte és állva megint olvasni kezdett.

„Azok, akik azt vallják, hogy a forradalom segít az életen, naivul beszélnek, én legalább azt hiszem. Mert mit ad majd a forradalom? Nem tudom. Szerintem valami másra, igen szörnyűre van szükség, hogy mindenki megrémüljön önmagától és attól, amit cselekszik. Hadd pusztuljon el, háborodjon meg az emberiség fele, ha a másik fele kigyógyul ebből a poshadt, céltalan életből. Mikor a forradalomról bölcselkedsz, egészen felesleges dolgot művelsz. Úgy érvelsz, mint valami bírósági hivatalnok. Belőled hiányzik az az érzés, amellyel a forradalmakat csinálják, hiszen a forradalmakat könyörületből csinálják, vagy úgy, ahogy a te Jakov bácsid."

Egy keresztül-kasul áthuzigált másik papírfoszlányon ezt betűzte ki:

„Meglehet, úgy beszélek veled, mint kutya a saját árnyékával, amely érthetetlen számára."

Szamgin összeszedte a papírlapokat, összegyűrte s öklébe szorította; fáradt szemét lehunyta, szemüvegét levette. Az eszelős levelek felháborították; arca úgy égett, mintha fagy dermesztené. Önmagára figyelve azonban hamarosan rádöbbent, hogy felháborodása nem mély, hanem fizikai, felszínes. Bizonyára ugyanezt érezte volna, ha egy rakoncátlan fiúcska arcul üti. Emlékezete szolgálatkészen villantotta fel

Ligyiját különböző hátrányos pillanatokban, megalázó helyzetekben, meztelenül, fáradtan.

„Lényegében valami ilyesfélét vártam tőle. Ostobaság felháborodni. Beszámíthatatlan. Degenerált. Ezzel mindent megmondtam."

Leült az asztalhoz, és nekilátott kisimítani az összegyűrt leveleket. A harmadik lapocskát még egyszer elolvasta, és naplójába rejtette, majd a többi levelet szép lassan apró darabokra tépte. A borítékot is szét akarta tépni, de még egy vékony papírlapra bukkant benne, amelyet nyilván valamilyen noteszből szakítottak ki.

„Itt vagyok ebben a városban, Klim, amelyet a világ legcsodálatosabb és legvidámabb városának tartanak. Igen, valóban csodálatos. Gyönyörű, lenyűgöző, vidám, ezt mondják róla. Engem azonban nyomaszt. Ha az emberek vidáman élnek, akkor nem gyalázzák meg egymást. Csak itt érted meg, mennyire undorító, ha az emberből játékbábut csinálnak. Tegnap elvittek a Folies Bergère-be: ezt éppúgy kötelező megnézni, mint Napóleon sírját. Ez a vidámság koronája; egy sereg pompásan öltözött és egészen levetkőzött nő, akik játszanak, akikkel játszanak, és . . ."

A többi át volt húzva, és csupán annyit lehetett kibetűzni:

„. . . ölő, gyilkoló szégyen."

Ezt a papírdarabkát könnyű volt különösen apró foszlányokra tépni. Klim ellépett az asztaltól, és ledőlt a heverőre.

„Azokban a napokban jártam legközelebb az igazsághoz, amikor sejtettem, hogy ezt az egész szerelmet csak én találtam ki" — töprengett lehunyt szemmel.

A szobalány behozta a szamovárt, leforrázta a teát. Klim hallgatta a szamovár megnyugtató duruzsolását, felkelt s töltött magának. Két tealevél keringett a pohárban, mintha élne; Klim megpróbálta kifogni a kanalával, de nem sike-

rült. Ledobta a kanalat, s az ablakra pillantott, amelyre már rátapadt az est kékes félhomálya.

„Egyszóval most már nekem is van egy szerencsétlen regényem. Milyen ostobaság. — Ujjaival az üvegen dobolt és felsóhajtott. — De jó, hogy ennek a bizonytalanságnak vége, és szabad lettem."

Érzései azonban ellentmondtak egymásnak, és nem tudta elfojtani azt a tudatot, hogy kegyetlen és természetesen érdemtelen sérelem esett rajta, ugyanakkor pedig ez járt a fejében:

„Ha őszintébb lettem volna vele . . ."

Minden Ligyijához fűződő kellemes és kellemetlen emléke valahogy elnehezült és érzékelhetőbb lett; bámulatosan sok volt belőle, és akarata ellenére minduntalan eszébe jutott valami. Az is felötlött benne, hogy Ljutov részegen egyszer ezt mondta Alináról:

„Olyan, akár a harmincharmadik fog. Tudod, most jön a bölcsességfogam, és nagyon sérti a nyelvem."

Másnap este telefonált Szomova: érdeklődött, egészséges-e, miért nem jött el a pályaudvarra, kikísérni Ligyiját.

— Megfáztam, nem járok ki — felelte Klim, és valamiért hozzátette: — Húsvétra én is hazautazom.

— Együtt megyünk, jó?

Klim azonban nem szándékozott utazni, és nem is utazott haza, hanem egész tavasszal, a vizsgákig, pontosan látogatta az előadásokat, otthon pedig szorgalmasan tanult. Szombatonként olykor benézett Preisshez, de unatkozott nála, noha új emberek bukkantak fel: egy mérnökhallgató, hórihorgas, faarcú legény, valamint egy dragonyostiszt a szumi ezredből, olyan volt, mintha skatulyából húzták volna ki, de mégis ifjú kereskedőhöz hasonlított, aki puszta unalomból bújt angyalbőrbe. Mindenki egyre csak számolt, Tagilszkij lustán szolgált adatokkal:

— Hatszáznegyvenháromezer tonna . . . Engedelmet, ez nem helyes, a Parasztbank forgalma megállapítható . . .

Harciasan sétált le s fel Sztratonov, szidta a németeket, angolokat, japánokat.

Esténként Szamgin néha átment Varvarához, hogy egy órácskát pihentesse magát a lánnyal űzött szokásos játékkal, vagy elfecsegjen Ljubasával, aki ugyan kissé zavarta a játékot, de egyre érdekesebbé vált tájékozottságával: beszámolt a különféle körök életéről s a „felszabadító" mozgalom erősbödéséről — így nevezte.

Ljubasa jól megfért Varvarával, a szerető idősebb nővér hangján beszélt vele; Varvara, noha igen fukar volt, apróbb ajándékokat adott neki. Egy ízben Szomova jelenlétében Klim túlságosan gúnyos tréfát űzött Varvarával, Ljubasa nyomban haragra gerjedt.

— Az ilyen gorombaságért legszívesebben megcibálnám a füledet!

— De hisz csak tréfa volt — kiáltott fel sebesen, békéltetőn Varvara.

Klim azt az érthetetlen, de megbecsült kívánságot, sőt képességet fedezte fel Ljubasában, hogy szolgálatára tud állni másoknak, ez a tulajdonsága avatta az ő szemében Tánya Kulikovát az emberiség szent szolgálólányává. A vidám és eleven Ljubasa úgy sürgött-forgott, mint egy tojó-veréb, amely rettenthetetlen bátorsággal ugrándozik a földön a hozzá képest óriási emberek, lovak, házak, macskák között. Olthatatlan szomjúságtól űzve ugrált és futkározott, hogy minél hamarább megismerje az emberek kapcsolatait és kötelékeit, s mindenkinek segítsen, kibogozzon egyes csomókat, megkössön másokat, bevarrjon és megfoltozzon mindenféle szakadásokat. A Vöröskereszt politikai osztályán dolgozott, és bejárt a börtönbe Marakujevhoz: menyasszonyának mondta magát.

— Ez Varvara dolga volna — jegyezte meg Klim.

— Azért megyek én, mert Varja nem tudna kapcsolatot teremteni a börtönnel.

Klim elmosolyodott:

— És mert megunta Marakujevot.

— Ennek te vagy az oka — állapította meg mérgesen Ljubasa, abbahagyta a fonál felgombolyítását, és szemrehányóan pillantott Klim arcába:

— Gyalázatosan bánsz vele, Klim, pedig milyen rendes lány!

Szamgin megint gúnyosan elmosolyodott:

— Kerítőnő — vetette oda a foga között.

Nem, Ljubasa nem hasonlít mindenben Kulikovához, aki egész életében úgy viselkedett, mintha bűnösnek tartaná magát, amiért olyan, amilyen, és nem jobb. Ljubasától távol állott ez a mindenki szolgájává való alacsonyodás. Szamgin tudta ezt, s mindinkább úgy nézett rá, mint valami nevetséges „Vanszkok"-ra: Anna Szkokovára, Leszkov „Késhegyen" című regényének egyik hősnőjére; ezt a könyvet, Piszemszkij „Háborgó tenger"-ével együtt, „szociális pedagógiája" miatt, Dosztojevszkij „Ördögök"-ével állította egy sorba.

Ljubasa mindig sietett valahová, félt, hogy elkésik: reggel ijedten pillantott a faliórára; éjféltájt vagy éjfél után pedig, amikor aludni tért, megparancsolta önmagának:

— Fél hétkor kelek.

Képes volt arra, hogy egyszerre varrjon, olvasson, kedvenc Filippov-féle vastag, mandulás süteményét majszolja, és különböző, nem valami szellemes kérdéseket tegyen fel Klimnek:

— Az osztályszempont teljesen kiküszöböli a humanizmust! Igaz?

— Tökéletesen igaz — válaszolta Klim, és hogy összezavarja, megijessze a lányt, a könyörtelen logikához szokott filozófus hangján magyarázott. — A humanizmus és a harc egymást kölcsönösen kizáró fogalom. Tökéletesen helyes elképzelése az osztályharcról csupán Razinnak és Pugacsovnak, a „könyörtelen s irgalmatlan orosz lázadás" szervezőinek volt. A mi értelmiségeink közül csupán Nyecsajev értette meg, mit követel a forradalom az embertől.

Szamgin úgy érezte, nem annyira Szomovának beszél, mint inkább önmagának.

— Ezt követeli: az ember ismerje be alázatosan, hogy szolgája, áldozata a történelemnek, és ne ábrándozzon egyéni szabadság, független alkotás lehetőségéről.

Miután kielégítette parancsoló vágyát, hogy fennhangon kimondja haragos gondolatait, még közömbösebb hangon folytatta, s igyekezett leplezni igazi érzését:

— A történelem szigorúbban, keményebben bánik az emberrel, mint a természet. A természet az embertől csupán ösztöneinek kielégítését követeli, melyeket ő oltott belé. A történelem viszont erőszakot követ el az értelmén.

— Ezt nem Tolsztoj mondta? — tűnődött kérdőn Ljubasa.

Szamgin látta, hogy Varvara úgy ül, mint a gimnazista lány, aki szerelmes tanárjába, és remegve várja, hogy esetleg olyasmit kérdez tőle, amire nem tud felelni. Olykor együttérzőn felsóhajtott, és időnként halk hangon hízelgő megjegyzéseket tett, mintegy azért, hogy meglágyítsa a tanárja szívét.

— Milyen tragikusan szemléli az életet!

— Pesszimista — mondta Ljubasa.

A szavak általában nem kavarták fel, nem ijesztették meg Ljubát.

— Én pedig nem tudok szánalom nélkül gondolkozni — jelentette ki.

Szamgin valami szelíd, de legyőzhetetlen makacsságot vett észre a lányban, és kezdett óvatosabban bánni vele; sejtette, hogy ravasz, „megvan a magához való esze", noha nagyon őszintének, sőt fecsegőnek látszott. És ha önmagáról gúnyos mosollyal, sőt olykor ironikusan beszél — ezt csak azért teszi, hogy nehezebben lehessen megérteni.

Hogy Ljubasa nem olyan, amilyennek mutatja magát, Szamgin a Gyiomidovval való találkozáson győződött meg. Szokása szerint Gyiomidov váratlanul, nesztelenül jelent meg, mintha a falból bújt volna elő. Kopaszra volt borotválva, és így jól látszott meredek tarkója, hegyes koponyája, cimpátlan, nagy füle. Arca duzzadt volt, szeme dülledt, szeme fehére megsárgult; szomorúan nézett, mint a vak.

— Kórházban feküdtem huszonhárom napig — magyarázta és pénzt kért kölcsön Varvarától arra az időre, amíg összeszedi magát, és újra munkába áll.

Szomova abbahagyta a varrást, és leplezetlenül, kihívóan

méregette Gyiomidovot, aki egyszer-kétszer rápillantott, majd mérgesen megkérdezte:

— Mit néz? Nem tetszem magának?

— Ligyija Varavka sokat mesélt magáról. Ugye, maga anarchista?

— Ember vagyok — felelte Gyiomidov mogorván és elfordult.

Szamgin rendkívül csodálkozott a gonosz, kegyetlen csipkelődéseken, amelyekkel Ljubasa szüntelenül gyötörte Gyiomidovot. Ljubasa szomorúan hallgatta a férfi dühös válaszait, és apró szeme hidegen csillogott, s a fogát valahogy különösen csattogtatta, amikor a cérnát harapdálta. Szamgin el sem tudta képzelni, hogy ez a tenyeres-talpas kis leányzó, aki állítólag képtelen szánalom nélkül gondolkozni, ilyen keményen és csípősen tud beszélni egy beteg emberrel. Az pedig összehúzta magát a lány szavainak súlya alatt, mint az űzött vad, és így szólt:

— Csak tréfál. Gúnyolódik. Várjon csak, nevetnek még magán is.

— Ahhoz korábban kell felkelni — válaszolta a lány, és nyomban nyájasra, barátságosra fordította a szót; Szamgin ezen aztán még jobban elcsodálkozott.

— Nem akar megismerkedni valakivel, aki majdnem a maga nézeteit vallja? Méhész, szektás, igen érdekes ember, sok könyve van. Falun lakhatna, összeszedné magát.

— Nem szeretem a szektákat — mormogta Gyiomidov, miközben kézszorítással búcsúzott a házikisasszonytól. Klimtől el sem köszönt, Szomovának pedig nem adott kezet, és dühösen mondta:

— Falura nem megyek.

Amikor a vendég elment, Klim megkérdezte Ljubasától:

— Minek kell neked ezt egy szektással összeismertetned?

— Hát hová menjen?

— Úgy érzed, az a hivatásod, hogy elhelyezd az embereket a magad . . . ízlése szerint, mi?

— Eltaláltad! Nyugodj bele! — felelte a lány, fel sem pillantva a varrásából.

Szamgin nem akart adós maradni a gúnyolódással, nem hagyta magát, s Ljubasa végül is kénytelen-kelletlen kijelentette:

— A falu annyira iskolázatlan, és oly keveset gondolkozik, hogy minden eszme hasznára van, csak kavarja fel az elméket.

— Eredeti ötlet — állapította meg gúnyosan Szamgin, a lány azonban, rá sem nézve, így felelt:

— Te nem ismered a falut.

Ljubasa zavarta Szamgint abban, hogy elképzelje jövőjét, s jelentékeny embernek lássa önmagát. Klim ugyanis tiszteletnek örvendő, megállapodott, közismert férfinak szerette képzelni magát, aki mellett művelt feleség áll: ügyes háziasszony, erkölcsös asszony s mindenhez többé-kevésbé helyesen hozzá tud szólni; jól játssza a kis szalon úrnőjének szerepét, ahol összegyűl a kultúra kérdéseivel komolyan foglalkozó emberek kicsiny köre, s ahol Szamgin irányítja a hangulatot, szabja a mértéket, hozza a törvényeket.

Szomova pedig úgy beszélt a jövőről, mint egy kisfiú, aki szereti a verekedést, és teljesen bizonyos benne, hogy a következő vasárnap sor kerül rá. Ebbe bele kellett törődni, ez a hangulat szinte járványszerű lett, és Klim olykor úgy érezte, hogy fokozatosan, akarata ellenére őt is megmérgezi valamiféle ismeretlen erők elkerülhetetlen összecsapásának előérzete.

Jó megfigyelőképessége, és Ljubasa meg Varvara elbeszélései révén Klim lassanként mindenféle divatos eszme, vélemény, vita, aforizma, anekdota és epigramma tárháza lett. Sőt, politikai témájú „képes levelezőlapokat" kezdett gyűjteni; eleinte Szomova erőszakolta rá, később azonban már maga vadászott rájuk, és nemsokára valóságos gyűjteményt szedett össze: az egyik kép Finnországot ábrázolta, amely alkotmányát védelmezi a kétfejű sas támadása ellen, a másik az orosz parasztot, aki a földet szántja a cár, a tábornok, a pópa, a hivatalnok, a kereskedő, a tudós és a koldus jelenlétében, akik valamennyien kanállal vannak felfegyverkezve, alatta pedig a felírás: „Egy fogja az eke szarvát, heten

kanalazzák." Varvara megszerezte és odaajándékozta neki egy másik rajz fényképmásolatát: félig romba dőlt falu előtt ott áll a cár, meztelenül, koronával a fején, és két kezével hímvesszőjébe kapaszkodik: „Egyeduralkodó",[10] hirdeti alatta a szöveg. Megvolt továbbá a szörnyekkel körülvett Scsedrin képmása, Pobedonoszcevé denevér képében és még sok más efféle ritkaság. Szamgin veszélyesnek tartotta ezt a gyűjteményt, de büszkélkedett is vele, és folytonosan gazdagította, mint a vizsgálóbíró a vádirat anyagát.

Az egyetemen a hallgatók mindjobban forrongtak; Klim egyre ritkábban járt ide, amióta egy gyűlésen az egyik hallgató kifejező taglejtések kíséretében felszólította kartársait, hogy követeljék az 1864-es szabályzat visszaállítását.

— Követeljük! — üvöltötte bőszen Klim szomszédja, egy jóképű, szőke hajú másodéves. Könyökével megbökte Szamgint és megkérdezte: — Mi az, kolléga úr? Követelje hát!

— De nem tudom, milyen az a szabályzat — jelentette ki szárazon Klim.

— De hisz én sem tudom — ismerte be az egyetemista, és megint felordított: — Elfogadjuk! Kérvényt a miniszterhez!

„Igaza van Varavkának: érzelmi ellenzékiség" — jutott eszébe Klimnek, már nem először.

Gépiesen, kedv nélkül tanult; már ráeszmélt, hogy hibát követett el, amikor a jogi fakultást választotta. Nem tudta elképzelni magát ügyvédnek, aki gyilkosok, gyújtogatók, szélhámosok védelmében szónokol. Egyáltalán nem érzett hajlamot magában az emberek mentegetésére, akik képmutatónak, kétszínűnek látszottak, és többé-kevésbé zavarták őt, a sajátos lelki alkatú, sőt szinte idegen fajtához tartozó embert.

Ötször-hatszor ellátogatott a Kerületi Bíróság bűnügyi osztályára. Még sohasem volt bíróságon, és bár templomba is ritkán járt, a tárgyalóterem éppen templomhoz hasonlított egy kevéssé; a bírák asztala volt az oltár, a cár képe az oltárkép, az esküdtek helye és a vádlottak padja pedig a kórus.

[10] *Szójáték; a szamogyerzsec, egyeduralkodó, szó szerinti jelentése: önmagát tartó.*

Első alkalommal rosszkor jött: három visszaeső tolvaj fölött ítélkeztek; a különböző korú emberek majdnem egyformán közömbösek voltak sorsuk iránt. Nyilván jól ismerték a per lefolyását, tudták, milyen ítélet vár rájuk, és olyan nyugodtan viselkedtek, mint akik valamilyen elkerülhetetlen, unalmas formaságot kénytelenek elvégezni, amely nélkül éppenúgy meglennének; a kérdésekre ugyanolyan gépies rövidséggel és udvariassággal válaszolgattak, mint amilyen gépies unalommal faggatta őket az elnök és vádló. Csak az egyik tolvaj, egy fonnyadt orrú, ősz hajú, színész módjára simára borotvált ember — akinek sötét szeme és fáradt tekintete volt, s illetlenül hasonlított az egyik bíróhoz, iparkodott makacsul, de reménytelenül még jobban bemártani társait. Két fiatal ügyvéd, nyilván a hivatalból kirendelt két védő, egészen úgy sugdolózott, mint az énekesek a kóruson, és nem sokat törődött védenceivel. Álmos faarccal üldögéltek az esküdtek, csupán egyikük: egy csupasz, rózsás csecsemőarcú, teljesen kopasz öregember — a nyakában érdemrend — mozgatta szüntelenül állkapcsát, vizsgálta szúrós szemmel a vádlottakat, és csípősen mosolygott, valahányszor az ősz hajú tolvaj felállva megkérdezte:

— Engedelmet, szabad szólanom? Szabad megjegyeznem valamit?

Szamgin unalmában összeszámolta a közönséget: huszonhárom férfi és kilenc nő. Egy nagyszemű, kövér asszony, drága bundát és üveggolyócskákkal díszített kalapot viselt, színésznőhöz hasonlított, aki Osztrovszkij számtalan kereskedőasszonyának egyikét alakítja. Klim ezután megállapította, hogy három ember felett több mint húszan ítélkeznek, és arra gondolt, hogy ez az eljárás igen költséges lehet.

Más alkalommal olyan ügyhöz érkezett, amely csodálatba ejtette anekdotaszerű képtelenségével. A vádlottak padján négy középkorú paraszt és egy nagyorrú vénasszony ült, akinek apró szeme mélyen beesett fonnyadt arcába. Egy asszony meggyilkolásával vádolták őket, akit ezek az emberek boszorkánynak tartottak.

A délidei téli napfény két széles pászmában áradt be;

a terem egyik oldalán az ügyész simára fésült, bronzszínű fejét világította meg és a tíz esküdt tízfajta arcélét; a tizediknek olyan nagy koponyája és dús hajzata volt, hogy egészen eltakarta két társának fejét. A másik oldalon a daróccruhás vádlottak ültek; a nagy szakállú férfiak úgy hasonlítottak egymáshoz, mint a testvérek, és valamennyien egyforma sértődöttséggel néztek bíráikra. Előttük ugrált, dülöngélt cingár lábán a védő, egy hegyes pocakú, apró emberke, kopaszodó fején ősz tincs ágaskodott; kakashoz hasonlított, és hangja ingerlően csengett. A tárgyalást egy borotvált arcú bíró vezette, akit annyira fojtogatott aranypaszományos gallérja, hogy a füle elállt és megkékült, kövér arca pedig rákvörösen duzzadt. Mégis nőiesen, szelíd hangon, sőt finoman beszélt.

— Egyszóval beismeri, hogy elsőnek állította a meggyilkoltról, hogy boszorkány?

Az egyik vádlott állva, kezét hasán összekulcsolva, sértődötten felelte:

— Hogyhogy elsőnek? Az egész falu ismerte. Nekem csak a szél segített abban, hogy meglássam a farkát. Fehérneműt öblögetett a patakban, én meg éppen a csónakom foldozgattam, szeles idő volt, és a szél lemeztelenítette a hátulját, látom ám: farka van!...

— Várjon! Tudja-e, hogy a gátat szőr borítja?

— Mit akar ez? — kérdezte bizalmatlanul a vádlott.

Az elnök magyarázni kezdett, a Szamgin mellett kétoldalt ülő emberek pedig előrehajoltak, mintha valami csodálatos dolgot hallanának. A vádlott mogorván végighallgatta a magyarázatot, majd felvonta a vállát, és durcásan mondta:

— Ezt tudjuk. De őneki nincs szőre, hanem farka, seprűs, mint a tehéné, vagy csomós, akár a nyúlé, bizony!

Az esküdtek elmosolyodtak, a közönség vihogott.

— Csend legyen! Kiüríttetem a termet! — fenyegetőzött az elnök; kigombolta zubbonya gallérját, és miután még néhány, de most már kevésbé kockázatos kérdést tett a parasztnak, szünetet rendelt el.

Szamgin eltompultan, fásultan távozott. Néhány nap múl-

va azonban erőt vett magán, és megint ott ült a tárgyalóteremben. Ez alkalommal egy apagyilkos ügyét tárgyalták. Fekete hajú kövér legény volt, híres ügyvéd védte, szintén kövér, löttyedt. Hajlékony, meggyőző basszus hangon fuvolázott, és világos volt, hogy tökéletesen ismeri a titkot: hány szót követel ez vagy az a kifejezés, hogy megsemmisítően csengjen a vádló felé, aki olyan arccal nézett, mint a tékozló fiú, akinek az imént bocsátott meg az apja. A védő méltóságos testtartásában, taglejtéseiben sok színészkedés volt, de mégis úgy látszott, mintha ő volna a legfőbb bíró. Népes hallgatóság gyűlt egybe, az egész terem megtelt, és mindenki csak az ügyvédet bámulta, a vádlott pedig elfeledetten ült, a két kivont kardú, faarcú katona között, kezét térde közé szorította, és áldozati bárányként sandított, pislogott a tömegre. Szeme, amelyben tompa félelem csillogott, alacsony homloka, koponyáját szurokként borító sűrű haja, erősen összeszorított ajka — mindez mélyen belevéső dött Szamgin emlékezetébe, és a többi tárgyaláson már minden vádlottban valami hasonlóságot fedezett fel az apagyilkossal.

„Nyilván mégis igaza van Lombrosónak: van bűnöző típus, Drill pedig nem akarta elismerni, puszta emberszeretetből, ez azonban megengedhetetlen a kriminalisztikában. Sőt: káros."

Szamgin teljesen megelégedett ezzel a megállapításával, többé nem járt a törvényszékre; megint eszébe jutott, hogy inkább a mérnöki főiskolára kellett volna beiratkoznia, mint Varavka tanácsolta.

Még egy igen kellemetlen élmény érte. Egy holdas éjszakán történt, jó későn, amikor Varvarától hazatérőben, a körutakat rótta. Egy órával előbb bőséges tavaszi eső öntözte a földet, a meleg levegő kissé nyirkos volt, de friss lomb illata áradt szerteszét, és a hold szeszélyesen ékesítgette a földet a fák árnyaival. Szamgin szíves hangulatban volt, és arra gondolt, hogy talán mégis át kellene költöznie Varvarához; a lány nagyon akarta, és kényelmes is lett volna: ő és Anfimjevna mindenben gondját viselte. Egy előnyös tulajdon-

ságot fedezett fel Varvarában: a kényelemszeretetet – a lány fáradhatatlanul díszítgette fészkét. Szamgin megértette:

„Az urát várja."

– Maga az, Szamgin? – kiáltott rá hirtelen valaki, akit épp az imént előzött meg. Tagilszkij ragadta karon: szürke felöltőt viselt, kalapja tarkójára csúszott és maszatos volt; márványszínű arcán vörös foltok éktelenkedtek, szeme tágra meredt, és feszülten bámult, mintha félne pislogni.

– Lányokra vadászik? Kissé késő! És miféle lányok akadnak erre? – fecsegett illetlenül hangosan. – Gyűlölöm a lányokat, használom őket, de gyűlölöm. Meg is mondom nekik nyíltan. Gyűlöllek, mert kénytelen vagyok vesződni veled. Erre nevet a féleszű. Mind tolvaj, egytől egyig.

Szamginnak eszébe jutott, hogy vagy egy hónappal ezelőtt az ocsmány „Moszkovszkij Lisztok"-ban botrányos történetkét olvasott egy egyetemistáról, akinek neve T. kezdőbetű mögé rejtőzött. A fiú feljelentette egy találkahely szobalányát, hogy pénzt lopott tőle; a vádlott tanúi azonban azt vallották, hogy a lány azon az éjszakán egészen reggelig nem alkalmazott, hanem vendég szerepét töltötte be, és egy másik látogatóval volt elfoglalva; ezért a vádló téved, mert nem is láthatta a lányt. A história ezt a címet viselte: „Egy tudós baklövése."

– A lányokról jut eszembe – fecsegett tovább Tagilszkij, levette kalapját, és az arcát legyezgette vele. – A minap egy ügyészhelyettes társaságában voltam: Kucsin vagy Kicsin, mi is volt a neve? Emlékszik arra a petróleumos botrányra, a Vetrova lánnyal, aki elégette magát a börtönben? Nagy port vert fel az eset! Erről a Kicsinről azt beszélik, hogy meggondolatlanul viselkedett Vetrovával, én azonban azt hiszem, ostobaság az egész; ő nem ilyen szeles.

Tagilszkij telnevetett: gyönyörködött szójátékában.[11]

– Nem, ő nem Szvidrigajlov, és különben is: nem vadember, hanem „elvei vannak", olyan „vonalas", tudja...

Megcsúszott, Szamgin támogatta.

[11] *Vetrova: a vetyer (szél) szóból ered.*

— Megálljon: ottfelejtettem a vendéglőben egy érdekes könyvet meg a kesztyűmet — mormogta Tagilszkij, zsebeit tapogatva, és a lábát nézegette, mintha ott viselné a kesztyűt. — Visszafordulunk? — ajánlotta. — Nincs messze. Megiszunk egy üveg borocskát és elbeszélgetünk, jó?

Meg sem várva Klim beleegyezését, olyan ügyességgel és erővel fordította meg, ami egészen váratlan volt egy kapatos embertől. Szamgint nagyon érdekelte Tagilszkij helyzete Preiss körében; ugyanis olyan ember volt, aki okosabbnak tartja magát mindenkinél, és úgy osztogatja replikáit, mint dúsgazdag az alamizsnát. Érdekesnek látszott ez az elpuhult, hetyke hústömeg, amely mintha eleve az elegáns ruhák, kényelmes karosszékek számára termett volna.

— Rég nem volt Preissnél? — kérdezte Szamgin.

— Kissé összekaptam velük, csak úgy puszta unalomból — felelte hanyagul Tagilszkij; berúgta a vendéglő ajtaját, és szigorúan megparancsolta a pincérnek, hogy keresse meg a kesztyűjét és a könyvét. A vendéglőben mintha kissé kijózanodott volna, és az asztalkánál, egy üveg fajbor mellett fojtott hangon, nyilvánvaló elégedettséggel mesélni kezdett:

— Ez a Kicsin rendkívül érdekesen érvelt: „Ámbár a marxizmus jól felépített hittétel — mondja —, számomra azonban elfogadhatatlan, én tősgyökeres burzsoá vagyok." Ismerje be, ehhez kell némi bátorság, hogy valaki így beszéljen!

Mozdulatlan pupillájú szeme kihívóan meredt Klim arcába, puffadt, élénk színű ajka gúnyoros mosolyra húzódott, megnyalta nyelvével, amely hosszú és vékony volt, mint valami kutyáé. A másik terembe nyíló ajtónál ültek, bent zeneautomata bömbölt, dübörgött. Nagy volt a lárma, vágni lehetett a füstöt; nem messze, az egyik asztalnál egy felhevült zsidó, akinek karikatúrába illő méretű orra volt, mind a tíz ujjával gesztikulált egy szivarozó, nagy szakállú orosz arca előtt: halk hangon, rémült arckifejezéssel mesélt valamit, és dülöngélt a székén, rázta göndör fejét. Egy másik asztalnál egy kipirult arcú, zöld fülbevalós asszony evett lustán, vele szemben egy Witte miniszterhez hasonló férfi

ült, és buzgón kotorászott késével a malackoponyában. Tagilszkij borát hörpintgetve, igen halk hangon mesélt:

— „Azokat az én osztályombeli embereket, mondja ő, akik ezt a történelemfilozófiát számukra is kötelező igazságnak vélik, én, mondja ő, os-to-bák-nak tartom, sőt árulóknak, saját esztelenségük miatt, mivel az igaz történelem vitathatatlan törvénye a természet és az ember erőinek kizsákmányolása, s minél könyörtelenebb az erőszak, annál fejlettebb a kultúra." Mit szól hozzá, mi? A társaságban pedig csupa megcsontosodott liberális volt...

Az automata elhallgatott, az utolsó trombitahangok hamisan s mintegy vattán keresztül recsegtek, a zsidó nem tudta idejében lehalkítani hangját, és a szobán végigáradtak elkeseredett szavai:

— No, és ki fogja felépíteni ezt a gyárat abban az isten háta mögötti zugban? Hisz hét óráig rázathatja magát az ember a gebékkel!

A Wittéhez hasonló ember széttörte a fehérkés, mosolygós malackoponyát, felét odamutatta a hölgynek, és szemrehányó hangon kérdezte a pincértől:

— Pincér! Hol itt a velő, mi? Mit hoz nekem ide?

A zsidó zavartan pillantott körül, és fejét válla közé húzta, mivel észrevette, hogy Tagilszkij fintorogva néz rá. Az automata ismét felzúgott, Tagilszkij kortyolt borából, és az asztal fölött áthajolt Szamginhoz:

— Valóban bátor fickó, nem igaz? — kérdezte.

— Talán csak felingerelték — jegyezte meg Klim.

— Lehet, de mégis! Többek között azt is mondta, hogy a kormány a politikai perekben bizonyára lemond az adminisztratív intézkedésekről a nyilvános tárgyalások javára. „Akkor aztán, azt mondja, lehetősége lesz megmutatni a társadalomnak, kik játsszák az igazság mártírjainak szerepét ebben az országban. Különben pedig, mondja, nálunk túlságosan szeretik a letartóztatottakat, megalázottakat és megszomorítottakat s más efféléket, akiket manapság arra tanítanak, hogyan kell megalázni és megszomorítani a művelt világot."

Odatolta Klim elé vékony cigarettákkal teli tárcáját és megkérdezte:

— Észrevette, hogy a marxizmus mennyire kiélezi az emberek közti kapcsolatokat?

Szamgin szótlanul vállat vont. Szemüvegét dörzsölgetve, nagyon figyelmesen hallgatta társát, és arra gyanakodott, hogy ez a köpcös, kényelmes emberke nem azt mondja, amit hallott, hanem amit ő maga gondolt ki.

„Nagyon valószínű, hogy őszinteséget akar kiprovokálni belőlem" — okoskodott Klim.

Tagilszkij viszont mintha józanabb lett volna, mint az utcán; fanyar hangja keményen csengett, a szavak könnyedén és ügyesen peregtek hosszú nyelvéről, arca pedig elégedetten ragyogott.

— Viszont ismerje el, Szamgin, hogy az ilyen vonalas emberek, mint közös ismerősünk, Pojarkov, éppen a művelt világgal szemben tanúsítandó gyűlöletet tanulják és tanítják, nemde? — kérdezte Tagilszkij, miközben Klim poharába töltötte a maradék bort, s kihívó mosollyal nézett arcába.

— Nem tudom, mire és kit tanít Pojarkov — jegyezte meg igen szárazon Szamgin. — De úgy rémlik, hogy ebben a művelt világban túlságosan sok a... különös ember, akiknek létezése arról tanúskodik, hogy ez a világ beteg.

Közben pedig ezt gondolta:

„Kétségtelenül provokálni akar ez az ökör!"

S hogy a beszélgetést más tárgyra terelje, megkérdezte:

— Maguknál államvizsgák vannak?

Tagilszkij bólintott, és valamiért az asztalra koppantott rózsás kis öklével.

— Hová készül azután?

— Csodálkozni fog, ha azt mondom, hogy az ügyészségre akarok menni? — kérdezte Tagilszkij Szamgin arcába nézve, és ajkát nyaldosta nyelve hegyével; szeme természetellenes élességgel verte vissza a lámpa fényét, kipödört bajuszának két vége pedig kissé felágaskodott.

— Miért csodálkozzam? Én ügyvéd leszek, maga pedig ügyész.

— És képzelje el: maga vádlott lesz egy politikai perben, én pedig vádló, mi?

— Könyörtelen lesz?

— Bizony. Ez a Kucsin vagy Kicsin... ördög tudja, hogy hívják! azt állítja: „Minél okosabb a vádlott, annál bűnösebb", maga pedig becsületszavamra okos! Ez már abból is látszik, hogy milyen ügyesen hallgat.

A vendéglő már kiürült.

A pincérek csüggedten és kérdőn néztek a késői vendégekre; az egyik sokatmondóan az asztalkendőbe fojtotta ásítását, és úgy tetszett, hányingere van.

— Ideje mennünk — állapította meg Szamgin.

Az utcán két-három percig szótlanul haladtak. Szamgin még valamilyen meglepő kijelentést várt Tagilszkijtól, és nem is tévedett:

— Oroszországnak pöcegödör-tisztítókra van szüksége; nem emlékszik, ki mondta ezt? — kérdezte Tagilszkij. Klim így felelt:

— Maga mondta.

— Nem, én csak ismétlem. Úgy hiszem, Leontyev mondta. Ő vagy Katkov.

— Nem tudom.

Néhány lépés után Tagilszkij újabb kérdéssel fordult Klimhez:

— Nem akar meglátogatni két nővért, akik a nappal és az éjszaka bármely órájában szívesen fogadják a kedves vendéget? Igen közel laknak.

Klim visszautasította. Akkor Tagilszkij megszorította a kezét apró, de izmos kezével, felgyűrte kabátja gallérját, szemébe húzta kalapját, és bekanyarodott a sarkon; olyan keményen lépkedett, mint aki tudja, hogy túl sokat ivott.

„Pöcegödör-tisztító — gondolta Szamgin, utána pillantva. — Lángelmének képzeli magát. Inkább selyemfiúhoz hasonlít, gazdag vénasszonyok vigasztalójához."

A szitkozódás közben jutott eszébe, milyen cinikusan lehet kifejezni a gondolatokat, és már-már megint sajnálta, hogy a jogi kart választotta. Eszébe ötlött Szmolin statisz-

tikus, aki megsértette az ügyészhelyettest, majd Tagilszkij hosszú nyelve.

„Hazudik, dehogyis megy az ügyészségre, nincs hozzá mersze..."

Vizsgái után Szamgin két-három napra haza szándékozott utazni, majd a Volgán le a Kaukázusba. A hazamenéshez nem volt nagy kedve; ott van Ligyija, az anyja, Varavka, Jelizaveta Szpivak: csupa olyan ember, aki majdnem egyformán súlyos, felesleges számára. Ott van aztán a „Vidékünk", Dronov, Inokov, ez sem valami kellemes. A véletlen azonban másképp rendelkezett; már csomagolt, mikor átadták anyja táviratát.

„Apád súlyos beteg, ajánlom, utazzál Viborgba."

Az apa rég elfeledett személy volt, betegsége nem aggasztotta Szamgint, a hazalátogatás elhalasztásának lehetősége viszont nagyon megörvendeztette; felesleges holmiját átvitte Varvarához, és elutazott Finnországba.

A csinos városkában, a szép fasorral kettéosztott, csendes, széles utcán, egy vendéglő teraszán, virágok között, vonószenekar játszott; szemközt gránitkőből épített takaros, de kicsiny ház állt. Ajtaját egy lapos mellű, zömök, szürke ruhás asszony nyitotta ki Szamgin előtt; némán végighallgatta magyarázatát, és bevezette egy félhomályos szobába, ahol a nyitott, de zsaluval takart ablak mellett a széles díványon félig ülő helyzetben feküdt Ivan Akimovics Szamgin. Arca elferdült, jobb fele megduzzadt, és beesett, eltorzult szájából kilógott a nyelve, alsó ajka lecsüngött, kivillantva arannyal bőven tarkított fogait. Az apa mozdulatlanná meredt jobb szeme felfelé bámult a fél lábon álló bronz Mercur-szobrocskára, a bal pedig mosolygott, szemhéja remegett, könnyeket seperve nedves, rég nem borotvált arcára; Szamgin apa torkából hörgés tört elő.

— Km... Dm...

A Szamgin fiú néhány másodpercig nézte, majd lehajtotta a fejét, és lehunyta a szemét, hogy ne lássa. A dívány fejé-

nél, mintegy gránitból kivésve, ott állt a szürke asszony, és dörmögő hangon, a magánhangzókat megkettőzve, a szavakat eltorzítva, magyarázta:

— Kéét széélütéés. Az egyi-ik kicsi-i, nem számi-ít!

Arca széles volt, fogatlan, a szája nagy, orra kissé lelapított, pofacsontján a bal szem alatt bársonyos anyajegy.

— Kéét ffiú — mondta s odamutatta Klimnek két ujját, mint ahogyan a gyerekeknek mutatják a szarvat.

„Mit kezdek majd ezzel a nővel?" — kérdezte önmagától Klim, és hogy ne hallja apját, a vendéglő beszüremlő zsivajára figyelt. A zenekar abbahagyta a játékot, és abban a percben kezdett rá megint, amikor a szobában egy másik, ugyanolyan szürke nőalak jelent meg, de fiatalabb, igen karcsú, szép idomú, pisze orrán csíptető volt. Csodálkozva pillantott Klimre, és halkan, lágyan ejtve a szavakat, megkérdezte:

— Maga nem Dimitri, maga Kilim? Ó, értem!

A másik asszony kővé dermedt arcához képest ez az arc kellemesnek tetszett. A nő tenyerével elsimította a beteg felborzolódó haját, kendőjével megtörülte könnyező szemét, ősz-borostás arcát, és ezután minden igen jó, egyszerű volt. Legelőször is jólesett, hogy nyomban kivezette Klimet apja szobájából; a félholt arc láttán Klim nyomasztóan érezte magát, és ijesztő volt hallania, hogy a lassú, érzelmes keringőt zengő hegedűk és klarinétok odakint nem tudják elfojtani a haldokló hörgését és nyögését.

Az ebédlőben, amelynek falait világos faburkolat borította, az asztalon pedig nikkelezett szamovár duruzsolt, az asszony így kezdte:

— Én nevem Aino, Anna Alekszejevna is lehet nevezni. Ő — az apa szobájába nyíló ajtóra mutatott —: Krisztina nővérem.

Cigarettára gyújtott, és arca előtt sokáig rázogatta a gyufát, amely nem akart elaludni, s a lángocska visszfénye csíptetője üvegén tükröződött. Amikor pedig a gyufa ráégett az ujjaira, bedobta a hamutartóba, és ajkához emelte egyik ujját, mintha meg akarná csókolni.

— Hogyan tudta meg? — kérdezte. — Én Dmitri küldtem távirat.

Klim nyugodtan megmagyarázta, hogy bátyja, mivel rendőri felügyelet alatt áll, nem jöhet ide, és anyjához továbbította a táviratot.

— Úgy — mondta az asszony, kitöltve a teát. — Igen, nem kapta meg távirat, letöltötte idő több mint egy hónap már, kicsit gyalogolt etnográfusokkal. Levél jött: érkez napokban.

Hangja erős volt, de árnyalatokban szegény, s bár hibásan beszélt, mégsem keresgélte sokáig a szavakat.

— Akar megvárni őt, és vele beszélni vagyonról, vagy nem akar? — kérdezte az asszony, s Klim elé tolta a poharat.

Szamgint kissé zavarba ejtette a nő jólértesültsége Dmitrijről, és udvariasan, de határozottan kijelentette, hogy nem támaszt semmiféle igényt az örökségre; az asszony mosolyogva pillantott rá, ettől szája szöglete kissé feljebb húzódott, és arca rövidebb lett.

— Nem? — felelte. — Ez kellemetlen, és el kell intéz rögtön, hogy ne zavar. Mondom röviden: van végrendelkezés, így hívják? Elolvashat és láthat: a ház és itt minden — karjával széles mozdulatot tett — és még sok más az enyém, mert vannak gyerekek, két fiúcska. Valamicske Dimitrinek, magának pedig semmi. Ez nem igazság, azt hiszem. Igazság kell tenni, mikor bátyja megjön.

Klim még egyszer megismételte, hogy neki nem kell semmi, a nő azonban elmosolyodott:

— Ezt azért mondani, mert még fiatal, és nem tud, menynyire kell a pénz.

Arca még lágyabb, kellemesebb lett egy percre, majd ajka egyetlen egyenes vonalba préselődött, keskeny, gyér szemöldöke összehúzódott, és arca tiltakozó kifejezést öltött:

— A maga apja igazi orosz volt, akár egy gyermek — mondta és a szeme kissé pirosabb lett. Elfordult, hallgatózott. A zenekar valami bravúros számot játszott, a muzsika azonban tompítva szűrődött be, és kívülről semmi más nem hallatszott. A házban is olyan csend volt, mintha messze a városon kívül volna.

„Úgy beszél az apámról, mintha már nem élne" — állapította meg Klim, az asszony pedig mintha vitatkozna valakivel, makacsul folytatta s topogott; Klim hallotta, ahogy odakoppantja a talpát, fel sem emelve a sarkát.

— Jó ember volt. Ismert minden, csak önmagát nem tudott megismerni. Ült itt és amott — a szoba szögleteire mutatott —, de sosem volt otthon. Vannak ilyen emberek, akik sohasem tudnak otthon lenni, ezek az oroszok, azt hiszem. Ért engem?

Klim beleegyezően lehajtotta a fejét.

Az asszony már egész halkan folytatta:

— Játszott preferánsz, de azon járt az esze, hogy az angol nép elbutul a sporttól; ez izgatta, és mindig veszített. De szerették, mert veszített és nyert is, de nem kártyán. Ilyen volt... nevetséges, nevetséges!

Szürke szeme megint és már erősebben elvörösödött, de közben mosolygott, kivillantva igen sűrű, apró fehér fogait.

Szamgin úgy találta, hogy arca és alakja anyjára emlékeztet, amikor az harmincéves volt.

„Lehet, hogy apám épp emiatt szeretett belé."

De nem ez a hasonlóság volt kellemes apja élettársában, hanem érzelmi tartózkodása, szokatlan beszéde, nem mindennapi környezete; bizonyára az ő műve volt ez a tisztaság, kényelem, az egyszerű, de szép, könnyű és erős bútorok s a falon az élénk színű olajfestmények. Tetszett, hogy olyan szépen, és meglehet, találóan fogalmazza meg apja nekrológját. Még azt sem vélte feleslegesnek, amikor az asszony rövid gondolkodás után, fejét csóválva, halkan és szomorúan így szólt:

— Nagyon jó szervezete volt, de kicsit bőven ivott vörös bor, és zsírosan evett. Nem akart vigyázni maga, mint paraszt, aki idegen lovon ül.

Belépett a szoborszerű nővér: amint a székre ereszkedett, csípőben és térdben valósággal megtört; és bár eléggé telt volt, minden mozdulata karikatúraszerűen szögletesnek látszott. Aino megkérdezte Klimtől, hol szállt meg.

— Elküldök a holmijáért — ajánlotta, mikor azonban Klim szabadkozott, az asszony egyszerűen, de határozottan csak ennyit mondott: — Szégyellném, ha fiú nem ott lakik, ahol apja haldoklik.

Egyáltalán minden szokatlanul egyszerűen és könnyen történt, és alig lehetett érezni, szinte elfelejtődött, hogy az apa haldoklik. Ivan Szamgin harmadnap halt meg, reggeli hat óra tájban, amikor mindenki aludt a házban, és bizonyára csak Aino volt ébren: bekopogott Klim szobájának ajtaján, és igen hangosan s különösen mély hangon közölte:

— Ivan meghalt.

Két nap készülődésben telt el, de nyoma sem volt annak a zűrzavarnak és értelmetlen sürgés-forgásnak, amelyet Klim az oroszországi temetéseknél megfigyelt. Kissé kényelmetlen volt fogadnia apja orosz ismerőseinek részvétét, és különösen untatta a fiatal pap, aki titokzatosan, halkan, és elragadtatással beszélt a halottról, mint egy olyan emberről, aki váratlanul valami dicséretes tettet vitt véghez. De a pap is, aki arcra Tagilszkijhoz hasonlított, kellemes és szemlátomást igen boldog ember volt: nyájas mosolyt sugárzott, s igen magas tenor hangon énekelt, kereken, pontosan ejtve ki az ének szavait; nyilván ritkán temetett, és nagyon örült az alkalomnak, hogy megmutathatja művészetét.

Aino feketében haladt a koporsó mögött, egyenesen, fejét magasra emelte, arca mozdulatlan volt, tiltakozó, de még akkor sem fakadt sírva, amikor a koporsót leeresztették a gödörbe, csupán felhúzta vállát, és kissé meggörnyedt. Klimnek kedve támadt, hogy megnyerje rokonszenvét; hazafelé menet megkérdezte, hol vannak a gyerekek.

— Ó! Nincsenek itt, persze. Gyerekek nem kell látni beteg és halott apa, és semmilyen halott sem, amíg kicsinyek. Már rég elvittem őket anyámhoz és fivéremhez. Ő mezőgazdász és nős, gyermek pedig nincsen, és felesége nevetséges irigységgel imádja enyéimet.

Másnap Klim el akart utazni, az asszony azonban nagyon elcsodálkozott, és nem engedte.

— Hogy lehet ez? Nem látta fivérét annyi év, és nem akar

találkozni vele? Ez nem szép. És a végrendelet is beszélni kell.

Szamgin elszégyellte magát, de megmondta, hogy bátyja megérkezéséig szeretné megnézni Finnországot.

— Úgy. Megnézni Suomit, ezt szabad! — engedélyezte az asszony. — Megadom néhány barát címét, elutazhat ide meg oda, és megmutatják magának az ország.

A Saimaa-csatornán indult el, volt Kotkában, Helsingforsban, Abóban, és majdnem egy hónapig csavargott kellemesen ebben a csodálatos országban, amelyet eddig csupán gimnáziumi földrajzkönyve, meg még valamilyen más könyv alapján ismert, melyből csupán ez a mondat maradt meg emlékezetében:

„Itt vagyok a mocsarak, tavak és csenevész erdők, a gránit és homok vigasztalan országának szívében, a zord természet komor mostohagyermekeinek földjén."

Volt ebben a mondatban valami külsőleges igazság, egy azok közül, amelyeket könnyen elfogadott, ha kellemesnek vagy hasznosnak találta. Itt azonban, a mocsarak, erdők és gránit közepette, olyan csinos városokat és jó utakat látott, amilyenek nem voltak Oroszországban, pompás iskolaépületeket látott, jól táplált marhákat az erdőszéleken; látta, hogy minden talpalatnyi földet gondosan megművelnek, elkerítenek, és a lassú finnek mindenütt szívósan dolgoznak, legyőzve a követ és mocsarat.

— Hyvä peivä[12] — mondták neki a foguk közt, saját méltóságuk teljes tudatában.

Tetszett neki, hogy ezek az emberek oda építik a házukat, ahová tudják vagy akarják, és ezért minden egyes majorság valósággal emlékműnek tetszett, melyet gazdája önmagának emelt. Umala és Ukko országában komoly csendesség honolt, amelyet különös módon fokozott a tehenek kolompjának mélabús csörömpölése; ez azonban nem a

[12] *Jó napot.*

kietlen és fáradt orosz mezők csendje volt, hanem egy erős, hallgatag nép nyugodt biztonságának csendje, azé a meggyőződésé, hogy joga van úgy élni, ahogyan él.

Szamginnak eszébe jutott, hogy gyerekkorában olvasta a „Kalevalá"-t, amelyet anyjától kapott ajándékba; versei nem tudtak belevésődni emlékezetébe, unalmasnak tartotta a könyvet, anyja azonban mégis rávette, hogy végigolvassa. És most az élmények forgatagában felötlöttek benne Suomi hőseinek epikus alakjai, akik Hiisa és Luoha, a zord természet elemi erői ellen harcolnak, Orpheusa, Väinämöinen, akit anyja, Ilmatar harminc esztendeig hordozott méhében, a vidám Lemminkäinen, a finnek Baldurja, Ilmarinen, aki Sampót, az ország kincsét kovácsolta.

„Lám, ez a nép megérdemelte a szabadsághoz való jogot" — okoskodott Szamgin, és felháborodva emlékezett vissza, mint holmi sikertelen csalási kísérletre, hogy magasztalták neki az orosz parasztot, aki képtelen rendesen élni földjén, amely összehasonlíthatatlanul bőkezűbb és nyájasabb, mint ez az összevissza szabdalt, terméketlen ország.

„Igen, itt tudnak élni" — összegezte véleményét, miután megfordult Aino néhány barátjának sajátos kényelemmel berendezett házában; ezek a vendégszerető és egyenes lelkű emberek jól ismerték az orosz életet, az orosz művészetet, de hiányzott belőlük a jellegzetesen orosz szenvedély, hogy a világ legtökéletesebb berendezéséről vitatkozzanak, saját országukat pedig úgy ismerték, mint kedvenc költőjük verseskötetét.

Csodálatos volt a meleg, holdas éjszakák dermedt csendje, furcsán sűrűek és lágyak az árnyak, idegenek a szagok; Klim úgy találta, hogy valamennyi eggyé olvad össze: egészséges, izzadt asszony szagává. Általában lírai hangulat fogta el, szokatlan, kellemes gondtalanságban élt; ritkán ötlött fel benne gondolat, akkor is alig izgatta, és könnyen eltűnt.

Viborgba azonban a friss élmények bőségétől kissé fáradtan tért vissza; olyan hangulatban volt, mint a hivatalnok, aki kénytelen újra nekilátni unalmas munkájának. A bátyja viszontlátása sem érdekelte, sőt véget nem érő politikai el-

mefuttatással, panaszos elbeszélésekkel fenyegette, valamint a száműzöttek életéről, apjukról való visszaemlékezésekkel, róla pedig Dmitrij természetesen nem tud szebbet mondani, mint Aino mondott.

Dmitrij halk, óvatos, de mégis lomha és esetlen örömmel fogadta; fájdalmas-erősen vállon ragadta kemény ujjaival, pislogva-mosolyogva, fürkészőn pillantott Klim szemébe, és öblös hangon, helyeslőn állapította meg:

— Hogy megférfiasodtál! No, megcsókoljuk egymást?

Tarka kartoningében, kifakult, gyűrött kabátjában, falusi parasztasszony cipőjéhez hasonló lábbelijében szegény boltosra emlékeztetett. Haja körben volt nyírva, parasztosan; hámló orrú, széltől cserzett, széles arcát sűrűn benőtte a sötét szakáll, szemében mámor fénylett, sőt talán némi bűnbánat.

— Én meg már hatodik napja itt vagyok — mondta halkan, mintegy engedelmeskedve a ház csendjének. — Rendkívül érdekes sétákat tettem, a hatóságok kegyéből, több mint ötszáz versztát gyalogoltam. Mennyi dalt hallottam: csodálatosak. Apa meg közben, bizo-ony... — Megvakarta füle tövét, s Ainóra pillantott. — Mégiscsak idő előtt történt...

Ainóval nyilván már jó barátságban volt. Klimnek úgy tetszett, hogy a nő a cigarettafüstön keresztül azzal a plátói gyönyörűséggel néz Dmitrijre, amellyel olykor az asszonyok az érdekes kamaszokat nézik. Aino meg is jegyezte Klimnek:

— Jobban hasonlít az apjára, mint maga, azt hiszem.

Ezt akkor mondta, amikor Dmitrij egy percre kiment a szobából. Egy ezüst dohányszelencét hozott be.

— Nesze, ajándék. Jelizaveta Petrovna cárnő idejében készült Usztyugban. Nem rossz, mi? Ott fent összeszedtem némi anyagot, cikket írok erről a művészetről. Ainónak Alekszej Mihajlovics cár boroskupáját ajándékoztam...

Klim gyönyörködött a kupában s megkérdezte:

— Nem volt ott unalmas az élet?

— Ugyan! Nagyon érdekes vidék az, öcsém.

Világos volt, hogy Dmitrij együgyűsége nemcsak hogy nem tűnt el, hanem szinte még fokozódott is. Parasztossága természetesnek látszott, és szelíd jelleméről s a környezethez való alkalmazkodásáról beszélt Klimnek.

„Az ilyeneknek könnyű az életük" — gondolta Klim, miközben Dmitrij elbeszélését hallgatta az északi tengerpart lakóiról, a halászatról. Beszéd közben Dmitrij olyan gyönyörűséggel szürcsölte a teát, mint valami kocsis, mosolygott, és nem fukarkodott a felsőfokú jelzőkkel.

— A legelpusztíthatatlanabb fajta. A legcsodálatosabb dolog.

— No és most hazamégy? — kérdezte Klim.

— Haza, mármint...? Nem — válaszolta határozottan Dmitrij; lesütötte szemét, és tenyerével megtörülte nedves bajuszát; bajusza belecsüngött a szájába, és ez fokozta jóságos arckifejezését. — Én, tudod, ki nem állhatom Varavkát. Aztán meg ott van a „Vidékünk", a leghitványabb lapocska! És ördög tudja! valahogy rátelepszik mindenre, a házakra, az erdőkre, az emberekre...

„Ostobaság így beszélni egy idegen nő előtt" — gondolta Klim, bátyja pedig folytatta:

— Pszkovban telepszem le. A fővárosok, egyetemi városok persze tilosak számomra. Pszkovban maradok őszig, azután Poltavába kérem magam. Ide két hétre engedtek, és mindennap jelentkeznem kell a rendőrségen. Nos, hát te hogyan élsz? Úgy emlékszem, téged nem elégített ki a marxizmus?

Klim mosolyogva gondolta: „Kezdődik."

Eszébe jutott Tomilin, és oktatóan jelentette ki:

— Ahhoz, hogy az ember jól megértsen valamit, nem kell sietve hinnie benne: a megismerés ereje a kétkedésben rejlik.

— Én is így gondolom — jegyezte meg bólintva Aino.

Dmitrij az asszonyra pillantott, majd a fivérére, aki bizonyára összeszorította fogát; arca mulatságosan kiszélesedett, pofacsontjain a szőrszálak felborzolódtak, legyintett, hangosan sóhajtott, és arcát simogatva, így szólt:

— Ott, tudod, sokat gondolkozik az ember mindenről. Ember kevés van, csupa természet vesz körül, ijesztő a táj. Üresség, ami tartalmat követel, tudod. Amikor áttelepítettek Mezenybe...

— Miért? — érdeklődött Klim.

— Az ördög tudja! Fejükbe vették, hogy el akartam szökni Usztyugból. Nos, tizenhárom hónap múlva visszakergettek Usztyugba. Nem panaszkodom: rendkívül érdekes vidéket láttam!

Elmosolyodott, tenyerét végighúzta az arcán, lesimította szakállát.

— Egyszóval Mezenybe. Nem nagy falu, vagy kétezer lakosa van. És a tenger: a Midgard sárkány, amely gyűrűjébe szorítja a földet... Fehér a neve, de nem illik rá: olyan ónszínű és undok fajta, üvölt, bömböl, főként éjszaka, az éjszakának pedig se vége, se hossza! És mindenféle huncutságok, mint például az északi fény. Amikor először láttam ezt a tűzorgiát, milliónyi szivárvány észbontó, néma varázslatát, nem szégyellem beismerni, inamba szállt a bátorságom! Egy ideig úgy éltem, akár az őrült, üresnek éreztem magam, mint a szappanbuborék, amely visszaveri a hideg lángnak ezt a játékát. Világok égnek el, és én puszta szemlélője vagyok a katasztrófának.

Dmitrij vaksin hunyorgott, és tenyerével letörülte a ráncokat széles homlokáról, de nyomban odahajolt öccséhez és megkérdezte:

— Talán az ideológia feszélyezett? Nem?

— Miért? — érdeklődött Klim.

— Az emberben van hajlam a csapongásra, szertelenségre.

— Egyházi gondolat.

— No igen, olyasmi — hagyta rá Dmitrij, rövid gondolkodás után azonban megjegyezte: — De az államjogban is előfordul.

Teát kért Ainótól, és felélénkülve mesélte:

— Házigazdám, egy tengerparti halász, egyszer azt mondta nekem: „Lám, Ivanics, te azt magyarázod, hogy az embereknek jobban, könnyebben kell élniük, pedig ezt a föld

ellenzi! És ellenzem én is, mivel látom: azok, akik jobban élnek, rosszabbak azoknál, akik rosszul élnek. Megmondom neked nyíltan, Ivanics: az én munkásaim jobbak nálam, de nem adom oda nekik a felszerelést és a ladikot, s nem állok be közéjük, ha isten engedi. Pedig, lelkemre mondom, tudom, hogy az embereim jobbak nálam, én meg rútul bánok velük, akárcsak a többi halászgazda. De csinálj csak belőlük is halászgazdát, akkor ők is az én törvényem szerint fognak élni. Lám, ez itt a bökkenő."

Dmitrij kelletlenül, nehézkesen kezdte az elbeszélést, de hamarosan megélénkült, és szaporábban beszélt, egyes szavakat széthúzott és megnyomott; tenyere élével pedig a levegőt hasogatta. Klim ráeszmélt, hogy bátyja valaki másnak a beszédmodorát próbálja utánozni, és úgy találta, hogy ez nem sikerül neki.

„Tehetségtelen."

Dmitrij elhallgatott, és várakozó, kérdő pillantása erre a megjegyzésre kényszerítette Klimet:

— Úgy látszik, ezt az embert nem feszélyezte az ideológia.

— Rossz ember — állapította meg határozottan Aino.

— Úgy gondolja? — kérdezte Dmitrij, az asszonyt fürkészve.

— Ó, igen, úgy gondolom. Nem tudom, hogyan fejezni ki magam, de nagyon rossz!

Dmitrij homlokát ráncolta, felsóhajtott.

— Nos, itt valami olyasmit kell tudni, amit én nem tudok — morogta. Fivéréhez fordult, és így folytatta: — Megpróbáltam beszélni az emberekkel, de nem értik. Illetve értik, de nem fogadják be. Én gyakorlatlan propagandista vagyok, nem meggyőző. Arrafelé mindenki individualista... nem tántorítod el őket! Az egyik azt mondta: „Minek törődjem én másokkal, ha ők nem is gondolnak rám?" A másik pedig így beszél: „Lehet, hogy holnap a tenger a halálomat követeli, te meg azt hajtogatod, hogy tíz évre előre osszam be az életem." És a többi is mind ebben a hangnemben...

Dmitrij zavart embernek látszott, és Klim kellemesen ta-

pasztalta ezt, kellemesen vette újra tudomásul, hogy az egyszerű élet erősebb a bölcs könyveknél, amelyeket bátyja habzsol.

Megint a fesztelen testtartásban ülő és cigarettázó Aino kezdett beszélni.

— Ezek igen tömör gondolatok, erős emberek gondolatai. Én szeretem erős emberek, bizony! Akik nem tudnak egyedül megélni, azok elpusztul, mint felesleges ágacska a fán, akik viszont táplálni tudják maguk a napfénnyel, azok megélnek, és mindig jól cselekednek mindent, úgy, ahogy kell. Nagyon sokat kell dolgozni és gyűjteni, hogy mindenkinek meglegyen minden. Úgy élünk, mint expedíció, amely ismeretlen vidékre készül, ahol még senki sem járt. Gyenge emberek igen sokba kerülnek és akadályoznak. Mikor két gondolata van valakinek, egyik felesleges és káros. Az oroszoknak tíz gondolatuk is van, és mind erőtlen. Egész baromfiudvar fejükben, már én így gondolom.

Halkan felnevetett. Majd nem tudta elfojtani ásítását s kijelentette:

— Megyek aludni.

Fáradtságára hivatkozva Klim is visszavonult; magányosan akart gondolkodni a bátyjáról. Szobájába érve azonban gyorsan levetkőzött, lefeküdt és nyomban elaludt.

Reggel, a kávénál, megkérdezte bátyjától:

— Tudod, hogy Kutuzovot letartóztatták?

— Megint? Mikor? — kiáltott nagyon izgatottan Dmitrij. Miután azonban végighallgatta Klim magyarázatát, széles mosolyra derült:

— Nyizsnyij-Novgorodban van, rendőri felügyelet alatt. Állandóan leveleztem vele. Sztyepan pompás ember — jelentette ki elgondolkozva, miközben vajat kent kenyerére. És rövid hallgatás után hozzátette: — Aino tegnap egészen jól beszélt az erős emberekről.

— Az ország szellemére vall — jegyezte meg fölényesen Klim.

— Derék asszony.

— És mit tudsz Marináról?

— Semmit sem tudok — válaszolta egykedvűen Dmitrij. — Eleinte leveleztünk, azután megszakadt. Egy időben az istenről bölcselkedett, tudod, olyan könyvízűen. Ott fent, a tenger mellett sokat tűnődnek az istenről, csak győzze hallgatni az ember.

Elmosolyodott, ujjaival lerázta a kenyérmorzsákat szakálláról.

— Én, öcsém, kis híján feleségül vettem ott valakit.

— Száműzött az illető?

— Odavalósi, egy halász lánya. Tegnap az ő apjáról meséltem. Erős család. Három fiú, két lány.

Durván cibálta szakállát és felsóhajtott:

— Arrafelé, tudod, elhatalmasodik az emberen a vágy, hogy megküzdjön a tengerrel, a tundrával. Hogy megvesse a lábát. És a nő is erősen vonzza az embert. Ott a nők szinte csodás lények...

Belépett Aino. Mosolygott, s Klimre mutatott:

— Valaki látni akarja, beküldjem?

— Engem? — csodálkozott Klim és felállt.

— Magát, magát — bólintott kétszer is az asszony, majd eltűnt, és egy perc múlva egy hosszú hajú, hórihorgas, ismeretlen férfi lépett a szobába.

— Ön Klim Szamgin? — kérdezte, mint valami rendőr; bizalmatlanul vizsgálta a szobát, Szamgint, majd Dmitrijre mutatott s megkérdezte:

— És ez kicsoda?

— Dmitrij Szamgin, a bátyám.

— Ahá-á! — kiáltott fel elégedetten a vendég, és ujjai közé szorítva, átnyújtott Klimnek egy papírgombócot. — Szomovától. Óvatosan bontsa ki, vékony a papír.

Fesztelenül az asztalhoz ment és leült, Klim pedig kibontotta a papirost. Közben halk kérdés ütötte meg a fülét:

— Mikor tért vissza a száműzetésből?

Klim ezt olvasta: „Ez az ember földink, Platon Dolganov, átad valamit, hozd magaddal. L."

Klim Szamgin összegyűrte a cédulát, és erős vágyat érzett, hogy goromba szavakkal jól lehordja Ljubasát. Meg-

lepően csökönyös volt ez a gátlás nélküli leányzó abban a törekvésben, hogy hálójába ejtse őt. Belebogozza a „működés"-be. Klim az ajtónál állt, és lopva vizsgálgatta fesztelenül viselkedő vendégét, aki Katyin író egyik látogatójához hasonlított, s egyébként is olyan lényre emlékeztetett, aki a „feledés homályából" bukkant fel.

Klim nem nézett a háziasszonyra, mivel attól félt, hogy világos szemében rosszallást vesz észre; Aino a pohárszék előtt állt, és már harmadszor főzött kávét, Dmitrij pedig buzgón fogyasztotta.

— Iszik kávét? — kérdezte nyájasan Dolganovtól az asszony.

— De még mennyire! — mondta a vendég, és erősen összeszorította kinyújtott lábát, s mint valami sorompóval, elállta Aino útját az asztalhoz. Szamgin már összerezzent: úgy rémlett, Dolganov szemtelenkedik, amikor azonban Aino — nyilvánvalóan szándékosan! — felvonta szoknyáját, és átlépett a férfi lába szárán, Dolganov helyeslőn állapította meg:

— Ügyes! Bocsásson meg: úgy elfáradtam, hogy akár az asztal alá is lefeküdnék.

— Nem kell asztal alá — tanácsolta Aino olyan hangon, ahogyan bizonyára a gyermekeivel szokott beszélni.

— Finn? — kérdezte Dolganov, Ainót méregetve; az asszony nyájas biccentéssel felelt, mire a vendég, szintén biccentve megjegyezte: — Mindjárt látni.

Klim Szamgin félbeszakította a párbeszédet; szorosan odalépett Dolganovhoz, és dühösen megkérdezte:

— Maga ismeri a tartalmát ennek a levélkének?

— Hát persze. Csak mondja meg neki, hogy elkéstem; különben bizonyára már ő is tudja.

Felhörpintette a tűzforró kávét, és körülnézett, némán visszaadta a poharat a háziasszonynak, felállt, s nyomban gólyalábon járó törpére hasonlított. Klim azt gondolta, búcsúzni akar és elmegy. Dolganov azonban a falhoz lépett, megkopogtatta a faburkolatot és megdicsérte:

— Praktikus. Milyen fából van?

— Juharfából — felelte sietve Dmitrij.

— Nem — mondta a háziasszony.

— Nos, mindegy — legyintett Dolganov, és kabátja szárnyát szétcsapva, megint letelepedett, s lábát kezdte simogatni; a háziasszony pedig hátravetette a fejét, felkacagott s nevetve kiáltozta:

— Hát akkor minek... ah, ha úgyis mindegy, akkor minek kérdezni?

Dolganov csodálkozva pillantott rá, elmosolyodott, és hirtelen ő is fergeteges kacagásra fakadt, ugrándozott a széken, dülöngélt; miután pedig megelégelte a nevetést, így szólt Dmitrijhez:

— Milyen mulatságos asszony!

Tenyerét combja alá dugta, és Ainóhoz fordult:

— Persze hogy ostobaság! De hisz elég ostobaságot mond az ember. És biztosan magával is megesik.

Ez még jobban megnevettette az asszonyt, Dolganov azonban már nem figyelt rá, hanem Dmitrijt nézte, mint valami régi barátot, akinek látása csendes örömre hangolja, nézte és mesélt:

— Reumám van, pokolian fáj a lábam. Minden ok nélkül tizenegy hónapig ültem a börtönben. Nyirkos hely, megvész az ember az unalomtól!

Ez a mulatságos jelenet nem csillapította Klim aggodalmát, hogy ez az ember majd valami ostobaságot mond vagy cselekszik, ami már nem lesz mulatságos. Dolganov már akkor nem tetszett neki, amikor belépett, különösképp pedig attól a pillanattól kezdve, amikor maga alá dugta a kezét, amit már nem tréfás szándékkal tett. Szamgin már alaposan szemügyre vett jó néhány csodabogarat, és bizonyos volt benne, hogy a különcség csupán feltűnés-hajhászás, együgyű eredetieskedés. Dolganov képtelenül öltözködött: keskeny vállára ócska, gyűrött kabát borult, alatta oldalgombos kék ing, hosszú lábán meglehetősen új, szürke nadrág valamilyen durva anyagból. Arca is gyűrött volt; szürke haja gyér, háncsszínű; állán a szőr hegyes szakállnak ígérkezett; szép ívű szája szögletében hosszú, vékony bajusz csüngött alá,

és eltorzította száját. Öreges és igen mozgékony arcát azonban eleven, gunyoros, aranyló színű és kellemes szempár világította meg.

„Ostoba, lányos szemű" — állapította meg Szamgin, miközben Dolganov hajlékony basszusát hallgatta.

— Csak annyi szórakozásom akadt, hogy veszekedtem a börtönparancsnokunkkal; egy tunya, részeges alakkal, aki úgy járt-kelt a cellákban, akár egy szörnyeteg, és „keresi, kit nyeljen le", minduntalan botrányt csapott, mintha kocsmában volna. Én meg ingereltem: „Ne játssza a mumust, hisz csak puszta unalomból csinálja, maga alapjában véve nem rossz fiú, noha csak gyalogsági." Ő pedig utász volt, és szörnyen haragudott, ha gyalogosnak neveztem. Ordított: „Én magának nem vagyok fiú, a nagyapja lehetnék!" Sokáig marakodtunk, aztán kijelentette: „Maga Dolganov, aláássa a tekintélyemet, ördög és pokol!" No, nevettünk is rajta; persze csak csendesen, hogy csorbát ne szenvedjen a tekintélye. Rábeszéltem, hogy létesítsen könyvkötőműhelyt...

Aino az asztalra könyökölve, félig nyitott szájjal hallgatta, és arcán megrökönyödés tükröződött. Fekete ruha volt rajta — mellén hagymafej nagyságú gombok —, világoszöld öv fűzte össze, két vége a padlóra csüngött.

„Nem hiszi egyetlen szavát sem" — állapította meg Klim, Dolganov pedig váratlanul megkérdezte Dmitrijtől:

— Narodnyik?

— Marxista — válaszolta mosolyogva az idősebbik Szamgin.

— Még mit nem? — csodálkozott Dolganov és felsóhajtott: — Nem is látszik magán. Olyan igazi orosz arca van, és különben is... A marxista tiszta csillogó elme, mindenre a német filozófia tornyából tekint, Hegel szemével, aki ezt vallotta: „Emberek az oroszok is", és Mommsenéval, aki fennen hirdette: „Üssétek a szlávok koponyáját."

Beszéd közben Dolganov úgy figyelte Klimet, hogy az megértette: ez a csodabogár harcra készülődik, haját két kezével a tarkójára dobta, ahol csúnya csomóba borzoló-

dott. Haja egyenetlenül borította a fejét, mintha koponyája kovácsolt szegfej alakú volna. Mindjobban belemelegedett a prédikátori stílusba, szidta Tratschkét, Bismarckot, meg néhány németet, akit Klim nem ismert, és érezni lehetett, hogy megszokta és érti a szónoklást.

— Szerfölött sajnálatos, hogy Nyikolaj Mihajlovszkij és általában a mieink „bibliai félelmükben" nem merik elismerni a narodnyikok szellemi kapcsolatát a szlavofilizmussal. Nem számít, hogy a szlavofilek urak, hiszen Ragyiscsev, Herzen, Bakunyin, vannak elegen, szintén azok. Pedig éppen a szlavofilek világították meg az orosz nép igazi sajátosságát. A népet nem a megyei statisztikai adatgyűjtemények számjegyeiből lehet megérteni, hanem a folklóron keresztül; Kirejevszkij, Afanaszjev, Szaharov, Sznyegirjov: lám, ezek azt tanítják, hogy meg kell hallgatni a nép lelkét!

Dolganov arca ráncba húzódott, haragot erőltetett magára, de a szeme akadályozta ebben: egyre lelkesebben és nyájasabban ragyogott. És hajlékony basszus hangján minél mérgesebb szavakat mondott, Szamgin annál világosabban látta, hogy ez az ember képten haragudni. A szavakkal nem fukarkodott, a marxizmust „a haszonról szóló német–zsidó tanítás"-nak nevezte; Dmitrij homlokát ráncolva hallgatta, s kérdőn tekintett öccsére, mintha tőle várná az ellenvetést, és maga nem merne vitatkozni. Aino békésen mosolygott, de világos volt, hogy ő is türelmetlenül vár valamire, és ez egy fölényes megjegyzésre késztette Klimet:

— Elavult dolog ez már, tudja, kissé újságízű.

Dolganov kivicsorította erős, sárga fogait: nyilván valami éleset akart mondani, de csak megrántotta a bajuszát, és becsukta a száját. De azután folytatta, dülöngélt a széken, s tenyerével térdét dörzsölte:

— Az a gondolat, hogy „a tudatot a lét határozza meg", igen káros gondolat: ez az embert arra kárhoztatja, hogy gépiesen elraktározza a lét benyomásait, és nem tudja megmagyarázni, a valóság engedelmes rabszolgája miféle erővel alakítja át. Pedig a valóság sosem volt, és nem is lesz jobb

az embernél, sosem elégítette ki, és nem is fogja kielégíteni.

— Maga papnövendék? — kérdezte önmaga számára is váratlanul Klim, hogy fékezze mérgét; bosszantotta, hogy ez az ember sok olyasmit mond, és nyilván több olyat tud mondani, amivel ő, Klim Szamgin, titkon rokonszenvezik.

— Igen, papnövendék vagyok! Hát aztán? — kiáltott fel Dolganov; meglendítette karját, és kissé felugrott a széken, mintha ezzel a lendülettel a magasba akarna röpülni.

„Micsoda emberutánzat, olyan mint valami gyermekrajz — állapította meg Szamgin. — Különös, hogy Dmitrij nem vitatkozik vele."

— Papnövendék vagyok — ismételte Dolganov, és haját megint hátravetette a tarkójára, úgyhogy előbukkant kérdőjelhez hasonló fülkagylója. — Meggyőződésem továbbá, hogy a világot csak képzelettel lehet megérteni, nem pedig okoskodással. Az ember elsősorban művész. Az okoskodás csupán rendet teremt a tapasztalatok között, úgy bizony!

— Ez idealizmus — állapította meg kelletlenül Dmitrij.

— Persze hogy az! És miért ne? Mi mással lehet emberivé formálni az állati ösztönöket, ha nem idealizmussal? Lám, maguk belemélyednek a közgazdaságtanba, elvetik a politikai harc szükségességét, de a nép nem követi magukat, a maguk vulgáris materializmusát, mert érzi a politikai szabadság értékét, és mert saját vezetőket akar, akik közel állnak hozzá testben és lélekben, maguk pedig idegenek!

Felállt, előrehajolt, kinyújtotta nyakát és haja homlokába, arcába hullt; hátratette kezét, és diadalmas mosollyal folytatta:

— Maguk, Marx-fiókák, lényegében a nihilisták szellemi gyermekei, de már akarnak hinni, a rossz örökség azonban gátolja magukat. Tehetetlenségükben ezért választották minden hitvallás közül a legjámborabbat.

Csúfondáros kacaja kisfiúsan csengett, és egyáltalán nem illett hórihorgas alakjához és öreges arcához.

— Zavaros fejűek — sóhajtotta és begombolta kabátját. —

De végül majd mégiscsak velünk tartanak. A maguk apolitizmusa nem lesz hosszú életű.

Kezet nyújtott Ainónak.

— Hová megy? — kérdezte az asszony.

— Tornióba. Hiszen tudja — válaszolt mosolyogva.

Aino fejét csóválta, s tetőtől talpig végigmérte, a férfi pedig gondtalanul legyintett:

— Sebaj! Majd felöltöztetnek, megnyírnak...

Aino mindkét kezével megragadta Dolganov kezét és megrázta:

— Szerencsés utat!

— Nos, minden jót, felebarátaim — búcsúzott Dolganov.

Ainóval együtt ment ki. A két Szamgin pedig egymásra pillantott: mindegyik várta, mit mond a másik. Dmitrij a falhoz lépett, megállt egy kép előtt, és halkan így szólt:

— Tehát külföldre megy.

— Csodabogár — jegyezte meg szemüvegét dörzsölve Klim.

— Igen — válaszolta az idősebb fivér, s nem nézett rá. — Én azonban már láttam efféléket. Egy különös fajtája a narodnyikoknak. Usztyugban volt egy egyetemista, kazanyi. Áhítattal hallgatták, engem pedig... hát nem nagyon!... Furcsa, izgató érzésem van — dünnyögte. — Mintha láttam volna ezt a fickót Usztyugban az elutazásom előtti napon. Hárman érkeztek oda, és akkor ő is köztük volt. Csodálatos hasonlóság.

Dmitrij hirtelen megfordult, és nehéz léptekkel odament öccséhez, s elébe állt:

— Ide figyelj, szörnyen kellemetlen ez... egyszerűen nem rendes dolog, hogy apa semmit sem hagyott neked...

— Badarság! — mondta Klim. — Nem is akarok beszélni róla.

— Ugyan, hallgass meg! — folytatta esdeklő hangon Dmitrij, és esetlenül széttárta karját. — Négyezer maradt, illetve öt. Vedd el a felét, jó? Nekem le kellene mondanom erről a pénzről Aino javára... de tudod, külföldre szeretnék menni, tanulnom kell...

Klim szigorúan letorkolta:

— Aino bizonyára éppen eleget kapott, hogy felnevelhesse a gyerekeket, és rendesen megéljen, nekem pedig semmire sincs szükségem.

— Ide figyelj...

— Többet nem beszélek erről a témáról — jelentette ki Klim, és az udvarra nyíló ablakhoz ment. — Neked pedig természetesen fontos a külföldi utazás és a tanulás...

Hosszan, megfontoltan beszélt, és csodálkozva eszmélt rá, hogy apja végrendelkezése sérti. Nem érezte akkor, amikor Aino közölte, hogy apja semmit sem hagyott rá, most azonban bántotta az igazságtalanság, és minél tovább beszélt, annál jobban marta a sérelem.

„Pfuj, micsoda ostobaság!" — korholta önmagát gondolatban, ez azonban nem segített; kedve támadt, hogy valami csípőset mondjon bátyjának, vagy pedig apját bírálja. Ezt a vágyát oly nehéz volt leküzdenie, hogy már bele is fogott.

— A rokonszenv és ellenszenv törvénye, vagy szeszélye... — akkor azonban belépett Aino, és nyomban igen élénken beszélni kezdett:

— Lám, ez igazi orosz ember, inkább mint maguk kettő, én legalább úgy hiszem. Emlékeznek Zlatovratszkij „Arany szív"-ére? Hát igen! Olyan csodálatosan beszélt a börtönparancsnokról, bizony! Ó, az ilyen sok minden képes! Neki fognak hallgatni, hinni, szeretni emberek. Ő tud... hogy is mondják? tud vigasztalni. Így van? Ő jó pap!

— Éppen ez az — mondta Klim. — Vigasztaló.

— Igen, igen, ezt gondolom! Nem igaz? — kérdezte Aino, fürkészőn pillantva Klim arcába, és hirtelen megfenyegette az ujjával: — Maga szigorú ám! — És a homlokát ráncoló Dmitrijhez fordult: — Rendkívül nehéz nyelv, finom hallás követel: vigasz, vigad, vigasztal, vigadnak. Ivan egyszer nagyon nevetett, mikor azt mondtam: kocsmában vigasz... És miért vigasz? Mert víg? — Megint odalépett az ifjabbik Szamginhoz. — Miért volt olyan barátságtalan vele?

— Azt gondoltam — felelt Klim —, hogy magának ez a látogatás...

— Ó, dehogy! — szakította félbe az asszony. — Én tudtam róla. Ivan mindig sokat segített ilyenek, utazzanak, ahová akarnak. Mindig írtak neki: jön valaki, és aztán jött is.

— Nos, én megyek a rendőrségre jelentkezni — jelentette ki Dmitrij. Aino vele tartott, hogy megrendelje a sírkövet.

Voltak olyan percek, amikor Klim Szamgin úgy nézegette önmagát, mint valami illusztrált könyvet, amelynek a képei egyszínűek, de különbözőképp kellemetlenek, a magyarázatok pedig nem elégítik ki, és az árvaság szomorú érzését keltik benne. Ilyen perceket élt át, amikor szobájában ült, egy sötét, csendes zugban.

Rendkívül felkavarta hirtelen fellobbanó sértődése apja s bátyja iránt, s úgy érezte, ez a sértődés kiterjed Ainóra is. Megpróbált úgy tekinteni sértődött önmagára, mint egy ismeretlen és feszélyező valakire, igyekezett gúnyosan kezelni ezt a sértődést.

„Sekélyes dolog és ostobaság" — gondolta és eszébe jutott, hogy két-háromezer rubel azért neki sem ártana, és ő is elutazhatna külföldre.

A sérelem úgy fájt, mint valami daganat a torokban, és egyre jobban megkeményedett.

„Természetesen nem a pénz a lényeg..."

Eszébe jutott, milyen tolakodóan vesződött vele apja, mennyire terhes volt ez az apai szeretet, és hogy szülei milyen közömbösen kezelték Dmitrijt. Sőt, szinte odaképzelte az apja lágy, könnyű kezét a fejére, nyakára, és megrázta a fejét. Eszébe jutott, hogyan könnyezett a kertben apja és bátyja, állítólag Nyekraszov „Orosz asszonyok"-ján. Emlékezetében felötlöttek az értelmetlen, hamuszürke, hideg szavak:

„A család az állam alapja. A vérrokonság. Már vagy tíz esztendeje idegennek éreztem az apámat... azaz nem idegennek, hanem olyan valakinek, aki csak zavar. Játszik velem" — okoskodott Szamgin, és nem értette egészen világosan: önmagát mentegeti-e vagy az apját.

Kurta szakállát csavargatta, s a szoba bizonytalan, fakó színűre festett falát nézegette; szemközt határozott, erős

ecsetvonásokkal felvázolt olajfestmény lógott: mélykék ég és zöldes hullám, amint tajtékozva a narancsszínű homokra tolul.

„Lényegében véve, e szobák kényelme hideg és zord, Moszkvában, Varvaránál, sokkal melegebb és lágyabb. Haza kell utaznom. Még ma. Különben megint szóba hozzák a végrendeletet. Nagylelkű ajánlat, persze. Igen, haza . . ."

Kiegyenesedett, megigazította szemüvegét.

Majd maga elé képzelte lilára púderezett arcú anyját, akit sértett az, hogy akkor öregedett meg, amikor még asszonynak érezte magát; elképzelte Varavkát, aki olyan kerek, akár a hordó . . .

„Pétervárott töltök egy hetet. Aztán kiruccanok még valahová. Ezeknek pedig azt mondom: táviratot kaptam. Aino meg fogja tudni, hogy nem jött távirat. Nos, hadd tudja meg."

Később azonban másként döntött: azt fogja mondani, hogy az utcán vette át a táviratot, amikor kilépett a házból. És elment sétálni, ebédnél pedig közölte, hogy elutazik. Látta, hogy Dmitrij hitt neki, a háziasszony pedig, homlokát ráncolva, a végrendeletre fordította a szót.

— Nem látok semmi okot arra, hogy megváltoztassuk apa akaratát — jelentette ki határozottan Klim.

Aino némán vállat vont.

Ebéd után Dmitrij oszlopként támasztotta a falat Klim szobájában; ujjait táncoltatta a nadrágzsebében, lába elé bámult, s ügyetlenül magyarázkodott.

— Tudod, olyan pokolian fonák dolog ez. Igazat mondtál a rokonszenv szeszélyéről. Ostoba helyzetben vagyok.

Klim úgy érezte, bátyja őszintén és mélységesen meg van rendülve.

„Annál rosszabb neki."

Aino ridegen és barátságtalanul búcsúzott Klimtől; Dmitrij ki akarta kísérni a pályaudvarra, de beleakadt a bőrönd rézsarkába, és elszakította a nadrágját.

— Ó — mondta Aino. — Így akar menni? Van másik nadrágja? Nincs? Így nem mehet a pályaudvarra!

Az ifjabb Szamgin örült, hogy bátyja nem kísérheti el, de ezt gondolta:

„Az asszony nem akarja. Ravasz némber. Ügyesen befészkelte magát."

Utazás közben érezte, hogy jelentéktelen gondolatok kötik le, de úgy találta, hogy ezek a kívülről, erőszakosan ráakaszkodó és általában hozzá mindig méltatlan gondolatok ez alkalommal szilárd elhatározássá formálódnak benne. Mivel azonban minden elhatározás korlátokat szab az embernek, Klim nem sietett kideríteni.

Pétervárott megtudta, hogy Marina nagynénjével együtt Gapszalba utazott. Szamgin néhány napot a fővárosban töltött, és élesen érezte az élet idegesítő felbolygatottságát. Nappal por szállt az utcákon az épülő házakról, a Nyevszkijen munkások hada szedte fel az úttest faburkolatát, korhadt fa szagával árasztva el a várost; az egész város szinte izzadt. A fehér éjszakák felháborították képtelenségükkel, és azzal fenyegették, hogy normális ember létére idegbeteggé teszik; úgy tetszett, a levegőben is hasonló rothadt őszi köd terjeng, amely azonban áttetsző és ingerlően csillámló por halmazállapotába szikkadt.

Az éjszakai nők tolakodóak, fantasztikusak voltak, mint valami lidérces álom, jutalmul mindegyikük paralízis progresszívával kecsegtetett; az egyik — magas, szikár teremtés, képtelen kalapban, amely alól nagy, halottszürke orr meredezett — sokáig követte Klimet.

— Bejössz, diák? Nos? Kolléga úr? — sugdosta.

Majd a fülébe duruzsolt:

Kedvesem,
Jöjj velem . . .

Mikor pedig a fiatalember rendőrrel fenyegetőzött, a nő élesen lekanyarodott a járdáról, és ráérősen, tétova járással átment az úttesten, és eltűnt Nagy Katalin szobra mögött. Szamginnak az jutott eszébe, hogy a szobor olyan, akár a cárharang, Pétervár pedig nem hasonlít orosz városhoz.

„Helyet kell változtatnom, környezetet kell cserélnem, hogy közelebb kerüljek az egyszerű, normális emberekhez" — gondolta Klim Szamgin a vasúti kocsiban, útban Moszkva felé, és úgy érezte, végre szilárd elhatározásra jutott.

Azt tervezte, már másnap hazautazik; a pályaudvarról egyenest Varvarához kocsizott, nem azért, mert látni akarta, hanem hogy szigorúan megmagyarázza Szomovának: semmi joga sincs a nyakára küldeni efféle alakokat, mint Dolganov, aki minden bizonnyal ugyanabból a képtelenségekkel és zagyvaságokkal teletömött fészekből való, ahonnan ezek a Ljutovok, Gyakonok, Gyiomidovok és általában a nyakatekert gondolkodású emberek kibújnak.

A hatalmas termetű és az idő múlása iránt érzéketlen Anfimjevna kitörő örömmel fogadta; ebben oly gazdag volt, mint fenyő a gyantában. Majd felháborodva közölte, hogy Varvara elutazott Kosztromába.

— Magukkal vitték a ripacsok, játszani! Ugyan mit fognak játszani? A pénzével játszanak, az lesz a játék!

Kötényével megtörülte arcát, melynek olyan volt a színe, mint a búzakenyér héjáé, és korholó cuppogások közepette tanácsolta:

— Elvehetnéd ezt a lányt, Klim Ivanics, igazán! Húzodhalasztod, a lány pedig vergődik, mint kutya a láncon. Ó, milyen türelmes vagy a szív dolgaiban!

Nehéz testéhez képest bámulatos fürgeséggel terített meg a teához, apró szeme, mely kerek volt, mint a gyöngyszem, és zavaros, akár a lámpaolaj, csillogott, közben pedig sopánkodott:

— Aztán itt van ez a Ljubasa is: mennyire szeretné, hogy mindenkinek jó legyen az élete, el se tudom mondani! Megint nem töltötte itthon az éjszakát, a minap pedig bemegyek reggel, hogy felkeltsem: hát ott ül a karosszékben, és alszik, az egyik cipője a földön, a másikat meg még le sem tudta húzni, máris elnyomta az álom. Sokan járnak hozzá, vőlegénye pedig még most sincs, nincs és nincs! Idegennek is fáj, bizony: érett leány, akár a citrom...

Anfimjevna jámbor törődése és anyai kesergése, ízletes

kávéja, a régi, szilárd otthon sokféle illatától átjárt szobák — mindez Szamgint is nyájasságra hangolta. Eszébe jutott Tánya Kulikova, a dajka, Dronov nagyanyja, Puskin és más nagy orosz emberek dajkái.

„Lám, ezekről az orosz asszonyokról Nyekraszov elfelejtett írni. És senki sem jegyezte fel, milyen fontos szerepük van az orosz lélek nevelésében, pedig könnyen lehet, hogy több és egészségesebb emberszeretetet oltottak neveltjeikbe, mint azok a könyveikkel másokba — tűnődött Klim. — »Lovát megfékezi vágtában, s belép az égő kunyhóba«, ez igen szép, de hasznosabb belépni a köznapi életbe, s oly mélyen belehatolni, mint ezek az egyszerű asszonyok, akik önmagukat nem kímélve tisztogatták az életet a portól, piszoktól."

Gondolata igen eredetinek tetszett, és csak fokozta azt az érzését, hogy a környezet rokon; nyomban fel is jegyezte noteszába, és elégedetten gondolta:

„Hát igen, itt melegebb az éghajlat, mint Finnországban!"

Átnézte a „Russzkije Vedomosztyi" néhány számát, és észrevétlenül elszundított a díványon; Ljubasa ébresztette fel.

— Miért aluszol fényes nappal! — kiáltotta a lány a Kolcov-vers szavaival, és a karját rángatta.

Ljubasa ernyedten ült a dívány előtt egy széken, poros cipőbe bújtatott kurta lábát kinyújtotta, s arca ünnepien ragyogott; zsebkendőjével legyezte magát, ujjaival leválasztotta izzadt halántékához tapadt hajszálait, kioldotta kék nyakkendőjét, és ujjongva újságolta:

— Klim, galambocskám! Idehallgass: megjelent „Az oroszországi szociáldemokrata párt kiáltványa". Pompásan van megírva! Gondold csak el: nekünk pártunk van!

— Ki ez a nekünk? — kérdezte Klim, és feltette szemüvegét.

— No hát, istenem! Hát nekünk, Oroszországnak! Értsd meg: ez azt jelenti, hogy vége a vitának és a marakodásnak, mindenki tudni fogja, mit kell tennie, merre kell mennie. A kiáltvány leszögezi, hogy szükséges a politikai harc, és fenn kell tartani a kapcsolatot a narodnyikokkal, érted?

Lelkesedésében egyre erősebben izzadt. Letépte nyakkendőjét, és kigombolta blúza nyakát:

— Megfulladok!

Szavait egy bábu gépies mozdulataival kísérve, idézni kezdte a „Kiáltvány"-t. Szamginnak pedig hirtelen az jutott eszébe, amikor ott a faluban felhúzták a harangot: ő lehangoltan ment a nyaraló felé, és útközben egy eszelős arcú, borzas hajú fiatal parasztasszonyt vagy lányt pillantott meg, aki térden állva, sebesen hányta a keresztet a templom felé, és ezt kiabálta a palackgyárosnak:

„Istenem! Adjon neked az isten! Küldjön néked az isten!..."

Szamgin némi hasonlóságot fedezett fel Ljubasában ezzel a parasztasszonnyal, és önkéntelenül felnevetett, s ez csak fokozta a lány örömét; Ljubasa puffadt kis kacsójával megveregette Klim térdét és sikongott:

— Nincs igazam? Az a fő, hogy a jó emberek nem fognak többé torzsalkodni, hanem mind munkához látnak!

Szamgin megpaskolta a lány kezét, noha erősebben szeretett volna ráütni.

— A „Kiáltvány"-ról majd később mesélsz, most előbb...

— Varvara? — kérdezte a lány. — Képzeld, elutazott játszani! „Ellenőrizni akarom magamat..."

— Nem róla akarok kérdezni. Éppannyira színésznő, mint te, vagy bármely más nő...

Ljubasa kiöltötte a nyelvét.

— Szamár vagy te, nem pedig szkeptikus! Hisz az utánad való bánkódásban tette, te meg a kőszívű szoknyavadászt játszod! De hogy miért vagy annyira beképzelt, fogalmam sincs. Tudod, Lida is elutazott, szintén társulattal: Kerzsenyecbe, a Volgán túlra. Írta, hogy megismerkedett valamilyen Berengyejevvel, aki a szektásokat tanulmányozza. Ő is puszta unalmában, a régi nóta. Antiszociális természet, ennyi az egész... Anfimjevna, drága anyám, hozzon nekem valami hideget!

— Nem hozok hideget — válaszolta szigorúan Anfimjevna, aki egy nyaláb frissen mosott fehérneműt cipelt be a szo-

bába. – Előbb azonban enni kell, utána majd hozok tejet a jégről...

Szamgin nem jutott hozzá, hogy megszidja a lányt, meg különben már nem is akarta: Ljubasa mulatágos lelkendezése némiképp megbékítette.

– Igen, el is felejtettem megmondani – fordult a lány megint Szamginhoz –: Marakujev egyévi fegyházat kapott a „Kreszti"-ben, Ipatyevszkijt bolondnak nyilvánították, és szülővárosába toloncolták, Dmitrovba, a munkások ülnek, Szapozsnyikov kivételével: állítólag neki járt el a szája... Egyébként még valakit száműztek a szülőföldjére: Ogyincovot.

Felugrott a székről, és az ajtóhoz ment.

– Átöltözöm, míg el nem olvadok.

Az ajtóban azonban hirtelen megfordult, fejéhez kapott és rázendített:

– Ó, Klimuska, micsoda marxistával ismerkedtem me-eg! Olyan, de olyan... hű! A hangja mint a bársony. És olyan, tudod, mint a hajó... amikor duzzadó vitorlákkal siklik. És minden határozott benne... Nevetsz? Ostobaság. Megmondom neked: a hozzá hasonlók csinálják a történelmet. Zseljabovhoz hasonlít... bizony!

Távozóban a vállán keresztül még egyszer odavetette:

– Bizony!

Szamgin úgy érezte, a lány hírei kissé beszennyezték. A „Kiáltvány" azonban élénk kíváncsiságot ébresztett benne.

„Bizonyára az egyetemisták házi kotyvaléka. Fel kell ugranom Preisshez."

Visszaemlékezett Ljubasa féktelen örömére, és undorral állapította meg, hogy ez nyilván kövérkés testének sóvárságával magyarázható, melyet lángra gyújtott a „bársonyos" marxista iránt táplált reménység.

„Mégis jól lehordom."

A lány újra megjelent az ajtóban, válla és melle törülközőbe volt burkolva; két levelet dobott az asztalra:

– Már rég érkezett.

Az egyik levélben anyja bizonygatta Klimnek, hogy meny-

nyire szükséges elutaznia Finnországba. A fiatalembernek úgy rémlett, a levél alaphangja az apa iránt érzett sértődés, amiért az beteg, és egyúttal az a biztos meggyőződés csendül ki belőle, hogy betegsége súlyos. A levél végén egy mondat mosolygásra késztette Klimet:

„Nem hiszem, hogy Ivan Akimovics végrendeletet hagyott hátra, ez ellenkezne jellemével. De ha te — a magad és a bátyád nevében — meg szeretnél ismerkedni I. A. anyagi helyzetével, Tyimofej Sztyepanovics ajánlhat egy jó ügyvédet."

Lejjebb következett a neves ügyvéd címe.
A második levél már fontosabb volt.

„M.-be írok, mivel még most sem küldted el a viborgi szállodád címét. Nagy izgalomban élek. Jelizaveta Lvovna óriási botrány középpontjába került, amelynek következtében bizonyára elítélik és börtönbe vetik Inokovot, akit te is ismersz. Valósággal megveszett: nálunk, az udvaron megsebesítette a püspöki templom karnagyát, aki segítségére volt Lizának a »Műkedvelő kórusegylet« oktatásában, és úgy hiszem, egy kicsit udvarolt is neki. Liza nem tagadja, azt mondja, minden férfi udvarol az asszonyoknak. Ő is nagyon ideges, persze, de önérzetből leplezi. Az ügybe beleavatkozott Joaszaf püspök, és ez végzetes hatással lehet Inokovra. Ő ugyanis az ostobaságig szókimondó, nem akarja, hogy védjék, és azt állítja, hogy a karnagy ráijesztett Lizára: feljelentéssel fenyegette, mivel az asszony állítólag politikai dolgokat magyarázott az énekeseknek, akik között sok a kereskedősegéd és a mesterember. Én azonban ismerem Lizát, és természetesen nem tételezek fel semmi effélét. Az egészben az a legrosszabb, hogy Inokov nem érti, mekkora kárt okozott az iskolámnak. Csodálkozom Lizán: hogyan engedhette meg, hogy ez a kölyök beleszeressen? Ez az asszony abnormisan kíváncsi az emberekre, ez nagyon veszélyes manapság. Tökéletesen helyesen írtad, hogy ez a kor egyre

aggasztóbb, és teljesen természetes, ha a hatóságok a rend védelmében kissé kíméletlenül járnak el."

Anyja még sokat írt a rendről és arról, hogy meg kell védeni. Szamgin azonban nem tudta végigolvasni a levelet; az előszobában valaki köhögött és kiköpött, s egy apró emberke jelent meg az ajtóban:

— Szabad?

— Tessék.

— Szomova itthon van?

— Egy pillanat — kiáltotta Ljubasa, kissé kinyitva szobája ajtaját.

Az ember az ablakból aláhulló fénysávba lépett, és megindult Szamgin felé; olyan követelően tekintett arcába, hogy Klim felállt, bemutatkozott, közben ezt gondolta:

„Nyilván a »magyarázó úriember«."

— Úgy — mondta a vendég, száraz, hideg kezét Klim tenyerére fektette, és várta, hogy az megszorítsa. — Nem rokona Jakov Akimovicsnak?

— Nagybátyám.

— Ahá. Együtt ültem vele a szaratovi börtönben.

— Meghalt.

— Tökéletesen igaz. A szemem láttára.

Leült egy székre, Klimmel szemben. Néhány pillanatig fürkészte egérszemének meghökkentő tekintetével, majd átült a díványra, és tovább vizsgálta, mint ahogyan a művész figyeli a modelljét, akiről portrét akar festeni. Közepesnél alacsonyabb termetű volt, igen sovány, őszi-felhő-színű zubbonya Lev Tolsztoj zubbonyához hasonlított; kamasz arcán túl korainak hatott az ék alakú, őszes szakáll, apró fekete szeme kellemetlenül meredt Klimre, arcát hegyes orr és ritkás bajusz fehér sörtéitől takart, foghíjas száj ékesítette.

— A helybeli egyetem hallgatója?

— Igen.

— Jogász — állapította meg az idegen, s megint átült az asztalhoz; zsebéből bőrzacskót meg egy csomag cigarettapapírt húzott elő, és sodrás közben kijelentette: — A jogászt

nyomban meg lehet különböztetni a természettudományok hallgatóitól.

„Mindegyik így vagy úgy előtérbe tolja magát" – gondolta dühösen Szamgin, noha látta, hogy ebben az esetben ez maga a természet műve. Az ebédlőbe begurult Ljubasa, talpig fehérben, mintha áldozásra készülne, meztelen lábán azonban papucs volt.

– Nos, mi az, Misa bácsi?

– Nem hajlandó – mondta Misa bácsi, és megrázta a fejét.

– Ó, a gyáva féreg! – kiáltott fel Ljubasa, kegyetlenül megrántva hajfonatát; arca eltorzult a fájdalomtól.

– Egyszóval úgy lesz, ahogy ajánlotta?

– Pontosan – felelte halkan, de határozottan Misa bácsi, és élvezettel lövellt a mennyezet felé egy hosszú füstsugarat, Ljubasa pedig Szamginhoz fordult:

– Misa bácsi jól ismerte Ipatyevszkijt.

– Fiút és apát, mind a kettőt – helyesbített Misa bácsi, s felemelte az ujját. – A fiúval együtt ültem a vlagyimiri börtönben. Okos legény volt, csak türelmetlen és gőgös. Meg sokat filozofált feleslegesen... mint minden papnövendék. Az apja viszont mindennapi eset: hivatásában csalódott pap és alkoholista. Az ilyenek életük végén vándorbotot vesznek a kezükbe, kolostorról kolostorra barangolnak, istenfélő kereskedőasszonyok táplálják őket, és mindenféle badarságot hintenek el a nép között.

Misa bácsi hangja halk volt, de kiapadhatatlan és tiszta, mint a föld alatti forrás, amely az évek végtelen során át ontja a hideg és friss vizet.

Szomova türelmetlenül topogva kérdezte:

– Elolvasta a „Kiáltvány"-t?

– Elolvastam és eljuttattam rendeltetési helyére.

– No és milyen?

– Rendkívül fontos esemény – felelte Misa bácsi, és keskeny ajkait összecsücsörítette, mintha fütyülni akarna. – Sőt történelmi fontosságú esemény...

– Természetesen!...

— Kár, hogy kissé dagályos és túl okos a munkásnép számára. Meg aztán divatosan hódol a közgazdaságtan tudománya előtt. Magától értetődik: a tudomány tudomány, de emlékeznünk kell Thomas Hobbes megállapítására: a tudomány relatív ismeret, az abszolút ismeretet az érzékek nyújtják. A túlzsúfolt fej károsan hat a szívre. Mihajlovszkij igen jól bebizonyította ezt Herbert Spenceren...

Ljubasa minden teketóriázás nélkül félbeszakította a szóáradatot, és étellel kínálta Misa bácsit. Az némán asztalhoz ült; fogott egy darab rozskenyeret, töltött egy pohár tejet, utána azonban feállt és elindult: azt kereste, hová dugja a cigarettavéget. Ez a keresgélés nyomban egyszerűbbé tette Szamgin szemében: ugyanis már nem egy emberrel találkozott, akinek a cigarettavégek és más egyéb apróságok zavarják az életét, zavarják, s leleplezik benne az általános emberit és mindennapit.

Egy fekete szakállas, középtermetű, zömök ember lépett be: oldalvást nyomult az ebédlőbe, mint valami villamoskocsiba; nedvesen csillogó szeme volt és elégedetlen az arca.

— Pimen Guszarov — mutatta be Ljubasa, a férfi kétszer biccentett, majd egy kötet folyóiratot tett Szomova elé, és fémesen csengő hangon közölte:

— A kérdéses oldalak meg vannak jelölve a borítólapon.

Nyomban a „Kiáltvány"-ra terelte a szót, de mérgesen:

— Már rég itt az ideje. Minálunk mindig arról fecsegnek, hogyan kell gondolkozni, pedig arról kellene beszélni, mi a teendő.

Misa bácsi helyeslőn lehajtotta a fejét, Guszarov azonban nem érte be ezzel, és ugyanolyan mérgesen folytatta.

— A totyakos liberálisok egyre sopánkodnak és piszmognak a lapokban: így nem lehet élni! A mi nemzedékünk pedig már megoldotta a kérdést, hogyan és miért kell élni.

— Maga marxista? — kérdezte Klim. Guszarov fél szemmel rápillantott, majd elfordult, s a tányérra bámult.

— Vegyes nézetet vallok. A gazdasági tényező szerepét elismerem, de az egyén szerepét is a történelemben. Továbbá

a materializmus, bárhogy magyarázzák is, pesszimista tan, a forradalmakat viszont mindig optimisták csinálják. Társadalmi idealizmus és az emberszeretet pátosza nélkül nem lehet forradalmat csinálni, a materializmus pátosza pedig a cinizmus lesz.

Komoran, határozottan beszélt, Volga melléki tájszólással hangsúlyozta az o-kat, miközben zord tekintetét Misáról Szomovára, majd Klimre szegezte. Klim úgy gondolta, nem szabad ellentmondania ennek az embernek, mert talán még szitkozódni fog, de mégis megkockáztatott egy óvatos kérdést a cinizmusról, Guszarov durván ráförmedt:

— Polemizálással nem foglalkozom. Én kifejtettem nézeteimet, vélekedhet úgy róluk, ahogyan tetszik. Legelőször az önkényuralmat kell megsemmisíteni, a többit majd csak megoldjuk.

Ljubasa barátságtalanul nézett rá; Misa bácsi helyeslőn bólogatott gyér hajú, szürkés koponyájával, és szipkáját tisztogatta egy hajtűvel. Guszarov szaporán nekilátott a tejes málnának, de úgy ráncolta a homlokát, mintha ecetet kortyolna. Ajka élénkszínű volt, arcán és nyakán a bőr vértelen fehér, és ott ahol nem borította el csókatollként csillogó sűrű szakálla, mintha be lett volna púderezve. Dohányszínű ruhája szűk volt, óvatosan mozgott benne, erősen kikeményített inge zörgött; kezét olykor kabátja alá dugta, megrántotta nadrágtartóját, és ez zörögtette meg az ingét. Miután elfogyasztott két tányér málnát, zsebkendőjével megtörülte ajkát és szakállát; felkelt, a tükörbe pillantott, és éppoly váratlanul, mint ahogyan megjelent, elment.

— Derék fickó — dicsérte Misa bácsi; Szamginban pedig az a benyomás maradt róla, mintha Guszarov épp most érkezett volna valahonnan messziről, fontos ügyben, talán hogy megesküdjön a szeretett lánnyal, vagy elcsípje megszökött feleségét, betért a poggyászmegőrzőbe, ledobta csomagjait és elrohant boldogsága vagy tragédiája elé.

Nemsokára eltávozott Misa bácsi is. Nyájasan mosolyogva erősen megszorította Szamgin kezét, az előszobában pedig így szólt Ljubasához:

— No, no, nem kell úgy sietni!

Szomova, miután kikísérte, mesélni kezdett:

— Hogy kicsoda Misa bácsi, te persze tudod...

Szamgin nem tudta, valamiért azonban megrántotta a szemöldökét, mintha jelezni akarná, hogy Misa bácsiról felesleges beszélni. Guszarovról kiderült, hogy egy gazdag festési és tetőfedési vállalkozó tékozló fia: hatodik gimnazista korában elhagyta apját, majd a kazanyi állatorvosi főiskolán tanult, de a második évfolyamról kicsapták; volt intéző egy nagybirtokon a tambovi kormányzóságban, matróz volgai hajókon, jelenleg pedig munka nélkül van, de felügyelői állást ígértek neki egy gyárban.

— Azt mondják, pompás propagandista. Nekem azonban nem tetszik: durva, hiú, és megfigyelted, milyen szélesek a fogai? Mint a harmonika billentyűi.

— Ostoba, ugye? — kérdezte Szamgin.

— Nem, az önteltsége az oka... — magyarázta Ljubasa. — Dolganov azonban rokonszenves, ő tetszett neked? Ó, Klim, mennyi új ember! Az élet...

Klim folytatta:

— Kiveti magából az alkalmatlanokat és feleslegeseket, és ezek házról házra kóborolnak...

Ez már bevezetés volt Ljubasa megdorgálásához, a lány azonban órájára pillantott, és ijedten kapott a fejéhez.

— Ó, elkésem! A Petrovszkij-parkba kell mennem: rohanok!

És elszaladt, az ajtóban hagyva egyik papucsát, amely lecsúszott a lábáról.

Szamgin a szobát rótta; agyában apró gondolatok nyüzsögtek anyjáról, Inokovról, Jelizaveta Szpivakról, mindez azonban messzi és érdektelen volt számára, most csak egy kérdés izgatta: mi is ez a „Kiáltvány"? Hát valóban lehetséges egy komoly politikai párt, amely meg tudja szervezni az értelmiséget, kezébe tudja venni az egyetemista és munkásmozgalmat, és elsöpri a fecsegőket, hisztérikusokat, anarchistákat? A művelt emberek pártjában ő is találna magának helyet. Elment Preisshez, Kazja azonban vidáman kö-

zölte, hogy Borisz Viktorovics külföldre utazott. Szamgin betért egy vendéglőbe, megvacsorázott, aztán vagy két órát töltött egy operettszínházban, ahol unalmas és silány műsort látott. Éjféltájban tért haza. Anfimjevna közölte, hogy Ljubasa nemrég jött meg, de már alszik. Klim is lefeküdt, és azt álmodta, hogy a dobogón ül egy sötét és üres teremben, és a sötét ürességből valaki határozott hangon rákiált:

— Tessék felkelni!

De nem tudott felkelni, valami bő, súlyos gúnya szorította le; akkor a hang rárontott, mint a szélvihar, megrázta, és a fülébe harsogta:

— Keljen fel!

Szamgin felébredt s felugrott.

— Neve? — kérdezte a csendőrtiszt, és hátralépett az ágytól, odaállt a bírói egyenruhát viselő ember mellé; oldalt egy fiatal csendőr emelt magasra egy tartó nélküli gyertyát, Klim arcába világított, az ebédlőbe vezető ajtót egy másik csendőr alakja fedte el.

— Neve? — ismételte szigorúan az igen sápadt arcú, csillogó szemű fiatal tiszt. Szamgin megtapogatta szemüvegét, felsóhajtott, és megnevezte magát.

— Hogyan? — kérdezte bizalmatlanul a tiszt, és igazolványt követelt; Klim előszedte zubbonyát, de sokáig nem tudta megtalálni a zsebét, végül megtalálta, és kivett belőle mindent, és némán odanyújtotta a csendőrnek.

— Világíts! — parancsolta az a csendőrnek, miközben szétteregette a papirosokat. Az ebédlőben meggyulladt a lámpa, és egy halk hang hallatszott:

— Ide.

Majd Ljubasa csengő, merész kérdése hallatszott:

— Mit jelentsen ez?

— Házkutatás — válaszolta a halk hang, és azt kérdezte: — Ön Varvara Antropova?

— Én Ljubov Szomova vagyok.

— Hol van a lakás tulajdonosnője?

— És a házé — mondta valaki rekedten.

— Micsoda?

— A ház tulajdonosnője is. Mint jelentettem: Kosztromába utazott.

— Ki lakik még ebben a lakásban?

— Senki — felelte dühösen Ljubasa.

Szamgin öltözködés közben észrevette, hogy a tiszt és a hivatalnok összenéz; majd a tiszt a tenyerébe csapott Klim okmányaival s megkérdezte:

— Régóta lakik itt?

— Egy napra szálltam meg, átutazóban Finnországból.

A tiszt odahajolt:

— Honnan?

— Viborgból. Más városokban is jártam.

A hivatalnok elmosolyodott, és bajuszát csavargatva, az ebédlőbe ment, a tiszt odábblépett, ujjával társa tarkójára mutatott, és felszólította Klimet:

— Fáradjon át.

Az ebédlőben egy másik tiszt ült az asztalnál, alacsony termetű, sötét arcú, hegyes orrú ember, kopaszodó fején és felső ajkán ősz serte ágaskodott; külseje gyalogoskatonára emlékeztetett, zubbonya púpként dagadt ki a hátán, gallérja tarkójára csúszott. Néhány füzetet lapozgatott, és mikor Klim belépett, semmitmondó szemével rápillantott és megkérdezte:

— Valami színházi dolog, nemde?

Megint az asztal fölé hajolt, és megadta a választ önmagának.

— Előadások.

Ljubasára pillantott, aki duzzogó, sértődött arccal a dívány sarkában ült. Az adjutáns elébe tette Klim papírjait, lehajolt, és néhány másodpercig suttogott szürke fülébe. A tiszt egy kézmozdulattal félbeszakította, és megkérdezte Klimet:

— Finnországból? Mikor érkezett?

— Ma reggel.

— És miért utazott oda?

— Az apám temetésére.

A tiszt felállt, köhintett, és átment abba a szobába, ahol

Szamgin aludt, az adjutáns és a hivatalnok követte; a hivatalnok hátul ment, és csípős mosolyt s fintorokat rángatott ki bajusza alól. Szorosan becsukták az ajtót maguk mögött, és Szamgin ezt gondolta:

„Lám, majd nekem is így kell kísérnem a csendőröket házkutatásoknál, és undorral mosolyognom."

Megértette, hogy a házkutatás nem neki szól, és megnyugodott, ugyanakkor álmosságot érzett. Az előszobába nyíló ajtóban egy rendőrtisztviselő ült, kardját térde közé támasztva, rendkívül vörös kezét a markolaton nyugtatta; az ajtót a két mozdulatlan tanú állta el. A szobákban nagy sarkantyúpengés közepette kutattak a csendőrök; eltolták a bútorokat, levették a képeket: ez azonban egyáltalán nem volt újdonság Szamgin számára.

— Ördög tudja, mi ez? — kiáltott fel hirtelen Szomova; Klim messzebb ment tőle, leült egy székre, a lány pedig hangosan követelőzött: — Csendőr, szóljon, hogy hozzanak nekem inni!

A csendőr meg sem mozdult, rekedten kiadta a parancsot valakinek az ajtó mögött.

— Szólj, Petrov.

Egy perc múlva belépett Anfimjevna, vizeskancsót hozott a tálcán; Szomova töltött magának, magasra emelte a kancsót, és Klim hallotta, hogy valamit suttog a csobogó vízbe. Ijedten körülnézett.

„Még botrányt csap..."

Benézett az adjutáns és megkérdezte:

— Van a lakásban telefon?

— Keresse meg — felelte Ljubasa, még mielőtt az egyik csendőr válaszolhatott volna:

— Nincsen, nagyságos uram!

Anfimjevna kiment, az ajtóban beleütközött a tanúkba és felmordult:

— Nem látjátok: edényt viszek!

Pedig semmi sem volt a kezében.

Szamgin legnagyobb csodálkozására az ügy nem úgy végződött, mint ahogyan várta. Az ősz csendőr és az ügyészhe-

lyettes olyan arckifejezéssel jött ki az ebédlőbe, mint akik összevesztek; az adjutáns az asztalhoz ült, és írni kezdett, a bírói egyenruhás ember az ablakhoz állt, és hátat fordított mindannak, ami a szobában történt. Az őszhajú pedig odalépett Ljubasához, és halkan rászólt:

— Kérem, öltözzék fel.

A lány felállt, és túlságosan kemény léptekkel a szobájába ment, a csendőr utána nézett, majd Szamginhoz fordult:

— És ön is, kérem.

Vagy másfél óra múlva Szamgin már az utcán lépkedett, az egyik tanú nyomában, aki előtte dülöngélt, hátul pedig a csendőr sarkantyúja pengett. Keleten már derengett a pirkadat zöld árnya, a város azonban még meleg, fojtó félhomályba burkolózva aludt. Szamgin egy kissé gyönyörködött saját nyugalmában, noha sértő volt a néptelen utcákon haladni az ember után, aki kezét zsebre dugva, zajtalanul lépkedett, mintha nem is érintené a földet, s a csípőjénél fogva, a két karján vinné önmagát.

„Lám, hát engem is utolért a börtönbüntetés" — gondolta és kissé hősnek érezte magát, s kétsége sem volt afelől, hogy ez a letartóztatás tévedés, amiről az ügyészhelyettes viselkedése is meggyőzte. Mellékutcákon haladtak; az egyik utcában, alig öt lépésnyire Szamgintól, kinyílt egy ház ajtaja, és egy nő lépett ki széles kalapban, szürke átmeneti kabátban, a láthatatlan férfi pedig, becsukva az ajtót, utána szólt:

— Akkor hát ne felejtse el...

A nő megindult Klim felé; a fiatalember kitért előle, és felismerte Ljutov ismerősét, s észrevette, hogy a nő is mintha megismerte volna.

„Holnapra az egész város tudni fogja, hogy letartóztattak — gondolta némi büszkeséggel. — A férfi magázta, tehát politikai ügy, nem pedig szerelmi kaland."

Nagyon elcsodálkozott, amikor látta, hogy nem a rendőrőrszobára viszik, mint várta, hanem nyilván a csendőrparancsnokságra; a kicsiny pincehelyiség ablakát kívülről vasrács rúdjai barázdálták, az alsó üvegek egy téglával kirakott

gödörre néztek, a felsőkön pedig a rózsaszín ég egy négyszögletes darabkája kandikált be.

„Környezetet változtattam" — gondolta mosolyogva Szamgin; összetörtnek érezte magát a fáradtságtól, nyomban levetkőzött és lefeküdt. Déltájt ébredt, az időre a szoba hőségéből következtetett. A falak többszörösen át voltak festve, és mégis lekapart felírások éktelenkedtek rajta. Karbolsav és penész szaga terjengett. Ébredését nyilván várták, mivel nyomban megzörrent a retesz, kinyílt az ajtó, és egy törődött, öreg csendőr nyájasan ajánlotta, hogy mosakodjon meg. Majd teát hoztak, két kannával, akár a kocsmában, fél fehér cipó, egy darab citrom és négy kockacukor volt mellette. Klim megitta a teát, és várta, mikor hívják kihallgatásra; kedélye nem romlott, de nem hívatták; az ebédet pedig vendéglőből hozták, már hideg volt, de ízletes. Az első nap eléggé gyorsan múlt el, a második hosszabb volt, de rövidebb a harmadiknál. A többi pedig egyre hosszabb lett, megszegve a föld nap körüli forgásának törvényeit; mindegyik nap csak fokozta sivár unalmát, pőrére vetkőztette lelke ürességét és a sérelmet, amely noha szintén napról napra nőtt, de az unalmat nem tudta leküzdeni. A házban kolostori csend honolt, olykor sarkantyúk pengtek, dörmögő hangok hallatszottak be, és Szamgin füle csupán egy ízben fogott el egy szemrehányó mondatot:

— Nem Oszi-lin, te ostoba, hanem Oszi-nyin! Nem fogoly, hanem a mi emberünk . . .

Csak a tizenegyedik napon nyitotta ki az ajtót egy érmekkel dúsan borított őrmester. Megsemmisítő pillantással végigmérte Szamgint, kiszabadított ősz szakálla alól egy nagy aranyérmet, és kiadta a vezényszót:

— Tessék.

Egy perc múlva Szamgin jogosan feltételezhette, hogy ugyanaz ismétlődik meg, amit egyszer már átélt: hivatali szobában ült az asztalnál, arccal a világosság felé, szemközt vele egy tiszt foglalt helyet, és csupán a szoba berendezése volt más, komolyabb, hivatalosabb, nem olyan otthonos, mint Popov ezredesé. A tiszt most délcegebbnek látszott,

mint a házkutatás alkalmával. Arca sötét volt, mint a fehér bőrű északiaké, akik sokáig éltek délen, szeme világos, sőt szinte vidám. Semmi különös vonást nem fedezett fel Szamgin e tipikus katonaember arcán, és ez nagyon megnyugtatta. A csendőr jóindulatúan kérdezte:

— Unatkozott?

— Egy kissé — ismerte be Szamgin. — Minek köszönhetem...

A csendőr azonban nem hagyta befejezni, a szárazságra s a fülledtségre kezdett panaszkodni, majd megérdeklődte:

— Dohányzik?

Hirtelen az asztalra könyökölt, összekulcsolta ujjait, és halkan megkérdezte:

— Nos, kérem, tehát?

Szamgin kis ideig hallgatott, de nem várta meg a kérdés magyarázatát, hanem ő is kérdezett:

— Miről van szó?

— Önről.

A tiszt felvetette fejét, lábát kinyújtóztatta az asztal alatt, kezét zsebre süllyesztette, arcán pedig értetlen kifejezés tükröződött. Orrán át lélegzett, megköszörülte a torkát, és halkan, töprengő hangon megszólalt:

— Szolgálati kötelességem folytán megismerkedtem tisztelt édesanyja leveleivel, valamint elolvastam feljegyzéseit (még nem mindet!), és beismerem, csodálkozom! Miként lehetséges az, hogy ön, aki egymagában oly józanul és higgadtan vélekedik, már másodízben kerül a csendőrparancsnokság tisztjeinek hatáskörébe?

— Ön tudja, hogyan történt — felelte mosolyogva Szamgin, de rögtön eszébe jutott, hogy elővigyázatlanul válaszolt, és nem kellett volna mosolyognia.

— A tényeket ismerem, de az indítóokok? Az indítóokok érthetetlenek! — mondta a csendőr, és kihúzta kezét a zsebéből; felvett egy ollót az asztalról és megcsattogtatta.

— Nos, kérem — folytatta szemöldökét ráncolva —, tudomásom van róla, hogy egyes társaim, ha egyetemistákkal van dolguk, az úgynevezett „atyai rábeszélés" módszerét al-

kalmazzák: együtt éreznek velük, lelkükre beszélnek, és általában érzelegnek. Én nem tartozom ezek közé — jelentette ki, és az asztal alatt tartva az ollót, tovább nyesegette egyhangúan száraz szavait: — Én, őszintén szólva, szívesen védelmezem az államrendet, s ha azt látom, hogy az illető személy ellensége a rendnek, akkor nem kímélem! Nem, kérem, az ember értelmes lény, és ha büntetést érdemel, akkor megteszek mindent, hogy megkapja méltó büntetését. Néha hasznos is érdemen felül büntetni, előlegként, a jövő számlájára. Ért engem?

Szamgin alig állta meg, hogy ne mondjon igent; de csak ennyit mondott:

— Hallgatom.

A tiszt újra, még hangosabban megcsattogtatta az ollót és az asztalra dobta, szeme pedig elveszítette természetes alakját, kitágult, szinte lapos lett.

— Tehát, hogyan lehetséges az, hogy ön, karrierjét kockáztatva, politikailag megbízhatatlan, önnek ellenszenves emberek között forog...

— Feljegyzéseimből nem következtethetett erre — mondta sietve Szamgin, és fürkésző pillantást vetett a csendőrtisztre.

— Mire nem következtethettem? — kérdezte az.

Klim nem felelt; az emberek iránt érzett bizalmatlansága, amely oly finoman kifejlődött benne, azt súgta, hogy ez a csendőr egyáltalán nem olyan ijesztő, mint amilyennek mutatja magát.

— De hiszen nem megtévesztés céljából vezeti feljegyzéseit! — kiáltott fel a tiszt. — Teljesen világosan megnyilvánul bennük az ön tagadó álláspontja a botcsinálta politikusokkal szemben, és noha nem említ neveket, tudomásom van róla, hogy Marakujev körét látogatta...

— Nem állíthatja, hogy tagja vagyok ennek a körnek, vagy a felfogásom...

— Mi sok mindent tudunk önről, valószínűleg mindent! — vágott közbe a csendőr. Szamgin pedig ismét úgy érezte, hogy túl sokat fecsegett, s gondolatban megdicsérte a csendőrt, mert letorkolta. Észrevette, hogy a tiszt arca oly szo-

katlanul mozgékony, mintha izmai nem csontokhoz, hanem porcokhoz tapadnának; arca most még jobban elsötétedett, és szinte kicsúcsosodott az orrban, és nevetséges lett volna, ha tekintete nem olyan súlyos és szigorú. A csendőr emelt hangon folytatta:

— És ez teljesen elegendő ahhoz, hogy megfossza önt az egyetem elvégzésének jogától, száműzze Moszkvából a szülővárosába, és rendőri felügyelet alá helyezze.

Elhallgatott, lassan meglazította arca porcait meg izmait, kimeresztette a szemét és cuppantott.

— A hatalom azonban humánus, nem szándéka, hogy növelje a talajvesztett emberek számát, és éppen ezzel gyarapítsa a saját kudarcaik miatt elkeseredettek csapatát, akikből a forradalmárok toborzódnak.

Csattogott az ollóval, rásandított egy papirosra, és megkopogtatta ujjával:

— Lám, ön azt írja: „Két úrnak nem lehet szolgálni, és még »alkalmi vendég« sem óhajtok lenni egyiknél sem"... teljesen lehetetlen álláspont a mi korunkban! E feljegyzés ellentmond egy másiknak, amelyben igen rokonszenves képet fest az öreg Kozlovról, lelkesedik érte, hogy mennyire ismeri és szereti Oroszországot. A szeretet azonban tettek nélkül halott, akár a hit.

Arcát megint ék alakba vonta össze, és valósággal atyai hangon kérlelte Klimet:

— Nem, önnek döntenie kell: mi vagy ők?

„Ostoba" — villant át Szamgin agyán.

— Mi Oroszországnak azok az erői vagyunk, amelyek megteremtették ragyogó nemzetközi helyzetét, belső szépségét és sajátos kultúráját.

Ebben az atyai hangnemben még sokáig mesélt a Parasztbank, a telepítési hivatal, az egyházközségi iskolák működéséről, az ipar fejlődéséről, amely egyre több munkáskezet követel, arról, hogy a kormánynak bele kell avatkoznia a munkaadók és munkások viszonyába: lám, már csökkentette a munkanapot, bevezette a gyári felügyeletet, és betegsegélyző s biztosító pénztárak létesítését tervezi.

— Biztosíthatom önt, a hatóságok nem engedik meg, hogy egy gazdasági mozgalom politikaivá váljék, nem, kérem! — kiáltott fel hevesen, és Szamgin szemébe pillantva, megint megkérdezte: — Nos kérem, tehát?

— Nem értem a kérdést — felelte Klim. Okosabbnak érezte magát a csendőrnél, és ezért tetszett vallatója nyíltsága, biztonsága, sőt fizikailag is kellemes volt: erős, céltudatos ember.

— Nem érti? — kérdezte a tiszt, és világos szeme megint valahogy elmosódott. — Pedig egyszerű: azt ajánlom önnek, hogy cselekvően bizonyítsa be igazi rokonszenvét, határozottan álljon a jogrend oldalára... nos, kérem?

Ezt nem várta Szamgin, de nem is érezte magát különösebb zavarban vagy megsértve. Vállat vont, és némán elmosolyodott; a csendőr pedig az asztalon heverő papirosok közé dugta az ollót, amellyel az imént még a levegőt hasogatta, s az írásokra támaszkodva, kissé felemelkedett, Klimhez hajolt, és halkan így szólt:

— Felajánlom önnek, legyen a tájékoztatóm... várjon, várjon! — kiáltott fel, látva, hogy Szamgin is felemelkedik.

— Ez sértés — jelentette ki igen nyugodtan Klim. — Besúgó nem leszek.

— Semmi ilyent nem ajánlottam! — kiáltotta sértődötten a tiszt. — Tudom, kivel beszélek. Micsoda ötlet! És mi az, hogy besúgó? Minden követségen szolgál egy katonai ügynök, ön ezt is besúgónak nevezi? Olvasta Mickiewicz „Konrad Wallenrod" című költeményét? — folytatta sebesen. — Nem fizetett állást ajánlok önnek; önkéntes, eszmei együttműködésről van szó.

Leült és borbélyhoz illő ügyességgel tovább hadakozva az ollóval, halkan, szelíden folytatta:

— Szükségünk van intelligens és a forradalmi eszme fejlődésében tájékozott informátorokra, az eszméről van szó, az eszméről, jegyezze meg! nem annyira a rend ellenségeivel szemben vívott harc céljából, mint inkább azon kívánságunk teljesítésére, hogy igazságosak legyünk, elkerüljük a hibákat, és tévedés nélkül meg tudjuk különböztetni a bá-

rányokat a farkasoktól. Az egyetemista mozgalmak miatt jó néhány ifjú szenved ártatlanul...

Szamgin is leült; lába remegni kezdett, s már érezte, hogy fél. Hallotta, hogy a csendőr a „Kiáltvány"-ról beszél, arról, hogy a narodnyikok a narodovolecek taktikájáról ábrándoznak, pontos értesülések híján pedig igen nehéz kideríteni, meddig terjednek a szavak, és meddig a tettek; de tisztázni kell a dolgot, éppen az ifjúság védelmében, amely lobbanékony és romantikus vagy pedig akarat nélküli, politikailag analfabéta.

— Nos kérem, tehát? — hallotta megint a kérdést, amely nyilván szavajárása volt a csendőrnek.

— Erre nem vállalkozom — válaszolt Szamgin, amilyen nyugodtan csak tudott.

— Ez az utolsó szava?

— Igen.

A tiszt mosolyogva felállt, és megcsóválta a fejét.

— Nem faggatom, miért, de nyíltan megmondom: nem hiszek elhatározásában! Az út, amelyre rámutattam: a haza áldozatos szolgálása, az ön útja is. Éppen ez: a haza áldozatos szolgálása — ismételte tagoltan. — Különben ön szabad... Moszkva határain belül. Kötelezvényt kellene aláíratnom önnel, hogy nem hagyja el a várost, ez csak rövid időre szól! De én beérem a szavával: nem utazik el?

— Persze hogy nem — sóhajtott fel megkönnyebbülten Klim.

— Írásainak egy részét elviheti, például ezt! Antropovánál fog lakni? Erről jut eszembe: régóta ismeri Ljubov Szomovát?

— Gyermekkorom óta.

— Miféle ember?

— Nagyon... rendes lány — felelte kisvártatva Szamgin.

— Úgy? Nos, a viszontlátásra.

Kezét nyújtotta. Klim izmos, kemény ujjak szorítását érezte.

— Gondolkozzék, Klim Ivanovics, önmagáról, a szavaktól való félelem nélkül, és hazáját szeretve gondolkozzék —

tanácsolta a csendőrtiszt, és hangjában Klim őszinte jóakaratot hallott.

Az utcán Szamgin behúzott nyakkal, jobbra-balra nézelődve haladt, mint akit fejbe vágtak, és még újabb ütésre vár. Rekkenő hőség volt, forró szél suhant végig a városon, felkavarta a port, és ez a házmestert juttatta eszébe, aki szándékosan söpörte a port a foglyok lába elé. Emlékezetében megcsendült a fegyenc kiáltása:

„Feltámadt Lázár!" – és Klim arra gondolt, hogy a halottak feltámadásáról szóló evangéliumi legendák valahogy befejezetlenek, nem szólnak sem az észhez, sem a szívhez. A háztetők fölött sebesen úsztak a felhők, egy kékesszürke esőfelhőben, a Moszkva folyón túl, villám cikázott. Szamgin a város zaját figyelte, a mennydörgést várta, az azonban nem jutott el hozzá, beleveszett a felhőbe... Az emberek tülekedve siettek vele szembe, vagy megelőzték; Szamgin otthagyta őket, és befordult egy templom kis parkjába, leült egy padra, és első világos gondolata e kérdésbe öltözött: mivel ijesztette meg a csendőr? Most úgy rémlett: jóval előbb, mintsem a tiszt felajánlotta a besúgó szerepét, ő már tudta, hogy sor kerül erre az ajánlatra. Nem a sértő ajánlat ijesztette meg, hanem valami más. Szamgin kénytelen volt beismerni, hogy feljegyzéseiből a csendőr helyes következtetést vont le; megtapogatta zsebében az írászcsomót és elhatározta:

„Elégetem. És többet nem írok."

Kusza gondolatok kavarogtak agyában, és sorra széttörtek valamilyen homályos, de nyomasztó érzés falán. Két fiatal lány ment el mellette, az egyik rápillantott, könyökével megbökte barátnőjét, és mondott valamit, mire a másik szintén ránézett Klimre, és meglassították lépteiket.

„Úgy bámulnak az ostobák, mint az öngyilkosra – gondolta Szamgin. – Bizonyára nem valami barátságos a képem."

Felkelt, hazaindult, és egyre próbálta meggyőzni magát:

„Természetes, hogy erkölcsileg sért, mint minden tisztességes embert a helyemben. Erkölcsileg."

Homályosan azonban sejtette, hogy saját maga meggyőzésének szükségessége éppen az ellenkezőt bizonyítja: a csendőr ajánlata nem sértette meg. Igyekezett elaltatni ezt a sejtést, és sietve így érvelt:

„Ha az elmélet gyakorlati cselekvésre kötelezne, akkor Schopenhauernak és Hartmann-nak öngyilkosnak kellett volna lennie. Lenau és Leopardi pedig . . ."

De már rádöbbent: éppen attól ijedt meg, mert nem sértette az ajánlat, hogy besúgó legyen. Ez nagyon felkavarta, és el akarta felejteni.

„Rágalmazom önmagam — gondolta. — Ez az ezredes vagy kapitány pedig ostoba. És szemtelen. Áldozatos szolgálás . . . Tevékeny harc Ljubasa ellen. Hülye . . ."

Lassan sétált, de verejtékben úszott; torkát és száját pedig keserű szárazság marta.

Anfimjevna, amint meglátta, egészen magánkívül volt örömében.

— Ó, galambocskám, hát kiengedték! Hála neked, Istenem! Én pedig már azt gondoltam, hogy hosszú időre leültetik, mint Petrusa Marakujevot.

Keresztet vetett, mellékesen letörölte könnyeit is, majd nagy óvatosan leült egy székre, s így suttogott:

— Hát Ljubasa, vele mi van? Lám: megjárta! Ó, Istenem! Kedveseim, tönkreteszik ifjú életüket a népért . . .

Nagyot sóhajtott, mint valami fújtató, könyökig felgyűrte blúza ujját, és szaporán mesélni kezdett:

— Én pedig, akkor reggel, amikor elvitték magukat, fogtam a kosaram, mintha a piacra mennék, és átmentem Szemjon Vasziljicshoz, meg Alekszej Szemjonicshoz, és elmondtam mindent, töviről hegyire. Még aznap elküldték Tányecskát Kosztromába, megtudni: nem esett-e baja Varjának.

Megint sírva fakadt, de feszes arcát egyetlen ránc sem barázdálta.

— Nem akar enni? Vagy talán teát? — kérdezte s felállt.

Szamgin nem kívánt sem enni, sem inni, de kiment vele a konyhába.

— Ezeket az írásokat el kell égetni.

— Adja csak ide, majd elégetem.

Szamgin ottmaradt a konyhában, és látta, hogy Anfimjevna elégeti írásait a kályhában, a hamut pedig a szemetes vödörbe önti, és még szét is kavarja a seprűvel. Az egészben volt valami felháborító. Szamgin hisztérikus csomót érzett a torkában, kiabálni, káromkodni szeretett volna; vagy félóráig céltalanul ődöngött fel-alá a szobában, a híres művészek dermedt arcát nézegetve, majd elhatározta, hogy fürdőbe megy. Körülbelül két óra múlva, vörösre főve, ott ült az asztalnál, a duruzsoló szamovár előtt, és levelet próbált írni anyjának, de a papírra szinte önmaguktól csüggedt, panaszos szavak kúsztak, elrontott néhány lapot, apró darabokra tépte, és ismét fel-alá bolyongott a szobában, s a metszeteket meg a fényképeket szemlélgette.

„Áldozatos szolgálás" — gondolta, Belinszkij tüdővészes arcát vizsgálva.

Ekkor az előszobában valaki felnevetett, és népies tájszólásban, az „a" hangokat moszkvaiasan megnyomva, beszélni kezdett.

— Hagyd már abba, anyám! Hozzá kell szokni...

Választékosan öltözött, simára fésült, szőke hajú fiatalember lépett az ebédlőbe; flanellöltöny volt rajta, kezében szalmakalap, a kalapban kesztyű.

— Alekszej Szemjonov Gogin — mutatkozott be boldog mosollyal, és mosolygott a nyomában belépő Anfimjevna is; a fiatalember leült az asztalhoz, s kalapját a díványra dobta, a kesztyű kihullott belőle, és a földre esett.

— Ne aggódj — biztatta a vendég Anfimjevnát, noha az nem aggódott, hanem az ajtóban állt, hasán összefonta kezét, és elérzékenyülten nézett Goginra, mintha várt volna valamit.

— Hamar kivágta magát, gratulálok! — mondta Gogin fesztelenül, és úgy vizsgálta Klimet, mint valami régi ismerősét. — Ki vette kezelésbe?

Holmi jobb rövidáruüzlet kereskedősegédjéhez hasonlított, aki reggeltől estig kedvesen mosolyog a kisasszonyokra és

a hölgyekre; önelégült, ostoba képe mint egy egészséges fickóé, az ilyen különös ismertetőjel nélküli arcok annyira mindennapiak, hogy nem maradnak meg mások emlékezetében. Égszínkék szeme tele volt túláradó nyájassággal, és emiatt még inkább kereskedősegédhez hasonlított.

— Ahá, Vasziljev ezredes! Nagy kópé! Inkább lócsiszárnak való, a cigány pofájával.

— Ismeri? — kérdezte Klim.

— Hogyne ismerném! Az ő buzgalma röpített ki az egyetemről — felelt Gogin, rövidlátó pillantással nézve Klimre, és a kövér emberek bugyborékoló nevetésével felkacagott, pedig cingár és karcsú volt.

Szamgin nem akarta elhinni, hogy ez a ficsúr egyetemre járt; de eszébe jutott, hogy Vasziljev ezredes „tájékoztatói" bizonyára éppen ilyen egyéniség nélküli alakok.

— Mit kérdezett ez a nagyfejű Ljubasáról? — érdeklődött Gogin.

— Róla egy szót sem.

— Ejha! Egy szót sem?

Szamgin megrázta a fejét, de hozzátette:

— Csak annyit kérdezett, régóta ismerem-e.

— Hm — dünnyögte Gogin, s megsimogatta aranyszínű bajuszkáját. — Tudja, az én apuskám kezességet akar vállalni Ljubasáért, neki unokahúga, a nővére révén...

— Egyszóval magának unokanővére — állapította meg Szamgin, hogy mondjon valamit, és mert a szőke hajú Goginban hasonlóságot fedezett fel Ljubasával.

— Nem, én fogadott gyerek vagyok, a lelencházból vettek ki — közölte igen egyszerűen Gogin. — A trón és a hon védelmezői azonban azzal ijesztgetik apát, hogy Ljubov Szomova a leggonoszabb lázadás megtestesítője, és ez némiképp lehűti a papa humánus hevületét. Arra gondoltunk, ön talán meg tudja mondani, miféle bűncselekményeket írnak Szomova rovására azonkívül, hogy a Vöröskeresztnél dolgozott?

— Nem tudom — válaszolta szárazon Klim, ez azonban nem zavarta Gogint, így folytatta:

— Nyizsnyij-Novgorodba utazott: nem ott gabalyodott bele valamibe? Ön, úgy hiszem, odavalósi?

— Nem — jelentette ki Szamgin, és szintén kérdést tett fel: — Nem tud valamit Varvaráról?

— Nem érte bántódás — felelte Gogin, a szamovárra nézve és fintorokat vágott. — Bizonyos jelek szerint Ljubasa ügyének szálai nem ide, hanem vidékre vezetnek.

Szamgin hallgatott, és megbizonyosodott gyanújában: ez a külsőleg jelentéktelen ember elárulta magát beszédmodorával, nem is olyan együgyű, amilyennek látszani akar. Sajátos, egyéni szavakat használt, és csipkelődésre való hajlamot árult el.

— Izgága természet — állapította meg Gogin Ljubasáról, gyámapját „a liberálisok közt lakozó" néven emlegette, majd öklével verve a „Russzkije Vedomosztyi"-t, kijelentette: — A liberalizmus rézgarasaiból korunkban nem lehet megélni.

Fölényesen viselkedett, feleslegesen sokat beszélt, és együgyű tréfácskáiból olykor nem is ostoba szavak csendültek elő. Mikor Szamgin firtató hangon megjegyezte, hogy a forradalmi hangulat növekszik, Gogin nyugodtan így szólt:

— Igen, sok embert nem a meggyőződés vezet, hanem annak törvénytelen lánya: az önhittség.

Szamgin szinte megörült, amikor a vendég távozott.

— Ki ez? — kérdezte Anfimjevnától.

— Hát nem ismeri? — csodálkozott az asszony. — Szemjon Vasziljics, az apja híres ember Moszkvában.

— Miről híres?

— No de ilyet! Hát gazdag! Gyermekkórházat építtetett.

— Orvos?

— Ugyan! Üzlete van — válaszolta szinte sértődötten Anfimjevna.

Másnap megjelent Misa bácsi, fáradtan, porosan; majd nyájasan megszorította Szamgin kezét, és megkérte Anfimjevnát:

— Adjon nekem egy pohár vizet meg egy kis lekvárt, ha akad, ha pedig nincs, egy kockacukrot.

Majd közölte, hogy jó hírei vannak Ljubasáról.

— Keressék ki, kérem, Szomova könyvei közül „A misztika filozófiájá"-t. De lehet, hogy nem jól olvastam a címet — tette hozzá mogorván. — Miféle filozófiája lehet a misztikának?

Mikor Szamgin kihozta a vastag Du Prel-kötetet, Misa bácsi csodálkozva és rosszallón csóválta meg a fejét.

— Hát kiderül, mégis van ilyen filozófia!

Kinyitotta a könyvet, és összehunyorított szemmel belenézett a gerinc nyílásába.

— Adjon valami hosszú szerszámot.

Ceruzával kipiszkált a könyv gerincéből egy cédulát, amely úgy volt összehajtva, mint a port tartalmazó kis zacskó a gyógyszertárban; kibontotta, s nyilván valami kellemeset olvashatott rajta, mivel nyájasan elmosolyodott.

— Kiderül, a misztikából is ki lehet szedni valami hasznosat.

Szamgin figyelte Misa bácsi működését, és arra gondolt, hogy azelőtt mindezt nevetségesnek tartotta volna, és méltatlannak egy ötvenéves emberhez, most azonban, visszaemlékezve Vasziljev ezredesre, önkéntelenül és együttérzően rámosolygott Misa bácsira.

Misa bácsi feszes csövecskébe csavarta össze a cédulát, s bal keze hüvelyk- és mutatóujja közé szorította.

— Nem vette észre, hogy figyelik a házat? — kérdezte.

— Nem vettem észre.

— Figyelniük kell — mondta a kis ember nem csupán meggyőződéssel, hanem szinte követelően. A teáskanállal kikaparta a maradék lekvárt a pohár fenekéről, megette, majd zsebkendőjével megtörülte ajkát, s váratlan ingerkedéssel, mely nagyon megszépítette bagolyarcát, megbökte Szamgin mellét, és ezt kérdezte:

— Maguk hogy csinálják ezt? Kibocsátották „Az oroszországi szociáldemokrata párt kiáltványá"-t, a „Rabocseje Znamja" című lapocskát viszont már az „Orosz" párt nevében nyomatják, és jóval határozottabb is, mint ez a „Kiáltvány", hogy lehet ez, mi?

Klim azt felelte, hogy nem látta még sem az egyiket, sem a másikat.

— Az ám — állapította meg Misa bácsi, vidáman csillogtatva fekete szemét. — A nagy sietségben annyi idejük sincs, hogy megbeszéljék a dolgokat. A viszontlátásra.

Szamgin kinyitotta az ablakot, és elnézte, amint a vén verébhez hasonló, szürke emberke, barnára fakult kalapjával a fején, lassan végighalad az udvaron. Günterné, a szülésznő konyhájának bejárata előtt egy vörös hajú fiú asztali késeket tisztogatott dugóval és téglaporral.

„Az élet: merő erőszak az emberen — gondolta Szamgin, azt figyelte, hogy a fiúcska mint köpdösi a késeket. — Az ezredes bizonyára folytatni fogja velem a besúgásról való eszmecserét... Az egyetlen ember, akivel beszélhetnék erről: Kutuzov. Ő azonban ellenkező irányba taszítana..."

Az udvarról rothadt szappan- és zsírszag áradt; a levegő forró és mozdulatlan volt. A fiúcska, mintha megégette volna magát, hirtelen rázendített éles hangján:

Mért búsulsz, te nyomorult?
Te gondtalan csibész!
Mért lógatod a fejed...

A konyha ablakából kinyúlt egy vörös kéz, egy korsó vizet zúdított az énekesre, majd eltűnt, a fiúcska felsivított, és szökdécselni kezdett az udvaron.

„Ez a csendőr voltaképpen fél, és épp ezért..."

Töprengés közben Szamgin gyönyörködve nézte, hogy a vörös hajú fiúcska milyen ügyesen siklik ki — a nedves ronggyal a kezében utána rohanó szobalány elől, amikor annak sikerült az udvar sarkába szorítania, a fiú a lány lába elé bukott, néhány lépést négykézláb kúszott, majd magasra felugrott, és kirontott az utcára, kintről belépett a kapun a Nyikolaj vértanúhoz hasonló Zahar házmester, és így szólt:

— Inkább valaki öregebbel kezdj ki, Mása, érettebbel.

— Ki is kezdek — vágott vissza a szobalány.

Csüggedt perceiben Klim Szamgin mindig sietett meg-

nyugtatni magát, mert érezte, hogy az ilyen hangulat megingatja és aláássa saját eredetiségébe vetett hitét. Ezen a napon különösen feszült benne a vágy, hogy meglelje énjét, mivel néhány napja már valósággal újoncnak érezte magát, aki elkerülhetetlenül köteles teljesíteni a katonakötelezettségét. De önmaga számára is észrevétlenül, már majdnem megszokta, hogy a forradalomról gondolkozik, mint ahogyan az ember megszokja a tartós őszi esőzést vagy a helybeli pletykát. Már nem jutott eszébe a kis púpos lány felháborodott kiáltása:

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt!"

Viszont jól emlékezett a szkeptikus szavakra:

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

Klim bizonyos volt, hogy nemegyszer meggyőződött róla: „nem volt ott semmilyen fiú"; és ez azt a reményt táplálta benne, hogy minden ellene irányuló gonoszság megfullad, elmerül a szavakban, mint Borisz Varavka a folyóban, az élet árja pedig eltéríthetetlenül tovább hömpölyög a régi, mélyen kivájt mederben.

A három hét alatt, amelyet magányosan töltött Varvara lakásában, megbizonyosodott róla, hogy Ljubasa sokkal fontosabb szerepet játszik, mint amilyent tulajdonított neki. Egy elegánsan öltözött, lefátyolozott hölgy is ellátogatott oda, csipkés szegélyű napernyővel a kezében, és nagyon izgatott lett, sőt szinte megriadt, amikor megtudta, hogy Szomovát letartóztatták. Ernyőjével a padlót piszkálva, idegesen kijelentette:

— De én idegen vagyok itt, és feltétlenül beszélnem kell valakivel a jó barátai közül!

— Jó barátai — hangsúlyozta, és Klim kénytelen volt megadni Alekszej Gogin címét. Azután betoppant egy rosszul öltözött, mogorva ember, nyilván vidéki tanító. Ez viszont dühös lett.

— Letartóztatták? Nahát... És nem tudja, hol találom Marja Ivanovnát?

Klim nem tudta. A látogató elment, s ezt dünnyögte:

— Hogy történhetett ez . . .

Megjelent egy újonc egyetemista, vadonatúj ruhában, nyilván az imént érkezett vidékről, egy szerény, csúnya lány nagy csomó könyvet hozott és egy vég háziszőttest, beállított még három ember, és e látogatások után Szamgin azt gondolta, hogy az a forradalom, amelyet Ljubasa készít elő, aligha lehet különösebben ijesztő. Ugyanerre vallott a két szociáldemokrata párt egyidejű megalakulása is.

A huszonharmadik napon beidézték a csendőrparancsnokságra. Az ezredes fogadta, érdemrendekkel ékesített díszegyenruhában.

— Nos tehát? — morogta sietve, de nyilván ráeszmélt, hogy ez a kérdés túlságosan gyakran csúszik ki a száján, megköszörülte a torkát, és gyorsan, szárazon belefogott: — Íme, szíveskedjék nyugtázni írásai átvételét. Figyelmesen végigolvastam, és csak megerősödtem véleményemben. Nem gondolta meg magát?

— Nem — jelentette ki igen határozottan Klim.

— Rendkívül sajnálom — mondta órájára pillantva az ezredes. — Miért nem foglalkozik újságírással? Jó a stílusa, gondolatai kitűnőek, az egyetemista mozgalom érzelmi alapjáról tett megállapítása például nagyon találó.

— Nem tartom magam kellően felkészültnek hozzá — válaszolta Szamgin, s lopva szemügyre vette a csendőrtiszt szétfolyó, puffadt arcát. Ez az arc fáradt volt, akárcsak a házkutatás éjjelén, a két szem elnézett Szamgin mellett, és az ezredes valahogy egészen elernyedt, mintha nyomná a díszes egyenruha súlya.

— Lám, amit a dajkákról írt, szintén igen érdekes gondolat, ki lehetne fejteni egy cikkben.

„Áldozatos szolgálás" — gondolta némi diadallal Klim, és szerette volna kivágni: „Maga csak ne ugráljon, Ljubasa Szomova a forradalmat szítja!"

Mosolyát sem tudta elfojtani, mivel elképzelte, micsoda hatást kelthetne ez a tréfája.

Az ezredes megtörülte kopasz feje búbját, s mintha megsejtette volna Klim gondolatát, tűnődve kérdezte:

— Mondja csak, Ljubov Antonovna Szomova régóta foglalkozik spiritizmussal és általában effélével? — s ujjait megbillegtette homloka előtt.

— Már gyermekkorában hajlamot árult el a fantasztikum iránt — felelte szándékos hanyagsággal Klim.

Az ezredes ránézett, és megrázta a fejét.

— Nem valószínű — mondta. Szeme megcsillant, fesztelenül fürkészte Klimet, és megismételte állítását, az első szóra helyezve a hangsúlyt: — Egyáltalán nem valószínű.

Szamgin vállat vont és megkérdezte:

— Nem közölhetné velem, ezredes úr, a letartóztatásom okát?

A tiszt kihúzta magát, egyik lábáról a másikra helyezte testsúlyát, sarkantyúja megpendült, erősen belenézett Klim arcába, és tapintatos mosollyal mondta:

— Nem kellene, de ellenszolgáltatásképpen a kellemes ismeretségért... Egyszóval hosszú história, amelynek szerzője részben az ön fivére, részben pedig a vidéki hatóság. Ön nyilván tudja, bátyját azzal gyanúsítják, hogy szökést kísérelt meg a száműzetésből. Amikor letöltötte idejét, megszerezte a helyi hatóság engedélyét, hogy csatlakozzék valamilyen tudományos expedícióhoz; erre ki is adták neki a megfelelő okmányt. Megelőzően azonban utazási igazolványt állítottak ki számára Pszkovba, és ezt az igazolványt másvalaki használta fel.

Az ezredes szünetet tartott, pattintott ujjával és felsóhajtott:

— Megállapíttatott, hogy bátyja nem vehetett részt az okmány átadásában.

— És a másik elmenekült? — kérdezte Szamgin meggondolatlanul, mivel Dolganov jutott eszébe.

Az ezredes leült az asztal sarkára, és noha szeme felcsillant, laposan Klimre pillantott, és szelíden megkérdezte:

— Honnan tudja, hogy elmenekült?

— Csak kérdezem.

— És esetleg tudja is, nem?

Klim szárazon felelt:

– Ha valaki idegen okmányt használ fel...

– Igen, igen – mondta az ezredes hanyagul, miközben rendjeleit nézegette s igazgatta. – De nem érdemes kérdezősködni efféle... ügyekről. Ugyan mi az érdekes benne?

Felállt és kezet nyújtott.

– Még most sem értem – mondta Szamgin.

– Ah, igen! Nos, önt összetévesztették azzal, aki felhasználta az okmányt.

„Ezt csak kitalálta" – okoskodott Szamgin.

– A másikat természetesen már letartóztatták ..

„Hazudik" – vélte Klim.

– Örültem a szerencsének – mondta sóhajtva az ezredes. – Mellékesen szólva: elutazom, hivatalos küldetésben... néhány hónapra. Ha bármilyen félreértés támad, vagy egyébként is... ha szüksége lesz valamire, Roman Leontovics kapitány a helyettesem. Egyszóval őhozzá forduljon. Isten önnel, kérem!

Szamgin kilépett az utcára. Gúnyos lenézéssel gondolt erre az emberre, aki elveszítette a játékot, alig titkolta diadalának örömét.

„Ez a tökfilkó mégsem adta fel a reményt, hogy elszegődöm besúgónak. Dolganov kétségtelenül kereket oldott. Ellenem semmit sem tud felhozni a csendőr, csak besúgót szeretne faragni belőlem."

Úgy érezte, megerősödött. Az utolsó hónap tapasztalatai megszilárdították az élethez, az emberekhez fűződő kapcsolatát. Hirtelenében megállapította önmagáról, hogy valóban független ember, és tulajdonképpen az előtte álló két út közül bármelyiket szabadon választhatja. Magától értetődik, hogy nem szegődik el a csendőrökhöz, de ha megjelenne a pártoktól és csoportoktól független rendes sajtótermék, talán írna oda. Nem is volna rossz Konsztantyin Leontyev és Mihail Bakunyin szellemi rokonságáról írni.

Az élet nagyon hasonlít Varvarához: nem szép, tarka és nem is okos. Rikító szavakba, versekbe bújik, s valójában csupán egy erős férfira vár, aki magához öleli és megtermékenyíti. Eszébe jutott, milyen nevetséges büszkeséggel me-

sélt Varvara a házkutatásról Ligyijának és Alinának, eszébe ötlött Misa bácsi örökös nótája: „Együtt ültem vele a börtönben. Velem együtt ült a börtönben."

Minden ember többé-kevésbé ostoba, hencegő, és mindegyik iparkodik valamivel felhívni magára a figyelmet. Még az elpusztíthatatlan Anfimjevna is dicsekszik, hogy sohasem volt beteg, de ha egyszer fáj a foga, mégpedig annyira, hogy a helyében mindenki más a falba verné a fejét — ő csak tűri. Igen, lehet dicsekedni heves fogfájással, de szerencsétlenségekkel is. Ljutov torz és sikertelen szerelmi kalandjával kérkedik, Inokov a munkakerülésével, Varavka pedig a szerzési, építési, gazdagodási tehetségével. Katyin író nyíltan büszkélkedett vele, hogy rendőri felügyelet alatt él. És a többiek is. Kutuzov a hangjára lehetne büszke, épp azzal kérkedik, hogy nem becsüli énektehetségét.

Néhány nap múlva odahaza volt, s ebédnél ült anyjával meg Varavkával; hájas, húsos testű mostohaapja teljesen betöltötte a mély karosszéket, és csámcsogva, lihegve magyarázta:

— Egyszóval, öcskös, már megint megszorongattak a csendőrök? Ej, te... De, különben, ördög tudja, hátha szükséges a forradalom! Mert az igaz: szükség van népképviseleti kormányrendszerre, azaz három-négyszáz hozzáértő emberre, hogy megcibálják a kormányzók és más közigazgatási hivatalnokok fülét, akik valójában közönséges latrok — fejezte be recsegve, és arca felduzzadt, vérrel telt meg.

— Ennek a bolond országnak minden kell: simogatás és dorgálás, rémület, földrengés kell neki, égszakadás! Épp ez az: fel kell rázni, át kell gyúrni ezt a savanyú tésztát, munkára fogni mindenkit, római, egyiptomi módra, korbáccsal, bizony! Nincsenek utak, megbénul a közlekedés... érted? Én például fát vásároltam, pompásat! Potom pénzért vettem, hét kopejkájával, papírgyárat akartam építeni, fűrésztelepet, szeszfőzdét. De rászedtek a gazemberek. Az építkezés előtt csatornát kellett ásni a mocsárban, tizenhét versztányira! Érted ezt, mi? Én bizony, öcsém, úgy károm-kodtam, mint egy baka...

— Szörnyű — állapította meg Vera Petrovna, lehunyta megfakult szemét, és a fejét csóválta.

— Ha maga belekezdett volna itt valamibe, Madame, akkor szintén káromkodna — mordult rá Varavka.

— De hisz nem az a szörnyű, hogy káromkodik...

— Minden szörnyű! Minden!

Varavka kihúzta szakállát a szalvéta alól, tenyerébe fektette, gyönyörködött benne, majd tovább evett, s tovább panaszkodott. Szamgin megfigyelte, hogy Varavka azelőtt mohón táplálkozott, de azzal a biztos meggyőződéssel, hogy annyit ehet, amennyit akar. Most azonban szemlátomást már elvesztette ezt a meggyőződését, visszataszítóan sietett, a tányérról összevissza szedte fel az ételt, ami éppen a keze ügyébe került, egyszóval rendetlenül evett. Erősen felpuffadt, arca dagadt volt, szeme alatt zacskók duzzadtak, tekintete még szúrósabb és gonoszabb lett, szakálla pedig megfakult, és ólomszínű fény csillámlott benne.

— Nálam is fülön csíptek a csendőrök egy tisztviselőt: derék legény volt; amerikai, marxista, és egyáltalán ügyes fickó, bizony! Én azonban Ragyejevvel együtt úgy megdolgoztam az ügyészt és a kormányzót, hogy az a fajankó Popov ezredes csak úgy röpült innen! Helyére valamilyen Vasziljev érkezik Pétervárról vagy Moszkvából, biztosan szintén nagy szamár, okos embert nem küldenek ebbe az átkozott fészekbe. Megnézheted, öcskös, micsoda házikót tákoltam össze az ügyésznek: nyugdíjba vonul, és iparral szándékozik foglalkozni. Olyan fin de siècle[13] stílus, tudod, décadence és miegyebek! megnyalod utána a szádat!

— Szörnyű — ismételte Vera Petrovna halkan, és összeráncolta lila színű arcát. — Egy kokottnak való.

— Hát nekem mi közöm hozzá? — fortyant föl Varavka. — A tulajdonos ízlése szent, elém tett egy képecskét valamilyen német lapból, és megkérdezte: lehet ilyet? Csak tessék! Ahogy parancsolja, építhetek önnek kutyaólat, disznóólat, istállót...

[13] *Századvégi.*

— Ezt nem mondhattad neki — jegyezte meg Vera Petrovna.

— Nem akartam mondani, bár mondhattam volna. Én, kedvesem, mindent mondhatok.

Varavka a karosszék könyöklőjére támaszkodva, nehézkesen feltápászkodott, és roskadozó léptekkel megindult, hogy lepihenjen.

— Félóra múlva a klubba kell mennem, szitkozódhatok megint — közölte Klimmel.

Az anya lassan elfordította a fejét, s utána nézett, mint ahogyan a járókelő néz a tovasuhanó kocsira, amely majdnem elütötte.

— Szörnyen sokat dolgozik, lelki betegség gyötri — állapította meg csüggedt sóhajjal. — Igen nagy vagyont hagy majd Ligyijára. Menjünk, üljünk le énnálam.

Szobájában nehéz púder- és parfümszag terjengett, és a rengeteg bútor miatt olyan zsúfoltság volt, mint valami régiségboltban. Az anya a pamlagra telepedett le, olyan pózban, mint David festményén Julie Récamier, és az apáról kérdezősködött. De mikor megtudta, hogy Klim már eszméletlenül találta, orrhangon nyomban megtudakolta:

— Megmutatta neked az a nő a végrendeletet? Nem? De naiv vagy.

Sóhajtva tette hozzá:

— A szeretők mindig nagyon mohóak.

Dmitrijről ezt kérdezte:

— Mi van vele: egészséges? Északon általában egészségesebbek az emberek, mint délen, így mondják. Adj egy cigarettát, kérlek, és tüzet.

Cigarettagyújtás közben egészen különös kézmozdulatokat tett, erőszakolt, fitogtató volt, nevetségesen fontoskodó; Klimnek Dickens egyik regényalakja jutott eszébe, egy valamikor gazdag, de elszegényedett asszony mulatságos és szánalmas figurája. Hogy elfelejtse ezt a hasonlóságot, Jelizaveta Szpivakról érdeklődött.

— Ah, istenem, Jelizaveta borzasztóan tapintatlanul viselkedik! Egy cseppet sem törődik vele, hogy az iskolámban

jó családból való lányok tanulnak — mondta az anya olyan hangon, mintha a foga fájna. — Elvitte a férjét a nyaralóba, és Inokovot is magával cipelte: valamiért tehetségesnek tartja ezt az embert, vár tőle valamit, és egyáltalán isten tudja, még miért! És mindezt azután, hogy Inokov azt a verekedést rendezte, amely esetleg börtönnel fenyegeti. Van ebben valami furcsa romantika, amelyet én képtelen vagyok megérteni, mivel ismerem Liza bámulatosan nyugodt természetét és hideg céltudatosságát. De azért mégis szeretem, jó vér folyik benne! Ó, Klim, a vér: ez sokat jelent!

És nehéz sóhajjal kérdezte:

— Nem tudod, igaz-e, hogy Alina operettszínésznő lett, és könnyen osztogatja a kegyeit? Igaz? Szörnyű! Gondold el, ki várta ezt tőle!

— Bizonyára minden férfi, akinek tetszett — válaszolta bölcsen Klim.

— Nagyon szellemes — jegyezte meg az anya, de nem mosolygott.

Négy nap elegendő volt ahhoz, hogy Szamgin ráébredjen, milyen elviselhetetlen a helyzete anyja és Varavka között, akik mind a ketten makacsul bizonygatták, mennyire nehéz az életük. Varavka elkeseredetten szidta a kereskedőket, hivatalnokokat, munkásokat, élvezettel mondott illetlen szavakat, mintha megfeledkeznék Vera Petrovna jelenlétéről; az anya pedig mindenféleképp igyekezett kimutatni, hogy „szörnyen" csodálkozik Varavka teljesen érthetetlen viselkedésén, s úgy bánt vele, mint nagyanyó Akim bácsival, az Igazéletű Öreggel.

Esténként Szamgin sétára indult, a legcsendesebb utcákat választotta ki, nehogy ismerősökkel találkozzon, a „Vidékünk"-höz bemenni nem volt kedve, Varavka így nyilatkozott az újságról:

— Az újság? Ostobaság! Holmi papok valóságos szentbeszédeket írogatnak belé, a szerkesztő pedig szörnyen jámbor. Nem, öcskös, Oroszország még nem jutott el a komoly, tárgyilagos sajtóig.

Klim elnézte a kőházakat, amelyeket Varavka épített hu-

szonöt év alatt, vagy harminc ilyen ház volt, és oly élesen kiríttak a fából épült régi városból, mint foltok az elnyűtt gúnyáról, és úgy tetszett, csupán elcsúfítják e sajátosan szép városkát, a múltért rajongó és pedáns Kozlov történész lakóhelyét. Szamgin arra gondolt, hogy félszáznál is több ilyen város van, mindegyik körül vagy egy tucat kis kerületi székhely, és néhány száz sötét, tudatlan község meg falu bújik meg a mocsarak és erdők rengetegében. Egyszóval — ez Oroszország, és valahogy furcsa feltételezni, hogy ennek az Oroszországnak szüksége van csendőrezredesekre, Ljubasára, Dolganovra, Marakujevra, olyanokra, akiket, úgy tetszik, nem annyira a nép élete izgat, mint inkább az a lárma, melyet a marxisták csapnak, akik tagadják a „nép" puszta fogalmát is. Még kevésbé van helye Oroszországban Kutuzovnak és azoknak, akik a „Kiáltvány"-t, a „Rabocseje Znamjá"-t adják ki. És teljesen feleslegesek, mint szemölcs az arcon, a féleszű Gyakonok, Ljutovok, Inokovok.

A város határában vagy háromszáz kubikos dolgozott; lefaragták a hegyet, és ásójukkal feltúrták a zöldes és vörös márgát: utat vágtak a folyóhoz, a pályaudvar helyét egyengették. Púposra görnyedten, kioldott ingben ballagtak, kigombolt gallérral, borzas hajukat háncs szorította le. Mint a megvert kutyák, vonítottak és szűköltek a taligák kerekei. A munka zsivaja és a nedves agyag zsíros szaga terjengett a levegőben. Egy munkáscsapat alaktalan vasdarabot vontatott a földön, és az egyik így bömbölt:

Húzzuk, fiúk, szaporán csak!

Egy másik csapat cölöpöt döngölt a földbe, és egy éles hang erőlködve. bőszen zengte:

Húzza-ad, rajta-a-a!
Pénz kell, pénz kell a gazdának!
Hej, bunkócska, feszítsd . . .

— vágott bele fáradtan a kórus.

Az öntöttvas döngölő súlyosan zuhant a cölöpre, a föld megremegett és felzúgott Klim lába alatt.

Gyermekkora óta hallgatta ezt az éneket és ismerte, akár a panaszos nagyböjti harangszót, vagy a temetőben, a hant fölött elzengett siratóéneket. A halk jajongás reáborult, de volt benne valami vigasztaló: azt juttatta eszébe, hogy ez a néhány száz ember, aki a földet túrja a kurta s bizonyára ügyetlen ásókkal, meg bágyadt énekük és a folyón túl, a távíródrótokon csüngő piszkos fellegek — mindez hosszú időre, talán örökre így rendeltetett, és az egészben valami elpusztíthatatlanság, végzetszerűség rejlik.

Hány százszor látta már amint a távolban, a fenyőerdő csipkés fala fölött bágyadtan felizzik a nap, látta a felhőket, amelyek oly bádogszínű áthatolhatatlan sűrű tömegbe préselődtek, hogy az ember azt gondolhatta: mögöttük már nincs semmi, csak „a világmindenség fekete hidege", melyről olyan rémülettel beszélt Szerafima Nyehajeva.

Moszkvába való visszautazásának előestéjén a Kolostorligetben ült, a folyó fölött, hallgatta a vecsernyére szólító harangok dallamos szavát, ült és a jövőjéről ábrándozott: elvégzi az egyetemet, feleségül vesz egy egyszerű, egészséges lányt, aki majd nem zavarja az életét; élni pedig vidéken kell, valamilyen csendes városban, nem pedig itt, ahol annyi az emlék, de mégis ilyen városban, ahol az emberi élet valódi, szomorú igazságát nem leplezi a cifra szó és koholmányok zsivaja, és ahol érthetőbb, egyszerűbb az emberi becsvágy. Az élet egyáltalán nem holmi megbokrosodott Gogol-féle trojka, hanem lehiggadt, öreg igásló, bóklászva, lassan ballag a kitaposott úton az ismeretlen felé, és annak van igaza, aki azt mondta, hogy mindennek van értelme. Mindennek, kivéve azoknak az embereknek, akik bölcsnek és Arkhimedésznek tartják magukat.

Előtte és kissé lejjebb, a mogyoróbokrok között két nő bukkant fel, az egyik hajlott hátú öregasszony volt, sötét, mint a föld eső után, a másik pedig negyven év körüli, nagy pirospozsgás arcú, terebélyes asszonyság. Letelepedtek a fűbe, a bokrok tövébe, a fiatalabb egy kis üveg vodkát, tojást és

uborkát szedett elő a zsebéből, húzott egyet az üvegből, majd átadta az öregasszonynak az uborkával együtt, és míg a tojást tisztogatta, éneklő hangon, ahogy mesélni szokás, rákezdte:

— Nos hát: az uracskája nem valami fényes, nyavalyás is, meg rosszul keres...

— A gyereknek ő az apja? — kérdezte mogorván az öregasszony.

— Persze hogy nem akarta — mondta a fiatal, nyilván nem tréfás szándékkal, hanem mert rosszul hallott. — Hát aztán az asszony a gyerekek miatt gyakran feljárt Nyizsnyijbe, a vásárba, hogy keressen egy kicsit, szemrevaló, tüzes, vidám teremtés volt...

— Nincs is vígabb nála — mormogta az öregasszony; fogatlan szájával kiszítta az uborka húsát, és vodkával öblítette le.

— Négy esztendeig utazgatott, keresgetett, tetőt csináltatott a házra, két tehenet szerzett, a gyerekeket ellátta ruhával, cipővel, az ötödik évben pedig csúf nyavalyát szerzett valamilyen jómadártól...

— A sorsot nem lehet elkerülni, lelkem — állapította meg oktatóan az öregasszony, az uborka héját nézegetve.

— Micsoda?

— A sors elől, mondom, nem bújsz a kályha alá...

— Persze hogy nem! — helyeselt a fiatal. — És ivásnak adta a fejét. Iszik és sír, vagy énekel. Az egyik tehenet eladta...

— Eladja a másikat is — mondta meggyőződéssel az öregasszony.

Szamgin felállt és továbbment. Arra gondolt, hogy íme, az istenhit mellett még most sem halt ki a sorsban való pogány hiedelem.

„Egy Katyin- vagy Nyikogyim Ivanovics-féle író siralmas elbeszélést faragott volna ebből az anekdotából" — gondolta, a város szélén sétálva, a nem tudni, miből és minek élő koldusnép földhöz tapadó, apró viskói mellett.

— Hát maga hogy kerül ide? — állította meg hirtelen egy

örvendező és csodálkozó kiáltás: az egyik kapu előtti padkáról Dunajev ugrott fel, megragadta kezét, és olyan erősen megrázta, hogy belefájdult.

— Idevalósi vagyok — felelte nem valami szívesen Szamgin.

— Nahát! Én szintén, ez a palota a nagynénémé. Nosza, üljön le minálunk!

Dunajev odatuszkolta egy kétablakos, egyszárnyú tetős építményhez; az agyaggal bemázolt toldalék egy kiégett homlokzatú, ablakkeret nélküli, befejezetlen ház gerendafalához tapadt.

Ledobta a padról a rajta heverő léceket, drótot, fogót, leültette Klimet, belenézett a szemüvegébe, és letörülhetetlen mosolyával sebesen faggatni kezdte.

— Hozzánk is eljutott a hír: üldögélt egy kicsit, ugye? Rendőri felügyelet alá helyezték itt? Engem igen...

Szamgin nézegetett jobbra, nézegetett balra; ember sehol sem látszott, csupán három tyúk tipegett, és egy bozontos kutya ült a fűvön, s figyelmesen vizsgált valamit az orra előtt.

— Igaz, hogy a „Kiáltvány"-t a marxisták adták ki? Van egy példány magánál? Nem tudna szerezni? Ej, de kár...

— Mit csinál itt? — kérdezte Szamgin, aki sietett véget vetni a találkozásnak.

— Egérfogókat; ostoba dolog, de meg lehet keresni vele hetven kopejkát, sőt olykor egy rubelt is. Hosszabb időre érkezett?

— Holnap utazom.

— Úgy?

Dunajev mezítláb volt, szíjjal átkötött, ócska inget, kopott nadrágot viselt, jobb térdére zsineggel odaerősített bőrdarab simult. Borzas volt, haja és göndör szakálla egyaránt zilált. Szamgin szemében most mégis valahogy módos embernek tetszett, agyafúrt fickónak, akinek minden sikerül, aki biztos magában, akár Varavka, az emberekkel viszont bizalmatlan, és sikereinek s eredményeinek titka talán éppen ez a bizalmatlanság. Ilyesfajta emberre emlékeztette Klimet

Dunajev mosolygós szeme bogara is, amely mintha ezt mondta volna:

„Ismerlek én téged!"

Ám a találkozásnak őszintén örült, ez világosan látszott abból a sietségből, amellyel beszélt és kérdezősködött.

— Maga sokáig ült — jegyezte meg Klim.

— Sokáig, de nem haszontalanul! Öten voltunk a cellában, könyveket olvastunk, azután megjelent egy hatodik. Eleinte besúgónak tartottuk, de később kiderült, hogy valamikor egyetemista volt, erdész, már negyven is elmúlt, amolyan csendes fickó, mintha hiányzana egy kereke. Aztán kisült, hogy pompásan ért a gazdasághoz.

„Legfontosabb a gazdaság — gondolta Szamgin. — Boltos lesz belőle."

Eszébe jutott Zlatovratszkij „Pillérek" című könyve, amelyet ifjúkorában olvasott: a regény arról szólt, hogy néhány értelmiségi megpróbált forradalmárt nevelni egy falusi legényből, de aztán kulák lett belőle.

— Egyszóval pompás dolgokat mesélt nekünk, valóságos előadásokat tartott arról, hogy mennyi gyomnövény zsarolja hiába a földet, mennyi hitvány éger-, fűz- és nyárfa nő, minden haszon nélkül az ember számára. Ezek mind élősdiek, mondta, és gyökerestül ki kell irtani őket. Ahol most bogáncs, lórum és csalán burjánzik, ott a napraforgó és mindenféle zöldség is megterem, a még tüzelőnek is rossz fa helyére pedig értékes épületfaféleségeket kell ültetni: tölgyet, hársat, juhart. Az élősdiek szaporodását nem ésszerű és nem gazdaságos eltűrni.

Beszéd közben Dunajev a fogóval ügyesen csipegette a drótot, amely térdén hevert, a bőrfolton; a fogó mohón csattogott, és a drót egyenletes darabokban hullott a földre.

— No, erre mi azt mondtuk neki: „Ne kerteljen annyit, elvátrs! Ne a csalánról szónokoljon, hanem a burzsoáziáról, hisz értjük mi, miféle élősdiekről mesél!" Ő azonban óvatos volt — állapította meg Dunajev. — Nagyon is óvatos! „Ugyan már, fiúk! mondta. Ez egyáltalán nem politika, hanem csupán az én tudományos elgondolásom. Engem tévedésből ke-

vertek bele egy idegen ügybe, mondta, én politikával nem foglalkozom, a zemsztvóban teljesítettem szolgálatot, éppen erdőügyekkel foglalkoztam." „Nos, jól van, feleltük, értjük mi a szempontjaidat, gyerünk tovább. Nem vagyunk mi besúgók, hanem munkásemberek, tőlünk nem kell félned." Nemsokára azonban elhelyezték tőlünk...

Dunajev elbeszélése nem tetszett Klimnek, sőt arra gyanakodott, hogy a munkás maga találta ki ezt az anekdotát. Felállt, Dunajev is felemelkedett, és halkan megkérdezte:

— Nem tudja, áll itt valaki felügyelet alatt?

— De hisz én Moszkvában élek — emlékeztette Szamgin, elbúcsúzott, és elsietett, mint aki elkésik valahonnan. Bizonyos volt benne, hogy ha visszanéz, akkor Dunajev pillantásával találkozik, amely fürkészőn szegeződik rá.

„Igen, ez megtalálja a helyét..."

Legegyszerűbb volt azonban nem gondolni Dunajevra.

Moszkvába visszatérve, ugyanabban a bútorozott szobában szállt meg, ahol azelőtt lakott, átment Varvarához a holmijáért, és maga a lány fogadta. Olyan mozdulattal nyújtotta a kezét Klim felé, mint akit hátba löktek, mosolygott, vidám szavakat kiáltozott. Egy percre Szamgin is úgy érezte, hogy kedveli az öröm féktelen kitörésétől megzavart lányt.

— Tegnapelőtt érkeztem, és még most sem érzem magam otthon, folyton félek, hogy elkésem a próbáról — hadarta Varvara, s vállára vetett egy igen tarka gyapjúkendőt, noha meleg volt a szobában, és blúza szorosan, állig gombolódott.

— Hogyan játszottam? — ismételte a kérdést, megrázta fejét, és bűnbánóan elmosolyodott: — Ó, jaj, pocsékul!

Csinosabbnak látszott, a díszes gallér pedig rövidebbnek mutatta a nyakát. Furcsán esetlenek voltak a mozdulatai, mintha zavarná a keze, s nem azt tenné, amit akar.

— De tudja, azért elégedett vagyok, rádöbbentem: nem nekem való a színpad. Nincs tehetségem. Már az első darabnál megértettem, ahogy kiléptem a színpadra. És milyen fonák dolog Osztrovszkij kesergő, ostoba kereskedőasszonyait, Spazsinszkij hősnőit, francia dámákat és leányzókat alakítani... Kosztromában.

Nevetve mesélte el, hogy a „Kaméliás hölgy"-ben egy pillanatra sem tudta haldoklónak képzelni magát, és úgy érezte, vétett színésztársai ellen. „A varázslónő"-ben pedig nem merte megfojtani magát hajfonatával, mivel attól félt, hogy az álhaj leszakad. Hamarosan befejezte az önmagáról való mesélést, és töviről hegyire kifaggatta Klimet a letartóztatásáról.

— Magát is zaklatták ott? — kérdezte Klim.

— Nem. Eljött egy rendőr, és megkérdezte az igazgatótól, mikor utaztam el Moszkvából. De mennyire meglepődtem, amikor megtudtam, hogy maga... Egyáltalán nem tudom elképzelni magát a börtönben! — kiáltotta felháborodottan; Szamgin pedig mosolyogva érdeklődött:

— Miért nem?

— Nem tudom. Csak.

„A színjátszás mintha kissé egyszerűbbé tette volna" — vélekedett Szamgin, és a szokásos, hanyagul tréfálkozó hangon kezdett beszélni, de hamarosan észrevette, hogy ez nem tetszik Varvarának; a lány egyszer-kétszer kérdőn pillantott fel rá, majd összehúzta magát és elhallgatott. Néhány találkozás meggyőzte Klimet, hogy már nem viselkedhet úgy Varvarával, mint azelőtt: a lány nem érti meg tréfáit, és e hangnem ellen hallgatásával tiltakozik: összeszorítja ajkát, szemére borítja pilláit és hallgat. Ez sértette Klim önérzetét és nyugtalanította is, kételyt ébresztett benne:

Csak nem szeretett bele valaki másba?

Rövid idő múlva pedig felfedezte, hogy előnyösebb, ha komolyan bánik a lánnyal, ezért elhatározta, hogy tükrévé, gondolatai befogadójává teszi.

— A logikában érvényes a harmadik lehetőség kizárásának elve — jelentette ki —, de mi látjuk, hogy az élet nem a logika szerint épül. Például: vajon logikus a humanizmus hirdetése, ha elkerülhetetlennek tartjuk az életért való harcot? Maga viszont nem hirdeti a humanizmust, de azért nem is ugrik senki torkának.

— Bámulatosan egyszerűen tud beszélni — jelentette ki Varvara.

Igen könnyen elhitte, hogy Konsztantyin Leontyev éppen olyan forradalmár, mint Mihail Bakunyin, és addig magasztalta Klim eszét meg tudását, amíg az úgy nézett a lányra, mint valami köszörűkőre, melyen gondolatait élesíti. Voltak azonban nézeteltérései is Varvarával, az első akkor támadt, amikor Alina Tyelepnyeva bemutatkozott a „Szép Heléná"-ban.

Alina olyan fenségesen és olyan lenyűgöző szépséggel vonult ki a kicsiny, poros színház deszkáira, hogy az ámulat halk moraja hullámzott a nézőtér sötétjében, az emberek szinte előreroskadtak a színpad felé, és úgy rémlett, szürkés árny borul a férfiak kopasz feje búbjára, az asszonyok meztelen karjára és vállára. Később pedig egyre fokozódott a látszat, hogy az egész nézőtér felemelkedik és rázuhan a színpadra.

Alina rosszul énekelt, erős hangja durván csengett, durván hangsúlyozta a szemérmetlen szavakat, és szemérmetlenek voltak mozdulatai is, kivágott köntösében kivillant meztelen teste. Varvara nyomban örömmel súgta oda Klimnek:

— Istenem, milyen közönséges!

— Úgy látszik, a „Nana" premierjét akarja utánozni — hagyta rá Klim, noha ritkán engedte meg magának, hogy egyetértsen Varvarával. Alina hangja, fukar mozdulatainak buja lomhasága és festőien szép arca azonban lenyűgözte. Minden mozdulatával és pillantásával, énekének minden egyes hangjával éreztette, mennyire bízik teste legyőzhetetlen erejében. Nem a királynénak, Menelaosz feleségének szerepét játszotta, hanem önmagát mutogatta, saját kéjsóvárgását és hajlandóságát; szükségtelenül befurakodott a kóristák közé, vállal, könyökkel, csípővel tört utat magának, mintha lassú, részeg táncot lejtene a zenére, amelyet Szamgin egészen újnak talált, és amelyből elejétől végéig éles, gúnyos érzékiség áradt.

— Szakasztott a „Nana" premierje — ismételte s a feszülten figyelő közönséget vizsgálta, és észrevette, hogy Varvara már ferdén, rosszallón néz rá. E pillanattól figyelte a lányt. Látta, hogy füle elvörösödik, arca lángba borul, sarkával

topog a pajzán muzsika ütemére, ujjaival dobol a térdén. Klim érezte, a lány izgalma jobban megrészegíti, mint Alina kihívó játéka a testével. Az első felvonás után a közönség nagy éljenzést csapott Alinának, Varvara is bőszen tapsolt, mámoros szemmel mosolygott, olyan testtartásban állt, mintha fel akarna ugrani a színpadra, ahol Alina úgy mosolygott s csillogtatta vidáman a fogait, mintha a színházban csupa gyerek volna, akiket ő szórakoztat. A zenekarból hatalmas rózsacsokrot nyújtottak fel, majd széles narancssárga szalaggal díszített orchideás kosarat.

— Úgy látom, mégis tetszett magának Alina? — kérdezte Szamgin, mikor kimentek az előcsarnokba.

— Igen — mondta Varvara.

— De hiszen közönségesnek találta.

— Igaz, de... Ez olyan közönségesség... bacchánsnőszerű. Ilyen lehetett Phryne Eleuziszban... Hajlandó vagyok azt mondani, hogy nem is közönségesség ez, hanem szent paráznaság... Az erő paráznasága, az őserőé.

Hadart, furcsán átugrált a szavakon, izgatottnak és szomorúnak látszott; Szamgin azt gondolta, hogy mindez az irigységtől van.

— Ohó! — kiáltott fel gúnyosan, s ezzel elhallgattatta a lányt. Varvara otthagyta, mivel ismerősöket pillantott meg, Szamgin is körülnézett, és a büfé ajtajában észrevette Ljutovot, frakkban, cigarettával a foga között: haja borzas volt, és arcán vörös foltok éktelenkedtek. Ljutov azelőtt nem dohányzott, és szemlátomást még most sem szokta meg: túl sűrűn szívta be a füstöt, harapdálta a szopókát, ráncolta a homlokát, frakkjának hajtókáját hamu borította. Útjában volt a büfébe igyekvőknek, rájuk fújta a füstöt, taszigálták, bocsánatot kértek tőle, ő pedig hallgatott, s ujjára csavargatta igen keskenyre nyírt, de hosszú szakállát, amely egészen feleslegesnek látszott csupasz, puffadt arcán.

— Szervusz — dünnyögte kisvártatva, és szakadatlanul futkározó szemével mintegy félálomban vizsgálta Szamgint. — Nos, mi újság? Hogyan? Látod: a művésznő! Bizony, pajtás! Igaza van! Iszol konyakot?

Ellökte magát az ajtófélfától, kissé megtántorodott, rádőlt Szamginra, és a vállába kapaszkodott. Olyan részeg volt, hogy alig állt a lábán, ferde szeme azonban kellemetlen tűzzel és furcsa éberséggel, sőt szinte ijedten meredt Szamgin arcába.

— Makarov szidja Alinát. Elment, a hóbortos. Én orchideákat küldtem — mormogta és az égő cigarettát elnyomta a kezében, nézegette megégetett tenyerét, majd a zsebébe dugta és megint ajánlotta:

— Iszunk egy konyakot, jó? Hogy bátorságot merítsünk, mi? Hű, milyen gyönyörű, mi? Hogy az ördög...

Megtántorodott és a büfébe indult, vaksin taszigálta az embereket.

„Milyen szánalmas" — gondolta Szamgin, és bement a nézőtérre.

Varvara egészen az előadás végéig olyan savanyúan viselkedett, mintha a színpadon valami komor drámát játszanának. A színészek, Alina sikerén felbuzdulva, buzgón mulattatták a közönséget, és főként akkor csapott fel fergeteges kacagás, amikor Kalkhasz három pohárka vodkát húzott elő a súgólyukból, és megkínálta Agamemnon és Menelaosz királyt, majd mind a hárman akrobatikus ügyességgel ropni kezdték a trepákot.

— Micsoda giccs — állapította meg Szamgin. Varvara lehajtotta a fejét, hallgatott, nem nézett a színpadra. Klimnek úgy rémlett, hogy a lány nyomban sírva fakad, ez olyan mulatságos volt, hogy alig tudta elfojtani mosolyát, amikor megkérdezte:

— Rosszul érzi magát?

— Ó, dehogy, nincs semmi bajom! Ne törődjön vele — suttogta a lány, Szamgin pedig megállapította magában:

„Világos: irigység gyötri."

Az előadás Alina diadalával végződött, a közönség vadul kiabált és sivítozott:

— R-ragyimova-a-a!

— Nem akar bemenni hozzá a színfalak mögé? — ajánlotta Szamgin.

— Nem, nem — vágta rá Varvara.

Az utcán Klim megjegyezte:

— Különösen hat magára az operett.

— Maga jól mulatott, ugye? — kérdezte halkan a lány, karon fogta Klimet, és megszaporázta lépteit, miközben mentegetőzve mondta: — Megértem, hogy mulatott rajta. De ha én férfi volnék, akkor sértene. Én... szörnyű volna. Ilyen meggyalázása a...

Klim megszorította a karját, és szinte nyájasan kérdezte:

— Kissé féltékeny, ugye?

— Mire? Nem tehetséges. A szépségére legyek féltékeny? De amikor a szépséget így megalázzák...

Egyenetlenül lépkedett, és lökdöste Klimet, kényelmetlen volt karonfogva menni vele. Szavai bosszantották a fiatalembert.

— Tudja, Ligyija a természetre, az ösztön hatalmára panaszkodott, én pedig nem értettem meg. De igaza volt. Tyelepnyeva fenségesen, sőt könnyet fakasztóan szép: öröm és bánat könnyét fakasztja... igen! De valami állati érzést is ébreszt, nem?

— Éppen ez a nő diadala — mondta Szamgin.

— Milyen szomorú, hogy maga tréfál — felelte Varvara, és egészen hazáig egyetlenegy szót sem szólt többé, arcát muffjába rejtette, csupán a kapunál jegyezte meg sóhajtva: — Bizonyára nem tudtam érthetően kifejezni a gondolataimat.

Szamgin úgy tekintette ezt az esetet, mint Varvara kísérletét, hogy kicsússzon befolyása alól. Megharagudott, és vagy egy hétig feléje sem nézett; bizonyos volt benne, hogy a lány maga keresi fel. De nem jött, és ez nyugtalanította; Varvara, mint valami tükör, már nélkülözhetetlen volt, azonkívül pedig eszébe jutott, hogy a világon van ez az Alekszej Gogin nevű, kereskedőségéd külsejű ficsúr is, aki nyilván tetszik az ifjú hölgyeknek. Azután arra gondolt, hátha beteg Varvara, elment hozzá, és az előszobában Ljubasát találta, bundában, szőrmekucsmában, és szokása szerint, könyvekkel hóna alatt.

— Nohát, épp hozzád akartam átszaladni! — kiáltotta a

lány, ledobta bundáját, és lerúgta hócipőjét. — Csücsültél egy kicsit? Miért tartottak a csendőrségen? Menj az ebédlőbe, nálam rendetlenség van.

Az ebédlőben Ljubasa ledőlt a díványra, és elkezdte kibontani a hajfonatát.

— Fáj a fejem. Azt hiszem, le kell vágatnom a hajam. Nyirkos cellában ültem, és én egyáltalán nem vagyok alkalmas a helyhez kötött életmódra.

Pirospozsgás arca most feltűnően halvány volt, nyilván tudta ezt, és dörzsölgette orcáit, homlokát, elsimítgatta a szemgödrében ülő árnyékot.

— Tegnapelőtt engedtek ki, és még most sem tértem magamhoz. Haza kell utaznom, de hol az én hazám, ostobák! Négy napi út innen, nekem pedig okvetlenül itt kell élnem. Elintézik, hogy itt maradhassak Moszkvában, de...

— Vasziljev hallgatott ki? — kérdezte Klim, érezte, hogy a lány idegessége valamiért rá is átragad.

Ljubasa felugrott a díványon, és tenyerével térdére csapott.

— Micsoda tökfilkó! Képzeld: ijesztgetni kezdett, mintha tizenöt éves volnék! És milyen ostoba volt... ó, a nyomorult! Mondom neki: „Ide hallgasson, ezredes, én a pénzt a Vöröskeresztnek gyűjtöttem, hogy kinek adtam át, azt nem mondom meg, és ezenkívül nincs miről beszélgetnem önnel." Akkor elkezdte: maga ember, én ember vagyok, ő is ember; mi emberek vagyunk, maguk is emberek, és még valami badarságot mondott terólad...

— Énrólam? — kérdezte Klim, és felállt a székről, mivel hirtelen kellemetlen szívdobogása támadt.

— Hogy te azt tanácsolod a nőknek, hogy dajkák, szoptatós dadák legyenek, valami efféle... általában hihetetlenül ostoba volt az egész! Meg hogy a jóság helytelen, sőt bűnös, és mindezt, tudod, olyan hévvel, atyai szigorral magyarázta... a semmirekellő.

— Mit mondott még rólam? — érdeklődött Szamgin.

— Tudja az ördög! Csupa zagyvaság...

Szamgin némiképp megnyugodva ült vissza a helyére, és ezt gondolta az ezredesről:

„Csirkefogó."

Elnézte, amint Ljubasa leereszti haját a vállára, a hátára, ahogyan homlokát ráncolva ajkát nyalogatja, és nem hitte, hogy a lány igazat mond magáról. Az lett volna az igazság, ha ez a se nem szép, se nem okos lány félelemtől remegve, némán hallgatja a csendőrt, az pedig ordít és toporzékol.

— Egyszóval te nem viselkedtél gyáván? — kérdezte mosolyogva; a lány vállat vont, és így felelt:

— Ismered a közmondást: „Aki fél a farkastól, ne menjen az erdőbe."

— Nem jutott eszedbe Vetrova?

— Mit akarsz Vetrovával? Bizonyára hisztériásan viselkedett. Nem hiszem, hogy erőszakoskodtak vele.

— És nem jutott eszedbe, hogy a nőket megverték a várbörtönben? — makacskodott Klim.

— Régi história... Várj csak — mondta Ljubasa, és közelebb hajolt Klimhez. — Miért beszélsz ilyen furcsán? Csúfolódni akarsz velem?

— Egy kissé — ismerte be Klim, meghökkenve a lány tekintetétől.

— Furcsa kívánság — jegyezte meg sértődötten Ljubasa. — És az arcod is gonosz — tette hozzá, és újra kiütközött rajta a fáradtság. — Ámbár beismerem, az első két vallatásnál féltem, hogy a házkutatásnál esetleg megtaláltak egy címet. Meg általában azt vártam, hogy az egész valahogy komolyabb, okosabb lesz. Azt mondta nekem: „Ön Lassalle-t olvas." „Hát ön, kérdeztem, nem olvasta?" „Én ezeket a dolgokat szolgálati kötelezettségem folytán olvasom, felelte, de magának, lány létére... minek kell?" Így mondta.

Szamgin megkérdezte, hol van Varvara.

— Elment Goginékhoz. Egészen odavan, búsul, sír, hogy Alinka bejutott az operettbe!

— És ki az a Gogin?

— A nagybátyám, mint kiderült. Nemrég fedeztük fel. Nem is egészen a nagybátyám, az anyám nővérét vette el, de szereti a családot, a rokoni kapcsolatot, és azt kívánja, hogy

unokahúgának tekintsem magam. Ên megtehetem! Jószívű és hasznos öregember.

Alekszejről így nyilatkozott:

— Nagyon mulattató, de naplopó és csavargó.

Mélyen felsóhajtott, és panaszkodni kezdett:

— Ah, Klim, ha tudnád, mennyire fáj nekem, hogy kitoloncolnak Moszkvából.

Panaszára Szamgin nem tudott mit válaszolni, az járt az eszében, hogy addig játszogatott Varvarával, míg végül most már változtatnia kell a dolgon, vagy véget vetnie a játéknak. És amikor Varvara, a fagytól pirosra csípve, bundáját le sem vetve beviharzott a szobába, Klim felkelt, és kedvesen mosolygott feléje, a lány azonban csak egy „Isten hoztá"-t vetett oda futtában, nyomban átölelte Szomovát és felkiáltott:

— Ljubasa... diadal! Itt maradhatsz másfél hónapig, és kezeltetni fogod magad egy pszichiáterrel...

— Mi? — kiáltotta hüledezve Ljubasa.

— Tény és való! Csak el kell járnod hozzá.

— Istenem, elmegyek én akár a püspökhöz is...

— Egyszóval lakomát csapunk! Mindjárt itt lesznek Goginék, vettem néhány jó falatot..

Ezután vidám bolondozás lett úrrá a házon, a két lány keringőzésbe fogott, Anfimjevna pedig, sárga fogait kivillantva, mosolygósan terített, s így zsörtölődött:

— No, rákezdték! Megint megjárják.

Feszes arcán öröm ragyogott, és orrán át szívta a levegőt, mintha valami nagyon kellemes illatot szimatolna. Az ebédlő küszöbén megjelent Gogin, nagy művészettel elpötyögött az ajkán néhány taktust egy indulóból, majd felfújta orcáját, ujjával belebökött, és világos bajusza alól átható sivítás tört elő. Goginnal együtt érkezett egy fiatal lány, hanyagul összeborzolt barna haja boglyaként tornyosult dülledt homloka fölött, aranyszínű szeme bogarával fesztelenül Klim arcába nézett, és megkérdezte:

— Szamgin? Hallottunk magáról: rejtélyes egyén.

— Ki mondta ezt?

— Jakov Tagilszkij, akinek azonban nem hiszünk. De úgy rémlik, igaza van: magának tudós a külseje, szkeptikus a szakálla, és már teli vagyunk hódolattal maga iránt. Aljoska: ne bomolj!

Ezt azért kiáltotta, mivel Gogin könyökénél megragadta a lányt, felemelte a padlóról, Klimtől távolabb tette le és kijelentette:

— Ne csodálkozzon, hisz ez baba, belseje fűrészpor, beszélni pedig...

— Ne higgyen neki! — kiáltotta Tatyána, s vállával eltaszította bátyját; ekkor Ljubasa elhívta Gogint, Varvara pedig megkérte a lányt, hogy segítsen neki. Szamgin örült, hogy békében hagyják, az effajta emberek mindig feszélyezték, és nem tudta, hogyan viselkedjék velük. Úgy találta, az ilyenek különösen rosszul „találták ki" magukat: hivatásos tréfacsinálók, akik a mókázást foglalkozásuknak tartják. A komoly ember bosszankodik, ha kedvesen kell mosolyognia olyan tréfákon, amelyekben semmi nevetséges sincs. Lám, Alekszej Gogin most így szólt Ljubasához:

— Ne üvölts! Bebizonyította: a politika a közgazdaságtan lánya, és csak természetes, hogy őrzi a tulajdon lányát...

Varvarát a misekönyvet olvasó egyházfi tónusában oktatgatta:

— „Helyesen mondá Arisztotelész: még ha a hold körén fölül lakoznék is ember, ott is elérné a halál"... ezért hát, Varecska, ne hordja oly fennen az orrát!

És nem nevetséges, hogy Tatyána többes számban beszél önmagáról, mikor pedig Szamgin megkérdezte, miért teszi, így felelt:

— Mert úgy érzem, bennem több én lakik, és mindegyik veszekszik a másikkal.

Klim azonban hamarosan arra a meggyőződésre jutott, hogy még ha igaza van is a lánynak, akkor is túl zajosan vigad és mintegy azért, hogy leplezze félelmét. Lehetetlen volt elképzelni, milyen lehet egyedül, önmagával; Szamgin pedig bizonyos volt benne, hogy könnyen és hibátlanul meg tudja állapítani minden ismerőséről, milyen valójában, dí-

szes máz nélkül. Tatyána Gogina még külsőleg is kiismerhetetlennek látszott: kapkodó, ideges mozdulatai nem illettek vontatott beszédéhez, tréfás bolondozása pedig sehogy sem fért meg fémesen csillogó, kellemetlen, sárgás szeme bizalmatlan pillantásával. Izmos termetű, sudár volt, de sötétszürke ruhája lomposan ráncolódott, barna haja pedig valahogy csomókban nőtt, nem volt hullámos, és csúnyán összeszorította kerek, orosz arcát.

— Ne bántsd Aljoskát — kérlelte Ljubasát, majd tüstént bátyjához fordult, ugyanazon a hangon: — Elég a mókából! Erőset töltsön, Varja! — mondta s eltolta csészéjét, amelyben otthagyta a teáját. Klim arra gyanakodott, hogy Tatyána mindezt egészen szükségtelenül mondja, és bizonyára nagyon elkényeztetett, szeszélyes, gonosz teremtés. A lány mellette ült, belenézett az arcába és megkérdezte: — Magyarázza meg nekem, maga komoly ember, hogy lehetséges ez: én polgári családból származom, mindenem megvan, és általában elég jól élek, és mégis azt kívánom, hogy ezt az elég jó életet egye meg a fene. Miért van ez?

— Valószínűleg az esze révén jutott idáig, de ez csak átmeneti fellobbanás — felelte nem valami nyájasan Klim; sejtette, hogy a lány „érdekes beszélgetést" akar kezdeni.

— Nem, észben nem dúslakodom — állapította meg a kanalával játszva Tatyána. — Ez a szívemből fakad, azt hiszem. Mit tegyek?

Bosszantotta Szamgint, és akadályozta abban, hogy figyelemmel kísérje bátyja bűvészmutatványait, amelyekkel Varvarát és Ljubasát szórakoztatta. Szemüvegén keresztül Klim rápillantott, és ezt ajánlotta:

— Intézze úgy, hogy leültessék néhány hónapra.

— Azt gondolja, ez kigyógyítana?

— Bizonyára segítségére lesz abban, hogy helyesen értékelje a polgári életmód kényelmét.

A lány mosolyogva kérdezte:

— Maga, úgy látszik, nem tartja valami nagyra az embereket, ugye?

— Bizony, nem sokra tartom őket — felelte őszintén Szam-

gin, és kissé felemelkedett, hogy jobban lássa Alekszej kezét; az magasra emelte mindkét karját, és így szónokolt:

— Mint az igen tisztelt publikum láthatja, nincs itt csalás, ámítás, csak puszta kézügyesség, amit a tudomány is igazol! Tehát: kabátomon három gomb van, mindegyik oldalon. Eins!

Összerántotta kabátját, s nyomban felkiáltott:

— Zwei! — ezzel széttárta, és az egyik oldalon két gomb volt, a másikon viszont négy. — Ezt magam eszeltem ki — dicsekedett.

— Hogy csinálja ezt, Aljosa? — rimánkodott gyerekesen Ljubasa, Varvara pedig Gogin kabátjának ujját rángatta s követelőzött:

— Mutassa a bélést!

Tatyána a pianínóhoz ült és valakit utánozva, fojtott hangon énekelni kezdett:

Kertet, mezőt mind bejártam.
De hiába keresek,
Nincs virág a nagyvilágban
Nálad kedves, kedvesebb.

A giccses szöveget méltóan koronázta a giccses dallam, Ljubasa fuldokolva kacagott Varvarán, aki mérgelődve, hasztalanul igyekezett kinyitni Gogin cigarettatárcáját, amelyet az kisujja puszta érintésével, játszva felpattantott. Majd Gogin vállára tette a tárcát, rándított egyet a vállán — és a cigarettatárca zsebébe siklott. Azután felborzolta a haját, vérszomjas arcot vágott és odament húgához:

— Játszd a „Mascotte"-ot. Hej, kórus!

Kellemes hangján rázendített:

Mikor három gyertya áll az asztalon.
Három gyertyaszál.
Meghal akkor valaki,
Meghal, úgy bizony!

— ismételte a kórus, komoran, és Alekszej nyomban vidáman belevágott:

Igen, minden álomkép, jel
Tele intő jelentéssel...

A következő versszakot egyedül énekelte:

Üres lelket gyógyítani lehet-e?
Tetézd meg a hit terhével.
Minden macska fekete,
S minden asszony csinos éjjel.

— Ostoba — rikoltotta Tatyána, és a fejére csapott a kottával, Alekszej megragadta húgát, és váratlan erővel, szinte megszokott mozdulattal, a vállára ültette. A két lány le akarta húzni barátnőjét, hajba kaptak, Szamgin pedig, aki már rég ráébredt, hogy felesleges ebben a társaságban, észrevétlenül eltávozott.

Szürkés köd ülte meg a várost, zúzmarával ékesítette, a fák ágai és a távíródrótok bolyhosak lettek. A fagy mérgesen csípte Szamgin arcát, ő pedig ment, s arra gondolt, hogy nem valami édes napok köszöntenek majd Varvarára, amikor a szeretője lesz. Igen. Bizonyára mindent megpróbált már Marakujevval, vagy valamelyik színésszel, és ezért nincs joga, hogy az ártatlan, szerelmes leányzó szerepét játssza. De mivel mégis ezt a szerepet játssza, bűnhődnie kell.

„Nincs miért haboznom, ostobaság ennyit teketóriáznom" — határozta el magában.

Két-három nap múlva csodálkozva és elégedetten észlelte, hogy egész lénye egyetlen, tökéletesen meghatározott kívánságra összpontosul. Összehasonlította érzéseit azokkal, amelyek Ligyijához vonzották, s úgy találta, hogy ösztöne akkor — naivul és szégyenlősen — romantikus ábrándok és rendkívüli remények mezébe öltözött, most pedig semmi ilyesmi nincs: csupán vágy él benne, teljesen szabad és értelem diktálta vágy, hogy magáévá tegyen egy lányt, aki

szintén akarja ezt. A bizonyosság, hogy szabadon cselekszik, egyre kitartóbbá tette, s úgy leste Varvarát, mint vadász a rókát, és nemegyszer biztatgatta magát:

„Ma."

De minden alkalommal megzavarta valami, és minden kudarc — noha még jobban kiélezte gonosz csipkelődését Varvarával szemben — egyre erősebben fűzte a lányhoz. Klim őszintén beismerte ezt. Nem sikerült Varvarát egyedül találnia, magához hívni pedig nem merte. A leány még sohasem volt nála. Ha Klim felment hozzá, ott találta a két Gogint — a testvérek mindig együtt jöttek —, vagy a komor Guszarovot, aki elkeseredetten panaszkodott azon, hogy a szociáldemokrata párt kiáltványa nemcsak nem egyesíti a marxistákat és a narodnyikokat, hanem még jobban eltávolítja őket egymástól.

— És mire valók, a mi nyomorúságunkban, ezek az elvi finomságok? — mormogta, és hol Varvarára, hol Tatyánára meresztette szemét, aki azonban észre sem vette. Gogint Guszarov tegezte, kelekótya beszédét pedig olyan figyelemmel hallgatta, mint valami tanítvány.

— Ne bosszankodj, minden rendben van! — magyarázta hunyorogva Alekszej. — A marxisták ravasz népség, ők megértenek téged, ők szintén hajlandók egyesíteni a haragos szívet a számító fejjel.

Szamgin valahányszor találkozott Goginnal, egyre ellenszenvesebbnek találta e ficsúr tucatarcát, lapos tréfáit, simára vasalt nadrágját, fesztelen és könnyed mozdulatait. De — némi irigységgel és bosszankodással — el kellett ismernie, hogy Gogin mégis érdekes ember, sokat olvasott, sokat tud, és ismereteit oly ügyesen használja, amilyen ügyesen hordja a ruháját. Nyilvánvalóan jól ismeri a forradalmi mozgalmat, noha bizonyára nem pártember. Nehéz lett volna ugyanis ezt a paprikajancsinak is beillő bűvészt bármely politikai párt tagjául képzelni, akármilyen jelentéktelen párt legyen is az. Viszont csendőrbesúgónak az effajta emberek alkalmasak, akik mindent tudnak, és ismereteik halmazával ügyesen leplezni tudják igazi meggyőződésüket.

Szamgin hallotta, hogy Alekszej egyformán helyeslően beszél a marxistákról és a narodnyikokról, a hamar csüggedő Guszarovot pedig így vigasztalja:

— A liberálisoknak is össze kell kalapálniuk a maguk pártocskáját, már csak a tékozló fiaik megnevelése és önfejű csemetéik megzabolázása kedvéért is. Minden úgy megy, mint a karikacsapás, ne morogj!

Végül Klimet kissé bántotta, hogy Gogin, bár általában udvarias volt, meg sem próbálta, hogy közeledjék hozzá. Ljubasával és Varvarával pedig úgy viselkedett, mint egy gyermek, akinek túl sok a játéka, és azt sem tudja, melyiket válassza. Varvara szemlátomást kacérkodott vele, és Szamgin úgy találta, túl messze megy ebben.

Az őszi légyhez hasonlóan tolakodó Tatyána tovább faggatta:

— Mi a véleménye a dekadensekről? Csupán elkésett francia hatás és feltűnéshajhászás volna? Nem veszi észre, hogy Verlaine és Verhaeren iránt egyforma erős az érdeklődés, és ez mennyire különös?

Szamgin érezte, hogy ez a nagy szemű lány nem hisz neki, próbára akarja tenni. Mostohafivérével érthetetlenül viselkedett. Kellemetlen szemének tekintete túlságosan gyakran és aggódva pihent meg Alekszej arcán. A feleség tartja szemmel így meggondolatlan cselekedetekre hajlamos vagy szívbajos férjét, olyan valakit figyelnek így, akit hiába igyekeznek megérteni.

Egy ízben, amikor Varvara kikísérte Szamgint, a fiatalember amiatt bosszankodva, hogy a lány vidáman búcsúzkodik, hirtelen átölelte a nyakát, másik kezével pedig hátrahajtotta a fejét, s erősen, dühösen szájon csókolta. Varvara lihegve hátratántorodott, ajkát beharapva Klimre nézett, és mintha könny tolult volna a szemébe. Szamgin olyan hangulatban lépett ki az utcára, mint akinek sikerült valami apró bosszú, s aki becsületesen figyelmeztette ellenfelét a rá váró veszedelemre. Néhány nap múlva megint elment Varvarához, de nem találta otthon, az ebédlőben a Gogin testvérek ültek és Ljubasa.

— No lám, hát róla is megfeledkeztünk! — kiáltott fel Ljubasa, és sebesen hadarva elmagyarázta Klimnek: Ljutovnál irodalmárok részvételével zenés, táncos mulatság lesz, esetleg Jermolova is eljön.

— Alina mindenesetre ott lesz, nagyszerű! Aki óhajtja, jelmezt ölthet, a jegy ára legkevesebb öt rubel, de akár ezret is lehet fizetni, hány jegyet tudsz eladni?

— Kinek vagy minek a javára rendezik? — kérdezte Klim, miközben azon tűnődött, milyen ürüggyel hárítsa el a megbízást. A Gogin lány, aki éppen valamit jegyezgetett egy ív papírra, így felelt:

— A vakon született kamcsatkai csecsemők javára.

Bátyja pedig, a rózsaszínű bankókat számlálva, megtoldotta:

— Valamint a Kreml falainak restaurálására.

Előttük Szamgin nem tudta rászánni magát, hogy visszautasítsa a kellemetlen megbízatást. Átvett öt jegyet, de úgy döntött, hogy valamennyit kifizeti, az estélyre pedig nem megy el.

Mégis meggondolta magát, és néhány nap múlva, alkimistának öltözve, ott állt Ljutov ismerős előszobájában, az asztalka előtt, amelynél egy apáca ült, s a jegyeket kérte; arcát félálarc fedte, keskeny ajka kellemetlen mosolyából azonban Szamgin nyomban felfedezte, hogy kicsoda. A szobába nyíló ajtóban Ljutov dűlöngélt, brokáttalárban, sipkában és szattyánbőr csizmában, görbe kardot tartott a kezében, mint valami ernyőt, krákogott, köhécselt, s miközben kereskedősegéd módjára buzgón hajlongott vendégei felé, egyhangúan és gondterhesen mormolta:

— Parancsoljanak, kérem... Fáradjanak beljebb...

Ferde szeme sebesebben és izgatottabban futkározott, mint máskor, szúrós pillantása mintha le akarta volna tépni az álarcot a jelmezesekről. Szürke arca verejtékezett, zsebkendőjével törülgette az izzadságot, majd megrázta a kendőt, mintha port törült volna vele. Szamginnak az jutott eszébe, hogy Ljutov arcához sokkal jobban illene egy famulus jelmeze, kard helyett pedig kalamáris kellene az övébe.

Szándékosan méltóságos kézmozdulattal félretolta Ljutovot, és megállt az ajtóban.

— Paracelsus? Agrippa, mi? — dünnyögte Szamgin hátába Ljutov, nyugtalanul, halkan. — Parancsoljon, kérem... hehe!

Egy csoport vendég állta el Szamgin útját, közöttük két ismerős ügyvéd, frakkosan, akár a bíróságon, előttük kék gatyás ösztövér muzsik állt, kék háziszőttes ingben, derekán háncskötél, lábán vadonatúj bocskor, fején vöröses paróka; jelentéktelen, kicsiny arcát mulatságosan felborzolt szakáll keretezte, és nem muzsikhoz hasonlított, hanem inkább holmi olcsó vendéglő kupléénekesére. Klim ismerte: Jermakov, a pompás anekdotázó volt, Csehov elbeszéléseinek művészi előadója, aranyszívű ember és nagy bohém.

— Korkunov? — turbékolta. — Nos, mit akartok Korkunovval? Gimnazistáknak való. No, én mesélek nektek róla... Utat a varázslónak — kiáltott fel, s elugrott Szamgin elől.

A teremben vagy negyvenen lehettek, a közfalak homályos tükrei azonban megsokszorozták a tömeget; úgy tetszett, hogy a cigányok, márkik, bohócok a sötét falból szöknek ki, bújnak elő, és egy szempillantás alatt zsúfolásig megtöltik a termet, annyira, hogy már táncolni sem lehet. Szamgin látta a tükörben, hogy a zenéről egy apró fekete emberke gondoskodik a sarokban, borzas feje akár valami ördögbábué; görcsösen hajladozott a széken, hosszú ujjaival úgy kapkodott a billentyűk felé, mintha tésztát dagasztana; a zenét rosszul lehetett hallani, a dobogás, csoszogás, nevetgélés, kiáltozás és beszélgetés miatt, viszont jól hallatszott a két csillár kristályfüggőinek izgatott csörömpölése.

Szamgin a táncolók közt nyomban felfedezte Varvarát. A lány szalag-fűszálakkal ékesített zöld köntöst viselt, harisnyája csupa ezüstflitter volt, kibontott haján fűből és sárga virágokból font koszorú, arcát nem takarta álarc, hanem művészien ki volt festve: mélyen beesett, hatalmas szeme fölött merészen ívelt szemöldöke, ajka élénken pirosodott, s ez elkínzottá, izgatóvá és földöntúlian széppé tette arcát. Bámulatos könnyedséggel forgatta egy kék blúzos, kerek fejű

és macskaképű, kövérkés kínai; hosszú varkocsa Varvara meztelen vállát és hátát verdeste; a lány pedig nevetett, pikkelyes lába alig érintette a földet, moszattal átszőtt, nehéz hajkoronája hátrahúzta a fejét, apró halfogai éhesen, mohón csillogtak.

— Engedelmet — mondta egy széles vállú matróz Szamgin előtt —, jogtudományunk Petrazsickij személyében...

Szamgin varázsvesszejével megérintette a könyökét, a matróz megfordult, és rákiáltott, mintha ismerné:

— Ahá, a bűvész! Parancsoljon...

— Nem bűvész: mágus — javította ki valaki nyomatékosan.

— Fogadja megvetésem — jelentette ki komoran Szamgin.

A parasztlánynak öltözött Ljubasa úgy pörgött, ugrándozott, mint egy színes labda, kerek arcát mulatságosan, durván kimázolta. Lökdöste az embereket, hangosan szipogott és rikoltozott:

— Hun van, mellik az én párom?

Szamgin a táncolók közt lépdelt, útjukban lábatlankodott, a rövidlátó makacsságával vizsgálta a jelmezeseket, s már haragudott magára, mert esetlen öltözéket választott, amely akadályozta a járást. A jelmezesek közt felismerte Gogint, operai Faustnak álcázva; a bohóc, akit karonfogva vezetett, bizonyára Tatyána volt. Egy hórihorgas pojáca, aki valamiért vörös parókát és olasz bandita-kalpagot hordott, meglökte Szamgint, vállon ragadta, s halkan mentegetőzött:

— Bocsásson meg, előítélet! Hiszen ön az előítélet, nemde?

Szamgin némán félretolta. Az ablakpárkányon egy izmos termetű férfi ült, és cigarettázott, félálarcot, dús álszakállt viselt, és bőrkötényes középkori céhmesternek öltözött: igen jellegzetes alak volt a tarkán kavargó, sok figura között. Amikor befejezték a táncot, és a kínai óvatosan leültette Varvarát egy székre, ez a férfi odahajolt a lányhoz, és szakállát leszorítva, megjegyezte:

— Akinek ilyen szeme van, mint magának, szép sellő, annak nem vízben a helye, hanem tűzben, például a pokolban.

— A pokol a lelkemben lángol, és nem is sellő vagyok, hanem driád...

Hangjáról Klim a céhmesterben felismerte Kutuzovot, úgy találta, hogy Hans Sachsra hasonlít, és ezt gondolta:

„Elpusztíthatatlan."

Varvarát szorosan közrefogták a jelmezesek, a lány kardliliom-levelekből font legyezőjét suhogtatta az arca előtt, s túlzott hangosan válaszolt a tréfákra, és figyelmesen, nyugtalanul nézegetett körül.

„Engem keres. És azért kiabál, hogy halljam, merre van" — okoskodott Szamgin önteltség nélkül, mintha ez teljesen természetes volna. Feszélyezte és bosszantotta, hogy idegennek érezte magát a jelmezes emberek között, ez az érzés azelőtt sosem volt terhes, csupán kellemesen fokozta eredetiségének, függetlenségének tudatát. Ingerültségét megpróbálta sikertelen kosztümjével magyarázni, amely arra kényszeríti, hogy úgy begyeskedjen, mint egy pulyka. De már tudta: e gondolatokkal azt akarja leplezni maga előtt, hogy zavarja Kutuzov, s igen kellemetlen volna, ha felismerné.

„Bizonyára illegálisan tartózkodik Moszkvában..."

A zongorista újra rázendített, a kínai meglendítette két karját, mintha elesne, és megragadta Varvarát, egy bádog-lovag karját nyújtotta egy terebélyes odaliszknak, de lekapcsolódott a térdvédője, és amíg visszagombolta, az odaliszkot elragadta egy csíkos bohóc.

— Ördögbe — dörmögte a lovag, letépte térdvédőjét, a tükör mögé dugta, majd így szólt Szamginhoz: — Özönvíz előtti ház: semmi szellőzés.

Szamgin mindezt unalmasnak találta, és átment a büfébe; a rengeteg szendviccsel és töménytelen üveggel megrakott hosszú asztal mögött két hölgy sürgölődött: egy sűrű szemöldökű, telt idomú spanyol nő és egy húsos arcú dáma, pruszlikban, pártában és csíptetővel, amely alig állt meg széles orra nyergén; most éppen leesett, és a dáma, miközben dühösen elkapta, így magyarázott a tar pincérnek:

— Aztán figyeljen, kérem: ők maguk ne kapkodjanak a tálakról!

A sarokban bálványként tornyosult a fényesre tisztított, hatalmas, gőzölgő szamovár, a spanyol nő kitöltötte a teát a poharakba, és így beszélt:

— Nem, nem így van, Pelageja Petrovna: a makktól megkeseredik a hús, a sörcefrétől viszont porhanyós lesz.

A pártás hölgy így felelt:

— Erősebben meg kell sózni a cefrét.

Szamgin fogott egy üveg fehér bort, és az ablak melletti asztalkához ment; a fal és a szekrény között, mint valami ládában, Tagilszkij ült, és összegyűrt kartonmaszkjával a térdét veregette. Kék zeke volt rajta, tűzoltósisak és nehéz csizma, s mindez furcsán illett porcelán arcához. Mosolyogva nézett Szamginra, a kapatos ember csökönyös pillantásával.

— Jól mulat, varázsló?

— Túl sokat tudok ahhoz, hogy mulassak — válaszolta elváltozott hangon, komoran Klim.

— Én is — mondta Tagilszkij, és bólintott, a sisak lecsúszott a fülére, és füle elállt tőle.

Klim már nem először látta őt részegen, és nagyon szerette volna megtudni, miért iszik ilyen mértéktelenül ez a nyájas képű, hájas ember.

— A narodnyikok rendezték? — kérdezte Tagilszkij. Előtte, az asztalon, szintén üveg állt, de már üres volt.

— Nem tudom — felelte Szamgin, s figyelte, amint az ajtó előtt szélsebesen tovasuhannak a színpompás figurák, képmásuk pedig, lecsúszva a tükörről, elmerül az ezüstös ürességben.

Kurta lábacskáján Ljubasa szökellve száguldott tova Hans Sachs karján, utána a kínai kergette Tatyánát.

— Vigadnak — dünnyögte Tagilszkij. — Álruhába öltöztek és mulatnak. De nézze csak, alkimista, mennyi a Pierrot, pojáca és egyéb tökfilkó! Mit jelentsen ez?

Szamgin válasz helyett bort töltött Tagilszkij poharába. A jelmezesek száma megszaporodott, a tömeg tarkább, vidámabb lett, és valahol az ajtó közelében már kihívóan harsogott Ljutov:

— Nos, kérem, hát maga mit felelt volna Poncius Pilátusnak? Krisztus nem merte azt mondani: Én vagyok az igazság! Hát maga, maga merte volna?

Megjelent Nyikogyim Ivanovics író, melegen öltözve, vastag barna zakóban, nyaka körül kockás kendővel, kabátja ujjába köhécselve ténfergett a tömegben, mindenkinek utat engedett, és ezért mindenkit meglökött. Legyezőjét forgatva, Tatyánába karolva, belépett Varvara; teát kért, és majdnem közvetlenül Klim mellé ült le, s pikkelyes lábát kinyújtóztatta az asztal alatt.

Tagilszkij sietve feltette málló orrú, gyűrött álarcát. Tatyána pedig, egy szendvicset harapdálva, megjegyezte:

— Fesztelenül játszik ez a virtuóz. Azt mondják: a jövő csillaga, ezért már a haját is megnövesztette.

— De rosszmájú maga, Tánya — állapította meg Varvara sóhajtva.

— Irigy vagyok. Az ittlevők hetvenöt százaléka a jövő csillaga, de én? Ezért vagyok rosszmájú.

Gogina átható pillantást vetett Klimre, majd Tagilszkijra, összeráncolta a homlokát, mint aki visszaemlékszik valamire, majd fojtott hangon odaszólt Varvarához:

— Magának is sikere van.

— Nyilván azért, mert rövid a szoknyám — felelte halkan Varvara.

Az ajtóban feltűnt Ljubasa.

— Pompás, ugye, lányok? Pelageja Petrovna, énekeljen már!

A pártás dáma besuhant a terembe, magával vonszolva Ljubasát.

— Debella — állapította meg Tatyána.

Szamgin odament a terem ajtajához: odabent pisszegtek, székeket tologattak, igyekeztek csendet teremteni, a zongorista úgy cibálta ki az akkordokat, mintha ujjait égetnék a billentyűk, a pruszlikos hölgy harciasan kidüllesztette hatalmas keblét, és sértődötten, igen magas hangon zendített rá:

Voltam kicsiny fűszál . . .

Éneklés közben, mint valami parittyát, lóbálta a fekete zsinóron csüngő csíptetőt, és úgy énekelt, hogy a hallgatóság megértse: a kísérő zavarja őt. Tatyána, Szamgin háta mögül, csípős megjegyzéseket vetett közbe, nyilván kimeríthetetlen készlete volt belőlük, és bőkezűen szórta őket. Ljutov és Nyikogyim Ivanovics belépett a büfébe. Ljutov lábujjhegyen libegett, szattyánbőr csizmája lágyan csikorgott, két kézzel tartotta kardját, a markolatánál és a végénél, hasán keresztben; az író hozzásimult vállával és zsörtölődött:

— Közzétett egy émelygős elbeszélést a „Kurir"-ban ... és már felkapták, egy év múlva pedig megjelenik a könyve, s mindenki álmélkodik, és nem látja be, hogy ezzel csak árt neki ...

— Konyakot vagy vodkát? — kérdezte Ljutov, a lányokat figyelve, majd odafordult Szamginhoz: — Ifjú napjaiban mit ivott, csillagjós?

— Epét — felelte Klim.

— De zord — válaszolta Ljutov, fejét csóválva, Nyikogyim Ivanovics pedig makacsul folytatta:

— Úszik a dicséretben, mint légy a szirupban ...

— Igyon velünk, bölcs — unszolta Ljutov Szamgint. Klim azonban visszautasította, és bement a terembe, ahol tapsvihar zúgott. A pártás dáma nem volt hajlandó tovább énekelni, helyét egy virágokkal, szalagokkal borított, jelentéktelen arcú ukrán lány foglalta el, melléje pedig Kutuzov állt. Levette álarcát, és Szamginnak az jutott eszébe, hogy nincs is szüksége rá: a szürke álszakáll felismerhetetlenül megöregítette az arcát. Egy kövér márki így szólt Szamgin előtt:

— Tüneményes hangja van. Vidéki tanító lehet vagy valami efféle. Csodálatosan énekel.

Kitűnően adták elő az „Arany felhő fent az égen" című dalt, majd Kutuzov és a tanítónő rázendített a „Ne kísérts"-re. Kutuzov arca meglágyult, de valahogy túl ünnepélyesen dalolt, és ez nem volt összhangban a költő csüggeteg szavaival. Partnernője művészien énekelt, mélységes drámai átérzéssel, de Szamgin úgy látta, hogy bosszankodva vagy csodá-

lattal néz Kutuzovra. A teremben olyan csend lett, hogy Klim meghallotta Varvara fűzőjének csikorgását, aki mögötte állt, s átölelte a Gogin lányt. Ljutov hóna alá csapta a kardját, dülöngélve, előrenyújtott nyakkal rontott a terembe, mögötte az író haladt, és szendviccsel a kezében vezényelt.

Az énekeseket vadul megtapsolták. Odafutott Szomova, könnyes szemmel, boldog arccal, és Varvarához fordulva, elragadtatással kiáltotta:

— Nos, mit szólsz hozzá? Ez aztán hang, mi? Emlékszel, beszéltem neked a férfiról...

— De gépiesen énekel — jegyezte meg Gogina.

— Pszt! — sziszegte Ljutov, és hátára lendítette a kardját, s az úgy csüngött alá, mint valami farok. Fogát összeszorította, arcán csontos bütykök duzzadtak ki, halántékán izzadság fénylett, bal lába remegett a brokáttalár alatt. Mögötte a csíkos pojáca állt, állát gyermekesen Ljutov vállára hajtotta, kezét feje fölé emelte, ökölbe szorította, majd szétnyitotta ujjait.

Kutuzov elénekelte a „Csendesülj háborgó szenvedély"-t. Ekkor Ljutov odafurakodott hozzá, és a kiáltozás, taps közepette felsivított:

— Engedelmet! Bocsásson meg... A hangja kolosszális, ez igaz!

Ljutov fuldoklott az izgalomtól, egyik lábáról a másikra állt, kis szakálla Kutuzov arcába csapódott, kendőjét lobogtatta, és ezt harsogta:

— De így nem énekelnek! Nem szabad!

A közönség elcsendesedett, mindenkit érdekelt a bojár hisztérikus kirohanása és a nagy szakállú mesterember jóindulatú csodálkozása.

— Nem szabad? — kérdezte. — És miért nem szabad?

— Maga tagadja a románc értelmét, sőt mintha kigúnyolná.

— Kérkedik a szenvtelenségével — rikoltotta Ljubasa, Kutuzov pedig öblösen felkacagott.

— Hát mondja meg nyíltan: rossz!

— Engedje, hogy megmagyarázzam — kérte határozott hangon Nyikogyim Ivanovics, de amikor Ljutov rásandított, elhallgatott.

Ljubasa elfintorította arcát, félreugrott, az író pedig kabátujjába köhintett, s méltóságosan elkezdte:

— Szép, de nem így kell. Maga szenvedésről, háborgó szenvedélyről énekel...

— Tudja, én nem kedvelem a csípős dolgokat, az én káposztalevesem bors nélkül is ízes — mondta mosolyogva Kutuzov. — A zenét szeretem és nem a hozzá tákolt szöveget...

Ljutov megfordult, és bekiáltott a büfébe:

— Nyikolaj: asztalt! Két asztalt...

Megrántotta kardkötőjét, és siránkozva kérlelte a pojácát:

— Vedd le rólam ezt a vacakot!

E kérésből Szamgin arra következtetett, hogy a pojáca Makarov.

— Engedelmet: hogyan értsem ezt? — kérdezte szigorúan az író, miközben a Kutuzovot ostromló tömeg őt is betuszkolta a büfébe. — A történelmet szenvedélyek, szenvedések formálják...

A tömeg közé a pincér asztalt tolt, melléje egy másikat, akrobatikus ügyességgel odavetett néhány széket, majd palackokat és poharakat rakosgatott fel, valaki azonban felütötte a karját, s az egyik üveg ráesett a poharakra és összetörte őket.

— A fene egye meg! — kiáltotta Ljutov. — Ha nem értesz hozzá...

De nyomban észbe kapott, és így dörmögött:

— No, szaporán, testvér, siess. Üljenek le, uraim, beszélgessünk egy kicsit...

Hőség volt, a levegő fülledt. A teremben nevetés robajlott, valaki örmény anekdotákat mesélt, Klim mellett pedig egy fehér fürtös, göndör apród, sapkáját lóbálva magyarázta az ukrán lánynak:

— Senki sem tudja bebizonyítani nekem, hogy az emberek közt a harc feltétlenül örökké tart...

A parasztnak öltözött ember karonfogva vezette a jegyeket ellenőrző apácát, és így beszélt a fülébe:

— Nem, a mi népünket nem fertőzi meg a materializmus...

Szamgin az ajtóban állt és figyelte, ahogy Ljutov buzgón töltöget, a vendégek kezébe nyomja a poharakat, közben kilöttyenti a bort, és így szól Kutuzovhoz:

— Lám, valaki lovagnak öltözött, de miért? Miért éppen lovagnak?

Kutuzov borospohárral a kezében, felkacagott, fejét hátravetette, ádámcsutkája előreugrott, és álszakálla alatt Klim megpillantotta a valódit. Kutuzov bizonyára valami nagyon felháborítót mondhatott, mivel egyszerre többen rákiabáltak, de leghangosabban a parasztnak öltözött vendég.

— Nem újság! Már a próféták is azt ígérték nekünk: „Az istenteleneknek háza elvész, s álnokságaink mint a szél hordanak el bennünket!"... úgy bizony!

A teremben újra felrobajlott a zongora, dobogtak a táncolók, a kínai ölelésében villózva, ismét incselkedett a zöld sellő.

Klim mellett az apáca tűnt fel, vállával az ajtófélfának támaszkodott, kezét jámboran összekulcsolta hasán. Klim belepillantott az álarc két ijesztő résébe, és komoran kijelentette:

— Én ismerem magát.

— Valóban? — kérdezte halkan és egykedvűen a nő.

— Magát Marja Ivanovnának hívják és a lakása...

Szamgin megnevezte a mellékutcát, ahol találkozott vele, amikor a nyomozó és a csendőr kíséretében haladt. A nő köntöse ujjából kicsúsztatta ciprusfából készült olvasóját, sebesen végigfutott rajta szép, karcsú ujjaival, majd erőltetett mosollyal megkérdezte:

— És még mit tud?

— Mindent tudok magáról.

— Úgy? Akkor többet tud rólam, mint én magam — felelte az apáca; ezt a frázist Szamgin már olvasta valahol.

„Könyvmolyok" — gondolta, miközben nézte, amint az

apáca utat tör az asztalokhoz, ahol már nem kiabáltak, és Kutuzov hangja hallatszott:

— A nyolcvanas évek jól megmutatták, hogy az értelmiség zöme egyáltalán nem forradalmi...

— Nem igaz!

— Helyes! — állapította meg Tagilszkij, aki úgy tartotta sisakját, mint vak koldus az alamizsnás csészét.

Szamgin megigazította hegyes süvegét, megtapogatta álarcát, és az asztalhoz indult. Az álarc csipkéje, bortól és izzadságtól áztatva, állához tapadt, talárja lábába gabalyodott. Bosszúsan felkapott egy üveg jeges sört, és mohón kiitta, egyik pohárral a másik után, közben Kutuzovot figyelte, aki nyugodtan, kelletlenül magyarázta:

— Most, amikor a marxizmus megfosztotta az értelmiséget a törvénytelenül szerzett rangoktól és címektől...

— Engedelmet! — rikoltotta mérgesen valaki.

— Ne zavarja!

— De engedelmet! A törvényességhez akarok hozzászólni...

— Le a nihilistákkal! — kurjantotta egy pityókos vendég, aki égszínkék talárt, fehér parókát és térdig érő vadászcsizmát viselt.

Haragos patakként és nem helyénvalóan tört át a felháborodott kiáltozásokon Ljubasa csengő hangja:

— Maguk azt gondolják, hogy ha már öt rubelt adtak a politikai foglyok javára, ezzel helyet váltottak maguknak a történelemben...

A sarokból, a szekrény mögül, a lovagi kellékek csikorgásával együtt áradt Sztratonov basszusa:

— A r-reakció mindenkor törvényes, a reakció az a korszak, amikor megszilárdulnak a kultúra vívmányai...

— A Tolsztojok és a Pobedonoszcevek — rikoltotta valaki.

Mindnyájan egyszerre beszéltek, és úgy, mintha attól félnének, hogy hirtelen megnémulnak. Kutuzov előtt nagy tömeg szorongott, akár az állatkertben a vadállat előtt, amelyet fel akarnak ingerelni. Az író dühösen kiabált:

— A maguk „Kiáltvány"-a tehetségtelen fércmű!

Az pedig így harsogott az író feje búbjára:

— A narodovoleceknek az önkényuralommal vívott harcát az úgynevezett társadalom holmi műkedvelő előadásként nézte...

Tagilszkij bukkant fel Szamgin előtt. Fejére borította rézsisakját, ökölbe szorította kezét, és a zsebeket keresgélte zekéjén, megtalálta, belesüllyesztette két öklét, és felvonta a vállát, rózsaszín nyaka elsötétült, hangosan cuppantott, mormogott valamit, de elfojtotta Kutuzov és még két-három ember kacagása. Majd Kutuzov így szólt:

— Nos, uraim, elég a szócséplésből! Ha vigadunk, hát akkor vigadjunk.

Szamgint erősen meglökte valaki: a kínai volt, aki kidüllesztett szemmel, ajkát nyaldosva törtetett a büféhez. Szamgin követte, és látta, amint a kínai sietve, mohón felhajt egy csésze kihűlt teát, egy piszkos egyrubeles bankjegyet dob a szendvicses tálra, s visszafut a terembe. A megnyugodott író sört töltött poharába, és így magyarázott az égszínkék taláros embernek:

— Különösen ártalmas a füstölt kolbász, Goszlavszkij, mint egyébként minden füstölt hús...

Szamgin megivott egy pohárka konyakot, megvárta, amíg a perzselő érzés elcsitul a szájában, aztán még eggyel ivott. Már rég nem neheztelt ennyire az emberekre, rég nem érezte magát ilyen magányosnak. Ehhez járult a bánatos irigység: milyen jó volna Kutuzov nyers vakmerőségével mindenkinek a szemébe mondani, amit gondol róluk. Ezt mondaná nekik:

„Mit akartok, félkegyelműek? Hogy a nép elnyeljen titeket, mint ahogyan a láp elnyeli az eltévedt borjakat? Hogy a munkások mentsenek meg ettől az üres, szócséplő élettől?"

Ó, mennyi mindent mondhatott volna ezeknek a könyvmolyoknak, bibliaforgatóknak!

„Eljön még az én órám, akkor majd megmondom nekik!"

Bement a terembe, vállával meglökte az apácát, látta, hogy az védekezően elhessegeti olvasójával, de mégsem kért

bocsánatot. A zongorista elkeseredetten verte az orosz táncot, a hallgatóság a zene ütemére tapsolt, és a tömeg szoros, tarka gyűrűjében két pár láb dobogott: a kínai és egy grúz táncolt.

– Majd m-megmutatom én neked! – rikoltotta a kínai, és bámulatos könnyedén szökdécselt.

Varvara suhant a kínai felé, kezét tarkójára kulcsolta, csípőjét riszálta, izzadt, a festék elolvadt rajta, arca felismerhetetlenül csábító volt. Olyan szemérmetlenül hajladozott a körülötte guggolós táncot járó kínai előtt, olyan kihívó mosollyal nézett a kövér arcba, hogy Szamgin felháborodott, és úgy érezte, a felháborodástól még jobban megrészegül.

Varvara pikkelyes lába a szilaj, görcsös remegésben térden felül kivillant, előtűnt nadrágja csipkéje.

Klim Szamgin erősen behunyta a szemét, összeszorította az ajkát, és visszaemlékezett arra a vágyára, hogy megalázón tegye magáévá ezt a lányt, magáévá tegye, és megfizessen neki a Ligyijával való szerencsétlen viszonyért és általában mindenért.

„Most persze nem gondol rám . . . eszébe sem jutok!"

A tánc véget ért, a közönség bőszen kiáltozott, éljenzett, a kínai pedig karon fogta a sellőt, és a büfébe vezette, ahol szintén ordítoztak, mint a piacon. A kínai Varvara arcába pillantott, és súgott valamit, miközben arca ostobán kiszélesedett, olvadozott, és úgy mosolygott, hogy füle szinte a tarkójáig csúszott.

Szamgin a sarokba ment, leült, levette álarcát, és a zsebébe rejtette.

– Kórus! Kórus! – rikoltozta hadonászva egy rőt hajú bohóc, felugrott egy székre, s mindjárt vagy húszan vették körül, és valamennyien felemelték a fejüket.

– Egy, kettő, három! – vezényelt ugrándozva, s kezét a fejek fölé nyújtotta. A tömeg összevissza, hamisan rázendített:

Messzi-messzi földről,
Széles Volga anyácskánk vidékéről,
Pompás munkára . . .

— „Jöttünk össze mi" — bömbölt közbe idő előtt egy fehér parókás részeg vendég.

Vidám mulatságra . . .

— „Jöttünk össze mi" — ismételte a részeg és felordított: — De miért a Volgáról? Én tambovi vagyok!

És amikor már a következő versszakra gyújtottak rá, harmadszor is felüvöltött, de már tenorban, kidüllesztette a szemét:

— „Jö-öttünk össze mi-i" . . .

E szavakon kívül semmire sem emlékezett, viszont ezeket túlságosan jól eszébe véste. Vörös öklével a karmester felé bökdösött, mintha a hasára akarna sújtani, mind jobban tombolt, és rákvörösen, kidülledt szemmel üvöltötte különböző hangnemben:

— „Jö-öttünk össze mi-i" . . .

Addig ordított, míg az énekesek rá nem ébredtek, hogy úgysem tudják túlharsogni, s hirtelen abbahagyták az éneket, és gyorsan szétszéledtek, a szólista pedig erőtlenül lecsüngette karját, és tovább húzta, de már vékonyka hangon:

— Jö-ö-ö . . .

Majd körülnézett, és sértődötten kérdezte:

— Miért?

Szamginnak nagyon tetszett, hogy ez az ember megzavarta az unalmas, buta dal előadását. Himbálózott a széken, úgy nevetett. A részeg odatámolygott hozzá, megállt, szemügyre vette, és szintén hahotázott:

— Ördög érti ezt, mi? Ördög érti . . .

Galléron ragadta Szamgint, felemelte, és így szólt:

— Idehallgass, apuskám, te madárijesztő! Gyere, igyunk egyet, kedves! Te egyedül vagy, én is egyedül, ez összesen kettő! Drága itt minden, node sebaj! A forradalom pénzbe kerül, sebaj! Jö-öttünk össze mi-i . . . — bömbölte Klim fülébe, átölelte és megcsókolta a vállát:

— Szeretem az ilyeneket!

Szamgin valami erőset ivott vele, odajött Tagilszkij, és a részeg rárontott:

— Jasa! Úgy kerestelek téged, úgy kerestelek...

A teremben hirtelen csendesség lett, és Ljutov zokogó hangja csendült fel:

— Íme: a mi csillagunk... istennőnk... Vénuszunk, hurrá-á!

A büfé ajtajában feltűnt Alina: ruhája oly vakítóan fehér volt, hogy Szamgin hunyorogni kezdett, övében virágok pompáztak, füzérük egészen a ruha aljáig csüngött le csípője mentén, fején szintén virág, kezében legyező ragyogott, és egész teste úgy csillogott, mint valami óriási hal. Csend lett, mindenki elnémult, óvatosan elhúzódott tőle, Ljutov sürgölődött, székeket huzigált és zsörtölődött:

— Pezsgőt, Jegor! Hol vagy, Kosztya? Kosztya!

Úgy tetszett, olvadozik, összezsugorodik s nyomban eltűnik, mint az árnyék. Alina Ljubasához hajolt, súgott valamit és nevetett. Odaugrott Varvara, magával húzta Tatyána Goginát; Klim mellett Kutuzov bukkant fel, és sóhajtva jelentette ki:

— Ez már igen!

Mámorában Klim úgy vélte, hogy Alina megjelenésére szinte áhítatos csönd ereszkedett le, és ez nagyon mulatságos. Kedve szottyant bebizonyítani, hogy ő bizony édeskeveset törődik ezzel a nővel, aki szépségével mindenkit meghökkent. Mosolyogva odament hozzá, hogy valami nagyon bizalmasat mondjon, amitől az okvetlenül zavarba esik, de Alina hirtelen felkiáltott:

— Istenem, ez Klim! És olyan részeg, hogy egészen belezöldült!... De a jelmez jól áll neked. Hát te iszol? Lám, ezt nem gondoltam volna!

— Igen, iszom! — mondta Szamgin. — És itt vagyok.

Szájában sok szó forgott, szerette volna mindet kimondani, de csupa nehéz szó volt, nyelve nem bírta felemelni őket, csak ennyit mondott:

— Iszom. Egyedül. Ez az én „Kiáltvány"-om. Olvastad? Nem? Én sem.

Utána az asztalnál állt, és Varvara halkan kérdezte:

— Rosszul van?

— Rosszul — ismerte be Klim. — Maga rosszul táncol. Illetlenül.

— Akar frissítőt? — hallotta.

Szamgin felhajtott egy konyakos limonádét, és kissé felfrissült, szemöldökét felhúzva megkérdezte:

— Ki ez a kínai?

És amikor Varvara egy szemfüles lapocska szerkesztőjét nevezte meg, hirtelen elszomorodott.

— Zsidó — mondta a fejét csóválva —, zsidó!

Ettől a perctől kezdve már semmire sem emlékezett. Ismeretlen szobában ébredt fel, Hriszanf bácsi nagy fényképe azonban elárulta, hol van. Az ablak függönyén keresztül szokatlan színű napsugarak hatoltak a félhomályba, a felső üvegeken keresztül az ég apró darabkája látszott, és ez a csendőrparancsnokság celláját juttatta eszébe.

Így telt el néhány perc, kettő vagy húsz, nehéz lett volna megállapítani. Az ajtó mögött nesz hallatszott, teáskanál csörrent üveghez.

— Igen, vidd be — suttogta valaki, kinyílt az ajtó, és Szamgin megérezte, hogy az ágyánál Varvara áll.

— Alszik?

— Nem, nem alszom, de furdal a lelkiismeret — mondta és felnyitotta a szemét.

Nem akarta ezt mondani, és csodálkozott, hogy szavai gyermekes bűnbánattal csengenek, pedig fesztelenül kellene viselkednie, hiszen nem történt semmi különös, és nem önszántából került ebbe a szobába.

Varvara azonban nyilván meg sem hallotta szavait. Nyájasan, vidáman mondta:

— Milyen mulatságos maga becsípve! Olyan megható. Nem baj, hogy idehoztam, hozzám? Kényelmetlen lett volna hazavinnem hajnali négykor. Majdnem tizenkét órát aludt. Ne keljen fel! Mindjárt hozom a kávét...

Szamgin felült, megrázta a fejét, feltette szemüvegét, de nyomban le is vette.

„Most mindjárt megtörténik" — gondolta bátortalanul, mintegy kérdezve önmagától. Anfimjevna kitárta az ajtót. Varvara behozta a tálcát, és ajkát beharapva lépkedett, a spirituszfőző kék lángjára figyelve, a kávéskanna alatt. Amikor a csészét átnyújtotta, Klim észrevette, hogy keze remeg, és keble szaggatottan piheg.

A lány arca sápadt volt, szemét sűrű árnyék keretezte. Nyugtalanul hunyorgott, és amikor Klim arcába pillantott, nyomban elfordította tekintetét.

— Ljubasa még most sem jött meg — mesélte. — Azután, hogy maga rosszul lett, minden a feje tetejére állt. Ez a bariton (ó, milyen csodás hangja van!) igen vidám fickó: isten tudja mit művelt Goginnal meg Alinával, hármasban! Még? — kérdezte, amikor Klim odanyújtotta az üres csészét, a csésze azonban lecsúszott az aljról, a földre esett, és apró darabokra tört.

— Ó — sikoltott fel halkan Varvara, Szamgin pedig mosolyogva mondta:

— Jó jel.

Ledobta a takarót, földre eresztette a lábát, s mielőtt a lány hátrahőkölhetett volna, erősen magához szorította.

— Nem szabad... Hogy merészeli?! — suttogta Varvara, és kibontakozott az ölelésből. — Hisz nem szeret...

Váratlanul átkulcsolta Klim nyakát, és szinte kiáltotta:

— Ó, könyörülj, könyörülj rajtam, szánj meg!

Klim becsületesen hallgatott, s az ágyra döntötte a lányt.

Egy hónap múltán Klim Szamgin joggal gondolhatta, hogy ez a színpadias felkiáltás zárószava volt annak a szerepnek, amelyet Varvara már megunt és eldobott, hogy egy újat játsszon: a figyelmes barátnő, a példás feleség szerepét. Nem először figyelte meg Klim, milyen felismerhetetlenül meg tudnak változni az emberek: ügyes játékukat nem tartotta becsületesnek. Varvara csak igazolta az emberek iránt érzett bizalmatlanságát, és fokozta megvetését. Önmagát Klim képtelennek tartotta a színlelésre és a tettetésre, de nem tudta elfojtani irigységét, hogy mások olyannak tudnak látszani, amilyennek akarnak.

Varvara legelőször is azzal ejtette csodálatba, hogy még lány volt, Klim nem várta, de nem is akarta ezt. De mégis azt jelentette, hogy az ő számára tartogatta magát, és ez jólesett. Azután nagyon megörült, amikor Varvara kijelentette, hogy nem akar gyermeket, s egyáltalán semmivel sem akar a terhére lenni, ezt igen egyszerűen és határozottan mondta. Nagyon elégedettnek látszott, hogy asszony lett, sőt szemlátomást büszke volt új szerepére: erre abból lehetett következtetni, hogy pártfogón és leereszkedőn kezelte Ljubasát meg Tatyánát. Ámbár kissé gyanús gyorsasággal szakított megjátszott gesztusaival, színpadias pózaival és megszokott, patetikus felkiáltásaival. Még a járása is egyenletesebb, fesztelenebb lett, és cipője sarka már nem kopogott olyan kihívóan, mint azelőtt. De Klimet legjobban az a mértéktartás ejtette csodálatba, amelyet vele szemben tanúsított, e képességét még ölelés közben sem veszítette el, noha ezzel nem fukarkodott. Teste szép volt és ügyes, de Klim úgy találta, hogy lábán a bőr durva, érdes, és csak az alkalmas pillanatot várta, hogy megmondja neki. Varvara némán élvezte a kéjt, csupán egyszer suttogta, miközben lehunyt szemmel feküdt Klim ölében:

— Persze, megpróbáltam elképzelni, milyen ez az érzés. De most a valóság felülmúlja a képzeletemet.

„Nem valami gazdag a te képzeleted" — gondolta Klim.

Összegezte Varvara apró erényeit, de ez semmivel sem gazdagította kapcsolatát, a bizalmatlanság azonban arra késztette, hogy figyelmesebben vizsgálja a lányt. Hamarosan meggyőződött róla, hogy ezt a fürkésző figyelmet Varvara szerelemnek tartja. Klim továbbra is ellentmondást nem tűrő hangon, fölényesen beszélt a lánnyal: vakmerő megjegyzéseket tett, fesztelenül kigúnyolta ízlését, érdeklődését, véleményét, sőt olyankor is ölelni akarta, amikor Varvara nem kívánta, vagy fiziológiailag kényelmetlen volt neki. A lány azonban ilyenkor is engedelmesen alkalmazkodott Klim szeszélyeihez, amelyek gyakran megalázták; a fiatalember pedig megvetette, és ezt gondolta:

„Lám, így kell velük élni."

Olykor észrevette, hogy a lány zöldes szemében szomorúság és értetlen várakozás csillog. Sejtette: a szót várja, amelyet ő még nem mondott ki, de amelyet őszintén nem is mondhat ki, és ezért szükségesnek tartotta, hogy figyelmeztesse Varvarát:

— Én nem játszom ezzel a szóval: szerelem.

Általában ment minden mint a karikacsapás, sőt érdekes is volt; már egyszer-kétszer felötlött benne a kíváncsi kérdés: vajon hol a határa Varvara engedelmességének?

„Nyilván nemsokára megkérdezi, elveszem-e feleségül. Kíváncsi vagyok, mit szól hozzá Ligyija."

A rá emlékezést megtiltotta magának, ezek az emlékek csak felizgatták. Egy ízben, egy szerelmes órában kedve támadt, hogy részletesen elmesélje Varvarának ezt a regényét, de megijedt, mert ráeszmélt, hogy a lány szemében lealacsonyíthatná ez a történet; majd pedig megharagudott önmagára, és egyúttal Varvarára is.

— Egészen elfelejtetted Marakujevot — mondta mosolyogva.

Nagy csodálkozására Varvara szemét hirtelen elöntötte a könny, és valamiért suttogva kérdezte:

— Te teszel szemrehányást, te? Hisz miattad történt...

Klim mellére vetette magát, átölelte, és feldúltan kérdezte:

— Miért mondtad ezt? Ne légy kegyetlen, drágám!

Szamgin a térdére ültette, és halkan nevetgélt. Bizonyos volt benne, hogy Varvara kissé színészkedik, hiszen ő semmi sértőt nem mondott, nincs oka könnyekre, sóhajtozásra, forró ölelésekre.

„Csak törleszkedik" — gondolta és ezentúl így értékelte a lány becézését.

— Milyen jó nézni magukat — mondta Anfimjevna mosolyogva, s két kezét összefonva a hasán. — Csak az nem jó, hogy két lakásban laknak, drága is, meg tán nem is ez a törvény! Költözzön át Klim Ivanovics, Ljubasa szobájába.

Varvara hallgatott. Szamgin azonban látta a tekintetén, hogy boldog lenne, ha megtenné. Egyszer-kétszer még hagy-

ta, hogy Anfimjevna megismételje ajánlatát, azután beköltözött Ligyija és Ljubasa szobájába, melyet újonnan kitapétáztak és kényelmesen berendeztek Hriszanf bácsi régi bútoraival.

Ljubasát mégis kitoloncolták Moszkvából. Amikor elutazott, a Vöröskeresztnél végzett munkája egy részét Varvarára bízta; Szamginnak ez nem nagyon tetszett, de nem ellenkezett, mivel tudni akart mindenről, ami Moszkvában történik. Azonkívül Ljubasa szükségesnek tartotta, hogy megismertesse Varvarát Marja Ivanovna Nyikonovával, és Klimet is figyelmeztette:

— Nagyon kedves, szerény teremtés.

Az ismeretség ellen Klimnek nem volt kifogása, ámbár bizonyos volt benne, hogy ez a szerény teremtés idegen okmányokkal bujkál. Kiderült, hogy Ljutov régi ismerőse. Szamgin Tánya Kulikova-szerű embernek tartotta Nyikonovát, olyasvalakinek, aki gépiesen végzi jelentéktelen munkáját, s azért végzi, mert tehetségtelen, gyenge akaratú, és képtelen letérni az ösvényről, ahová az erős emberek vagy a kedvezőtlen körülmények taszították. Mindaz, amit Ljubasa mesélt Nyikonováról, csak megerősítette Klim véleményét: Nyikonovát ugyan valóban Nyikonovának hívták, s egy nagybirtokos lánya volt, de már kora ifjúságában elszakadt családjától, és néhány hónapot börtönben is töltött; most pedig, már több mint három esztendeje irodista egy könyvkiadóban, amely olcsó könyveket ad ki a nép számára. Szamgin megállapította, hogy így is kell ennek lenni: éppen az ilyen tucatarcú, szerény embereknek kell egy tömegkiadványokat megjelentető kiadónál dolgozniuk.

Sötét, sima ruhájában özvegyasszonyhoz hasonlított, aki nemrég vesztette el férjét, és még emészti a bánat. Vonásai szabályosak voltak, és arca talán csinos is lett volna, ha nem olyan feszes és mozdulatlan. Közepesnél alacsonyabb termetű volt, ülve azonban magasabbnak látszott. Lejtős válla, alacsony keble volt, csípője szépen ívelt, fekete harisnyába bújtatott karcsú lába igen keskeny lábfejben végződött. Erőltetett mosolya, kurta válaszai nem ébresztettek

vágyat, hogy az ember elbeszélgessen vele. Azonkívül volt valami ebben a nőben, ami Szamgint Misa Zujevra emlékeztette, arra a bús emberre, aki olykor ellátogatott Hriszanf bácsi szombati összejöveteleire, és a letartóztatásokról mesélt. De mégis, miért, miért nem, ingerelte Klim kíváncsiságát.

— Mondd el, miféle nő? — kérdezte Szomovát.

— Jó ember.

— Hát még?

— Nagyon jó ember.

— Semmit sem tudsz mondani róla?

Szomova, elutazása előtti mérges hangulatában, úgy kotkodácsolt, mint valami riadt tyúk:

— Unom a faggatásodat! Úgy faggatod az embert, mint az újságíró, ha nekrológot akar írni.

Varvara óvatosan nevetett, és óvatosan megjegyezte:

— Szerintem: hivatásos szerencsétlen ember.

Szamgin kérdő pillantására magyarázattal szolgált:

— Úgy hiszem, vannak emberek, akik számára... akik csupán akkor érzik magukat valaminek, amikor szerencsétlenség sújtja őket, és attól fogva úgy ragaszkodnak hozzá, mint valami kiváltsághoz, amely megkülönbözteti őket a többiektől.

— Nem rossz mondás — ismerte el Szamgin, és jóindulatúan elmosolyodott: úgy találta, hogy Varvara gyorsan okosodik, mióta vele él. Lám, a híresség képeinek gyűjtésével is felhagyott.

— Mi az? Meguntad a hősöket? — kérdezte Klim.

— Úgy elszaporodtak — mondta Varvara. — Furcsa: a kisfiúk tagadják a hősiességet, noha buzgón hősködnek. Verik őket, és közben magasztalják a „Kancsuká"-t.

„Igen, okosodik" — gondolta újra Szamgin, és magához ölelte. Olykor annyira felfokozódott benne az emberekkel szemben érzett fölényének tudata, hogy szeretett volna nagylelkű lenni velük. Ilyen perceiben nyájasan beszélt Nyikonovával, sőt megpróbálta őszinteségre bírni, bár ezt a vágyat Varvara ébresztette benne, aki nagyon barátságosan,

de valahogy fürkészően viselkedett az új ismerőssel. Amikor Klim megkérdezte, hogy miért teszi ezt, így felelt:

— Érdekel! Van benne valami sötét, amit vigyázva óv, csak önmagának. Szikrák villóznak a szemében.

Valóban, szikrák villóztak a szemében, Szamgin észrevette ezt, amikor találkozásaikra fordította a szót.

— Hiszen mi régi ismerősök vagyunk — jelentette ki.

Nyikonova némán és kérdőn pillantott rá, szeme fehére szürkés volt, mintha vékony hamuréteg borítaná, és ez kissé tompította szemének égszínkék ragyogását.

— Nem emlékszik rám?

Klim elsorolta találkozásaikat, először a nyaralóban találkoztak, ahová Nyikonova azért érkezett, hogy értesítse Ljutovot a narodopravecek letartóztatásáról.

— Ó, igen — mondta a nő és bólintott. — Akkor még egészen kislány voltam. Nemsokára engem is letartóztattak.

Klim ezután Ljutov ebédjét említette, a cár érkezésének napján, majd a vendéglőt, ahol levelet olvasott.

— Nem vettem észre magát — mondta közömbös hangon a nő, felvett egy könyvet, és lapozgatni kezdte.

Szamgin azt gondolta, hogy ez nem nagyon udvarias dolog.

— Több ízben nem vett észre, nyilván konspirációs szándékból, ugye?

A nő ránézett a könyv felett, és kelletlenül mosolygott, mint mindig.

— De akkor csak felismert, mikor a csendőr kísért: emlékszik?

E pillanatban észrevette, hogy Nyikonova szeme elsötétül és szinte megremeg, kitágul, s pupillájában élesen fellobban a kék tűz.

— Kérem — kiáltotta élénken, és valósággal megszépült —, hol történt ez?

Klim megnevezte a mellékutcát, és mosolyogva emlékeztette:

— Reggel négy óra volt, és egy férfi kísérte ki...

— Nem! — mondta Nyikonova, szintén mosolyogva, és a

könyvvel elfedte arca alsó részét, úgyhogy Szamgin csupán csillogó szemét láthatta. Olyan feszült tartásban ült, mintha mindjárt fel akarna ugrani.

— Hogyan nem? Hiszen hallottam...

— Mit?

— Kérte magát, hogy siessen...

Nyikonova a díványra dobta a könyvet, és sóhajtva vállat vont.

— Nem kikísért, hanem ajtót nyitott — igazította helyre Klimet. — Igen, emlékszem. Ismerősöknél töltöttem az éjszakát, és korán kellett kelnem. Jó barátaim... — tette hozzá, s megnyalta az ajkát. — Sajnos, vidékre költöztek. Egyszóval magát vezették? Nem ismertem meg. Láttam: visznek egy egyetemistát, de ez eléggé gyakori eset...

— Nekem pedig úgy rémlett, hogy megismert — erősködött Szamgin.

— Nem — mondta közömbösen a nő. — Rossz az arcmemóriám. És különben is nagyon zavart voltam.

Szeme kialudt, megint felvette a könyvet, és föléje hajtotta unott arcát. Szamgin, ujjaival dobolva, ezt gondolta:

„Igaza van Varvarának: van benne valami..."

A jelenet nyomán kialakult kellemetlen vélemény azonban hamarosan eltűnt, még ideje sem volt, hogy Nyikonováról gondolkozzék. Az egyetemista-mozgalom egyre terebélyesedett, és igen óvatosan kellett viselkednie, nehogy belekeveredjen valami ostoba históriába. Megfontolt ember hírében állt, s ez nemcsak hogy nem mentette meg, hanem valósággal arra vezetett, hogy a mozgalom szervezői makacsul próbálták bevonni „a jövő hivatalnokok honpolgári érzületére való nevelésének életbevágóan fontos ügyébe" — mint a ragyás képű, dadogó Popov bizonygatta, akit még Pétervárról ismert; a fiú nyilván egészen ennek az ügynek szentelte magát.

Szamgin azt válaszolta, hogy ez az egyetemista-mozgalom burzsoá jellegű, távol áll a munkásosztály érdekeitől, és eltereli az ifjúságot a kor feladatától: a munkásmozgalom támogatásától.

— D-de h-hisz, az ö-ördögbe is, nem l-lehet azt k-követelni, h-hogy minden egyetemista a gy-gyárakban d-dolgozzon — köpte ki magából Popov elcsukló hangon sértődött, csodálkozó szavait.

Ez azonban nem volt nagyon fontos. Popov egy-két napra megjelent Moszkvában, majd szintén megelégelte a prüszkölést, kiabálást és eltűnt. Szamgin számára sokkal fontosabb volt Varvara viselkedése. Már hozzászokott együttélésükhöz, a lány és Anfimjevna mindenben gondját viselték. Szamgin úgy érezte, igen kényelmesen rendezte be életét, és ezt nagyon becsülte. Most azonban, néhány napja, Varvara idegeskedett, és szinte magánkívül volt. Szokatlanul elhalványodott, és szórakozott lett. Mintha valami igen nehéz kérdés megoldásán töprengene, ezzel volna magyarázható furcsa merengése, amikor lehunyt szemmel ül vagy fekszik a díványon, és szinte szótlanul hallgatózik. Az ölelésben is fukar, óvatos lett, sőt szinte gépies. Több ízben váratlanul el-elment, és gyakran elkésett az ebédről, az esti teáról, noha azelőtt nagyon pontos volt. Szamgin nem tudta rászánni magát, hogy kifaggassa, mi lelte, mivel titkon attól félt, hogy szokatlan és kellemetlen választ kap. Meg aztán azért sem merte kérdőre vonni, mivel Varvara sosem bölcselkedett szexuális témákról; ebben előnyösen különbözött Ligyijától. Most azonban Klim mégis arra gyanakodott, hogy ebben a lányban is feltámadt a vágy a „szóbeli intimitásokra". Általában nem szerette az őszinte, „szívhez szóló" beszédeket, és különösen helytelennek tartotta Varvarával szemben, mivel majdnem bizonyosra vette, hogy a lánnyal való kapcsolata bár kellemes, de nem lehet sem tartós, sem szilárd. És ha valamikor vágyat érez, hogy kitárja lelkét, akkor nem Varvarának fog beszélni, hanem egy okosabb nőnek, aki érdekes és megértő lény. Nem kételkedett, hogy egyszer majd okvetlenül találkozik egy rendkívüli nővel, és vele ízleli meg azt a szerelmet, amelyről Ligyijával való regénye előtt ábrándozott.

„Csak nem valami új szerelem jár az eszében?" — tűnődött Varvarát figyelve Szamgin, és úgy érezte, egyre jobban

aggasztja a lány hangulata, már megpróbálta elképzelni, milyen kényelmetlenségekkel jár majd a szakítás.

Mindez azonban teljesen váratlanul megoldódott. Egy hideg áprilisi napon bosszúsan tért haza az egyetemről: felingerelte az unalmas előadás, az eső és szél. Vetkőződés közben Gyakon öblös basszusa ütötte meg fülét az ebédlőből:

— Kilencen vannak; az egyik értelmetlen verseket farag, bozontos mint egy ördög, és félkegyelmű...

Klim belépett: Varvara plédbe burkolva feküdt a díványon, félig ülő testtartásban, szinte félálomban pillantott rá, s hangtalanul mozgatta ajkát; Gyakon nem állt fel, és szintén némán nyújtott kezet. Szíjöves, vastag posztóbekecs volt rajta, térdig érő csizma — ebben a gúnyában vadászhoz hasonlított. Erősen megőszült, ismét háromágú szakállat és hosszú hajat növesztett, beesett arca megint olyan lett, mint a szuzdali ikonok igazi orosz arca. Piszkos csizmába bújtatott, hosszú lábát az asztal alá dugta; és úgy tetszett, hogy nem is ül, hanem térden áll.

— Honnan jön? — kérdezte Szamgin.

Gyakon kelletlenül és szinte barátságtalanul felelt:

— Hát eljöttem...

— Az üveggyárban dolgozik?

— Alkalmatlan vagyok, bolondnak tartanak — válaszolta mogorván Gyakon.

— Pedig milyen jól tudott beszélni — mondta sóhajtva Varvara.

— Jól beszélni sokan tudnak, de helyesen kell beszélni — válaszolta Gyakon; felfújta arcát, s akkorát prüsszentett, hogy bajusza felborzolódott. — Azok ott belevontak a pörlekedéseikbe, és egészen megzavartak. Pedig: „Mint ahogyan a gazdagság mohósága rothasztja a testet, akként a szavak bősége rothasztja a lelket." Azért álltam a szocialisták közé, mert csodák nélkül hittem Krisztusban, csupán egyetlen csodáját hittem: hogy szerette az embereket.

Eső szitált az ablak üvegére, úgy kopogtak a cseppek, mint a gyermekujjak. Szél süvöltött a kéményben. Szamgin

éhes volt. Unta hallgatni Gyakon basszusát, aki az asztal alá nézve magyarázta:

— Ez a szeretet a világ legnagyszerűbb csodája, mert ámbár nincs miért szeretnünk egymást, és mégis szeretjük! Már sokan vannak, akik önfeláldozón és gyönyörűen tudnak szeretni.

Köhögés fogta el, zsebéből csomóba gyűrt szürke zsebkendőt húzott elő, beleköpött, majd öklébe szorította a zsebkendőt, és a térdére csapott.

— Ők pedig tagadják Krisztust, azt mondják, a mi szeretetünket a tudomány igazolja, és az szerintük erősebb. Szűk látókörre vall ez, és nem is világos.

— Kikről beszél? — kérdezte Szamgin.

— Magukról — mondta Gyakon, s nem nézett rá. — A ravaszul bölcselkedőkről. Én lélekben elszakadtam maguktól, és a magam útját járom: Krisztust és az ő törvényét hirdetem az embereknek...

— Nem akar. teát? — kérdezte Szamgin.

Gyakon értetlenül pillantott rá.

— Mit?

— Akar teát?

— Nem — válaszolta dühösen Gyakon: nagy nehezen kiráncigálta lábát a szék alól, felállt és megtántorodott.

— Egyszóval, akkor írja meg Ljubov Antonovnának, de óvatosan — fordult Varvarához. — Május elején eljutok hozzá.

— Nincs szüksége pénzre az útra? — kérdezte Varvara és felállt.

— Nem kell. És a fiatalemberről ne feledkezzen meg.

— Persze, persze! Kumovról?

— Pavel Kumovról. Isten vele.

Meghajolt, nem nyújtott kezet sem a lánynak, sem Szamginnak, és tántorgó léptekkel eltávozott.

— Milyen ügyetlenül kínáltad teával — jegyezte meg szelíden Varvara.

Szamgin szó nélkül kiment a konyhába, és harapnivalót kért Anfimjevnától: amikor pedig visszatért az ebédlőbe,

Varvara a dívány sarkán ült, állát térdére támasztotta, s így szólt:

— Csodálatosan beszélt a szeretetről.

Halkan, merengve mondta, de szavai inkább szemrehányón vagy kihívón csengtek. Klim legalábbis így érezte. Az ablaknál állt, háttal a lánynak, s oktató hangon felelte:

— Igen, erről a tágyról a beszélgetések általában csodálatosak...

Szünetet tartott, körmével az üvegen kopogott, és így fejezte be:

— ...de annyira feleslegesek.

Odakinn zúgott, sivított, és gonosz szavakat suttogott a szél: a dühöngő téli hóförgetegek erőtlen, kései utóda.

— Csak az ilyenek beszélnek erről, mint ez a Gyakon, a nyakatekert gondolkodású, kétszínű és gyáva emberek, akiknek nincs elég erejük beismerni, hogy ezen a világon, ahol minden a vetélkedésen és a harcon alapul, nincs helye a mesének és az érzelgősségnek.

— Nincs — ismételte meg Varvara, és Szamgin azon tűnődött, kérdezi-e a lány, vagy tiltakozik. Háta mögött tányérok, kések csörömpöltek, Anfimjevna nehéz léptei alatt remegett a padló, de Klimnek már odalett az étvágya. Sietség nélkül beszélt, úgy rakosgatta szavait, mint kőműves a téglát, s gyönyörködött benne, hogy milyen szorosan tapadnak egymáshoz.

— Az összeegyeztethetetlent összeegyeztetni próbáló utópisták költött emberszeretete, valamint a szemérmes romantikusok kiagyalt, fantasztikus nőimádata egyaránt nevetséges ott, ahol...

Hallotta, hogy Varvara felkel a díványról, bizonyos volt benne, hogy a lány az asztalhoz ment, és várta, mikor hívja ebédelni, ezért tovább beszélt, mindaddig, amíg Anfimjevna vidáman meg nem kérdezte:

— Hát maga kivel beszél?

Szamgin megfordult: Varvara nem volt a szobában. Klim az asztalhoz ment és leült. Homlokát ráncolva várt, s türelmetlenül kopogott villájával.

„Mit szeszélyeskedik ez a lány?"
Szobája ajtajához lépett és beszólt:
— Tálalva van.
— Nem eszem — hallatszott a válasz.
— Rosszul érzed magad?
— Egy kicsit.
Ebéd után Klim a szobájába ment, lefeküdt, s elővette Brjuszov verseskötetét, fennhangon szidta antiszociális felfogása miatt, titokban azonban gyönyörködött a versek hideg élességében. Olvasott, majd elszundított, azután pedig átment Varvarához, hogy megnézze, mit csinál, kiderült azonban, hogy elment hazulról.
„Ostoba helyzet" — állapította meg Szamgin, s nézte, miként hinti a szél az ablak üvegére az esőcseppek apró gyöngyeit. A lakásban hideg volt, megkérte Anfimjevnát, hogy fűtsön be nála. Majd asztalhoz ült, és belemélyedt Szergejevicsnek „A rendi országgyűlések" című kellemetlen könyvébe, amelyet azért tartott kellemetlennek, mivel szerzője tagadta a moszkvai állam eredeti államrendjét. Szél süvített, a kályhában ropogott a fa, a jogtudós-történetíró érvei nem voltak nagyon meggyőzőek, Klim igen kényelmesen érezte magát, de hirtelen aggasztó gondolata támadt: hátha hamarosan búcsút kell vennie ettől a kényelemtől, s megint bútorozott szobába költözhet. Felkelt, székét a kályha elé tette, s levette szemüvegét; az ujján táncoltatta, szakállát csipdeste és eltűnődött. „Talán túl hideg és akadékoskodó vagyok vele. Hiszen ő könnyedebb, mint Ligyija."
A tűz rózsaszínű és vérpirosan parázsló virágcsokorrá változtatta a fát, a parázsra a hamu szürkés bársonya borult. Klim Varvaráról töprengett, s közben emlékezete a széllökéseknek és a tűz ropogásának ütemére Gogin együgyű kis nótáját suttogta:

Üres lelket gyógyítani lehet-e?
Tetézd meg a hit terhével.
Minden macska fekete,
S minden asszony csinos éjjel.

„Ha Varvara itthon volna, jó lenne enyelegni vele. Mulatságos, ahogy megremeg, amikor a mellét csókolom... És úgy nyöszörög, mint álmában a kisgyermek. Ez a Gogin pedig agyafúrt kópé: »üres lelket gyógyítani lehet-e?« — nem is rossz! Varvara bizonyára Goginékhoz ment. Az ilyen Gogin-féléket mi készteti arra, hogy segítsenek a forradalmároknak? A játék, a kockázat, az unalmas élet? Katyin; az író vadászni járt, mert Turgenyev, Nyekraszov is vadászott. Goginnak bizonyára ugyanolyan sikerei vannak a modern kisasszonyoknál, mint a fodrásznak a varrónőknél."

„Csak nem vagyok féltékeny?" — kérdezte önmagától Szamgin, s dühösen pillantott a faliórára. Már nyolcra járt az idő, Varvara pedig három után ment el. Eszébe ötlött egy jámbor angol regény hőse, aki tudta, hogy a felesége megcsalja, s éppígy ült a kandalló előtt, s a piszkavassal kotorta a parazsat, és gyötrődött, mivel arra gondolt, hogy milyen szégyenletes és kellemetlen helyzetbe kerül, amikor megjön a felesége, milyen nehéz lesz eltitkolnia, hogy mindent tud; de amikor a boldog asszony megjön, elkergeti. Szamgin felsóhajtott, és kiment az ebédlőbe, a sötétben álldogált, majd meggyújtotta a lámpát, és benézett Varvara szobájába: hátha levelet hagyott a lány, amelyben megmagyarázza viselkedését. Levelet azonban nem talált. A falakról Mademoiselle Clairon, Mars, Judic[14] és még sok nő arcképe bámult rá. Klim rájuk világított a lámpával, és ma valahogy még bűnösebbnek látszottak, mint máskor. Lám, ott van Diane de Poitiers, királyok kedvese, amott pedig Marie du Deffand, sok tehetséges férfiú szeretője.

Visszatért az ebédlőbe, ledőlt a díványra, és fülelni kezdett: az eső elállt, a szél csendesen simogatta az ablak üvegeit, zúgott a város, az óra elütötte a nyolcat. A kilencedik óra szokatlanul hosszúra nyúlt, szörnyen tágas volt, ürességébe belefért mindannak emléke, amit Szamgin valaha átélt, és mindez megint csak azt juttatta eszébe, hogy ő sajátos, különleges ember, és emiatt magány a sorsa. Ám ez az

[14] *Francia színésznők.*

önbecsülés, amellyel máskor büszkélkedni szokott, most csak emlék volt, sőt talán felesleges emlék ezen a napon.

Varvara tizenegy óra után jött meg. Klim már a lépcsőről meghallotta lépteit, s maga nyitott ajtót; a lány le sem vetette kabátját, és szó nélkül a szobájába ment. Klim látta, hogy Varvara támolyog, s tétován kapkod, és egy percig sértődötten, mozdulatlanul állt az előszobában.

„Részeg — gondolta. — Egyszóval mégis..."

Néhány percig fel-alá járkált az ebédlőben, felháborodottan topogott, öklét szorongatta a zsebében, és a szavakat válogatta, amelyeket mindjárt Varvara arcába vág.

„Holnap mondom meg neki, ma semmit sem ért meg."

Varvara szobájában teljes csend és sötétség volt.

„A lámpát sem tudja meggyújtani. Ha megpróbálná, tüzet csinálna."

Szamgin fogta a lámpát, és homlokát ráncolva, kinyitotta az ajtót. A fény a tükörre hullott, és Klim egy szinte ismeretlen, eltorzultan hosszú, szürke arcot pillantott meg benne: szeme helyén két folt sötétlett, a kitátott, hangtalanul kiáltó száj volt a harmadik. Varvara a szék támlájába fogózva, hátravetett fejjel ült, és az álla szemlátomást remegett.

— Mi van veled? — kérdezte Szamgin, s az öltözőasztalkára állította Varvara lámpáját; a lány halkan, hörögve felelte:

— Segíts levetkőzni. Zárd be az ajtót... zárd be.

Úgy bámult Klimre, mint ahogy valami szokatlan, kellemetlen dolog hallatán néz az ember: szeme óriási volt és furcsán megvilágosodott, elszíntelenedett, ajkát pedig mintha összegyűrte volna valaki. Szamgin lefejtette róla a bundát, sapkát, és aggódva, bosszúsan kérdezte:

— Mit jelent ez?

— Ráz a hideg — jelentette ki a lány, felállt, és olyan óvatosan és meggörnyedve lépdelt az ágyhoz, mintha hason ütötték volna.

— Elestél? Megütötted magad? — faggatta Klim, és érezte, hogy rémület fogja el.

— Hozd ide a port... a kabátom zsebében van — mondta Varvara vacogva, lefeküdt az ágyra, és két karját kinyújtóztatta teste mellett, kezét ökölbe szorította. — És vizet. Zárd be az ajtót. — Sóhajtott és felnyögött:

— Ó, istenem...

— Ide hallgass — mormogta Klim, s meglengette a karján lógó kabátot. — Miféle por ez? Orvost kell hívni... Csak nem mérgezted meg magad valamivel?

— Halkabban! Vérzéscsillapító — suttogta a lány, és lehunyta a szemét. — Abortuszt csináltattam. Zárd be már az ajtót! Nehogy Anfimjevna megtudja: szégyellném magam...

Szamgin elképedve leejtette a kezét, s a kabát a földre hullt, lába belegabalyodott; vizet töltött egy pohárba, beadta a port, s Varvara arca fölé hajolt.

— De miért nem szóltál? Hisz ez veszélyes, bele lehet halni! Gondold el, mi történhetett volna? Szörnyű!

Már tudta, hogy nem azt mondja, amit kellene. Varvara megragadta kezét, és hozzásimult forró arcával.

— Menj, drágám! Ne félj... a harmadik hónapban... nem veszélyes — suttogta fogvacogva. — Le kell vetkőznöm. Hozz vizet... hozd be a szamovárt. Csak fel ne keltsd Anfimjevnát... rettenetesen szégyellném, ha...

Klim könnyeket érzett a kezén. Varvara szeme természetellenesen remegett, úgy rémlett, mindjárt kiugrik a gödréből. Inkább hunyná le! Szamgin kiment a sötét ebédlőbe, a pohárszékről felvette a még nem egészen kihűlt szamovárt, Varvara ágya mellé állította, és nem nézve a lányra, visszament az ebédlőbe, s leült az ajtó előtt.

„Miért tette? Ha meghal, akkor engem... felháborító!"

Ráébredt azonban, hogy csak megszokásból, gépiesen gondol önmagára. Rémületet érzett, és nyomasztó volt tehetetlenségének tudata. Kiszakadt a megszokott, érthető dolgok köréből, nem értette ugyan Varvara tettének indítékait, de ösztönösen helyeselte.

„Bátorság kell, hogy ilyesmire rászánja magát az ember" — gondolta és ráeszmélt, hogy valami új érzés ébred fel benne Varvara iránt.

Hallotta, hogy a lány leveszi cipőjét, óvatosan jár-kel a szobában; úgy rémlett minden tárgy együtt mozog vele.

Felnyikorgott a komód fiókja, olló csattant, anyag hasadt, majd szék zörrent, és víz csorgott a szamovár csapjából. Klim csavargatni kezdte zubbonyán az egyik gombot, gyorsan letépte, és zsebébe dugta. Kivette zsebkendőjét, meglengette, mint a zászlót, s megtörülte az arcát, noha egészen felesleges volt. A szobában sötét volt, odakint pedig még sötétebb, és úgy tetszett, hogy a külső sötétség szinte benyomja az ablaküveget, és a hideg patakokban beárad a szobába.

— Milyen ostobaság, milyen átkozott ostobaság! — mormogta majdnem fennhangon, előregörnyedve ült, két tenyerébe szorította a fejét és dülöngélt. — Mi lesz most?

Varvara kissé kinyitotta az ajtót és odasúgta:

— Gyere be.

Klim csak kisvártatva ment be. Varvara már lepihent, hanyatt feküdt az ágyon, arca beesett, orra kihegyesedett, néhány perccel ezelőtt még görnyedt, szánalmas és kicsiny volt, most pedig természetellenesen megnyúlt, lapos lett, az arca pedig ijesztően szigorú. Szamgin leült egy székre az ágy mellé, és miközben a lány karját simogatta, vállától a könyökéig, önmagának idegen szavakat suttogott:

— Szörnyű! Szólnod kellett volna. Hisz én... nem vagyok bolond! Mit számít egy gyerek?... Kockáztatod az életet, egészségedet...

Tehetetlenségének sértő tudata nőttön-nőtt, és bűnbánat vegyült belé ezzel a szinte ismeretlen nővel szemben. Lopva, félénken rásandított Varvara borzas fejére, verejtékes homlokára és a mélyen beesett, izzó szempárra: e két szem kihunyó parázsra emlékeztette, amely fölött alig észrevehető kékes láng imbolyog.

— Orvost kell hívni, Varja. Félek. Micsoda őrültség — suttogta, és szavai panaszos csengésének hallatára hirtelen felzokogott. — Őrültség — ismételte. — Mire való a bonyodalom...

A könny fukarul csorgott szeméből, de mégis elvakította:

levette szemüvegét, és arcát a takaróba fúrta, Varvara lábához. Először sírt gyermekkora óta, és noha szégyellte, mégis jólesett: a könnyek mögött egy más ember tárulkozott ki, mint amilyennek Szamgin magát ismerte, és egyre közelebb érezte magát ehhez az ismerős és mégis ismeretlen nőhöz. Varvara forró keze a tarkóját, nyakát simogatta, Klim hallotta elakadó suttogását:

— Köszönöm, drágám! Milyen jó, hogy sírsz... Ne félj, nem veszélyes...

A lány ujjai mind mélyebbre fúródtak Klim hajába, egyre erősebben simogatták nyakát, arcát.

— Nem akartam terhedre lenni. Te nagy ember vagy... rendkívüli. Az a nő, aki anya is, önzőbb, mint az, aki csupán nő. Értesz engem?

— Ne beszélj — kérte Klim. — Nagyon fáj?

— Nem... De fáradt vagyok. Semmi sem fontos, drágám, ha te szeretsz engem. Most pedig tudom, hogy szeretsz. Ugye?

— Igen.

— Nem engedted volna meg az abortuszt, ha megkérdezlek?

— Persze hogy nem — mondta Klim, s felemelte a fejét. — Természetes, hogy nem engedtem volna meg. Micsoda kockázat! Gyerek, hát aztán! Hisz ez... természetes.

Suttogott, úgy vélte, így jobban hallja valódi lényét, de ha hangosan elkezdené...

Varvara mélyet sóhajtott.

— Takard be a lábam, még valamivel. Anfimjevnának mondd azt, hogy elestem, megütöttem magam. A Gogin lánynak is ugyanezt, ha meglátogat... A véres fehérneműt meg elvitetem a szülésznővel, holnap eljön...

Mintha félrebeszélt volna. Azután váratlanul elhallgatott. Ez furcsa volt: mintha kiment volna a szobából, Szamginon megint átfutott a rémület hidege. Néhány percig még ott üldögélt, a lány hegyes arcát nézte, lélegzését hallgatta, majd visszament az ebédlőbe, de nyitva hagyta az ajtót.

Az ablak keretében úgy tündökölt a hold keskeny sarló-

ja, mintha égszínkék bársonyra hímezték volna rá. Szamgin ott állt, kezét szeme fölé tartva bámulta, új érzései zsibongását figyelte, s bizalmatlanul firtatta önmagát:

„Hát így van ez?"

De megint ráeszmélt, hogy bizalmatlansága gépies, megszokott, igazi gondolatai ezen az éjszakán szépek, vidámak.

„Komolyan szeret, ez világos. Igazságtalan voltam hozzá. De feltételezhettem-e, hogy hajlandó ekkora kockázatot vállalni? Kétségtelen, hogy van ilyen... magasztos érzés. Akkor a nyaralóban, amikor Ligyija előtt térdepeltem, nem tévedtem, nem költöttem semmit. És Ligyija egyáltalán nem fosztott ki, nem rabolt meg."

Levegőben függő keze elfáradt, zsebre dugta, és az asztalhoz ült.

„Varvarának köszönhetem, hogy egészen új oldalról látom önmagamat. Ezt meg kell becsülni."

De kellemetlen volt visszaemlékeznie arra, hogy sírt.

„Persze, a gyerek zavarta volna. Szereti az örömöt, a függetlenséget. Könnyen veszi az életet. Megéri a pénzét..."

Az asztalra könyökölve elszunnyadt. Anfimjevna ébresztette fel.

— Pszt, Varja beteg!

— Ó, mi történt? — kérdezte a házvezetőnő ijedt suttogással, s Klimhez hajolt. — Csak nem magzatelhajtás, isten ments?

Klim felállt, feltette szemüvegét, belenézett Anfimjevna dermedt arcába, okos szemébe, kerekre nyitott szájába, amely mintegy készen állt a kiáltásra.

— Ugyan, micsoda ostobaság! Miért...

— Hát a vérszag? — kérdezte Anfimjevna orrcimpáit mozgatva, és még mielőtt Klim visszatarthatta volna, lágyan, mint a dunna, belibbent Varvara ajtaján. Nyomban kijött, ugyanolyan nesztelenül, karját oldalához szorította, könyöktől pedig a magasba emelte, mint az Abalacki Szűzanya ikonján, kurta, kemény ujjai mozogtak, ajka remegett.

— No, ha te tanácsoltad neki... — sziszegte — akkor, már megbocsáss, de nem tudom, mit mondjak!

És így, magasra emelt karral, kisuhant a konyhába. Szamgin egy percig mozdulatlanul állt: megijedt az asszony sziszegésétől, és megsértődött a tegezés miatt, majd utána ment a konyhába. A hajnali félhomályban Anfimjevna különösen óriásinak látszott: a konyha közepén ült egy széken, térdére támaszkodott, és feszes, sötétbarna arcán apró könnyek csorogtak.

— Semmiről sem tudtam, ő maga döntött így — kezdte halkan, sebesen Szamgin, s a nedves arcba, a bizalmatlan kis szempárba nézett, amelyből ezek a furcsán piciny könnyek hullottak a félig fedetlen keblek halmaira.

— Ó, az ostoba, a divatos! Én meg azt gondoltam: gyereke lesz, hát legalább vesződhetek vele... otthagytam volna a konyhát. Klim Ivanovics, lelkem! Törvénytelenül éltek ti mind... Én szeretlek titeket, de törvénytelen az ilyen élet!

Felállt és gondoskodón kérdezte:

— Nem aludtál az éjjel, mi?

Klim megragadta a kezét.

— Meg szeretném szorítani a kezét — mormogta, hirtelen megmámorosodva izgalmától —, úgy tisztelem magát...

— Ugyan, dehogy, a kezem — sóhajtott fel Anfimjevna; átölelte Klimet, mázsás karjaival a kebléhez szorította, és ezt mormolta: — Ej, gyerekek, gyerekek... Idegen isten gyerekei vagytok!

Szamgin, miközben szobájában mosakodott, zavartan elmosolyodott: „Nevetségesen viselkedtem."

És örült, hogy lám, olyan nevetségesen tud viselkedni, mint senki más.

Csodálatos napok köszöntöttek be. Minden szokatlanul kellemes volt, és szokatlanul kellemes volt önmagának is a lírai hevületben égő Klim Szamgin. Elfogta a vágy, hogy újszerűen lágyan, nyájasan beszéljen az emberekkel. Még Tatyána Goginával sem tudott barátságtalanul bánni, pedig ellenszenvesnek tartotta. A lány most ott ült Varvara ágya előtt, keresztbe vetett lábbal kalimpált, és kihívó hangon beszélt Szuszlovról.

— Nem bírom a vaskalaposokat, a csinovnyikokat és általában a szögletesre faragott embereket. Tegnap például azt magyarázta nekem, hogy Jakubovics-Melsinnek, forradalmár és politikai fogoly létére, nem lett volna szabad Baudelaire-t fordítania, hanem Paul-Louis Courier jambusait kellene átültetnie. Szörnyűség!

— Korlátoltság — javította ki nyájasan Klim. — A prédikátornak kötelessége, hogy korlátolt legyen...

— Nem tudom — mondta Gogina. — De már sok ilyen veterán forradalmárt láttam, és látok ma is. Kiégett belőlük a romantika, és csupán kicsinyes, személyes gyűlölet maradt a helyén. Nézze csak, mennyire nem akarják megérteni a fiatal marxistákat: valósággal nem akarják.

Varvara bágyadtan lehunyta a szemét, amikor pedig felnyitotta, vértelen arca ijesztő volt. Szamgin könnyedén megérintette Tatyána kezét, az ajtóra hunyorított és felállt. Az ebédlőben a lány faggatni kezdte, hogyan és honnan esett le Varvara, járt-e orvos nála, és mit mondott. Kérdés kérdést követett, és még mielőtt felelhetett volna, Varvara szólította Klimet. Bement s bezárta maga után az ajtót. Varvara megfogta a kezét, mosolyra húzta vértelen ajkát, és halkan kérdezte:

— Szabad egy kicsit szeszélyeskednem?

Klim bólintott, és szintén mosolygott.

— Ne beszélj sokat Tányával: ravasz lány.

— Nem, nem — ígérte Klim, és felemelte a kezét, mintha esküdni készülne; majd a lány haját simogatva közölte:

— Szeszély franciául caprice, a latin caprá-ból ered, ami kecskét jelent. A szeszély: az értelem bakugrása.

Várta, hátha még valamit mond Varvara, aztán megkérdezte:

— Mire gondolsz?

— Az igazságra — mondta sóhajtva Varvara. — Hogy csak egy igazság van: a szerelem.

Klim Szamgin váratlan határozottsággal megszólalt:

— Leteszem a vizsgákat, és hazautazunk az anyámhoz. Ha akarod, ott megesküszünk. Akarod?

Varvara mozdulatlanul feküdt és hallgatott, Klim azonban látta, hogy hosszú pillái között vékony sugarak fénylenek. Magával ragadta saját nagylelkűsége, és így folytatta:

— Azután végighajózunk az Okán, a Volgán. Elutazunk a Krímbe, jó?

Varvara fájdalmas nyögéssel felemelkedett, megragadta Klim kezét, mellához szorította, és így szólt:

— Mindegy, értsd meg!

— Ne izgasd magad — kérlelte Klim, és megint büszke volt, hogy ilyen érzést keltett a lányban.

Három hét múlva pedig ezt gondolta:

„Ezek az én mézesheteim."

Joggal gondolhatta ezt, nemcsak azért, mert Varvara, miután felépült és vidáman kivirult, gyengéd és heves, de mégsem terhes szenvedélyre gyúlt, hanem azért is, mert még jobban törődött vele, mint eddig. Oly megindító volt ez a gondoskodás, hogy Klim egyszer meg is jegyezte:

— Hiszen te, Varja, csodálatosan gyengéd anya lehetnél.

Május közepe volt. Rajokban húztak a csókák a Petrovszkij-park fölött, a tóban visszatükröződött a mélykék ég és a tejszínhabhoz hasonló felhők; a meleg szél segítségére volt a napnak, hogy felgyújtsa a zöld fényecskéket a fák lombján. És ugyanilyen fényecskék ragyogtak Varvara szemében is.

— Menjünk haza, ideje már — mondta Varvara, és felkelt a padról. — Azt mondtad, negyvenhat oldalt kell elolvasnod holnapra. Úgy örülök, hogy befejezed az egyetemet. Ezek a meddő izgalmak...

Nem fejezte be a mondatot, és mélyen felsóhajtott.

— Milyen gyönyörűen írja Lermontov: „Ujjongó nap."

Szamgin végigvezette Varvarát a tó partján, és látta, amint kék kosztümös sudár alakja és csinos kalapja enyhe kacérsággal ringva tovasiklik a vízen, amely kékes volt, akár a köszörült acél.

— Azt hiszem, sehol sem olyan kedves a tavasz, mint Moszkvában — jegyezte meg Varvara. — Különben még sehol sem jártam. De képzeld! nem is kívánkozom máshová.

Mintha félnék, hogy Moszkvánál szebbet láthatok, és akkor talán már nem szeretném úgy, ahogyan most.

— Gyerekség — állapította meg higgadtan, de nyájasan Szamgin, tetszett neki, hogy nyájasan beszél Varvarával, és új megvilágításban tetszeleghet önmaga előtt.

— Persze hogy gyerekség — ismerte el Varvara. Rövid hallgatás után azonban megkérdezte: — Neked nem az a véleményed, hogy a szerelem... óvatosságot... elővigyázatosságot kíván?...

— De nem vakságot — felelte Szamgin.

Néhány hét múlva Klim Szamgin, mint a bírósági állások kitűnő várományosa, odahaza ült Varavkával szemközt, és rekedt hangját hallgatta.

— Egyszóval ügyész leszel? Ügyész? Nem helyeslem. A jövő a mérnököké.

Arca felfúvódott, akár a légbuborék, és mintha vörös fény világította volna meg belülről, füle viszont lila volt, mint a részegeseké: szeme keskeny, mint a gondolatjel, és Varvarát fürkészte. Undorító gyorsasággal dobálta szájába a piskótát, csillogtatta arannyal foltozott fogait, és szódavizet ivott fehér borral. Az anya pedig, aki valami szertartásos angol nevelőnőhöz hasonlított, Varvarát szórakoztatta:

— Hála Tyimofej Sztyepanovics energiájának, nálunk is lesz villanyvilágítás...

Varvara a teáscsészéjét fogta, és tisztelettudóan azzal a figyelemmel hallgatta, amely akkor jelenik meg az ember arcán, amikor sikertelenül igyekszik eltalálni partnere hangulatát.

— Nagyon kedves város — jegyezte meg kissé tétován, mire Varavka nyomban megcáfolta:

— Bolond város, lakosainak nyolcvanöt százaléka bolond, tíz százaléka szélhámos, vagy három százalék tudna dolgozni, ha nem akadályozná a bürokrácia; továbbá akadnak szörnyen okos ábrándkergetők, akik azonban épp azért az ördögnek sem kellenek...

Legyintett és megint Szamginhoz fordult:

— Munkát akarok adni neked, Klim...

Szamgin hallgatta, és Varvarát figyelte: látta, hogy az anyja feszélyezi. Vera Petrovna azzal a mesterkélt kedvességgel fogadta menyét, mint az olyan embert szokás, akivel az ismeretség elkerülhetetlen, de semmi jót sem ígér.

— Te meg azt írtad, hogy zöld a szeme! — korholta Klimet. — Nagyon csodálkoztam: zöld szem csupán a mesében fordul elő. — Majd nyomban közölte: — Nálunk, a szárnyépületben haldoklik valaki.

És Szpivakról kezdett mesélni, hangja undorral csengett, fonnyadt ajkát minden mondat után összehúzta, gyógyíthatatlan unalom áradt belőle, és bősz harag mindenkivel szemben, aki ezt az unalmát okozta. Hanghordozása azonban figyelmet követelt, és Varvara úgy hallgatta, mint a gimnazista lány, akit ellenszenves tanárja éppen dorgál.

„Rideg neki ez a környezet" — gondolta Szamgin, ez alkalommal olyan idegennek érezte magát otthon, mint még soha.

Varavka a fülébe harsogta:

— Havi százat, százötvenet is kereshetsz...

Belépett Ljubomudrov doktor, órával a kezében, rápillantott a faliórára és kijelentette:

— Nyolc percet késik az órájuk.

Klimet úgy üdvözölte, mintha tegnap látta volna utoljára, és különben is már rég megunta volna. Varvara előtt szertartásosan meghajolt, és valamiért lehunyta a szemét. Az asztalhoz ült, és Vera Petrovna elé tolt egy üres poharat, az asszony kérdőn pillantott az orvos elgyűrt arcába.

— Éjszakára meg kell halnia — jelentette ki az orvos. — A legkülönösebb szívósság esete. Tüdeje nincs, csupa lyuk. Már nem volna szabad lélegzenie.

— Nem volt tehetséges ember, de tudott egyet-mást — mondta Varvarának Vera Petrovna.

— Még él — igazította helyre az orvos, miközben a cukrot keverte poharában. — Még él, bizony! Mi, orvosok, nemigen szoktunk csodálkozni, ez az ember azonban úgy haldoklik... szinte korrektül. Mintha egy másik lakásba készülne költözni, semmi több. Már mutatkozni kellene az agy-

tüneteknek, de ő... oda se neki: úgy érvel, ahogyan... ahogyan már nem is volna szabad.

Az orvos tanácstalanul végighordozta tekintetét a társaságon, nyilván észrevette, hogy elbeszélése mindenkit lehangol, megköszörülte torkát, majd megkérdezte Klimtől:

— Nos, forronganak? A mi időnkben mi is forrongtunk. Értelme ugyan nem volt, csak Oroszország vesztett el néhány kiváló embert.

Vera Petrovna ezt tanácsolta fiának:

— Benézhetnél Lizához... még előtte.

Klim örült, hogy eltávozhat.

„Milyen furcsán és undorral mondta anyám: előtte" — gondolta, miután kiért az udvarra, és a szárnyépületet vizsgálgatta, úgy rémlett, a szárnyépület elnehezedett, összetöpörödött, teteje öregesen megroskadt. Falaiból meleg áradt, mint a forró vasalóból. Klim átsétált a kertbe, amely ünnepi pompában virult: madarak csiviteltek, az ágyásokban kérkedve tarkálltak a virágok. És úgy sütött a nap, mintha éppen ez volna kedvenc kertje a földön.

A szárnyépület ablakában megjelent Jelizaveta Szpivak, fehér pongyolában; vizet öntött ki egy üvegből. Klim halkan megkérdezte:

— Bemehetek?

— Hogyne — válaszolta hangosan az asszony.

Két üveget szorított a melléhez, mint valami csecsemőt; a szalvétába göngyölt palackok bizonyára égették a testét, mert arca fájdalmasan ráncba húzódott.

— Be akar menni hozzá? — kérdezte az asszony, és réveteg tekintettel fürkészte Szamgint. Klim nem kívánta látni a haldoklót, de némán követte Jelizavetát.

A zenész félig ült, félig feküdt az ágyban, amely úgy állt, hogy a feje a nyitott ablakkal szemközt került; a beteget mellig fekete-fehér kockás pléd takarta, mellén az ing ki volt gombolva, és a nap bántó részletességgel világította meg a szürke bőrt és a fekete, göndör szőrszálakat. A gyermekesen vékony bordák fel-alá emelkedtek, görcsösen meg-megfeszítették a bőrt, furcsa látvány volt, hogy az egyik kulcs-

csont mély gödre meg van világítva, a másikra pedig árnyék borul. Úgy rémlett, Szpivak minden irányban jó egyharmaddal összezsugorodott, s ez olyan ijesztő volt, hogy Szamgin nem mert mindjárt az arcába pillantani. A beteg pedig hörögve mondta:

— Ó, hát maga az? Én meg, mint látja... És ráadásul ilyen napon. Sajnálom a gyönyörű időt.

Felesége lehajolt, s a lábához rakosgatta a forró vizes palackokat. Szamgin látta a fehér párnán a fekete hajú, csapzott fejet, az izzadt homlokot, a beteg szeme álmélkodva csillogott, arcát sűrű fekete borosta borította, félig nyitott szájából apró, sárga fogak villantak elő.

— A haláltól nem félek, de belefáradtam a haldoklásba — hörögte Szpivak, és vézna nyaka kiágaskodott kulcscsontjai közül, feje pedig mintha le akart volna szakadni. Minden szónál felsóhajtott, és Szamgin látta, milyen mohón szívja ajka a napfényes levegőt. Ijesztő volt ajkának ez a szívó remegése, és még ijesztőbb mélyen beesett, sötét szemének eszelős, panaszos mosolygása.

Jelizaveta Lvovna karját mellén összefonva állt az ágy előtt. Dermedt tekintete férje arcán függött, mintha emlékezne valamire, Klim arra gondolt, hogy az asszony arca nem is szomorú, hanem gondterhes, és bár apja haldoklása szintén ijesztő volt, de valahogy sokkal természetesebb, sokkal érthetőbb.

— Természetesen nem hiszem, hogy egészen meghalok — szólalt meg Szpivak. — A halál nem más, mint belemerülés a csendességbe, ahol a tökéletes zene uralkodik. Földi fülnek felfoghatatlan. Ki is írta ezt a verset... földi fülnek felfoghatatlan?

Szamgin hallgatta, és ajkára mosolyt erőltetett, noha nehezére esett, a mosolytól arca megdermedt, és tudta, hogy ez a mosoly éppolyan ostoba, mint amennyire illetlen. Végül mégis kibökte:

— Túloz, a maga betegségével sokáig elélnek...

— Sokáig haldokolnak vele — ellenkezett Szpivak, kidüllesztette ádámcsutkáját s felhördült: — Pedig még élhet-

nék... megöl ez a város. Por és szél. Por. Meg ez az állandó harangozás... Rettenetes, hogy mennyit... kongatnak! Akkor harangoznak, ha az élet győzedelmeskedik...

— Kifárasztjuk a beteget — szólt Jelizaveta Lvovna.

— Viszontlátásra — mondta Klim, és fürgén hátralépett, mivel attól félt, hogy a haldokló kezet nyújt. Életében először látta, miként fojtogatja a halál az embert, s úgy érezte, rémület és undor köti gúzsba. Ezt azonban el kellett titkolnia az asszony előtt, amikor a szalonba lépett vele, így szólt:

— Milyen kegyetlenül tűz a nap...

Jelizaveta Szpivak azonban átnézett a vállán, legyintett és közbeszólt:

— Ilyenkor filozofálni szokás. De nem kell. Itt nincs mit mondani.

Várakozással teli és fáradt tekintete arra sarkallta Szamgint, hogy megforduljon, és megtudja, mit lát az asszony az ő háta mögött.

A kertben sétálva Varvarát vette észre: szobája ablakában, egy virág leveleit simogatta. Klim odalepett hozzá, és halkan, bűnbánóan mondta:

— Rosszkor jöttünk.

— Sokáig húzza még? — kérdezte halkan Varvara és hátrapillantott.

Szamgin bólintott.

— Gyere ki — kérte.

Amikor a gyöngyszín selyemruhás, karcsú Varvara oldalán lépkedett az apró levelű bokrok között húzódó ösvényen, Szamgin határozottan úgy érezte, vétett a lány ellen. Nyájasan a kert egy távoli zugába vezette, leültette egy padra, a cseresznyefák sűrű sátra alá, és kezét simogatva felsóhajtott:

— Undok dolog.

Varvara élénken helyeselt:

— Igen!

És váratlanul — mintha tanárának mondaná fel a bemagolt leckét — halk hangon elmesélte:

— Egyszer egy rendes külsejű férfi ment az Arbat téren, és amikor egy galambrajhoz ért, hirtelen megbotlott s elesett; a galambok felröppentek, az emberek odafutottak, és besegítették egy bérkocsiba; egy rendőr elvitte, a járókelők szétszéledtek, és újra megjelentek a galambok. Láttam a jelenetet, és azt gondoltam, bizonyára kificamította a lábát, másnap pedig azt olvastam az újságban, hogy váratlanul meghalt.

Mesélés közben a kert sarkába nézett, ahol a lombok közül kikandikált a szárnyépület tetejének egy darabkája a kormos kéménnyel, amelyből kékes füst kanyargott a magasba, olyan könnyű és átlátszó, mintha nem is füst volna, hanem csupán átmelegedett a levegő. Varvara tekintetét követte, Szamgin is észrevette a felfelé kígyózó halvány füstöt; és szükségesnek érezte, hogy valami nagyon egyszerű, köznapi dologról beszéljen, de nem tudta, miről. Varvara pedig folytatta:

— Amikor még tizenhárom éves voltam, egyszer a szemközti ház tetejét javították. Az ablakban ültem, aznap megbüntettek valamiért, és egy kis tetőfedő fiú fintorokat vágott felém. Azután egy másik tetőfedő nótára gyújtott, a fiú is rázendített, és olyan szép volt... De az ének hirtelen megszakadt, kurta, éles kiáltás hangzott, hirtelen puffant valami, mint egy párna, az öreg tetőfedő lezuhant, a fiúcska pedig hasraesett a tetőn, és úgy elnyúlt, mintha nem is ember volna, hanem rajz...

Mély lélegzetet vett és befejezte:

— Amikor hirtelen hal meg valaki, az nem szörnyű.

— Kár ilyesmiről beszélni — mondta Klim. — Tetszik a város?

— De hiszen még nem is láttam — emlékeztette Varvara.

Furcsa volt hallani, hogy úgy beszél, mint egy kis gimnazista lány, naivul, sőt helytelenül, idegen hangon és szinte panaszkodva. Szamgin mesélni kezdett a városról: azt mondta el, amit az öreg Kozlovtól tudott meg, Varvara azonban miközben kendőjével egy méhet hessegetett, ezt kérdezte:

— Miért fűtenek?

— Bizonyára vizet melegítenek — válaszolta kelletlenül Szamgin, és közelebb húzódott hozzá, s szintén a füstcsíkot nézegette.

— Vagy talán a cseléd... — folytatta. — Van olyan babona, hogy ha egy asszony nehezen szül, kitárják a templom főkapuját. Ez nem is ostobaság, szimbólumféle. Amikor pedig valaki nehezen hal meg, begyújtanak a konyhában, szilácsot égetnek a kemence szájában, hogy a lélek lássa az utat az égbe: ez „a lelket vezérlő lángocska".

Észrevette, hogy Varvara gyanúsan sűrűn pislog, s tréfára fordította a dolgot.

— Azt azonban már nem tudom kitalálni: miért kell a léleknek is benne lennie a csőben, mint a csődbejutottnak?

Varvara nem mosolygott, a fejét lehorgasztotta, zsebkendőjét gyűrögette.

— Tudod, akkor a szülésznőnél, volt egy perc, amikor úgy éreztem, egy darabka élet szakadt ki belőlem.

Szamgin megfogta a kezét, megcsókolta, és azt kérdezte:

— Anyám nem tetszett neked?

— Nem tudom — felelte Klim arcába nézve Varvara. — Jóformán az első szónál mindjárt rátért erre a...

Szemével a szárnyépület tetejére mutatott: a lenyugvó nap bíbor sugaraiban úszó kémény fölött alig észrevehetően néhány ezüstös füstcsík fodrozódott. Szamgin haragudott magára, hogy nem tudja elterelni a figyelmet erről az ostoba kéményről. És nem kellett volna az anyjáról kérdezősködnie. Egyáltalán, elégedetlen volt önmagával, nem ismert magára, sőt szinte nem is hitt saját magának. Hát el tudta volna képzelni néhány hónappal ezelőtt, hogy így szeresse Varvarát, és ez kellemes is legyen neki?

— Milyen... remek ember ez a Tyimofej Sztyepanovics — állapította meg Varvara. Valami láthatatlan dolgot hessegetett el az arcától, s azt ajánlotta, sétáljanak végig a városon. Az utcán megélénkült, Szamgin ezt az élénkséget mesterkéltnek tartotta, de tetszett neki, hogy a lány igyekszik

tréfálkozni. Varvara kijelentette, hogy ez a város igen alkalmas aggastyánok, vénlányok, nyomorékok számára.

— Nem is lenne rossz, ha volnának városok, ahol csak olyanok laknának, akik már leélték a maguk életét.

— Kegyetlenség — állapította meg mosolyogva Szamgin.

Varvara hátrapillantott, egy percre elhallgatott, majd elgondolkozva folytatta.

— Nem helyes ezt a... haláltusát úgy magyarázni, hogy olyasmire gondoljak, amire nem akarok.

Szamgin bosszankodott, mert Varvara megint visszatért ehhez a témához, és szárazon megjegyezte:

— Mégsem utazhatom el holnap! Anyám megsértődne.

— Persze! — válaszolta sebesen Varvara.

Már besötétedett, mire hazaértek. Varavka az ebédlőben ült, dünnyögött, és egy igen bonyolult pasziánszot rakott ki, az orvos egy vastag folyóiratot lapozgatott vele szemben.

— Eső lesz az éjjel — közölte a doktor, egyik szemével Varvarára pillantott, a másikkal hunyorgott s kijelentette: — Az eső végez vele.

— Unom már a halottját, doktor — dörmögte Varavka, miközben az orrát vakarta egy kártyalappal. Az orvos azonban kijavította:

— Nem halottját, hanem betegét.

— Hisz nem valami híresség hal meg — figyelmeztette Varavka.

— Varvara kijelentette, hogy fáradt, és a szobájába ment; Szamgin is visszavonult, és sokáig állt az ablaknál, semmire sem gondolva, s elnézte, amint a fekete felhőfoszlányok tétován kioltják a csillagokat. Éjjel nem esett, fojtott, fülledt volt a levegő, és előzte az álmát, színtelen, forró pára áradt be a nyitott ablakon, s alaposan megizzasztotta. Szokatlanul sűrű csend uralkodott, szinte aggasztó. Az ember azt várta, hogy mindjárt felkiált valaki, a város azonban némán megbújt, ezen az éjszakán szinte megszűnt az élet, még a kutyák sem ugattak, csupán az őrharang kongatta csüggedten az órákat, Mihály arkangyal, a rendőrség patrónusa templomának tornyán.

Klim lehunyt szemmel feküdt, és arra gondolt, hogy Varvara már eddig is összehasonlíthatatlanul többet hozott az életébe, mint Nyehajeva vagy Ligyija. Nyehajevának pedig igaza volt: az élet valóban egyetlen mézcseppet sem nyújt, amit ne keserítene bánat. Egyszerűbben kell élni, igen...

Az eső reggel hét óra tájt eredt meg. Már három hete nem esett, most villámlás és égzengés közepette, süvöltő szél kíséretében csapott le, és úgy viselkedett, mint az elkésett vendég, aki érezve bűnét, igyekszik mindenkivel kedveskedni, és kitesz magáért. Buzgón mosta a szárnyépület és a ház vastetejét, áztatta a porlepte fákat, selymes zizegést csalt ki belőlük; bőségesen öntözte a kiszikkadt földet, majd váratlanul felszabadította az eget a pompás nap számára.

Klim elsőnek érkezett az ebédlőbe, a reggeli teához, a házban csend volt, nyilván még mindenki aludt, csupán odafent, Varavkánál, ahol Ljubomudrov doktor lakott, szöszmötölt valaki. Két-három perc múlva benézett az ebédlőbe Varvara, már felöltözött, megfésülködött.

— Én sem tudtam elaludni — mesélte. — Sosem hallottam még ilyen halotti csendet. Éjszaka a kertben járkált az a szárnyépületben lakó asszony, talpig fehérben, tarkóra kulcsolt kézzel. Azután kijött a kertbe Vera Petrovna, szintén fehérben, és sokáig álltak egy helyben... akár a Párkák.

— A Párkák? Ők hárman voltak — emlékeztette Klim.

— Tudom. És él még ez az ember?

Az álmatlanságtól elgyötört Klim dühösen akart felelni, de belépett az orvos. Zsebkendőjével az arcát törülgette, és szélesen mosolyogva közölte:

— Jó reggelt! Ami a beteget illeti, éldegél! Fenomenális!

Klim rajta töltötte ki ingerültségét:

— Tévedett ám az esőre vonatkozó jóslatában...

— Kivételes eset — állapította meg az orvos, kinyitotta az ablakot, majd az asztalhoz lépett, töltött magának egy pohár kávét, s pohárral a kezében végigment a szobán; azután az asztalhoz ült, és így panaszkodott: — Unalmas mesterség az enyém. Sajnálom, hogy nem vagyok szülész.

Megjelent Vera Petrovna, és arra kérte Varvarát, kísérje el az iskolába, Szamgin pedig elindult a szerkesztőségbe, hogy felvegye a tiszteletdíjat egy kritikájáért. Az esőtől tisztára mosdatott város ünnepien ragyogott, a nap buzgón gőzölte a kertek földjét, friss lomb illata terjengett a mozdulatlan levegőben. Az emberek szintén tisztára mosdatottnak látszottak, határozottan, könnyedén lépkedtek.

„Igen, mégis vidéken kell élni" — gondolta Klim.

A szerkesztőség vaslépcsőjén Dronovba ütközött, aki szélsebesen rohant lefelé.

— Nahát! Mikor érkeztél? Szpivak meghalt? Már azt hittem: a gyászjelentést hozod. Be akartam szaladni a feleségéhez, adatokért a nekrológhoz

Maga elé engedte Szamgint, és helyeslőn állapította meg:

— A civil öltözet sokkal jobban illik hozzád, mint az egyetemista egyenruha.

Ő maga választékosan volt öltözve, gyér haját pomádéval kente be, és kackiásan oldalt választotta. Vadonatúj cipője halkan és szinte udvariasan csikorgott. Egész lényéből udvariasság és jóindulat áradt. Szamginnal szemben leült az asztalhoz, kidüllesztette kockás mellénnyel fedett mellét, és arcáról sugárzott a készség: hajlandó bármit mondani és megtenni. Beszéd közben kis aranyceruzájával játszadozott, s fel-felugrott a székről, mintha égetné.

— Hogyan élünk? Változatlanul. A szerkesztő siránkozik, mivel sem az emberek, sem az események nincsenek tekintettel rá. Robinson elmegy tőlünk, lázong, azt hajtogatja, hogy az újság ostoba, hitvány, és mindennap öklömnyi betűkkel kellene a cím alá nyomtatni: „Le az önkényuralommal." Ő is bizonyára hamarosan elpatkol.

Dronov éles kis szeme fürkészve tapadt Szamgin arcára. Klim levette szemüvegét, mivel úgy rémlett, hogy az üveg hirtelen elhomályosodott.

— A szerkesztő fanyalogva fogadja cikkeidet; úgy véli, túl elnéző vagy a dekadensek és a szimbolisták iránt... vagy hogy is hívják őket?

A ceruza kihullott a kezéből és Szamgin lábához gurult.

Dronov néhány másodpercig nézte a ceruzát, mintha arra várna, hogy magától a kezébe ugrik a padlóról. Szamgin ráébredt, mire vár, hátradőlt a székben, és törülgetni kezdte szemüvegét. Akkor Dronov felvette a ceruzát, és odagurította Szamgin elé.

— Egy színésznőtől kaptam ajándékba, most ugyanis a színházi rovatot is én vezetem. Pravgyin bejelentette, hogy marxista lett, és a szerkesztő kimarta. Kemény, mint a kő: valóságos zafír... Hát nálad mi újság?

A szerkesztő megjelenése megszabadította Szamgint a válaszolás kötelességétől.

— Isten hozta — üdvözölte, levette kalapját és kijelentette: — Micsoda forróság!

Felesleges volt mondani: koponyája úgy csillogott, mint egy harmat-áztatta tök. Dolgozószobájába lépve, megtörülte tar feje búbját, fáradtan leroskadt asztalához, sóhajtva kinyitotta a középső fiókot, és Szamgin elé rakta kéziratai kötegét; mindezt, minden kézmozdulatát Klim már jól ismerte.

— Bocsásson meg, hogy sietek: a cenzorhoz kell mennem — mondta a szerkesztő.

Panaszosan beszélt, és reménytelenül pillantott Szamginra.

— Nem tudok egyetérteni a fiatal költőkről vallott nézeteivel. Ugyan mire biztatnak minket? Hogy leselkedjünk a fürdőző nőkre. Amikor legjobb íróink és költőink...

Sokáig beszélt, mintha elfelejtette volna, hogy a cenzorhoz készül, végezetül Szamgin kéziratába bökött, és oly erősen az asztalhoz szorította az ujját, hogy kifutott belőle a vér.

— Nem, ezek ellen kíméletlenül kell harcolni.

Felállt és beharapta az ajkát.

— Nem közölhetem. Ez a legdurvább érzékiség, meg az élettől, a valóságtól való menekülés hitvallása, ön pedig buzdítja őket...

Szamgin közömbös arcot vágott, nem szólt, de mérges volt; nem óhajtott vitatkozni a szerkesztővel; méltóságán

alulinak tartotta. Együtt léptek ki az utcára, a szerkesztő kezét nyújtotta, és így szólt:

— Rendkívül sajnálom, de...

— Vén bolond — szitkozódott Szamgin, s átment az utca árnyékos oldalára. Sértő volt beismernie, hogy kritikájának visszautasítása elkeserítette.

„Mit ér az a valóság, amelyet Ivan Dronov tár eléd?" — gondolta dühösen a kényelmes házacskák között sétálva, és eszébe jutott Kozlov megható mondókája.

Sietett, mintegy száz lépés után utolért két embert, az egyiken nemesi sapka volt, a másikon panamakalap. A két széles vállú férfi egészen elfoglalta a járdát, Szamginnak, hogy megelőzze őket, le kellett volna térnie a sáros kocsiútra. Ezért mögéjük szegődött, s vörös, zsíros nyakukat nézegette. A bal oldali, a panamakalapos, rekedt basszus hangon beszélt:

— Bármennyit egyél is álmodban, nem laksz jól, te pedig álmodban is kapcát rágsz... Miféle gazdái vagyunk mi a földnek? A fiam másodéves egyetemi hallgató létére többet ért a gazdasághoz, mint mi. Manapság, pajtás, a közgazdaságtan zsidó tudománya szerint élnek, már a süldő lánykák is ezt tanulják. Adj el mindent, és gyerünk! Ott lehet pénzt csinálni, itt meg csupa zsidó él, Varavkák, meg ördög tudja, mi... Add el...

Szamgin letért az úttestre, a két ember elé került, és utána szállt a másik lusta tenorja:

— Nos, ha el kell adni, hát eladjuk, ha Keletre kell menni, hát akkor Keletre megyünk!

Szamgin hátra akart pillantani, ugyan milyen az arca ennek a tenor hangúnak. De lustaságában nem fordult meg, kifárasztotta az álmatlan éjszaka, elbágyasztotta az illatos levegő, még gondolkozni is lusta volt. Az ötlött eszébe, hogy emlékezete sok ilyen utcai beszélgetést rögzített meg és őriz, de mind csak annyi, mint légypiszok a tükrön, és csupán anekdoták gyártására alkalmas. Azután elismerte, hogy nemigen érti, mit akarnak a szimbolista költők, de tetszik neki, hogy nem magasztalják a nép szenvedéseit, nem üvöl-

tözik: „Előre, félelem és kétségek nélkül", és nem zengenek a „szent újjászületés" hajnaláról.

Azzal a kívánsággal tért haza, hogy nyomban lefekszik, és aludni fog. Szobájában azonban ott állt Varvara, az ablaknál, és az ablakkeret mögül kilesett a kertbe.

— Pszt! — intette suttogva. — Odanézz.

A kertben, az almafák alatt, a zöld padon Jelizaveta Szpivak ült mozdulatlanul, mint egy szobor, két kezével a padra támaszkodott, maga elé meredt szeme furcsán kidülledt, és haragos volt, arca pedig szinte lángolt s olvadozott a fény és árnyék apró foltjaiban.

— Szépen ül — suttogta Varvara. — Tudod, kivel találkoztam az iskolában? Emlékszel Dunajevra, arra a jó kedélyű munkásra? Hát pedellus ott, vagy valami efféle. Nem ismert meg, de szándékosan.

Olyan élénken suttogott, hogy Szamgin felfedezte élénkségének okát.

— Meghalt? — kérdezte.

— Azt hiszem. Tudd meg.

Szamgin átment az ebédlőbe. Ott ült Ljubomudrov doktor, írt valamit, és cigarettafüstöt fújt a papírra.

— Nos, hogy van a beteg?

— A beteg nincs többé — jelentette ki az orvos, fel sem emelte a fejét, és valahogy ügyetlenül csikorgatta tollát a papíron. — Most írom a bizonylatot a rendőrség számára, hogy az illető természetes halállal és valóban meghalt.

Szamgin engedelmeskedett különös kíváncsiságának és — mintha kételkedne az orvos szavában — kiment a kertbe, s benézett a szárnyépület ablakán: a kis zongorista ott feküdt az ágyon, az ablaknál, álla szinte rátámaszkodott a mellére, úgy tetszett, összehunyorítja sötét gödrébe húzódó szemét, s értetlenül bámulja kanálszerűen összehajlított tenyerét. A bútort kihordták a szobából, és az üresség igen hatásosan kidomborította a zenész tökéletes magányát. Arcán legyek mászkáltak.

Szamgin megint azt érezte, hogy a halott csúnyább, ijesztőbb, mint apja volt, van benne valami borzongató, ami

görcsbe húzza az ember torkát... Elsietett, vigyázott, nehogy Jelizaveta Lvovna észrevegye.

— Nos? — kérdezte Varvara.

Klim bólintott.

— Kitaláltam — mondta könnyű sóhajjal Varvara; az asztal szélén ült, és lóbálta rózsaszín harisnyás lábát. Szamgin odalépett hozzá, kezét vállára tette, és mondani akart valamit, de csupa szégyenletesen elcsépelt, ostoba frázis jutott eszébe. Bár inkább Varvara kezdene csacsogni valami butaságról!

— Feldöntesz! — szólt Varvara, és lábát Klim köré fonta.

Klim ráhajtotta fejét a vállára, Varvara pedig odasúgta: — Várj! — ellökte magától, nesztelenül becsukta az ablakot, bezárta az ajtót, majd leült az ágyra: — Gyere ide! Rosszul vagy? — kérdezte aggódva, nyájasan, és magához ölelte Klimet. Néhány perc múlva Klim hálásan suttogta a fülébe:

— Milyen okos vagy... csupa szív...

De aztán a napok megteltek ezernyi apró, de nélkülözhetetlen tennivalóval, és gyorsabban is múltak. A zongoristát zsakettba öltöztették, szabályosan befektették a faragásokkal szegélyezett, szép koporsóba, dúsan feldíszítették virággal, és a természetes halállal meghalt ember zöldes arcáról mintha eltűnt volna az ijesztő értetlenség, amely Szamgint úgy megzavarta. Az udvaron, az ablak alatt a „műkedvelő karénekesek" gyönyörűen zengték a gyászdalt, a kórust Korvin vezényelte, homlokán római ötös alakú forradás vöröslött, amely kissé felhúzta bal szemöldökét, és némi hősiességet rajzolt tompa ábrázatára. Amikor azt óhajtotta, hogy a csinosan öltözött kisasszonykák mollban daloljanak, kezét sújtó mozdulattal leeresztette, és súlyos orrának a hegye szintén alásüllyedt a bozontos bajusz két ága közötti árokba. Klimnek eszébe jutott Inokov, és halkan megkérdezte anyjától, hol van. Vera Petrovna keresztet vetett beesett mellére, és imádkozón suttogta:

— Felfogadta és magával vitte az a mérnök... aki a gimnazistákról és egyetemi hallgatókról írt.

A szárnyépület ablakaiból tömjénszag és tubarózsa illata

áradt, az udvaron az áhítatos nézők és hallgatók serege tolongott, a kert rácsához Ivan Dronov támaszkodott, s szalmakalapja szegélyével merengve vakargatta arcát.

A temetés napján reggel erős szél kerekedett, éppen kelet felé fújt, a temető irányában. Hátba taszította az embereket, akadályozta a nőket a járásban, fellebbentve szoknyájukat, szétzilálta a férfiak haját, tarkójukról homlokukba és arcukba csapta fürtjeiket. A kórus énekét magával sodorta a menet elé, és Szamgin, aki Varvarával karonfogva, Jelizaveta Szpivak és anyja mögött lépdelt, csupa tompa kiáltozást hallott:

— Á-á-á...

Az emberek meggörnyedt háttal, fejüket fogva, keményen lépkedtek, halkan mentegetőztek, ha meglökték szomszédjukat, a szél erejének engedelmeskedve azonban mind jobban siettek, mintha a tovaröppenő éneket iparkodnának utolérni:

— Á-á-á...

Mindez nyomasztotta Szamgint, kellemetlen gondolatokat juttatott eszébe az élet múlandóságáról, s ezek annál inkább kellemetlenek voltak, mivel idegen szavakba öltöztek:

...csak véletlen ajándék
Az élet, miért is adatott nekem?

– ötlött eszébe, de elhessegette, és másokra emlékezett.

S ha bölcs a szemed, s hüvösen, hidegen belenéz:
Nem más, suta, ostoba tréfa az élet...[15]

Szerette volna az életet belegyömöszölni saját szavaiba, és sértő volt az a felismerés, hogy mindazt a szomorú dolgot, amit az életről mondani lehet, mások már elmondták, mégpedig nagyon jól.

Bosszantották a megújuló szélrohamok, a tolongás. Za-

[15] *Aprily Lajos fordítása.*

varta Varvara, aki mindig elvesztette egyensúlyát, valahányszor lehajolt, hogy megigazítsa szoknyáját, majd szökdécselni kezdett, hogy lépést tartson vele, és megint belegabalyodott a szoknyájába. Klim úgy találta, hogy Jelizaveta Szpivak olyan peckesen lépdel, mint egy katona, és túlságosan magasra tartja a fejét, mintha dicsekedne férje halálával. És szinte kötélen lépkedett: óvatosan vagy aggódva ügyelt a nyílegyenes vonalra. Alino sem csüggesztette le fejét, amikor a koporsót követte, de valahogy szebben ment.

„Különös asszony — gondolta Jelizaveta fekete alakját nézve Szamgin. — Forradalmár. Valószínűleg tanítja Dunajevot. És bizonyára mindezt csak félelemből teszi, nehogy úgy kelljen leélnie az életét, mint Tánya Kulikovának."

Azután több mint egy órát volt kénytelen állni a temetőben, a vörös földbe ásott sír előtt, a sír egyik oldala cikcakkosan beomlott, és egy öreg koldusasszony fogatlan állkapcsára emlékeztetett. Pravgyin ügyvéd mondott gyászbeszédet, bátran bizonygatta a természeti jelenségek törvényszerűségét, a pópa Dávid királyról beszélt, lantjáról és isteni szelíd bölcsességéről. A szél fáradhatatlanul fújt, a sírkeresztek és a fák közt süvöltött, a gyászolók feje fölött vakmerően és villámsebesen húztak el a fecskék, a templom mögött, a hegy lábánál, mérgesen prüszkölt a vízszivattyú kipufogócsöve.

De másnap mégis nagyon kellemesen érezte magát Klim, amikor a hattyúfehér kis gőzös fedélzetéről a bíborvörös felhők dús tömegébe burkolt várost nézte. A parkban a katonazenekar operettegyveleget játszott, és a billentyűs kürt szinte belerajzolta a levegőbe Offenbach, Planquette, Hervé fülbemászó melódiáit. A fürge hajócska minél lejjebb suhant a folyón, az alkony lágy színeiben fürdő város annál inkább kedves játékká zsugorodott, a székesegyház aranyos hagymakupolája annál élénkebben csillogott, az apró házikók pedig, még jobban összekuporodva, még szorosabban tapadtak a vár csipkés falához és tornyaihoz. Majd a gőzös élesen befordult egy fenyőerdőkkel borzolt dombocska mögé, és a város eltűnt, mintha valami bozontos, fekete mancs

letörülte volna a föld színéről. Meleg és csend volt, csupán a lapátkerekek paskolták vidáman a keskeny folyó vereslő vizét, tajtékzó hullámokat küldve a partok felé: köztük a hajó még jobban hasonlított valami hatalmas szárnyú madárhoz.

Szamgin Varvarával a fedélzet korlátjánál állt, s a „magány kettesben" gyönyörét élvezte. Amikor besötétedett, és a hajót egymás után érték utol a fekete felhőfoszlányok, s árnyékuk elsötétítette a vizet, a földet, egy fényesen kivilágított gőzössel találkoztak. Barna teste mintha vasból lett volna, lámpáinak visszfényei belehasítottak a folyóba, akár a borona fogai, és csodálatos látvány volt, amint ezek a tüzes fogak felszántják a vizet, és mégsem alszanak ki benne. Bal felől, a dombok mögül, előgördült a hatalmas, narancssínű hold, ugyanakkor jobbról felhő úszott elő, bozontos, mint a medve bundája, rázták a villámok, az égzengés azonban nem hallatszott, és a villámok sem voltak ijesztők. Varvara gyermek módjára lelkendezett, megragadta Szamgin karját, hozzásimult és kiáltozott:

— Ó! Odanézz, odanézz! Láttad?

— Nem rossz — ismerte el leereszkedőn Szamgin. — A természet szeret hencegni.

De önkéntelenül ő is meghódolt a nyári éjszaka és a meleg sötétségen át a nyugalom felé suhanás igézetének. Gondolat nélküli, kellemes merengés kerítette hatalmába. Elnézte, amint a kék reszketés ringatta homályban lassan a háttérbe vész a partok sötét tömege, és kellemes volt a tudat, hogy az átélt napok soha többé nem térnek vissza.

Nyizsnyij-Novgorodban kiszálltak megnézni az Országos Vásárt, amely nemrég nyílt meg, és még nem is bontakozott ki teljes pompájában. Klimet mulattatta Varvara álmélkodása a serény sürgés-forgás láttán: szekereket raktak ki, bálákat bontottak ki, ládákat nyitottak fel, hogy megtöltsék a bódék mély torkát, és csábító holmik seregével ékesítették a kirakatokat.

— Istenem, mennyi minden! — hajtogatta Varvara, pilláit rebegtetve, és mohón meresztette a szemét.

Szamgin mosolyogva emlékezett vissza, Makarov mit idézett Fjodorov cikkéből.

— Minden értetek van! — mondta. — Mindezt „a nő nem terhes, de pusztító uralma" teremti meg: büszke lehetsz!

Varvara azonban nem figyelt Klim szavaira. A szakadatlan mozgás, a tarka tömeg kavargása, a kiáltozás, az úttest macskakövén rázódó kerekek recsegése, a vas robaja, a fa csikorgása megmámorosította, és olyan frázisokat mondott, amelyek furcsán csengtek szájában. Úgy találta, hogy a város csupán szép borítólapja egy könyvnek, amely a vásárt tartalmazza, és hogy a sok ezer ember munkájának láttán az élet fenségessé válik.

Ezt a Szibériai-mólón állapította meg, ahol széles vállú rakodómunkások hangyaszorgalmú serege ürítette ki a bárkák és gőzösök mélyét, rakosgatta magas hegyekbe a parton a gyapotot, bőrt, szárított halat, vasárut, a rizses és mazsolás zsákokat, görgette a cementtel, heringgel, borral, petróleummal, gépolajjal teli hordókat. Itt még változatosabb és fülsiketítőbb volt a munka zaja, az ember vezényszava mégis túlharsogta.

— Micsoda díjbirkózók — csodálkozott Varvara, a teherhordók munkáját figyelve. — Hallod? Nótáznak. Menjünk közelebb.

Szamgin szívesen ment oda, most először hallotta, hogy a csüggeteg „Dubinuská"-t ilyen fürge, hetyke tempóban is lehet dalolni. Egy munkáscsapat énekelte, amely a „Ljubimov és Solvay" cég szódáját rakta ki egy uszályból. A fedélzeten tíz ember állt két sorban, és sebesen húzogatták a hajófenékbe nyúló két kötelet, a hordók olyan könnyedén gördültek elő, mintha üresek volnának, de ennek ellenkezőjére vallott az, hogy két munkás megfeszített erővel kapta el a hordókat, és meggörnyedve gurította tova a fedélzeten, a partra vezető pallókhoz.

Ketten zendítettek rá a „Dubinuská"-ra: az egyik tagbaszakadt férfi volt, átizzadt, szakadozott, övetlen vörös inget, széttaposott bocskort viselt, könyökön felül csupasz karját mintha vasrozsda borította volna. Igen magas, éles

tenor hangon énekelt, s bámulatos ügyességgel fütyörészett a szavak közt, dobbantott, egész teste forgolódott, erős kezével pedig a feszes kötélen játszott, mintha hárfát pengetne, és összevissza rakosgatta egymás után a szavakat:

Hej, fiuk, vigyázz, fordítsd . . .

Varvara Szamgin háta mögé bújt, és a válla mögül nézte.

— Ej, dubinuska, uhnyem! — kapott bele ütemesen és vidáman a rakodómunkások serege szaporán, de még mielőtt befejezték volna, egy másik előénekes — magas, kopasz, fekete szakállas munkás, mellényben, de ing nélkül — öblös basszusával elfojtotta a refrént, és így vezényelt:

Hej, fiuk, húzd ügyes kézzel,
hogy a kötél ne csússzon el . . .
Hej, dubinuska . . .

Sokkal inkább játékhoz hasonlított, mint munkához, s noha a poros levegőben, a legkülönfélébb hangok hullámai csapkodtak, szinte versengve erejükkel, a rakodómunkások fürge éneke belehasított a kaotikus hangzavarba, és megtöltötte saját, kihívó ritmusával. Vasútépítésnél hallotta Klim nemrég a „Dubinuská"-t, ott lomhán, csüggedten kanyargatták, mintegy pihenésül, itt viszont az eleven ritmus parancsolón csengett, az ismerős szavak újnak tetszettek és valamiért aggasztották. Eltűnődött ezen, és hirtelen Gyakon jutott eszébe meg Lactantius idézete. Vigasztalón így érvelt:

„Ugyanazok a szavak, csak másképpen ejtik ki. Semmi egyéb. A szavak semmit sem változtathatnak meg."

Az uszályon túl a kékes Volga terült el a nap perzselő tüzében, távolabb aranyosan csillogott egy homokzátony, simogatta a folyó, csalit zöldellt, a nyájas víztükör fölé hajolva, az emberek a fedélzeten pedig mintha húszkezest játszottak volna a feszesen kihúzott, hangokban csodálatosan gazdag húrokon.

— Á-á-állj! — üvöltötte valaki a partról.

A rakodómunkások kiereszteték kezükből a kötelet, néhányan állati puhasággal a fedélzetre hemperedtek, mások kimentek a partra. Egy kiugró pofacsontú magas legény, akinek hosszú haját háncs szorította le, Klimhez lépett, tiszteletlenül tetőtől talpig végigmérte és megkérdezte:

— Adsz egy cigarettát, nagyságos úr, ugye?

Fekete ujjaival két cigarettát halászott elő a tárcából, egyiket szájába dugta, a másikat füle mögé, de mellette termett a tenor hangú énekes, és fél vállával eltaszította.

— Cigarettát kunyeráltál? — kérdezte és ügyesen kirántotta a cigarettát a legény füle mögül, s rőt bajsza alá dugta, szája szögletébe, felrántotta zsákvászonból varrt nadrágját, csípőre tette kezét, és természetellenesen kidüllesztve gúnyoros, fakó szemét, hetykén méregette Szamgint. Arca durva volt, katonás, inge gallérja szakadozott, s mikor széttárult, kivillant a melle, amely éppoly csíkos volt a portól és izzadságtól, akár az arca.

Szamgin kitalálta, hogy ez az ember szereti a tréfát, persze durva tréfákat űz, sőt gonoszat, és most is majd valami rosszat mond vagy tesz. Gyanúját megerősítette, hogy a rakodómunkások gyorsan körülvették az előénekest, és várakozóan, mosolyogva pillantottak nagy bajuszos arcába, az pedig szemlátomást már kisütött valamit, ajkával összegyűrte a cigarettát, lompos bocskorával csak csoszogott, és port hintett Szamgin cipőjére.

De nehéz léptekkel odaballagott a kopasz feketeszakállas, és szigorú basszus hangon rászólt:

— Megint komiszságon töröd a fejed, Mihajlo? Megint botrányt akarsz?

A vörös inges előénekes ügyesen magasra felköpte a cigarettát, tenyerére ejtette, és odábbállt, a feketeszakállas után, a többiek pedig libasorban utána indultak, s valaki sajnálkozva jegyezte meg:

— Megszánta... eh!

Az egész jelenet alig egy percig tartott, Szamgin azonban már tudta, hogy sokáig emlékezetében marad. Szégyenkezve

döbbent rá, hogy megijedt a vörösingestől, bamba mosollyal nézett arcába, és általában méltatlanul viselkedett. Varvara természetesen észrevette ezt. És miközben karonfogva átvezette Varvarát a sürgő sokaságon, a „vigyázz" kiáltások közepette, a fáradt lovak pofája alatt osonva, így mormogott:

— Vajon mi közös lehet köztem és...

— Vigyázz!

— Miköztünk — javította ki — és ezek között? Mögöttünk több nemzedék áll, amely megtanulta a kulturált élet minden csínját-bínját...

Idejében ráeszmélt, hogy szavai bűnbánóan s mérgesen csengenek, és esetleg még mérgesebb szavakat fakaszthatnak.

— Éppen demokratikus felfogásom kényszerít arra, hogy meglássam, mekkora a különbség köztem és e félvadak között...

Nem, megint csak nem azt mondta, amit mondania kellett Varvarának.

— Az a társadalom, amely kultúra tekintetében ennyire különböző egyéneken épül, nem lehet tartós. Észak-Amerika tízmillió négere előbb-utóbb hallat magáról.

Varvara ekkor segítségére sietett:

— Szörnyen szomjas vagyok — mondta —, siessünk. — És néhány lépés után megint lelkendezni kezdett: — Milyen csodálatosan énekeltek! És micsoda ügyesség, erő...

Szamgin nyájasan és szinte hálásan jegyezte meg:

— No látod: a teherhordók munkája egyáltalán nem olyan nehéz, mint gondolni szokás.

Reggel felszálltak a hajóra, amely olyan kényelmes volt, mint valami szálloda, és megindultak szemközt az uszálykaravánokkal, vörösesbarna vitorlásokat hagytak el, fürge halászbárkákat rebbentettek szét. A partról, a gazdag falvakból, harmonika hangja áradt, asszonyok tarka csapatai gyönyörködtek a gőzösben, gyermekek visongtak, és a vízbe ugráltak a homokzátonyokról. A harmadik osztáiyon, a taton, szintén játszottak, énekeltek. Varvara úgy találta, hogy a

Volga valóban szép, és nemhiába zeng róla száz meg száz dal; Szamgin pedig elmesélte, hogyan tanította apja olvasni:

S gyere látni: kié a síró dal,
Mi a Volga felől szíven üt?[16]

— De mint láthatod, nem sírnak, hanem harmonikáznak, napraforgómagot rágcsálnak, és tarkán öltöznek.

— Ma vasárnap van — emlékeztette Varvara, de sietve nyomban hozzátette: — Magától értetődik, egyetértek veled: Nyekraszov túlozza a nép szenvedéseit.

Sietsége kissé gyanút keltett, mintha félelem lappangott volna mögötte, hogy nem ért egyet, vagy képtelen egyetérteni Klimmel. Tágra nyílt szemében érthetetlen mosoly csillogott.

— Tulajdonképpen sosem éreztem, hogy Moszkván kívül is van Oroszország. Persze, tanultam földrajzot, de mi is a földrajz? Felesleges adatok halmaza. Most pedig látom, hogy létezik egy hatalmas Oroszország, és te igazat mondtál: politikai meggondolásból szándékosan eltúlozzák benne a rosszat.

Szamgin nem emlékezett rá, mondta-e ezt, de nyájasan mosolygott Varvarára.

— Még a művészek, Levitan, Nyesztyerov sem festik olyan ragyogóan és színesen, mint amilyen a valóságban.

„Igen, ezek az én gondolataim" — eszmélt rá Szamgin. Ő is érezte, hogy gazdagodik, a nappalok és éjszakák sosem tapasztalt ismeretlen élményekkel jutalmazták, sok minden csodálatba ejtette, és mindez együttvéve rendet követelt: össze kellett szednie és „érvrendszer"-be illesztenie, hogy ne nyugtalanítsa többé. Úgy látszott, Varvara ebben sikeresen támogathatja.

De leginkább azon csodálkozott, hogy a mindenben oly engedelmes és mértéktartó Varvara, akinek szerelme komoly volt, de nem terhes, napról napra kedvesebb lett számára.

[16] *Nyekraszov: Gondolatok egy palota főbejáratánál (Fodor András fordítása).*

És nem csupán azért, mert jól érezte magát vele, hanem mert felébredt benne a vágy, hogy gyöngéd és kellemes legyen. Eszébe jutott, hogy Ligyija egy pillanatra sem keltett benne ilyen vágyat.

Szeretett volna valami nem mindennapi és döntő szót mondani Varvarának, amely még erősebben és véglegesen hozzáköti. Ilyet azonban nem talált. Lehet, hogy ez a szó közel volt, de nem csillogott: elveszett a többi szó tömegében.

Zavarta továbbá a vörös inges rakodómunkás: kellemetlen foltként élt emlékezetében, mintegy elkísérte, s hirtelen testet öltött, hol a hajó egyik matrózában, hol a poros Szamara kikötőjének egyik elárusítójában, vagy egy harmadik osztályú utasában, aki a hajó tatján üldögélve, diót evett, és különös fogással törte fel: zápfogaira tette, tenyerével felütötte állkapcsát, és a dió szétrepedt. Ezeknek az embereknek ugyanolyan gúnyoros volt a szemük, mint a rakodómunkásé, és hasonló vakmerő vágy lüktetett bennük, hogy valami kellemetlent mondjanak vagy tegyenek. Emez, aki olyan különös módon harapta fel a diót, felpillantott a felső fedélzetre, ahol Szamgin állt Varvarával, és elég hangosan megjegyezte:

— Testszínű harisnyát húzott a nagysága.

Asztrahanyban Varavka barátja, Trifonov halkereskedő várta Szamginékat: széles tarkójú, gömbölyded emberke, csupasz arcán tarkán csillogott két vidám, apró szeme, akár a gyöngyház gombok. A fesztelen, lármás férfiú erős kölniillatot árasztott, és bő, kockás öltönyében kissé bohócra emlékeztetett. Kiderült, hogy „városatya", és nagyon büszkélkedik városa rendezett állapotával. Pedig a párás ködbe és sózott hal, cserzetlen bőr, meg olaj tömény szagába burkolózó város piszkos homokon feküdt, a rakparton és az utcák porában mindenütt halpikkely csillogott, akár a máriaüveg, mindenütt rákvörösre főtt keleti emberek lépdeltek szép lassan, tübetejkát, turbánt, köntöst viseltek, oly sokan voltak, hogy a város nem orosznak, a sok templom pedig feleslegesnek látszott. A vár alacsony, szürke falának árnyéká-

ban lapáttal, feszítővassal felfegyverkezett kalmükök, tatárok, perzsák ültek vagy heverésztek; mintha csak az imént vették volna be harccal a várost, és most pihennének, várva a parancsot a vár lerombolására.

Trifonov vagy két órán át fuvarozta Szamginékat az izzó utcákon, két igen nehézkes és lusta lótól vont takaros csézájában, illatos kendőjével sűrűn törülgette rózsaszín izzadságcseppekben úszó, csupasz eunuch-arcát, és Asztrahany nevezetességeiről mesélt: beszéde is pepita volt — szürke és fehér szavak tarkították —, mint öltönye, szavai változatlan élénkséggel csengtek.

— A rakpartot minden tavasszal elmossa a Volga: évente javítjuk, temérdek pénzt öltünk belé! Kőre van szükségünk, kőre! — esdekelt, Szamgin felé nyújtva kurta karját, és vidáman panaszkodott: — Kő viszont nincs nálunk; azzal, amit a mellünkben hordozunk, nem tudunk védekezni a Volga ellen — tréfálkozott és tovább hencegett: — Olyan tökfilkó, mint az itteni polgár, sehol sem akad! Olyan kormányzó kellene ide, aki korbácsot suhogtat, vagy Tyimofej Sztyepanovics Varavka polgármesternek: ő még a homokot is kővé változtatná!

Trifonov családja nyaralni volt, a halkereskedő telebeszélte Szamginék fejét, pompás vacsorával vendégelte meg őket a gőzhajón, pezsgővel itatta, még rózsásabb kedvre derült, és felajánlotta, hogy saját motorosán viszi el őket a „Kilenc láb"-nál horgonyzó tengeri hajóra.

— A „Vadászsólyom" nem fiatal jószág, de fürge! — dicsekedett. — Benézünk a telepemre is, útba esik.

Szamginék nem találtak ürügyet a visszautasításra, a fülledt szállodai szobában azonban borúsan tárgyalták az eseményeket.

— Milyen furcsa ember — jelentette ki sóhajtva Varvara. — Mintha vak volna.

A hőségtől és a halkereskedő szóáradatától elgyötört Szamgin dühösen helyeselt:

— A vakság, úgy hiszem, az üzletemberek közös tulajdonsága.

Egy perc múlva, miközben kifésülte a haját éjszakára, Varvara megjegyezte:

— Úgy dicsérte a Volgát meg a várost, mint a kereskedősegéd a divatjamúlt portékát, amelyen túl kell adni.

„Okosodik" — gondolta megint Szamgin.

Reggel hat órakor már egy mocskos bárkán ültek, mely a szivárványszínű olajfoltok között lefelé siklott a Volgán, a tenger felé, szemközt velük a rideg, fakó égboltra lomhán emelkedett fel a kirgiz archoz hasonló nap. Trifonov elsorolta a horgonyzó hajók tulajdonosait, és irigyen panaszkodott:

— Ez a Nobel felfal minket, a Nobel! Ó meg az örmények...

A bárka reszketett, akár a lázas beteg, úgy siklott át a hajók között, mint egy fürge öregasszony a vásártéren, fütytyentgetett, csikorgott, a kormánykeréknél egy fehér szakállas, szép arcú tatár állt, és a nap felé hunyorgott.

— Tudja, nálunk mindenki a természet gyermeke és naplopó — szórakoztatta Trifonov Varvarát.

A bárka kisuhant a hullámzó tengerre, vagy egy fél mérföldet haladt a part mellett, majd felköhögött, megrázkódott, és a gép hirtelen megállt.

— Csökönyös, mint a kirgiz ló — magyarázta vidáman Trifonov. — De a másik, a „Kozák lány", az bezzeg nem tréfál! Röpül, mint a nyíl.

A tatár szaporán forgatta a kormánykereket.

— No mi az, Junusz?

— Masina vége — mondta igen nyájasan a tatár.

Trifonov odabukdácsolt a géphez és leordított:

— Ördög szánkázzon a hátatokon, hitvány kutyák! Hisz megkérdeztem tőletek, mi? Fütyülj, barom! Junusz, a part felé tarts!

A bárka rekedt, panaszos sípolás közepette oldalával lassan a homokos part mellé sodródott, Trifonov pedig magyarázott:

— Nem is emberek ezek, hanem majmok, semmihez sem értenek, csak a zabáláshoz.

Holmi csónak roncsai mellett, egy ember üldögélt a parton; fakó szegélyű ellenzős sapkát, női blúzhoz hasonló, különös gúnyát viselt, lampaszos nadrágját felgyűrte térdén felül; kerek kenyeret szorított melléhez, késével szelte, mellette pedig hatalmas, sötétzöld görögdinnye hevert a homokban.

— Odanézz — szólt Varvara. — Úgy ül, akár az asztalnál.

Igen, az ember valóban úgy ült, mint az asztalnál, a látóhatárig terjedő tenger partján, amely árbocok seregével volt telitűzdelve. Trifonov arrafelé mutatott:

— Ott a „Kilenc láb".

Felvette a tölcsért, és kiordított a partra:

— Hé, kozák! Fuss ki szaporán a révbe, és mondd meg, küldjék ide a „Halász"-t, Trifonov kéri.

— Tölcsér nélkül is hallom — válaszolta az ember; egy karéj kenyeret tartott a kezében, és figyelte, amint az áramlás egyre közelebb sodorja a bárkát. Trifonov fenyegetően meglóbálta a tölcsért:

— Fuss már, hallod!

— Mennyit adsz? — kérdezte a kozák, és beleharapott a kenyérbe.

— Egy ezüstöt.

— Huszonöt rubelt — jelentette ki az ember, fel sem emelve a hangját, és rágni kezdett, egyik kezében a kést tartotta, a másikkal magához gurította a görögdinnyét.

— Hallották? — kérdezte Trifonov, Varvarára hunyorítva, és elmosolyodott. — Huszonöt rubelt kér, pedig a rév itt van a dombok mögött, alig másfél mérföldnyi járásra! Nahát!

Megint a szájára tapasztotta a tölcsért, és szinte lövellt ajkáról a kiáltás:

— Három!

— Nem megyek — jelentette ki az ember, s a dinnyébe döfte kését.

— Nem megy! — erősítette meg halkan Trifonov. — A kozák egytől egyig tolvaj, ingyenélő, idegen hálóból lopja a halat! Öt! — rikoltotta.

— Nem megyek — ismételte a kozák, kettévágva a dinnyét, és meztelen lábát úgy lógatta a tengerbe, mintha az asztal alá dugná.

— Ördög tudja, miféle népség ez — magyarázta boldog mosollyal Trifonov, s a tölcsért forgatta. — A borotvált fejű ázsiaiak nem tudnak dolgozni, a mieink pedig nem akarnak. Hé, kozák! Trifonov vagyok, nem ismersz meg?

— Hát ki nem ismer téged, Vaszil Vasziljics — válaszolta a kozák, késével apró darabkákat kapirgált ki a dinnyéből, és szőrös szájába süllyesztette.

Varvara a fedélzeten ült, és érdeklődéssel nézegette a kozákot, a kormányos nyájasan mosolyogva forgatta a kereket, a bárka orrát már felfuttatta a homokpadra, és azon igyekezett, hogy az ár le ne sodorja, a gépházban két hang káromkodott, kalapácsok kopogtak, gőz sivított és prüszkölt. A naptól és a szélcsendtől simára csiszolt víztükrön úgy sorakoztak az uszályok, mintha odarajzolták volna őket, nyüzsögtek az apró hajók, mint megannyi csík, csúsztak a csónakok, akár legyek az üvegen.

Klim Szamgin, a hőségtől bágyadtan, úgy érezte, hogy megfosztja akaratától ez a vakítón csillogó üresség, amelyben minden aprónak, jelentéktelennek tetszik, lustán arra gondolt, hogy ebben a gömbölyű, rendíthetetlen Trifonovban van valami közös vonás az elnyomorított Ljutovval, pedig külsőleg egyáltalán nem hasonlítanak. De úgy látszott, az asztrahanyi éppúgy gyönyörködik a makacs kozákban, mint ahogyan a moszkvai lelkesedett a képzelt harcsa furfangos halászatáért.

— Nos, hát nem mégy, te málészájú? — kérdezte már szinte nyájasan Trifonov.

— Nem kívánom a kedvedet tölteni, Vaszil Vasziljics — válaszolta egykedvűen a kozák, a tengerbe hajította a fél dinnye üres héját, lecsúszott a vízhez, előrehajolt, merített a markával, és megtörölte szakállas arcát a vízzel, mint valami asztalkendővel.

„Helyesen jegyezte meg Varvara: úgy ül a tengernél, mint az asztalnál — okoskodott Szamgin. — És a forradalmárok

persze éppen az ilyenekre számítanak, mint az a muzsik, aki oly furcsán harapta fel a diót, vagy a Szibériai-móló rakodómunkása. Meg általában az olyanokra, akik új, szilaj ritmusban éneklik a »Dubinuská«-t."

Trifonov a bárka peremére rakta kockás nadrágba bújtatott lábát, s egyre pörölt a kozákkal.

— Megtudom, ki vagy, te lókötő!

A kozák, aki már majdnem végzett a dinnye másik felével is, egykedvűen felelt:

— Ivan Kalmikovot keresd, ez a nevem.

— Nem fél — magyarázta Varvarának Trifonov. — Ez a népség semmitől sem fél.

A lankás hegyfok mögül élénk zöld gőzbárka kanyarodott elő kecses ívben.

— Lám, a „Kozák lány" — kiáltott fel Trifonov, és kijelentette: — A telepről azonban már elkéstünk!

Éjszaka, mikor a gőz-szkúner kifutott a Kaspi-tengerre, és a holdas félhomályban szétfoszlottak a kalmük sztyepp lankás partjai, Szamgin szokatlan izgalmat érzett. Körülötte minden meseszerűen szomorú volt, szokatlan komolysággal terhes. A nagyon sűrű, kék, majdnem csillagtalan égbolton mozdulatlanul állt a csorba hold túlságosan fényes korongja. Az ezüstös-zöld tenger szintén magányos, fodrozatlan és néma volt, akár az ég, és azt lehetett gondolni, hogy már elérte azt a tökéletes nyugalmat, amelyre tomboló viharai törekednek. A hajó keskeny, ezüstös ösvényen úszott, de úgy rémlett, hogy áll, mivel az ösvény együtt haladt vele, s magával vonszolta a feneketlen sötétbe. Egyenletes, tompa nesz hallatszott: a csavar hasította a vizet, de úgy tetszett, egy víz alá rejtőzött szörny üldözi a hajót, s már-már utoléri.

Szégyenletes volt beismerni, de Szamgin úgy érezte, hogy rég elfelejtett, gyermekes félelem keríti hatalmába, és naiv, gyermekes kérdések izgatják, amelyek hirtelen szokatlan fontosságra tesznek szert. Úgy rémlett, holmi átlátszó zsákba került, amelyből már sosem tud kimászni, és a szkúner nem halad, hanem csüng az ürességben, és csak remeg.

Minduntalan lekapta, majd visszatette szemüvegét és nézelődött: szeretett volna valamilyen gőzöst, halászhajót, bárkát vagy akár madarat észrevenni, bármit, ami a földről jön. De csupán egy teljesen sima, ezüstös-zöld korong látszott: a levegő-zsák feneke, a sötét hajó két oldalán fényes csík ragyogott, és e hatalmas lapos felületre az égbolt borult, amely már nem volt olyan domború, mint a föld fölött, és gyéren tarkállottak rajta a csillagok. Szamgin szükségét érezte, hogy megszólaljon, szavaival betöltse a körülötte és benne tátongó ürességet.

Varvara a hajó szélén ült, a korlátba fogózott, állát kezére támasztotta, fejét apró remegés rázta, fedetlen fején felborzolódott a haj. Klim mellette állt, s fojtott hangon tengerről szóló verseket idézett: a hangos beszéd valahogy feszélyező volt, noha minden utas már nyugovóra tért. De nem sok verset ismert, hamarosan elfogytak, és ismét prózában kellett beszélnie.

— Nem igaz, hogy a természet nem tűri az ürességet, van légüres tér...

A verseket Varvara némán hallgatta, most azonban, meg sem mozdulva, halkan kérlelte Klimet:

— Ó, Klim, kérlek, ne mondj most semmi... okosat!

A hold fényében ragyogó arca természetellenesen elsápadt, szeme pedig kellemetlenül foszforeszkálva csillogott, akár a macskáé. Klim kissé sértődötten hallgatott el, egy perc múlva azonban ezt ajánlotta:

— Ne menjünk aludni?

— Nem — válaszolt Varvara, és könyörgőn pillantott rá. — Őszintén szólva, képtelen vagyok elmozdulni innen. Olyan őrülten szép...

— Elfáradsz.

— Ülj ide mellém.

Kívánságát Klim teljesítette, átölelte a derekát, és suttogva kérdezte:

— Mire gondolsz?

Suttogva hangzott a válasz:

— Nem gondolok semmire.

— Bóbiskolsz?
— Nem is bóbiskolok.

Varvara nem kívánt beszélni. Szamgin a szakállát tépdeste, s az asszony arcélét nézte, amely pontosan kirajzolódott a hold fényében, és ellenséges gondolatok gyúltak benne Varvarával szemben.

„Túlságosan elnéző lettem iránta, és már félvállról kezel. Szigorúbban kell bánnom vele. Teljesen uralkodnom kell rajta, hogy mindig, bármely pillanatban alávessem kívánságaimnak. Fontos, hogy minden faggatás nélkül mindazt megértsem, amit gondol és érez. A férfinak úgy be kell kebeleznie a nőt, hogy annak minden titkos gondolata és érzése teljesen feltáruljon előtte."

Ez a gondolat nagyon megtetszett Szamginnak. Sokféleképp elismételgette, mintha kívülről meg akarta volna tanulni. Már nem először figyelte az alvó Varvarát, és ilyenkor önmagában mindig a tanácstalanságot és irigységet tapasztalta, amely különösen azokban a percekben volt erős, amikor öleléseitől könnyes ájulásba bódulva, Varvara fejét a vállára hajtva elszunnyadt. Varvara feje furcsán könnyű volt, haja kissé kemény, de kellemesen hűvös, akár a selyem. Halántékán, a füle mellett, kígyózó erecske remegett, nappal égszínkék volt, az éjszaka homályában pedig elsötétedett, mintha sötét álomképeket susogna Varvara fülébe, a test életének titkairól mesélne. Álmában gyermekesen gyámoltalan volt, lábát felhúzta a hasához, kezét pedig feje vagy oldala alá rejtette. De gyakran úgy rémlett, hogy félig nyitott ajka hamiskásan mosolyog, és hosszú pilláin keresztül nem a legyőzött, hanem a győző pillantásával néz. Néha pedig olyan felismerhetetlenül megváltozott az arca, hogy Klim szerette volna hirtelen felriasztani, és szigorúan megkérdezni:

„Mire gondolsz?"

Izgatta a kérdés; miért nem tudja ő is azt érezni, amit Varvara. Miért nem tudja magába fogadni a nő örömét, azt az örömöt, amellyel ő örvendezteti meg? Büszke volt, hogy ilyen szerelmet ébresztett, s úgy találta, hogy viszonzásul

kevesebbet kap éjjelente, mint megérdemli. Egyszer meg is mondta Varvarának:

— A szerelem tökéletesebb, gazdagabb volna, ha a férfi egyszerre érezné önmagát is, meg a nőt is, ha az, amit a nőnek ad, önmagában is tükröződne.

— Hát nem tükröződik?

Klim azonban látta, hogy szavai nem találtak megértésre, és Varvara csupán udvariasságból kérdezte. Az jutott eszébe, hogy Ligyija szinte szemérmetlenül fecsegő volt, s egyre fürkészte, vizsgálta a szerelmet, Varvara viszont tartózkodó és óvatos, sőt szinte érzéketlen.

„Én pedig azt hittem, hogy féktelen lesz, mértéktelenségre, perverzitásra hajlamos... Persze, szerencsésen tévedtem, de..."

Másnap megint megkérdezte:

— Mondd csak, szeretnéd azt érezni, amit én érzek?

— Ó, természetesen — vágta rá meggyőződéssel az asszony. Klim azonban nem hitt neki. Részletesen elmagyarázta, mire gondol, Varvara elcsodálkozott, sőt szinte kiegyenesedett, kihúzta magát.

— De hisz én érezlek téged! — kiáltott fel halkan, és Klimnek úgy rémlett, hogy Varvara zavarba esik.

— De hogyan, mit érzel?

— Nem tudom megmondani. Azt hiszem, hogy... mintha megszülnélek minden alkalommal. Igaz, nem tudom, hogy van ez. De vannak itt olyan percek... amelyek nem fiziológiaiak...

Szemlátomást zavarban volt, mélyen elpirult, és arra kérte Klimet:

— Ne beszélj erről, drágám! Félek a szavaktól.

Klim magához ölelte. De elkeseredett: nem, Varvara mégsem értette meg őt.

„És milyen ügyetlenül mondta: mintha megszülnélek!"

Nem sokkal ezután Klim kis híján összeveszett Varvarával. Petrovszkban partra szálltak, és Vlagyikavkazból Tifliszbe kocsiztak, a Darjal-szoroson keresztül. Felhajtattak a Gudaurra, a hegyláncon át vezető hágó legmagasabb pont-

jára, de a hegyek is egyre magasabbra emelkedtek velük. Mintha komor látomás kavargott volna, és a lovak nem felfelé lépdelnének, hanem lefelé, a hegyek közt tátongó, feneketlen mély szurdokba, melyre füstként telepedett rá a kékes köd. Az egyre keskenyedő és egyre komorabb szurdokból sötét éjszaka szállt fel a hegycsúcsok közé szorított égboltra. Az égbolt: szeszélyesen ívelő kékes levegő-csík; a levegő, sötétedve, egyre sűrűsödött, és ismeretlen csillagok lobbantak fel. Hátul, jobb felől, a Kazbek fehér turbánja magaslott, s felőle Klim tarkóját nyirkos hűvösség csapta meg, amelyet csak fokozott a némaság. A dermedt csendet alig bontotta meg a lópaták szaggatott kopogása, és a tatár kocsis morcos dörmögése. Mélyen odalent vészjóslón morajlott a Terek, furcsán zúgott, mintha a szurdokot körülvevő hatalmas sziklák egymáshoz dörzsölődnének és csikorognának.

A fenségesen torz kőhalmazok feleslegessége, szemérmetlen kérkedése, meddő ereje bosszantotta Szamgint.

— Meg kellene rázni, hogy porrá hulljon szét — mormogta, s a tátongó sziklatorkokba, a függőleges hegyfal hasadékaiba bámult.

Alighogy elhagyták Kobi állomást, Varvara nyomasztó hallgatásba merült. Fejét válla közé húzta, és megnyúlt arca még hegyesebbnek rémlett. Szinte megöregedett: valami szörnyűségesre gondolt, olyan feszült figyelemmel, ahogyan rég elfeledett dologra emlékezik az ember, amit azonban feltétlenül eszébe kell idéznie. Klim elfogta pillantását: az asszony elsötétült szemében elmélyedő haragos fényt látott, noha természetesebb lett volna, ha ijedséget vagy álmélkodást lát.

— Emlékszel Goncsarovra? — kérdezte Klim. — A „Pallada fregatt"-ra?

— Igen.

— Valahol említi benne, hogy egyszer kiment a fedélzetre, rátekintett a háborgó tengerre, és értelmetlennek, csúfnak tartotta. Emlékszel?

— Igen — válaszolta Varvara. — De mégsem. Nem is ol-

vastam ezt a könyvet. Hogyan juthat most Goncsarov az eszedbe?

— Jó író.

— Én nem szeretem — jelentette ki élesen Varvara. — És ami félelmes, az sosem csúf, ez nem igaz!

Klim megörült, hogy Varvara beszél, de a hangja elképesztette. Kis ideig hallgatott, majd már azzal a szándékkal folytatta, hogy bosszantsa Varvarát, elszakítsa érthetetlen gondolataitól.

— Olyan ez, mint a pokolba vezető út. Danténak kellett volna látnia ezt. Figyeled, hogy emelkedünk, és mégis szinte süllyedünk?

— Igen, igen — válaszolta érthetetlen sietséggel Varvara. — De hallgatást parancsol. Ugyan mit lehet itt mondani? — tette hozzá; körülpillantott és megremegett. — A költők beszéltek... de hisz ők sem tudtak semmit mondani.

— Pontosan így van — helyeselt Klim. — Lermontov szinte nevetséges:

A testvéri hegyláncok hatalmas
Tömege előtt...

— mintha hat almát mondana, nem?

Varvara lehorgasztotta fejét, s odábbhúzódott, Klim mosolyogva folytatta:

— Különös hatással van rád a természet. Az ősember is bizonyára így hódolt meg előtte. Mire gondolsz?

— Valóban, nem is tudom — felelte halkan, bűnbánóan Varvara. — Nem találok szavakat.

— Szavak nélkül, formák nélkül nem lehet gondolkozni.

— Én most csupán lélegzem — mondta Varvara. — Lélegzem. Úgy rémlik, még sosem lélegeztem ilyen mélyen. Te olyan... különösen mondtad: emelkedünk, és mégis szinte süllyedünk. Olyan... gonoszul!

A már fekete sötétség élettelen s teljesen szagtalan hűvösséget árasztott. Szamgin dühösen megjegyezte:

— Nálunk, Oroszországban, még a hónak is szaga van.

— Sószaga — tette hozzá szinte félálomban Varvara.

Felérve a Gudaurra, némán etették a saslikot, kortyolták az ibolyaszínű, sűrű bort. Később, a szobájukban Varvara félig levetkőzve, fáradtan leült az ágyra, kibámult a fekete ablakon, és így szólt:

— Én már láttam mindezt. Nem emlékszem, mikor, bizonyára kisgyermek koromban, álmomban. Felfelé mentem, és minden emelkedett, de gyorsabban nálam, és úgy éreztem, hogy süllyedek, zuhanok. Olyan keserű, olyan szörnyű volt, bizony, Klim drágám... olyan szörnyű. És íme, ma...

Váratlanul hangosan felzokogott:

— Te pedig mérgelődsz!

Amikor Szamgin vigasztalni próbálta, Varvara sebes macskamozdulatokkal letörölte arcáról a könnyeket, s így suttogott:

— Értem én: te okos vagy, téged bosszant, hogy én nem tudok mesélni. De képtelen vagyok rá! Nincsenek hozzá szavaim! Most úgy rémlik: nem is egyszer láttam azt az álmot, hanem gyakran. Már születésem előtt is láttam — tette hozzá, már mosolyogva. — Sőt: az özönvíz előtt!

Átölelte Klimet, és megkérdezte:

— Te még sosem érezted magad özönvízelőttinek?

— Még nem — felelte Szamgin, nagylelkűen becézve Varvarát. — Te viszont fáradt vagy. És megártott a sok dekadens vers.

Kibékültek, és Szamgin úgy érezte, hogy ez a jelenet még közelebb hozta hozzá Varvarát; másnap kora reggel pedig, mikor aláereszkedtek az Aragva buja lombsátorba öltözött völgyébe, már szükségesnek tartotta megjegyezni:

— Tegnap kissé szeszélyeskedtem.

De nyomban megsejtette, hogy nem kell beszélnie: Varvara felemelkedve, a vállába fogózva, álmélkodva nézett lefelé, az aranyló folyóra, a sűrű zöld takaróval borított lankás hegyekre, a hegyoldalban szürke golyókként gördülő juhnyájra.

— Milyen szép! — suttogta elragadtatva. — Milyen kedvesen szép! Ki várta volna, tegnap után! Nézd: az az asszony

gyermekével a szamáron, meg a férfi, aki vezeti a szamarat, hisz ez a Szűzanya és József! Klim, drágám: ez csodálatos!

Klim mosolygott a naiv elragadtatás hallatán, és szemüvegén keresztül félénken pillantott lefelé. A lejtő meredek és kanyargós volt, fékezve ereszkedtek le, a kerekek undorítóan csikorogtak a kavicson. Az út szürke szalagja olykor majdnem derékszögben kanyargott, a fekete szakállas kocsis megfeszítette a gyeplőszárat, a kocsi a szakadék felé dőlt, amelynek oldalán furcsa sziklák ágaskodtak, mint megannyi hegyes fog.

Ez idegesítő volt, és Szamgin nemegyszer sajnálta, hogy Varvara ma ilyen beszédes kedvében van.

— Valahol itt gyönyörködött Puskin az Aragvában — jegyezte meg Varvara. — Emlékszel: „Derengő éj fedi Grúzia halmait..."

— „Te, csak te" — mormogta Klim.

Varvara erősen megszorította a kezét.

— Megfoghatatlan! Mennyi mindent ki tud fejezni a költő ezzel a három egyszerű szóval!

— Igen — felelte Szamgin.

A kocsi szerencsésen leért Mleti állomására...

A szurdokba szorított, szürke kőből épült Tiflisz számtalan erkélyével — amelyek úgy tapadtak a házakhoz, mintha gyerekkezek ragasztották volna oda, és madárkalitkához hasonlítottak — a zavaros, száguldó Kura, a szigorú stílusú templomok: mindez nem tetszett Szamginnak. Az állandóan kiáltozó és ünnepi kedvű, fekete hajú emberek leplezetlen kíváncsisággal vizsgálgatták sóvár szemükkel Varvarát, oroszul pedig az örmény anekdoták nyelvén beszéltek. Varvarában viszont elragadtatást keltettek ezek az emberek, akik mint a svábbogarak nyüzsögtek az izzó utcákon. Szépnek, jónak találta őket. Szamgin pedig kijelentette, hogy szívesebben venné, ha az ország határán nem grúzokat, örményeket és általában mindenféle rabló képű idegent láthatna, hanem orosz parasztokat. Ezt csupán azért mondta, hogy lehűtse Varvara kiapadhatatlan elragadtatását, amely boszszantotta, sőt, gúnyosan meg is kérdezte:

— Úgy látszik, elkaptad Trifonov vakságát, nem?

Észrevétlenül különös elképzelés alakult ki benne: Oroszországban rengeteg a felesleges ember, aki nem tudja, mit csináljon, vagy pedig nem is akar semmit sem csinálni. Ülnek vagy hevernek a mólókon, a vasútállomásokon, üldögélnek a folyó vagy a tenger partján, mint egy asztal mellett, és valamennyien várnak valamit. Azok pedig, akiknek változatos munkája elragadtatásba ejtette az Országos Kiállításon, azok az emberek sehol sem voltak láthatók.

Megpróbálta közölni ezt az elképzelését Varvarával, szavait azonban az asszony szinte egészen süketen fogadta, és úgy tetszett, olyan lázas örömében él, mint egy madárfióka, amelynek serked a tolla, és érzi, hogy hamarosan szárnyra kap.

Klim Szamgin csak akkor érzett csendes örömöt, amikor véget ért a cigányélet, és visszatértek Moszkvába. Itt a kettőjük hangulata közti különbség nem mutatkozott meg olyan gyakran és olyan nyíltan, mint az utazás alatt, mindketten belemerültek a mindennapi élet teendőibe, amelyek egyformán kellemesek voltak számukra. Az udvari házból átköltöztek egy utcai, kényelmes első emeleti lakásba, amelyet rendbe hoztak számukra. Varvara nem nagyon feltűnő új bútorral rendezte be a lakást. Klim magával hozta régi holmijait, amelyeket Hriszanf bácsi szerzett, és komoly dolgozószobát rendezett be. Varavka révén bojtárja lett egy gazdag ügyvédnek, aki egy biztosítóvállalat jogtanácsosa volt. Varavka azonkívül megbízta, hogy Moszkvában járjon el számtalan ügyében.

Nemsokára megjelent Ljubasa Szomova is, aki engedélyt kapott moszkvai tartózkodásra: megint a szárnyépület egyik szobájába költözött. Kissé lefogyott, és mintha megnőtt volna, kék szeme még nagyobb jóakarattal nézett az emberekre. Tatyána Gogina egyszer meg is jegyezte Varvarának:

— Ljubasa úgy fest, mint aki az imént jól belakmározott.

Mint azelőtt, Ljubasa megint mulatságokat, tombolákat rendezett a száműzöttek javára, fehérneműt varrt, harisnyát, sálat kötött számukra; abból tartotta fenn magát, hogy min-

denféle regényeket fordított oroszra, igyekezett megérteni a dekadensek verseit, de sóhajtozva jelentette ki:

— Nehéz! Az articsóka, a dekadensek és az osztrigák nem az én gyomromnak valók.

Esténként Varvara neki és Goginéknak a „sok erkélyes" Tifliszről mesélt: Gribojedov sírjáról, a komor bivalyokról, a faszénkereskedők játékszerű, apró szamarairól, meg a szokatlanul szép emberekről, a mulatságos jelenetekről... Szamgin hallgatta, és ezt gondolta:

„Költ. Nem is így van."

És megint megbizonyosodott arról, hogy mennyi mindent találnak ki az emberek, miképpen színezik ki az életet, becsapva önmagukat és másokat. Amikor Ljubasa, akinek sikerült néhány vidéki városba elszöknie, szintén a tanulóifjúság növekvő forradalmi hangulatáról, a marxista propaganda sikeréről, a munkáskörök szervezési kísérleteiről számolt be, Klim már tudta, hogy mindez legalább kétharmadrészben túlzás. Meggyőződése szerint minden emberi füllentés felméretik benne, akár porszem a napsugárban.

Szükségét érezte, hogy megszabaduljon élményei sokaságától, s megint papírra vetette gondolatait. De miután teleírt néhány oldalt, őszinte csodálkozással vette észre, hogy kezével és tollával egy igen konzervatív felfogású egyén ír. E felfedezés annyira zavarba ejtette, hogy eltépte feljegyzéseit.

Anfimjevna házgondnoknő lett, és hónaposszobákat rendezett be a szárnyépületben. Ljubasán kívül még két egyetemista költözött ide, egy éltesebb korrektornő, valamint Mitrofanov úr, bizonytalan foglalkozású egyén. Anfimjevna így jellemezte:

— Állást keres, és várja a feleségét.

A padlásszobában, a tetőtől lapította ablakban Misa bácsi ütötte fel tanyáját; estétől késő éjszakáig tompa fénnyel égett a fehér ernyőjű lámpa, opálos hályoga azonban nem nyugtalanította Szamgint.

Anfimjevna helyét a konyhában egy vörös orrú, ösztövér öreg kis szakács vette át, aki oly furcsán könnyű volt, mint-

ha belülről üres lett volna. Természetellenesen öblös hangon beszélt, gyér bajusszal ékesített arca egy kandúr pofácskájára emlékeztetett. Részegen odaállt Varvara és Klim elé, s kijelentette:

— Maguk csak ne törődjenek ezzel, fiatal korom óta részeg vagyok, és nem is emlékszem, mikor voltam másfajta állapotban. Így ismernek minden második rendes moszkvai konyhában.

Anfimjevna megerősítette:

— Kitűnő szakács és jó ember, majdnem harminc éve ismerem.

Varvara mosolyogva kérdezte:

— Egyszóval ő a te regényed?

— Én nem regényekből, könyvecskékből tanultam az életet, hanem a saját buta fejem után mentem — mormogta kelletlenül Anfimjevna és figyelmeztette: — Csak aztán vigyázz, Varja, mit mondasz előtte: ő tiszteli a cári családot, és még újságot is Pétervárról járat. Csodabogár.

Az újság a „Hivatalos Közlöny" volt, a csodabogár pedig igen csendes ember, aki féltőn óvta saját méltóságát, és kedvelte a magas politikát. Szamgin megint arra gondolt, hogy természetesen jobb volna csodabogarak, rikító és tarka figurák nélkül élni, akik minden találkozáskor csak színes foltokat, torz mosolyokat, anekdotaízű szócskákat hagynak az ember emlékezetében. Viszont olyan emberek is léteznek, mint az az Anfimjevna: erős, mint egy ló, de a légynek sem árt. Szinte megakadt a hatodik és hetedik évtized között: nem öregszik, nem gyengül. Szamgin így nyilatkozott róla Varvarának:

— Tisztelem azokat, akik önzetlenül bele tudják élni magukat más életébe. Ezek az igazi hősök.

Szamgin hamarosan egyike lett azoknak a jelentékeny, sőt megbecsült embereknek, akik a különböző társadalmi mozgalmak kereszttüzében, sőt talán középpontjában állnak, de egyikhez sem csatlakoznak, bennfentesek minden csoportban, közben együtt éreznek valamennyivel, sőt, alkalmasint nyílt vagy titkos szolgálatokra is hajlandók, ame-

lyek azonban nem nagyon kockázatos természetűek, de ők mindig igen nagyra becsülik ezeket. Karcsú alakja, kicsiny, sötét szakállban végződő száraz arca, nem erős, de meggyőző hangja, amely mindig talált szavakat a felesleges hév csillapítására, mindez együttvéve olyan emberre vallott, aki tud valamit vagy talán mindent. Keveset beszélt, mértékkel és úgy, hogy hallgatói érezzék: bár beszéde nem árul el mélységes bölcsességet, mindez csupán azért történik így, mivel egyéb mondanivalója nem a nyilvánosságnak szól, hanem csak a kiválasztottaknak. Pápaszeme mögött hidegen csillogott kékesszürke szeme, egyenesen belenézett az arcába annak, akivel beszélt, és pillantásának ügyesen rejtélyes jelleget tudott adni. Mindenki olyan sokat beszélt, hogy a hallgatag ember nyomban feltűnt. Kitűnő emlékezőtehetsége csak öregbítette jól tájékozott hírét. Úgy vélte, ez a hírnév nem kerül sokba neki: mind kevésbé kereste az emberek kegyét, viszont szórakoztatta az a szerep, hogy szemet huny képtelen ötleteik és eltévelyedéseik fölött. Néhány igen sikeres szereplése után már kissé ördögnek képzelte magát.

Néha pedig úgy rémlett neki, hogy ő vezet, irányít valamit e hatalmas város életében, hiszen mindenkinek joga van olyan személyiségnek képzelnie magát, aki létével színessé teszi a kort. Preiss összejövetelein, amelyek egyre népesebbek és izgatottabbak lettek, higgadtan magyarázta:

— Az egyetemista mozgalom velejéig érzelmi jellegű: csupán „forr a vér, túlteng az erő". De nem szabad szem elől téveszteni, hogy emögött komoly veszély rejlik: a narodnyikok romanticizmusa a lehető legjobban megfelel az egyetemisták hangulatának. És mintahogy a narodnyikok ismét terrorról ábrándoznak... — folytatta óvatos célzással.

Preissnél mindenki óvatosan nyilvánította véleményét, és majdnem mindenki Eduard Bernsteinre hivatkozva bizonyította nézetét. Szamgin látta, hogy itt szinte a rokonai gyűlnek össze, és ez különösen kellemetlenné tette őket. Sztratonov és Tagilszkij nem jártak Preisshez. Berengyejev ritkán jött el, és úgy viselkedett, mint a részeg, aki nem érti,

hogyan került az ismeretlen társaságba. Zavartan mosolygott, minduntalan felugrált, ide-oda futkosott, mintegy azzal a különös céllal, hogy egyszerre üljön valamennyi széken. Olykor izgatottan a fejéhez kapott:

— Nem, ez nem így van! A lényeg nem ez.

Szamgin tudta, hogy Berengyejev vallásos kört szervezett, és ebben nem kis szerepet játszik Gyiomidov.

A Preiss körül csoportosuló új emberek közül kitűnt Zmijev, egy magas, cingár férfi, szokatlan szabású kabátot viselt, puffadt arca olyan volt, mint valami falusi pópánéé, meleg hangja pedig mesélő dajkáéhoz hasonlított. Nagy örömmel állapította meg az orosz élet „örvendetes jelenségeit", szinte állandóan mentás pasztillákat szopogatott, és mindenkit arról igyekezett meggyőzni, hogy „Oroszország ébredezik". Szamgin már három lépésnyiről megérezte a mentol hideg szagát. Zmijev azt bizonygatta, hogy a szocializmus csupán a fennálló társadalmi rendbe való lassú beszivárgás útján győzhet, sűrűn emlegette személyes ismeretségét Millerand-nal, és lelkesedett azért a bátorságért, amellyel ez rámutatott arra, hogy a szocializmus nem forradalmi, hanem reformista tanítás.

— Ön valóban optimista — ellenkezett a vastag ajkú, hórihorgas Taraszov, aki úgy pufogtatta a *v* betűt, mintha *f* volna, ujjával megfenyegette Zmijevet, és rámeresztette zavaros, merev tekintetű sötét szemét. — Mit jelent ez: Oroszország ébredezik? Nos, ismerjük el, a két szocialista párt személyében még egy kétfejű sas született nálunk. De ez nem a földön van, hanem a föld fölött.

Izgalmában mind sűrűbben, erősebben prüszkölt, és jaroszlavli módra, éneklően kezdett beszélni, de egyúttal erősen hangsúlyozva az o-kat.

— Nos, kettéváltak: a parasztok pártja, mondjuk, meg a munkásoké, így! De melyik vállalja a nemzet, a kultúra érdekeinek védelmét, az állam érdekeit? Nálunk az értelmiség nem érti meg a nagyorosz birodalom ügyét, és nem kívánja megérteni. Szükségünk van egy harmadik pártra, amely, hogy úgy mondjam, egy fő alatt egyesítené az országot. Kü-

lönben pedig, tudhatják, itt mindenki sasmadár, baromfi azonban nincs.

— No lám! — rikoltotta Berengyejev felpattanva. — Demokratikus reformpártra van szükség. Szólás- és vallásszabadságra.

Preiss némán bólogatott, Zmijev pedig kezét mellére szorítva szónokolt:

— De hiszen én nem tagadom a szocialisták részvételét az ellenzéki mozgalomban!

Szamgin kedvét lelte abban, hogy beleköthet ezekbe az emberekbe, és rájuk ijeszthet. Kurta mondatokkal elmondotta mindazt, amit tudott a munkásmozgalomról, kidomborította anarchista jellegét, beszélt a rakodómunkásokról, kozákokról és más költött alakokról, akikben már fellángolt az osztálygyűlölet. E gyűlöletnek önkéntelenül is állati színezetet adott, de azt már nem költötte, hanem önmagából merítette. Olyan fáradhatatlan fecsegőkkel, mint Zmijev és Taraszov, már nemegyszer találkozott; ismerte őket, és nem tartotta érdekesnek. Preiss többi vendége pedig tartózkodóan viselkedett, mint drága üzletben a lapos zsebű vásárló. Nézelődtek, hallgattak, kérdezgettek, de csak ritkán, óvatosan és tétován szólaltak meg. Hallgatagságával különösen kitűnt a magas, ösztövér Redozubov, hosszúkás arca őszbe csavarodó szakáll mögé rejtőzött, amely valahol a füle mögött kezdődött, és dúsan göndörödött a szeme alatt, meg a nyakán, s mégis álszakállnak látszott, mint ahogyan a koponyáját borító egyenes szálú, sima haj is parókához hasonlított.

Szamgin tudta, hogy ez az ember írt egy, a „néphez szóló" igen humánus elbeszélést, amelyet a kritikusok egyöntetűen dicsértek. Redozubov mindig olyan pózban ült, akár Zebaoth a trónusán, sűrű szemöldöke alól komoran pillantgatott az emberekre, és olykor gúnyosan megköszörülte a torkát, mintha jelezni kívánná, hogy mindjárt szólásra emelkedik. De tovább hallgatott. Volt benne valami, amit Szamgin távolról ismerősnek vélt; sokáig feszült figyelemmel próbált visszaemlékezni: nem látta már valahol ezt az

embert? És Redozubov egy mozdulata hirtelen felidézte benne Katyin író lakását és a parasztnak öltözött tolsztojánus prédikátort, hideg arcát, korholó szemét. De nem tudta elhinni, hogy egy évtized alatt valaki így megöregedhet, és feltevésének ellenőrzése végett megkérdezte tőle:

— Engedelmet: ismeri ön Katyint?

Redozubov lassan megfordította nyakát, megrándította szemöldökét.

— Ismertem. De miért?

— Úgy rémlik, nála találkoztam önnel.

— Aligha.

— Tíz-tizenkét esztendővel ezelőtt.

— Nos... lehet.

Redozubov udvariatlanul elfordult, rövid hallgatás után azonban így szólt:

— Akkor még nem tudtam, hogy Katyin üres ember. És hogy nem a népet szereti, hanem csak írni szeret róla. Egyáltalán a mi íróink...

Legyintett, tenyerével erősen megdörzsölte a térdét, és így dünnyögött:

— Nietzscheánusok. Dekadensek. Szószátyárok.

Pojarkovnak — aki egy marxista egyetemista kört vezetett, s állandóan dühösen ráncolta a homlokát, és úgy mozgatta állkapcsát, mintha valami keményet rágna — Szamgin azt magyarázta, hogy az egyetemisták polgári beállítottságúak, és nem is lehetnek mások.

— Tudom — felelte mogorván Pojarkov —, de szükség van olyan emberekre, akik alkalmasak munkáskörök vezetésére.

Pojarkov egy magánlevéltárban dolgozott, és szegényes öltözékéből, elgyötört arcából arra lehetett következtetni, hogy rosszul fizetik.

Gyakran felugrott Ljubasához, parancsoló hangon beszélt vele, majdnem mindig elküldte valahová, Ljubasa engedelmesen végrehajtotta megbízásait, a háta mögött pedig így nevezte:

— Kelekótya.

Pojarkov fölényesen, nyersen viselkedett Szamginnal, és

amikor Ljubasa közölte, hogy Pojarkovot letartóztatták Kolomnában, Szamgin egyáltalán nem szomorkodott miatta.

Az egyetemista mozgalom vezéreinek ezt magyarázta:

— Nem hiszem, hogy bármit elérnek, de teljesen világos, hogy rengeteg értékes erő vész kárba, fikarcnyi hasznot sem hajtva az országnak. Oroszországnak pedig elsősorban néhány tízezer főnyi tudományosan képzett értelmiségre van szüksége...

Bár így beszélt, Ljubasa segítségével közreműködött a diákok felhívásainak és egyéb írásoknak kinyomtatásában és terjesztésében.

Esténként kikérdezgette Ljubasát, mi újság van, olykor átment hozzá, és gyakran ott találta a szótlan Nyikonovát, legtöbbször pedig Misa bácsit, aki a Szuszlov névre hallgatott. Érdekelte és izgatta a kis emberke csendes, de leküzdhetetlen csökönyössége, amellyel nézeteihez ragaszkodott, valamint hivatalnokszerűen pedáns élete, bár ebben volt valami melankolikus. Szuszlov részletesen, nem lármás, de vádoló hevességgel beszélt a forradalmár értelmiség szenvedéseiről a börtönökben, száműzetésben, kényszermunkán, és mindezt tüzetesen ismerte; a harc, az önfeláldozás szükségességét hangoztatta, és beszéd közben fejét mindig a jobb vállára hajtotta, mintha egy láthatatlan személy állna a háta mögött, és zord szavakat súgna a fülébe. Elbeszéléseiből Szamgin azt a megállapítást szűrte le, hogy Misa bácsi felfogása szerint a népet az értelmiségnek kell segítségül hívnia, amely már elfáradt a nép szabadságáért vívott harcban. Klim nagyon szerette volna megtudni: mivel foglalkozik ez az ember. Amikor megkérdezte Ljubasától, a lány szárazan így válaszolt:

— Azzal foglalkozik, amivel foglalkozni kell. Erről azonban nem szokás kérdezősködni — tette hozzá.

Principálisa megbízásából Szamgin gyakran utazgatott a moszkvai területen. Minden útja alkalmával meggyőződött róla, hogy néhány mérföldnyire Moszkva hatalmas, vadul forrongó katlanától, a kicsiny kerületi városokban egészen más, egyszerű élet folydogál. Kereskedőkkel, polgárokkal,

pópákkal került össze, és úgy találta, hogy ezek az emberek egyáltalán nem olyan vadul mohók és ostobák, mint ezt írják és mondják róluk, és minden új iránt táplált állítólagos ellenszenvük pedig lényegében nem egyéb, mint az óvatos emberek egészséges bizalmatlansága. Megvan az ősidők óta kialakult saját életberendezésük; előítéleteik régi igazságok, amelyeknek életrevalóságát az életkörülmények, a tudatlan falu közvetlen közelsége igazolják. Szeretnek jóízűen enni, derekasan inni, közöttük nincs oly sok idegroncs, mint a fővárosokban, számukra teljesen idegen és nevetséges a bonyolult, kitalált szerelmi komédia. Könyveket nem olvasnak, és értelmüket nem rontják meg olyasféle viták, hogy kinek van igaza: Nietzschének vagy Tolsztojnak, Marxnak vagy Bernsteinnek. Az őket irányító hivatalnokok lármásak, de pusztán rossz szokásból, valójában éppolyan jólelkű emberek, mint maguk a lakosok. Lehetetlen elképzelni, hogy millió és millió ember azokat kövesse, akik az egyetemes boldogságról ábrándozva, romba akarnak dönteni mindent, ami már megvan, olyasmi kedvéért, ami aligha valósítható meg.

Szamgin a postaállomások tornácán üldögélt, amíg a lovakat váltották, és elbeszélgetett a kocsisokkal, parasztokkal. A parasztok természetesen panaszkodtak a földhiányra, az adóteherre, a gyárakra, amelyek „megrontják a népet", és majdnem ugyanazokkal a szavakkal panaszkodtak, mint elbeszéléseikben a parasztkedvelő írók. Szamgin már megszokta, hogy nem hisz az íróknak, s nem hitt a parasztoknak sem. Látta, hogy szintén csak megszokásból panaszkodnak, meg borravaló reményében. Borravalót azonban nem adott, amikor pedig kérték, elmosolyodott, és a kalugai Vaszka jutott eszébe, aki elfogyhatatlan ezüstpénzt kunyerált Krisztustól. A falu általában nem tetszett neki. Nem tetszettek a ravasz, inas parasztok, akiket nap égetett, fagy mart, és mégis tisztátalanok voltak. Nemegyszer érezte, hogy úgy vizsgálják, mint valami érthetetlen és szükségtelen tárgyat.

Kellemetlen volt az asszonyok és lányok bamba kíváncsi-

sága; szemükben valami birkaszerű, állati vonás tükröződött, vagy a féleszű feszült figyelme, aki sikertelenül akar visszaemlékezni valamire. A könnyező szemű, nagyothalló aggastyánok, az öregségtől eltompult, fogatlan, zsémbes vénasszonyok, a túlságosan hetyke, sőt vakmerő suhancok, mindez nem keltett rokonszenvet a falu iránt, sok bajnak pedig — úgy látta — a nemtörődömség és tunyaság az oka.

Általában Szamgin szívesen utazgatott a szeszélyesen kígyózó utakon, lomha folyók partján, ritka erdőkön át. A homályos azúrszín messzeség, az erdő kéklő sötétje, a szélben hullámzó búzakalászok, a pacsirták éneke, a bódító illatok — mindez szétáradt a lelkében, és békességgel töltötte meg. Festőien sorakoztak a dombok tetején, a szántók között a földesúri majorságok, sugárzóan ragyogtak a föld fölött a falusi templomok keresztjei, és Szamgin ezt gondolta:

„Lám, ez az igazi Oroszhon, az egyszerű emberek szép, kényelmes országa."

A tájképet rontották a gyárak vörös tömegei és kéményei. Este az ünnepnapokon munkáscsapatok jöttek szembe az úton, hétköznapokon maszatosak, borzasak és mérgesek voltak, ünnepnap viszont kiöltözöttek, majdnem mindig részegek vagy kapatosak, harmonika- és énekszóval vonultak, akár az újoncok, és ilyenkor a gyárak kaszárnyához váltak hasonlatossá. Egy ízben egy csapat ilyen vidám fickó keresztbe felsorakozott az úton, és odakiáltott a kocsisnak:

— Kanyarodj le!

A kocsis engedelmesen lekanyarodott, és utat engedett, egy nagy szakállú alak pedig, kinek fedetlen haját szíj szorította le, kezében csörgő dobot szorongatott, és öklével belevágott a dobba, odakiáltott Szamginnak:

— Hé, te hivatalnok, minden rosszban bajnok!

De mégsem lehetett elhinni, hogy az ilyen emberek csatlakozzanak a forradalmárokhoz. Olykor reggeltől estig futottak a lovak, és nem tudtak kifutni a moszkvai föld dudoros markából. Úgy tetszett ez a föld jó, és szinte anyai lágysággal simogatja az embert. A mezők nyugodt hallgatása határozottan ellentmondott mindannak, amit Szamgin olvasott,

hallott, és kioltotta benne a társadalmi katasztrófák lehetőségének gondolatát. Kirándulásairól kiegyensúlyozottan tért vissza. Indulás előtt azonban könyvecskéket, brosúrákat és szóbeli megbízásokat vett át Ljubasától a vidéki tanítók és megyei statisztikusok részére, akik egymagukban elvesztek a falvak sötét parasztjai vagy a kisvárosok nyakas polgárai között; azzal a meggyőződéssel vette át, hogy papirossal nem lehet lángra lobbantani ezt a nyers életet.

Egy este, amikor Szamginék éppen teáztak, megjelent Mitrofanov úr, és lakbérhaladékot kért.

— Nagyezsda Anfimjevna nem fogadja el semmilyen mentségemet, és ezért az ő megkerülésével bátorkodom önökhöz fordulni — jelentette ki.

Varvara teljesítette a kérést, és teával kínálta; a vendég hálásan, méltósággal az asztalhoz telepedett, egy perc múlva azonban felállt, és sétálni kezdett a szobában, a metszeteket nézegette, nadrágzsebébe süllyesztett kézzel.

— Ez kicsoda? — kérdezte, állával Shakespeare képére mutatva. Majd olyan hangon, mintha Shakespeare jó barátja lett volna megállapította: — Élethű.

Ujjai közt Scsedrinre pillantott és felsóhajtott:

— Tekintélyes arc.

Megint az asztalhoz ült, és újabb sóhajtás közepette kijelentette:

— Bizony, hol vannak a régi szép idók?...

E megjegyzése vidám kedvre hangolta házigazdáit. Varvara irodalmi ízléséről kezdte kérdezgetni. Mitrofanov szintelen hangon elsorolta, hogy mit szeret különösebben:

— A kalandregényeket, mint például: a „Rocambole", a „43-as számú fiáker" vagy a „Gróf Monte Cristo". Az orosz írók közül pedig nagyon vonzó Szaljasz gróf, roppant mulatságos a „Tyatyin-Baltyijszkij gróf" című regénye, történelmi mű, mint tudják. Bár engem a történelem nem érdekel.

— Miért nem? — kérdezte mulatva Varvara.

— Hát mert, tetszik tudni, én nem tegnap élek, hanem ma, és úgy rendeltetett, hogy holnap is éljek. A könyvek segítsége nélkül is megkopaszodtam, az élet bölcsességétől...

Negyven körül járt, feje búbján azonban tekintélyes tar folt fénylett, már elöl is kopaszodott. Arca széles, szeme homályos — ez minden, amit arcáról mondani lehetett. Szamginnak gyakran jutott eszébe, ilyen volt, mielőtt lenyíratta szakállát. Mitrofanov arca is mindennapi, tucat-álarc volt, színezetben szegény, nyugodt hangja pedig úgy kongott, mint valami sok hangból összeszövődő távoli nesz.

— A sokat magasztalt írók, mint például Tolsztoj, az én számomra fantázia nélküli, prózai lények — magyarázta. — Mit számít az, hogy valamilyen Ivan Iljics megbetegedett, aztán meghalt, vagy hogy Pozniseva úrnő megcsalta a férjét? A mindennapi esetek semmire sem tanítanak.

Varvara vidáman csillogtatta szemét férje felé, aki egyre figyelmesebben hallgatta a vendéget.

— Ha az ember valamit szükségből csinál, akkor nem talál benne örömöt. Amíg a csizmadia csizmákat varr, mi benne az érdekes? De ha megöl valakit és bujkál...

Mitrofanov felemelkedett a székről és kijelentette:

— Elnézést kérek, elbeszélgettem az időt. Nagyon hálás vagyok önöknek a haladékért.

— Nézzen be máskor is — hívta Szamgin.

Mitrofanov még egyszer köszönetet mondott és távozott.

— Milyen ostoba! — kiáltott fel nevetve Varvara. Szamgin hallgatott.

Néhány nap múlva, szintén estefelé, Mitrofanov megint beállított, és mint régi ismerős magyarázta:

— Halvány fényecskét látok önöknél, megkérdeztem hát a szobalányt: nincsenek-e vendégek. Nincsenek. Nos, hát bátorkodtam bejönni.

Ezen az estén Szamginék megtudták, hogy Ivan Petrovics Mitrofanov, egy kereskedő fia, Suj városában született, hét esztendeig üldögélt a gimnáziumban, ezalatt elvégzett öt osztályt, a hatodiknál pedig elment a kedve a tanulástól.

— Mellékesen, apám épp akkor halt meg, anyám betegeskedett, attól félt, hogy elzüllök, és húszéves koromban megházasított, négy év múlva megözvegyültem, aztán megint megnősültem, és hét év múlva lettem özvegy.

Megrázta fejét, mintha be akarná hajlítani kurta nyakát, de nem sikerült. Akkor szemét lesütve, sóhajtva folytatta:

— Második feleségemmel Orjolban éltem, odavalósi volt. Arrafelé igen sok a tüdővészes. Meg a csalán, minden kerítést benő. Most a harmadikkal élek, persze nem esküdtünk meg. Tomszkba utazott, ott lakik a...

Szemét összecsípve, a szoba sötét sarkába bámult, mintha próbálna visszaemlékezni: kije is van a feleségének Tomszkban?

Eszébe jutott:

— Bátyja.

Közepes termetű volt, de nem kövér, hanem széles csontú, és ruhadarabjai vastagok voltak. Nehéz, esetlen kezét a zsebébe vagy az asztal alá rejtette, mintha szégyellné széles, szőrös kéze fejét. Kiderült, hogy egész Oroszországot beutazta, Asztrahanytól Arhangelszkig és Irkutszktól Odesszáig, járt a Kaukázusban és Finnországban is.

— Szeret utazni? — érdeklődött Szamgin.

— Nem... állást kerestem.

— De hisz maga tehetős ember!

Mitrofanov csodálkozott:

— Már hogy volnék, ha a lakbért sem tudom idejében kifizetni? Volt pénzem, de mind feléltem a második feleségemmel, boldogságban éltem vele, és boldogságban az ember semmit sem sajnál.

Szamgin megtudakolta: miféle állást keres.

— Ami megfelel a képességeimnek — felelte Mitrofanov, és nem nagy meggyőződéssel magyarázta: — Felügyelni valamire.

Kis ideig gondolkozott, majd mosolyogva hozzáfűzte:

— Már kölyökkoromban irigyeltem a tornyon őrködő tűzoltót: ott áll a magasban, és mindent lát.

Szamgin felfedezte, hogy ennek az embernek is van valami hóbortja, de nem bosszantó. Ugyan miért?

Varvara már nem találta olyan mulatságosnak Mitrofanovot, mint első látogatás alkalmával, Klim pedig megjegyezte:

— Megvan benne a félműveltek csúf bölcselkedési hajlama, ámbár józan esze mérsékli ezt.

És Ivan Petrovics Mitrofanov egy csapásra bejáratos lett Szamginékhoz.

Egy reggel, a Kremlbe menet, Szamgin észrevette, hogy a Nyikita utca végét sűrű tömeg lepi el.

— Az egyetemistákat zavarják be a lovardába — szolgált magyarázattal egy nyugodt férfiú, aki botot tartott a kezében, és egy bulldogot vezetett láncon. Klim mellett haladt, lépést tartott vele. — Igen mindennapi história — tette hozzá.

Szamginnak eszébe jutott az a levél, amelyet Ljubasa kapott nemrégen a száműzetésben levő Kutuzovtól.

„Feleslegesen bánkódik, galambocskám — írta Kutuzov —, nem ezért kell most bánkódnia."

Majd azt bizonygatta, hogy Tolsztojnak természetesen igaza van: az egyetemista mozgalom olyan rés, amelyen keresztül nagy ügyek nem férnek át, bármilyen buzgón igyekeznek is áttuszkolni a liberálisok. „Mégis az ifjúság forrongása, az apák halk zsörtölődése, Zubatov békéltető tevékenysége és még sok más — mindez csupán kicsiny erek, de nem szabad elfelejteni, hogy a mocsarakból eredő apró patakocskákból lett a Volga, a Dnyeper és sok más hatalmas folyó. És az, ami az egyetemeken történik, nem egészen haszontalan a gyárak számára."

Miközben a levelet idézte emlékezetébe, eljutott a széles rendőrhátak alkotta falhoz: a vállukkal szorosan egymáshoz simuló rendőrök valóban bevehetetlen falat emeltek, a vörös nyakakon ülő fejek pedig a fal csipkéi voltak. A téren egy csapat egyetemista vadul és összevissza énekelte a „Kancsuká"-t; ezt az éneket Szamgin hitványnak és a hallgatókra nézve megalázónak tartotta. A nótát azonban csupán ritmusából lehetett felismerni, a szöveget elnyomta a kiáltozás és fütyülés. Az éneklő csoporthoz a rendőrök egyre újabb, zöld felöltős alakokat taszigáltak és hajtottak oda

a Mohovaja utcából, és a csoport sebesen szaporodott, Szamgin látta a tátott szájú, felhevült arcokat, de hevük nem mérgesnek, inkább vidámnak, huncutnak tetszett. Száraz hő hullott, akár a halpikkely.

Egyetemista éveiben bölcsen és sikeresen távol tartotta magát az utcai tüntetésektől Egyszer-kétszer azonban messziről látta, amint a rendőrség szétkergette, letartóztatta a tüntetőket, és úgy vélte, hogy ezt durván, undorítóan csinálják. Most azonban úgy rémlett, hogy a rendőrök egyáltalában nem durván és nem haragosan, hanem gépiesen végzik munkájukat, mint valami meddő és megunt dolgot. Kissé fonákul hatott, ahogyan a fekete egyenruhás embereik — gyalogosok és lovasok — a zöldes színű egyedeket nagy, tömött testté gyúrják, préselik össze, amely már hisztérikusan és fenyegetően üvölt; egyre préselik és lassan kavarják, sodorják a hatalmas, sötétzöld masszát a lovarda tágra meresztett torkába. Az eddig szótlan bámészkodók, akiknek seregébe Szamgin is állt, szintén zsörtölődni kezdtek.

— „Vágják az erdőt, a fiatal, zöld, sudár erdőt" — idézte komoran valaki Szamgin háta mögött, Klim utálta Galinának ezt a versét, hamisnak és giccsnek tartotta. Látta, hogy az egyetemisták izgalma egyre fokozódik, a nézők gúnyos viselkedése a rendőrökkel szemben pedig haragossá válik.

Nem messze tőle egy borotvált arcú, magas termetű férfi állt, zsebre dugott kézzel, öltözékéről és kormos arcáról ítélve fémmunkás. Két rendőr feje között figyelt előre, és kialudt cigarettáját rágcsálta. Úgy tetszett, hogy minél durvábban és vadabbul taszigálja a rendőrség az egyetemistákat, annál jobban megnyúlik ennek az embernek az arca, és annál hegyesebb lesz az orra. Szamgin elnézte, és egy részlet jutott eszébe Leninnek az „Iszkrá"-ban megjelent cikkéből: „És az a munkás, aki közömbösen tudja nézni, hogy a kormány katonaságot küld a tanulóifjúság ellen, nem méltó a szocialista névre. Az egyetemista segítségére sietett a munkásnak — a munkásnak az egyetemista segítségére kell sietnie."

„Nos hát — gondolta Szamgin. — Ez nem közömbösen, hanem kíváncsian nézi."

Oldalba, hátba lökték, és egy éles hang harsant a válla fölött:

— Tiltakozzunk, uraim! Látják: már verik őket! Hisz ezek a mi gyermekeink... az ország reménysége, uraim!

Szamgin látta, hogy a nézők nyomására meginog a rendőrök sorfala, már ki akart szabadulni a tömegből, hogy hátrahúzódjon, ebben a pillanatban azonban előresodródott, és a téren találta magát, egy rendőrtiszt orra előtt, a tiszt kövér volt, szíjak szorították össze, mint valami bőröndöt, arcra pedig nagyon hasonlított a „Vidékünk" szerkesztőjéhez.

— Arra tessék — szólt rá Szamginra, s kesztyűs kezével a lovarda felé mutatott.

— A törvényszékre kell mennem, sürgős ügyben — magyarázkodott Klim, a tiszt azonban hadonászva ismét rákiáltott:

— Arra tessék, nem hallja!

A következő pillanatban Klim az egyetemisták sűrűjében találta magát, akiket a rendőrök az egyetemről a lovarda felé tereltek, egy pisze orrú, rózsás arcú, borzas hajú fiú rámutatott Klimre és felordított:

— Kollégák! Rendőrspicli van közöttünk!

Egy széles vállú egyetemista azonban, akinek széles arcán vörös bajusz kunkorodott, tüstént karon ragadta.

— Maga hogy kerül ide, Klim Ivanovics? — kérdezte csodálkozva. — Magának nincs helye ebben a játékban. Nosza...

Könyökével, vállával széttaszigálta társait, bámulatos könnyedén hajlítgatta az embereket, mint a szél a füvet. Kilökte Szamgint a tömeg sűrűjéből, és így szólt:

— Viszontlátásra! Nem ismer meg?

Klimnek ideje sem volt a válaszra: egy szemére húzott sapkájú, szürke felöltős, nyápic emberke megragadta az aktatáskáját és vékony hangon felsivított:

— Fogják meg!

— Miért? — kérdezte az egyetemista.

— Semmi köze hozzá! Semmi köze...

— Miért? — ismételte az egyetemista, galléron kapta az emberkét, és úgy megrázta, hogy leröpült róla a sapka, s elővillant ijedt pofácskája. Szamgint hátulról valaki könyökön ragadta, de krákogva nyomban elengedte, majd erősen megrántották a kabátja szárnyát, megtántorodott, alig tudott megállni a lábán, metszően sivított a rendőrsíp, az egyetemista földre teperte az emberkét, és bőszen kiáltozta:

— Nesze neked, te spicli! — és nagy lendülettel pofon vágott valakit; Szamgin pedig elváltozott hangon rikácsolta:

— Mit művel? Tudja maga, mit művel?

A lába remegett, hangja valahol magasan a torkában csengett, beszéd közben lóbálta az aktatáskáját, de nem hallotta szavait, körös-körül pedig tucatnyi hang harsogott:

— Bravó! Vesszen a rendőrség! Vesszen...

Szamgin szeme előtt minden táncolt, ugrált, kezek, arcok villantak, egyik kéz letépte kalapját, másik kirántotta aktatáskáját, és ekkor Klim megpillantotta Mitrofanovot, aki félretaszított egy rendőrt, s nyugodtan mondta:

— Hová furakszol? Nem ismersz meg?

Maga elé állította Klimet, testével tört utat az egyetemisták között, amikor pedig kiértek a tömegből, kézen fogta, és maga után vonszolta. Ekkor Szamgint fejbe vágták. Csak homályosan emlékezett, mi történt ezután: akkor tért magához, amikor Mitrofanov egy rendőr segítségével szánkóba ültette.

— Hajts! — mondta Mitrofanov, és vállon suhintotta a kocsist az aktatáskával, majd Szamgin hóna alá dugta, és ezt dünnyögte: — Van kedve beleártani magát...

A Színház téren Mitrofanov megmondta a címet a kocsisnak, és kiugrott a mozgó szánból. Szamgin továbbment; fizikailag betegnek és belülről vaknak érezte magát: nem látta saját gondolatait. Feje tompán sajgott.

Otthon ernyedten dőlt a díványra. Varvara elment valahová, a lakásban feszült csend volt, fejében pedig tucatnyi kérdés zsongott. Megpróbálta felidézni, mit mondott, emlé-

kezete azonban nem segített. Csupán arra emlékezett, hogy egészen idegen hangon, szokatlan szavakat kiáltozott.

„Hisztériás roham — korholta önmagát. — Hogy történhetett velem?" — töprengett lehunyt szemmel, és önkéntelenül az jutott eszébe, milyen különösen viselkedett a kaszárnya falának leomlásakor.

— Mint valami kölyök, gólya...

De nem látott tisztán bágyadt, kusza gondolatai között, amelyek az öncsalás sértő felismerésévé rendeződtek.

„Nyájérzés. A tömeg magnetizmusa" — mentegetőzött, de ez nem vigasztalta. És egyre jobban izgatta a kérdés: ugyan mit mondott.

De amikor Varvara megjött, és rápillantva, nyugtalanul kérdezte, mi történt vele, Klim megfogta a kezét, leültette a díványra, és tréfálkozó hangon kezdett mesélni, mintha nem is önmagáról volna szó. Sőt, még idézett is néhány részletet saját beszédéből, néhány mindennapi frázist, amilyent egyetemista gyűléseken szoktak mondani, de nyomban zavarba esett és elhallgatott.

— Nagyon megütöttek? — kérdezte szelíden és csodálkozva Varvara.

— Nem.

Klim óvatosan tovább mesélt, csak azt akarta elmondani, amire emlékezett, nem akart hozzákölteni, de valahogy kikívánkozott belőle az a kijelentés, hogy éles beszédet mondott.

— Elöntött az indulat, és rájuk ordítottam, a rendőrökre és egyetemistákra egyaránt — magyarázta.

Elbeszélése nagyon felizgatta és csodálatba ejtette Varvarát. Az asszony Klimhez simult és felkiáltott:

— És ezt te tetted? Te, aki annyira fegyelmezett vagy?

Klim felállt, végigsétált a szobán, megtorpant a tükör előtt, lesimította a haját, és sóhajtva kijelentette:

— Végül is kiderül, hogy az ember mégis rosszul ismeri önmagát.

Ekkor Varvara valahogy idegen hangon kérdezte:

— De miért nem tartóztattak le?

— Le akartak tartóztatni, de verekedés támadt, és az egyetemisták betaszítottak a nézők közé...

Csak ebben a percben jutott eszébe Mitrofanov és megemlítette. Varvara, kendőjével legyezve arcát, kisietett a szobából. Klim pedig megint eltűnődött:

„Hogyan feledkezhettem meg ennyire magamról?"

Aggódott, hogy a lakó esetleg másként mondja el a történteket Varvarának, mint ő. És természetesen a detektívek is észrevették, úgyhogy ennek a históriának bizonyára folytatása lesz.

Bejött Varvara és kijelentette:

— A felöltőd mészfoltos, a zsebe leszakadt, ó, Klim, drágám...

Fejét Klim mellére szorította és megremegett; Szamgin pedig ezt gondolta:

„Ugyan miért vizsgálta meg a felöltőmet, talán nem hisz nekem?"

Ez azonban nem sértette: ő maga sem hitt önmagának, és nem ismert önmagára. Kissé nyugtalanította Varvara gyengédsége és aggódó bámulata, azután beállított Mitrofanov, éppen ebédidőben. Félénken lépett be, tétova, de szinte bűnbánó mosollyal, kezét háta mögé rejtve.

„Mit fog mesélni?" — tűnődött nyugtalanul Szamgin, a vendég zavara láttán.

Varvara hálálkodó szavakkal fogadta Mitrofanovot, asztalhoz ültette, vodkával kínálta, ivott az egészségére, majd faggatni kezdte, Ivan Petrovics köhécselt, krákogott, buzgón ivott, rágott, Szamgin pedig, látva, hogy a vendég mindjobban zavarba esik, türelmetlenül nekiszegezte a kérdést:

— Hogyan tudott kitépni engem a rendőrök kezéből?

A lakó pislogva rápillantott, és mintha attól félne, hogy olyasmit talál mondani, amit nem kell, ráérősen elmesélte:

— Hát... tetszik tudni... ők nem szeretik a sebesülteket, azaz félnek tőlük, ez nem előnyös nekik. Én meg azt mondtam: megállj, hiszen ez sebesült! A kerületi rendőrfelügyelő ismerősöm, gyakran biliárdozunk együtt...

— Nem kérdezte, ki vagyok?

— Nem. De ha kérdezte volna is, akkor sem tudja meg — válaszolta mosolyogva Mitrofanov.

— Egyék már, Ivan Petrovics — unszolta Varvara. — Ó, milyen kedves ember maga!

Mitrofanov rápillantott, majd Szamginra, és mintha valami kellemes dolgot fedezett volna fel, hirtelen megélénkült, visszanyerte valódi énjét, és már vidáman folytatta:

— Ott állok Karcev könyvesboltja előtt, és egyszerre csak látom: Klim Ivanovicsot taszigálják. Hát, tudják, úgy elöntött a méreg, mint kölyökkoromban: a mieinket ne bántsátok!

Ez nagyon felvidította Szamginékat. Ettől a naptól fogva Ivan Petrovics bejáratos lett hozzájuk, úgy odaszokott, mint a macska. Megvolt benne az a ritka képesség, hogy nem zavart másokat, és jól megérezte a percet, amikor jelenléte feleslegessé válik. Ha Szamginékhoz vendégek jöttek, Mitrofanov nyomban eltűnt, még Ljubasa elől is menekült.

— Engedelmet kérek: félek a tudós kisasszonyoktól — jelentette ki.

Mulatságos történetei egyre jobban szórakoztatták Varvarát, a vidéki életről, szokásokról, szertartásokról, hiedelmekről mesélt, tűzvészekről, gyilkosságokról, szerelmi regényekről. A mulatságosat jól meg tudta figyelni, de elnézéssel és szinte sajnálkozással beszélt róla. Mesélt a fehér-tengeri tőkehalfogásról, szibériai cédrustoboz-szedésről, az urali drágakő-bányászásról — és Varvara tehetséges mesélőnek találta.

Szamgin egyre figyelmesebben és komolyabban hallgatta, valami erőset és megnyugtatót érzett Mitrofanovban. Utazásai után beszámolt élményeiről, és élvezettel hallgatta a vendég példálózását:

— Természetesen, a paraszt nálunk igazságtalan helyzetben van — állapította meg elgondolkozva, de meggyőződéssel Mitrofanov. — Minden ember szeretne a maga gazdája lenni, nem pedig lakó. Például újonnan kitapétáztatom a szobámat, saját költségemre, önök pedig mint háziurak, azt mondhatják nekem: kérem, hagyja el a szobát. Lám, ilyen

szomorú a paraszt helyzete is, és emiatt veszi félvállról az életet. De állítsák csak a saját földjére, nyomban kivirágzik, mint a mák.

Zsebre dugta kezét és folytatta:

— És egyáltalán hiábavaló foglalkozás a más kertjét művelni. Élt Orjolban rendőri felügyelet alatt egy politikai ember, már korosabb volt, és nagy észbeli jósággal dicsekedhetett. Csakhogy a jóság nem segít a fásultság ellen. A város unalmas, poros, nincs benne semmi sasmadárszerű,[17] disznóság viszont csőstül! És ez a jó ember a környezete pallérozására adta a fejét. Mellékesen szólva, a feleségem, a második, kissé megszenvedte az ügyet, kitessékelték a gimnáziumból...

Varvara illetlenül felkacagott, még a könnye is kicsordult, Szamgin pedig, félve, hogy a lakó megsértődik, szemrehányón nézett feleségére. Mitrofanov azonban nem sértődött meg, nyilván tetszett neki, hogy megnevettetheti ezt a fiatalasszonyt: kiráncigálta zsebéből a kezét, fakó szemével mosolygott, egy ujjal simogatta gyér bajuszát.

— Nos hát, ez az ékesszóló férfiú persze mindig azt hirdette, hogy „hintsétek az értelmet, a jót", meg más effélét, aztán egyszer csak feleségül vette egy ügyvéd özvegyét, aki háztulajdonosnő volt, és én mondom önöknek, két év alatt olyan unalmas alak lett belőle, mint valami tősgyökeres orjoli, s mintha egész életét ott élte volna le.

Szamgin egyre határozottabban érezte: Ivan Petrovicsnak az a szerepe, hogy mintegy kiigazítsa az ő élményeit. Egy éjszaka, színházból hazaérve, vetkőződés közben Varvara megjegyezte:

— Lám, ebből a Mitrofanovból jó komikus lehetne, tehetsége van hozzá.

— Túlzol — vetette ellen Szamgin, aki egyáltalán nem óhajtotta tehetségesnek látni a lakót. — Csupán tipikusan orosz, józan észjárású ember, amilyen milliószám szaladgál.

[17] *Orjol sas*

Klim szemében végleges színt és alakot Mitrofanov húsvét éjszakáján öltött.

A Hodinka-mezei események és a lovardai eset óta Szamgin különösen kerülte a csoportosulásokat, a tömegtől még a színház előcsarnokában is óvakodott: ösztönösen az ajtóhoz húzódott, az utcán pedig, ha bámészkodókat látott valamilyen szerencsétlenség vagy botrány körül, undorral elkerülte az embereket.

Nem szívesen engedett Varvara állhatatos kérlelésének, hogy menjenek el a Kremlbe. Alighogy áthaladtak a Kreml kapuján, a tömeg azonnal beszívta fekete sűrűjébe, és megfosztotta akaratától, lökdösni, taszigálni kezdte, s ekkor komor, ellenséges hangulat fogta el. Megkönnyebbülten sóhajtott fel, amikor Varvarával együtt odasodródott a cár ízléstelen emlékművéhez, ahol aránylag szabadabban lehetett mozogni.

A hideg sötétség az embereket szörnyszerű tömeggé gyúrta, amely hullámszerűen ringott, és súlya alatt szinte behorpadt a föld. A templom ablakaiból vastag, sárga fénynyalábok törtek a tömeg fölötti sötétségbe, széthasították, s a hasadékok széle kékesen csillogott, akár a jég. A fény ráhullott a fedetlen fejekre, sok volt a krumplihoz, dióhoz, borsóhoz hasonló tar koponya, valamennyi kisebbnek látszott természetes, nappali méreténél, távolabb pedig egyre zsugorodtak, a nagyon messze állók fej nélküli, alaktalan feketeséggé folytak össze. Fekete kentaurként magaslottak a tömeg fölé a lovasrendőrök, az egyik közelében vállas, testes férfi állott, prémgalléros bundájában, és szinte gallérjából emelkedett magasba a ló zablát csillogtató, bólogató, vicsorgó feje. Fenyegetőn — mint egy rézkörmű hatalmas, torz ujj — hasított a sötétségbe Rettegett Iván tornya. alját szorosan körülfolyta a sötét tömeg, amely hömpölygött, mint valami dermedt hullámfodor; úgy rémlett, a harangtorony is ingadozik.

Klim Szamgin arra gondolt, hogy ha ez a torony leomlana, százával pusztulnának el az Ohotnij-rjad, a Kínai városrész, az Ordinka, az Arbat lakói meg a Moszkva folyón

túliak, akikről Osztrovszkij írt színdarabjaiban. És még többen volnának azok, akik halálos rémületükben megnyomorítanák, eltaposnák egymást. Vagy valamilyen más borzalom robbantja szét ezt a szorosan egybepréselt testet, és akkor romba dönt körös-körül mindent, házakat, templomokat, a Kreml falait.

A tömeg sóhajtozott, mormogott, s arra a forró morajlásra emlékeztetett, amelyet falun hallott Szamgin, amikor az új harangot húzták fel, az emberek itt is mintha valamilyen, a sötétben láthatatlan teher felemelésén fáradoztak volna teljes erejükből, míg dülöngélve egymáshoz dörzsölődtek. Úgy rémlett, a tömeg a meleg, sárga fénycsíkhoz vonzódva, egész erejével be akar nyomulni a székesegyház kapuján, ahonnan alig hallható, fojtott moraj száll. De mégis csend volt, különösen hideg némaság. És egyre csendesebb lett, mintha minden belemerült volna a hideg éjszaka és a fagyos föld háborítatlan némaságába. A körülötte állók arcán Szamgin komorságot és feszült, türelmetlen várakozást látott, mintha a hajnalra és melegre várakoznának. Varvara mellette állt, reszketett, s tétován mozgatta mellére szorított jobb kezét, dermedt arcán Szamgin színlelt áhítatot vett észre, és hallgatott, jobban szerette volna, ha a felesége panaszkodik a hideg vagy a tülekedés miatt.

A tömegből hirtelen előbukkant Mitrofanov, sapkáját hóna alá szorította, kezében ezüstóráját tartotta, odalépett hozzájuk, és fojtottan, akadozva megszólalt:

— Mindjárt megkondul. Mindjárt!

Kissé kinyitotta a száját, felvetette a fejét, és dülledt szemét az égre meresztette, mint egy kisfiú, aki elragadtatással figyeli a vadászgalambok röptét.

És ekkor hirtelen, mintha a fekete égen egy hatalmas bronzkehely borult volna fel, öblös, érces csengéssel, valami furcsán pukkant, mint a puskalövés, és a csend szétrobbant, fény hasított a sötétbe, és örömteli mosolyok, sugárzó szemek ragyogtak fel, az egész Kreml vakító fényárba szökött, ünnepélyesen és szilajon hömpölygött Moszkva fölött a harangzúgás, a tömeg fölött pedig madárseregként verdesett a

kereszt jelét hintő ezernyi kéz, a székesegyház lépcsőin megjelent az aranytalárba öltözött papság, és egy tarka színben égő fejű ember megáldotta a sokaságot a tüzes keresztel, és az ezertorkú tömeg öblösen, megrendítően és meggyőződéssel ismételte háromszor:

— Valóban feltámadt.

— Krisztus feltámadt! — mondta Mitrofanov szinte rivallva, és megölelte, megcsókolta Klimet; hirtelen megmámorosodott, és sírva fakadt.

— Hát így van ez minálunk. Ó, istenem... — szipogta örvendezve.

Varvarát is megölelte, megcsókolta, megrázta s ezt mormogta:

— És ha nem hiszel, hinni fogsz: valóban feltámadt, ugye?

Oly bőségesen patakzott arcán a könny, mintha egész arcbőre könnyet izzadt volna, Varvara pedig zavartan eltaszította, könyörgőn pillantott férjére, és szemrehányón hívta:

— Klim?

Hangjában panasz és rosszallás csengett, körös-körül minden oly meseszerűen megváltozott, Szamginra átragadt lakójuk izgalma, zavartan mosolygott, de még egyre attól félt, hogy nevetségesnek látszik, és átölelte feleségét.

— Krisztus feltámadt, Varja.

Varvara szorosan hozzásimult, válla fölött Klim rápillantott Mitrofanovra, látta könnyes arcát, boldog szemét, és hallotta elérzékenyült hangját:

— Egy pillanatra! Sehol a világon nem tudnak úgy ünnepelni, mint minálunk, ugye? Mi, mindenki helyett! Klim Ivanics, milyen jó, hogy ez így van: mi, mindenki helyett! És mindenki fölött: koldusnak, cárnak egyformán... ugye, kedvesem? Lám, hogy mi...

A tömeg sebesen széthullott különálló, jól látható emberekre, egészen mindennapi emberek voltak, csak ünnepien vidámak, és szaporán emelgették sapkájukat, ölelték, csókolták egymást, s unos-untalan közölték:

— Krisztus...

— Valóban...

Mintha először hallották volna e hírt. Szamgin kénytelen-kelletlen arra gondolt, hogy azelőtt a feltámadás örömét nevetséges képmutatásnak tartotta, most pedig miért, miért nem, sem nevetségeset, sem képmutatást nem érez, hanem maga is példátlanul elérzékenyült és boldog. Körültekintve látta azt, hogy minden ijesztő és nyomasztó eltűnt. Minden vakító fényárban úszott, Rettegett Iván harangja félelmetesen zengett, és a város valamennyi temploma felől áradó örömteli csengés sem tudta elfojtani ünnepélyes hangját. Moszkva fölött a továbbra is szurokfekete égen számtalan pír lobbant fel és reszketett szerteszét: mintha a száz meg száz bronzharang kongása töltené meg fénnyel a levegőt, a templomok pedig úgy emelkedtek volna ki a házak tömkelegéből, mint a mesék aranyhajói. Mitrofanov oldalvást igyekezett előre, és ide-oda kanyargott s fesztelenül, de mégis udvariasan választotta szét a tömeget, hogy utat nyisson Varvarának, és közben folyton beszélt, valami fontosat magyarázott.

— Mi — hajtogatta —, mi...

Az ünnepi zsivaj miatt azonban Klim nem értette meg. Principálisa mindkettőjüket meghívta a nagyszombati vacsorára, Klim azonban hirtelen másképp határozott:

— Tudod mit, Varja, menjünk haza. Ivan Petrovics velünk tart, jó?

— Ó, úgy örülök — mondta Varvara.

— Én pedig szokatlanul izgatott vagyok — ismerte be határozatlanul és zavartan Szamgin. — Holnap majd kimentem magam a főnököm előtt.

— Hálásan köszönöm — szólt Mitrofanov. — Önökhöz szívesen megyek.

Megtörülte arcát, és zsebkendőjét lengetve, lökdöste az embereket, Varvara kedvesen figyelmeztette rá.

— Sebaj, ma nem veszik zokon — hangzott a válasz.

Húsvéti csókkal köszöntötték Anfimjevnát, aki bő selyemruhájában szinte kápolnára hasonlított, a szakácsot, aki már felöntött a garatra, és úgy kicsípte magát, mint egy operett-

komikus, és a rózsaszín ruhás, felpántlikázott szobalányt; a szalagok falusi lakodalmas felcicomázott lóra emlékeztették Szamgint. De miközben észrevette mindezeket az apróságokat, nyájasan mosolygott, kezét dörzsölte, minduntalan levette és feltette szemüvegét, s beismerte, hogy szokatlanul viselkedik. Nevetséges vágyai támadtak, amelyek zavarba hozták: szerette volna vállon veregetni Mitrofanovot, rá akart zendíteni a „Krisztus feltámadt"-ra, nyájas vidám szavakat akart mondani Varvarának. Varvara tetőtől talpig fehér ruhát viselt, akár egy menyasszony, és szép volt, tűnődően csendes, ez szintén izgatta Szamgint. Ott állt a virágokkal feldíszített asztalnál, nézte a malac mosolygó pofácskáját a tálon, csavargatta kurta szakállát, és hallgatta, amint Mitrofanov a háta mögött meséli:

— Dolganov úr, az ismerősöm azt bizonygattá nekem, hogy Krisztus nem is élt, csupán kitalálás. Nos hát? Mit számít ez nekem? Ha kitalálás is, de mégis van, él! Él, Varvara Kirillovna, mindegyikünkben van belőle egy részecske, ez a lényeg! Mi rosszak vagyunk, galambocskám, de nem szörnyen rosszak...

— Üljünk le — ajánlotta Klim. Gyönyörködött a lakó élénkségében, figyelmesen vizsgálgatta, és úgy találta, hogy Mitrofanov egyszerre hasonlít a kerületi bíróság egyik iktatójára, a Muir és Merrilies áruház pénztárosára, a Prága vendéglő egyik maître d'hôteljára, az egyetem pedellusára, és még sok más, mindennapi emberre. Sokszor vasalt, fekete zakó volt rajta, fehér pikémellény, feszesre kikeményített inge gallérja kirojtosodott, és ollóval volt körülvágva. Nyakalta a „szíverősítőt", és így szónokolt:

— Mi valamennyien Krisztustól eredünk, és mindnyájunknak egy az utunk. Mind boldog és békés életet akarunk, amit Krisztus is akart, igen!

— Egy költő — kezdte Klim —, azaz hogy nem is költő, hanem Gyakon...

— Gyakon, igen! — hagyta rá vagy erősítette meg Mitrofanov. — Nos, kérem?

— Ezt mondta Krisztusnak:

Mi gyűlölve is szeretünk téged,
Mi gyűlölettel is szolgálunk néked.

— Hogyan lehetséges ez? — kérdezte Mitrofanov, száj̈a előtt tartva a vodkás poharat, mikor pedig Klim megismételte, letette a félig megüresedett poharat, elgondolkozott, pislogott, s összeráncolta a homlokát.

— Lehet, hogy igaz, de valahogy túl merész — állapította meg tűnődve Varvara.

— Gyakon, azt mondja? — kérdezte Mitrofanov. — Miféle korhely? Efféléket részeg fővel mondanak — magyarázta s kiitta a vodkát. — Elég, Varvara Kirillovna, ne töltsön többet, a fejembe száll.

És megint beszélni kezdett:

— A gyűlöletet nem ismerem el. Semmit, senkit nem szabad gyűlölni. Haragudni lehet, egy órára, kettőre, de gyűlölni, ugyan miért? Kit? Minden a természet törvénye szerint folyik. És felfelé halad. Apám bottal verte az anyámat, de én... én egyetlen nőre sem emeltem kezet... noha talán meg is kellett volna ütnöm.

— De hátha ez nem felfelé haladást jelent, hanem süllyedést? — hallatszott Varvara halk kérdése, Szamgin pedig tréfásan megkérdezte tőle:

— Azt akarod, hogy verjelek?

— Elképzelni is lehetetlen — kiáltott fel nevetve Mitrofanov, majd kétszer megbillentette a fejét, jobbra-balra s felállt: — Tudják, egy kissé, hogy is mondjam... berúgtam! Részegen pedig komisz vagyok!

Megint felnevetett, de már hangosan, és hasonló hangosan kijelentette:

— Részegen sírva fakadok, bizisten! Sírok, sírok, ördög tudja, miért sírok, becsületszavamra! Nos, köszönöm a vendéglátást és a kedves fogadtatást...

— Pompás ember — sóhajtott fel Varvara, amikor a lakó elment.

Már virradt; a szürke égbolton kékes gödrök derengtek, és az egyik mélyén csillag pislákolt.

— Ember az igazi emberek közül — mondta Klim, feleségéhez lépve. — Igen: az igazi emberek közül! De én is becsíptem egy kissé.

Átölelte Varvarát, felemelte a székről és megcsókolta, az asszony hozzásimult, de halkan kérte:

— Ne, ne nyúlj hozzám, kérlek.

Kiszabadulva Klim keze közül, kissé színpadias mozdulattal halántékához kapott.

— A fejed fáj?

— Nem, de... Milyen megfoghatatlan minden, Klim, drágám — suttogta lehunyt szemmel. — Milyen megfoghatatlanul gyönyörű... Olyan megrendítően gyönyörű volt, ugye? Azután ő... azután malacpecsenyét ettünk, és közben Krisztusról beszéltünk...

— Kislányom, mi van veled? — kérdezte nyájasan Szamgin, de már kissé bosszankodott.

— Ostobaság... jól tudom! De bántó, tudod. Hát nem bántó?

Kérdőn, panaszosan pillantott rá, és Klim érezte, hogy Varvara nyomban sírva fakad.

— Nagyon felizgattad magad, ez az egész.

— Igen, megyek és lefekszem — mondta az asszony, és gyorsan szobájába vonult. Kétszer kattant az ajtó zárja.

„Elfáradt. Nyűgösködik — állapította meg Klim, s örült, hogy Varvara elment, még mielőtt elronthatta volna az ő kedvét is. — Mintha fiatalodna, sokkal naivabb, mint régen."

Az asztalhoz lépett, felhajtott egy pohárka portóit, kinézett az ablakon. Az eget vizsgálgatta, a fehér csillagot, amely már alig látszott a kékségben, az utcalámpa fényét a kapu előtt. Szüntelenül emlékezetében csengett:

„Krisztus feltámadt halottaiból..."

Körülpillantott, és halkan dúdolni kezdte:

— „Halálával legyőzve a halált..."

— Vagy legyőzvén? — kérdezte fojtott hangon, komolyan valakitől, majd halkan, tenorban ismételte:

— „Halálával legyőzvén a halált."

Megint körülpillantott, hallgatózott: a házban és az utcán csend volt.

— Természetesen nevetséges, hogy énekelek. De nem vagyok józan, úgy ám! — magyarázta valakinek. — Azért énekelek, mert kissé berúgtam.

Szeretett volna hangosan, ünnepélyesen énekelni, ahogyan a templomban szokás. És várta, hogy kilépjen a szobájából Varvara, talpig fehérben, mint aki esküvőre készül.

— Nagyon ostoba dolog, de érthető! Mitrofanov, ha részeg, sír, én meg énekelek — mentegetőzött, és szégyenében erősen lehunyta a szemét, hogy visszatartsa könnyeit. Csukott szemmel kitapogatta a szék támláját, és óvatosan, nehogy zajt csapjon, leült. Most már nem kívánta, hogy kijöjjön Varvara, sőt félt tőle, mivel pillái alól mégis kicsordult a könny. Sietve letörülte, és ezt gondolta:

„Az én életemben valami... nincs rendjén."

A csillag már kihunyt, de a lámpa még halványan égett, bágyadtan megvilágította a szemközti ház ablakát, a muszlinfüggönyöket és a mögöttük rejtőző virágok árnyait.

Másnap, amikor visszaemlékezett lírai rohamára és saját élete miatti panaszkodására, leereszkedően elmosolyodott. Nem, az élete nem is volt rossz. Varvara buzgón olvasta a szimbolisták verseit, prózai írásait, és művészettörténeti könyvekkel bástyázta körül magát; Szamgin megértette, hogy készül a „szalon" úrnőjének szerepére, és oktatgatta:

— Lehetőleg mindent tudni kell, de jobb, ha az ember nem rajong semmiért. „Minden keletkezik és elmúlik, de a föld örökké megmarad." Ámbár a földre ez nem vonatkozik.

Varvara már ajánlotta, hogy szombatonként kisebb estélyeket rendezzenek.

Klim azonban megkérdezte:

— Bizonyos vagy benne, hogy minden szombaton feltétlenül idegeneket kívánsz látni magadnál? Nem, ez túl korai.

Varvara kis ideig határozatlanul ellenkezett. Szamgin élvezettel kötekedett, de kívánsága ellenére ismerőseik serege szakadatlanul, szinte önmagától növekedett. Egyre szaporod-

tak a fáradhatatlan vándorok, akiket kíváncsiság, hírszomj és érthetetlen izgalom űzött lakásról lakásra.

— Tudja már? Hallotta? Mi a véleménye? — faggatták egymást és Szamgint.

Arról beszéltek, hogy Oroszország rohamosan gazdagodik, Osztrovszkij kereskedő-társadalma jóformán kihalt, és már nem játszik szerepet Moszkvában, új gyárosréteg van keletkezőben, amely nem szegül szembe a kultúra, a művészet, a politika érdekeivel. Szamgin úgy vélte, hogy erről örömmel, elégedetten kellene beszélni, vagy végső sorban irigységgel — mások sikere miatt — e beszélgetésekből azonban csupán rosszindulat áradt. Viszont örömmel említették az egyetemisták forrongását, a munkások sztrájkjait, a falu elszegényedését, a hivatalnoki kar tehetségtelenségét. De Klimet mindez nem izgatta. Tökéletesen egyetértett Tatyána Goginával, aki a vita hevében egyszer ezt kiáltotta:

— Énszerintem pedig mi mindnyájan naplopók, henyék vagyunk... és a társadalmi nyugtalanság áldozatai. Hát ezek vagyunk!

— Ez igaz — mondta a lánynak Klim. — Ezek a zavaros agyú emberek nem tudják, mihez kezdjenek, és tulajdonképpen ők szítják az úgynevezett társadalmi nyugtalanságot az entellektüelek lakásainak falai között, Moszkva határain belül, ám ezen túl nyugodtan folyik az egyszerű emberek hétköznapi, munkás élete...

— Nahát, tudja, azt hiszem, maga is... — szakította félbe Tatyána, és kisvártatva kellemetlen, gúnyos mosollyal fejezte be: — Magáról sem tudni, kicsoda!

Ez a lány nem nagyon értett a gorombáskodáshoz, de mégis mindig és mindenkinek gorombaságokat vágott a fejéhez.

Eljött Mitrofanov, kényelmesen megivott öt-hat pohár teát, egykedvűen rágcsálta a kenyeret, kétszersültet, elfogyasztott mindent, ami megehető volt, és megnyugvást adott.

— Nos, talált már állást? — érdeklődött Varvara.

— Nem — válaszolta szomorúság és bosszúság nélkül a

vendég. — Itt nehéz állást találni. Sehová sem lehet bejutni. Zsong itt a nép, akár a méh, szereti a baksist, legyen akár tíz kopejka, csak adj! Rendkívül mohó fajta.

Csomóba gyűrt zsebkendőjével megtörülte nedves ajkát, és így bölcselkedett:

— És mire való a mohóság? Száz évig nem élünk, mindenkinek jut. Moszkva mohó. Nemhiába nem szereti Szibéria, a hoholok, meg a többiek. Viszont, tudja, a tatárokkal jól meg lehet férni. A tatár nyugodt ember, neki a Korán tiltja a mohóságot meg a sürgést-forgást. Egyszer azt bizonygatta nekem egy illető, professzorféle, hogy kár volt Dmitrij Donszkojnak meg a többinek lerázni a tatár igát, mivel a tatárok állítólag nagy hasznunkra lehettek volna: csendes, tiszta vérű és nem mohó fajta. Nagy Péter meg németeket, zsidókat hozott ránk, sőt állítólag még az egyik miniszter is zsidó volt, és ez a szemét népség mohóságával megrontotta Moszkvát.

Igen, Klim Szamgin élete nem is folyt rosszul, de váratlanul mégis kicsapott nyugodt medréből.

Charles Aumont hírhedt bálványtemplomában kezdődött. Aumont-nak ez volt a jelszava:

— Minten fővar-ros olyan kell lenni, mint Paris — és így folytatta: — Mikor az emper-r kisit vidam, akkor sak kisit emper-r, nins felkeszülve pour la vie.[18]

És hogy kiegészítse az oroszok életre nevelését, Moszkvában egy hatalmas, tüzes kemencefélét létesített, amelyben perzselte, égette a lomha oroszokat, a leggyönyörűbb és legparáznább nőket mutogatva nekik.

Aki belépett Aumont termébe, valóban úgy érezte, hogy egy vakítón, forrón ragyogó tüzes kemencébe került. A fényeket megsokszorozó rengeteg tükör és az olvadozó vastag aranyozás vörösen izzóvá festette a bálványtemplom falait. A helyiség még inkább tüzes kemencéhez hasonlított, ha valaki felülről, az erkélyről nézett le, a káprázó szem elé sír alakú, hosszúkás verem tárult, alján és két oldalán, a pá-

[18] *Az életre*

holyokban, lobogó tűzben csillogó tar férfikoponyák vöröslöttek, égtek és meztelen női hátak, vállak olvadoztak, mint a vaj, s tenyerek csattogtak a vakítóan megvilágított és még meztelenebb énekesnők felé. Jajongott, bömbölt a zene a dobogón, fülsiketítően énekeltek, görcsösen ropták a táncot a mindenfajta nációhoz tartozó nők.

Szamginék azért mentek el Aumont-hoz, hogy tanúi legyenek Alina Tyelepnyeva bemutatkozásának. Alina nemrég tért vissza külföldről, párizsi és bécsi fellépései során pazarló és féktelen asszonyi hírét olyan anekdotákkal gazdagította, melyek felháborodást keltettek az erény papjaiban és csőszeiben. Alina már európai utazásai előtt zajos „szívfaló" karriert futott be, vidéki bemutatkozásai, ahová az operett-társulattal utazott, két öngyilkossági kísérlettel és gazdag korhelyek duhaj tivornyáival végződtek. Vera Petrovna megírta Klimnek, hogy nem sokkal halála előtt Robinson otthagyta a „Vidékünk"-et, mivel összeveszett a szerkesztővel, aki nem volt hajlandó közölni „Bélpoklosok" című cikkét, „ezt az otromba írást, melyben ez a szánalmas, beteg ember Alinát siloámi keresztelőmedencének, gyógyító iszapnak és isten tudja, még minek nevezte".

Aumont-nál Tyelepnyeva a műsor végén lépett fel, egy igénytelen jelenetben. Felemelkedett a függöny, és egy színésznő gazdagon berendezett fürdőszobája tárult „egész Moszkva" szeme elé, középen, az embermagasságú háromszárnyú tükör előtt, háttal a közönségnek, ott állt Alina, köpenyszerűen bő pongyolában. Halkan dúdolt, haját igazgatta, úgy tett, mintha festené magát, majd ledobta válláról a köpenyt, s ott maradt a csipke habos felhőjében, és lassan, ábrándos mosollyal, néhányszor elsétált a rivalda előtt. A közönség némán vizsgálta a lornyetteken és látcsöveken keresztül, a terem csendjében szordínóban jajongtak a hegedűk, gordonkák, sírtak a klarinétok, fütyörészett a flóta, a tűzben lobogó termet betöltötte az érzéki és szándékosan vontatott Lanner-keringő, nem nyomva el az érzelgős francia dalocskát, amelyet Alina dudorászott.

Ez a nő kitűnően és meggyőzően tudta játszani, hogy ott-

hon van, és nem látja, nem érzi a nézőket. Úgy pillantott a terembe, mint ahogyan ürességbe, messzeségbe néznek, és ábrándos leányarca, szelíd, nagy szeme szinte szűziessé tette erkölcstelen öltözékét. Majd tapsolt egyet, mire megjelent két szobalány, egy piros ruhás barna hajú és egy kék ruhás vörös hajú, ügyesen ráadtak egy ruhát, majd egy másikkal, harmadikkal cserélték fel, és a földszinten, a páholyokból irigy suttogás, elragadtatott moraj szállt. A függöny lehullott, a közönség tartózkodón tapsolt, mivel mindenki tudta, hogy ez csak a bevezetés.

A műsor fénypontja akkor kezdődött, amikor felszökött a függöny, s fenségesen a rivaldához lejtett Alina Tyelepnyeva, hófehér, furcsán könnyű ruhában, mely nem titkolta testének egyetlen mozdulatát sem, övében és gesztenyebarna hajában piros rózsák pompáztak. Ringva, csípőjét riszálva, énekelni kezdett, s a csípős francia dalocskák egyes mondatait néhány fukar, kecses kézmozdulattal domborította ki. Amikor felemelte karját, bő ujja meglebbent, mint valami szárny, és furcsán borzongató volt az ellentmondás szárnyas fehér alakja, gyönyörű arcának pajzán, kihívó mosolya, nyájas szemének szelíd csillogása és a szemérmetlen szavak között, amelyeket oly naivul ejtett ki.

Arról énekelt, hogyan motozta meg egy vámhivatalnok.

— Assez! Finissez![19] — kérlelte mulatságos sikongással, bágyadt sóhajtással, és a vámhivatalnok láthatatlan keze merész érintésével szemben, a pajzán zene érzéki ritmusának ütemére, néhány tartózkodó kézmozdulattal és testének görcsös ringásával védekezett. Szamgin arra gondolt, hogy ha mozdulatai nem volnának ilyen tartózkodóak, nem látszanának ilyen szemérmetlennek.

Mialatt reszkető, vonagló s elernyedt teste szemlátomást engedett a láthatatlan kezek durva cirógatásának, arcán bágyadt, de kacér mosoly fénylett, szeme kihívóan és gúnyosan csillogott. Mesteri játékával elérte, hogy amikor abbahagyta az éneklést, a láthatatlanul gyötrő kezek száz meg

[19] *Elég! Fejezze be!*

száz valódi, eleven kézzé változtak, melyek szilajul tapsoltak, mohón nyúltak feléje, hogy levetkőztessék, agyonszorongassák. Alina összehúzott szemmel, nyelve hegyével ajkát nyalogatva, diadalmasan nézett az átforrósodott emberekre, és néhányszor biccentett feléjük.

— Igen, ez Párizs — jegyezte meg valaki elégedetten, és a szakértő hangján Szamginék háta mögött, sóhajtás kíséretében hangzott a válasz:

— Sikkes.

Szamgin nem tapsolt. Fel volt háborodva. A szünetben, amikor benyitott a mosdóba, a tükörből Turobojev arca és alakja verődött vissza. El akart menni, Turobojev azonban hátra sem fordulva, belemosolygott a tükörbe.

— Ez aztán a találkozás!

Haját kefélte, másik kezét pedig odanyújtotta Szamginnak, majd kecskeszakállát pödörgetve, hogylétéről érdeklődött. A kefét a tükörasztalra hajította, levert egy réz hamutartót, a kefe pedig egy sárgás arcú, kövér ember lába elé hullott. Amaz várakozó pillantással nézett Turobojevra, és mivel hiába várt, ezt dörmögte:

— Ilyen esetben bocsánatot szoktak kérni.

— Nem mindenki és nem mindig, amint látja — vágott vissza fesztelenül Turobojev, és gépies mosollyal vizsgálta Klimet.

— Hogy tetszik magának ez a lebuj?

Szamgin némán vállat vont, Turobojev pedig fitymálóan folytatta:

— Nem láttam még undorítóbb helyet, mint ez az... intézmény. Egyébként a közönség még visszataszítóbb. Szemlátomást válogatott népség jár ide, nem igaz? Viszontlátásra — megint kezet nyújtott Szamginnak, és foga közt szisszegte: — Tudja, hogy Ravachole-t meg lehet érteni, ugye?

E szavakkal felszította Szamgin gyűlöletét. Klim úgy érezte, mintha bensejében valami megpattant, szétrobbant volna, és maguktól ömlenének ki belőle a maró, száraz szavak:

— Bizonyára nem mondja ezt, ha valaki más is van itt.

— Miért ne? — kérdezte Turobojev, szemöldökét felvonva,

kaján mosolya eltűnt, arca pedig elsötétült: — Én mindig megengedem magamnak, hogy kimondjam azt, amit gondolok.

— Csak azt hiszi, hogy mindig — mormogta a tükörbe nézve Szamgin.

— Rossz kedve van? — érdeklődött Turobojev, és hanyag biccentéssel otthagyta, Szamgin pedig levette pápaszemét, remegő ujjaival megtörülte az üveget, és továbbra is maga előtt látta Turobojev sudár alakját, keskeny arcát és gunyorosan sajnálkozó pillantását: a divatos szabó fitymálja így a régimódian öltözött embert.

„Pimasz fráter — bizseregtek nyelvén a csípős szavak. — Disznó: eljött, hogy gyönyörködjön a nőben, akiből ő csinált kokottot. Az erénycsőszt játssza, koldus-irigységből a gazdagok iránt, mivel tönkrement."

Szitkozódás közben homályosan sejtette, hogy felháborodása túlzott, de érezte, hogy nőttön-nő benne és elkábítja, akár a széngáz. Most, Varvara mellett ülve, még egyre ezen a nemes úrfin gondolkozott, aki nem átallotta helyeselni egy anarchista tettét, és megmérgezte mai estéjét. Gondolkozott és közben kitartóan kereste Turobojevot a zsúfolt teremben.

A színpadon a szárnyas, fehér nőalak megint énekelt: vérforraló, csábító történetet mesélt, könnyű kacajt és suttogást keltve a nézőtéren. Varvara előredőlt, kinyújtotta nyakát. Szamgin rásandított és odasúgta:

— A nőknek tiltakozniuk kellene miatta.

— Miért? — kérdezte álmosan Varvara.

— Valósággal oktatja a romlottságot.

— No, akkor a férfiak sem jobbak — jegyezte meg változatlanul halkan és álmosan Varvara, majd felsóhajtott: — Micsoda alakja van, micsoda erő . . . lenyűgöző!

— Tehetségtelen.

— Hát a szépség nem tehetség?

Szamgin elhallgatott, attól tartott, hogy valami gorombaságot mond. Turobojevot nem találta meg a teremben, viszont úgy rémlett, hogy az egyik páholyban Ljutov jelleg-

zetes arca fintorog. E vizsgálódás fokozta Szamgin ingerültségét, mivel kénytelen volt beismerni, hogy Turobojevnak igaza van: ebben a „szentély"-ben valóban válogatott közönség gyűlt egybe: a férfiak legtöbbje kövér, kopasz volt, az asszonyok pedig jobbára idősebbek és többé-kevésbé feltűnően meztelenek. Vöröses vagy sárga bőrű meztelen hátak, vállak, karok, csillognak: a páholyok párkányain, a bonbonos dobozkák, virágcsokrok közepette keblek dagadoznak, és meztelenségükben volt valami a koldusok hencegéséből, akik azért fitogtatják nyomorúságukat, hogy szánalmat ébresszenek. A tükrök fantasztikusan megsokszorozták a fények forró csillogásában olvadozó zsíros hús tömegét, és a fényeket szintén számtalanszor verte vissza a tükrök fehér ragyogása.

A fehér ruhás, szárnyas nő cinikus dalocskákat énekelt, csábítón ringott, felébresztve, felgyújtva a férfiak érzékiségét. Az asszonyok is szemlátomást felizgultak, vállukat vonogatták: úgy tetszett, a vágy borzongása futott végig hátukon. Lehetetlen volt elképzelni, mit gondolnak, és egyáltalán gondolkoznak-e ezek az apák és anyák az egyetemistákról, akiket besorozás fenyeget, Oroszországról, ahol mindjobban szaporodnak a forradalmi érzelmű emberek, a hűbéres fejedelmek egy kései utóda pedig helyesli az anarchista bombáját.

Miközben Szamgin erről töprengett, egy percre erőt érzett magában arra, hogy felugorjon, és fenyegető szavakat rikoltson, sőt azt is elképzelte, amint tucatjával fordulnak majd feléje a hüledező, ijedt arcok. De nyomban ráeszmélt, hogy hangja bármilyen harsányan zengene, akkor is elveszne a közönség vad üvöltése, fülsiketítő tapsvihara közepette.

— Az ilyen őrjöngőket tűzifecskendővel kellene lelocsolni — állapította meg eléggé hangosan, Varvara állva dünnyögte:

— Úgy éljenzik, akár Jermolovát. Nézd, olyan, mint egy hattyú . . .

— Menjünk.

Az utcán sűrűn hullott a hó, elnyelte az embereket, a lovakat, a fehér pihék nyomban ellepik Varvara kucsmáját, vállát, megvakították Szamgint. Valaki erősen meglökte.

— Pardon... maga az?

Ljutov volt, kigombolt kabátban, tarkóra csúszott kucsmában, a falhoz szorította Szamgint, és az arcába suttogta:

— Lelőtték Bogolepov minisztert, az ám! — És hangosan folytatta: — Elmegyünk vacsorázni? Különszobát veszünk, elbeszélgetünk... Jegor!

Meglendítette karját, és a hóförgetegből szinte elővarázsolt egy lovat, amely kicsiny szánba volt fogva; megbökte Szamgint, és oda súgta:

— Karpov volt, egy pópa fia... Jegor, Tyesztovhoz! Varvara Kirillovna, maga a térdünkre ül.

Úgy sürgölődött, mintha el akarná rabolni Varvarát, Szamgin átölelte Ljutovot, hogy ki ne essen a szánból, meglepetésében egyetlen szót sem szólt. Amikor kijutottak a tömegből, a kocsis feszesen hátrafordította a fejét, és tompa hangon közölte:

— Vlagyimir Vasziljevics, egy rendőr mesélte, hogy az egyetemisták megöltek egy minisztert.

— No de ilyet! Melyiket? — kérdezte sebesen, ijedten Ljutov, és oldalba bökte Klimet.

— Hát az övéket, állítólag.

— Miért?

— Ki tudhatja?

— Hát te mit gondolsz?

— Forronganak. Az egyetemisták, az újoncok... mindig ők...

— No, hajts csak szaporán! Ó, az ördögök...

— Öreg volt? — kérdezte Varvara.

— Nem nagyon — felelte vidáman és hangosan Ljutov. A vendéglő különszobájában kezét dörzsölve kérdezte Varvarától: — Halleves kecsegéből? Halpástétommal? — És a szentkép arcú, öreg pincérhez fordult: — Megértetted, Makarij Petrov? És más egyebet is, ahogy dukál, szaporán, egykettő!

Alighogy a pincér elment, Ljutov rácsapott Klim vállára,

és fojtott hangon beszélni kezdett, fintorgott, tekintete ide-oda futkározott:

— Nos, kérem, a narodnyikok jól megtréfálták magukat, marxistákat, az ám! Ezután kérem, az ifjúság őket fogja követni, erről biztos lehet! A tett lényege nem az, hogy miniszter volt... holnap megtesznek valaki mást, akár bálványának a mordvin... a lényeg az, hogy az ifjúság azokat követi, akik nem sokat beszélnek, hanem cselekszenek, bizony kérem!

— Ha a forradalmi mozgalom megint a terror útjára lép — kezdte szigorúan Szamgin, Ljutov azonban félbeszakította.

— Már rálépett. Elindul rajta. Az egyenes a legrövidebb...

— Ne feledkezzen meg a varjakról...

— ... Amelyek egyenesen röpülnek, és pompásan élnek. Drága barátom! Küzdeni könnyebb, várni nehezebb.

— Túl hangosan beszél — figyelmeztette Varvara, miközben elgondolkozva vizsgálta magát a tükörben.

Szamgint meghökkentette a miniszter meggyilkolása, mert ez feltétlenül csak bonyolítja, kuszálja az életet. Még nem határozta el, hogyan kell erről az eseményről beszélnie Ljutovval, akinek természetellenes, szinte cinikus lelkendezése és különös, korholó beszédmodora egészen felbőszítette.

„Meglehet, hogy az ő pénzén csinálták..."

Nem tudta tovább türtőztetni magát.

— Úgy beszél, mintha ebből az ügyből személyes hasznot húzna... — mormogta.

Ljutov odaugrott hozzá, közben meglökte Varvarát, és bocsánatot sem kért, eltátotta a száját, de nyomban görcsösen cuppantott, s nyilván nem azokat a szavakat mondta, amelyeket szeretett volna.

— Én hű polgára vagyok hazámnak, és minden, ami itt történik...

A pincérek már hozták a tányérokat és előételeket a tálcákon, Ljutov félbeszakította beszédét, és Szamginra kacsintott:

— És a kocsis, mi? Úgy beszélt róla, mint valami . . . nyúlról! Parancsoljon, Varvara Kirillovna!

Kapkodva nyelte az ételt, vedelte a vodkát, és az egész vacsora alatt szinte állandóan szóval tartotta a társaságot. Szamgin még izgatottabb volt: bosszantotta ostoba kijelentése a haszonról. Varvara kelletlenül evett, és amikor Ljutov sivítozni kezdett, felvonta a vállát, mintha attól félne, hogy valaki a fejére üt. Klim úgy érezte, felesége még most is Aumont fényárban úszó helyiségében ül.

— Igen, kérem, veszítettek — ismételgette szinte kötekedve Ljutov.

— Én úgy vélem, hogy most, amikor a munkásmozgalom a tömegmegmozdulás jellegét ölti — kezdte Szamgin. Ljutov azonban ellökte a tányérját, és halkan, gyönyörűséggel felkiáltott:

— No nézd csak! Nahát! Hát hogyan?

Hirtelen gyöngyöző nevetésre fakadt, arca öreges ráncokba borult, egész testében reszketett, kezét dörzsölte és a ráncok hasadékaiban megbúvó szemének tekintete úgy csiklandozta Szamgint, akár a légy. E nevetés arra késztette Varvarát, hogy letegye a kést és a villát, mélyen lehajtotta fejét, és olyan sebesen törülte meg ajkát, mintha megégette volna valamilyen maró étellel, Szamginnak pedig eszébe jutott, hogy épp ilyen undorító és cinikus nevetéssel nevetett Ljutov a nyaralóban, a képzelt harcsa kifogása után.

— Minek örül ennyire? — kérdezte dühösen és egyúttal zavartan.

— Ó, drága barátom! — mondta Ljutov, fáradtan kifújta magát, és Varvarához fordult. — A munkásmozgalom, mondja ő, ugye? Maga mit gondol, Varvara Kirillovna, mire neki ez a munkásmozgalom?

— Engem nem érdekel a politika — válaszolta szárazon Varvara, és szájához emelte borospoharát.

Újabb nevetési rohamában Ljutov megint dülöngélni kezdett, Szamgin pedig úgy érezte, hogy ez a nevetés már botránnyal fenyeget, és van benne valami leleplező.

— Boldogulásunkra! — sivította Ljutov, s felemelte poharát, majd gúnyos vigasztalással folytatta: — Lám, a munkásmozgalom nagy reménységeket kelt az értelmiség bizonyos részében, amely azt akarja... nos, nem is tudom, mit akar! Itt van Zubatov úr, ő is értelmiségi, és nyíltan azt kívánja, hogy a munkások hajba kapjanak a tulajdonosokkal, de a cárt ne bántsák. Ez aztán a politika. Micsoda marxista! Az értelmiség leendő vezére...

Varvara ijedten és leplezetlen álmélkodással bámult rá: Ljutov hirtelen lerészegedett, ferde vágású szeme már nem futkosott ide-oda, egész teste rángatózott, a villa felé kapdosott, és nem tudta megfogni, Szamgin azonban nem hitt ebben a hirtelen részegségben: már nem először figyelte meg Ljutov szemfényvesztő ügyességét, ahogyan egy csapásra részeg lett, és egy csapásra kijózanodott. Azt is látta, hogy ennek a kereskedő-kabátos embernek csupán ferde vágású szeme hasonlít az egyetemista Ljutovhoz, meg beszédmódja is megváltozott: már nem használt egyházi szláv szavakat, nem kérkedett idézetekkel, mòszkvaiasan és népiesen beszélt.

Mindez valami ravasz játékot sejtetett.

— Bizony, kérem — magyarázta Ljutov —, megszólaltak a pisztolyok. Hallottak a jamburgi hármas öngyilkosságról? Egy egyetemista, egy főiskolás lány meg egy tiszt. Egy tiszt — ismételte nyomatékosan. — Ez szerintem már nem is szerelmi regény, hanem regényesség. Utánuk pedig egy egyetemista Szimferopolban szintén golyót röpített az agyába. Oroszország egyik végében is, a másikban is...

Halkabbra fogta hangját, s így folytatta:

— Egy bizonyos Posner vagy Posern nevű egyetemista pedig, idegen fajta, mint hallják, egyszerűen kikiáltott a vasúti kocsi ablakán: „Éljen a forradalom!" Katonának vitték, ő meg: no tessék! Hogyan kellene a mi zseniális államhatalmunknak átültetni ezt a kiáltást olyan nyelvre, amelyet meg is ért? Ostoba hatalom vagyok én, ezt kellene mondani önmagának, és...

Varvara felállt, Szamgin hálásan bólintott feléje:

— Valóban ideje, hogy . . .

— Őrült országban élünk — suttogta búcsúzóul Ljutov. — A legőrültebb országban.

Amint kiértek az utcára, Varvara undorral jegyezte meg:

— Uramisten, micsoda ember! Viszolygok tőle. Ez a szolgai bizalmaskodása meg a nevetése! Hogyan bírod? Miért nem hordod le alaposan?

Szavaiban Szamgin némi túlzást érzett, és nem válaszolt. Otthon Varvara megint Ljutovra terelte a szót:

— Nem értem, örül-e a miniszter meggyilkolásának vagy megijedt?

De szemlátomást nem volt nagyon fontos, hogy eldöntse ezt, mivel nyomban így folytatta:

— Azt mondják, temérdek pénzt költ Alinára.

— Lehetséges — dünnyögte Szamgin, aki saját gondolatainak súlya alatt roskadozott. Nagyon elégedett volt, amikor felesége ágyba bújt, és miután sóhajtva kijelentette: „Milyen gyönyörű ez az Alina!" — hallgatásba merült.

Szamgin a téren álló lámpához hasonlíthatta magát: az utcákból kisietnek, kiszaladnak az emberek, bejutnak fénykörébe, kiabálnak egy sort, majd miután felfedték gyarlóságukat, eltűnnek. Nem hoznak semmi újat, érdekeset, csupán felélesztik emlékezetében mindazt, amit már ismer, könyvekben olvasott, életből ellesett. A miniszter meggyilkolása azonban váratlan esemény volt, és megzavarta, természetesen elítélte a merényletet, de nem tudta elképzelni, hogyan fog beszélni róla.

Még a vendéglő felé menet eszébe jutott, hogy Ljubasa mintegy három héttel ezelőtt Pétervárra utazott, most pedig ágyában fekve, arra gondolt, hogy a lány, puszta jóságból, esetleg részes lehet a gyilkosságban. Az ilyen jó emberek mindenre kaphatók, egyáltalán titokzatos és aligha normális lények. Mindenesetre pedig gyengeakaratúak. Lám, Mitrofanov normális ember: nem jó és nem is rossz. Nagy kár, hogy valahová vidékre utazott, ahol állást kínáltak neki. Misa bácsi kórházban fekszik, börtönben szerzett régi reumáját gyógyítja. Ő és Ljubasa nemkívánatos lakók, fur-

csa, hogy Varvara nem érti ezt. Különben is furcsán vélekedik az emberekről.

Szomovával is hol így bánik, hol úgy: olykor szinte szerelmesen udvarol neki, segít varrni a börtönben raboskodók számára, buzgón gyűjti az adományokat a politikai Vöröskeresztnek, majd pedig váratlanul, gúnyosan ezt kérdi:

— Mondja, Ljubasa, maga egész életében az irgalmas nővér szerepét fogja játszani?

És utána szinte kerüli Ljubasát. Szamgint nem érdekelték sem barátságuk indítékai, sem nézeltérésük okai, mégis megkérdezte feleségétől:

— Mit tartasz Szomováról?

Varvara rögtön válaszolt, mintha már előzően meggondolta és eldöntötte volna:

— Igazi orosz, jószívű lány, olyan, aki boldogság nélkül is könnyen tud élni.

Más alkalommal pedig ezt mondta:

— Olykor úgy rémlik, hogyha tanulatlan volna, és nem foglalkozna társadalmi munkával, a jó szíve miatt esetleg elzüllene, sőt prostituálttá válna, és bizonyára megható dalocskákat faragna, mint például ez:

Szeretett engem édesanyám,
Mint szeme fényét, egyetlen lányát.
De egy sötét őszi éjszakán,
Megszökött kedvesével a lány.

Varvara elgondolkozva, komolyan beszélt, majd megkérdezte:

— Hiszen a prostituáltak faragnak efféle dalocskákat, mint ez, vagy a „Maruszja megmérgezte magát", ugye?

— Nem vagyok jártas ebben — felelt Szamgin.

Később megint eltűnődött a pétervári pisztolylövésről, mi volt ez: egy felbőszített ember egyéni tette, vagy pedig a narodnyikok valóban elhatározták, hogy „a szavakról a tettekre térnek át"? Azzal a gondolattal aludt el, hogy az erkölcsileg megengedhetetlen terrornak nem lehet gyakor-

lati jelentősége, amint ez húsz esztendővel ezelőtt már kiderült. És a miniszter meggyilkolása természetes felháborodással tölt el minden egészséges gondolkodású embert.

Reggel, amikor belépett principálisa dolgozószobájába, az ügyvéd élénk felkiáltással fogadta:

— Olvasta, öcsém? Bogolepovot lepuffantotta holmi suhanc. Lám, mire juttatott bennünket a kormány! A legtehetségtelenebb emberek. Akar kávét? Töltsön magának.

Szamgin elmélyedten kortyolgatta kávéját és hallgatott. Principálisa sosem beszélt vele politikáról. Szamgin tudta, hogy az ügyvéd nem szeret politizálni, és távol tartja magát liberális kollégáitól. Most azonban kijelentette:

— El kell ismerni, hogy ez a tett egészen természetes válasz az ifjúság heródesi lemészárlására. Az egyetemisták besorozása visszatérés I. Miklós korához . . .

A főnök hatalmas termetű férfi volt, túl az ötvenen, busa fejét sűrű, bozontos, acélszürke hajkorona keretezte, vastag szemöldöke és fitymálón vagy gúnyosan beharapott, nőiesen élénk színű ajka nagyon megszépítette simára borotvált hősszínész arcát. Pofacsontján bíborszín erecskék finom hálója sűrűsödött, alsó szemhéja kissé lecsüngött, felfedve kiismerhetetlen, dülledt halszemét. Leszegett fejjel járt-kelt mint a bika, ünnepélyesen hordozva jókora pocakját, bal keze szüntelenül az óraláncán csüngő csecsebecsékkel játszadozott, jobbja pedig megszokott mozdulattal emelkedett és süllyedt, széles tenyere úgy úszott, mint egy kisebb keszeg. Termetéhez képest karja hosszú volt, keze feje pedig csúnyán lapos. Szorgalmas ember hírében állt, de szívesen kirúgott a hámból a „Sztrelnyá"-ban vagy „Jar"-nál, minden évben Párizsba utazott, feleségétől már régen elvált, magányosan élt egy nagy, hideg lakásban, ahol még napfényes időben is poros félhomály terjengett. Különösen sűrű volt ez a szag a komor dolgozószobában, ahol a két szekrény mintegy ablakul szolgált a vaskos könyvek világába, a valódi ablakok pedig egy szűk udvarra néztek, melynek közepén szeszélyes alakú kápolna bújt meg a fák között. A principális szívesen idézett verseket, és sűrűn ismételgette Nad-

szon egyik sorát: „Nemzedékünk nem ismeri az ifjú éveket." Leginkább azonban Golenyiscsev-Kutuzov pesszimista líráját kedvelte. Nemrégiben közölte Szamginnal:

— Én, öcsém, magányos ember vagyok, aki már eljátszotta a maga játékát.

Ma pedig, szivarjával vezényelve, így magyarázott:

— Mi, a közélet tapasztalt munkásai...

És hangja is olyan cifrán csapongott, mint szivarjának füstje.

— A mi gyári kohónk még kicsiny befogadóképességű, és sokáig kell még várnunk, amíg proletárrá olvasztja át az orosz parasztot, és fogékonnyá teszi az országos fontosságú kérdések iránt... Teljesen természetes, hogy a maguk élni akarástól duzzadó nemzedéke a reakció elleni tevőleges rendszabályok módszere felé hajlik...

Sokáig beszélt, amíg csak a szivarja tartott; Szamginnak úgy rémlett, főnöke meg akarja győzni valamiről, de hogy miről — ezt nem lehetett megérteni.

Együtt hajtattak a bíróságra, ahol az ügyvédek és hivatalnokok valahogy túlságosan egyszerűen beszéltek a gyilkosságról, mint valami mindennapi bűntettről; csupán az vigasztalta, hogy majdnem mindnyájan ugyanarra a megállapításra jutottak: egy magánember személyes bosszúja. Az egyik ügyvéd pedig, vörös hajú, nagyszájú, lármás ember, aki a furcsa Magnyit névre hallgatott, és Szamgint egy angol rosszul sikerült karikatúrájára emlékeztette, hangosan és arcátlanul ropogtatta a szavakat:

— Mivel egyéni kirohanás, semmi értelme sincs.

Néhány nap múlva Szamgin meggyőződött róla, hogy Moszkvában nincsenek egészséges gondolkodású emberek, mivel nem találkozott olyanokkal, akik felháborodtak a miniszter meggyilkolása miatt. Az egyetemisták diadalmas arccal sétáltak az utcán. Csupán Preiss körében fogadták aggodalommal az eseményt; Zmijev annyira felhevült, hogy még a keze is remegett.

— Ez a szúrás csak felbőszíti a scsedrini „disznót"! — kiáltozta.

Redozubov felé kiabált, aki a sarokban ült, és mint mindig, térdére támaszkodva alulról felfelé nézett, szemöldökét és ajkát mozgatta, krákogott, Berengyejev szintén rárontott, s felemelte egy ujját, mintha át akarná fúrni vele Redozubov homlokát:

— Megmondatott: „Akik fegyvert fognak . . ."

— De ugyancsak ő mondta: nem béke, hanem kard — válaszolta fenyegetőn Redozubov.

— Kétségbeesés szülte cselekedet nem járhat üdvös következményekkel — magyarázta Taraszov.

Még a mindig higgadt Preiss is olyan hangon beszélt vele, amelyből világosan hallható volt, hogy egy vademberhez szól:

— Hát maga még most sem érti, hogy a terror olyasmi, mint az idült kór kuruzslása házi szerekkel? Vezetőkre van szükségünk, kulturált emberekre, nem pedig falusi kuruzslókra . . .

Redozubov megköszörülte a torkát, és komoran megszólalt:

— A jövő vezetőit közkatonának sorozzák be, érti maga, mit jelent ez? Azt jelenti, hogy forradalmasítják a hadsereget. Azt jelenti, hogy a kormány anarchia felé vezeti az országot. Maga ezt akarja?

Szamgin itt már mindent ismert, csak ezt nem: a terrort éppen az az ember vette védelmébe, aki valamikor azt hirdette, hogy a rossznak nem szabad erőszakkal ellenállni. Meglehet, hogy itt egészséges gondolkodású emberek nyilvánítják véleményüket, Szamgin azonban úgy érezte, hogy ő valamiben túlnőtt rajtuk, ők csak keseregnek a szavak között, egy helyben topognak, és távol vannak az élettől, amely egyre nyugtalanabb lesz.

Megjött Ljubasa, elgyötörten, meghűlve. Lázas volt, szeme vörös. Kohögött, tüsszögött, rekedten, de elragadtatással mesélt a Kazanyi Szűzanya székesegyháza előtt lezajlott tüntetésről; elmondta, hogyan verték a rendőrök és a kozákok a tüntetőket meg a nézőket.

— Képzeljétek: mikor ez a részeg csürhe felrontott a

templom lépcsőjére, senki sem moccant, egy lélek sem. Küzdöttek, és hogyan! Kedveseim — kiáltott fel és meglendítette karját —, micsoda embereket láttam! Láttam Sztruvét, Tugan-Baranovszkijt, Mihajlovszkijt, Jakubovicsot...

Változatlan elragadtatással újságolta, hogy a pétervári egyetemen csoport alakult ezzel a jelszóval: „Az egyetem a tudományé, le a politikával."

— Ennek is örülsz? — kérdezte gúnyorosan Szamgin.

— Képzeld: nem keserít el — válaszolt szinte csodálkozva Ljubasa. — Tudod, valahogy érthetőbbé válik minden: ki, hová, miért.

A Bogolepovra vonatkozó kérdésre így felelt Klimnek:

— Ó, igen... Azt mondják, Karpovicsot nem végzik ki, hanem kényszermunkára küldik. Én Pszkovban voltam azon a napon, amikor elkövette, mire pedig visszatértem Pétervárra, már nem beszéltek róla. Ó, Klim, hogy élnek ott, Pétervárott!

Elragadtatása elapadt, amikor az ismerősökre terelte a szót.

— Ligyija vallástörténetet tanul, de hogy minek, fogalmam sincs róla. Úgy él, mint valami apáca, egyedül jár az operába, hangversenyre.

Hallgatott egy sort, gondolkozott, majd szomorúan folytatta:

— Mindig rejtélyes volt, most pedig végképp érthetetlen. Mindig mellébeszél, sosem arról, ami érdekes. Rajong egy költőnőért, aki angyalnak öltözött, szárnyakat ragasztott a ruhájára, és így szavalt a közönség előtt: „Azt akarom, ami nincs a világon." Makarov is rajong, de valahogy másképp, és folyton vitatkozik Lidával, de miről? Rejtély. Kiderült, Makarovnak botránya volt: asszisztált a professzorának, s az valami kétértelmű megjegyzést tett a páciensnőre. Makarov a műtét után gorombaságokat vágott a professzor fejéhez, és nem volt hajlandó tovább együtt dolgozni vele.

— Micsoda lovag — prüszkölt gúnyosan Varvara.

— Zavaros alak — állapította meg Klim és megkérdezte: — Van köztük valami, Makarov és Ligyija között?

— Ó, dehogy! — vágta rá Ljubasa. — Hogy is volna! Hiszen olyan... bölcsek. De volt egy esküvő: Premirova unokahúga (Lida náluk lakik) férjhez ment egy kegyszerkereskedőhöz. Furcsa frigy, valósággal Schopenhauer elképzelése szerint: a menyasszony hatalmas termetű, igazi szépséges Walkür; a vőlegény pedig kicsi, kopasz, sárga, szakálla akár a Varavkáé, szeme mint egy szenté, de olyan kis vasgyúró. Túl van a negyvenen.

— Tudod, hogy Marina és Kutuzov szerették egymást? — kérdezte mosolyogva Szamgin.

— Ugyan! — kiáltotta álmélkodva Ljubasa, de amikor Klim bólintott, elnyújtott hangon állapította meg: — Micsoda liba!

Felháborodása mulattatta Szamginékat.

— Nem értem, min nevettek? — háborgott Ljubasa. — Férjhez menni egy kegyszerkereskedőhöz... Ugyan már! — mondta, látva, hogy Szamginék tovább nevetnek.

Belefáradt a mesélésbe, és szobájába vonult. Varvara cigarettára gyújtott, kis ideig lehunyt szemmel ült, aztán sóhajtva mondta:

— Milyen egyszerűen csinál mindent.

Szamgin felkelt, és fel-alá járkált. Turobojev szavai jutottak eszébe:

— Az orosz egyetemeken nem tanulnak, hanem a felelőtlen tettek poéziséért rajonganak — mormogta.

— A mi szakácsunk azt erősítgeti, hogy az egyetemisták közül egyesek éhségből lázonganak, a többi pedig puszta együttérzésből — mondta mosolyogva Varvara. — „Ha én miniszter volnék, mondja, mindenkit kincstári kosztra fognék, gazdagot, szegényt egyformán: akinek teli a hasa, annak nincs oka lázongani." És bámulatos bizonyítékkal hozakodott elő: a koldusok jóllakottak, hát nem lázonganak.

— Alkoholista — emlékeztette Szamgin, és tovább járkált, Varvara pedig igen halkan megjegyezte:

— Tudod, van valami... ijesztő ebben: íme egy ember, aki leélt hetven esztendőt, sokat látott, és minden vad gondolatokká, ostoba közmondásokká olvadt össze benne...

— A közmondások nem ostobák — nyilatkoztatta ki Szamgin. — A nép jellegzetes tulajdonsága az aforizmákban való gondolkodás — folytatta és megsértődött, mert felesége nem figyelt rá.

— Ki nem állhatja az egyetemistákat ez a szakács. Azt bizonygatta nekem, hogy Szibériába kell őket száműzni, nem pedig besorozni. „Megzavarják a katonák fejét, magyarázta. Ne higgyetek Istenben, ne tiszteljétek a cári családot. Zúg a fejük, és azt hiszik: ész van benne."

Varvara kioltotta félig szívott cigarettáját, felállt, karon fogta férjét, és melléje szegődött.

— Én nem szeretek közmondásokban gondolkozni. Nem szeretek. Hallgasd meg egyszer, hogyan beszélget a szakács Mitrofanovval.

— Igen — válaszolta bizonytalanul Klim.

— Drága Klim — mondta hozzásimulva Varvara —, nem gondolod, hogy az élet kezd nagyon... furcsa lenni?

— Azt gondolom: ideje, hogy lefeküdjünk — mondta Klim. — Holnap rengeteg munkám van...

Szamgin már nem először tapasztalta és hárította el feleségének ezt a kívánságát, hogy filozófiai beszélgetésbe elegyedjen vele. Nem is sejtette, milyen témáról akar Varvara szólni, de majdnem bizonyos volt benne, hogy ez a beszélgetés semmi jóval nem kecsegteti.

— Az életről és egyébről majd máskor beszélgetünk — ígérte. Észrevette, hogy Varvara elszomorodik, megsimogatta a vállát és hozzátette: — Az életről, barátom, friss fejjel kell beszélni, nem pedig Ljubasa hírei után. Figyelted: úgy beszél Sztruvéról meg a többiekről, mint a hivő isten kegyeltjeiről?

— Igen — mondta mosolyogva Varvara, de kinézett a holdfényben fürdő ablakon.

Vagy három héttel később Szamgin postakocsin ült, amelyet a tavaszi vizektől mosott úton gépies poroszkálással vont a két borzas, vöröses ló, mint valami felhúzható játékszerek. Gyér őszi vetés mellett haladtak, a terméketlen tveri talajt fehérre mosdatott kavics borította.

– Gomborka pusztítja a gabonát errefelé, vinné el a sátán – mondta a kocsis, s megsuhogtatta ostorát a mező felé. – Káros növény, sárga a virágja – magyarázta s válla fölött utasára pillantott.

„Úgy beszél velem, mint valami külföldivel" – állapította meg Szamgin.

Vasárnap volt, a földeken sehol egy lélek, csupán itt-ott sétáltak komolyan a sárga csőrű varjak, a szántók között a láthatatlan ösvényeken apró emberek haladtak dülöngélve, különböző irányban, és szintén madárhoz hasonlítottak. A szakadozott felhőtakaró borította égből bizonytalanul ki-kikandikált a nap, árnyak rongyfoszlányai csüngtek a cserjék csupasz gallyain, az égerfák szürke ágain, végigkúsztak a nedves földön. Szamgint elbágyasztotta a táj csüggeteg egyhangúsága, szunyókálva, ernyedten zötyögött a bricskán; gondolatai is kirázódtak, csupán egy komor mese ötlött agyába minduntalan: egy ember, miután hiába igyekszik meglelni az élet értelmét, hazatér, otthon azonban még gonoszabb értelmetlenség fogadja. Szamgin kicsiny bőröndje szintén zötykölődött, lábát verdeste, de lusta volt, hogy megigazítsa.

Vékony törzsű, ólomszín égerfák ligetébe kanyarodtak, mocsár és rothadó lomb savanykás szagának felhőjébe; a bricska alatt megroppant valami, a kocsi hátrazuhant, oldalt dőlt, s kipenderítette Szamgint. A lovak nyomban megtorpantak. Szamgin könyökével és vállával ütődött a földnek, talpra ugrott és dühösen kiáltotta:

– Azt a nemjóját...

A kocsis, nyiszlett arcú, gyér szürke szakállas, középkorú paraszt, sietség nélkül lemászott a bakról. A bricska fara alá pillantott, és mosolyogva megállapította:

– Kettétört a tengely, megette a fene, én ártatlan vagyok benne, nagyságos uram: nem bírta a vas.

Eddig éppolyan néma és csüggeteg volt, mint körös-körül minden, most pedig egyszerre megélénkült, megigazította elnyűtt sapkáját, szorosabbra húzta övét, és megnyugtatón kijelentette:

— Sebaj! Taraszovka nincs messzebb másfél mérföldnél, és az ottani kovács azon nyomban eligazítja a mi dolgunkat. Gyalogocskán elér oda az úr. Hohó, bogárkáim — biztatta vidáman lovait, míg hátráltatta őket.

A bak alól fejszét húzott elő, három csapással kivágott egy égerfát, és miközben ágaitól tisztogatta, folytatta:

— Az ottani kovács, Vaszilij Mikityics, olyan mester, amilyennek Moszkvában nincs párja, bámulatos eszű ember...

— Akkor hát mit csináljak, menjek?

— Isten vezérelje. Én majd utolérem. — És noha a lovak mozdulatlanul álltak, akár a bronzszobor, így biztatta őket: — Nyughassatok már, madárkáim!

Szamgin felvett egy ágat a földről, és megindult a fák között ravaszul kanyargó úton, árnyékból fénybe, majd megint árnyékba. Ment és arra gondolt, hogy nem szükséges tizennégy évig tanulni gimnáziumban meg egyetemen ahhoz, hogy az ember hepehupás utakon, pocsék lovakkal, kényelmetlen bricskán utazzon, félvad kocsissal a bakon. Mint felöltője zsebében a réz ötkopejkások, úgy csengtek fejében a szavak lépéseinek ütemére:

E szegény települések,
E sivár, kopár természet...

Vajon az előkelő Grigorovicsban, a kártyás Nyekraszovban, Zlatovratszkijban és a többiekben valóban élt valami különös érzés, amelyet a nép iránti szeretetnek véltek?

A liget ritkult, az úttól a szántó felé hátrált, a völgybe ereszkedett, messze, a dombon egy szétterjesztett szárnyú malom bukkant fel, mintha el akarná állni az utat. Szamgin megállt, a lovakat várta, a nyirkos szél rohamaiban meglebbenő ágak zizegését hallgatta, s a zizegésbe egy pacsirta éneke vegyült. Mikor a kocsi odaért, Klim észrevette, hogy a mocskos kerék bőröndje tetején hever.

— Tán árt a ládának? — kérdezte a kocsis, amikor Szamgin ráförmedt; a bak alá rakta a kereket s kijelentette: — Mindjárt ott leszünk.

De alighogy kiértek a ligetből a völgyhídhoz, megragadta a lovak kötőfékjét, és hirtelen visszafordította őket.

— Úgy is van: lázonganak! Ej, az ördögök...

Halkan tanácsolta:

— Kerülje, nagyságos úr, amerre sűrű a nép, különben ki tudja, hogy fogadják. Törvénytelen dolgot mívelnek, tanú nem kívánatos.

Klim riadt faggatására szép lassan elmesélte, hogy a taraszovkai parasztoknak már rég nincs gabonájuk, s a gyerekeket, öregeket koldulni küldték.

— Egy karéjért, bizony! Nincs gabonájuk... sem enni, sem vetni. A magtárban meg ott a gabona. Kértek ugyan vetőmagot, de hiába, megtagadták. Így hát elhatározták, hogy önkényesen szereznek, egyszóval lázadással. Már szerdán nyélbe akarták ütni, de megjött a zemsztvofőnök, és rájuk ijesztett. Azonfelül hétköznap nem gyűlik össze annyi nép, ma meg vasárnap van.

Amíg mesélt, Szamgin körülnézelődött, és észrevette, hogy a muzsikok, asszonyok, gyermekek sűrű tömegben vonulnak a községen át a faluvégi magtár felé, nem nagy lármával, hanem morajló zúgással; az élen egy kis termetű, széles vállú paraszt haladt, vastag kötélcsomóval a vállán.

— Ez Kubaszov, a kályhás, ő az első mindenben. Kovácsok, kályhások, ácsok, mohó népség mind, akár a gyári munkások, fütyülnek a törvényre — mondta a kocsis, és felsóhajtott, mintha sajnálná a törvényt. — Ez az eset feltartja a nagyságos urat — tette hozzá, egyik lábáról a másikra állva, és nyeszlett arcán komor gond jelent meg, egész ábrázata elernyedt, alácsüngött löttyedt nyakára...

Vagy másfél száz szazseny volt még a faluig, amely a csipkés bozóttal szegélyezett, keskeny folyócska két partján húzódott. Szamgin jól látta az ottani eseményeket, de nem értette. Úgy rémlett, hogy a tömeg ünnepélyesen hömpölyög, akár a körmenetben, sőt a tarka csomó még sűrűbb, mint a szentképek és zászlók körül szokott lenni. A szél lomhán sodorta a morajt Szamgin felé, már egyes hangokat is meg-

különböztethetett, és az erős zúgásba élesen belehasított egy harsány kiáltás:

— Jermakov! Testvérek, Jermakov elpártol tőlünk.

A sövénykerítésen át az utcára rontott egy vörös inges ember, öv nélkül, mezítláb, térdig felgyűrt nadrágban, a tömeg elé rohant, és hadonászva, szenvedőn felsivított:

— Ha Jermakov elpártol, akkor én is!

A kályhás visszakézből rácserdített a kötélcsomóval, a kis ember félreugrott, befutott egy udvarba, és onnan szállt hisztérikus kiáltozása:

— Elpártolok... Nem szaba-ad!

— Hozzátok elő Jermakovot — mondta a kályhás olyan jól hallhatóan, mintha valahol Szamgin közelében lett volna.

— Mit akarnak csinálni? — kérdezte Klim. A kocsis az ostornyéllel fülére tolta sapkáját, borzas hajában kotorászott és felsóhajtott:

— Bizony, mit is csináljanak? Fel akarják nyitni a magtárat, de kulcsuk nincs hozzá. A kulcs ebben az esetben felesleges jószág is — folytatta s tenyerével beárnyékolta szemét, úgy nézelődött a falu felé. — A kulccsal csak egy ember bánhat, itt viszont az egész közösség keze munkájára van szükség. Még a kölykökére is. Csak nem ítélnek el gyermekeket? — kérdezte és kérdőn, mosolyogva pillantott Klim arcába. Szamgin nem válaszolt, nézte, amint két paraszt karonfogva vezet egy térden alul érő hosszú vászoninget viselő, nagy szakállú alakot, a szakállas ember, a földbe kapaszkodva, olykor kitépte magát, és mondott valamit, erre vallott szakálla mozgása, hangját azonban elfojtotta a vörös inges férfi diadalmas sivítozása, aki ugrándozva csépelte öklével a másik nyakát és ordított:

— Elpártolsz, te hitvány féreg, mi?

— No nézd csak, hogy nekivadult — állapította meg a kocsis elragadtatással, miközben a bricska hágcsójára telepedett, és nekifogott, hogy lehúzza a csizmáját. — Helyesen teszi! Az ilyen dologban mindenkinek részt kell venni, egy szívvel, egy lélekkel.

Lehúzta csizmáját, kibontotta a kapcáját, erős izzadságszag rontotta meg a levegőt. Szamgin félrehúzódott, a kocsis pedig figyelmeztette:

— Ne nagyon mutassa magát az úr. Akit vezetnek, az Jermakov, aki odébb akart állni; méhese van és halászik. Szektás, memnonita, ez a szekta tiltja a katonáskodást.

A szektást a kályháshoz vezették, a tömeg elhallgatott, és a kályhás hangja tisztán csengett:

— No mi az, Jermakov? Folyton Krisztust hajtogatod, magad pedig ellensége vagy a népnek? Meglásd: letaszítunk a szakadékba, gazfickó!

Lármás, pulykavörös kis muzsik loholt végig csillogó, cingár lába száraival a tömeg mellett, mint valami légy, taszigált mindenkit, csépelte a gyerkőcöket és üvöltött:

— Rendbe, testvérek!

A tömeg alaktalan halomból ékbe rendeződött, hegye a magtár falára támaszkodott, a csúcsán pedig úgy forgolódott a pulykavörös kis muzsik, mintha be akarna furakodni az ajtón. A kályhás arccal a megnyúlt sereg felé fordult, a fejekre hajította a hosszú kötelet, és öklével hadonászva, rájuk ordított:

— Aztán mind húzzátok, az anyátok...

A kis muzsik is fenyegetőzött, és eszelősen sivította:

— Rajta! Különben kitörik a kezetek!

Az emberek és az asszonyok keresztet vetettek, s felsorakoztak a kötél mentén, egy vonalba rendeződtek, az utca felé hátráltak. Ez a harang felhúzását juttatta eszébe Szamginnak: az emberek épp olyan áhítatos hallgatásba merültek, mint akkor, a magtár lakatjához erősített kötél húrként megfeszült. A kályhás is keresztet vetett, és elrikoltotta magát:

— Harmadik számolásra: húzzad!

— Hé, megfogta mindenki?

— E-egy!

— Vigyázzatok, nehogy Jermakov...

— Hová mész, kutya?

— Három!

A hosszú emberkígyó megtántorodott, a kötél remegve szökött el a faltól, lehullott, vas csörrent.

— No, hála neked, istenem — mondta a kocsis, felhúzva csizmáját, és mosolyogva hunyorított Szamginra: — Mi, uram, nem láttunk ebből semmit, igaz? A magtár nyitva, de hogyan, erről nem tudunk. Nyitva áll: bizonyára kölcsönt adnak, nem?

Nekifogott, hogy felrakja a szerszámokat, és vidám hangon folytatta:

— A lakat természetesen le van tépve, de ki a bűnös? A pásztoron meg néhány öregemberen, vénasszonyon kívül, aki a kemence padkáján várja a halált, bűnös az egész közösség, apraja-nagyja. Egy egész falut, asszonyostul, gyerekestül, csak nem kergetnek börtönbe, uram? Hát itt van a kutya elásva: lázongani lázongtak, bűnös azonban nincsen! No, mehetünk már...

A pihent lovak fürgén nekiindultak, a kereket helyettesítő rúd karcolta a földet, a kocsis kurjongatva irányította állatait.

— Gyia, madárkáim, fürjecskéim!

Szamgin oldalt lépkedett. Komoran figyelte, hogyan futkároznak a faluban az emberek zsákokkal a karjukon, s kiáltoznak egymásra, a nagy szakállú szektás Jermakov pedig oszlopként áll az utca közepén. Amikor beértek a faluba, a kocsis lekapta süvegét és felordított:

— Hé, Vaszilij Mitrics!...

Nyomban csendesség támadt. Az emberek megrettentek, megdermedtek egy pillanatra, nézték a lovakat és Szamgint. Aztán óvatosan oda szállingóztak.

— Hát kiadták a kölcsönt? — kérdezte vidáman a kocsis, és a pulykavörös kis muzsik már előtte ugrándozott, és sebesen érdeklődött:

— Kit hoztál? Hová viszed?

Ketten léptek Szamgin elé, a tagbaszakadt, kőarcú kályhás és egy cigányképű, fekete ember. A kályhás olyan súlyos, taszító pillantással nézett rá, hogy Szamgin önkéntelenül is hátrált, és felszállt a bricskába. A kocsis és a fekete ember

megfogta a lovak zabláját, valahová elvezették az állatokat, a kis muzsik pedig odaugrott Szamginhoz, felgyűrve szakadt inge ujját, és úgy forgott, mint a búgócsiga, amely már kissé belefáradt a pörgésbe.

— Hová igyekszik? Mi járatban? — érdeklődött ijedten, a kályhás vállon ragadta, és odébbpenderítette, mint valami kölyköt, amikor pedig a kis paraszt elterült a földön, odaszólt neki:

— Eredj innét, Ivan!

Úgy mondta ki e három szót, mintha nagy erőfeszítésébe került volna. Arcát himlő szántotta végig, ezért is volt olyan érdes, akár a kő, kitépett szemöldöke alatt komoran csillogott kékes szeme. Szélesen szétterpesztett lábbal, terebélyes hasát kidüllesztve állt, hüvelykujját övébe dugta, némán mozgatta állkapcsát, és vastag szálú, ritka szakálla kellemetlenül rezgett. Szamgin érezte, ez az ember nem tudja, mit tegyen vele, és lehetetlen volt eltalálni, mit csinál a következő pillanatban. Vagy egy tucat paraszt sereglett össze, valamennyi zord, mogorva.

— Maga a sztaroszta? — kérdezte Szamgin, és arra gondolt, hogy legközelebb revolvert hoz magával.

— A sztarosztát letartóztatták — közölte az egyik paraszt, a kályhás rápillantott, kiköpött a lába elé, és így szólt:

— Mit hazudozol! A sztarosztánk megbetegedett. A városban fekszik.

Egy arra menő terhes asszony meglóbálta a zsákját és rámordult.

— Örülnek a szerencsének a bugrisok... Csak fejezzék be minél hamarább.

— Magának meg minek kell a sztaroszta? — kérdezte a kályhás. — Az igazolványát én is megnézhetem. Ismerem a betűt. Meghagyták: minden idegennek, átutazónak meg kell nézni az igazolványát — folytatta, miközben nyilván egész másra gondolt. — A zemsztvótól jön az úr?

— Ügyvéd vagyok.

— Ügyvéd — ismételte a kályhás, s a muzsikokra pillantott, az egyik ezt dörmögte:

— Egyszóval: ide is, oda is.

— Hát aztán. Rántottát nem kér? — kérdezte a kályhás, a parasztokra kacsintva, és majdnem vidáman hozzátette: — Az urak okvetlenül rántottát esznek.

Kihúzott zsebéből egy bőr dohányzacskót, megmerítette benne pipáját, és ujjával tömködte a dohányt. Szamgin idegességében hirtelen megkérdezte:

— Mit akarnak tőlem?

— Mi? — csodálkozott a kályhás. — Hát mit akarhatnánk? Mi otthon vagyunk. Betért hozzánk egy idegen, szükségből, hát nézzük.

Arcát összeráncolva, rágyújtott a pipára, majd közelebb lépett Szamginhoz, és nyersen rászólt:

— Menjen innét!

— Hová?

— Oda — és pipájával bal felé bökött, a füzek csoportjára, ahonnan fújtató sóhajtozása, kalapács csengése és rekedt hang hallatszott:

— Fújd, fújd...

A kovácspad alján ott ült a kocsis, lábát lóbálva mesélt a kovácsnak. A kályhás odament hozzá, és kiadta a parancsot:

— Gyere ide, Koszarjov.

Félrevonta, vagy öt lépésre, váltottak néhány szót, majd a kovács megkérdezte:

— Nem hazudsz? Vess keresztet. — És megfenyegette: — Vigyázz ám!

A kovács bőszen nekifeküdt a munkának, ok nélkül futkározott az üllő és az izzó kemence között, mint valami nyavalyatörős, és heves mozdulataiból szilajság áradt.

— Fújd, üsd, rakd a szenet — kiáltozott rekedten, a sarokban forgolódva. A fújtatónál egy bizonytalan korú, borzas asszony hajladozott, mintha istenhez fohászkodna, arcvonásait eltakarta a korom.

— Szaporán, Vaszja, ne tartsd fel az urat — mondta a kályhás, és otthagyta a kovácsműhelyt.

— Ég a kezében a munka, ugye? — kérdezte Szamginhoz

lépve Koszarjov. — Most ugyan tüdőbaj rágja, de azelőtt még szaporábban járt a keze! Az asszony, a nővére, hülyén született.

Szüntelen fecsegett, ingéből előhúzott egy karéj rozskenyeret, ráfújt, megsimogatta a héját, majd gyönyörködve eldugta.

— Megfigyelhető, nagyságos úr, hogy a bolondok egyre szaporodnak. Errefelé mindegyik faluban akad kettő-három féleszű. Egyesek azt mondják: a nyomorúság miatt, mások viszont a sok bolondot szerencsés előjelnek tartják.

— Hé, Koszarjov, segíts! — rikoltotta a kovács.

A szél seregestül hajtotta a tavaszi fellegeket, melyek mulatságosan göndörödtek a nap körül, akár a tizennyolcadik századbeli nagyurak parókái. Az utcán tolvajként osontak az emberek és asszonyok, zsákkal a vállukon, nyüzsögtek a gyerekek, mint a dobozból kidobott sakkfigurák. Szamgin mellett elhaladt egy kopasz vénember, kecskeszakálla ádámcsutkájára lógott, és megjegyezte:

— Sürög az ördögfajzat...

Szamgin otthagyta a kovácsműhelyt, és arról faggatta önmagát: fél-e a parasztoktól, vagy sem. Talán nem is félt, de védtelennek és megalázottnak érezte magát a kályhás leplezetlen gyűlöletével szemben.

„Természetesen azért viselkednek így, mivel tanú vagyok, láttam, amint feltörték a zárat, és kifosztották a magtárat."

Lomhán keresgélt agyában: a büntetőtörvénykönyv melyik cikkelye sújtja a „közösségi" bűntettet? A cikkelyt nem találta meg, de nem is volt kedve ezen törni a fejét, más gondolatok kerítették hatalmába:

„A kályhás persze ugyanolyan született anarchista, akár a rakodómunkás meg a kozák..."

— Kész — közölte örömmel Koszarjov, és buzgón dicsérni kezdte a kovácsot: — Erősebb a tengely, mint az új, ez aztán a mester!

A mester pedig megcsörgette tenyerében a pénzt, és mérgesen tanácsolta Szamginnak:

— Megtoldhatná még egy üveg pálinkára valóval! Nosza, hajts, Koszarjov!

A lovak fürgén nekiiramodtak, és az utca elcsendesedett. Az emberek, asszonyok ferde pillantással fogadták és kísérték a bricskát, némán, kelletlenül bólintottak Koszarjovnak, aki ostorát lengetve, vidáman kiáltozta az ismerősök nevét, noszogatta lovait.

— Gyí, madárkáim!

Mikor azonban kiértek a falu végére, hátrafordult utasához és kijelentette:

— Szemét népség!

Ez olyan váratlan volt, hogy Szamgin csak kis szünet után kérdezte meg:

— Miért?

— Hát hogyne — felelte sértődötten Koszarjov. — Miféle rend ez: gabonát lopni? Nem, uram, én nem védem az erőszakoskodást. Persze: enni kell, meg a vetésnek is itt az ideje. No de hát a hatóság is tud ám egyet-mást, vagy nem?

Fenyegetőn suhintott ostorával a messzeségbe, az est kéklő félhomályába, és lelkesülten folytatta:

— Ha jelentést tesz erről a rablásról, hát a főkolompos a kályhás. Azután a vörös inges, Miska Vavilov, no meg maga a kovács. A Moszejev fivérek... Fel kellene írni a neveket, hogy megjegyezze az úr, nem gondolja?

— Hagyd abba — szólt rá szigorúan Szamgin. — Semmi közöm hozzá.

Haragudott, de nem talált kellően nyomatékos szavakat, hogy lehordja a kocsist.

— Nem szégyelled magad? Árulkodsz a saját fajtádra?

— Hisz én nem vagyok idevalósi...

— Mindegy. Nem szép dolog.

— Hogy is volna szép — helyeselt a kocsis. — Hát ez talán élet?

— Csodálkozom — folytatta Szamgin, a kocsis azonban félbeszakította:

— Hogy is ne csodálkozna az úr! Én magam is megszeppentem, amint megláttam, mit művelnek.

— Elég! — kiáltotta Szamgin.

— Ahogy parancsolja — mondta sóhajtva Koszarjov; szilárdabban elhelyezkedett a bakon, megsuhogtatta ostorát a lovak fara fölött, és panaszosan tódította: — Láthatta az úr, hogy én nem vagyok részes benne. Hej, milyen vadak! — kiáltotta, majd egy percnyi hallgatás után közölte: — Eső lesz az éjjel — és mint valami teknősbéka, válla közé húzta a fejét.

„A nép — dohogott felháborodva Szamgin. — Lázadók" — gondolta gúnyosan, de kelletlenül, és csupán szavakban öltöttek eszébe a gondolatok. A hirtelen fellobbant felháborodás, gúny pedig éppoly gyorsan tovatűnt, akár a villám cikázása az égbolton. Keleten súlyosan emelkedtek felfelé a kék fellegek, árnyékot borítottak az út szürke csíkjára, és amikor a lovak néhány magányos fa mellett haladtak el, úgy rémlett, a csupasz ágakról sötét por hull. A hideg este kéklő szomorúsága, panaszos, lírai kedélyre hangolta Szamgint. Sajnálta önmagát, mivel akarata ellenére kénytelen volt látni és hallani valami kellemetlen és érthetetlen dolgot. Minek neki ezek a földek, ezek a parasztok, és egyáltalán mindez, ami véget nem érő, meddő töprengést ébreszt, amelyben oly könnyen elvész benső szabadságának érzékelése, és az a tudat, hogy joga van saját törvényei szerint élni, elsikkad az egyéniség, eredetiség érzése; és az ember szinte idegen gondolatok árnyékával gondolkozik? Miért köteles okosnak lenni, mindent tudni, mindenről beszélni, valóságos eolhárfának lenni — ugyan ki számára?

De ráébredt, hogy éppen az idegen gondolatok vezették ellentmondásra, nyomban eszébe idézte: az a törekvése, hogy a középpontban legyen, nagy embernek mutassa magát — teljesen természetes törekvés, amelynek híján az élet elveszítené értelmét.

„Idegen akarat eszközének képzeltem magam" — gondolta.

A lovak a kis állomás épülete elé kanyarodtak, Koszarjov megkapta a borravalót, és sebesen elhajtott valahová a sötétbe, a szinte nesztelenül szemergő esőbe; tíz perc múlva Szamgin egy üres másodosztályú fülkében vetköződött, s

kinézett az ablakon, amely mögött, a nyirkos sötétben haragos fények villogtak, egy-egy percre megvilágítva a fák fekete csomóit, és a fakunyhók tetőit, melyek óriási koporsófedélre hasonlítottak.

Elsuhant egy gyár fala, tucatnyi vörös ablak vicsorgott, mint megannyi fog, és úgy rémlett, hogy a vonat kattogásán is átzúg csattogó zajuk.

Szamgin lefeküdt, a fáradtságtól azonban nem jött álom a szemére; a második állomáson nagy zajjal egy jól megtermett férfi hatolt be, a kalauzzal meggyújtatta a lámpát, ránézett Szamginra és felkiáltott:

— Nahát, maga az? Hová? Honnan? Nem ismer meg? Ippolit Sztratonov vagyok.

Vetköződött, az egész fülke rázkódott belé, s úgy ráförmedt Klimre, mintha hajba akarna kapni vele:

— Hallotta? Egy féleszű rálőtt Pobedonoszcevra, az utcáról, be az ablakon, az ördög vinné! Mit szól hozzá, mi?

Kapatos volt, s mikor lehajolt, hogy a cipőjét lehúzza, majdnem felöklelte Szamgint, aki felkelt és a sarokba húzódott, az ajtóhoz.

— Félműveltek, isten háta mögöttiek — dörmögte Sztratonov.

Egyetemista kabátja, amelyben tiszthez hasonlított, szinte akadályozta a növésben; most „civil ruhában" minden irányban szokatlanul megnagyobbodott, még jobban megnyúlt, válla és csípője szélesebb lett, nagybajuszos arca kikerekedett, még a szeme és a szája is mintha megnövekedett volna.

Terjedelmével, hangjával, díjbirkózószerű, esetlen mozdulataival nyomasztó hatást tett Szamginra; alig lehetett elhinni, hogy ez az ember valamikor egyetemista volt.

— Egyszer már elrontották a játékot az ostobák — mondta s kinyitotta bőrszegélyű útikosara zárját. — Ha nincs ez az átkozott március elseje, kezünkben tartanánk Európát...

Keserűség nélkül beszélt, mint aki haragja ellenére is jól tudja, hogyan kell jóvátenni a más hibáit, és hajlandó nyomban hozzá is fogni. Csíkos zsokéujjast viselt, képtelen

színű, bő nadrágot; a kosárból zacskókat halászott elő, és bozontos fejét leszegve, megkínálta Szamgint.

— Nosza, harapjunk egyet alvás előtt. Nem tudok enélkül aludni, megszoktam. Tudja, négy napot és éjszakát töltöttem egy kereskedőnével: özvegy és túl van a harmincon, képzelheti, mit jelent ez! Még éjszaka is, a szerelem édes fáradalmai között, olykor felkeltem, és haraptam néhány falatot. „Bocsáss meg, ma chère . . .”[20]

Szamgin éhes volt, és úgy találta, jobb enni, mint beszélgetni ezzel az italos emberrel. Sztratonov egy fekete palackból erős illatú folyadékot töltött egy ezüstpohárkába.

— Hajtsa csak fel. Pompás nedű.

Klim leöntötte a torkán, és fuldokolni kezdett, eltátotta száját, s dühösen felhördült.

— Ugye, micsoda méreg? A hölgyikémnek van egy vén kulcsárja, olyan Mengyelejev-féle, tudja! . . . Vegyen a libából . . .

Az eső hirtelen elállt, és nem verte többé az ablakot, az égre aranyos labdaként gördült fel a hold, az állomások és gyárak fényei megszelídültek, elhalványodtak, az ablak üvegjét mintha higanycseppek permetezték volna be. A földön úgy siklottak a falvak faházai, mint bárkák a folyón.

— Twaint[21] szereti? Hát Jerome-ot? Igen, senki sem tud oly egészséges nevetésre fakasztani, mint ők ketten — társalgott buzgón falatozva Sztratonov. Majd a szalvétába törülte kezét, és csüggedten felsóhajtott:

— Önekik Twain, minekünk pedig: Csehov. Nemrég ajánlották nekem: olvassam el a „Prisibejev altiszt”-et, nagyon mulatságos. Elolvastam: hát egyáltalán nem mulatságos, hanem nagyon szomorú. És nem lehet megérteni, miként vélekedik a szerző arról az emberről, akiből gúnyt űznek, mert szereti a rendet! Nosza, igyunk még egyet.

Sztratonov rettenthetetlenül itta a mérgező nedűt, mintha limonádé volna. Majd tovább beszélt, miközben a kosárba rakosgatta a maradékot.

[20] *Kedvesem.*
[21] *Mark Twain.*

— Oroszországban általában, a szocialisták kivételével, semmi nevetséges nincs. A mi humorunk ostoba: egy lengyelecske vagy zsidócska az utcáról bepuffant a Szent Szinódus főügyészének ablakán, és kész. Bizonyára ócska volt a pisztoly.

Néhány perc múlva elterült az ülésen, és hallgatásba merült, mellén a takaró hullámszerűen emelkedett és süllyedt, akár a föld az ablakon kívül. Az ablak hol koronájuknál, hol tövüknél szelte el a fákat, s ágaikkal integetve suhantak tova. Szamgin elnézte Sztratonov kissé pisze, erős orrát, kivillanó fogait, és elképzelte Taraszovka faluban, a parasztok tömegével szemben. Pórul járt volna a kályhás, ha ezzel a nagyságos úrral akad össze...

Beképzeltnek, együgyűnek tartotta Sztratonovot, most azonban hirtelen kedve támadt, hogy kiváló tulajdonságokkal ékesítse fel, és hamarosan felruházta Varavka energiájával, Kozlov nemzeti érzésével és Mitrofanov optimizmusával: így igen határozott jellemű egyént kapott.

„Talán épp ilyen emberekre van szüksége Oroszországnak."

Eszébe jutottak Mitrofanov megnyugtató szavai, amelyeket az egyetemista forrongásokról mondott.

— Nem tesz semmit. Csupán a bőr viszket, de a bensőnk egészséges. Nézze például a hajdinakását: főzés közben forr, a könnyű szemek a felszínre emelkednek, és ízletes, ropogós kéreg keletkezik. Így van? De mégsem a kéreggel lakunk jól, hanem a kásával...

Félálomban Szamgin így gondolkozott:

„Igen, Oroszországnak egészséges emberekre, optimistákra van szüksége, nem pedig »epések«-re, ahogy Herzen mondta. Scsedrin és Uszpenszkij ártott legtöbbet értelmiségünk jellemének."

Reggel azonban Sztratonov kiábrándította Klimet; ő ébredt elsőnek, szöszmötölésével felzavarta, kávéval kínálta.

— Termoszom van, mindjárt hozza a kalauz a poharakat — magyarázta s gyönyörködve húzta fel új világosszürke nadrágját. Klim megkérdezte:

— Azt hiszem, már nem jár Preisshez, ugye?

— Olykor benézek hozzá — felelte kelletlenül Sztratonov. — De tudja, unalmas. És magunk közt szólva, „boldog az az ember, aki nem jár hitlenek tanácsán", így van ez! Másra pedig nem vagyok hajlandó. Az ember vagy útjába áll a bűnösnek, hogy elzárja az útját, vagy pedig velük tart. Úgy ám. Preiss okos fiú — folytatta, orrát ráncolva —, okos és képzett ember, a nyáj azonban, melyet legeltet, egytől egyig szócséplő, üres fejű népség.

Gondosan megtörülte a szalvétával a poharakat, és nagy lelkesedéssel magyarázta:

— A történelem, drága barátom, a következő feladatot tűzte elénk: kijutni a Csendes-óceán partjára, előbb Mandzsúrián keresztül, majd, bizonyára, a Perzsa-öbölnél. Igen, igen, ne mosolyogjon. Ez is, az is szükséges, éppúgy, mint az, hogy kijáratot nyissunk a Fekete-tengerből. És sietni kell vele, mert...

A kocsi erősen megrázkódott. Sztratonov a térdére locscsantotta a kávét, világosszürke nadrágjára, felfortyant, és cifrán elkáromkodta magát.

— Micsoda botrány — sóhajtotta letörten, miközben zsebkendőjével megpróbálta letörülni a barnás foltokat nadrágjáról. A pohárból a köpőcsészébe öntötte a kávét, a termoszt pedig visszadugta a kosárba, megfeledkezve arról, hogy kávéval kínálta Szamgint.

— És a forradalom? — kérdezte Klim.

Sztratonov lehúzta nadrágját, és közben így dünnyögött:

— No, miféle forradalom is ez! Kölykök pufogtatnak.

— Kölykök vagy nem kölykök, mégis két pártot szerveztek, a maga nézeteit vallók pedig...

Sztratonov kifordította nadrágját, és gondosan összehajtotta. A polcról levette súlyos bőröndjét, majd felfújta arcát, és dühösen pillantva Szamginra, kinyújtotta tenyerét, s erősen ráfújt:

— Íme a maga pártja. Por!

Másik nadrágot húzott elő bőröndjéből, és szemügyre vette.

— Oroszország a világpolitika útjára lépett, maga meg a pisztolyokat emlegeti. Nevetséges... — dörmögte.

Szamgin hallgatott. Ezzel az ostoba gesztusával és a nadrágja miatti elkeseredésével Sztratonov nagyot esett a szemében. Kiszállás előtt félvállról búcsúzott tőle, a konflisban pedig megvetéssel gondolta:

„Ökör. Hülye. Mit érsz te a harcban azok ellen, akik céljaik érdekében hajlandók szabadságukat, életüket áldozni?"

Ez a túlságosan is határozott gondolat megzavarta Szamgint, az effajta gondolatok váratlan felbukkanása tiltakozásra késztette.

„Természetesen, egyáltalán nem kívánom az ilyen ökrök győzelmét" — gondolta és elhatározta, hogy kitörli emlékezetéből ezt a kellemetlen találkozást. Mint ahogyan megpróbált kitörülni sok mindent, aminek nem talált kényelmes helyet élményei között.

Látta, hogy a „társadalmi mozgalom" növekszik; az emberek szinte díszszemlére készülve várták, hogy az érces hang hamarosan a Vörös térre szólítja őket, a hős Minyin és Pozsarszkij bronz szoborcsoportjához, és a Vesztőhelyről fenyegetőn felhívja őket, hogy valljanak színt. Egyre hevesebb lett a vita, mind gyakrabban vetődött fel a kérdés:

„Hogyan vélekedik?"

Guszarov leborotválta kurta szakállát, de meghagyta mérges, fekete bajuszát, és így örményhez hasonlított. Kikeményített ingét levetette, és magas nyakú posztózubbonyt, térdig érő csizmát húzott, s kalapját ellenzős sapkával cserélte fel; feltűnő jelenség lett. Már nem hirdette a két párt összeolvadásának szükségességét, a szociáldemokratákat „ősz"-eknek, a szociálforradalmárokat pedig „szürkék"-nek nevezte,[22] ötletére nagyon büszke volt, és így magyarázott:

— Az őszeknek a cselekvés propagandájához kell nyúlniuk, a gyárakban szükséges a terror, verni kell a tulajdonosokat, igazgatókat, művezetőket. Ha az őszek belátják ezt, akkor a szürkéknek befellegzett.

[22] *Szójáték; ősz: szedoj, szürke: szerij. Célzás a két párt elnevezésére: eszdek, ill. eszer.*

— Fecsegő — vélekedett róla Ljubasa. — Azt állítja, széles körű kapcsolatai vannak a munkásokkal, de nem használja fel őket. Manapság sokan hencegnek a munkások kapcsolataival, ez azonban nagyon is hasonlít a vadászhistóriákhoz. Zubatov úrnak viszont volna oka hencegésre...

Ljubasa egyre gondterheltebbé, nyersebbé vált, megfogyott, ingerülten hebegett, nem fejezte be mondatait, egy ízben pedig, Varvara jelenlétében, csodálkozva, dühösen kiáltotta oda Szamginnak:

— Becsületszavamra, Klim, te egyre butább leszel! Olyan zavarosan beszélsz, hogy egyetlen szavadat sem értem.

— Megvan az a rossz szokásod, hogy mindent csak túlságosan leegyszerűsítve tudsz megérteni — vágott vissza rögtönözve Klim.

Ljubasa sűrűn kapott hosszú levelet Kutuzovtól; Szamgin „apostoli levelek"-nek nevezte őket. Szomova mindannyiszor szinte úszott a boldogságban, mindenki megértette, hogy ezek a vékony levélpapirosok, az apró gyöngybetűkkel sűrűn telerótt lapocskák: a legnagyobb kincs és öröm ennek a lánynak az életében. Szamgin azonban alig tudta elhinni, hogy Kutuzov lomha keze ilyen apró, hegyes betűkből álló sorokat vethet papírra.

„Súlyosan beteg a világ, és teljesen világos, hogy a liberálisok humanizmusának émelygős orvossága nem segít rajta — írta Kutuzov. — Sebészeti beavatkozásra van szükség, fel kell hasítani a megérett keléseket, ki kell vágni a rothadó daganatokat."

— Igaza van — helyeselt Alekszej Gogin; hunyorított s kisujja körmével vakargatta szemöldökét. — Múltkor is olyan jól írta... hogy is van? A szögről meg a zsákról...

Ljubasa leplezetlen büszkeséggel idézte emlékezetből:

— „Bármilyen furfangosan varrták is egybe a narodnyikok a szép szavak zsákjait, az osztályérdek szöge feltétlenül kibújik belőlük."

— Jó feje van Sztyepannak — dicsérte Gogin, húga azonban fejcsóválva jelentette ki:

— Nem vagyok híve az ilyenfajta embereknek. Azok, aki-

ket rögtön teljesen meg lehet érteni, nem érdekesek. Az emberben lehetőleg minden meglegyen, plusz még valami.

Megszokták, hogy nem méltatják figyelemre Tatyána szeszélyes csapongásait, csupán Ljubasa kötődött vele olykor:

— Ezt a dekadensektől loptad, Tányecska.

Tatyána vitatkozott:

— A dekadensek is forradalmárok.

Szamgin végighallgatta a különböző véleményeket, majd kiválasztotta az alkalmas pillanatot és megszólalt:

— Szükségünk van olyan emberekre, mint Kutuzov, akik bezárkóznak egy eszmébe, még ha az kissé torzul korlátok közé szorítja is őket, olyanokra, akiket elvakít a hitük...

— Mire való ez? — kérdezte Tatyána, s bizalmatlanul pillantott rá.

— Arra, hogy megszabadítson bennünket mindenféle felesleges embertől, a szavak romantikájának kedvelőitől, a rengeteg tévtan és hóbort iránti hajlamuktól, a szellemi züllléstől...

Kidolgozott egy hangsúlyozás nélküli beszédmodort, úgy beszélt, mintha valami komoly könyvből idézne, és meggyőződése volt, hogy ez a módszer tekintélyt ad szavainak, s jól leplezi kétértelműségüket. Az okfejtésektől azonban tartózkodott, előnyben részesítette a „tények"-et. Ő is felolvasta bátyja mindig csüggedt hangú leveleit.

„Itt még most is úgy élnek, mint Gogol idejében; úgy rémlik, a lakosok kilencvenöt százalékban »holt lelkek«, és olyan félelmetesen holtak, hogy az ember nem is kívánja megelevenedve látni őket." „A gimnáziumban bevezették a katonai ismeretek oktatását, a helybeli garnizon tisztjei tanítják, képzeld: sok gimnazista őszintén lelkesedik e kártékony játékért. Nemrég az egyik tisztet rajtacsípték, amint nyilvánosházba vitte a fiúkat."

Ivan Dronov levélben arra kérte Szamgint, hogy szerezzen számára munkát a moszkvai újságoknál. Szamgin levelezni kezdett vele, és Dronov is új tényekkel gazdagította:

„Egy Szibériából visszatért egyetemista ostoba szeánszokat rendezett gimnazista lányokkal: eloltotta a lámpát a szobában, a mosdóból egy rézlavórba csöpögtette a vizet, s a sötétben hulló cseppek egyenletes ütemére erotikus és misztikus verseket szavalt a lányzóknak. Ezzel hisztériába kergette a csitriket, és nemrég kiderült, hogy az egyik, tizennégy éves létére, viselős."

Az effajta adatokban Ivan Dronov úgy dúslakodott, mint sün a tüskékben; közölte, melyik hallgató adott be kérvényt, hogy visszavegyék az egyetemre, ki és miért dorbézol; tudott minden rosszat és hitványat, amit az emberek műveltek és „életismeret"-ével szívesen gazdagította Szamgint. Vendégeinek Klim beszámolt útiélményeiről, és elégedetten látta, hogy elbeszélései szomorú hallgatásra késztetik valamennyiüket. Ez volt az ő kisded bosszúja az embereken, amiért nem olyanok, amilyennek látni szerette volna őket. Már régebben elővigyázatosan bejelentette: jól tudja, hogy tényei kissé egyhangúan komorak, de hát korrajzot készül írni „Két korszak határán" címmel.

— Ki akarom mutatni a mindenféle „pillérek" és „tradíciók" bomlási folyamatát a forrongások korának hajnalán — jelentette ki a tudós szociológus hidegvérű hangján.

Általában azonban elégedett volt helyével az emberek között, már megszokta, hogy egy bizonyos atmoszférában forgolódjon, beleélte magát, és — úgy rémlett — jól kiismert mindenféle „érvrendszert", és meggyőződött róla, hogy nem találkozik az életben még egy Borisz Varavkával, aki megalázó szerepre kényszeríti.

Varvara észrevétlenül egyre jobban kiterjesztette ismeretségi körét: olthatatlan szomjat árult el az „új" emberek iránt. Fiatalemberek és lányok forgolódtak körülötte, akik vagy közömbösek voltak a „politika", az „elvek", a „tradíciók" iránt, vagy pedig mindenről az aggastyánok iróniájával és szkepticizmusával beszéltek. Szamgin emlékezetében felidézték Szerafima Nyehajeva rég elfeledett beszédeit a szerelemről, a halálról, a világmindenségről, Verlaine-ről, Ibsen színművei-

ről, felfedezték Edgar Poe-t és Dosztojevszkijt, rajongtak Hamsun „Pán"-jáért, azt a jogukat hangoztatták, hogy szabadon engedelmeskedhetnek bármely vágy hívó szavának, minden érzékszerv szeszélyes játékának. Szamgin nem fosztotta meg magát attól a gyönyörűségtől, hogy óvatosan hangsúlyozva ellentmondásaik összeegyeztethetetlenségét, egymásra ne uszítsa az individualistákat és a szocialistákat.

Látta, hogy Varvara különösen kitünteti Nyifont Kumovot, ennek a hórihorgas fiatalembernek a feje a tarkó felé csúnyán megnyúlt, nagy orrú, keskeny arcát sötét szakáll és bajusz pihéje borította. Langaléta, ösztövér alakja messziről mulatságosan pökhendinek hatott: nevetségesen ég felé emelte az arcát, közelről azonban érthetővé vált, hogy csupán azért „hordja fenn az orrát", mivel széles tarkója nyilván természetellenesen súlyos. Kumov szerény volt, és szégyenlős, tompa basszus hangon beszélt, kissé selypített, még a kurta mondatokat is székéről felemelkedve, állva ejtette ki, mint valami iskolás fiú. Sötét arcát szürke szempár világította meg, amely olyan szelíd és kerek volt, mint egy madáré.

Egy ufai marhakereskedő fia volt, gimnáziumba járt, de mielőtt a hetedik osztályba került volna, letartóztatták, ült néhány hónapig, közben apja meghalt. Kumov egy ideig Ufában élt, rendőri felügyelet alatt, majd mostohája elmarta a házból, és ekkor nyakába vette az országot: megfordult az Urálban, a Kaukázusban, élt a duhobor szekta között, Kanadába szándékozott kivándorolni velük, Kréta szigetén azonban megbetegedett, és visszaküldték Odesszába. Délről gyalogszerrel jutott el Moszkvába, itt vert tanyát s elhatározta:

„Tanulok valamit."

Szamginnak megtetszett valami ebben a csendes emberben, s írnoki állást ajánlott fel neki. Kumov naponta sercegtette tollát az illemhely melletti kicsiny kamrában, esténként pedig titokzatosan és halkan mesélt.

— Különbséget kell tenni: van szellem! — Vékony erőtlen kezét feje elé emelte. — És van lélek. — Keze lágyan térdére

ereszkedett. — Emlékezzenek csak Krisztusra. „A te kezeidbe teszem le az én lelkemet", nem pedig a szellememet. Utána pedig: „A Lelket meg ne oltsátok." A szellemet nem csábítja el a gyakorlati értelem, a lelket azonban igen. És valamennyi szektásunkat, ahogyan én látom, nem a szellem táplálja, hanem a lélek. A duhoborok szintén bezárták a szellemet a lélekbe. A nép általában nem a szellemmel él, helytelenül vélekednek így róla. A nép a lélek, az értelem, a gyakorlat ereje, a legkegyetlenebb erő, s a földi érdekeket szolgálja. A szellem táplálja az értelmiséget, ezért tartják élhetetlennek. Kubanyban a szombatosok ezt éneklik: „Sion városát felkeressük, hogy meggyógyulna ott a lelkünk", jómaguk pedig gazdagok, kapzsiak. Ugyanígy a duhoborok: állítólag a szellemért, a szabadságukért harcolnak, és mégis odamennek, ahol jobb a soruk. Az értelmiség pedig oda megy, ahol roszszabb, nehezebb.

Szamgin mosolyogva hallgatta, és nem találta szükségesnek, hogy ellentmondjon. Már megpróbálta, és ráeszmélt, hogy hiába: Kumov végighallgatta érvelését, és megint a magáét hajtogatta, mint aki rendíthetetlenül hiszi, hogy az ő igazsága az egyetlen. Nem haragudott, nem sértődött meg, néha pedig annyira megmámorosodott a tulajdon szavaitól, hogy szinte görcsös remegéssel és teljesen érthetetlenül beszélt; az ablakra mutatott, kissé felemelkedett s rémülethez hasonló elragadtatással magyarázta:

— A test. A hús. Lélek öntetett beléje, ám nem szellem. Ismerik a bogumilok tanítását? Isten adta a formát, a sátán a lelket. Szörnyen igaz! Hát ezért nincs a népben szellem. A szellemet a választottak alakítják ki.

— Nos, hogy tetszik neked ez a filozófia? — kérdezte feleségétől Szamgin; csodálkozott és mulatott ugyanis azon, hogy Varvara milyen figyelmesen hallgatja Kumovot.

— Nagyszerű fiú — válaszolta kitérően Varvara. — Olyan naiv.

Néha betoppant Gyiomidov, látogatásai bizonyos visszatérő törvényszerűség szerint ismétlődtek, mintha lassan haladt volna egy terebélyes kör mentén, és egyik kerületi pont-

jában akadt Szamginék lakására. Úgy viselkedett, mintha nagy szívességet tenne a háziaknak azzal, hogy eljött.

— Nos, hogyan éldegél? — érdeklődött leereszkedőn. — Még most is azon iparkodik, hogy mindenkit egy sarokba tereljen?

Gúnyos sajnálkozással mosolygott. Fontoskodó és öntelt vonás jelent meg rajta, lassan lépkedett, kidüllesztett mellel, mint egy katona; ismét vállig megnövesztette a haját, mely már csak a végén bodorodott, arcáról és álláról pedig súlyosan és egyenesen csüngött alá a szőrzet, akár a háziszőttes fonalai. Üres szemében némi büszkeség sűrűsödött, és már nem volt olyan átlátszó, mint ezelőtt.

A mindentudó Ljubasa elmesélte, hogy Gyiomidovnak sok tanítványa van: kiskereskedők, segédek, mesterlegények, akad köztük sok asszony és lány, varrónő, szakácsnő, és igehirdetését a rendőrség jóindulatúan szemléli. Ljubasa szinte bősz haraggal bánt Gyiomidovval, az pedig lenéző mosolygással viszonozta.

— A maga könyveit olvassam? — kérdezte. — Túl apró a betűjük énnekem.

De ritkán mondott ellent a lánynak, inkább csak áthatóan az arcába pillantott, és csoszogni kezdett, mintha szét akarna dörzsölni valamit a padlón.

Amikor jelenlétében Alekszej Gogin egyszer kijelentette Kumovnak, hogy az értelmiség előtt két út áll: a tőke engedelmes szolgálása, vagy teljes összeolvadás a munkásosztállyal, Gyiomidov hangosan és élesen megjegyezte:

— Ez tévelygés: az ember előtt csupán egyetlen út áll... önmagától istenhez, a többi nem út, hanem útvesztő.

Varvara barátai zajosan lelkesedtek Gyiomidov bölcsességéért. Szamginnak pedig úgy rémlett, van valami rokonság a hajdani kellékes és Kumov között, és egymásra uszította őket. De tévedett: Kumov nem szállt vitába, csendesen kifejtette elméletét a lélek és a szellem összeegyeztethetetlenségéről, majd némán és türelmesen hallgatta végig Gyiomidov dühös fortyogását.

— Nem igaz, puszta kitalálás! Semmiféle szellem nincs,

csak lelkek. „Lelkem, én lelkem, hová sietsz? Közeledik a vég." Hát ezt kell megérteni: elközelgett az emberi lét nyomorúságának vége. És kár hajbókolni az értelmiség előtt, fiatalember: lám, ők pártokba tömörítik az embereket, új hadsereget kovácsolnak.

Gyiomidov bősz haraggal távozott, nem búcsúzott el senkitől, Ljubasa pedig, aki szintén nagyon dühös volt, megkérdezte Kumovot: miért nem válaszolt Gyiomidovnak.

— Én az effajtákkal képtelen vagyok vitatkozni — válaszolta bűnbánóan Kumov, felállt, majd leült, gondolkozott, és mosolyogva megint felkelt: — Nem tudok az ilyenekkel beszélni. Ezek, tudja, olyan... nagyon mulatságos emberek. Bosszúállók, meg akarják torolni...

— No, barátocskám, azt hiszem, maga félrebeszél — jelentette ki Szomova és legyintett.

— Nem, higgye el, ez így van, becsületszavamra! — mondta Kumov kissé élénkebben és változatlanul bűnbánó mosollyal. — Nagyon sok ilyet ismertem; egy duhobor például, jó ember volt, de szűk csizmát varrattak neki, és tudják, amikor felhúzta a csizmát, mindenkire megdühödött... ne nevessenek! Ez már... szinte szörnyű, hogy egy rossz csizma miatt valaki mindent meggyűlöl.

Szamgin szintén nevetett, felesége azonban türelmetlenül rászólt:

— Hagyd abba, kérlek...

— Komolyan beszélek — folytatta Kumov, s két kezével a szék támlájára nehezedett. — Egy pajtásom, aki megszökött a jelizavetgrádi lovas-kadétiskolából, szintén... Megharapták a nyakát, feldagadt, és akkor rettenetesen viselkedett velem, pedig barátok voltunk. Ez az: az ember bosszút áll önmagáért, például azért, mert szemölcs van az arcán, vagy azért, mivel ostoba, egyszóval önmagáért, valamilyen fogyatékosságért, ez nagyon elterjedt szokás, higgyétek el.

— De maga szerint, mit bosszul meg Gyiomidov? — kérdezte a lehető legkomolyabban Klim.

— Hiszen őt nem ismerem, csak a szavaiból látom, hogy ezek közül való — válaszolta Kumov és leült.

Szamgin tisztes távolságban tartotta magától az írnokot, csupán nagy ritkán méltatta beszélgetésre, Kumov szórakozott volt, és általában rosszul dolgozott, Szamgin pedig attól tartott, hogy az írnok, főnöke demokratikus bánásmódja láttán, majd még rosszabbul dolgozik. Kumovot eleve nem tartotta nagy lángésznek, csak olyan embernek, akiben hemzsegnek az élmények, de értelme nem tud megbirkózni velük. A bosszúállókról mondott szavai azonban kellemetlenül meglepték Szamgint; eszébe jutott, hogy az írnok egyáltalán nem olyan naiv, mint amilyennek látszik, és nagyobb figyelemmel, sőt némi ellenszenvvel kezdte vizsgálgatni.

Egy este, amikor feleségével sétált, összetalálkozott Makarovval, és meghívta teára. Makarov még jobban megőszült, halántéka majdnem egészen fehér volt, és sötét hajcsomói is erősen megfakultak. Ez természetesebbé tette felemás színű haját. Barna szeme merengőbb, lágyabb lett, és bár nem látszott öregebbnek, mégis valami szomorú vonás jelent meg rajta. Még most is egy helyben topogott, a francia nőkről beszélt, akik nem hajlandók gyereket szülni, a német Zweikindersystemről,[23] meg a német szociáldemokraták között terjedő újmalthusianizmusról magyarázott, mindezt annak tulajdonította, hogy a magas műszaki kultúrájú országokban kivész az anyaság ösztöne.

— Az asszonyok nem akarnak gyermeket szülni az irodák és a gépek számára.

Indulat nélkül beszélt, mintha beszámolna Szamginéknak megfigyeléseiről. Klim tréfára fogta a dolgot:

— A nőgyógyász aggodalma ez praxisa csökkenése miatt?

— Ugyan, gondold csak meg komolyan — kezdte Makarov, de nem fejezte be, meggyújtott egy gyufaszálat, megvárta, amíg fellobban, aztán eloltotta, és óvatosan meggyújtotta cigarettáját a parázsról.

„Maradi, mint egy paraszt" — állapította meg Szamgin.

— Valóban — folytatta Makarov —, a tehetős, sőt mond-

[23] *Kétgyermek-rendszer.*

hatni, vezető osztály nem kíván gyermeket, hát akkor minek neki a hatalom? A munkások azért óvakodnak a gyermekáldástól, hogy ne éhezzenek, de ezek?... Ez különben nem az én gondolatom, hanem Turobojevé...

Szamgin elmosolyodott.

— No lám! Ő mit csinál most?

— Ő? Undorodik. Szerintem teljesen megbénította az undor.

Makarov Varvarára pillantott, néhány másodpercig hallgatott, azután igen nyugodtan közölte:

— Ligyija Tyimofejevna valamiért megharagudott rá, és megkérdezte: „Miért nem lövi magát agyon?" Így válaszolt: „Nem akarom, hogy a Tőzsdei Közlöny írjon rólam."

Szamgin Ligyijára terelte a szót, Varvara pedig, aki mostanáig némán ült, felkelt és kiment: ezt valahogy tüntetően tette. Makarov unalmasan beszélt Ligyijáról, semmi újat nem mondott Szamginnak, majd elbúcsúzott.

— Holnap visszamegyek Pétervárra, tavasszal pedig valószínűleg Kazanyba költözöm, de lehet, hogy Tomszkba — mondta távozóban, és fásultságot, idegenkedést hagyott maga után.

— Miért menekültél el? — kérdezte feleségét Szamgin.

— Nem tudom elviselni Makarovot! — válaszolta ingerülten az asszony. — Valóságos elvi eunuch.

— Ahá! — kiáltotta Szamgin tréfálkozva, Varvara pedig, teát töltve magának, így folytatta:

— Bár nem hiszem, hogy valaki ilyen képpel és külsővel... filozófiai meggondolásból tartja magát távol a nőktől, nem pedig egyszerűen félelemből, hogy apa lehet... És ezek a sirámok, hogy a nők nem szülnek...

— Már elfelejtetted... — kezdte mosolyogva Szamgin, de idejében elhallgatott, felesége hátradőlt a székben, és szeme mély zöldbe borult.

— Nos? — kérdezte, ajkát harapdálva. — Az abortuszra akartál emlékeztetni, ugye?

— Egyáltalán nem — jelentette ki határozottan Klim. — Honnan veszed ezt?

— Hát mit akartál mondani?

— Emlékeztetni akartalak, hogy tehetős osztályoknál valóban csökken a születések száma, és ez rossz jel...

Tudálékosan magyarázott, míg csak Varvara félbe nem szakította:

— No, bocsáss meg. Már azt hittem.

Szamgin úgy vélte, hogy Varvara hanyagul mentegetőzött, és jobb lett volna, ha nem teszi. Már régen észrevette, hogy nyűgösködik, de nem kívánta megkérdezni: mi lelte? Csupán arra vigyázott, hogy fel ne ingerelje, és amikor rossz hangulatban látta feleségét, magára hagyta, miután úgy vélte, így kerülheti el legbiztosabban az esetleges kellemetlen eszmecseréket és jeleneteket. Varvara erősen rákapott a dohányzásra, Klim azonban gyorsan beletörődött, sőt úgy találta, hogy a foga közé szorított cigaretta megszépíti Varvarát, és később ő maga is rászokott. Általában véve mégsem éltek rosszul, újév után azonban a mindennapi, házi dolgok valahogy egy csapásra háttérbe szorultak.

Szergej Zubatovról régóta és sokat beszéltek; eleinte fitymálóan, tréfásan, utána egyre komolyabban, azután Szamgin észrevette, hogy a titkosrendőr sikeres működése a gyári munkások között erősen zavarja a szociáldemokratákat, s ez mintha némiképp megörvendeztetné a narodnyikokat. Szuszlov, akinek lámpája megint kigyúlt a padlásszobában, mosolyogva vonogatta a vállát:

— A zubatovizmus a marxista propaganda természetes következménye.

Ljubasa mérges prüszköléssel mesélte, milyen könnyen léptek be a munkások a „Kölcsönös segélyegylet"-be, kegyetlenül rángatta hajfonatát és hüledezett:

— Ha még csak a takácsok, de hogy a fémmunkások is bekapták ezt a csalétket, képzeljétek!

Még Kutuzov sem tudta megnyugtatni, aki ezt írta neki:

„Merész kísérletbe fogott ez a kémikus, de kudarcra van kárhoztatva, mivel a kémiai rokonság törvényén még a rendőrség sem teheti túl magát. Ha viszont csoda történik,

és a csendőrség, gyalogság, lovasság a kizsákmányolókkal szemben a kizsákmányoltak oldalára áll, akkor kell-e jobbat kívánni? Csodák azonban nem történnek, sem itt, sem ott, hibák viszont mindenütt lehetségesek."

— Nem is értem, hogy van kedve tréfálni — méltatlankodott elkeseredetten Ljubasa.

Alekszej Gogin is megpróbált tréfálkozni, de valahogy ügyetlenül, a vidám ember puszta kötelességéből; nővére, aki egy vasárnapi iskolában tanított, idegesen mesélte:

— Tizenhét tanítványom közül csak kettő érti meg, hogy Zubatov csirkefogó.

És mindnyájan csüggedten elkomorodtak, amikor nyilvánosságra került, hogy a „parasztok felszabadítása" napján a munkások a Kremlbe vonulnak, a Felszabadító emlékművéhez.

Nem február 19-én vonultak fel, hanem három nappal később, vasárnap. Enyhe, szinte márciusi, de bizonytalan idő volt, a Vörös téren nyirkos szél kavargott, hóviharral fenyegetve, sebesen és alacsonyan húztak a felhők a Kreml irányában, a Moszkva folyó mögül. Harangzúgás szállt. Két hullámban áradt be a térre a sötét, bozontos tömeg, a Kreml falához, a Szpasszkij- és a Nyikola-kapu felé hömpölygött. A munkások sietség nélkül, sőt szinte lomhán, zajtalanul vonultak, de mégsem ünnepélyesen. Keveset beszéltek, fojtott hangon, dörmögve, és beszédjük nem olvadt össze tömény morajjá, amely a tömegek mozgását mindig kíséri. Igen sokan náthásan köhögtek, és a sok ezer láb nehéz csoszogása az összetaposott havon furcsán emlékeztetett a harákolás zajára, ijesztően hatalmas tüdők nedves hörgésére.

Klim Szamgin a nézők csoportjában állott, a Történelmi Múzeum lépcsőjén. A munkások két oldalról körülözönlötték a múzeumot, szinte tétován ácsorogtak a Kreml kapuja előtt, majd csapatba gyűltek, és mintha szét akarnák zúzni, benyomultak a kapu kőtorkán. Szamgin feszülten figyelte a szakadatlanul suhanó arcokat, látta, hogy a munkások jó

kétharmada idősebb, és szép számmal akad ősz szakállas is, a fiatalság pedig nem volt szembetűnő. És míg a megfontolt férfiak figyelő hallgatással, vagy halk beszélgetés közben vonultak, a fiatalok taszigálták őket, megbontották soraikat, átkiabáltak egymásnak, nevetgéltek, szitkozódtak, és fesztelenül, sőt szemtelenül méregették a múzeum előtt csoportosuló, rendesen öltözött közönséget. A hangokat azonban elfojtotta a csoszogás és a lábdobogás. A sipkák és ellenzős sapkák áradatában néha sállal vagy kendővel átkötött fejek bukkantak fel, de az asszonyok is zajtalanul vonultak.

Egyikük rövid, férfibekecsben, bottal a kezében haladt, és olyan furcsán fordította ki a lábát csípőből, hogy úgy tetszett, a többiektől eltérően, oldalozva akar előrehaladni. Arca nagy volt, téglaszínű és ijesztően mozdulatlan, csavargatta a nyakát, és mint sokan mások, tágra meresztett szemmel bámulta a teret, mintha először látná ezeket az ódon falakat, otromba bódésorokat, a tarka templomot, meg Minyin és Pozsarszkij bronzalakját.

Sokszorosan, tolakodóan ismétlődött Gyakon száraz, hosszú arca és Mitrofanov kerek, kifejezéstelen ábrázata. A Gyakonhoz hasonlítók azért kevesebben voltak, Dunajevra pedig csupán egy ember emlékeztette Klimet.

„Mit érezhetnek ezek az emberek?" — tűnődött Szamgin. Úgy rémlett, egyesek — igen sokan, sőt talán a többség — ugyanolyan leereszkedően, egykedvűen, gúnyorosan, szemtelenül és komoran, a teljesen idegen ember szemével néznek őrá, és a körülötte álldogáló nézőkre általában éppen úgy, mint ahogyan a Szamgint körülvevő tömeg néz őrájuk.

„Mi — villant át rajta Mitrofanov forró és nyomatékos húsvét éjjeli szava. — Osztály" — gondolta, és eszébe jutott, hogy sem a falun, amikor a parasztok letépték a lakatot a magtár ajtajáról, sem pedig Nyizsnyij-Novgorodban, a cárral való találkozása alkalmával, nem érezte az állam osztályfelépítéséről szóló tanítás szakadár-igazságát.

Klim mellett egy kerek szakállú férfi bukkant fel, s bőszen meglökte; rókaprémmel bélelt bekecset, karakülsapkát

viselt, két kezét zsebre dugta, s görcsösen rázogatta bekecse szárnyát, mintha fel akarna szökkenni, és a levegőbe repülni, egyik lábáról a másikra állt, és elég hangosan kérdezgette:

— Hát ez micsoda? Hogy kell ezt érteni? Tegnap sztrájkolnak, ma pedig vezekelni jönnek, így van?

Meglehetősen csengő hangja kaján volt, akárcsak nevetése.

— Hehehe!

Szamgin háta mögül fölülről meggyőződéssel válaszolt valaki:

— Az egyetemisták ellen szól. Azok lázonganak, a munkások pedig, lám...

Egy harmadik hang, gyengécske és rekedt, csüggedten jegyezte meg:

— Szerintem kár volt megengedni a felvonulást.

— Igaz! — kiáltották ketten is.

— Miért kár?

— Hát tudják — kezdte bizonytalanul a gyenge hangocska —, ha már húsz év múlva eszükbe jutott a meggyilkolt cár, hát menjen mindenki a saját plébániájára, és mondasson gyászmisét, nem?

— Igaz! Várták volna meg március elsejét, így meg...

— A felszabadított parasztok felfordulnak az éhségtől...

— Helyes, helyes — mondta sietve a karakülsapkás férfi. — Most meg kitódultak az utcára, még betörnek a Kremlbe, ahol a cári koronák, uralkodói jelvények, meg a kincsek vannak...

— Kinek az ötlete volt ez? — kérdezte egy szigorú basszus, de válasz híján egy perc múlva, túlharsogva a csapongó hangzavart, színészkedően ismét méltatlankodott: — Marhaistállóvá változtatják a Kremlt...

— Engedelmet! Ez már túlzás — szólalt meg valaki sértődötten Szamgin háta mögül. — Ez az esemény nem más, mint a nép egyesülése a cárral...

— Nem a cárral, hanem a cár nagyapjának pocsék emlékművével...

És egy fürge hangocska nyomban elhadarta a rég elfeledett epigrammát:

Ostoba volt fölöttébb az építész,
A terve nemkülönben ostoba.
A terve: egy kuglipályát épít, és
A Felszabadító Cárt állítja oda.

A nézők tömege nőttön-nőtt; Szamgin előtt egy epés arcú, magas bírósági hivatalnok tűnt fel, majd odalépett a furcsa Magnyit névre hallgató ismert ügyvéd. Üdvözölte a hivatalnokot, könyökével megbökte Szamgint és megkérdezte:

— Nos, mit szól hozzá?

Szamgin némán vállat vont, a hivatalnok pedig sárga szemével rápillantott, s így szólt:

— Furcsa ötlet! elhitetni a munkásokkal, hogy a munkaadókkal szemben a kormány az ő pártjukon van.

— Ismételje meg ezeket a szavakat egy jövendő vádbeszédében — tanácsolta az ügyvéd, és oly hangosan felkacagott, hogy a munkások tömegéből néhányan megbámulták, és először egy őszhajú, majd utána két fiatalabb férfi a nézőkhöz csatlakozott. Már sok munkás volt a nézők között, elszakadtak társaiktól, a múzeum előtt ácsorogtak, s igyekeztek minél mélyebben a közönség közé furakodni. Szamgin agyán átfutott a gondolat, hogy ezek elbújnak. De látta, hogy nem igaz: már előtte is álltak munkások, nehéz gépolajszag áradt belőlük. A téren fel-alá őgyelegtek a rendőrök, a szél felduzzasztotta köpenyük szárnyát, s azt lehetett gondolni, hogy még szép számmal rejtőzhetnek a bódésorok mögött, a Kínai városrész szűk sikátoraiban is. A Vesztőhelyen sűrű csoport állt: úgy rémlett, mintha valami hordóba szorították volna őket. És Moszkva megmentőjének szobra előtt szintén sok néző zsúfolódott össze; Kozma Minyin bronzkarjával a Kremlre mutatott, az emberek azonban mozdulatlanul álltak.

A munkások pedig továbbra is ugyanolyan sűrűn, egyenetlenül és sietség nélkül vonultak, sok görnyedt hátú akadt

köztük, sokan zsebükbe vagy hátuk mögé dugták a kezüket. Ez eszébe juttatta Szamginnak egy festmény fényképmásolatát, mely a „Nyivá"-ban jelent meg: a háttérben Moloch szörnyűséges alakja magasodik, s a karthágóiak tömegén keresztül görnyedt hátú, láncra vert emberfüzér közeledik feléje, a szörnyű isten áldozatai.

Ez a gépiesen felötlő emlék azonban nyilván nem illett ide, nyomban el is tűnt, s Szamgin tovább tűnődött: miben különböznek ezek a nagy szakállú, széltől borzolt, igen egyforma emberek az eddig megfigyelt minden más sokaságtól. Már arra gondolt, hogy ez épp olyan tömeg, mint bármelyik más, s a narodnyikoknak igazuk van: vezér nélkül, hős nélkül a tömeg csupán szellem nélküli test. Ma pedig vezére: Szergej Zubatov, a politikai titkosrendőrség hivatalnoka.

„Osztályöntudat? . . . Volt itt egy fiú is?"

Szamginnak Szuszanyin és Komisszarov jutott eszébe, majd pedig Halturin. Mindezek a sebesen váltakozó gondolatok azonban valamilyen mélységes és izgató élmény felszínén siklottak tova, és nem tapintottak az elevenjére, azonkívül a nézősereg beszélgetése is akadályozta a következetes gondolkozásban.

„Semmi eredeti nincs ezekben az emberekben; egy kissé megfertőzött a marxizmus, ennyi az egész" — próbálta meggyőzni önmagát Szamgin, míg a munkások súlyos, rendezetlen vonulását figyelte, s elnézte, amint a kapu előtt meglassítják lépteiket, és sűrűn összetömörülve, benyomulnak a Kremlbe.

„Akár a vakok, ha valaki a lábuk elé zuhan, eltapossák, észre sem veszik" — ötlött eszébe hirtelen, és ezt a gondolatot érezte magához a legközelebb. Beismerte, hogy valamilyen erős érzés emelkedik benne, mint a láz, csíráit noha gyengén, de azelőtt is észlelte. Növekszik, akár a kelés, furcsa, vonagló fájdalmat kelt, és a töprengés egy cseppet sem akadályozza növekedését. Teljesen határozottan tudta, hogy nem kell formába öntenie, pontos szavakba öltöztetnie ezt az érzést, hanem épp ellenkezőleg: ki kell oltani valamivel, el kell felejteni.

A kapu előtt ordítottak:

— Sapkát! Hé, fiúk, le a sapkával!

A vezényszó e naivan hencegő sorokat idézte Szamgin emlékezetébe:

Ki az a hitvány, aki nem venné le a sapkát
A Kreml szent kapujában?

A munkások tömegéből kiszakadt egy apró kis öregember, kigombolt, kurta fekete bekecsben, és sapkáját lóbálva, örömmel közölte:

— Épp most tartóztattak le egyet. Járatta a száját, a kutya: „Hová mentek? Hová mentek, ordítja, ostobák, cudar népség?" És nekiront a tömegnek a gazfickó, mintha megveszett volna!

— Botrány nélkül úgysem ússzuk meg — jegyezte meg komoran egy füstös arcú, nagy bajuszú ember.

— „Csirkefogók", azt mondta . . .

— Egyetemista?

— Civil.

— Részeg?

— Ki tudja? Nem látni belé.

— És fiatal?

— Az igaz, fiatal. Szinte remegett, úgy nekidühödött, hogy . . . Hová mentek, mondta . . .

— Hány ezren lehetnek? — kérdezte gondterhesen egy igen kövér, de rosszul öltözött ember, aki Szamgin előtt állt.

— Vagy tízezren — válaszolták.

— Tö-öbben!

A lépcsőről valaki megnyugtatón, sőt hetykén rikoltott át Klim feje fölött:

— Moszkva nem fél az emberektől.

És nyomban eldördült egy komor basszus:

— Annyi neki az ember, akár a búzaszem a malomkő alatt!

A kurta bekecses ember pedig tolakodón faggatott két munkást, akik az imént csatlakoztak a nézőkhöz:

— Hát ti miért szakadtatok el a többiektől, mi?

— Nem a te dolgod — felelt az egyik, aki Varakszinhoz hasonlitott, a másik pedig, egy öreg katonaarcú, békéltetőn magyarázta:

— Nagy a tömeg, be sem férni a kapun, betörik az ember bordáját.

— Hát akkor miért tervelték ki az egészet? Kiterveltétek és most meglógtok?

Az általános morajból patakként csörgedezett elő a nézősereg mélyéről egy izgatott, vékony hangocska:

— Én nem értem: mire jó ez a parádé? Bizisten, nem tudom, mire? Ha például katonaság vonulna zenével... és a papság is részt venne, templomi zászlókkal, szentképekkel és... egyszóval ha általános volna, akkor tessék! Így azonban, képzeljék, mi lesz ebből. Szétforgácsolódás, bizony. Ma a gyári munkások, holnap a kereskedősegédek vonulnak, vagy mondjuk, a kéményseprők, vagy mások, és mire jó ez tulajdonképpen? Ez itt a bökkenő! Hisz nem a Hodinkára indulnak sétálni, az ám...

A nézők összefüggéstelen fecsegéséből és ebből az izgatott zsörtölődésből Szamgin egy egész csomó igen ismerős, sőt közeli gondolatot halászott ki, amelyek azonban annyira torzak, megtépázottak voltak, s oly könnyen belefúltak a csoszogásba, hogy Klim méltatlankodva gondolta:

„Nyárspolgárok. Koldusok."

A Kremlből öblös ordítás áradt, volt benne valami gyapjúszerű, bolyhos, és úgy rémlett, felmelegíti a nyirkos, hideg levegőt.

A rókaprém bekecses férfiú megnyugtatóan közölte:

— Énekelnek! Az „Uram irgalmazz"-t éneklik.

Levette sapkáját, keresztet vetett Szent Vaszilij temploma felé, és sietve eltávozott.

A nézők is mintha csak erre vártak volna, a tömeg vastag fala gyorsan omladozni, bomlani kezdett, elindult Szamgin is.

A kereskedősorok előtt Mitrofanovba botlott. Ivan Petrovics egy lámpaoszlophoz támaszkodott, arcát felfújta, ajkát

lebiggyesztette, sapkája a szemébe csúszott, és olyan volt a képe, mintha az imént jól tarkón sózták volna. Szamginnak úgy rémlett, hogy részeg is. Ivan Petrovics egyenesen az arcába bámult, de nem köszönt. Klim megörült a találkozásnak, mint aki kellemes emberrel akad össze hosszú és szomorú magány után, kezét nyújtotta, és megfigyelte, hogy a lakó nyugtalanul körülpillant, mielőtt megszólítaná.

— Nos, mit szól hozzá?

— Pompás — hadarta Mitrofanov. — Pompás — ismételte, felvetette fejét, s ezzel helyére igazította sapkáját. — Micsoda rend — állapította meg s ujjaival egy gombot tapogatott a felöltőjén. — Rendkívül . . . hatásos!

Viselkedésében volt valami különös, Szamgin kíváncsi lett, és azt ajánlotta, reggelizzenek együtt. Mitrofanov nem állt rá rögtön, zavartan összehúzta magát, körülnézelődött, de aztán beleegyezett, és szótlanul Szamgin előtt haladva szaporán elindult.

A zsúfolt vendéglő pincehelyiségének az egyik sarkában helyezkedtek el, egy szekrény mellett. A vendégek olyan hetykén és fesztelen lármássággal viselkedtek, mintha jól ismernék egymást, és jubileumi ebédre vagy halotti torra gyűltek volna össze. Szamgin fülelt a tömény morajra, de egyetlen szót sem hallott a munkások tüntetéséről. Igyekezett megállapítani saját hangulatát, szeretett volna egészséges gondolkodásra való szavakat hallani, de nem sikerült mindjárt beszédre bírnia Mitrofanovot. Ivan Petrovics csak bólogatott, és idegen hangon magyarázta:

— A terv okos. Igaz is: a tulajdonosok alig látnak mást, mint a saját hasznukat. Természetes, hogy könnyíteni kell a munkásemberek terhén.

Miután azonban felhajtott vagy három pohárka vodkát, mélyet sóhajtott, lehunyta a szemét, ráncba vonta a homlokát, és fejét csóválva, halkan így szólt:

— Hej, Klim Ivanovics, alma ez!

— Micsoda? — kérdezte szintén halkan Szamgin, és már tudta, hogy mindjárt valami eredetit és mint Mitrofanovtól mindig, egyúttal megnyugtatót fog hallani.

— Alma — ismételte Mitrofanov, s áthajolt az asztal fölött. — Ne higgye el, Klim Ivanovics: a farkast nem lehet almával jóllakatni, nem eszi meg! — suttogta, sűrűn pislogva, és még jobban rádőlt az asztalra. — Ne higgye el, csak színlelnek. Tudom.

Fenyegetőn megrázta az ujját, sietve töltött, és gyorsan felhajtott még egy pohárkával, felvett egy darab kenyeret, megszagolta és visszatette a tányérra.

— Magát megcsalja a józan esze. Sokan azt látják, amit szeretnének, amit pedig szeretnének, az nincs sehol. Hogy úgy mondjam, ábrándképet látunk. — Körülnézett és odasúgta: — Két óráig együtt mentem ezzel a, hogy is hívják... sereggel, és hallottam, mit beszélnek. Azt gondolja, valóban a cárhoz mentek, megbékülni?

Gúnyos mosollyal legyintett, s az asztal fölött meglökött egy üveget, és hogy elkapja, kissé felugrott.

— Engedelmet kérek. Én, kérem, ismerem a gyári munkásokat — súgta tovább. — Különös fajta, fütyül mindenre, így van! Az egyik nem kívánt komédiázni, hát lekapták...

— Igen, hallottam róla. Suhanc?

— Dehogy, miért volna az? Borotvált képű és termetre ugyan kicsiny, de bizonyára idősebb önnél.

— Munkás?

Mitrofanov bólintott, átnézett a saját vállán, majd gúnyos mosollyal folytatta:

— Ököllel rohant rájuk. Belevágott a pofájukba: „Gazemberek vagytok, mondta, bizony! Ezt a cárt azért ölték meg, mert rászedte a népet, értitek? Ti meg elébe járultok, hogy térdre boruljatok." Püfölték, taszigálták; hallgass, te ostoba! De ő, mint a részegek, semmit sem érzett, megint befurakodott a tömegbe és ordított: „Dögök!" Klim Ivanovics, nem az a lényeg, hogy valaki duhajkodik, hanem az, hogy tíz közül hét igazat ad neki, és ha verik is, csak óvatosságból teszik. Átlátszó furfang ez! Az egész felvonulás álnokság, Klim Ivanovics, vesztükbe rohannak. Aztán egy mákvirág eldadogta: a nép, élén a cárral... pedig mindenki tudja: a mi cárunk szerencsétlen, balkezes cár! A koronázáskor ez-

révél taposták össze a népet, és még keresztet sem vetett. Ha legalább egy fél tucat rendőrt felakasztatott volna! A nagyapja akasztatott, nem restellte. Ez azonban fél a nagyapjától. Azt gondolja, a nép nem emlékszik a Hodinkára? Nem, a nép emlékszik a rosszra. Rosszon kívül nincs is mire emlékeznie.

Mitrofanov ijedten megrázta a fejét.

— Ezt természetesen nem én mondom, hanem csak úgy általában.

— Igen — szólt Szamgin, s ujjaival dobolt az asztalon.

Nem ezt várta, Mitrofanov nem nyugtatta meg, hanem ellentétes érzéseket keltett benne, megerősítette ijedtségét, de szinte kellemes volt, hogy éppen ő erősíti meg ezt a sejtelmét.

— Igen, a mi kormányunk tehetségtelen, a cár tehetetlen — dünnyögte és szórakozottan szemlélgette a sok tucat jóllakott ábrázatot, e vöröses arcok a füstös félhomályban kettévágott görögdinnyéhez hasonlítottak. A lármától, a szagtól és a vodkától kissé kóválygott a feje.

— Lám, maga, Ivan Petrovics, egyszerű, becsületes orosz ember...

Mitrofanov az asztalra hajtotta fejét.

— Nos, hát mondja meg: mit gondol, lesz nálunk forradalom?

Mitrofanov felemelte fejét, és suttogva mondta:

— Okvetlenül. Óriási lesz a felkelés.

— Igen? — kérdezte Szamgin, a válasz határozottsága kellemetlen volt számára, és megakadályozta, hogy kifejtse a benne érlelődő, nagy gondolatokat.

— Ön is tudja — suttogott Mitrofanov, és összeráncolta arcát, amitől az szinte érdes lett. — Végképp elkeseredett a nép a földi javak aránytalan elosztása, meg a rendőrség erőszakoskodása miatt — közölte ökölbe szorított kézzel. — Növekszik az elkeseredés és... — közelebb húzta az asztalhoz odábbcsúszott székét, és összegörnyedve, hogy álla szinte a tányérba ért, így folytatta: — Megvallom önnek: én csak vigasztalom magam: sebaj, elmúlik, okos nép vagyunk! De

látom, egyre többen vannak, akik elkeseredésükben elveszítik az eszüket. Betér az ember a hideg elől a teaházba, kocsmába, hallgatózik: miről beszélnek? És mit hall? Általános versengés folyik, ki tud többet beszélni az élet nyomorúságáról, az emberek azt fontolgatják, kinek nehezebb a sora. S ez egészen a kérkedésig, szilajságig fajul. Nekem rosszabb! Nem, hazudsz, nekem rosszabb! Hisz ez az egész csupán hencegés, hogy igazolják a jövőbeli tetteket...

Ekkor Szamgin észrevette, hogy Mitrofanov kerek szeme bánatos csodálkozással telik meg.

— Gondolja csak el, milyen esztelen foglalatosság ez, tekintettel életünk rövid tartamára! Hiszen itt az a bökkenő, hogy az életből csak ízelítőt kap az ember. És egyre többen élnek úgy, mintha minden napjuk böjti péntek volna. És micsoda zsúfoltság! Sem a tolvaj, sem az igaz ember még a lábát sem tudja mozdítani, márpedig az ember tágasan, szilárd talajon szeret élni. De hát hol ez a talaj?

Klim Szamgin felemelte kezét, mintha pofonra készülne, megállította Mitrofanovot, és feltette a kérdést:

— Egyszóval: talán jobb, ha minél előbb tör ki?

— Klim Ivanovics — kiáltott fel fojtott hangon Mitrofanov, és arca természetellenesen felfúvódott, elvörösödött, sőt mintha még a füle is megmozdult volna. — Értem én önt, bizisten értem!

— Hiszen lehetetlen állandó aggodalomban élni, hogy holnap mindent elvisz az ördög, és hogy az ember tökéletesen idegen szenvedélyek kereszttüzébe kerül.

— Feltétlenül — mondta csendes rémülettel Mitrofanov.

Szamgin is az asztalra dőlt, s oly erősen rátámaszkodott a szélére, hogy belefájdult a melle. Életében először beszélt teljesen őszintén valaki mással és önmagával is. Agya valamilyen csücskével felfogta, hogy eltagadja önmaga egy parányát, ez azonban csak könnyebbséget jelentett, elfojtotta benne a sötét, ijesztő érzést. Idegen, könyvízű szavakkal beszélt, és hiúságán mégsem esett csorba.

— Az önkényuralom: a nép erőtlen kormányzása. A hatalmat erős embereknek, izmos kezeknek kell megragadni,

hogy megtisztítsák Oroszországot ettől a maró emberi portól, amely akadályozza az életet, a lélegzést.

Hallotta, hogy Mitrofanov helyeslő bólogatással suttogja:

— Úgy van, egy jó rendért a forradalmat is meg lehet engedni.

Szamginnal szemben, az asztal fölött úgy magaslott a másik fej, mintha levágták és tenyérre helyezték volna, az ismerős, de elváltozott, ráncba vont arc, az erősen összeszorított ajkak: a sötét szempárban egy olyan ember feszültsége égett, aki valami túl homályosan vagy nagyon apró betűkkel nyomtatott szöveget olvas.

A kormány nem tud megbirkózni sem a munkás-, sem az egyetemista mozgalommal — suttogta Szamgin.

— Hej, istenem — sóhajtotta Mitrofanov, és feszes arca felengedett, esetlenül szélessé és panaszossá vált, kék orcái pedig elbarnultak. — Értem én, Klim Ivanovics, hogy úgy mondjam, ön engem meg akar nyerni! — Háromszor keresztet vetett a mellére, apró kereszteket, és így szólt: — Hajlandó vagyok rá, szívvel-lélekkel!

Szamgin hallgatott, kissé lehűtötte ez a megnyilatkozás, sőt egy pillanatra némi humoros vonást is felfedezett benne, Mitrofanov pedig megköszörülte torkát, s igen halkan így folytatta:

— Csakhogy bizonyára elutasít, eltaszít majd engem, mert én kétkedő, gyenge jellemű és gazdag fantáziájú ember vagyok, márpedig a fantázia, gyenge jellemmel párosulva, méreg és métely, mint tudja. Nem, várjon csak — kérlelte Szamgint, noha az egyetlen szóval, mozdulattal sem zavarta. — Már régen meg akartam mondani, de sosem tudtam rászánni magam, a napokban azonban színházban voltam, ezt a divatos darabot láttam, amelyben azok a megérdemelten szerencsétlen emberek szerepelnek, és ördög tudja, mit zagyválnak össze, és van közöttük egy vigasztaló szavú kis öregember, aki hetet-havat összehazudik...

Mély lélegzetet vett, sikertelen mosollyal ráncba vonta arcát, és széttárta karját:

— Hirtelen az ötlött fel bennem és lángba borított, hogy

ez a kártékony kis öregember éppen úgy viselkedik, mint én, bizony, szakasztott úgy!

— Nem egészen értem — jegyezte meg homlokát ráncolva Szamgin.

— Hasonlít rám: mert szeret költeni, a féreg! Klim Ivanovics, én nagyon tisztelem önt, és . . .

Megakadt és fejét csóválta:

— De látja . . . Meséltem én önnek sok mindent magamról, tehát, bevallom: mindezt csak úgy költöttem, az illem kedvéért. Költöttem a feleségeket, és általában az egész életemet . . .

— Engedelmet, de miért? — kérdezte ellenségesen és csodálkozva Szamgin.

— Az illendőség kedvéért . . .

Ivan Petrovics remegő kézzel töltött magának a vodkából, de nem itta ki, hanem poharát eltolta, s gurgulázó, torokból jövő nevetésre fakadt, halántékán és szeme alatt verejték gyöngyözött, csomóba gyűrt zsebkendőjével gyorsan és erősen letörülte.

— És nem is Mitrofanov vagyok, nem Ivan, hanem Pjotr Jakovlev Kotyelnyikov, nyizsnyij-novgorodi kereskedő fia, igen ismert család volt . . .

Ismét letörölte arcáról az izzadságot, meglóbálta zsebkendőjét, és fészkelődni kezdett a széken, mintha fel akarna ugrani és elmenekülni.

— Huszonhárom éves korom óta rendőrségi bűnügyi nyomozó vagyok, a nyomozásokban elért sikereim miatt helyeztek ide . . .

— Bűnügy? — kérdezte nyugtalanul, suttogva Szamgin, még nem tudta, mit mondjon, de érezte, hogy Mitrofanov megsértette valamivel.

— Ne nyugtalankodjon — erősítette meg állítását Ivan Petrovics. — Nincs közöm semmi máshoz. De még ha volna is, akkor is az ön szolgája vagyok! Mert ön és a hitvese az én számomra az első emberek, akik . . . — Nem fejezte be, mélyet sóhajtott, és csodálkozó pislogással folytatta: — Érdekes, hogyhogy nem fedezte fel akkor, az egyetemista ve-

rekedés alkalmával? Hiszen, ha közönséges ember volnék, hogyan engedték volna, hogy elkísérjem a rendőrségre? Ez az egyik. Azután: ott él valaki a szemük előtt két évig, sehol sem dolgozik, állítólag folyton állást keres, de miből él, milyen pénzből? És az éjszakákat nem tölti otthon. Jólelkű ember ön, a feleségével együtt. Becsületszavamra, féltem önöket! Ami Anfimjevnát illeti, ő bizonyára tolvajnak tart...

Arcán bűnbánó, szelíd mosoly ömlött el.

— De semmi esetre se mondja el ezt a feleségének — mondta szigorúan. — Később, idővel, majd magam mondom el.

Mitrofanov felsóhajtott, és elhallgatott, mintha időt adna Szamginnak valamilyen döntésre, Szamgin pedig arra gondolt, hogy lám, ő ezt az embert sajátosan jelentékenynek, egészséges gondolkodásúnak vélte...

„Tulajdonképpen mit változott a helyzet?" — kérdezte önmagától, de nem kapott választ.

— Talán el kell költöznöm önöktől? — ütötte meg a fülét a lakó szomorú suttogása.

— Nem, erre nincs szükség. Majd... gondolkozom rajta, hogyan...

— Nem számításból mentem detektívnek, hanem a körülmények kényszerítettek — mormogta Mitrofanov, és hörpentett a vodkából. — No és a fantázia, persze. Teletömtem a fejem rablóhistóriákkal, érdekelt! Lecocq lángelme volt. Ó, istenem, istenem — mondta már hangosabban —, bárcsak megbocsátanák ezt a csalásomat! Becsületszavamra, szeretetből és ragaszkodásból csaltam, hisz olyan nehéz megszeretni valakit, Klim Ivanovics!

— Igen — felelte önkéntelenül Szamgin, látva, hogy a sötét, bárgyú szempár elnedvesül és szinte olvadozik. Nehezteléséhez egy másik érzés társult: a csodálkozás Mitrofanov önvallomása miatt. Némiképp mégis meghatotta az önvallomás kétségtelen őszintesége, és hízelgő is volt hallgatni Mitrofanov szívbeli megnyilatkozásait, vesztett rokonszenvességéből, de még érdekesebb lett.

— Jó emberekkel nemigen találkoztam — jelentette ki Mitrofanov, és tűnődve, szomorúan bámult a villájára. — És már unom a bolhászást, ezt a magam mesterségéről mondom. Mert hiszen, igazat szólva, mi is a tolvaj, Klim Ivanovics? Apró szálka, éppenséggel bolha. Vagy szúnyog, mondhatni így is. Szükség nélkül a szúnyog sem mar. Persze akadnak bőven megrögzött fickók is. De hiszen mindnyájunk életét a szükség diktálja és nem az Evangélium. Íme: most elérkezett az ideje, hogy a gyári munkásokat hódolatra vigyék a magasztalt cár elé...

Vállát felvonta, behúzta a fejét, mint a teknősbéka, és a háta mögé mutatott.

— Lám, tessék csak nézni, ott ül a kereskedőnép, háborítatlanul fogyasztja a pompás ételt, vedeli a vodkát meg a drága borokat, és társalog a saját ügyeiről, mintha mi sem történt volna. De hiszen szerintem is a munkásokat a békesség és a rend kedvéért vezették a Kremlbe, ezért fagyoskodnak az éjjeliőrök, ezért fogdossák a tolvajokat, és ezért van minden! Mindebben azonban mégsem látok igazi gondoskodást a jólétről, bizonyisten, Klim Ivanovics, nem látok! És tudja, olykor szinte belém döf a gondolat, hogy csupán a politikai bűnösök törődnek a néppel, önmagukat nem kímélve... azaz persze nem is bűnösök, hanem... olvasta a „Bögöly" vagy a „Spartacus" című regényt? Nekem Szomova kisasszony ajánlotta, és nagy gyönyörűségem telt benne, kérem!

Szamgin elmosolyodott, kis híján hangosan felnevetett, de nem azért, mivel jókedve kerekedett, Mitrofanov pedig óvatosan felemelkedett, és kezét sem nyújtva, búcsúzkodni kezdett.

— Hálásan köszönöm... őszinte szívből.

Szamginnak úgy rémlett, a lakó megnőtt ez alatt az óra alatt, arca megsoványodott és nyájasabb lett. Nagylelkűen a kezét nyújtotta.

— Egyszóval, a feleségének majd magam mondom meg — ismételte Mitrofanov, meghajolt és elment.

Klim még vagy tíz percig üldögélt, s igyekezett rendbe

szedni gondolatait, de esetlen, ellentmondó gondolatok ötlöttek eszébe, csupán egy volt világos: Mitrofanov őszintesége.

„Végül is majd teljesen alárendeli magát az akaratomnak. A bűnügyi rendőrség ügynöke. A bűnügyié — biztatta magát Szamgin. — Tisztességes ember undorodik az ilyen szereptől, bár aligha van igaza. Korunk társadalmában a titkos ügynök éppolyan elkerülhetetlen, mint a bűnöző. Kétségtelenül... derék ember. És nem is ostoba. Olyan Tánya Kulikova- vagy Anfimjevna-fajta. Másokért él..."

Mikor kiért a Vörös térre, olyan néptelen volt a tér, mint általában ünnepnapokon. Az égbolt alacsonyan borult a Kremlre, és nehéz hópelyhekre bomlott. Rettegett Iván templomának aranyos turbánján nem maradt meg a hó. A múzeum előtt szaporán nyüzsgött egy ólomszínű galambraj. Nehéz volt elképzelni, hogy egy órával ezelőtt a téren sok ezernyi munkás tolongott, hogy benyomuljon a Kremlbe, és bizonyára egyikük sem tudott semmit a Kreml, Moszkva, Oroszország történetéből.

„Igen, még ez a Mitrofanov is elkerülhetetlennek tartja a forradalmat. »Mi« — mondja. De ki ez a »mi«? És micsoda váratlan és... fantasztikus törés egy emberben..."

Odahaza fáradtan vetköződött, és bosszúsan arra gondolt, hogy mindjárt mesélnie kell a tüntetésről Varvarának. Az ebédlőből teáskanalak csengése ütötte meg a fülét, Kumov tompán búgó hangja hallatszott, majd Misa bácsi gúnyos kérdése:

— No mi az, fiatalember, jól teletömte a fejét Schellinggel?

— Nem olvastam Schellinget, egyáltalán nem szeretem a filozófiát, mivel az értelemhez szól, én pedig, mint Lev Tolsztoj, nem hiszek az értelemben...

— Mint Tolsztoj? Ejha!

„Vigyen el az ördög benneteket" — káromkodott gondolatban Klim.

Nem kívánta látni ezeket az embereket, bement dolgozószobájába, és ledőlt a díványra, az ebédlő ajtaja azonban

nem volt szorosan betéve, és így jól hallotta az öreg narodnyik meg az írnok beszélgetését.

— Nem az értelemből él az ember, hanem a képzeletből...

— No és?

— Azaz az értelemből is, de ez csak egy alsóbb forma, legmagasabb eredményeink nem az értelemtől erednek...

— Például a tudomány?

— A tudomány szintén a képzeletnél kezdődik.

— Töltsek? — kérdezte Varvara, és hangja nyájas csengéséből Klim kitalálta, hogy Kumovot kérdezi. Szeretett volna teázni, ezért kiment az ebédlőbe, Kumov felemelkedett üdvözlésére, felesége pedig csodálkozva kérdezte:

— Megjöttél? Hol voltál?

— A munkások tüntetését néztem, utána pedig a principálisomhoz mentem.

— Ahá! — kiáltotta Misa bácsi, és kicsiny arcán kaján fény ragyogott. — Nos, milyen volt? Énekelték az „Isten, óvd a cárt", nem? Meséljen hát, meséljen!

— De hiszen Guszarov már mesélt róla — emlékeztette Varvara.

— Mi azonban összehasonlítjuk a tanúvallomásokat — tréfálkozott Szuszlov, és szemlátomást harcra készülődve, megrántotta mellén a narancssárga gyapjúkabátkát, amelyet Ljubasa kötött. De még mielőtt Szamgin belefogott volna a mesélésbe, ő maga szólalt meg:

— Ez a Guszarov nagyon izgatott volt, s úgy látszik, a tüntetésen valami felderengett benne, mert itt Plehanovot egészen kiforgatta: hogy azt mondja, a munkásosztály felszabadítása maguknak a munkásoknak az ügye, nekünk pedig, az értelmiségnek, nos, nekünk félre kell állnunk...

Kumov rá se hederített, hanem hórihorgas testét Varvara fölé döntve, halkan mormolta:

— A korbácsosok összejöveteleik alatt látják a szentlelket, pedig nincs is szentlélek...

Szamgin csodálkozó arccal pillantott rá szemüvegén keresztül, az írnok pedig zavart mosollyal elhallgatott.

— Egyszóval, úgy állította be a dolgokat, mintha az értelmiség a munkásosztály szolgája volna, semmi több — folytatta homlokát ráncolva Szuszlov, és lekvárt rakott kanalával a teáspohárba. — „Nem, mondtam neki, szolgalelkek nem csinálnak forradalmat, vezérekre van szükség, vezérekre, nem pedig szolgalelkekre." Ti, marxisták, a németek rossz példája nyomán, valóban a munkásosztály szolgáinak szerepét vállaljátok, a németeknek azonban ott van Bebel, Adler, hát nem elég? Nektek pedig nincsenek ilyen embereitek, és ne is adja isten, hogy legyenek... mert még elkísérnék a munkásokat a Kremlbe, hogy hódoljanak a cárnak...

Noha Szuszlov epéskedett, Szamgin világosan látta, hogy szomorú, apró szeme elkeseredetten pislogott, hangja elcsuklott, és kezében remegett a kanál.

— Ez a Guszarov, tudja, szeret „jámbor férfiú"-nak látszani, valójában pedig tévelygő-gyarló ember.

— Tudják már? — kérdezte a belépő Tatyána Gogina. Szamgin hátrapilantott, és alig ismerte meg: a lány egyszerű ruhájában, durva cipőjében, simára fésült hajával szegényebb házból való szobalányhoz hasonlított. Utána Ljubasa jött be, és némán egy karosszékbe vetette magát.

— Mit tudunk? — kérdezte Szuszlov, a két lányt nézve.

Ljubasa dühösen prüszkölte:

— Hát hogy Guszarov Zubatov-párti...

— Engedelmet — mondta idegesen és hangosan Szuszlov. — Ilyesmit csak bizonyítékok alapján lehet állítani, kisaszszonyaim!

— Guszarov tökfilkó, de fontos szerepet akar játszani, szerintem erről van szó — állapította meg eléggé hangosan Tatyána. — Varja, adjon egy csésze erős teát Ljubasának, és én hazazavarom: nem érzi jól magát.

Szuszlov kanalával türelmetlenül dobolt ujjpercein.

— No és?

— A Kremlben Guszarov beszédet intézett a munkásokhoz: le a politikával, ne higgyetek az egyetemistáknak, az értelmiség a munkásság vállán akar hatalomra jutni, és még

sok egyebet mondott, ugyanebben a hangnemben — magyarázta szinte közömbösen Tatyána. — De maga honnan tud erről? — kérdezte.

— Nem, előbb csak mondja meg, honnan hallotta — unszolta sietve Szuszlov.

— A háta mögött álltam, amikor beszélt, én és egy munkás, a tanítványom.

— Úgy — mondta Szuszlov, és Klimre nézett.

Néhány másodperc igen kellemetlen, várakozó hallgatásban telt el. Majd Szamgin elnevette magát, és emlékeztette a társaságot:

— Nemrég pedig még azt bizonygatta, hogy a gyárakban szükség van a terrorra.

Varvara hőmérőt dugott Ljubasa hóna alá, Kumov felkelt és elment, lábujjhegyen lépdelt, dülöngélt, karjával egyensúlyozta magát. Tatyána egyik kezét a teáscsészével a karosszék könyöklőjén nyugtatta, a másikkal pedig Ljubasa vállára támaszkodott, és rendíthetetlenül, részletesen mesélt, de nem próbált szellemeskedni, mint máskor.

— A hallgatósága pedig... harminc ember vagy talán negyven, ő a cárharang mellett állt. Hév nélkül, bátortalanul beszélt. Egy munkás észre is vette, és odaszólt a szomszédjának: „Őkelme nem meri jobban kinyitni a száját." Bámulatos éleslátással figyeltek meg mindent.

— Nos, és milyen volt az általános hangulat? — kérdezte Szuszlov.

— Nekem úgy rémlett, közömbös. Ez egyébként nemcsak az én véleményem. Egy fémmunkás, Ljubasa ismerőse, még útközben igen találón így jellemezte a hangulatot: „Gombázni indulunk egy ismeretlen erdőbe, lehet, hogy akad gomba, de valószínűbb, hogy nem, sebaj, sétálunk egyet."

Varvara fel akarta gyújtani a lámpát.

— Várj még — szólt Szamgin, noha a szobában már sűrűsödött a homály.

Szuszlov kezét dörzsölte, és halkan felnevetett.

— Én bizony semmiféle magasztos érzést nem tapasztaltam a munkásoknál, igaz ugyan, messze álltam a szobortól,

ahol a beszédek elhangzottak — folytatta Tatyána, s nyugodt hangja csodálkozást keltett Szamginban. — Valaki a hallgatóság soraiban hisztérikusan elérzékenyült, sapkáját lóbálta, és látszott, hogy sokan keresztet vetnek. De lehetetlen volt odafurakodni.

— Harmincnyolc-hat — közölte hangosan Varvara. Szuszlov felemelte a karját.

— Pszt! — pisszegett.

„Úgy viselkedik, mintha ő volna a házigazda" — állapította meg Klim.

Gogina abbahagyta elbeszélését, és unszolta Ljubasát, hogy menjen haza, és feküdjön le, a lány azonban makacsul és dühösen ellenkezett.

— Hagyj már, majd elmegyek, ha befejezted.

— Ugyan, ne zavarja, Szomova — kérte igen szigorúan Szuszlov. — Nos, gyerünk tovább, Gogina — rendelkezett, akár a tanító az iskolában; Varvara mosolyogva melléje telepedett.

— A kolostor és a törvényszék épülete közötti kis utcában egy szokatlan szabású felöltőt viselő úriember Wittét szidalmazta, és azt bizonygatta a munkásoknak, hogy a papírrubel „a pénz keresztényien erkölcsös formája": pontosan így mondta . . .

Szuszlov megörült, térdére csapott a tenyerével, és nevetve kijelentette:

— Ezt Szergej Sarapovnak az orosz pénzügyekről szóló tanulmányából veszi a tökfilkó. Hallja, Szamgin? No de ilyet, mi? A keresztényien erkölcsös rubelről beszél a munkásoknak! Eh, ezek a közgazdászok . . .

— A munkások némán hallgatták, füstöltek, de nem nevettek — mesélte Szomovára sandítva Tatyána. — Itt-ott néhányan kisebb csoportokat gyűjtöttek maguk köré a munkásokból, és a lelkükre beszéltek. Akadtak szótlan nézők; e minőségben jelen volt Tagilszkij is — fordult a lány Szamginhoz. — Nagyon féltem, hogy megismer. A munkások rögtön felismertek: egy kisasszony! És gyanakvón méregettek . . . A fiatalok megpróbáltak bemászni a cárágyúba.

Lehunyta a szemét, mintha valami régen elmúlt eseményre emlékezne, Szamgin pedig azt gondolta: minek kellett a munkások közt szorongania ennek a divatdámának, aki Pierre Louÿs műveiért rajong, az erotikus irodalomnak hódol és Brjuszov verseinek hideg érzékiségéért lelkesedik.

— Furcsa volt, ahogy mindent szemügyre vettek — szólalt meg újra Tatyána, s hangjában tanácstalanság csengett —, mintha először látnák a Kremlt, noha bizonyára sokan, ha nem is mindnyájan, de már voltak ott húsvét éjszakákon. Mintha idegen városba érkeztek volna. Vagy lakást vennének bérbe. Egy munkás meg is jegyezte: „A házak nem valami rangosak." Volt ott egy érdekes sánta öregasszony: hatalmas termetű, férfikabátot viselt, s bizonyára nagyothallott, mivel mindig odadugta a fülét ahhoz, aki beszélt hozzá. Arca püffedt, teljesen mozdulatlan, szeme alig észrevehető, ijesztő. Folyton azt kérdezgette: „Mit ígérgetnek?" És kérlelte őket: „Ne higgyetek, emberek. Én jobbágy voltam, én tudom: ez a cár rászedte a népet. Vigyázzatok, nehogy megint rászedjenek."

Szuszlov megint halk nevetésben tört ki:

— Ismerem. Katyerina Bocskarjova. Sánta, ugye? A csípője el van törve, nem? Hát persze!

— A munkások csitították: „Jól van no, ne kiabálj!"

— Ő az! Az ő szavai. Él! Hetven felé jár. Régóta ismerem, én ismertettem össze Alekszandr Prugavinnal. Szektás volt, szjutajevista, azután amolyan jövőbe látó jósnő lett... Lám, mi nem becsültük eléggé az ilyeneket, akik halkan, de makacsul rombolják a cár igazságába vetett hitet, pedig...

Ljubasa váratlanul felugrott a karosszékből, egy lépést tett előre, meglendítette két karját, mintha a vízbe akarná vetni magát, s hirtelen összerogyott, ha Szamgin nem kapja el, arcra bukik a padlón. Varvara és Tatyána karon fogta és elvezette.

— Lám, milyen szörnyen csökönyös — állapította meg sértődötten Szuszlov. — Feküdnie kellene, ő pedig itt üldögél!

Közelebb húzódott Szamginhoz, és nyomban feltette a kérdést:

— No és ez a Guszarov benn van a mozgalomban, a pártban?

— Nem tudom. Nem hiszem — felelt Szamgin, érezve, hogy Tatyána elbeszélése furcsa izgalomba hozza, sőt kissé feldühösíti.

— Micsoda csirkefogó — mormogta a foga között Szuszlov. — No és maga, Szamgin, mit gondol a tüntetésről?

— De hisz én nem voltam a Kremlben — kezdte kellemetlenül Szamgin, és közben cigarettára gyújtott. — Amennyire meg tudom ítélni, Gogina helyesen világítja meg az eseményeket: a munkások a legjobb esetben is csak kíváncsiak voltak erre a kezdeményezésre . . .

— Hm — dünnyögött hitetlenkedve Misa bácsi.

— Én a nézők között álltam, mellettem vonultak el — folytatta cigarettája füstölő végére bámulva Szamgin. Elmesélte, hogy néhány munkás a közönséghez csatlakozott, és hirtelen nagy hévvel kezdett magyarázni: — Úgy hiszem, a nézők tömegéből sokan úgy érezték, hogy elárulták őket, vagyis eléggé határozottan tiltakoztak a munkássággal való kacérkodás ellen. Ez természetesen ösztönszerű . . .

— Osztályszerű, gondolja? — mosolygott Szuszlov. — Nem, barátocskám, ne is remélje! Ez csupán a gyári munkások iránt érzett ellenszenv, ami teljesen érthető a mi paraszti országunkban. Régen gyökeret vert a felfogás, hogy a gyári munkásokra úgy kell nézni, mint a földtől elszakadt, garázda fickókra . . .

Közbeszólásai zavarták és bosszantották Szamgint. Egyre növekvő ingerültséggel folytatta:

— Káros felfogás. A legutolsó évek sztrájkjai arról győznek meg bennünket, hogy a munkásság olyan erő, amely nagyon jól érzi a saját jelentőségét. Azután nekik kész ideológiájuk van, olyan fegyverük, amely nincs a polgárságnak, sem a parasztságnak.

— Valóban nincs? — szúrta közben kötekedően Szuszlov.

Megjegyzéseire azonban Szamgin nem figyelt, nem szállt vitába vele, sőt egyre hevesebben folytatta. Annyira elragadtatta magát, hogy észre sem vette, mikor jött be a felesége,

csupán akkor szakította meg beszédét, amikor Varvara meggyújtotta a lámpát. Az asszony az asztalra támaszkodva, különös szemmel nézett rá, Szuszlov pedig felállt, és bekecsét igazgatva, leplezetlen elégedettséggel jelentette ki:

— Kiderül, hogy maga nem is olyan igazhitű marxista, Szamgin, sőt... — Mosolyogva elharapta a mondat végét, kezet szorított Varvarával, és megint Szamginhoz fordult. — Nem vártam. Annál kellemesebb.

Mikor elment, Szamgin megkérdezte:

— Mit nézel úgy?

— Hallgattalak — válaszolta az asszony. — Miért beszélsz a munkásokról olyan... ingerülten?

— Ingerülten? — kiáltotta a legnagyobb őszinteséggel Klim. — Szó sincs róla. Honnan veszed ezt?

— A hangodból, a szavaidból.

— Először is: nem a munkásokról beszéltem, hanem a kispolgárokról, nyárspolgárokról általában...

— Igen, korholtad őket, mert nem értik, mivel fenyegeti őket a munkásmozgalom...

— Értik ők, de...

— Mi ez a de?

— Tehetetlenek, és ez bűn.

— Nem értem, miért bűn?

— A tehetetlenség bűn.

Varvara zöld szeme mosolyra derült, és hangja egészen újszerűen csengett, amikor sóhajtva mondta:

— Ó, Klim, nem szeretem, ha politizálsz. Menjünk át hozzád, itt leszedik az asztalt.

Karon fogta férjét, súlyosan rátámaszkodott a karjára, és gyanús óvatossággal ment át a dolgozószobába, Klimet leültette a díványra, sőt még egy párnát is dugott a háta alá.

— Szörnyen fáradt az arcod — magyarázta gondoskodását.

— Így nem tetszik neked? — kérdezte a férfi.

— De igen — sietett a válasszal Varvara, miközben felhúzta lábát a díványra, és megigazította ruháját. — Te persze mindig okosan és érdekesen beszélsz, de... mintha idegenből fordítanál.

— Hm — bökte ki Szamgin; igyekezett visszaemlékezni arra, amit Misa bácsinak mondott, és felfedezni, mivel örvendeztette meg úgy az öreget, s mivel pendítette meg feleségében ezt az új, rábeszélő hangot.

— Drágám — kezdte férje ujjaival játszva Varvara —, beszélni szeretnék veled, de... őszintén! Úgy rémlik, hogy a szerep, amit játszol, nehezedre esik...

— Már megbocsáss, itt nem lehet játékról beszélni — vetette közbe határozottan Klim. Varvara kitérően felvonta a vállát.

— Elfelejted, hogy bennem egy színésznő veszett el. Megmondom neked nyíltan: számomra az élet színház, amelyben én vagyok a néző. A színpadon revű folyik: különböző kosztümös emberek jelennek meg és tűnnek el, akik, mint te magad is gyakran mondtad, a tehetségüket, a maguk belső világát akarják megmutatni nekem, neked, egymásnak. Nem is tudom, mennyire belső ez a világ. Azt hiszem, Kumovnak van igaza: te túlságosan... parancsolóan, lenézően bánsz vele, pedig nagyon érdekes fiú. Ő a maga életét éli...

Szamgin figyelmesen felesége arcára pillantott, az asszony bólintott, és szelíden mondta:

— Igen, pontosan ez az: a maga életét éli...

— És mit prédikál ez a Kumov? — kérdezte gúnyosan Klim, de zavaros nyugtalanság fogta el.

Varvara szorosabban hozzásimult, és kissé rikoltozó, magas hangja még lágyabb, szelídebb lett.

— Azt mondja, hogy a belső világot nem lehet megmagyarázni az értelem módszereivel, amelyekkel a külső világot az idealisták vagy a materialisták szerint értelmezhetik. E módszerek csupán csonkítják, torzítják az igazi emberit, az eszmékkel, dogmákkal megölik a képzelet szabadságát...

— Naivság — állapította meg Szamgin, akit nem érdekelt az írnok filozófiája. — Badarság — tette hozzá. — De mit akarsz mondani?

— Hát mondom már — felelte csodálkozva Varvara. — Látod... Hisz tudod, milyen drága vagy nekem?

— Igen. No és? — siettette Szamgin.

Az asszony tréfásan a vállára ütött.

— Milyen kedvesen mondtad ezt! — De nyomban elkomorodott. — Nem szeretnélek sajnálni, de képzeld: úgy vélem, téged sajnálni kell. Veszítesz az egyéniségedből, hanyatlasz.

Mondott valamit, Szamgin azonban nem figyelt oda, ez jutott eszébe:

„Micsoda nehéz nap. De egyben-másban igaza van."

És megharagudott önmagára, amiért nem haragudhatott meg a feleségére. Azután elővett egy cigarettát a tárcájából és megkérdezte:

— Mi hiányzik neked?

— Te, persze — felelte Varvara, mintha régóta éppen erre a kérdésre várt volna. Kivette férje kezéből a cigarettát, rágyújtott, és valamelyik festményről ellesett odaliszk pózában dőlt hátra, könyökével férje térdére támaszkodva, és füstkarikákat eregetett a mennyezet felé. Ebben a testtartásban egy olyan mondat hagyta el az ajkát, amelyet Szamgin nemegyszer olvasott már regényekben, és gyakran hallott színpadon:

— Te már eltávolodtál tőlem. Már nincs meg köztünk a régi összhang.

„Hát csak erről van szó?" — gondolta Szamgin, és mosolyogva hallgatta az ismerős szavakat.

— Az asszony, akire nem féltékenyek, nem érzi, hogy szeretik...

— Nézd csak — kezdte higgadtan Klim —, olyan időket élünk, amikor...

— Minden férfi és asszony, idealista és materialista egyaránt, szeretni akar — fejezte be türelmetlenül saját szavaival a mondatot Varvara, felkelt, a padlóra hajította a félig szívott cigarettát, majd ismét leült. — Ez minden kor legfőbb tartalma, barátom, mint ezt te is tudod. És ne haragudj, ezért áldoztam fel a gyermekemet...

— Ez olyan cselekedet volt, amelyet én nem helyeseltem — emlékeztette Szamgin.

— Igen.

Varvara felugrott a díványról, fel-alá járkált, az övével játszott, s így folytatta:

— Akármit tesznek is az emberek, végeredményben kényelmes fészekre vágynak: a férfi az asszonnyal, az asszony pedig a férfival. Ez az egyetlen, vitathatatlan igazság. Lám, idealistákat és materialistákat látok magam előtt. Én egy kicsit a ház úrnője vagyok, nemde? Hát akkor megmondom neked, hogy az idealisták cinikusabbak: sokkal őszintébben törekednek az élet kényelmes oldalai felé. Nem szólva arról, hogy érzékibbek és gyakorlatiasabbak, mint a materialisták. Igen, igen, ők nem szaladnak olyan messzire, ők gyakorlatiasabbak azoknál, akiknek a jó élet megvalósításához forradalmat kell kirobbantaniuk. Az én barátaimnak nem kell forradalom, nekik bizony pénz kell, könyvkiadásra. Meggyőződéssel állíthatom, hogy a materialisták bármennyire dobálóznak is a számokkal, sosem tudnak olyan aprólékosan kidolgozott és részemre annyira hátrányos ajánlatot tenni, mint amilyent az én barátaim. Te Kumovot naivnak nevezted, pedig ő az egyetlen ember, akinek tőlem, és úgy hiszem, az egész élettől nem kell semmi...

— Túlságosan szépen beszélsz róla — szólt közbe Szamgin.

— Megérdemli. Azt akarod talán bebizonyítani, hogy képes vagy a féltékenységre? — kérdezte hanyagul Varvara. — Kumov jellegzetes néző. Szívesen emlékezik Spinozára, aki gyönyörűségét lelte a pókok életének tanulmányozásában. Végeredményben van benne valami közös vonás veled... amilyen te voltál...

— Hízelgő `ilyesmit hallani — mosolyodott el Klim: úgy érezte, hópehelyként hullanak rá az asszony szavai, és sóhajtva jelentette ki: — Milyen furcsán beszélsz, Varvara!

— Furcsán? — kérdezte az asszony, s a Klim asztalán álló órára pillantott, melyet ő ajándékozott férjének. — Jól tennéd, ha nem restellnéd a fáradságot, és gondolkoznál egy kicsit ezen. Úgy rémlik, mi valahogy... nem úgy élünk, ahogy élhetnénk! Nos, én megyek: tárgyalnom kell a könyvkiadó ügyében. Gondolom, eltart két-három óráig...

Homlokon csókolta férjét, és eltűnt, s noha távozása valahogy váratlan volt, Szamgin mégis örült, hogy felesége elment. Cigarettára gyújtott, és eloltotta a lámpát; a padlóra ráhullott az utcai lámpa homályos fénycsíkja és az ablakkeret sötét keresztje, a tárgyak összetömörültek, s a szoba összeszűkült, felforrósodott. Az ablak mögött nyirkosan sóhajtozott a szél, sűrűn pelyhezett a hó, a város pedig hallgatott, akár az éjszaka derekán.

Klim Szamgin kinyújtózott a díványon, lehunyta a szemét és eltűnődött.

Varvara még sosem beszélt vele ilyen hangon; bizonyos volt benne, hogy még most is úgy tekint rá, mint lánykorában. Mikor és miért változott meg hát így a véleménye? Eszébe jutott, hogy néhány héttel ezelőtt felesége, a vendégeket kikísérve, fáradt ásítással kérdezte:

— Nem veszed észre, hogy az emberek egyre unalmasabbak lesznek?

Nemrégiben pedig gondoskodón, de egyúttal valósággal szemrehányón jegyezte meg:

— Vöröslik az orrod hegye, a szemüveg miatt.

Majd a következő eset jutott eszébe Szamginnak: két hónappal ezelőtt, Kumovval együtt jóval éjfél utánig dolgozott, és mint ez máskor is előfordult, felajánlotta az írnoknak, hogy maradjon nála éjszakára. Reggel későn ébredt, mosakodni indult, de a fürdőszoba ajtaja belülről be volt zárva. Azt hitte, felesége már rég felöltözött, és bizonyára az ebédlőben van, de mégis kopogott. Választ nem kapott. Arra gondolt, hogy a kampó esetleg magától beleakadt a hurokba, mivel erősen becsaphatták az ajtót, ezért átment az ebédlőbe, és felkapott egy kenyérvágó kést, hogy majd bedugja az ajtó és félfa közötti nyíláson, s kiemeli a kampót. Varvara nem volt az ebédlőben. Amikor Klim ismét befordult a homályos folyosóra, megpillantotta az asszonyt a fürdőszoba ajtajában: borzas volt, meztelen testén egy szál pongyola, s fojtott hangon felkiáltott:

— Mit akarsz?

Összecsapta a pongyolát a mellén, hátával az ajtófélfá-

nak dőlt, és csúszni kezdett lefelé, mintha a padlóra akarna ülni, térde megbicsaklott.

— Mit akarsz hát? — ismételte halkabban, sírósan, és a lába rogyadozott, egyik kezével összehúzta pongyolája nyakát, a másikat mellére szorította.

Mikor Klim a késsel a kezében odalépett hozzá, a félhomályban észrevette, hogy az asszony tágra meresztett szeméből rémület sugárzik, és foszforeszkálón csillog, akár a macskáé. Ijedt csodálkozással elhajította a kést, átölelte Varvarát, és az ebédlőbe vezette. Itt kiderült az igen egyszerű magyarázat: Varvara rosszul aludt, későn kelt, fürdő után ledőlt a pamlagra a fürdőszobában, elszunnyadt, és valami szörnyűt álmodott.

— Felébredek, kinyitom az ajtót, hát egyszerre csak felém jössz késsel a kezedben! Szörnyen ostoba dolog! — mesélte Varvara, és idegesen nevetgélve férjéhez simult.

— Mi az, talán azt képzelted, hogy le akarlak szúrni? — kérdezte tréfálkozva Szamgin.

— Nem képzeltem semmit, csak folytatódott a szörnyű álom — magyarázta.

Szamgin mosakodni indult. Mikor azonban elhaladt a szoba előtt, ahol Kumov dolgozott — ez a fürdőszoba mellett volt —, valami belső ösztökélésnek engedve, csendesen benyitott. Kumov háttal állt az ajtóhoz, két karját lecsüngette a törzse mellett, fejét vállára hajtotta, s testtartása akasztottéra hasonlított. Az ajtó csikorgására megfordult, ostobán és szokása szerint most is alázatosan mosolygott, s mosolya megszélesítette nyomott arcát.

— Lemásolta?

— Igen.

— Tegye az asztalomra — hagyta meg Szamgin, és ezt gondolta: „Lehetetlen! Ezzel a félkegyelművel? Lehetetlen!"

Most azonban már-már elhitte, hogy akkor Kumov együtt volt Varvarával a fürdőszobában; ez magyarázza az asszony képtelen ijedségét.

„Bizonyára így volt" — gondolta és nem érzett sem féltékenységet, sem megbántottságot, csupán azért gondolta vé-

gig a feltevéseit, hogy eltaszítsa magától. Most Varvara szavait kellett fontolóra vennie: az asszony azt állította, hogy ő erőszakot követ el önmagán és hanyatlik.

„Azért beszél így, mivel egyre jobban előtérbe kerülnek azok, akiket az orosz vagy a nyugati szocializmus ideológiája tesz egyoldalúvá — okoskodott csukott szemmel. — Az egyoldalú emberek érthetőbbek. Varvara látja, hogy az én szavaimat már nem hallgatják olyan figyelmesen, ennyi az egész."

Szamginnak eszébe jutott Szuszlov véleménye az ő marxizmusáról, és arra gondolt, hogy ez az ember, akit a különböző kórok rágnak, s aki maga is valamilyen elhatalmasodó kórhoz hasonlít, szinte megfiatalodott, megerősödött, és tanítói hangja egyre harsányabban, parancsolóbban cseng. Ljubasa bizonyára az ő szavaiból vette minapi megállapítását:

— Te úgy érvelsz, Klim, mint valami megcsontosodott liberális.

A lány csoportot szervezett „a munkásmozgalom támogatására", és úgy látszik, már a forradalom generálisának érzi magát.

Tatyána Gogina munkásokat tanít egy félig illegális iskolában, egy liberális gondolkozású kereskedő gyárában. Gúnyolódása egyre maróbb jelleget ölt, szemlátomást növekszik benne a szenvedély a kiküszöbölhetetlen ellentétek éles hangsúlyozása, a merész témák iránt. Nemrég kijelentette, hogy Baudelaire „A romlás virágai" című kötete „az ördög lélekharangja a keresztény kultúra fölött", továbbá, hogy Baudelaire — „shakespeare-i sírású". Ma más hangulatban volt, mivel valószínűleg aggasztotta és nyugtalanította Ljubasa betegsége. Szamgin arra gondolt, hogy Tatyána és a bátyja kapcsolata a leghétköznapibb regényhez hasonlít, de eszébe jutott, hogy Alekszej fogadott fiú a Gogin családban. Nyilván „bizottsági tag". Változatlanul vidám volt, tréfálkozott, akárcsak eddig, de valami gyanakvó tartózkodás jelent meg benne, s Szamgin észrevette, hogy Alekszej kíváncsian méregeti, de mégis kiviláglik mögüle a bizalmatlanság.

„De hisz mindenki változik . . ."

A szocialisták fesztelenül, sőt vakmerően gúnyolják a liberálisokat, ezek pedig úgy viselkednek, mintha bűnösnek éreznék magukat abban, hogy nem lehetnek szocialisták. Viszont támogatják a forradalmi ifjúságot, pénzt és lakásokat adnak a gyűlésekhez, sőt még illegális nyomtatványokat is tartanak maguknál.

Szamgin érezte, hogy ingerültség vesz rajta erőt. Felugrott a díványról, cigarettára gyújtott és eszébe ötlött a kis púpos lány kiáltása:

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt?"

„Zubatov félkegyelmű" — szitkozódott gondolatban, a sötétben egy székbe ütközött, s újra lefeküdt. Igen, az öreg liberálisok ugyan vitába szállnak a fiatalokkal, de majdnem mindig elszólják magukat: csupán azért vitatkoznak, hogy „óva intsenek a hibáktól", viszont tulajdonképpen provokálják a fiatalságot, erősebb tevékenységre buzdítják. Gogin, Tatyána apja, azzal vádolja a saját nemzedékét, hogy nem talált magában elég erőt a narodovolecek ügyének folytatására, és megengedte Pobedonoszcev reakciójának kifejlődését. Egy esti összejövetelen bűnbánón vallotta be:

— Scsedrin ébresztgetett minket, mi azonban nem ébredtünk fel; a történelem sosem bocsátja ezt meg nekünk.

Gogin középtermetű, zömök férfi volt, óvatosan mozgott, és majdnem minden mozdulatát köhécselés kísérte. Nyilván szívbeteg: jóságos szürke szeme alatt zacskók puffadtak. Tar koponyáján, füle fölött szarvként ágaskodott néhány szürke csomó, a hajdani dús hajkorona maradványa, szakállát borotválta, puha orra alól csüggedten csüngött alá vastag, kozák bajusza, ajka alatt pofaszakáll vékony csíkja húzódott. Alekszejjel és Tatyánával leplezetlenül szomorú gyengédséggel bánt.

— A mi nemzedékünk kötelessége, hogy megkönnyítse az ifjúság kálváriáját — mondta egyszer barátjának és lakótársának, Ringyinnek.

„Gyártják az áldozatokat" — gondolta e szavakra emlékezve Klim.

Ringyin tönkrement földbirtokos volt, egykor narodovolec,

majd tolsztojánus, jelenleg pedig ábrándképek hajszolója és anarchista: magas, görnyedt, hatvanas férfi, de igen fiatalos, arca durva, mindig komor, hangja éles, karja hosszú. Határtalanul jószívű ember hírében állt, aki „nem erről a világról való". Idősebb fiát száműzték, a középső börtönben ült, a legfiatalabb pedig, mivel nem volt hajlandó gimnáziumba járni, kimaradt a hatodik osztályból, és egy asztalosműhelyben dolgozott. Tatyána így vélekedett az öreg Ringyinről:

— Annyira sajnálja az embereket, hogy hajlandó volna megölni őket.

Goginnál vasárnaponként fiatal ügyvédek, vidéki zemsztvo-hívek, statisztikusok fordultak meg: egyetemi hallgatók és főiskolás lányok heveskedtek, fáradt és rejtélyes fiatalemberek bukkantak fel. Olykor megjelent Redozubov, s egy papi ember komor haragját és türelmetlenségét hozta magával.

Szamgin járt még néhány efféle házba, és magában „aggok menhelyé"-nek nevezte őket; Tatyána pedig így hívta:

— A szörnyű szavak fészkei.

Szamgin majdnem mindenütt találkozott Nyikonovával, a szerény, szürke nő barátságosan mosolygott feléje, de sosem beszélt vele politikai témákról, és csupán egy ízben ejtette csodálatba egy váratlan, furcsa kérdéssel:

— Igaz, hogy Szavva Morozov pénzt ad az „Iszkra" kiadására?

Klim felnevetett:

— Szavva Morozov? Ez csak tréfa lehet.

— Én is úgy gondolom — mondta a nő és otthagyta.

Az asszony lassanként rokonszenvet ébresztett Szamginban. Volt benne valami „mitrofanovi", bizalomra hangoló, és általában egyszerű, becsületes gépre emlékeztetett.

„Áldozat. Az élet engedelmes rabnője" — vélte Szamgin.

Az a szóbeszéd, hogy Szavva Morozov és egy permi hajótulajdonos bőkezűen pénzeli a forradalmárokat, továbbra is makacsul tartotta magát. Szamgin, miközben a díványon feküdt, füstkarikákat eregetett a sötétben, dühösen és csüggedten gondolta:

„Minden lehetséges. Minden lehetséges ebben az őrült országban, ahol az emberek elkeseredetten agyalják ki önmagukat, és ahol az egész élet pocsékul kiagyalt."

Eszébe jutott Ragyejev rajongása az értelmiségért, Ljutov parancsoló hangja Nyikonovával szemben, felötlött benne, hogy Szavva Morozov miként förmedt rá a konzervatív tudósra, egy világhírű vegyészre; és még sok más is megfordult a fejében.

„Hát igen, lehetséges, hogy támogatják. De ha így van, akkor szítják is. De hol az én helyem ebben a fantasztikus játékban? Bújjak el holmi vidéki zugba, éljek magányosan, próbáljak írni?..."

Érezte, hogy ez sem felel meg neki, akárcsak a munkásapostolnak a szerepe, vagy hogy egy legyen felesége barátai közt, akik kozmoszról, istenről és halálról rikoltoznak. Alkati ellenszenv élt benne e szép szavak embereivel szemben, akik szemlátomást komolyan azt hitték, hogy ők már nem csupán európaiak, hanem valósággal párizsiak. Dolgozószobájába beszűrődő beszédjük a szánalmas Nyehajevát idézte fel emlékezetében, halálfélelmével és beteges szerelemszomjával együtt. Felingerelték, mert fölényesen gúnyolni merészelték a társadalmi kérdéseket; mintha azoknak az eszméknek a káoszából tépték volna ki magukat, vagy fajzottak volna el, amelyeket Klim nem tudott elhessegetni, s amelyek zavarva az életét, állandóan gyötörték. Önmaga előtt is titkolva, beismerte, hogy ezek az emberek igen képzettek, és hozzájuk képest ő tudatlan. Végeredményben olyan dolgokról beszéltek, amelyekről neki nem volt szüksége gondolkozni. Olykor úgy érezte, ez fogyatékosság, de csupán azért fogyatékosság, mivel aforizmákban különben eléggé gazdag szókincse korlátok közé szorítja.

„A jogfilozófia a jogtalanság igazolásának kísérlete" — mondogatta, kijelentette, hogy törvénynek ismeri el a létért való küzdelmet, és céltalan, álszent dolog helyet keresni az életben a vallásnak, filozófiának, morálnak. Sok ilyen frázisra emlékezett, és jól tudta használni őket; tudta, menynyire olcsók, és magában a „bölcsesség rézgarasai"-nak ne-

vezte őket. Általában azonban tartózkodott a filozófiai elmefuttatásoktól, előnyben részesítette a „tényeket", mikor pedig észrevette, hogy a tényeket meglehetősen ellentmondóan vagy túl egyhangúan világítja meg, ezt a tárgyilagosság követelményével magyarázta.

Ezen az estén gondosan, a tőle telhető legnagyobb tárgyilagossággal végigtapintott, végigpillantott az utolsó esztendők valamennyi élményén, és oly tökéletesen magányos embernek, oly idegennek érezte magát, hogy fájó szorongás fogta el. Feltámaszkodott és sokáig ült, céltalanul bámult a zúzmarás ablaküvegre, amelyet bágyadtan világított meg az utcai lámpa aranyló fénye. Kétségbeeséshez hasonló hangulatban volt. Emlékezetében felötlött a „Vidékünk" szerkesztőjének frázisa:

„A mi egész érelmiségünk a valóság iránti kritika hipertrófiájában szenved."

„Talán én is megkaptam ezt a kórt — gondolta Szamgin. — Megkaptam, és ebből ered minden."

Rövid gondolkozás után azonban hamarosan megtalálta a „de"-t.

„De még ha beteg vagyok is, a többiektől eltérően legalább tudom, mi a bajom."

A következő pillanatban pedig arra gondolt: ha ő ennyire magányos, akkor valóban kivételes ember. Eszébe jutott, hogy az emberektől való elszakítottságot már szülővárosában is tapasztalta, Sárkányölő Szent György templomának lépcsőjén, akkor, úgy rémlett neki, hogy a magányban van valami hősi, felmagasztosító.

„Nincsenek saját szavaim a lélek hangjához, másokéival pedig nem akar megszólalni" — gondolta.

A falon, egy kép üvegén sötét folt kúszott. Szamgin megtorpant, és azt képzelte, hogy az ablakon át beáradó fény útjába esve az ő feje tükröződik az üvegen. Az asztalhoz ment, rágyújtott, és megint róni kezdte a szobát a sötétben.

Varvara éjféltájt ért haza. Amikor Szamgin hallotta a csengetést, sietve meggyújtotta a lámpát, az asztalhoz ült, és széthányta a papírokat, mintha régóta dolgozna. Azért

tette, mivel semmi kedve sem volt mindenféle butaságról csevegni a feleségével. Tíz perc múlva azonban belépett Varvara, papucsban, sarkig érő ingben, és nedves, hűvös tenyerével megsimogatta Klim arcát, nyakát.

— Dolgozol?

— Mint látod.

— Furcsa: amikor a ház elé értem, nem láttam világosságot az ablakodban.

— Valóban?

Varvara leült az asztal sarkára, és közölte, hogy Ljubasa súlyos beteg, az orvos tüdőgyulladástól tart.

— Gogina ott van mellette — tette hozzá.

— Helyes. Menj csak, mindjárt kész leszek.

Varvara engedelmesen kiment. Szamgin az asszony narancsszínű sarkát nézte, s arra gondolt, hogy ezt a nőt már kiolvasta, nem érdekli többé. Ismerte teste minden mozdulatát, minden sóhajtását és nyögését, ismerte arca nem valami változatos játékát, és bizonyos volt benne, hogy tökéletesen ismeri buzgó rajzását frázisainak is, amelyeket minden különösebb válogatás nélkül merít a divatos könyvekből, és gyakran tehetetlenül beléjük zavarodik, nevetséges ellentmondásokba bonyolódik. De kényelmes feleség volt, jó háziasszony, és Szamgin becsülte az emberek iránti szkeptikus magatartását, azt, hogy megérezte a hamisságot, észrevette a leleplezést. Általában nem élt vele rosszul, de például Nyikonovával bizonyára lágyabb, kellemesebb lenne az élete, ámbár ő idősebb Varvaránál.

Egy óra múlva csendesen bement a hálószobába; azt remélte, felesége már alszik. Varvara azonban az ágyban fekve cigarettázott, fél kezét feje alá tette.

— Rossz szokás a hálószobában dohányozni — jegyezte meg Klim, és vetkőzni kezdett.

— Hányszor mondtam neked — visszhangozta Varvara, úgy tetszett, befejezte Klim mondatát. Szamgin rápillantott, mondani akart valamit, de nem szólt; észrevette, hogy felesége kissé meghízott, és nyilván emiatt a nyaka rövidebbnek látszik.

„Ha megcsal, ennek ki kell derülnie ölcléséből, teste mozdulataiból" — ötlött eszébe, s elhatározta, hogy ellenőrzi sejtését.

— Húzódj odább — mondta és Varvara ágyához lépett.

— Fáradt vagyok — felelte szemét lehunyva az asszony, és nem mozdult. — Aludni sem tudok.

Varvara ritkán utasította el, és sohasem ilyen ürüggyel. Kérlelni megalázó lett volna, s Klim ezt sohasem tette. Sértődötten lefeküdt.

— Volt ott egy zsidó — szólalt meg Varvara, s eloltotta cigarettáját, mintha egy régen kezdett elbeszélést folytatott volna.

— És ott volt Kumov is — jelentette ki Klim. Jól hallotta, hogy nem kérdés volt ez, hanem állítás: Kumov ott volt.

— Ott volt — szólt Varvara. — De ő valahogy nem illik ebbe a társaságba. Tudod, mindig a magáét hajtogatja, a világ áthatolhatatlan sötétség, amelyet az ember a tulajdon képzeletének fényével világít meg, a gondolatok jelek, mint amelyeket a gyermekek írnak palavesszővel a táblára...

— A legnaivabb metafizika, badarság — jelentette ki dühösen Szamgin, s felháborodással eszmélt rá, hogy van valami hasonlóság az írnok filozófiája és saját gondolatai között. — Aludjunk, én is elfáradtam.

Varvara felsóhajtott, megigazította feje alatt a párnát, de egy percnyi hallgatás után újra megszólalt:

— Tudod, nem tetszenek nekem a zsidók. Ez szégyenletes dolog, ugye?

— Persze.

— Nem tetszenek. Mindegyik valahogy mindig és mindenben előrerohan. És vannak zsidók, akik éppenséggel az antiszemitizmus szítására születtek.

— És vannak oroszok is, akik oroszellenességet tudnak kelteni — mormogta Szamgin. Varvara azonban makacsul és szinte gúnyosan folytatta:

— Ügyetlen ellenvetés. Hisz te magad sem szereted a zsidókat, csak szégyelled bevallani.

— Micsoda ostobaság! Oltsd el a lámpát, kérlek.

Varvara eloltotta a lámpát, és tovább beszélt a sötétben, s hangja, szavai még ingerlőbbek lettek.

— Hát nem magad mondtad, hogy ha egy zsidó nihilista, akkor ezerszer rosszabb az orosz nihilistánál?

Szamgin erőt vett magán és hallgatott; úgy vélte, hogy nem kell Mitrofanovról mesélnie: Varvara csak nevetne. Valami értelmetlenséget dünnyögött, mintha már félig aludna, és végül elhallgattatta feleségét.

Mitrofanov már nem állított be olyan gyakran és fesztelenül, mint azelőtt. Bűnbánóan lépett be, arcán kérdő mosoly, mintha némán érdeklődne:

„Nos, mi a döntés?"

Sokat teázott, utcai és kocsmai jelenetekről mesélt, amelyekkel megnevettette Varvarát, és vigasztalta Szamgint, s megszilárdította azt a meggyőződését, hogy az értelmiség nyüzsgése ellenére, az élet voltaképp mégis engedelmeskedett a régi, erős szokásoknak és törvényeknek.

— Úgy hiszem, hamarosan állást kapok, segédfelügyelő leszek az őrültekházában — közölte Varvarával Mitrofanov, amikor azonban az asszony kiment az ebédlőből, sebes suttogással magyarázta Szamginnak: — Az őrültekháza persze hazugság volt, engedelmet kérek!

— De miért? — csodálkozott Klim.

— Hát mégis, tudja, ha Varvara Kirillovnának kételyei támadnának az életemet illetően, akkor meg tudja magyarázni bizonytalan viselkedésemet.

Szamginnak tetszett a detektív sajátságos gondoskodása őróla, de miután kikísérte Mitrofanovot, megkérdezte önmagától:

„Hát Varvarával való viselkedésem már idegeneknek is feltűnik?"

És megharagudott:

„Ez a tökfilkó, úgy látszik, cinkosának képzel valamiben..."

Néhány nap múlva Szamgin magányosan ült az ebédlőben az esti teánál, és azon elmélkedett, mennyi minden felesleges dolog van az életében. A roncsbútorokkal telezsúfolt

szoba jutott eszébe, amelyet gyermekkorában otthon egyszer váratlanul felfedezett. E komor gondolatok közepette halkan, mint a kísértet, besuhant Szuszlov.

— Hallotta? — kérdezte mosolyogva, s apró fekete szeme csillogott. Leült az asztalhoz, töltött magának egy pohár teát, mintha ő volna a házigazda, akkurátusan lekvárt tett a poharába, és miközben kanalával csörömpölve a teát kevergette, beszámolt a délvidéki parasztlázadásokról. Kicsiny, száraz keze remegett, piciny arcát mosoly barázdálta, orrcimpáit felfújta, és keménygallérba szorított nyakát szüntelenül forgatta.

— Látja? — kérdezte szelíden, rábeszélő hangon. — Mit számít a maguk tisztán gazdasági jellegű munkásmozgalma, amelyet nem is maguk irányítanak, hanem a csendőrök, mit számít a parasztságnak a társadalmi igazságra törekvő, eme elemi erejű vágyához képest?

Szamgin udvarias mosollyol hallgatott, és nem hitt az öregnek, közben arra gondolt, hogy ezek a parasztlázongások bizonyára ugyanolyan korlátozottak és jelentéktelenek, akár a magtár emlékezetes kifosztása. Szuszlov pedig, miközben lehuzigálta kabátja ujját a keze fejére, mint egy kamasz, akinek már szűk és kényelmetlen az öltöny — tovább zengett:

— Azért jöttem be, hogy megmondjam: elutazom három hétre, talán egy hónapra, itt a szobám kulcsa, adja át Ljubasának, én benéztem hozzá, de alszik. Ágynak esett a lány — sóhajtott fel, s ráncba vonta szürke homlokát. — Milyen rosszkor! El kellene küldeni valahová, ő meg, lám . . .

Szamgin csak ekkor vette észre, hogy az öreg vadonatúj sötétkék öltönyt visel, mintha ünnep volna, vagy neve napját ülné, s ösztövér testét harciasan kihúzta. Sőt, kissé hasonlít Jakov bácsihoz: olyan, mint egy kiégett, félholt ember, aki azért jelent meg, hogy feltámassza a holtakat. Szuszlov szívélyes búcsút vett, majd új cipőjével csikorogva, eltávozott, és azt a homályos vágyat hagyta Szamginban, hogy valami mulatságosat találjon benne. Mulatságos ugyan nem akadt, Klim azonban némi erőlködéssel mégis kifundálta:

„Csak az aranygombok hiányzanak a kabátjáról... A forradalom államtanácsosa..."

Szuszlovot vagy tíz perc múlva Gogin váltotta fel, de nem volt oly vidám, mint máskor. Ő már többet tudott, de valamiért nagyon elégedetlenkedett. Ujjait pattintgatva fel-alá sétált a szobában, mint aki bosszankodik, és fojtott hangon, tagoltan magyarázta:

— Liszicsja faluban forrongás ütötte fel a fejét, és átterjedt a harkovi és a poltavai kormányzóság öt kerületére. Bizony. A maga fivére is ott van, nem? Adja meg a címét. Tatyána odautazik, anyagot kell gyűjtenie a külföldön élők részére. Két címünk már van, de bizonyára sokat letartóztattak a mieink közül.

Támlájánál fogva felemelt egy nehéz széket, kinyújtott karján himbálta, és közben elgondolkozva folytatta:

— Nem vagyok az egyoldalú érvelések embere, de meg kell hagyni: ez kicsit talán kárpótlás Zubatov parádéjáért. Viszont nem tetszik nekem az egész...

— Miért nem? — kérdezte Klim, akit kissé lehangolt Gogin elbeszélése.

— Hogy is mondjam? Kissé érzelmi jellegű, beismerem! Nemrég egy gyárban sztrájkoltak, és összetörték a gépeket. Szakképzett munkás nem tör gépeket: ez mindig a tanulatlanok műve, akik az eke szarva mellől kerültek fel...

Letette a széket, lovaglóülésben rátelepedett, és megcsipkedte a bajuszát.

— Az államgazdaság szintén gép. Öregecske, kikopott jószág? Hát bizony, de... Szegény ország vagyunk! És itt kerül bele az érzelem, amely... amely talán voltaképpen számítás. Külföldön a mieink arról beszélnek, hogy képzett forradalmárokat kell nevelni. Jó ötlet...

Szamgin nem figyelt rá, megpróbálta elképzelni, amint Gogol szülőföldjén sok tízezer ember lázong, akiket eddig csupán az ukrán tárgyú színdarabok paraszt- és legényalakjaiból ismert. Majd „A németországi paraszthábórúk története" és „Az orosz nép politikai mozgalmai" segítségével — amelyet még kamasz korában, atyai unszolásra olvasott el —

képzelete meglehetősen sötét képet festett: holdas éjszakán, zegzugos utakon, a földeken át sűrű, sötét tömeg hömpölyög faluról falura, körülözönli a földesurak birtokait, beléjük ütközik; hatalmas máglyák lobbannak fel, az emberek pedig kiáltoznak, fütyülnek, jajgatnak, majd fekete hullámuk tovább zúdul s egyre dagad, mintha fel akarna emelkedni a földről, előttük rémült ménes száguld, mögöttük lángnyelvek sokasodnak, alattuk füstfelhők gomolyognak, fönt nem látszik az ég, a föld kietlen, a felső rétege pedig valóságos szőnyegként csavarodik össze, új meg új, eleven, fekete sáncokat alkotva.

— Tehát csütörtökön? — kérdezte felkelve Alekszej és körülpillantott.

Szamgin bólintott, noha nem hallotta, tulajdonképpen mit ajánlott vagy mire kérte Gogin.

Amikor megint egyedül maradt, hideg füstként borult rá az ismerős aggodalom fájó szomorúsága. Emlékezetében megelevenedett a sötét embertömeg. Százezrek hullámzottak a Hodinkán, lábuk alatt remegett a föld, eszébe jutott, ami akkor ötlött fel benne: ha ez az erő összefog, és rázúdul Moszkvára, ízzé-porrá zúzza a várost. Tízezrével vonultak a munkások a bronzba öntött cár felé, annak a kék szemű fiatalembernek a nagyapja felé, aki a hintó ülésén rázódva száguldott a sok ezer főnyi embertömeg rivalgása közepette, s bűnbánóan mosolygott feléje... Felfelé húzzák a harangot, s úgy megfeszítik a kötelet, mintha le akarnák dönteni a tornyot... Letépik a lakatot a magtár kapujáról, a „faluközösség" nevében... Egy falábú paraszt kifog egy nem létező harcsát... a másik paraszt pedig bizalmatlanul kérdi:

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

Ebben a két parasztban volt valami allegorikus és vigasztaló. Talán mindenki nem létező harcsára halászik: tudja, hogy harcsa nincs, de titkolja a másik elől.

„Ugyan, ostobán gondolkozom" — állapította meg Szamgin, lehunyta a szemét, és feltette szemüvegét.

„Van bennem valami gyámoltalanság — szögezte le, de

nyomban helyre is igazította önmagát: — Gyermekesség. De vajon mindig így fogok élni? Fogolyként, rabszolgaként?"

Az unalom kiűzte a házból. A város fölött, a hideg és nagyon magas égbolton rengeteg csillag ragyogott, és szerényen világított a hold ezüstös patkója. A város fénye sárgára festette az eget. A Tverszkaján, a Filippov kávéház vakító ablakai előtt begyesen sétálgattak az utcalányok, kikent, kifent egyetemisták, sétapálcás, gondtalan aranyifjak. Egy bolyhos kabátú, köcsögkalapos, dupla tokás férfiú utolérte Szamgint, s odaszólt a leányzónak, akivel karonfogva lépkedett:

— Nos, rendben van, három rubel, de akkor...

— Természetesen — felelte becsületes hangon a lány. — Velem mindenki meg van elégedve.

Egy hosszú arcú ember pedig szétcsapott bundában ott állt a Kuznyeckij-moszt sarkán, a lámpa alatt, és így magyarázott gyűrött kalapos, hajlott hátú alacsony társának:

— Vigye el őket az ördög! Ha egyházközségiek is az iskolák, az a fő, hogy a nép megismerje a betűt!

Két fekete lótól vont hintajában elsuhant Alina Tyelepnyeva, a lovak lábai úgy dolgoztak, mint valami fantasztikus gép, Alina mellett Ljutov ült, szemközt pedig, a kocsis háta mögött, egy tűzoltóhoz hasonlító, testes férfiú hadonászott. Szamginnak Ligyija jutott eszébe: valahol a Kaukázusban él, és Ljubasa szerint könyvet ír. Varvara sohasem beszél Ligyijáról. Makarov Moszkvában van, de nem hallani róla. Dmitrij bátyja nemrég hosszú és kusza levelet küldött, a kézműipart tanulmányozza, főképp a fazekasmesterség érdekli.

„Talán letartóztatták" — ötlött Szamgin eszébe.

Délcegen vonult végig az úttesten egy őrségről leváltott szakasz, csupa jól megtermett katona, ezüstös szuronyaik ferdén meredeztek, mintha széthasítanák a levegőt.

— Bejön? — kérdezte Szamgint egy lány, kacéran félrecsapott, széles karimájú kalapban; természetellenesen tágra meredt pupillája szúrósan fénylett.

„Atropin, persze" — állapította meg Klim; szigorú pillan-

tást vetett a kimázolt arcra, és eltöprengett a prostituáltakon: valamiért mindig a nehéz, nyomasztóan unalmas órákban ajánlkoztak neki.

„Mulatságos."

Már nem is unatkozott, ez az utca — mint mindig — érdekes volt, lármás, leplezetlenül romlott, és nem ébresztett semmilyen riasztó gondolatot. A méltóságos, testes házak szorosan egymáshoz simulva sorakoztak, erősen belekapaszkodva alapzatukkal a talajba. Szamgin betért egy étterembe.

Amikor hazaért, felesége már aludt. Vetkőződés közben néhányszor rápillantott az arcára, nyugodt, sőt öntelt arca volt ez, olyan asszonyé, aki elégedett mosolyát elfojtva, igen kellemes dolgot hallgat.

„Ő boldogabb nálam. Mert butább."

Szamgin lefeküdt, eloltotta a lámpát, és egy percig felesége lélegzését figyelte. Gyorsan felforrt benne a harag.

„Ostoba némber, egy parázna álszerénysége rejtőzik benne: csupán azért szerény, mert retteg, nehogy leleplezze tomboló érzékiségét. A gyerekét is azért vétette el, hogy ne zavarja az élvezetét."

A sötétség könnyen súgta a gonosz szavakat. Szamgin egymás mellé fűzte őket, és jólesett a felhevült érzés forrongása, kellemes volt az elhatalmasodó harag. Erősnek érezte magát, eszébe idézte felesége szavait, s így beszélt hozzá:

„Igen, én természetem szerint nem vagyok forradalmár, becsülettel teljesítem a tisztességes ember kötelességét: kötelességtudásból vagyok forradalmár. Hát te? Te ki vagy?"

Kedve támadt, hogy felköltse Varvarát, kemény szavakat vágjon az arcába, ostorozza szavaival, sírásra fakassza.

„Valószínűleg éppilyen hangulatban ölnek meg olykor asszonyokat" — villant át agyán a gondolat, miközben az udvarról behallatszó neszre figyelt: kint mintha lovak dobogtak volna. Egy perc múlva sietős kopogás hallatszott az ajtón, és Anfimjevna tompa hangja:

— Rendőrök érkeztek a szárnyépületbe. Ne gyújtsanak világosságot, tegyenek úgy, mintha aludnának, hátha elhárítja isten a bajt...

— Vigye el az ördög — dohogott Szamgin, kiugrott az ágyból, és megrázta felesége vállát. — Ébredj, házkutatás. Már harmadszor — mormogta s lábával papucsát tapogatta, az egyik makacsul az ágy alá bújt, a másik pedig összelapult, s nem engedte be lába ujjait.

A hálóingben torzul megnyúlt Varvara úgy suhant az ablakhoz, mintha a levegőben szállna.

— Ó, istenem...

— Ne húzd el a függönyt...

— Van nálad valami? Rejtsd el, vagy add nekem, én elrejtem... Anfimjevna eldugja.

Varvara elszaladt, kíméletlen hangossággal becsapta a hálószoba ajtaját, Szamgin pedig átsietett dolgozószobájába, és a könyvszekrényből kivette a dossziét, amelybe tiltott levelezőlapok, versek és a cenzúra által nem engedélyezett cikkek kefelevonatainak gyűjteményét őrizte. Mindezeket az irományokat voltaképpen már régóta ostoba és többnyire tehetségtelen irkafirkának tartotta, de mindez csak aprópénz volt, amelyen megvásárolta az emberek figyelmét. Még amiatt is becsesek voltak ezek az írások, mivel olcsóságukkal fokozták az emberek iránti lenézését.

„Félek" — ismerte be, térdére csapva a dossziét, és a díványra hajította. Nagyon sértő volt gyávának érezni önmagát, és még rosszabb lett volna, ha Varvara észreveszi.

„Letartóztatnak... Vigye el őket az ördög! Kitoloncolnak Moszkvából, semmi több — biztatta magát sebesen. — Kiválasztok egy csendesebb várost, és távol fogok élni e zűrzavartól."

Berohant Varvara.

— Add ide!

Megragadta a dossziét, és futás közben bátorította:

— Úgy látszik, nem hozzád jöttek.

Szamgin óvatosan félrehajtotta a kárpitot, s kilesett az ablakon: az udvaron emberhez hasonló árnygomolyok suhantak.

„Nem hozzád jöttek — ismételte felesége szavait. — Egy más asszony így mondta volna: nem hozzánk."

Varvara megint visszatért, Klim ellépett az ablaktól, leült a díványra, és csak nézte, amint az asszony igyekszik felhúzni a pongyoláját, de hiába keresi az ujját.

— Segíts már.

És amikor Klim eligazította az ujjat, Varvara hozzásimult, és ezt mormolta:

— Nem tudlak elképzelni börtönben.

— Századok és századok ülnek.

— Ó, mi közöm nekem a századokhoz!

Leültek a díványra, szorosan egymás mellé. A kárpit hasadékán át látni lehetett, amint a szemközti ház homlokzatán végigkúszik a lámpa visszfénye, mintha le akarna siklani a falról. Varvara cigarettára gyújtott és megkérdezte:

— Hát betegen is elviszik?

Szamgin nem felelt. Ostoba, nevetséges és fonák dolog itt ülni Varvara előtt, és várni a csendőrök látogatását. De mit lehetett tenni?

— Szuszlov meg elutazott — suttogta Varvara. — Bizonyára tudta, hogy házkutatás lesz. Ő már afféle ravasz róka . . .

— Nem igaz — jelentette ki szigorúan Szamgin.

Megint elhallgattak, az udvarról behallatszó ugató köhögést figyelték; a köhögés basszus hangú gurgulázással kezdődött, egyre magasabbra csapott, s egy szamárköhögős gyermek vékony sikongásába ment át.

— Megalázó ez a várakozás — ébredt rá Varvara. — Lefekszem.

Dühösen csoszogva elment. Szamgin felkelt, óvatosan újra kinézett az ablakon, a sötétbe, ott semmi sem változott, a lámpa fénye ugyanúgy kúszott a falon.

„Elromlott az égő — gondolta Szamgin. — Nem jönnek be, ez világos."

A hálószobába menni nem volt kedve, a díványra dőlt le, nagyon magányosnak és valamiért bűnösnek érezte magát önmagával szemben.

Reggel a teánál megjelent Mitrofanov: tanú volt a Ljubasánál tartott házkutatásnál.

— Szigorúan kutattak — mesélte és helyeslőn mosolygott.

— Egy porszem nem sok, annyit sem találtak. De mégis elvitték.

— De hiszen beteg! — kiáltotta felháborodva Varvara. Ivan Petrovics vállat vont és sóhajtott.

— Nekik megvannak a maguk szempontjaik, gyanús egyének egészségi állapota nem érdekli őket. És a könyvekről is kiderült, hogy engedélyezett mind — folytatta s ismét elmosolyodott. — Biblia, tudományos művek, Turgenyev műveinek negyedik kötete...

— De miért gondolta, hogy tiltott könyvek vannak nála? — kérdezte gyanakvóan Varvara.

Ivan Petrovics kérdőn pillantott Szamginra, majd mosolyra derült, megdörzsölte arcát, és fojtott hangon rákezdte:

— Ej, Varvara Kirillovna, mire való ez a titkolózás! Hisz értem én: eljött az erők átcsoportosításának az ideje, az ostobák tisztségére pedig az okosak pályáznak. Ideje, sőt igazságos is. És ha egyszer igazságra törekszünk, akkor persze nincs miért sajnálkozni. Hiszen én csupán a gyilkosság, a rablások és lázongások ellen vagyok.

Előregörnyedt, Varvarához hajolt, és még halkabbra fogta a hangját.

— Viszont még a gyilkosságot is meg lehet érteni. „A kérvényt nem rakják zsebre", mint mondják. Ha rálőnek egy miniszterre, én jól tudom, hogy ez felszólítás, hogy úgy mondjam, kérvény: állj félre, mert különben lesz itt nemulass! És az erő bizonyítása kedvéért: durr!

Varvara óvatosan nevetett.

— Milyen mulattatóan beszél, Ivan Petrovics — jelentette ki nevetés közben.

— Persze hogy nevetséges — hagyta rá a lakó —, a nevetséges beszédem mögött azonban bizisten, komoly gondolatok rejtőznek. Ahogy az élet széles mezejét jártam és járom, tisztán látom, hogy az élet irányítására képtelen embereket senki sem sajnálja, és mindenki tudja, hogy noha miniszter, de haszontalan! És puszta kíváncsiságból, mintha egy ismeretlent öltek volna meg, egy pillantást vetnek a holttestre, eltereferélnek egy kicsit a pusztítás okáról, aztán

odábbállnak, ki hová: hivatalba, kocsmába, ki pedig idegen lakásba, tolvaj útjaira.

Szamgin hallgatta Mitrofanov filozófiai megnyilatkozásait, és homlokát ráncolta: attól tartott, hogy Varvara kitalálja a lakó foglalkozását. „Lám, mivel foglalkozik a te egészséges gondolkodású embered", fogja mondani.

Szamgin kereste Ivan Petrovics pillantását, hogy figyelmeztetően hunyorítson neki, az azonban egyre jobban nekihevült, már verejtékezett is, mint mindig, ha nagyon izgatott volt.

— Persze ha ez szokássá válik, mármint a lövöldözés, hát akkor rossz lesz — magyarázta, szemét kidüllesztve. — Azt hiszem, ebben mégis rejlik valami veszély, noha az egész élet veszélyeken alapul. Viszont, ha a lobbanékony természetű fiatalemberek kitördelik a fésű fogait, akkor mivel fogunk fésülködni? Nekünk pedig, Varvara Kirillovna, meg kell fésülködnünk: lompos, zilált nép vagyunk. Ó, istenem! Tudom én jól, mennyire lompos az ember . . .

Szamgin hangosan köhintett, de ez sem segített.

— Meglehet persze, hogy ez nálunk az igazságosság iránti elemi erejű vágyakozástól van, hiszen tudja, még a tolvajok is az igazságosságról ábrándoznak, és egyáltalán mindenki egy más életre vágyakozik, innen ered nálunk a korhelység meg a feslettség. De higgye el, Varvara Kirillovna, sokan csak színlelnek, a gyalázatosak, hisz tudom én . . . például a bűnözők.

„Tökfilkó!" — szitkozódott gondolatban Szamgin, krákogott és kanalával megcsörgette a poharat, de nyomban abba is hagyta, nem zavarta tovább Mitrofanovot.

Mitrofanov szilajul kimeresztette szemét, öklével a térdét verte, másik kezét pedig Varvara felé nyújtotta, ujjait szétterpesztette, mintha torkon akarná ragadni.

— Micsoda bűnös vagy te, gyalázatos — suttogta dühöngve. — Ostoba vagy . . . és álomvilágban élsz, jó ember, hát ez vagy te! Képzelődsz, tökfilkó! Pojáca, ripacs és rangbitorló, nem pedig bűnös! Nem vagy Rocambole, hazudsz! Úgy hasonlítasz Rocambole-hoz, te disznó, mint kakas a

sashoz. És idegen cím bitorlásában vagy bűnös, nem pedig betöréses lopásban, ostoba!

Megrázkódott, kiegyenesedett, és nyugodtabb hangon folytatta, kezét felemelte, mintha esküre készülne:

— Varvara Kirillovna, nincs még egy olyan nép, mint a mienk!

Varvara ámultan, sőt szinte elragadtatással nézett rá, hátradőlt a székben, kezét tarkójára kulcsolva, és keble illetlenül kifeszült. Szamgin már nem akarta megállítani a rendőrügynök ömlengését, mivel képletes értelemre bukkant benne.

— Együttélésre teljesen képtelen ez a nép, akár a megszállott vagy az őrült. Minden nemzetnek megvannak a maga tolvajai, és nincs azokban semmi hiba: szabályszerűen eljárnak hivatalos tevékenységükben, mint más a sárcipőjében... És semmi előítélet, minden érthető. Nálunk pedig a leghitványabb kis alak is, közönséges zsebmetsző okvetlenül bűvészkedik, fantáziál. Engedjék meg, hogy elmeséljem... Egyszer, megbízásból...

Mitrofanov elakadt, futó pillantást vetett Klimre.

— Azaz hogy nem is megbízásból, hanem véletlenül alkalmam adódott tetten érni egy padlófényesítőt, aki nagy tökéllyel csent el apró tárgyakat, mint gyűrűket, fülbevalókat, brosstűket és egyebeket. Hát tudják, szemmel tartottam. Egy gazdag házban dörgölte a parkettet. A budoárban, kérem. A kisinast kiküldte, álkulccsal szaporán kinyitotta a tükrös szekrény fiókját, kivette, ami kell, és beledugta a viaszba. Pompás. Utána pedig kérem...

Mitrofanov felugrott, és kerek macskaarcán sután vidám mosoly fénylett.

— Utána pedig átfut a szomszéd szobába, és tótágast áll, mint valami semmirekellő siheder, kézen állva járkál, és nézegeti magát a tükör aljában. No de kérem! Harmincnégy esztendős, tekintélyes szakálla van, a halántéka már őszül. Úgy ám, kérem! Kérdik... kérdem tőle: „Rendben van, Jakovlev, de miért sétáltál kézen állva?" „Ezt nem tudom megmagyarázni, mondja, ez már efféle babona és

szokás, sikeres munka után mindig fejjel lefelé töltök egy percet." — Mitrofanov egész testével Varvara felé dőlt, és halkan, meggyőződéssel, valami keserű örömmel, de egyúttal némi ijedséggel folytatta:

— Ez nem Rocambole, hanem rangbitorlás és a legkártékonyabb badarság. Ez tudja, öncsalás és eltévelyedés, hogy úgy mondjam, színlelés, és egypár pofonon kívül mást nem érdemel. És jó is, hogy a bíróság nem avatkozik az ilyen ügyekbe, mert hát hogy is ítélhetne. Játék, istenem-uram, és olyan szomorú, hogy az ember sírva fakad...

Sírva is fakadt. Dülledt szeme könnyben úszott, és Szamginnak úgy rémlett, ez a könny sárgás, és olyan, mint a hab. Mitrofanov beharapta ajkát, hogy elfojtsa remegését és elmosolyodott.

— Vannak cselekedetek, melyeket lehetetlen megérteni. Jermakov, a híres lótenyésztő, mivel nem tudta, mit kezdjen a pénzével, emeletes menhely építésébe fogott, öregasszonyok számára, házi kápolnával és egyebekkel. Egyszerre csak leomlottak az állványok, megnyomorodott néhány ember. Nem nagy eset. Jermakov azonban abbahagyta a templom építését, ám a házat mégis befejezte, s köznevetség tárgyául erkölcstelen intézmény céljára adta, maison publique[24] lett, mint a franciák mondják tapintatból. Tucatjával mesélhetek ilyen példákat. De mit is képzelnek az emberek magukról? És felvetődik a gondolat, hogy nincs ember szemfényvesztés nélkül, mindegyiktől azt lehet várni, hogy: no most... és mindjárt tótágast áll.

Mitrofanov nehéz sóhajjal felkelt és megkérdezte:

— Azt gondolja, minden egyszerű? Szolgálnak az emberek a különböző hivatalokban, esznek, kocsmát, cirkuszt, színházat látogatnak, és ez minden? Nem, Varvara Kirillovna, ez csupán héj, máz, belül pedig maró unalom van. A mindennapi élet csupán önámítás, mely ideig-óráig tart, de eljön a leleplezés pillanata, és az ember fejjel zuhan lefelé.

[24] *Nyilvánosház.*

Ügyetlenül hajlongott.

— Bocsássanak meg, kérem, hogy elragadtattam magam. Csak élünk, tudják, és... olyan kényelmetlen az élet. Nyugtalan. Elnézést kérek.

Lerázogatta kabátjáról a kenyérmorzsákat s eltávozott.

— Bá-mulatos — húzta a szót álmélkodva Varvara, lehunyt szemmel, fejét csóválva. — Milyen... bámulatos! Leleplező pillanat, mi? Mit szólsz hozzá?

— Igen, érdekes — mondta Szamgin, s megpróbált kiigazodni a rendőrügynök „érvrendszerében".

— Bizony, nemigen hasonlít egészséges gondolkodású emberhez, amilyennek te tartottad — szólt Varvara.

— Úgy látszik, valóban nem — dünnyögte Szamgin, és a szobájába indult.

— Nem értem, mivel ábrándított ki téged — faggatta makacsul az asszony és követte. — Értesíted Goginékat Ljubasa letartóztatásáról?

— Természetesen.

Klim leült az asztalhoz, kinyitotta maga előtt az „Ügyek" feliratú vaskos dossziét, és amint Varvara eltűnt, nyomban belezuhant a szavak kaotikus zűrzavarába, mint valami dudvával benőtt, mély gödörbe.

„Rangbitorlás. Játék az élettel..."

Úgy tetszett, hogy e szavak mögött jól ismert, riasztó gondolatok rejlenek. Mitrofanov retteg valamitől, ez világos, úgy viselkedett, mint aki bánja a bűnét: tulajdonképpen önmagát mentegette.

„Becsületes fickó, azért érez bűnbánatot" — állapította meg Szamgin, de bosszúsan érezte, hogy ezt a következtetést mintha valaki kellemetlenül, idegenül a fülébe súgná.

A gondolkodásban zavarta Varvara, aki az ebédlőben kínálgatott valakit:

— Igyék kávét.

— Köszönöm — hallatszott Kumov válasza.

„Pongyolában, fésületlenül, meztelen lábbal" — jutott eszébe Szamginnak a felesége, az asszony pedig kérdezősködött:

— Mit beszél hát?

Kumov lágy hangon beszélni kezdett, s mint mindig, ajkán bizonyára most is az eltévelyedettek iránti leereszkedő mosoly fénylett.

— Korholta a realista írókat szellemi szegénységükért, ami nagyon is jogos, de nem újság, hisz ők maguk is tudják, hogy a realizmus már túlhaladott dolog.

— Úgy véli?

— Ez törvény: amikor az élet különösen tragikussá válik, az irodalom az idealizmushoz közeledik, megjelennek a romantikusok, mint a XVIII. század végén történt...

— Hm... Valóban? — kérdezte Varvara.

„Mérlegeli, milyen áruval legelőnyösebb kereskednie" — döbbent rá Szamgin, felállt, és zajosan becsapta dolgozószobája ajtaját, hogy ne hallja az írnok ingerlő hangját és felesége szorgos kérdezősködését.

Este átment Goginékhoz, bár nem szívesen tartózkodott ebben a házban, ahol, mint valami pályaudvaron, mindig sokféle ember tolongott. Alekszej nyitott ajtót, borzasan, ceruzával a füle mögött, zsebéből írások lógtak ki.

— Á, maga az? Nálunk pedig...

— Házkutatás? — kérdezte halkan Szamgin.

— Ugyan, hát alkalmas idő ez házkutatásra...

— Az éjjel letartóztatták Ljubasát — közölte Szamgin, nem vetette le a kabátját, mivel rögtön el akart menni. Gogin vaksin hunyorgatott és csettintett.

— P-pocsék. A nővéremet is. Poltavában. Eh... Nos, menjünk be.

Fejével a szobába nyíló ajtó felé bökött, ahonnan egy rekedt hang és köhögés szűrődött ki tompán. Szamgin érezte, hogy odabent valami érdekes történik, meg különben is kínos lett volna elmennie. A tágas szobában Gyakon mennydörgött és köhögött, az asztalnál ült, mellén összetett kézzel, mint valami halott, basszusa elveszítette csengését, olykor csak hörgött, s ezt csak tompán pufogó köhögése szakította meg, nehezen vergődött a szavak között, nem fejezte be, elharapta őket, s erőlködve rikoltozott:

— Szakasztott, akár a kivonulás az egyiptomi fogságból — rikoltotta éppen abban a pillanatban, amikor Szamgin belépett. — Mózes azonban nem volt! És nincs, aki megmutassa az utat az ígéret földjére.

Szamgin nyomban észrevett valami újat és ijesztőt ebben a számára régóta kellemetlen emberben. Gyakon alaktalanul szétterült, egészen lapos lett, egyenesen ült, mint aki nyársat nyelt. Galambősz szakálla csomókban csüngött, mint egy koldusé, aki szándékos rútságával akar szánalmat ébreszteni. És csúnyán meg is kopaszodott: homlokától tarkójáig kihullott a haja, felfedve a szürke bőrt, itt-ott azonban egy-egy kurta csomó megmaradt, füle fölött pedig, mint két szarv, két hosszú fürt ágaskodott. Arcának bőrét ráncok vonták össze, és arca úgy megnyúlt, akár Szent Vaszilijé, valamilyen kontár szentképfestő ikonján.

— És nem volt náluk semmi, se puska, se pisztoly, csupán bot, meg karó, meg jajszó . . .

„Van benne valami színpadias" — gondolta Szamgin, s igyekezett megszabadulni a nyomasztó érzéstől. De ez csak fokozódott, amikor Gyakon lassan megfordította fejét, s rápillantott az odalépő Alekszejre, a petyhüdt bőr rútul feltárta Gyakon szemét, lehúzta és kifordította szemhéját, elővillantva a vörös húst, pupillája szétfolyt, és zavaros csillogása őrültre emlékeztetett.

— Nos, írja csak, írja, mindegy — jelentette ki Gyakon, és nehézkes kézmozdulattal eltolta magától Alekszejt.

A szobában szétszórtan elhelyezkedő mintegy tizenöt ember pillantása rászegeződött Gyakonra, s Szamginnak úgy rémlett, valamennyien ugyanúgy néznek, akárcsak ő: undorral, félelemmel, valami rendkívülit várva. Az ajtónál ült a személyzet: a szakácsnő, a szobalány, a fiatal Akim, a házmester; a szakácsnő hangtalanul sírt, fejkendője csücskével törülgette szemét. Szamgin egy férfi mellé ült, aki görnyedten, könyökével térdére támaszkodva, fejét két tenyere közé szorítva ült a széken.

— A mérhetetlen kétségbeesés — kiáltotta rekedten Gyakon, és köhögni kezdett. — Olyan volt ez a vonulás a be-

vetetlen, felszántatlan földeken, akár a hömpölygő árvíz. Mint a vakon születettek, úgy vonultak, tiporták az őszi vetést, a tulajdon gabonájukat. Ekkor rájuk rontott a helytartó, ez a harkovi Szennakherib . . .

— Ittas talán? — kérdezte Szamgin suttogva szomszédjától, az azonban meg sem moccanva, elég hangosan dörmögte:

— Maga a részeg . . .

— Egy bírónak korbáccsal felhasították a hasát. Egészen a beléig. Az asszonyokat úgy ostorozták, akár a lovakat.

A sarokból valaki halkan és reménytelenül kérdezte:

— Meg se próbáltak ellenállni?

— Mivel álljanak ellen? Puszta kézzel? A bőr ellenállt, amikor nyúzták . . .

Gyakon elhallgatott, körülhordozta vérben úszó szemét. A szoba minden sarkából kérdések szálltak, egyformán félénkek, zavartak, csupán Szamgin szomszédja szólt hangosan és szigorúan:

— És hány ezren voltak?

— Nem számoltam meg. Rengetegen.

Szamgin a hangjából Pojarkovra ismert a szomszédjában, és odábbhúzódott.

— Lám, maguk itt ülnek és érdeklődnek: hogyan verték és mivel, meg hogy sokan voltak-e — kezdte újra Gyakon, köhögve és piszkos zsebkendőjébe köpött. — De miért: csak az újságok, a cikkek számára? Maguknál minden betűvé, szóvá változik. Hát tettre mikor kerül sor?

Megpróbált felemelkedni a székről, de nem tudott: hatalmas csizmája szinte belegyökerezett a padlóba. Kinyújtotta kezét az asztalon, de nem támaszkodott rá, még egyszer megpróbált talpra állni, de megint nem sikerült. Akkor lassan körülforgatta nyakát, amely szürke köntöse gyűrött gallérjába szúrt fatörzshöz hasonlított, és szemügyre véve hallgatóságát, így folytatta:

— Én is vigasztaltam magam szavakkal, sőt verseket is faragtam. A szó nem vigasztal. Ideig-óráig megvigasztal ugyan, de aztán eljön az idő, és szégyenkezünk . . .

„A leleplező pillanat" – ötlött Szamgin eszébe gépiesen.

– Mert mi a szó? A lélek hulladéka.

Gyakon előrehajolt, szakálla ráterült az asztalra, széttárta két karját, és eszelősen mormolta:

Szemügyre vette az ördög a mi életünket,
Megrettent és feljajdult rémületében:
„Jaj, istenem, mit tettem én?
Legyőztelek téged, látod, isten!
Le is romboltam minden törvényedet én.
Barátom és szerencsétlen fivérem,
Ábel..."

Köhögés rázta, fészkelődni kezdett a széken.

– Lám, ezt költöttem... Tovább már elfelejtettem... – hörögte. – A vége így szól:

És átölelik egymást, keservesen zokogva...

Tenyerével az asztalra sújtott.

– De mire való az isten és az ördög könnye, amelyet tehetetlenségük miatt ontanak? Mire való? Nem könnyre vágyik a nép, hanem Gedeonra, makkabeusokra...

Megint rásújtott az asztalra; és ez a csapás végül segített: feltápászkodott, s az ösztövér, hórihorgas férfi hangosan, nyersen hörögte:

– Józsué kell. Ezt nem én mondom, ez a nép sóhaja. Magam hallottam: nincsen emberünk, ember kell nekünk! Bizony.

Hosszú testén válltól térdig hullámzott a remegés.

– Volt itt egy prédikátor, pincében lakott, pacallal kereskedett a Szuharjovkán. Azt tanította: a kő ostoba, a fa ostoba, és az isten is ostoba! Én akkor hallgattam. „Hazudsz, gondoltam, Krisztus okos!" Most már azonban tudom: mindez csupán vigasz! Szavak csupán. Krisztus is csak holt szó. A tagadóknak van igazuk, nem pedig az állí-

tóknak. Mit lehet állítani a szörnyűséggel szemben? Hazugságot. A hazugságot lehet bizonyítani. Nincsen semmi, csupán a mérhetetlen emberi bánat. Minden más: a házak, a hit, mindenféle fényűzés és a megbékélés: hazugság.

Bár a köhögés gátolta, nagy erővel beszélt, és rekedt hangja egyes szavaknál már a régi bársonyossággal csengett.

Váratlanul komor kép rajzolódott Szamgin szeme elé: éjszaka, végtelenbe vesző mező, a látóhatáron körös-körül hatalmas máglyák lobognak, és e máglyák felől ezernyi paraszt élén közeledik ez a bősz ember, csupasz szeme eszelősen csillog. Szamgin azonban azt is látta, hogy a hallgatók sűrűn összenéznek egymással, és egy színielőadás nézőihez hasonlítanak, akiknek nem tetszik a vendégszereplésre érkezett színész.

— És amit a rabszolgákról mondanak, az sem igaz, hazugság! — szónokolt Gyakon, s remegő ujjaival begombolta köpenye csatjait. — Krisztus előtt nem voltak rabszolgák, csupán foglyok, a rabság testi volt. Krisztus óta pedig elkezdődött a szellemi rabszolgaság, úgy bizony!

Pojarkov felvetette fejét s kiegyenesedett.

— Helyes, bátyuska — szólt.

— De engedelmet — kiáltott fel zavartan egy bepólyált lábú ember, aki botot tartott a kezében.

Pojarkov pisszegett, Gyakon pedig, feléje nyújtva szétterpesztett ujjú, hosszú kezét, így dörgött:

— Volt egy fiam... Volt egy Pjotr Marakujev nevű egyetemista... a nép barátja. Száműzetésben végezte életét. Száz és száz ifjú pusztul el, a legbecsületesebbek! És pusztul a nép is. Göndör fürtű kozák suhancok korbáccsal vernek aggastyánokat, akik félszáz esztendőn át jóval tartották a cárokat, a püspököket, magukat mind, egész Oroszországot... és ők korbáccsal verik, bizony! És hahotáznak örömükben, hogy ütnek és ölhetnek büntetlenül! Mi?

Ezt a „mi"-t fülsiketítően dörögte, úgyhogy Szamgin már útszéli káromkodást várt. Gyakon azonban kirúgta maga alól a széket, megrázta magát, mint valami esőáztatta ma-

dár, zsebéből kihúzott egy tarka kendőt, nyakára csavarta, s az ajtó felé indult.

— Nem birom tovább — mormogta. — Bocsássanak meg. Rosszul vagyok.

Alekszej és egy gyászruhás hölgy követte, az asszony nyugtalanul faggatta:

— Hol tölti az éjszakát?

Gyakon köhögött, és nem felelt. Ment, mint a vak, súlyosan dobogott, kezével szelte a levegőt maga előtt.

Hogy elkerülje a Pojarkovval való találkozást, aki megint előregörnyedt, és a padlóra bámult, Szamgin is óvatosan kiment az előszobába, majd a verandára. Gyakon ott állt az utca túlsó oldalán, vállával egy lámpaoszlopnak támaszkodott, és egy cédulát olvasott, a világosság felé tartva, másik tenyerével pedig a szemét ernyőzte. Fején furcsa sapka volt, Szamginnak az jutott eszébe, hogy ilyenben szokták ábrázolni a festők a Gogol műveiben szereplő hivatalnokokat.

— Szélhámosok — dünnyögte Gyakon, mint a részeg, és hörögve, köhögve, tépdesni kezdte a cédulát, majd elrugaszkodott a lámpaoszloptól, és csizmája zajosan felkopogott a kövezeten. Az utca keskeny volt, és a túlsó oldalon haladó Szamgin jól hallotta hörgő dörmögését:

— „Áldozat istennek... összezúzott lélek... összezúzott és leigázott szív..." Hehe...

A szembejövő emberek végigmérték a hórihorgas, kéz nélküli figurát: Gyakon a karját szorosan oldalához szorította, és kezét zsebbe süllyesztette.

„Bizonyára nem csekélység, ha valaki öregkorára elveszíti a hitét" — érvelt Szamgin, eszébe jutott, hogy e féleszű, élőhalott ember szavai szerint Nyikita haramia így beszélt Krisztushoz:

Mi gyűlölve is szeretünk téged,
Mi gyűlölettel is szolgálunk néked.

Az idő azonban gondoskodott róla, hogy ez az élmény ne sokáig nyugtalanítsa Szamgint.

Néhány nap múlva, éjféltájt, amikor Varvara már lefeküdt, Szamgin pedig szobájában dolgozott, Grusa, a szobalány bosszúsan beszólt, mintha valami macskáról vagy kutyáról beszélne:

— A lakó kéredzkedik be.

Mitrofanov lépett be lábujjhegyen, kezével egyensúlyozva magát, arca nevetségesen megnyúlt az álla felé, bajusza meredezett; szorosan betette az ajtót, az asztalhoz lépett, és halkan közölte: -

— Egy egyetemista megint lelőtt egy minisztert.

Szamgin alig tudta leplezni mosolyát: nagyon nevetséges volt Mitrofanov arca, lógó válla és megviselt alakja.

— Egyetlen lövéssel, mint valami fajdkakast. Pompás furfanggal: tisztnek öltözött, és durr!

— Ez igaz? — kérdezte Szamgin, hogy mondjon valamit.

— Hát hogyne! Mi rögtön értesülünk az ilyesmiről, amikor történik — felelte Mitrofanov, és sóhajtva leült, mellével az asztal sarkára támaszkodott.

— Klim Ivanovics — kezdte suttogva —, magyarázza meg, kérem, mire jó az egyetemistáknak ez a háborúskodása a miniszterekkel? Kissé érthetetlen. Lelőtték Bogolepovot. Pobedonoszcevet is megpróbálták, a mi Trepovunkat is... most pedig ezt... Nem értem a logikát — suttogta s ujjára csavarta zsebkendőjét. — Ez már, tudja, valósággal Afrika: négerek, orrszarvúak, egyszóval vad ország!

— Én nem helyeslem a terrort — jelentette ki kissé sietve, de nem nagy meggyőződéssel Szamgin.

— Az ön józansága ismeretes, ezért is...

Mitrofanov súlyos teste előrecsúszott a székből. Szamgin felé dőlt, szeme kérdőn kidülledt.

— Szerintem ez nem forradalom, hanem puszta bűntény, olyasféle, mintha valaki megöli a felesége szeretőjét. Felöltözött tisztnek, és saját szakállára: durr! Ez már nem is állam, hanem sötét falu... Hol a biztonságos állam, ha mindenki lődözni kezd?

— Természetesen, az efféle párviadal őrültség — mondta szigorú hangon Szamgin. Látta, Mitrofanov minél tovább

beszél, annál jobban fél: már izzad, oldalához szorítja könyökét, zavartan forgatja keze fejét, amely egy hal uszonyához hasonlit.

— Felöltözött — ismételte. — Utána majd felöltözik valaki pópának, és lelövi a püspököt... — Még közelebb húzódott Szamginhoz, és így szólt: — Klim Ivanovics, ön természetesen tudja, hogy a ház gyanús...

— Mármint az én házam? Én?

— Hát igen. Én persze, a szolgálatom folytán ismerem a besúgókat. Figyelik a látogatóit, Klim Ivanovics.

— És engem is...

— Hát hogy is ne? Itt van például egy szerény külsejű nő, aki Szomovához járt, valami Nyikonova, úgy rémlik. Azután Szuszlov úr, és egyáltalán... Tudja, Klim Ivanovics, jó lenne, ha valahogy...

— Köszönöm — mondta meleg hangon Szamgin.

Mitrofanov nyilván úgy értelmezte a hálát, hogy Szamgin be akarja fejezni a beszélgetést: felállt, és kezét melle bal oldalára szorította:

— Istenbizony, csak az ön iránti mélységes tiszteletből...

— Értem, köszönöm.

Szamgin kezét nyújtotta, a detektív mindkét kezével mohón megragadta, és suttogva kérdezte:

— Mondja: ez az egyetemista az övéit akarta megbosszulni vagy a hoholokat? Nem tudja?

— Nem tudom — felelte Szamgin, gépiesen az ajtó felé tuszkolva vendégét, miközben az ötlött eszébe, hogy ez a gyilkosság új letartóztatásokat, megtorlásokat, újabb terrorcselekményeket idéz elő, és valószínűleg ugyanaz megismétlődik, amit húsz évvel ezelőtt élt át Oroszország. Átment a hálóba, meggyújtotta a lámpát, és megállt felesége ágya előtt, az asszony mélyen aludt, arca bosszús ráncokba húzódott. Szamgin leült az ágya szélére, és visszaemlékezett, hogy amikor közölte Varvarával Marakujev halálát, az nyugodtan így szólt:

— Tudom.

— De miért nem mondtad meg nekem?

Varvara így válaszolt:

— Ha misét akarsz mondatni érte, még nem késő.

— Ostobaság az ilyen tréfa — jegyezte meg Klim.

— Nem tréfálok, én mondattam érte — jelentette ki az asszony, és hátat fordított.

„Igen, egyre idegenebb lesz ez az asszony — gondolta vetkőzés közben Szamgin. — Nem érdemes felkölteni, majd holnap szólok Szipjaginról" — határozta el, mintegy büntetéssel sújtva a feleségét.

De reggel az asszony maga közölte a hírt: felköltötte, az újságot lóbálta, és szinte kiabált:

— Lelőtték Szipjagint, olvasd!

Leült Klim ágyára, és halkan, de igen izgatottan magyarázta:

— Balmasov egyetemi hallgató. Úgy rémlik, láttam egyszer Znamenszkijéknál, a nővérével vagy a menyasszonyával, bizonyára a menyasszonya volt: alacsony lány tollboában, valami örmény vezetékneve volt... — Összegyűrte az újságot, és álmos arcát mosolyra fintorítva, panaszkodott: — Nemsokára már ki sem lehet menni az utcára, az ember lépten-nyomon valamilyen hősbe botlik...

Nem fejezte be, Klim azonban kitalálta, mit akar mondani, és megjegyezte:

— Emlékszel, azelőtt hogy szomjaztál a hősökre?

Varvara prüszkölt egyet, és a tükrös szekrényhez lépve, idegesen tépdeste fésűjével a haját.

— A reakció malmára hajtja a vizet — állapította meg Klim, s a földre dobta az újságot. — Majd akad megint egy Lev Tyihomirov, aki bűnbánóan kijelenti, hogy a terror ostobaság volt, és Oroszországnak semmi sem kell, csak a cár.

— Nem értem, miért kell megvárni Tyihomirovot... és egyáltalán nem értem! Az országban kulturális megélénkülés tapasztalható, felgyúltak az új költészet és próza fényes csillagai... és végül a festészet is!... — magyarázta ingerülten Varvara fésülködés közben, arcát ráncolva a fájda-

lomtól, és ingerültsége valahogy nagyon ostobán hatott. Szamgin elmosolyodott, és mosakodni indult, de amikor belépett a fürdőszobába, leült a pamlagra, és hallgatózni kezdett. Úgy rémlett, a házat szokatlan zaj veri fel, akár a nagy ünnepek előtti takarítás idején: ajtók csapódtak, a konyhában lábasok zörögtek, futkosott a szobalány, hangosabban csörömpölt az edénnyel, mint máskor, súlyosan dobogott Anfimjevna, mint valami paripa.

Szamgin arra gondolt, hogy bizonyára épp ilyen ostoba zaj veri fel igen sok értelmiségi lakásnak csendjét; mindenütt félmeztelen, fésületlen emberek olvassák az újságot, örvendeznek, hogy megölték a minisztert, és töprengenek: vajon mi lesz.

— Lehetetlen élet...

Amikor kilépett a fürdőszobából, a folyosó fala mentén, mint az árnyék, úgy suhant feléje halottfehéren a szakács, fehér sipkájával a kezében.

— Engedjen meg egy kérdést, Klim Ivanovics...

Rákvörösre főtt kicsi arca remegett, a fogatlan, gunyoros mosolytól ráncok kúsztak két orcáján, egészen fel a koponyájáig.

— Szeretném megérteni az egyetemisták szándékát, akik a cárnak, a nép egyedüli oltalmazójának hűséges szolgáit gyilkolják — mondta csipogó, remegő hangon és panaszosan, noha nyilván dühösen szeretett volna beszélni. Kezében a feszesre kikeményített sipkát gyűrögette, régóta részeg szeme sárga könnyben úszott, akár az egres bogyói a cukros lében.

— Hetven esztendőt értem meg... Sok-sok egykori egyetemista magas hivatalra emelkedett, magam láttam! Négy évig szolgáltam a meggyilkolt Szipjagin nemesúr őkegyelmessége rokonainál... láttam még mint fiatalembert — mesélte könnyezve, és nem hallotta Szamgin tanácsát:

— Nyugodjon meg, Jegor Vasziljevics!

— A cáron kívül nincs más oltalmazónk — szipogott a szakács. — Én jobbágysorból származom, cseléd voltam — magyarázta s vörös öklével a mellét verte. — Egész életem-

ben a nemességet szolgáltam... A kereskedőket is szolgáltam, de ez fáj nekem! És ha kereskedőfiak törnek a cár ellen, Klim Ivanovics, már engedelmet...

A konyhából méltóságosan suhant elő Anfimjevna, blúza ujja fel volt gyűrve, lábvastagságú karjával vállon ragadta a szakácsot, és letépte a falról, mint valami hirdetést.

— Eredj a dolgodra, Jegor! Igyál szalmiákot, menj!

Magával cipelte, mint egy kisgyereket, és a válla fölött visszaszólt Szamginnak:

— Ne kényeztesse beszélgetéssel. Mindegy neki: a legyekkel is el tud csevegni. — Betaszította a szakácsot a konyhába, majd tovább magyarázott: — Elrontották az urak, hisz mindig előkelő házakban élt.

— Megható az öreg — mormogta Klim.

— Meghatódik az ember, ha ennyi évet ért meg — sóhajtott fel Anfimjevna.

Egy óra múlva Klim Szamgin belépett principálisa dolgozószobájába. A jól megtermett, tekintélyes külsejű férfi háziköntösben ült az asztalnál, és feléje nyújtotta meleg, illatos kezét, megrándította szemöldökét, és fürkészőn Klim arcába pillantva, fojtott hangon kérdezte:

— Nos, mit szól hozzá?

— A reakció malmára hajtja a vizet — jelentette ki Klim.

Az ügyvéd a bal oldali kis tapétaajtóra emelte szemét.

— Csendesebben: új írnokom van. — Elgondolkozott, a mennyezetre bámult. — A reakció, mondja? Hm, igen, bonyolult kérdés. Persze, a fiatalság heveskedik, de...

Megint gondolataiba merült, magasra felvonta szemöldökét. Ezen a reggelen még jobban ragyogott, mint máskor, még erősebb kölniillatot árasztott. Ápolt arca tiszteletet parancsolón fénylett, körmeinek gyöngysora csillogott. Csak a szeme játszott kérdőn, sőt szinte kissé ijedten.

— Igen, a fiatalság heveskedik, de ez érthető — jelentette ki, gondosan szabdalva ajkával a szavakat. — Egészen jogos a felháborodás... Az emberek látják, hogy a kormány képtelen úrrá lenni, és... egyáltalán erőtlen és tehetségtelen is, mint ezt a délvidéki lázongások tanúsítják.

Az ügyvéd körülpillantott, és belefülelt a csendbe.

— Forradalom bujtogatókkal, de vezérek nélkül... érti? Ez anarchia. Nem hozhat olyan eredményeket, amilyeneket az ország értelmes erői kívánnak. Csakúgy, mintha csupán a vezérek lázadnak fel. A dekabristákra, a narodovolecekre gondolok.

Szamginnak eszébe jutott Gyakon:

„Úgy látszik, ez is Gedeonokról ábrándozik. Jól festene Gedeon szerepében a pocakjával és a függőkkel az óraláncán."

— Szeretném azt hinni, hogy a fiatalság érti feladatát — mondta az ügyvéd; egy iratcsomót Szamgin elé tolt és felkelt; köpenye szétnyílt, és a selyem fehérnemű kivillant izmos díjbirkózó-testén. — Természetesen, az embereknek két fronton kell háborút viselniük — folytatta meggyőzően, miközben fel-alá sétált a szobában, és zsebkendőjével az ujjait törülgette. — Igen, kettőn: a jobboldali bajkeverők ellen, akik a népet egy új Pugacsov-felkelésbe akarják sodorni, mint ez Délen történt, és az elkeseredettek anarchiája ellen.

Szamginnak kellemes volt, hogy ez a jóllakott ember is riadt. Mulatságos ötlete támadt: megkéri Mitrofanovot, irányítsa a tolvajokat principálisa lakásába. Mitrofanov megtehetné, biztosan jóban van velük. De Szamgin nyomban zavarba esett.

„Ördög tudja, micsoda badarság jut az eszembe."

Principálisa odalépett hozzá, és így szólt:

— Most jut eszembe: holnapután este nálam... megkértek, hogy rendezzek egy kis összejövetelt. Jöjjön el. Valaki... vidékről érkezett, azt hiszem... érdekes közlést fog tenni... legalább így ígérték.

„Elégedett — gondolta Szamgin, s tisztelettudóan meghajolt. — Nyíltan elégedett. Nem, én sohasem leszek ilyen" — állapította meg sajnálkozás nélkül.

— A bíróságról jöjjön át hozzám, ma nem megyek el, nem jól érzem magam. A héten Kalugába kell utaznia.

Három nap alatt Szamgin megbizonyosodott róla, hogy

Szipjagin halála sokkal jobban felpezsdítette és megörvendeztette az embereket, mint Bogolepové. Az általános hangulat olyasféle volt, mint egy színielőadás nézőterén, a dráma első felvonása után, amely élénk érdeklődést keltett.

— Úgy látszik, alaposan nekiláttak — jelentette ki kezét dörzsölve Magnyit, a vörös hajú ügyvéd.

— Meglátjuk, meglátjuk, mi lesz — mondták egyesek, ügyetlenül leplezve reménykedésüket, hogy jól fog végződni; mások pedig kétkedést tettettek, s ezt bizonygatták:

— Semmi sem lesz. Tapasztalatból tudjuk.

Az öreg Gogin szinte rimánkodva és valamire célozgatva beszélt:

— No, ha most a munkások alapos sztrájkot rendeznének, akkor bizonyára alkotmánnyal örvendeztetnék meg az országot, nem igaz, Aljosa?

A komor, megsoványodott Alekszej kelletlenül felelt:

— A munkások, úgy hiszem, már belefáradtak, hogy másért dolgozzanak.

Az utcán Szamgin Redozubovval akadt össze.

— Oktalanság — jelentette ki a volt tolsztojánus —, megöltek egy szúnyogot, mikor egy egész mocsarat kell kiszárítani.

Ez a frázis csináltnak és üresnek látszott Klim szemében, sokkal természetesebbnek hangzott Redozubov gondterhes kérdése:

— Maga jogász, mit gondol tehát: Balmasovot sem akasztják fel, mint ahogyan Karpovicsot is féltek felkötni?

Azon a napon, amikor Klim principálisánál az összejövetel volt, csúfra fordult az idő, a Hodinka felől hideg szél rontott a városba kései, tapadós hópelyheket hintve, estére pedig hóvihar tört ki. Klim fáradtnak, betegnek érezte magát; tudta, hogy elkésik, és dühösen hajszolta a kocsist, az meg a hótól vakon, a bakon rázódva, bölcs nyugalommal eresztette el a füle mellett utasa sürgetését, és így nógatta a lovát:

— Szedd a lábad, bolond, hisz hazamegyünk!

„És mégis azért kell élni, hogy az ilyen emberek is, mint

ez, jelentsenek valamit" — ötlött Szamgin eszébe a váratlan gondolat, és ettől még jobban fázott és unatkozott.

Principálisánál rendesen a szobalány, egy édeskés vénlány nyitott ajtót, most azonban Zotov komornyik, volt matróz, ötvenéves férfi tárta ki, kékre borotvált arca püffedt volt, mint egy elhájasodott baráté, pillantása morc, bizalmatlan.

— Tessék befáradni — hívta a vendéget, és megrázta a nedves kabátot, Szamgin szemüvegét dörzsölve, néhány pillanatig álldogált a tölgyfa ajtó előtt, majd óvatosan kinyitotta egy kissé, és a keskeny résen féloldalt osont be, noha tudta, hogy ostobaságot művel. A szeme elé táruló kép szabadkőműves-gyűlésre emlékeztette egy unalmas Piszemszkij-regényből, a nagy szoba közepén, az ovális asztal körül, a csillár opálos gömbje alatt nyolcan ültek, az asztal végén a főnöke, mellette a kikeményített fehér ingmelles Preiss, másik oldalán Kutuzov, közlekedési mérnöki egyenruhában, Kutuzov jelenlétén Klim nem csodálkozott, mintha már tudta volna, hogy éppen ő a „vidékről érkezett ember". Tőle a második széken, két kezét tarkójára fonva, mélyen előrehajtott fejjel egy ismeretlen férfi ült, bő szürke ruhában. Klim az első pillanatban azt hitte, egy üres karosszék huzatban... Preiss mellett pedig egy borotvált fejű ember dőlt az asztalra, kék koponyája majdnem az asztal közepén meredezett; rángatta hegyes vállát, és úgy rémlett, egész testével bele akar bújni az asztalba.

A lámpa megvilágította az asztalt, de sötétben hagyta a dohányfüsttel megtelt szobát; a falnál hosszú lábait természetellenesen összefonva Pojarkov gunnyasztott, szokása szerint, mélyen előrehajolt, a padlóra bámult, mellette Alekszej Gogin és egy bekecses, kifényesített csizmás, kocsis külsejű ember, a sarokban fellobbanó gyufa pedig Dunajev göndör szakállát világította meg. Klim megszámolta a fejeket: tizenhét.

A fejeket számolta, mivel a legtöbb vendég Kutuzov felé nyújtotta a nyakát. Tartásukban leplezetlen feszültség érződött, mintha mindnyájan türelmetlenül arra várnának, Kutuzov mikor hagyja abba a beszédét.

— Önök mindezt természetesen már olvasták — mondta Kutuzov, és a kezében tartott cigarettából füstkígyó emelkedett a lámpa felé, feszesen, akár a rugó.

— Olvastuk — erősítette meg csengő hangon a borotváltfejű. — Ámulattal olvastuk — folytatta s elterült az asztalon. — Összeesküvők szervezkedése, csínytevés, Gustave Aimard, gimnazista romantika — kacagott erőltetetten az ellenzéki férfiú, és fején úgy gyűrődött a bőr, mint valami hálósipka.

— De kérem — szólt szigorúan az ügyvéd, és ceruzájával az asztalra koppintott, a borotváltfejű feléje fordította arcát, és gúnyos mosollyal jelentette ki:

— E terv szerzőjét komoly ifjúnak ismertem, de nyilván a külföldi tartózkodás . . .

— Kérem, ne zavarja az előadót — szólt az ügyvéd, és sértődötten felfújta arcát.

Kutuzov a hamutartó mellé rázta le cigarettáját, s Klim előtt ismerős dolgokról beszélt: az unalomcsinálta vagy Krisztus-hívő forradalmárokról és azokról, akik romantikából, vagy kalandvágyból lettek azzá, gúnyos szavak peregtek ajkáról, hangja azonban nyugodtan csengett, nem sértően. Ék alakúra nyírt kurta szakálla, vastag, de szintén nyírt bajusza nem változtatott parasztias arcán.

„Sosem tud úgy átöltözni, hogy ne ismerjék fel" — gondolta Szamgin, miközben hallgatta.

— Úgy vélem, az orosz lázadóknak új fajtája jelent meg: az, aki a forradalomtól való félelmében lázad. Láttam ilyen bűvészkedőket. Valójában képtelenek követni az „Iszkrá"-t, vagyis világosabban szólva Lenint, de látják a munkásság osztályöntudatának növekedését és megértik, hogy a forradalom elkerülhetetlen, és ezért arra kényszerítik magukat, hogy higgyenek Bernsteinnek . . .

— Nem igaz — szólt közbe valaki tompán a sarokból.

— Példákat említhetek.

— Zubatov gyakorlatából — fűzte tovább élesen valaki.

Kutuzov elhallgatott, nyilván további ellenvetéseket várt, majd a hamutartóba nyomta cigarettáját, és így folytatta:

— Nemrégiben, egy ilyen agyafúrt fickóval beszélgetve, eszembe jutott egy elmés gondolat Filipp Wiegel titkos tanácsos „Feljegyzései"-ből. Azt írja: „Talán egy szempillantás alatt túljuthattunk volna a forrongás véres korszakán, és a zűrzavarból réges-rég rend és jólét keletkezhetett volna"... e szavaival Wiegel kétségtelenül őszintén sajnálkozott amiatt, hogy I. Sándor nem számolt le kellő időben a dekabristákkal.

Mosolyogva pillantott Preiss mozdulatlan, kifürkészhetetlen arcába, és hangosan folytatta:

— Wittének a zemsztvóról szóló tanulmányához írt előszavában Sztruve szörnyű áldozatok jóslásával ijesztgette a rendőrséget! Nekem azonban úgy rémlik, e jóslat mögött figyelmeztetés rejlik: nyissátok ki a szemeteket, ostobák! És ámbár ugyanott „a történelem ítélőszéke előtt kiegyezést és az egyeduralkodó kiengesztelését" tanácsolja, ezt azonban így kell értelmezni: osszátok meg velünk mielőbb a hatalmat, és mi segítünk verekedni...

— Engedelmet! — mondta csengő hangján Preiss és felállt. — Tiltakozom. Ilyen kirohanás ez ellen a legtehetségesebb...

Az ügyvéd megrántotta Preiss kabátja ujját, és homlokát ráncolva valamit a fülébe súgott, Kutuzov pedig, mintha nem is hallotta volna e felkiáltást, tovább folytatta:

— Tökéletesen bizonyos vagyok benne, hogy nálunk már szép számmal akadnak olyan forradalmárok, akik siettetik a dráma kibontakozását, hogy minél előbb élvezhessék az idillt...

— Ezzel saját maga ellen, Lenin ellen szól — kiáltotta elragadtatással a borotváltfejű. — Mert ő...

— Lenin nem siet — jelentette ki Kutuzov. — Csupán azt állítja, hogy a munkásokból és az értelmiségiekből kell nevelni a forradalom mestereit és művészeit.

— A narodnyikok hatása! A hősök, a tömeg...

A hallgatóság zöme egyszerre kiáltozott, és Szamgin képtelen volt eldönteni, kellemes-e neki nézni vagy nem ezt a sok embert, akiket Kutuzov felingerelt és megbántott.

A lármát túlharsogva rikoltotta egy tompa hang a sarokból:

— Tökéletesen helyes megállapítás! Sokan csak azért ütik bele az orrukat a forradalomba, mivel félnek az élettől. Úgy tolonganak, akár a birkák éjjel, tűz esetén: nyomban a lángok közé ugornak. — Mintha szándékosan válogatta volna ki az o-betűs szavakat, melyek tolakodón zsongtak Klim fülében. Az ügyvéd tenyerével az asztalt csapkodva, eredménytelenül próbálta csillapítani vendégeit:

— De ura-ak! Re-endre . . .

Nem hallgattak rá. Kutuzov nyelvével összetapasztotta felhasadt cigarettáját, Pojarkov pedig Kutuzov vállán keresztül kiáltozott Preissnek:

— Igen, feltétlenül olyan szervezetet kell létesíteni, amely bármelyik adott pillanatban egyesíteni tud minden forradalmi erőt, minden fellobbanást, és amely képes nevelni, megsokszorozni a harcosok számát a döntő küzdelemre, erről van szó! Dunajev, Dunajev elvtárs . . .

Dunajevot két ismeretlen fiatalember szorította a falhoz, az egyik bekecses, egymás szavába vágva magyaráztak neki valamit, ő meg nevetett, és elnyújtva, kötekedő hangon húzta a szót:

— Igen, valóban?

A bekecses ember rekedten vágta Dunajev arcába:

— A parasztság agyonveri magukat, akár az ürgéket.

— Csak nem? Megégnek a birkák? Sebaj. Mi kár származhat belőle? Sűrűbb a füst, büdös lesz, de semmi kár.

A borotváltfejű módfelett heveskedett, ráterpeszkedett az asztalra, rákönyökölt, s jobb kezét Kutuzov arca felé nyújtotta. Fejének kék golyója éppen a lámpa opálos fényébe került, és mulatságosan ijesztően verte vissza. Szavait Szamgin nem hallotta, hangjából azonban személyes, keserű sérelmet érzett. Viszont tisztán hallatszott Preiss száraz hangja:

— Semmiképp sem gondoltam, hogy maga, maga arra vetemedik, hogy azt állítsa: mesterségesen kell kitenyészteni holmi vészmadarakat, és általában . . .

Izgalmában néhány szó első szótagját megkettőzte. Kutuzov mosolyogva nézett rá, és szája szögletéből udvariasan eregette a füstöt az ügyvéd felé, aki tenyerével hessegette el magától; arca reménytelen volt, ceruzájával simogatta állát, és az előtte himbálózó kék koponyára bámult. Pojarkov magából kikelve ordított:

— Evolúció? Beledöglötök ebbe az evolúcióba, ezt mondom én! Szolgai hízelgés a valóságnak, pedig össze kellene zúzni a csontjait!

A „valóság" szót foga közt lökte ki, szótagokra szabdalva, mint valami káromkodást: arcán foltok tarkállottak, szeme csillogott, akár a ponty pikkelye.

„Dunajev pórázon vezeti, mint egy harapós kutyát" — állapította meg Klim.

— Mi, a köz régi szolgái... — kezdte erős basszusán, felháborodva az ügyvéd.

Nem hallgattak rá. A szobában szétszórtan üldögélő emberek kiléptek a homályból, a sarkokból, és lassanként mintegy akaratuk ellenére közeledtek az asztalhoz. A borotváltfejű talpra állt, kiderült, hogy hórihorgas, lapos ember, alakra Gyakonhoz hasonlít. Szamgin most meglátta az arcát: olyan volt, mint aki csak nemrég vészelt át valami súlyos, aszaló kórt: arcát szinte apró csontocskák alkották, s öregesen sárga bőr vonta be, sötét gödrében kicsiny, keskeny szeme csillogott.

— Fanatizmus! Avvakumizmus! A bajor parasztság bebizonyította... Az olasz falusi szocializmus...

Visítozott, és mintha valami jegyzet címeit olvasná fel, összefüggéstelenül rikoltozott. Karja törzséhez képest rövid volt, könyökkel hasította a levegőt, keze pedig úgy lóbálózott, mintha kificamodott volna. Kutuzov füstölve, halkan, kelletlenül és kurtán tette meg ellenvetéseit. Klim nem hallotta és bosszankodott: nagyon szerette volna tudni, mit beszél Kutuzov. A hangzavar némiképp mindig tompította figyelmét, és már nem annyira a szavakat figyelte, mint inkább az arcjátékot.

— Uraim! — kiáltotta a borotváltfejű. — Nehéz kereszt ju-

tott nekünk osztályrészül! Mindegyikünk rabszolga, akit a múlt bilincse a történelem nehéz szekeréhez láncol, fegyencek vagyunk, akik arra ítéltettünk, hogy e föld mélyén robotoljunk...

— Engedelmet, ezzel nem értek egyet! — hallatta véleményét a szürke ruhás férfi, aki tatáros képén szemüveget viselt. — A kényszer birodalmából a szabadság birodalmába juttató ugrást meg kell tenni, különben Baal felfal minket. Jobbágysorban sínylődő rabból szabad munkássá kell újjászületnünk...

— Ez a maga dolga, szülessen újjá — jelentette ki hangosan Kutuzov és megkérdezte: — De mi köze van magához a munkásosztálynak, a valóban forradalmi erőnek?

Halkabbra fogta hangját, és ezzel magára irányította a figyelmet. Szamgin a falnál, az árnyékba húzódva állt, és megértette, hogy Kutuzov valami olyat mond, ami éppen őt, Szamgint leplezi le. Látta, hogy ebben a holdat utánzó opálos gömbtől gyéren megvilágított szobában olyan emberek gyűltek össze, akiknek értelme ellentmond érzelmeiknek, de még sincsenek annyira kettéhasadva, mint ő, akinek érzelmeit és értelmét valami érthetetlen harmadik erő gyötri, s arra kényszeríti, hogy ne úgy éljen, mint szeretne. Hallgatta Kutuzovot, úgy érezte, hogy a beszéd nyugodt, sőt kelletlen folyama szinte forgatja, és valamilyen tölcsérbe, örvénybe sodorja. Nem először észlelte Kutuzov hipnotikus befolyását, de még sosem ilyen erősen.

„Bizonyára igaza van" — állapította meg Szamgin, s eszébe idézte Gyakon rikoltozását Gedeonról és principálisa szavait a „bujtogatókban bővelkedő, de vezérek nélküli" forradalomról.

Látta, hogy a társaság többsége elcsendesült, csupán néhányan dörmögnek szelíden, meg a borotváltfejű hahotázik gúnyosan.

Kutuzov pedig úgy magyaráz, mint professzor a tanítványainak:

— Értem én: mindenki az élet titkait megnyitó kulcsokat keresi, s komoly ügynek tünteti fel e kutatást. A kul-

csokat azonban nem találják, és képzeletbeli feszítővasakat, álkulcsokat s mindenféle tolvajszerszámot alkalmaznak.

— Vulgáris! — rikoltotta a borotvált, toppantott, és úgy előredőlt, hogy majdnem elesett. — A tudomány...

— Nem beszélek a pozitív tudományokról, a technika forrásáról, amely megkönnyíti a dolgozó ember fegyencmunkáját. Tegyük fel, hogy vulgáris, de én nem törekszem finomkodásra. Nyers ember vagyok, fogadjanak el olyannak, amilyen vagyok.

Beszéd közben Kutuzov bal kezének egy ujjával az asztalon dobolt, jobbjával pedig cigarettát gyömöszölt, melyet nyilván túlságosan teletömött. Hullott belőle a dohány az asztalra, és az ügyvéd undorral lebiggyesztve alsó ajkát, rosszallóan figyelte e műveletet. Mikor Kutuzov végzett a cigarettával, az ügyvéd elővette zsebkendőjét, és az asztalról a térdére söpörte a dohányt. Kutuzov kíváncsian pillantott rá, és Szamginnak úgy rémlett, hogy principálisának füle elvörösödik.

— Mi forradalmian gondolkozunk, s természetesen nem félünk törvényellenesen cselekedni, mint egyesek. De ellenezzük a „forrongás-szítást", hogy egy elvtársunk szavával éljek, és ellenezzük a miniszterekkel való párbajokat. A hősök elszórakoztatnak egy órára a regényben, az élet azonban bátor munkásokat követel, akik megértik, hogy a munkásosztály nagy ügye az ő húsukba vágó, történelmi ügyük...

— Ön, aki állítólagos vitathatatlan igazságok hirdetője... — kiáltott közbe a borotváltfejű. Hadart, fuldokolt a szavakban, és Szamgin nem tudta megérteni, Kutuzov pedig legyintett széles tenyerével és folytatta:

— Nem helyes, tisztelt uram, a kultúra valóban pusztul, de nem az élet mechanizálásától, mint állítani méltóztatott, nem a technikától, melynek kulturális jelentőségével nyilván nincs tisztában, hanem a burzsoázia hülye pszichológiájától, a nyárspolgárok, kalmárok mohóságától, akik megölik a munka iránti szeretetet. Azután, ismétlem: a maguk pompás felkelője csupán azért keresi a vihart, mivel azt

reméli a zsivány, hogy a vihar idején nyugalomra lel. Ez, meglehet, jogos, de a nyugalom még messze van. Ami engem illet, én kétségbe vonom, hogy egyáltalán lehetséges és szükséges az embernek.

Kutuzov felállt, zsebéből előhúzott egy hagyma kövérségű ezüstórát, rápillantott, majd a tenyerén latolgatta:

— Viszont, nem ideje már véget vetni e lelket vidámító „mikroszkopikus gyönyörűség"-nek? Ez a címe egy régi könyvnek, amely a hidráról, a legprimitívebb és vak szervezetről szól.

Szamgin észrevétlenül az ajtóhoz indult: nem kívánt Kutuzovval találkozni, és még kevésbé Pojarkovval vagy Dunajevval. A szobában megint viharos kiáltozás csapott fel, valaki így háborgott:

— Maga mikroszkopikus szórakozásnak nevezi...

Az utca elhagyatott és kellemetlenül csendes volt. Az éjfél elcsúfította a hatalmas várost. A lámpák fénye piszkossárga felhőfoszlányokat világított meg. Olvadt a hó, és már tavaszi nyirkosság szaga áradt belőle. Lágyan hullottak a cseppek a tetőkről, az éjjeli lepkék zizegésére emlékeztettek az ablaküvegen.

Szamgin lassan bandukolt, mintegy attól félve, hogy útközben kiloccsantja mindazt, ami eltöltötte. Kutuzov szavainak zömét már sok tucatszor olvasta és hallotta különféle emberektől. Kutuzov szájában azonban e gondolatok szinte a kútfő tömörségével és súlyával hatottak. Maga előtt látta Kutuzovot az ingerült, ellenséges emberek szoros gyűrűjében: kihívón nyugodt volt és biztos a saját erejében, s ez mint mindig, irigységet és rokonszenvet keltett egyszerre.

„Így kell ellenállni az embereknek..."

Elképzelte Kutuzovot a munkások között, akik kelletlenül vonultak a Kremlbe.

„Hogyan viselkedett volna akkor?"

Ezt nem tudta elképzelni, de az jutott eszébe, hogy sok munkás bizonyára nem járul a cár szobra elé, ha ez az ember ott van velük. Majd emlékezete felidézte és Kutuzov

mellé állította a bűnbánó mosolyú, kék szemű fiatalembert, principálisát, amint tüntetően söpri le zsebkendőjével a dohányt az asztalról, az alaktalanul elhájasodott Varavkát, és még egy sereg különböző embert. Kutuzov nem veszett el tömegükben, mint ahogyan nem veszett el a falun sem, a komor muzsikok között, akik széthordták a gabonát a magtárból.

„Nem, őt nem lehet a »történelem nehéz szekeréhez láncolt rabnak« nevezni..."

És Klim Szamgin először ekkor sajnálta keserűen, hogy nincs senkije, akivel őszintén beszélhetne önmagáról.

Majdnem a ház előtt utolérte valaki, fémgombos fekete kabát és szemébe húzott hivatalnoksapka volt rajta, körülpillantott, megállt s Kutuzov hangja csendült:

— Szamgin? Jó estét. Láttam magát ott, annál az ökörnél, oda is akartam menni, de hirtelen eltűnt — magyarázta fojtott hangon Kutuzov, s a néptelen utcát kémlelte. — Magához megyek, vagyis nem magához, hanem Szomovához...

— Letartóztatták — mondta igen halkan Szamgin, félve, hogy hangjában Kutuzov olyan érzést hall meg, amelyet nem kell meghallania, maga sem tudta, miféle érzés ez.

Kutuzov megtorpant, könyökével és vállával megbökte Szamgint.

— Az ördögbe is... Mikor? Miért nem szólt nekem ott? — Levette sapkáját, nekiiramodott, s közben kérdezgetett: — Beteg? Pocsék história! Nos, igen... De hol töltöm az éjszakát? Azt írta, hogy szerez szállást. Nem maguknál van ez?

— Bizonyára — felelte Klim.

— De talán kényelmetlen? Mondja meg nyíltan.

— Itt vagyunk — szólt Szamgin, az ajtóhoz simult, és megnyomta a csengő gombját.

— Úgy látszik, tiszta a levegő — dörmögte körülnézelődve Kutuzov. — A háziak előtt Jegor Nyikolajevics Ponomarjov a nevem, nem felejti el? Az igazolványom kifogástalan.

— Azt hiszem, a feleségem felismeri...

— Hm... felismer? — mormogta Kutuzov, miközben az

előszobában vetköződött. — Nos, és az a hájtömeg, aki ajtót nyitott, nem csodálkozik egy ilyen késői vendégen?

— Megszokta — mondta Szamgin, és rajtakapta magát, hogy fitogtatni szeretné, mennyire nem újság számára a konspiráció.

— Egyszóval elkapták Ljubasát! — szólt Kutuzov, s belépve az ebédlőbe, körülnézett. — Már két ízben hiúsult meg találkozásunk, hol engem tartóztatnak le, hol őt! Ez már a harmadik eset. Az ördög tudja, micsoda ostoba helyzet!

Szamginnak úgy rémlett, hogy Kutuzov szavaiban kétségbeesés cseng, és sajnálta, hogy nem látja az arcát, lehorgasztott fejjel állt, és cigarettáit rakosgatta. Szamgin ennivalóval kínálta.

— Szívesen, de személyzet nélkül, jó? Ott adtak ugyan teát, szendvicset, hideg sültet... de én siettem távozni. Nem jól sikerült az est.

— Ki az a borotváltfejű? — érdeklődött Klim.

— A múlt embere. Hajdani nagyság.

Megmondta a nevét, de Klim nem lett tőle okosabb. Átment felesége szobájába, s látta, hogy az asszony sietve öltözködik.

— Mi történt? Ki az? — kérdezte izgatott suttogással Varvara. — Ah, emlékszem, az az énekes, akiért úgy rajongott Ljubasa. Nem akar enni? Menj csak, mindjárt megyek én is!

Szamgin azonban nem sietett vissza az ebédlőbe, csak a feleségével együtt lépett be.

— Jó estét, sellő! Megismertem a szeméről — üdvözölte Varvarát élénken és nyájasan Kutuzov. — Emlékszik: táncoltunk a görbe fogú kalmár estélyén, hogy is hívják?

Szamgin mesterkéltnek vélte vendége élénkségét, viszont bosszankodott is önmagára, amiért már százszor látta Ljutovot, és nem vette észre görbe fogait, pedig igaz: görbék a fogai! Öt perc múlva csodálkozva, de minden öröm nélkül hallotta, amint Varvara szaporán magyarázza:

— Minket természetesen figyelnek, de holnap mutatok magának két tökéletesen biztonságos lakást...

— Komolyan mondja? Úgy két hétre, jó?

— Lehetséges.

Kutuzov jóízűen fogyasztotta a szardíniát, a sajtot, itta a vörös bort és olyan fesztelenül viselkedett, mintha nem először ülne ebben a szobában. Varvara pedig régi, meghitt ismerőse volt.

„Varvara pontosan úgy viselkedik, mint valami falusi asszonyka a fővárosi híresség előtt" — gondolta Szamgin, és feleslegesnek, szinte a levegőben lebegőnek érezte magát. De jól látta, hogy felesége élénken, sőt kihívóan viselkedik, és ügyesen vallatja Kutuzovot. A vendég pedig szívesen felelgetett.

— A száműzetés? Ezt azért létesítették, hogy az ember gondolkozzon, tanuljon. Bizony, unalmas. Négyezer-hétszáz lakos, senki fiának és önmaguknak sem kellő, gyámoltalan emberek, jó harminc vagy ötven évvel elmaradtak a nagyvárosoktól, és egytől egyig megfertőzte őket a tudatlanok kétkedése. Unalmukban hóbortoskodnak. Isznak. Téli éjszakákon farkasok lopóznak be a városba...

Klim bosszúságára Anfimjevna hozta be a szamovárt. Varvara pedig, miközben befőzte a teát, megkérdezte:

— De mit fognak csinálni ezek a felesleges emberek, ha forradalom lesz?

— A forradalom nem holnap lesz — felelt Kutuzov, leplezetlen vágyakozással nézve a szamovárra, s a szalvétába törölte szakállát. — Addig még egyesek közülük bizonyára komoly dolgokra képes emberré fejlődnek, a többség pedig, feltehetően, passzív vagy aktív ellenállást fog tanúsítani a forradalommal szemben, és ez lesz a veszte.

— Milyen egyszerű magánál minden — állapította meg Varvara mintegy helyeslően, Szamgin pedig ráncba vont homlokkal mormogta:

— Nos, ez nem is olyan egyszerű.

— Hát hogy is ne? — kérdezte mosolyogva Kutuzov. — A forradalomban, társadalmi forradalmat értve, a harmadik lehetőség kizárásának logikai törvénye könyörtelenül működésbe lép: igen vagy nem.

Szamgin azt akarta mondani: „ez kegyetlenség", és még sok mindent ki akart fejteni, Varvara azonban egyre mohóbban, és nem tudni, miért, már izgatottan kérdezősködött. Kutuzov élvezettel szürcsölte a teát, és valahogy túlzott nyájassággal magyarázott:

— Micsoda szerepet játszhat a vallás, amelyből az élet gyakorlata már régen teljesen kitörölt, kiirtott minden morált?

— Az idealizmus az emberi lélek alaptulajdonsága — tüzelt kipirultan, csillogó szemmel és hunyorogva Varvara.

— A munkásosztálynak ellensége a filozófia idealizmusa, a munkás nem ismerheti el, és nem szabad elismernie az önmagán, a saját energiáján kívül álló titokzatos és felfoghatatlan erők létezését. Számára elegendő a társadalmi idealizmus, és ez utóbbit sem fogadja el fenntartás nélkül.

Szamgin így érvelt magában:

„Nála minden gondolat: egy szeme a láncnak, amely hitéhez bilincseli. Igen: erős ember, de..."

De szeretett volna vitatkozni Kutuzovval. A vitához azonban, a hajlandóságon kívül, saját „érvrendszer" is szükséges, s azonkívül még valami zavarta. De micsoda?

Szamgin elgondolkozott, és nem figyelt a beszélgetés folytatására. Varvara már azt firtatta:

— Vadászik?

— Próbáltam, de nem találtam örömöt benne. Egyszer szétlőttem egy farkasnak a gerincét, és megszántam az állatot, szörnyen kínlódott. Végeznem kellett vele, s ez már egészen hitvány dolog. Aztán jártam fajdokra a dürgés idején, de annyira érdekelt a madarak szerelmi szertartása, hogy későn lőttem rájuk... Meg beismerem, nem is nagyon akarózott. Csodálatos dolog ez a dürgés!

Klimnek egyre kellemetlenebb és sértőbb lett a hallgatás, felesége és a vendég beszélgetése pedig már letért a szóbeli mérkőzés mezejéről: Kutuzov tekintetében ábrándos mosoly csillogott, melyet Szamgin ravasznak, csábítónak tartott. E mosoly ott tükröződött Varvara tágra meresztett, feszülten figyelő szemében is, bizonyára akkor néz így egy asszony,

amikor valami fontosat mérlegel és dönt el. Szamgin engedett a rátörő bosszúságnak és kijelentette:

— A farkasokat sajnálja, az emberekről pedig ugyancsak egyszerűen és könyörtelenül ítélkezik.

Kutuzov elmosolyodott, s vörös bort töltött poharába.

— És maga, az individualista, még most is lázong? — kérdezte unottan és felsóhajtott. — Nos, az emberek? Ostoba könyörtelenséggel ők maguk alakították ki egymáshoz fűződő kapcsolataikat, és ezért kegyetlenül meg kell fizetniük.

Elismételte a Klim előtt jól ismert frázist:

— A humanizmus szirupjával nem lehet megédesíteni a valóság mérgező keserűségét, azonfelül pedig a cinizmus már rég megsemmisített minden hitvallást.

Kutuzov arcán látni lehetett, hogy fáradt, nyújtózkodása illetlen volt egy hölgy jelenlétében, még meg is ropogtatta nyakára font karjai inait.

„Egy kóbor csavargó szerencsés tulajdonsága, hogy mindenütt otthon tudja érezni magát" — állapította meg Szamgin.

Varvara érdeklődése azonban szemlátomást serkentette Kutuzovot, megélénkült s megint beszédbe fogott:

— Dögroványon van a polgári társadalom, a fejtől rothad. Nyugaton ez érthető, túl sokat dolgoztak, kimerültek, nálunk viszont mintha korai lenne a dekadencia. A dekadens minálunk rózsás arcú, kövérkés, jól táplált férfiú és tehetségtelen. Verlaine-ek nem akadnak.

Egy hajtásra kiitta a borral hűtött teát, és gyűrött zsebkendőjével megtörölte az ajkát.

Szamginnak továbbra is barátságtalan gondolatok ötlöttek eszébe Kutuzovról, de már azon kapta magát, hogy az önvédelem kényszeréből gondolkozik így, s nem vegyít gondolataiba sem haragot, sem gúnyt, sőt mintha erőltetne valamit önmagában.

— Az uralkodó osztályok jelszava: vissza a primitívekhez az irodalomban, a művészetben, minden téren. Emlékszik a „vissza Fichtéhez" felhívásra? Ez azonban egy ijedt skolasztikus siráma, aki gépiesen elfogad mindenféle eszmét és

babonát, de természetesen továbbra is hívják az embereket a templomba, a csodákhoz, az ördöghöz, mindegy, hová, csak minél messzebb a történelem józan ítéletétől, mivel az egyre jobban ellensége lesz a más munkáját kizsákmányolóknak.

Szemére borítva pilláit, Varvara kijelentette:

— Igen, nagyon feltűnő, hogy az embereket éppen az irracionális vonzza, ámbár lehet, hogy az ok nem is az, amelyre maga hivatkozik...

— Hát mi? — kérdezte lustán Kutuzov.

— Unalmas dolog okosnak lenni — felelte kisvártatva Varvara, majd sóhajtva hozzátette: — Az emberek őrültségekre vágynak...

Kutuzov vállat vont:

— Hát lehet a valóságnál nagyobb őrültséget kieszelni?

— Igen — jegyezte meg hangosan Szamgin, és valamiért zavarba esett. — De nem ideje már, hogy lepihenjen? — ajánlotta.

Félóra múlva sötét szobájában üldögélt, s a tükörbe, a fénycsíkba bámult, a fény a betámasztott ajtó résén át az üvegre hullott, és egy hálóinges embert mutatott meg félig: szintén a díványon ült, összegörnyedt, és zsinórjánál fogva egyik cipőjét himbálta, mintha azon töprengene, hová hajítsa. Jobb öklével nesztelenül ütögette térdét. Így ült egy percig, kettőig. Majd a földre eresztette a cipőt, felvette a székről zubbonyát, térdére terítette, kivett a zsebéből egy iratcsomót, átnézte, és két írást apró darabkára szaggatva, az öklébe szorította; majd körülpillantott, s úgy beharapta ajkát, hogy hegyes szakálla égnek meredt, két szemöldöke pedig egy vonalba futott össze. Arca idegenül komor volt, inge nyitott gallérjából kilátszott igen fehér, izmos nyaka és a patkóhoz hasonló kulcscsontok íve. Szeme kikerekedett, és minden bizonnyal összeszorította a fogát, mivel pofacsontjai élesen kiugrottak. Világos volt, hogy egy igen erős érzés rohanta meg, nyilván harag vagy bánat. Most felállt, egész nagyságában megjelent a tükörben, majd eltűnt, és hallani lehetett, hogy félrehúzza az ablak függönyét.

A szomszéd szobában mozgolódó férfit figyelve, Szamgin megértette, hogy ezt az embert fájdalom gyötri, és gondolatban rögtön közelebb érezte magához. A fájdalom gyengeség, és ha most, a gyengeség pillanatában, odalép hozzá, talán a legnagyobb világossággal elárulja azt az erőt, amely kóbor, csavargó életre kényszeríti. Lehetetlen, képtelen feltételezni, hogy ezt az erőt könyvekből, értelemből meríti. Igen, most oda kell menni hozzá, és őszintén, egyszerűen elbeszélgetni vele, róla, saját magáról. És Szomováról. Úgy látszik, szerelmes belé.

„Harmincesztendős vagyok — emlékeztette magát Klim. — Nem valami kölyök, aki nem tudja, hogyan kell élni..."

Felszította önérzetét, de nyomban eltűnődött: mi az, ami éppen ehhez az „érvrendszerű" emberhez vonzza.

„Az öröklődés?"

Gúnyosan elmosolyodott: apja, anyja, nagyapja jutott eszébe.

„Gyermekkori élmények?"

Kutuzov összehúzta a függönyt, s újra megjelent a tükörben, nagy volt, fehér, s arca igen szigorú, szomorú. Két kezét végigvonta kurtára nyírt haján, eloltotta a lámpát, és beleolvadt a sötétségbe, amely sokkal sűrűbb volt a Szamgin szobáját betöltő homálynál. Klim lábujjhegyre állt, és szintén odalépett az elfüggönyözött ablakhoz. Mint mindig, égett az utcai lámpa, és mint mindig, fénye most is visszaverődött a mocskos, nedves falon.

„Milyen furcsa: egy ember, aki nem tudja, hogy egy másik figyeli. Bizonyára én is... másnak látszanék, akárcsak ő, természetesen,"

A hálószobába nem akart bemenni, hátha felesége még nem alszik. Szamgin tudta, hogy mindaz, amiről Kutuzov beszélt, ellenszenves Varvarának, és a figyelmes arckifejezés, mellyel hallgatta: hamis. Eszébe jutott, hogy amikor elmondta Varvarának, hogy még egy „kormányközlemény" is elismeri a forradalmi mozgalom létezését, az asszony csodálkozva kérdezte:

„Valóban? Micsoda hülyék..."

Reggel, amikor Szamgin felöltözött, és belépett az ebédlőbe, felesége és Kutuzov már eltávozott, este pedig Varvara Pétervárra utazott, a maga könyvkiadói ügyeiben. Néhány kusza és ingerült nap után Szamgin is elutazott a kalugai kormányzóságba; vagy egy hétig kocsizott dűlőutakon, szántók és erdők között, álomba merült kisvárosokban járt, fizikailag elfáradt és megnyugodott. Hazafelé menet elakadt egy postaállomáson, ahol történetesen nem volt ló, szamovárt kért, s míg a teát készítették, kelletlenül eleredt az apró szemű eső, aztán egyre sűrűbb, kitartóbb, kövérebb lett, kékes villámok cikáztak, égzengés dördült, dühös ménként horkant a szél a kályhacsőben, s az ablak üvegeit úgy verte a zápor, mintha dézsából öntötték volna. Az eső és a mennydörgés közepette azonban kocsi gördült az állomás feljárója elé, s a villámfény egy csapzott, fekete lófejet világított meg az ablak előtt; az ajtó felcsapódott, és a küszöbön viaszosvászon köpenyben egy férfi jelent meg; kakasként megrázta magát, sűrű, szőke bajuszáról lefújta az esőcseppeket. Majd félreállt, utat engedett egy nőnek, és mérges basszussal mordult föl:

— Megmondtam: nem érjük el...

„Lám, igazi férfiförmedés" — gondolta Klim.

— Szamgin? Maga az? — kiáltotta élesen és szinte ijedten a nő, miközben megpróbálta lehúzni a fejéről a vitorlavászon-köpeny átázott csuklyáját, s árnyékba borította útitársa bajuszos arcát. — Jól van — fordult hozzá —, induljon már, azonnal!

A férfi hátat fordított, hátán villogott az esőköpeny, mint a tető bádogja; zajosan becsapta az ajtót és eltűnt. Marja Ivanovna Nyikonova pedig lehúzta válláról a nedves köpenyt, s élénken magyarázta:

— Micsoda zápor! Öt perc alatt bőrig áztam!

Szamgin rögtön megállapította, hogy a nő egészen megváltozott, és ez, mint mindig, kellemetlen volt: nem tűrhette, ha az emberek kibújtak azokból az elképzelésekből, amelyekbe ő szorította őket. Abban, hogy Nyikonova vezetéknevén szólította, volt valami bátorság, meghittség, ami

ellentmondott szokásos szerénységének; amikor pedig apró tenyerét végigvonta nedves arcán, Szamgin egészen ismeretlen, széles, és nyájas mosolyt pillantott meg rajta. Még sosem mosolygott így. Szamgin arra gyanakodott, hogy ezt az új mosolyt Nyikonova úgy öltötte arcára, mint valami álarcot. Az állomáson ismerték, egy termetes parasztasszony keresztés atyai nevén szólítva, részvevő sopánkodással elvezette valahová, és Nyikonova tíz perc múlva tarka szoknyában, piros blúzban tért vissza, amelyet nyilván meztelen testére húzott, fejére virágos, sárga kendőt kötött. Ez az öltözék megfiatalította, esőverte arca élénk pírban ragyogott, szeme vidáman csillogott.

— Nos, vendégeljen meg, csontig fagytam!

De látta, milyen ügyetlenül forgolódik Szamgin a szamovárnál, s kivette kezéből a teáskannát.

— Nem ért hozzá.

Töltött magának, majd kenyeret vágott, parasztosan a melléhez szorítva a cipót, keble azonban akadályozta. Akkor blúzát fesztelenül begyűrte a szoknyája övébe, és keble erősebben kidomborodott. Szamgin rásandított és megkérdezte:

— Ki kísérte el, a férje?

— Nem. Intéző az ismerőseim birtokán, ahol vendégeskedtem.

— Tiszt?

A nő, miközben a sült csirkét vágta, futó pillantást vetett Szamginra.

— Talán katonához hasonlít?

— Igen. Úgy rémlik, már láttam valahol.

— Szasa, hozzon egy kendőt — kiáltotta Nyikonova, s öklével megkopogtatta a deszka-közfalat.

Süvöltött és fütyült a szél, dörgött az ég, reszketett a függőlámpa fénye: a villámok ragyogásában kékesen olvadoztak az ablaküvegek, az eső egyre bőszebben verte.

— Mintha fortyogó katlan fenekén volnánk — mondta halkan a nő.

Szamgin egyetértett vele.

— Igen, épp olyan.

Hallgattak. Szamgin tudta, hogy hallgatni udvariatlanság, valami azonban gátolta, hogy a szokásos, oktató hangnemben beszéljen a nővel. Nyikonova kérdően pillantott rá, mintha várná, mit fog mondani. De nem várta ki, hanem sóhajtva így szólt:

— Sokáig eltart! Talán itt kell éjjelezni. Ilyen éjszakán, meg télen, amikor a hóvihar tombol, feleslegesnek érzi magát az ember a földön.

— Az ember mindenkinek felesleges, kivéve önmagát — válaszolta Klim, és nyomban eszébe jutott: „Micsoda ostobaság!" Majd cigarettával kínálta Nyikonovát.

— Köszönöm, nem dohányzom.

Hátradőlt a széken, szemét lehunyta. Keble illetlenül kiduzzadt, libegtetve blúzát, és szinte vágyott a meztelenségre. Jelentéktelen arcán feszültség látszott, mintha figyelmesen hallgatózna.

— Tegnap, ott — kezdte és tekintetével kimutatott az ablakon —, egy parasztot temettek. A fivére, kuruzsló, lódoktor, azt mondta... a barátnőmnek: „Lám, az ember vet, és minden mag átfúrja a földet, s termést hoz, és még szalmát is hagy maga után, az embert pedig beleássák a földbe, elrothad, és semmi haszna."

Felállt, odament a megizzadt ablakhoz, Szamgin pedig elnézte vajsárga, meztelen lábszárait s megjegyezte:

— Nem szeretem az ilyen népi bölcsességet. Olykor úgy rémlik, hogy a parasztok egytől egyig kitűnően ismerik a mi íróink róluk szóló panaszos írásműveit, idegen segítségben reménykednek, s önmaguk semmit sem tesznek azért, hogy jobban éljenek.

Nyikonova nem felelt. Bősz mennydörgés robajlott, az ablakot szinte kiszakította a falból, és a kék lángtenger közepén álló nő egy pillanatra szinte átlátszó lett.

— Agyonsújt — sóhajtott fel, és mosolyogva az asztalhoz ment.

Klimnek eszébe ötlött: az asszony mosolyában csupán az az új, hogy könnyed és futó. Ingerelte ez a nő. Miért dolgozik a forradalom ügyéért, és mit tehet egy ilyen jelenték-

telen, tehetségtelen teremtés? Apolónőnek kellene lennie egy kórházban, vagy gyermekeket tanítania betűvetésre valamilyen elduġott sárfészekben. Rövid hallgatás után Szamgin arról kezdett mesélni, hogyan húzták fel a parasztok a harangot, miként fosztották ki a magtárt. Gúnyosan beszélt, s azzal a szándékkal, hogy megbántsa Nyikonovát. A hidegen zúgó eső mintegy aláfestette szavait.

— Erről a témáról olvastam egy elbeszélést, „Kötél" volt a címe — jegyezte meg Nyikonova. — De nem emlékszem, ki írta. Azt hiszem, nő a szerzője — tette hozzá elgondolkozva, és megint az ablakhoz ment s megkérdezte: — De mit akar ezzel?

Majd az idősebb vigasztaló hangján, nagyon kedvesen olyan dolgokról mesélt, amelyeket Szamgin gyermekkora óta ismert, és rég megunt. Akadtak azért saját megfigyelései, történetei, de minden tolakodás, meggyőzés nélkül beszélt, szinte válogatott aközött, amit tudott. Kellemes volt hallgatni lágy hangját, és Szamginból eltűnt a gúnyolódás vágya. Kellemes volt az asszony bizalma is: amikor felemelte karját, hogy megigazítsa a kendőt a fején, Szamgin elkapta a kezét és megcsókolta. Nyikonova nem tiltakozott és folytatta:

— A falu iszik, szegényedik, pusztul...

Szamgin még hallgatta vagy egy percig, majd a nő bal mellére tette a kezét, Nyikonova összerezzent és elhallgatott. Akkor Klim átölelte, és szájon csókolta.

— Ó, mit csinál! — kiáltott fel halkan Nyikonova, hozzásimult, és így suttogott: — Még ébren vannak. Feküdjön le, aztán bemegyek. Menjek?

— Természetesen.

Nyikonova váratlan erővel lefejtette a férfi karját és elment, Szamgin pedig, vetkőződve, ezt gondolta:

„Milyen egyszerű! Bizonyára ez is kötelességei körébe tartozik, hogy a legelső kérésre odaadja magát elvtársainak."

Eloltotta a lámpát, lefeküdt a szoba sarkában álló széles ágyba, és az eső lankadatlan csobogására és zizegésére fülelve, ugyanolyan nyugodtan várta Nyikonovát, mint aho-

gyan a feleségét szokta, és némi gúnnyal gondolt Varvarára. Egy régi francia írónál, Févalnál, vagy talán Paul de Kocknál azt olvasta, hogy a házastársak meghitt viszonyának bizonyos jeleiből a férj, ha nem ostoba, mindig megtudhatja, ölelte-e feleségét más férfi. A francia nem közölte, melyek e jelek, de a más nőre várakozás perceiben Szamgin megállapította, hogy Varvara viselkedésében már észrevette őket, mozdulataiban azelőtt ismeretlen bágyadt lomhaság és elkényeztetettség jelent meg, ilyen kényeskedően és követelőzően csak az az asszony viselkedik, akit hevesen és gyengéden szeretnek. Ezzel mentegette Nyikonovával való kalandját. Majd kelletlenül, és szinte kötelességszerűen gondolta:

„Lám. hát ilyenek a nők..."

Az eső zaja egyhangúvá vált, s beleveszett a csendbe, ez nyugtalanította Klimet: valami rendkívülit várt. Mikor a nő belépett, szemére vetette:

— Milyen sokára jött!

— Hallgasson — suttogta az.

Eltelt egy óra, talán kettő is, Nyikonova keblére szorította Klim fejét, s olyan kérdést tett fel, amelyet a férfi valamikor már hallott.

— Jó énvelem?

— Igen — felelte őszintén Klim.

Rövid hallgatás után újabb kérdés:

— Bizonyára nincs nagy véleménnyel az én... erkölcseimről, ugye?

— Hogy mondhat ilyet — mormogta Szamgin.

— Hát persze. Hiszen a maga gondolatait is, ahogy ez szokás, bizonyára az értelem diktálja, és nem a lelkiismeret.

Szamgin felfigyelt: e szavakban volt valami okos. Csak nem fog ez is filozofálni az ágyban, mint Ligyija, vagy valami gyakorlatias beszélgetésbe kezd, mint Varvara? Szemrehányást nem hallott a nő tompán kongó szavaiban, és beszéd közben nem láthatta az arcát. Gyengédsége nagyon meghatotta, és úgy érezte, ilyen ölelésben még sosem volt része, s feltámadt benne a vágy, hogy nem mindennapi sza-

vakkal fejezze ki háláját. Ilyen szavakat azonban nem talált, a karja beszélt helyette; Nyikonova pedig így suttogott:

— Az első találkozás óta nem felejtettelek el. Emlékszel, a nyaralóban? Olyan kis bárányka voltál Ljutov mellett. Tizenhat éves voltam akkor...

Kétszer tüsszentett, ez nyilván zavarba ejtette, és túlzott aggodalommal suttogta:

— Úgy látszik, megfáztam. No, megyek! Ne csókolj meg, nem szabad...

Néhány perc múlva szétfoszlott, akár a felhő, Szamgin pedig ezt gondolta:

„Milyen különös. Lám: ezt nem is vártam."

Már pirkadt: az ablaküvegek szürkültek, az eső zaját elfojtotta a víz csobogása, amely valahonnan egy tócsába folyt alá. Reggel Szamgin értesült, hogy Nyikonova hajnalban elutazott, s gondolatban megdicsérte ezért.

„Tapintatos. Mintha álmodtam volna az egészet" — tűnődött, miközben a bricskán rázódott a felázott úton, a selymesen csillogó földek között. A nap úgy játszott a földdel, mint egy vidám gyermek: elrejtőzött az apró foszlányokra tépett felhők között, melyek tiszták és könnyűek voltak, akár a tisztára mosott gyapjú. A szél nyájasan fodrozta a nyírek fiatal lombját. Takaros szajkó üldögélt egy csupasz fűzágacskán, borostyánszínű halszemével egy fű szegélyezte tócsa csillogó tükrébe bámult. A lovak lába sietség nélkül dagasztotta a sarat, cuppogó hangokkal töltötte meg a levegőt; opálszínű vízsugarak fröccsentek fel a kerekek alól. Pacsirta dalolt. A hűs levegő kellemes bódulatba ejtette, és félálomban ez járt az ellágyult Szamgin fejében:

A szerelemnek csak a hajnala szép,
Csak az első, drága találkozások.

„Együgyű versike. De valaki azt állította, hogy a költészetnek éppenséggel együgyűnek kell lennie... A boldogságnak szintén. »Boldog, aki a hídon áll bögrével a kezében« — ezt tartják a koldusokról. A közmondások tulajdonképpen

mindig gonoszak. Az a boldogság, mikor az ember békességben él önmagával. Ez annyit is jelent, mint becsületesen élni."

Elnézte, milyen buzgón röpdösnek a sármányok az útmenti bozótban, és századszor is eszébe jutott: gyermekkorától fogva, odahaza és az iskolában, majd az egyetemen folyton a felesleges, terhes ismeretek és eszmék egész halmazát tömték belé, azután elolvasott egy sereg könyvet, és most a rákényszerített idegen nézetek útvesztőjében nem képes megtalálni önmagát...

Utolértek egy szekeret. Egy bepólyált fejű, hórihorgas paraszt hasalt rajta; a sárral telefröcskölt, nagy hasú, szürke ló lomhán lépdelt, Szamgin kocsisa, egy pisze orrú suhanc, aki miért, miért nem, galambhoz hasonlított, felágaskodott, és odarikoltott:

— Hé, térj le!

— Ráérsz — felelte tompán a paraszt, és meg sem moccant.

— Nem akar — magyarázta a suhanc, és mosolyogva pillantott hátra utasára. — Makacs. A mi muzsikunk; a fülét akarja összevarratni, tegnap a viharban letépte a deszka...

— Előzd meg — parancsolta Szamgin.

A suhanc megpróbált a szekér elé kerülni, de az egyik ló közben egy mély pocsolyába gázolt, és a bricska összeakadt a szekér tengelyével; akkor a paraszt felvetette a fejét, és elkáromkodta magát:

— Hová mászol, gazember? Ho-ová?

Ez az összeütközés megszakította Szamgin gondolatainak könnyű fonalát és feldühítette; kocsisa vállára támaszkodva felemelkedett, és ráordított a parasztra; az csodálkozóan hunyorgott, és visszafogta a lovát.

— Minek káromkodik az úr? Mindnyájan sietünk... Nem sétálunk...

— Hajts — parancsolta Szamgin, és nem először jutott eszébe: „Lám, az ilyen ökrök kedvéért..."

Ebben a hangulatban nem volt hely Nyikonova számára, és vagy két hétig csupán épp hogy visszaemlékezett rá, üres

perceiben, de azután észrevétlenül feltámadt benne a vágy, hogy viszontlássa. De nem tudta, hol lakik, és szemrehányást tett magának, amiért nem kérdezte meg a címét.

„Disznóság! És milyen nevetségesen szólított: bárányka. Miért?"

— Nem tudod, hol lakik Nyikonova? — tudakolta feleségétől.

— Nem. Ljubasa letartóztatása után nem voltam hajlandó a Vöröskeresztnél dolgozni, és azóta nem találkozom Nyikonovával — felelte Varvara, és egykedvűen így vélekedett: — Talán őt is letartóztatták, nem?

„Lusta megkeresni a kést" — gondolta Szamgin, elnézve, amint az asszony hajtűvel vagdossa a könyv oldalait.

Pétervárról szemlátomást megcsinosodva tért vissza Varvara; szeme alatt érdekes foltok jelentek meg, amelyek beárnyékolták zöldes csillogását; haját két ágba fonta, és lapos csigavonalakban a fülére, halántékára fektette: ez szélesebbé tette arcát, és szintén megszépítette. Derék nélküli, bő ruhákat hozott magával; Szamgin elnézte, és az jutott eszébe, hogy az ilyen ruhát igen könnyű ledobni. És Varvara új véleményt is hozott magával az irodalomról.

„A könyvnek nem szabad komorrá tennie az életet, pihenést, szórakozást kell nyújtania."

Majd igen élénken mesélni kezdett:

— Megismerkedtem egy festővel; nem tudom, tehetséges-e, de csodálatos! Szinte filozófiai képeket fest! Az egyiken igen élénk színű kígyók vagy fej nélküli hüllők láthatók, és mindegyik figurán négy szivárványszínű szárny, és valamennyi egyetlen csomóba kavarva, gabalyodva, egymásba fúródnak, hullámzanak, majdnem teljesen betöltik a kékesszürke hátteret. Ezek a világ erői, ilyenek voltak az értelem beavatkozása előtt. A képnek ez is a címe: „A világ az ember előtt." Érted? Kaotikus, de ünnepi játékra emlékeztet.

Madame Récamier pózában hevert, félig ülő testtartásban a pamlagon, Szamgin szemöldöke alól komoran figyelte az asszony arcát, alakját, egész lényét, melyet a legapróbb

vonásig kiismert, és tanácstalanul tűnődött: miként képzelhette, hogy szereti ezt a sürgő-forgó, önző nőt?

„Csak azért meséli nekem ezt a badarságot, hogy jól megtanulja elmesélni másoknak. Vagy a másik férfinak."

— A második vásznán minden szín fakó, az alakoknak nincs szárnyuk, viszont felegyenesednek; az őrült sebesség érzetét keltő hullámzás eltűnt, és tulajdonképpen maga a kép is eltűnt; csupán holmi festékreklámra emlékeztet; tarka színű, elmosódott és halott csíkok... Ez „A világ az ember rabságában". A művész pedig, nyakigláb, csupa csont, fekete szemű, sárga bőrű és igen nyers férfi, így beszél: „Íme, ez az igazság, így elcsúfította az ember a világot. Az ember azonban ezt saját vesztére cselekedte; ellensége a világ erői szabad játékának, mindent rendszerez; a szabadság iránti gyűlölete hozta létre a vallásokat, filozófiai irányokat, tudományokat, államokat és az élet minden ocsmányságát. Esztelen technikájával hamarosan kimeríti a világ szabad energiáinak készletét, és halott dermedtségben pusztul el..."

— Némiképp hasonlít az entropia elméletének illusztrációjához — jegyezte meg Szamgin.

Varvara felvonta szemöldökét és pilláit:

— Az entropiához? Nem tudom.

És valóban úgy folytatta, mintha leckét szajkózna:

— Azután még egy kép: fent két zöld színű, vörös körmű, széttárt, bütykös kéz, az egyiken hat ujj, a másikon hét. Lent, előtte egy apró emberke térdel, és vállról leveszi testénél is nagyobb, hatalmas, kétarcú fejét, és hosszú, vékony kezecskéivel átnyújtja e tizenhárom ujjnak. A festő elmagyarázta, hogy a kép címe: „A te kezeidbe teszem le az én lelkemet." A kezek pedig az ördögéi, kinek neve Értelem, s ő ölte meg az istent.

Elhallgatott, cigarettára gyújtott, és kecsesen szemére borította pilláit.

— Ez a kép nem tetszett, de azt hiszem, azért nem, mert Kutuzov jutott az eszembe. Mellékesen, ő szerencsés ember: mindenki kedveli. Moszkvában van még?

— Nem tudom — felelt Szamgin.

— Pétervárott kevésbé érdekes az élet, mint itt, de valahogy élesebb, finomabb. Azt mondhatnám: Moszkva megfekszi az ember gyomrát.

Mindjárt az érkezése utáni napon kifejtette nézeteit, s többé már nem tért vissza rájuk. Szamgin csakhamar észrevette, hogy Varvara csupán szívességből tájékoztatja saját ügyeiről, nem pedig azért, mert támogatást vagy tanácsot vár tőle. De túlságosan lekötötte önmaga, semhogy megsértődjék miatta.

Nyikonovával véletlenül akadt össze: a Mescsanszkaja utca környékén rázódott konflisán, mikor hirtelen megpillantotta: a szürke ruhás, szerény nőalak egy apáca suhanó, sebes járásával haladt, aki jól tudja, hogy a világ ellensége. Szamgin megörült, már-már odakiáltott neki; de egy vidám házikó kapujából nagy szakállú, rőt hajú ember lépett ki, óvatosan cipelve hóna alatt egy kicsiny koporsót; utána esetlen ugrándozással egy sötét ruhás, kövér öregasszony gördült ki, majd egy gumilabda fejű kicsiny gimnazista: a kaput bezáró hegyes képű katona odakiáltott a kocsisnak:

— Hé, tökfilkó, jól vigyázz!

Szamgin felemelkedett a kocsiban, és szemmel követte Nyikonovát. Látta, amint menet közben megfordul, hogy egy pillantást vessen a gyászolókra: de észrevette őt, és meggyorsította lépteit.

„Világos: neheztel rám."

Pénzt nyomott a kocsis markába, és szinte futva indult a nő után, érezte, hogy a hóna alatt himbálózó aktatáska bosszantóan zavarja, kirántotta, és úgy vitte, mint egy bőröndöt. Nyikonova befordult egy földszintes ház udvarába, Klim fán koppanó lábak zaját hallotta, beszaladt az udvarba, és megpillantotta a feljáró három lépcsőfokát.

„Úgy viselkedem, mint egy gimnazista" — gondolta.

A folyosó sötét zugában Nyikonova halkan csörömpölt a zárral, és a zajból arra lehetett következtetni, hogy az ajtón lakat lóg.

— Marja Ivanovna...
— Ó, maga az? Maga?
— Bocsásson meg, hogy így...
Nyikonova kinyitotta az ajtót, a szobából világosság hullott a folyosóra.
Szamgin látta, hogy az asszony arca zavart, sőt ijedt, talán mérges is: beharapta felső ajkát, és világos szemében barátságtalanul játszottak a kék szikrák.
— Eljöttem — kezdte Klim, aktatáskáját lóbálva, s kalapját mellére szorította. — Akkor nem kérdeztem meg a címét. De reméltem, hogy találkozni fogok magával.
Nyikonova továbbra is borúsan nézett rá, de a szürke árny foszladozott arcán, orcái kipirultak.
— Tegye le a kabátját — szólt és kivette Klim kezéből az aktatáskát.
Szamgin levette felöltőjét. Észrevette, hogy az ágy ugyanúgy a sarokban áll az ajtónál, mint ott a postaállomáson, de rongytakaró helyett kockás pléd borítja. Az ágy előtt, a lábánál, ferde lábú kártyaasztal, rajta lámpa, egy halom könyv, fölötte pedig Gabriel Max Krisztusának másolata.
— Meg tud bocsátani nekem? — kérdezte Klim; megfogva Nyikonova kezét, és megcsókolta; a nő keze kissé izzadt volt.
— Sőt, még teával is megkínálom — felelte Nyikonova, s tenyerével könnyedén megsimogatta a férfi fejét, arcát. Mosolygott, de nem megszokott, erőltetett mosolyával, hanem kedvesen, és ez nyomban magához térítette Klimet.
— Fisza! — kiáltotta a nő, kinyitva az ajtót.
„Szegényesen lakik" — gondolta Szamgin, végigpillantva a szobán, melynek ablaka a kertre nézett; az ablak kissé vaksi volt, és négy üvegdarabból állt: az egyik már megfakult, nyilván hosszú esztendők óta rostokol a keretben. Az ablak előtt horgolt terítővel borított kis kerek asztal. Az ággyal szemközt padkás kályha, fiókos szekrény, rajta doboz, üvegcsék, skatulyák, a falon tükör. Három szék, cifrán hajlított lábuk és támlájuk az ülés megereszkedett fonatával együtt különösen fokozta a szoba szegényes külsejét.

„Igen, ő persze olyan Tánya Kulikova-fajta ember, egyszerű, önfeláldozó."

Nyikonova az ajtóban állva sugdolózott egy rózsaszín blúzos, telt keblű, szép nővel.

— Nos, igen — mondta türelmetlenül. — Nincs otthon. — Szamginhoz lépett és megkérdezte: — Kényelmes, kedves kis zugom van, ugye?

Klim mind a két kezét megfogta, és a tőle telhető legnagyobb gyengédséggel csókolgatta. Lírai hangulatba ejtette a szegénység, az emberek szolgálatába belefáradt bútorok alázatos szomorúsága és ez a nő, aki ugyanolyan alázatosan szolgálja őket, mint valami bútor. Egészen szokatlan szavak kívánkoztak nyelvére, szerette volna úgy szólítani, mint még egyetlen nőt sem.

„Drágám. Húgom."

De hallgatott, s átölelte Nyikonova derekát, erősen a kebléhez simult, és már kusza izgalmat érezve faggatta önmagát:

„Hát valóban ilyen komoly ez?"

A nő megrántotta a hátát, lefejtette az ölelő karokat.

— Egyszóval... örül, hogy lát engem?

— Ó, igen! Bevallom, annyira örülök, hogy még magam is csodálkozom.

— Hát így van? — Szeme mély kékbe borult, és kacagva mondta: — Ó, milyen... kedves!

Teát ittak tejszínnel, kétszersültet ettek, és egyik témáról a másikra csapongva könyvekről, színházról, közös ismerősökről beszélgettek. Nyikonova közölte: Ljubasát a kórházból börtönbe szállították, várható, hogy hamarosan kitoloncolják. Szamgin megfigyelte, hogy Nyikonova a pártemberekről, a forradalmi munkáról tartózkodóan, kelletlenül beszél.

„Megnevelték."

A kertben egy öregember, nyakig érő kockás mellényben, az ágyásokat gyomlálta. Arca és nyaka ibolyaszínű volt, akár a rothadó hús. Nyikonova elfogta Szamgin pillantását, és sietve közölte:

— A házigazdám, volt narodnyik, sokáig élt Szibériában. Embergyűlölő. — És megint az irodalomra terelte a szót. — Tökéletesen egyetértek Tolsztoj grófnővel: mire valók az olyan elbeszélések, mint az „Örvény"?

„Csodálatosan könnyen érzem magam vele" — állapította meg Szamgin, és így szólt:

— Amikor beléptem, mintha zavarba esett volna, sőt meg is ijedt.

— Megijedtem? Ugyan mitől? — kérdezte a nő. Szeme felderült, mégis szigorúan, fürkészőn pillantott.

— Úgy rémlett...

— Nem kell erről beszélnie — kérte Nyikonova, és kezét nyújtotta.

Már sötét volt, amikor Szamgin rászánta magát a távozásra. A nő félmeztelenül ült az ágyban, és suttogva kérdezte:

— Mikor jössz? Pontosan tudnom kell.

Klim azt mondta, hogy gyakran akarja látni. Nyikonova a haját igazgatva, feje fölé emelte két kezét, és ujjait mozgatva úgy tartotta ott, mint a beteg, aki a levegőben motoz, hogy valamibe belekapaszkodjék, mielőtt felkel.

— Gyakran láthatjuk egymást, ha azt akarod, hogy hamarabb megunj — felelte halkan.

— Rossz tréfa — jegyezte meg Szamgin, noha semmi tréfálkozást nem érzett az asszony szavaiban.

„Bizonyára igen nehezen, szűkösen él" — vélekedett távozóban.

Vagy egy tucatnyi találkozás után Szamgin megállapította, hogy végre van egy jó barátja, akivel lehet és oly könnyű beszélni mindenről, és ami a legfontosabb — önmagáról. Nyikonova figyelemmel, némán hallgatta, és nem kíváncsiskodott feleslegesen. Jómaga keveset beszélt, nagyon egyszerűen és szelíden, mintegy vigasztalóan. Mintha túlságosan leereszkedően kezelte volna az embereket. Szamgin olykor úgy gondolta, hogy valahonnan távolból, fentről néz le rájuk. Ez kissé megbontotta Tánya Kulikovához való hasonlóságát. Klim egy ízben teánál tréfásan megjegyezte:

— Rossz bolsevik vagy.

— Miért? — kérdezte kis szünet után, kellemetlen, erőltetett mosollyal a nő.

Szamgin megmagyarázta:

— A burzsoáziával nem bánsz a bolsevikokra jellemző határozottsággal, engesztelhetetlenséggel.

— De te sem — felelte igen szelíden Nyikonova.

E megjegyzés nem tetszett Klimnek: rövid beszédet mondott a burzsoá társadalom züllöttségéről, a burzsoázia cinikus és valójában rövidlátó önzéséről. Nyikonova alázatosan, ellenvetés nélkül hallgatta, mint aki megszokta, hogy oktassák. Általában úgy viselkedett, mint a tanítvány, aki tudja, hogy tanulnia kell, és beletörődött ebbe. Szamgin azonban hamarosan ráébredt arra, hogy ez a szerény nő valamiben erősebb vagy okosabb nála. Volt benne valami Mitrofanovval rokon vonás, azzal az emberrel, akinek józan észjárásában ő hitt és csalódott. Nyikonova azonban nem filozofált, mint Mitrofanov, nem volt izgatott, nem könnyezett, mint a bűnügyi nyomozó, de viselkedése egybenmásban mégis megegyezett vele. Politikáról, pártmunkáról keveset beszélt: ezt a konspirációs érzékével lehetett magyarázni, és kényelmes magyarázatul szolgált hivatása okozta fáradtsága. Egy ilyen embernek, amilyennek Szamgin Nyikonovát látta, bizonyára gyakorlati munkát kellett végeznie. Nem volt benne semmi propagandista-, agitátorszerű, és nem látszott olyan embernek, aki alaposan tanulmányozta az osztályharc elméletét. Szeretett és tudott a kisemberek életéről mesélni, sikertelen és sikeres furfangjaikról, melyekhez kis boldogságukért folytatott hajszájukban folyamodtak. Kitűnően ismerte az életet. Az elbeszéléseiből kibontakozó élet Varvara jámbor és tompa eszű vénlány-cselédjének egyhangú robotját juttatta Szamgin eszébe: ez a lány háromszögletű, tarka kartondarabkákból igen ügyesen paplanhuzatokat varrt, eladásra. Szamginnak tetszettek e megnyugtató életképek, bár gúnyolódott rajtuk:

— A te ábrázolásod szerint az evolúció igen kedélyes, de unalmas.

— Ez az élet — állapította meg halk sóhajjal Nyikonova.

Volt egy nagyon kedves szokása: a „jó" emberekről és a „derűs" jelenségekről fojtott hangon beszélt, mintha apró titkokról mesélne, melyek mögött egyetlen nagy titok rejlik, és ez valamennyit megmagyarázza. Elbeszéléseiben olykor olyasmit hallott meg Szamgin, ami összhangban állt az öreg Kozlovnak a hétköznapok költészetéről szóló elméletével. Mindez azonban nem volt lényeges, és nem gátolta abban, hogy oly gyorsasággal szokjon hozzá ehhez a nőhöz, amely önmagát is ámulatba ejtette.

Nyikonova olyasféle lett számára, mint íróasztalának fiókja, fiók, amelybe a meghitt leveleket rejtik, verem lett, melybe beleszórta lelke szemetét. Úgy tetszett, hogy ha ráhinti erre az asszonyra a szavakat, melyek gyermekkora óta szinte penészként lepik el, fokozatosan megszabadul nyálkás terhüktől, felszabadítja önmagában az akaraterős, tettre kész embert. A Nyikonovával való beszélgetések szinte fizikai könnyebbséggel jutalmazták, és egyre gyakrabban jutott eszébe Gyakon:

„A szó: a lélek hulladéka."

Nem volt bizonyos benne, hogy a nő megérti, de nem is törődött ezzel, arra volt szüksége, hogy végighallgassa. És az asszony hallgatta, s csak igen ritkán szakította meg vallomásait.

— Hogy mondtad?

És megint részvevően pillantott rá.

— Bátyám nemrég levelet küldött egy elvtárssal — mesélte Szamgin. — Nem valami lángelme, könnyen befolyásolható. Megijesztette a délvidéki parasztlázadás, és megrendítette a kegyetlen megtorlás. De azt írja, képtelen gyűlölni azokat, akik kegyetlenkedtek, mivel azok, akiket vertek, szintén szörnyen ostobák.

— Tolsztojánus? — érdeklődött halkan Nyikonova.

— Marxista volt. És lám, így ír: a forradalmár olyan ember, aki képes gyűlölni, én viszont természetemnél fogva képtelen vagyok erre. Úgy hiszem, közös ismerőseink közül sokan szintén csak értelmükkel, elméletben gyűlölik a valóságot.

Nyikonova lehajtotta fejét, és Szamgin ezt a helyeslés jelének vélte. Valami olyant szeretett volna mondani neki, aminek ereje, eredetisége lenyűgözi, és elragadtatást ébreszt iránta. Erre természetesen szükség volt, de nem sikerült. Viszont bizonyos volt benne, hogy sikerülni fog: Nyikonova már nemritkán csodálattal pillantott rá, és Klim egyre nélkülözhetetlenebbnek érezte az asszonyt.

Mindezt betetőzte a szexuális viszony teljessége, két test harmonikus egyesülése, amely Szamginnak eddig ismeretlen, határtalan gyönyörűséget nyújtott. Nyikonova ölelése után mindig meghatott hálát érzett az asszony iránt, gyöngédségéért. Most, hogy jól szemügyre vette az arcát, már nem olyannak látta, mint azelőtt. Arcvonásai fakóak voltak, és nem nagyon mozgékonyak, de úgy rémlett, hogy a bőre tulajdonképpen mozdulatlan; szívet emésztő nagy gondolat állandó feszülése tartja féken. Égszínkék szeme pedig szinte ékesszóló volt, és az indulat perceiben kékre sötétült: ilyenkor oly melegen pillantott, hogy az embernek kedve támadt megérinteni, hogy érzékelhesse ezt a melegséget. Mikor azonban Szamgin a múltjáról kérdezte, szemében szomorúan lobbant fel az égszínkék fényecske.

— Nem szeretek magamról beszélni, — jelentette ki eléggé határozottan, válaszul a férfi feltevésére:

— Mintha félnél a múltról beszélni.

Egy ízben, az ölelés bódulatában, Klim megkérdezte:

— Volt gyereked?

— Egy. Meghalt nyolchónapos korában.

Szamgin a legnagyobb őszinteséggel jelentette ki:

— Szeretnék gyereket tőled. — Nyikonova lehunyta a szemét és kinyújtózkodott. Klim pedig folytatta: — Te a harmadik vagy az életemben, de az a másik kettő sosem ébresztett bennem ilyen vágyat.

— Drágám — suttogta a nő, nem nyitva fel szemét, s tenyerével keblét simogatva megismételte: — Drágám...

Ezután még gyengédebb lett a férfihoz, és egy ízben minden felszólítás nélkül, önmagától elmesélte az életét, kurtán és színtelenül. Először tizenhét éves korában tartóztatták le

a narodopravecek ügyében, nem sokkal azután, hogy Klim látta Ljutovval együtt. Tíz hónapig ült a börtönben, majd a mostohájánál élt, rendőri felügyelet alatt. Az apja, nemesember, nyugalmazott ezredes, ivott mint a kefekötő, s egy igen korlátolt, gonosz kereskedőözvegyet vett el. Tizenkilenc éves korában összeismerkedett egy papnövendékkel; ő vezette be a narodnyikok közé, bár a marxizmushoz vonzódott, letartóztatták, száműzték, útközben meghalt, s itthagyta őt a gyermekkel. Második szerelme az a szőke férfi volt, akivel Klim látta Ljutovnál a koronázás esztendejében.

— Száraz és parancsoló férfi volt — mondta sóhajtva. — Azt hiszem, nem szerettem, de... nehéz egyedül élni.

Azután megismerkedett egy marxistával.

— Egyetemista volt. Nagyon jó ember — mondta, és sima homlokát ránc szelte át keresztben, s úgy virított, mint valami sebhely. — Nagyon jó ember — ismételte. — Elvtárs. Jakov...

— Kornyev? — kérdezte Szamgin.

— Nem — felelte hangosan, és óvatosan a melltartóba igazította keblét. Szamginnak az jutott eszébe, hogy a kereskedő éppígy rejti el pénztárcáját, amelybe az imént rakta be a hasznot: meg is akarta mondani Nyikonovának, mivel úgy találta, hogy mulatságos féltékenységgel, nevetséges kímélettel bánik keblével.

— Ki ez a Kornyev? — kérdezte ekkor Nyikonova, és Szamgin elmesélte Kornyevről mindazt, amit tudott; a nő végighallgatta, azután felsóhajtott és elmosolyodott:

— Nos, hát ismered a történetemet. Mindennapi, ugye?

Az ágyban ült, és a haját fonta. Haja nagyon vékony, puha volt, de kis halomba csavarta a feje búbján, s ez magasabbnak mutatta. Úgy tetszett, nem dús a haja, amikor azonban kibontotta, majdnem derékig elfödte a hátát vagy a mellét, és ilyenkor bűnbánó Magdolnához hasonlított...

...Válaszul a délvidéki parasztlázadás kegyetlen megtorlására, Kocsura rálőtt a harkovi kormányzóra. Szamgin látta, hogy még azok is, akik elvetik a terrort, most titkon helyeslik azt a bosszút, amely ugyan kudarcot vallott.

Bejött Mitrofanov, súlyosan lezökkent a székre, és töprengve kérdezgette:

— Ez a Kocsura zsidó? Pontosan tudja, nem zsidó? Megzavar a neve. Munkás? No igen. Viszont képtelen vagyok megérteni, hogyan jutott el egy munkás saját eszéből az önbíráskodásig, hogy megtorolja a parasztok sérelmét. Ebben bizony van némi külső felbujtás, nemde? Általában, ezek a vadságok valahogy megmagyarázhatatlanok.

Miután végighallgatta Szamgin magyarázatát, megrázta a fejét, és szinte vidáman így fejezte be:

— Különben nem az én dolgom. Én, hogy úgy mondjam, pusztán hazafiságból érdeklődöm. Mert így van ez, kérem: ha például egy magunkfajta tolvaj lesz, ez érthető, de ha például valami lengyel vagy görög... ez már gyalázat. Lopjon mindenki odahaza.

Szamgin elmesélte ezt az esetet Nyikonovának és eldicsekedett:

— Ez az ember bámulatosan hű hozzám. Természetesen ismeri a besúgókat, és figyelmeztetett, hogy szemmel tartanak, és rólad is említést tett: gyanús személy vagy.

— Nocsak! — kiáltott fel élénken a nő. — Hát ez kitűnő!

— Ugye?

— Pompás. Csak foglalkozz vele. Jobban fel lehetne használni. Nem próbáltad meg rábeszélni, hogy lépjen a titkosrendőrség szolgálatába? Én a te helyedben megpróbálnám.

„Úgy látszik, hajlamos a kalandokra" — gondolta Szamgin.

Az élet egyre jobban megtelt eseményekkel, minden nap valami új dráma előestéjének tetszett. A liberális újságok hangja mind zsörtölődőbb, merészebb lett, a viták elkeseredettebbek, a politikai pártok tevékenysége egyre lázasabb, és Szamgin mind gyakrabban hallotta e szavakat:

„Illegális. Földalatti."

Sokat utazott principálisa és Varavka ügyeiben, s közben elvállalta Alekszej Gogin és más pártemberek megbízásait. A megbízások száma nőttön-nőtt, és ebből kitalálta, milyen gyorsan terebélyesednek a pártkapcsolatok a moszkvai gyári

körzetben. Észrevétlenül megszokta, hogy teljesítse ezeket a megbízásokat, kíváncsisággal teljesítette, s olykor gondolatban elmosolyodott, a „forradalom alázatos szolgájának" érezte magát, ahogyan Ljubasa Szomovát szokta nevezni, és aminek Nyikonovát is tartotta. Sok érdekes találkozása adódott, és az egyik különösen sokáig megmaradt emlékezetében.

Egyszer, késő este beállított hozzá a szállodába egy középtermetű, igen karcsú férfi, akinek a feje azonban aránytalanul hatalmas volt, és ezért alacsonynak tetszett. Kurtára nyírt, egyenes és kemény szálú haja a szélrózsa minden irányában ágaskodott, s így még nagyobbnak mutatta. Arca kerek volt, borotvált, szeme dülledt, kerek, szája vastag, felső ajkát borzas bajusz ékesítette, és ezért megvetően íveltnek látszott. Fehér zubbonyt viselt, magas szárú csizmát, kezében jókora botot tartott.

— Csak ennyi? — kérdezte, amikor átvette Szamgin kezéből a levelet, és egy kicsiny könyvcsomagot, a csomagot a tenyerén latolgatta, majd letette a földre, lábával a dívány alá tolta, és jobb szeméhez közel tartva olvasni kezdte a levelet, mikor pedig végzett vele, így szólt:

— A ballal alig látok. Teljes vakságra vagyok ítélve: vagy két évig futja még a látásomból, azután belemerülök a sötétségbe.

Úgy beszélt, mintha büszke volna rá, hogy meg fog vakulni. Volt benne valami nyers, katonás. Egyre kisebb négyszögekre hajtogatta össze a levelet, és széles mosolyra derült:

— Közlik, hogy a liberálisok mozgolódnak az alkotmány érdekében. Elavult újság. A professzorok meg az ügyvédek, ugye? Nos, sebaj, hadd vívjanak ki számunkra némi szabadságot.

Kibontotta a levelet, megint rámeredt jobb szemével, majd vizsgáztató hangon feltette a kérdést:

— No és mi van az egyetemistákkal?

Szamgin már látta, hogy a csodabogarak ismerős és kellemetlen típusának egyik példányával áll szemben. Nem

akarta elhinni, hogy a férfi megvakul, bár bal szeme homályos volt, és furcsán remegett: de azt lehetett gondolni, hogy szándékosan teszi, az eredetiség kedvéért. Szamgin óvatosan, szárazon válaszolgatott a kérdésekre, és engedelmeskedett a vágyának, hogy valami kellemetlent mondjon, és így szólt:

— Általában az ifjúság komolyodik, és igen sokan eltávolodnak a politikától a tudomány felé.

— De hát hogyan távolodnak el? És hová távolodnak? — csodálkozott élénken a másik. — Hát a tudománnyal nem a politika érdekében fegyverzik fel magukat? Jól tudom, a diákság egy része jajgat: ne zavarjatok a tanulásban! Ez azonban félreértés. Az egyetem a maga polgári tanszékeivel tulajdonképpen katonai iskola, ahol a gyalogos tömegek fölötti parancsnoklás tudományát oktatják. És természetesen mindenféle egyéb katonai bölcsességet is.

Beszéd közben borzas szemöldöke mind följebb kúszott a csodálkozástól. Szamgin látta, hogy támadása nem sikerült, s más témára terelte a szót:

— Maga talán katona?

— A matematika-fizika fakultás hallgatója, azután a száznegyvennegyedik pszkovi ezred közlegénye. Gyenge látásom miatt azonban (egy kozák tette tönkre a szememet az ostorával) eltávolítottak a hadseregből, és arra köteleztek, hogy három évig itt éljek a szülőföldemen, eltávozás nélkül.

Sebesen elhadarta mondókáját, majd gúnyosan megkérdezte:

— És maga nem azok közül a jótét lelkek közül való, akik balkézről hatalomra akarják juttatni a liberálisokat, hogy aztán azok a jobbal jól a nyakukba sózzanak?

Ezt nagyon kihívóan kérdezte, és valahogy egy csapásra megfiatalodott, kihúzta magát, harcra készülődve; Szamgin azonban kitért a harc elől.

— Idevalósi?

— Sajnos! Igazi hazámnak azonban Moszkvát tartom, az egyetemet.

— Unalmas itt?

— Nem unatkozom, de vannak bizonyos kényelmetlenségek: tizennégy hónap alatt két házkutatás és hetvennégy napi börtön. — Néhány másodpercig némán és szinte távolról szemlélte Szamgint, majd parancsoló hangon közölte: — Odafent aztán mondja meg Goginnak vagy Pojarkovnak, hogy több olvasnivalót küldjenek, és feltétlenül jöjjön le ismét Dunajev elvtárs. Továbbá ne állítson be hozzám az az értetlen hölgy. — Előhúzta a dívány alól a csomagot, megint latolgatta a tenyerén egy darabig, és szigorúan így fejezte be: — Végül pedig: engem Pjotr Uszovnak hívnak, nem Russzovnak, sem pedig Petruszovnak, amint a borítékon írják. Ez a hanyagság felesleges vesződséget okoz számomra a postán.

Ingébe rejtette a csomagot, némán megszorította Szamgin ujjait, és botjával kopogva eltávozott.

„A vezér... »A magyarázó úriember.« Milyen jelképes ez, hogy meg fog vakulni" — gondolta Szamgin, miközben kinézett az ablakon a polgárok házacskáira, melyeket szinte tisztára mosdatott a hold fénye. A házacskák emeletesek voltak, szilárd építésűek, s a kertek úgy borultak rájuk, mint a bunda. Alattuk a föld bizonyára szintén szilárd volt, az utcát pedig sűrűn borították a nagy terméskövek, a portól és a hold fényétől simára csiszolva. A járdán fenségesen suhant a tömény unalom nagy barna felhője: egy díszesen öltözött asszonyság kézen fogva vezetett egy matrózruhás, szalagos sapkás kisfiút: mögötte bohóc formájú, kockás ruhás férfi haladt, és nagy trombitálással fújta zsebkendőjébe az orrát, s közben meg is cibálta. Olyan csend volt, amilyen csak az orosz vidéki városokban lehetséges, csupán a fogadó földszintjén csattogtak a biliárdgolyók. Azt lehetett képzelni, hogy az úttest kövei ütődnek egymáshoz, puszta unalmukban.

Szamgin eltűnődött arról az emberről, aki meg fog vakulni itt, ebben a városban, mely bizonyára oly idegen neki, mint valami külföldinek, elképzelte magát az ő helyében, és összeborzongott, mintha fázna.

„Mégis el kell ismerni: bátor emberek — gondolta. — Ám-

bár ez személyes okból forradalmár, hogy úgy mondjam. Ezt a tunyaságot pedig aligha tudják legyűrni..."

Hazaérkezése napjának estéjén megjelent Mitrofanov, és erőltetett mosollyal közölte:

— Búcsúzni jöttem: Kalugába helyeztek át. De miért? Fogalmam sincs. Nem értem. Ilyen váratlanul...

Beszéd közben vállát vonogatta, gépiesen simogatta térdét a tenyerével, és himbálta magát.

— Nagyon sajnálom, úgy megszoktam már — mondta őszintén Szamgin.

Mitrofanov arcáról lesiklott a tétova mosoly, zajosan sóhajtott, és felélénkülve, kiegyenesedve kezdte magyarázni:

— Én pedig, bevallom, szívből megszerettem önt, Klim Ivanovics, ön az én számomra, tudja... az értelem embere, és egyáltalán... valaki!

— De mi történt magával... talán valami kudarc?

A rendőrügynök megint feljajdult, vállát vonogatta s körülpillantott.

— Épp ellenkezőleg — kezdte. — Varvara Kirillovna nincs itthon? Épp ellenkezőleg — sóhajtott. — Én általában szerencsés vagyok. Már arról ábrándoztam, hogy francia nyelvleckéket veszek, mert szerencsés fogás után minden nagyobb tolvaj okvetlenül Párizsba szökik. Nem, egészen más... inkább a sors szeszélye. — Lassan felállt, és megkérte Szamgint: — Kérem, tolmácsolja őszinte hálámat hitvesének a kedvességéért. Önnek pedig nem is tudom, mit mondjak... a jóindulatáért. Furcsa egy dolog, bizisten! — kiáltott fel nem hangosan, de szemrehányón. — A magunkfajtával úgy bánnak, mint valami kutyával, pedig, tudja, mi is... olyan doktorfélék vagyunk!

Kerek szeme megtelt könnyel, elfordult, elrejtette sértett ábrázatát, majd gyorsan és erősen megszorította Szamgin kezét és elment.

Szamgin sajnálta Mitrofanovot, de nem volt ideje, hogy gondolkozzék róla. A bosszantó élmények árja sebesen dagadt. Látta, hogy a fiatalság egyszerűbb lesz, de nem úgy, ahogy ő szerette volna. Felháborítónak tűnt szemében az a

sietség, amellyel az első éves egyetemisták, akik tegnap még a gimnázium padjában ültek, szociálforradalmároknak vagy szociáldemokratáknak vallották magukat, bosszantotta az a könnyedség, amellyel megoldották a társadalmi kérdéseket.

„Taknyosok" — fortyogott haragja a nála tíz, nyolc vagy hat évvel fiatalabbakra. Szerette volna megtanítani őket, lehűteni hevességüket. De amikor megpróbálta, heves ellenállásba ütközött, és meggyőződött róla, hogy ezek a taknyosok érzelmileg erősebbek és társadalmilag iskolázottabbak nála.

Mindenféle csodaszülött ütötte fel a fejét, az egyik, egy húsz év körüli, magas homlokú, merész szemű, izmos kölyök aki sima és fürge volt, mint valami angolna, szüntelenül Varvara körül forgolódott, titkári és angol nyelvtanári minőségben. Jelenlétében egyszer Szamgin megjegyezte:

— A forradalmár mindenekelőtt társadalmi munkás.

Ekkor az angolna gúnyosan elmosolyodott és megkérdezte:

— Miféle társadalom érdekében működik az effajta forradalmár? Ha a jelenlegi osztálytársadalom érdekében, akkor miért forradalmár, miért nem ellenforradalmár?

Szamgin megfontoltan, sőt szigorúan kezdett beszélni, az ifjút azonban ez nem hozta ki sodrából, nyugodtan végighallgatta Klim érveit, majd megrázta simára nyírt fejét, és így szólt:

— Nem valami meggyőző. A mi feladatunk: az új megteremtése, nem pedig a régi lom kijavítása.

Az ifjú a Vlasztov névre hallgatott, és amikor Varvara az apjáról érdeklődött, így felelt:

— Én olyan vagyok, mint az anekdota, szerzője ismeretlen. Anyám meghalt tizenegy éves koromban, barátnője, egy „markos" aranyhímzőnő nevelt fel... emlékszik Dickensre?... de tavaly ő is meghalt.

Szamgin nem tudta leküzdeni bosszúságát e fiatalemberrel szemben, aki a külföldön fellángolt vitákról egyszerűen így vélekedett:

— Rejtett lényege nem egyéb, mint a Marx szerint érvelők harca azok ellen, akik elhatározták, hogy Marx szerint fognak cselekedni is.

Szemlátomást duzzadt az egészségtől, igen erős volt, valahogy különösen keményen lépkedett: barnás arcán keskeny, sötét szem ragyogott, amelyet úgy tetszett, gúnyosan összecsíp. Néhány összecsapás után Szamgin megkérdezte feleségét:

— Mire kell neked ez az ifjú cinikus?

— Nagyon szorgos — válaszolta Varvara, és mosolyával kellemetlenül kivillantva fogait, hozzátette: — Kumov nem erről a világról való, folyton a lélekről szaval, ez viszont nem szereti a fennkölt dolgokat.

Kumov igen eredeti szabású szárnyas kabátot varratott magának, húzott háttal, ami még magasabbnak mutatta; halk hangon magyarázta Varvarának:

— A néphez nem Marx, hanem Fichte felől kell közeledni. A materializmus távol áll a néptől. A materializmus a lélek fáradtsága. Az élet alkotó szelleme az idealizmusban ölt testet.

Esténként Varvara ritkán maradt otthon, és ha nem ment el, őhozzá jöttek. Szamgin nem érezte magát otthon még a saját dolgozószobájában sem, oda is beszűrődött a verseket szavaló, vagy prózát olvasó vendégek hangja. Igazi, meleg otthonának Nyikonova szobáját tartotta. Ott is voltak ugyan kényelmetlenségek: zavarta a szemüveges házigazda, aki mintha csak őt várná, folyton az udvaron lábatlankodott, pápaszeme alól kivillanó vörös szemének gyűlölködő pillantásával fogadta, s így dörmögött:

— Ha bezárja a kisajtót, emelje meg a reteszt. Törölje meg a lábát, azért van a gyékény a tornácon.

— Miért utál engem az öreg? — kérdezte Nyikonovától Klim.

— Azt hiszem, az öregek senkit sem szeretnek, csupán színlelik olykor, hogy szeretnek — felelte tűnődve az asszony.

Szobája szűk volt, a kertből trágyaszag áradt, az ágy kes-

keny és csikorgó. Szamgin néhányszor felajánlotta, hogy cseréljen lakást.

— „Kedvesem oldalán a viskó is paradicsom" — tréfálkozott Nyikonova, és nem engedett a kérésnek. Klim ostobának tartotta ezt az önfeláldozást, de nem vitatkozott.

Már eltelt egy esztendő, s a nő továbbra is fáradhatatlan figyelemmel és némán hallgatta.

— A szombat van az emberért, nem pedig az ember a szombatért — magyarázta Klim. — Mindenkinek joga van, hogy feláldozza önmagát, vagy ne áldozza fel. Még ha fel is tételezzük, hogy a tudatot a lét határozza meg, ez nem jelenti azt, hogy a tudat megegyezik az akarattal.

Ő is érezte, hogy e megtépázott, gyűrött gondolatok saját magát sem elégítik ki, és attól tartott, hogy barátnője, ha levonja belőlük a következtetéseit, nem fogja többé tisztelni. Nyikonova azonban csak bólogatott.

Mikor Szamgin pártemberekkel való találkozásairól és beszélgetéseiről mesélt, Nyikonova mintha nem hallgatta volna olyan szívesen, mint a filozófiai elmefuttatásokat. Sohasem faggatta Klimet az emberekről. Csupán egy alkalommal, amikor a férfi elmesélte Uszov kívánságát, hogy ne küldjék hozzá az „értetlen" hölgyet, kérdezte élénken:

— Értetlen? — Kis ideig elgondolkozott, majd tovább kérdezte, de már közömbös hangon: — Vajon ki lehet ez?

Konspirációs tevékenysége csodálatot, sőt tiszteletet ébresztett a férfiban. Szamgin továbbra is úgy vélte, hogy ez a nő olyan gyakorlatra tett szert a forradalmi munkában, mint mások valamilyen mesterségben, vagy például a postás a levelek széthordásában. Moszkva zegzugos utcáin Nyikonova azonban nem hasonlít az akarat és tehetség nélküli Tánya Kulikovához, sem Ljubasához, akinek a forradalmárok valószínűleg érdekesebbek és kedvesebbek, mint maga a forradalom. Nyikonovában volt valami könyvvízű, olyan könyvhöz hasonlított, melynek meséjét ügyes kéz szövi, burkolja homályba. Elég gyakran és majdnem mindig váratlanul elutazott Moszkvából. Előfordult, hogy amikor a megbeszélt napon és órában Szamgin megjelent, egy borítékot

kapott a házigazdától, benne néhány kurta szó, aláírás nélkül: „Egy hét múlva jövök vissza." Vagy: „Ne várj, elutaztam két napra."

Klimnek kulcsa volt a szobához, és egy este barátnőjére várva, felnyitotta egy divatos, ellenszenves író könyvét. A könyvből keskeny papírcsík hullott ki, nem volt rajta semmi. Klim a hamutartóba tette, majd rágyújtott, és ugyanoda dobta a még ki nem aludt gyufaszálat: a papír széle megpörkölődött, és már majdnem lángra lobbant, Szamgin azonban gyorsan kirántotta, mivel tisztán rajzolódó betűket pillantott meg rajta.

— „Uszov" — olvasta, eltöprengett, majd a gyufaszál fölött óvatosan melegíteni kezdte a papírszeletkét, és tovább betűzte: — „v. egy. hallg. besorozták, Szofja Ljubacsova tanítónő, a Moszkva száll. alk., Andrej Andrejev a vikszunszki gyár v. munk."

E foglalatosság közben lepte meg Nyikonova. Kinyitotta az ajtót, majd lassan betette: ott állt a küszöbön, és elsápadt arcából felháborodottan, természetellenesen villogott ki sötét szeme. Néhány kellemetlenül hosszú pillanat telt el, majd végül a nő halkan, rekedtes torokhangján megkérdezte:

— Mit csinálsz? Miért?

Izgatottsága ijedtséghez hasonlított, és oly heves volt, hogy még akkor sem tudott sokáig megnyugodni, miután Szamgin elmesélte, hogyan történt az egész, és bocsánatot kért vakmerőségéért.

— De minek hívtad elő? — ismételte a nő, igen áthatóan és valahogy panaszosan vizsgálva Klim arcát. — Láttad, hogy írás áll rajta, és hagynod kellett volna... te viszont előhívtad, miért?

A szívós, makacs kérdezősködés feldühösítette a férfit, és meglehetősen szárazon jelentette ki:

— Már egyszer bocsánatot kértem, megmondtam, hogy felelőtlenül, puszta unalomból tettem, hát nem elég? Megijedtél a saját elővigyázatlanságodtól, és most ok nélkül haragszol rám.

E szavak megnyugtatták Nyikonovát. Klim ölébe ült, gyengéden simogatta arcát, s alázatosan így szólt:

— Nem haragszom. — És mosolyogva tette hozzá: — Magam sem tudom, mi izgatott fel ennyire.

Ezen az estén különösen gyengéd volt a férfihoz, és valahogy szomorúan gyengéd. Néha, de egyre gyakrabban, Szamgin úgy érezte, a nő megbékélése az élettel, a magára rótt kötelességek engedelmes vállalása őrá is átszáll, őt is megfertőzi. Most azonban olyan vonást fedezett fel benne, melyet azelőtt nem vett észre, és Nyehajevával volt rokon: Nyikonovában is megvolt az a képesség, hogy távolból szemlélje az embereket, és kicsinynek, ellentmondásosnak lássa őket.

— Hallottad, hogy Scsedrin a halála előtt magához hívta Kronstadti Iványt? — kérdezte Nyikonova, és Tolsztojról mesélt anekdotákat, amelyek önhitt, nagyzoló embernek rajzolták. Egyáltalán igen sok pletykát tudott halott és élő nagy emberekről, de szenvtelenül adta őket elő, egy más világból való lény közömbös hangján, ahol gyanakvó és hallgatag bizalmatlanságot kelt minden, ami nem hitvány; a hitványságot viszont természetesnek tartják, és csupán általa lesz érthetővé az ember. Ezek az anekdoták igen jól megférték a kisemberek apró idilljeiről és drámáiról szóló egyéb elbeszéléseivel: ezekből erkölcsileg kiegyensúlyozott élet képe bontakozott ki, amelyben nincsenek sem hősök, sem rabszolgák, csupán közönséges emberek.

„Kegyetlen leckét kaphatott" — gondolta Szamgin az anekdotákat hallgatva, s Nyikonova e kedvtelését a régi világ iránt érzett forradalmi gyűlölet megnyilvánulásának tekintette. E gyűlöletet naivnak tartotta, de nem szállt vitába vele, mivel érezte, hogy valamennyire összhangban van azzal, ahogyan ő vélekedik az emberekről, különösen azokról, akik a vezér, „az élet tanítómestere", a „magyarázó úriember" szerepére pályáznak.

Látta, hogy amióta felbukkantak ezek a Vlasztovhoz, Uszovhoz hasonló céltudatos emberek, határozottabban lépnek a porondra azok az emberek is, akik eredendő ellen-

szenvvel viseltetnek a „bolsevikok" forradalmiságával szemben. Önmagát Szamgin nem sorozta közéjük, de homályosan mégis sejtett valami közös vonást maga és őközöttük. Úgy tűnődött fennhangon Nyikonova előtt, mint valami tükör vagy egy ív tiszta papiros előtt, s így beszélt:

— Lenin tanítványai kétségtelenül világosságot visznek a forradalmi elképzelések zűrzavarába. Egyesek számára, akik rokonszenveznek a munkásmozgalommal, e világosság megváltó hatással lesz, mivel sokan nem adnak számot önmaguknak, hogy milyen mértékben és tulajdonképpen mivel is rokonszenveznek. Lenin kitűnően felfedezte, hogy a forradalom eszméjét annyira le kell megtéleníteni, és ki kell élezni, hogy eltaszítson magától minden idegent. Találkoztál valaha Sztyepan Kutuzovval?

— Soha — felelt a nő, szemöldökét ráncolva, és megrázta a fejét.

Szamgin mesélt neki Kutuzovról, arról, hogyan jellemezte a forradalmárokat. Ekként forgott önmaga körül, s már nem annyira azzal törődött, hogy meglelje szilárd helyét az életben, mint inkább azzal, hogy úgy engedelmeskedjen akaratának, hogy minél kisebb erőszakot kövessen el önmagán. Egyre gyakrabban vett észre vagy gyanított sok emberben hasonlóságot önmagával, és kerülte az érintkezést velük, sőt megvetette őket, talán épp azért, mert félt, hogy megértik.

Télen igen kellemetlen találkozása volt Ljutovval. Alighogy Podolszkba érkezett, és éppen a hitvány fogadó szobájában teázott, s egy gyujtogatási ügy nyomozati aktáinak másolatait tanulmányozta, az ablakon túl nesztelenül hullámzott a hó sűrű függönye, a városra fehér csendesség borult, amikor hirtelen ajtó csapódott a folyosón, megcsikordult a padló, és Szamgin szobájának küszöbén nyájasan visongva megjelent a pehely- és tollkereskedő, ürgebőrből készült tarka bekecsben, térden fölül érő szürke nemezcsizmában. Ljutov lovaglóülésben rátelepedett egy székre, és engedetlen hangját letompítva, közölte, hogy lóvásárlás céljából jött ide.

— Csodálatosan szép lovat veszek. Alinának.

Belépett egy fehér inges, boldog képű göndör legény, egy palack borostyánszínű pálinkát, vízben eltett almát hozott, és angyali mosollyal kérdezte: nem parancsolnak-e még valamit.

— Hordd el az irhád! — parancsolta Ljutov.

Még rútabb lett. Megritkult, csapzott haja alól kivillant dudoros koponyája: a tar folt megnagyobbította homlokát, összeszorította szemgödrét, és két szeme kisebbnek, szúrósabbnak látszott; szeme fehére higanyszerű fémességgel csillogott, és vörös erecskék finom hálójába borult, pupillái elveszítették alakjukat, szinte csipkések lettek, és még engedetlenebbül futkároztak, szeme alatt kékes párnák duzzadtak, orra lelógott vastag ajkára. Minden engedetlen, zilált volt ebben az emberben, és mintha szándékosan nem nyíratta volna kurta gyér szakállát és bajuszát: szándékosan azért, hogy fokozza arca bosszantó csúnyaságát. Himbálózott a széken, bágyadtan dülöngélt, s gúnyosan érdeklődött:

— Hát Alinához miért nem jársz? A feleséged tiltja, vagy az erkölcs?

Szamgint kellemetlen zavarba hozta ez a tapintatlan tolakodás, kijelentette, hogy sok a munkája. Ljutov azonban nem hallgatott rá, töltött, és apró sárga fogait kivillantva, tovább acsarkodott.

— Az erénycsősz, hehe! Nem rossz mesterség. Nosza, igyunk egyet, erénycsősz úr! Könnyű meggyőzni az embereket arról, pajtás, hogy ők szemét népség, és az életük is szemét, ezt is könnyen elhiszik, ördög tudja, miért? Éppen ez a hitük szerzi neked és a hozzád hasonlóknak a bölcs hírnevet. Azért ne sértődj meg — kérlelte Szamgint, s a térdére csapott. — Csupán azért mondom, hogy gyakoroljam magam a csipkelődésben. Feltétlenül élcelődni kell, testvér, mert mi mással szerezhetek magamnak egy falat gyönyörűséget? — Fejét vállára hajtva, bal szemével hunyorított, és így suttogott: — „Életünk célja mi más, mint az ámítás"... figyeld meg ezt a szójátékot: csupán egy betűvel különbözik. Mit szólsz hozzá?

— Rossz szójáték — állapította meg szárazon Klim.

— Pocsék — hagyta rá Ljutov.

Szamgin azelőtt is gyanította, hogy ez a torz figura mindenki másnál jobban érti őt, szándékosan kötekedik és ingerli, valamilyen gonosz és sötét játékot űzve vele.

„Beteg, ravasz dög. Mikor leplezi le már önmagát, azt amiben igazán hisz? Talán most, részeg fővel többet mond majd magáról, mint máskor."

Ljutov megint ivott, felvett egy almát, kétkedő gúnnyal pillantott rá, majd a tányérra dobta, és süvöltve felsóhajtott:

— Igyál! Nem illik józannak maradni, amikor a társad részeg. Igyunk például az asszonyokra, akik áruba bocsátják szépségüket a férfi formájú barmok megrontására.

Színpadiasan szónokolt, sőt még hadonászott is, arca azonban nyomban elárulta szavai hamisságát, ellágyult, elernyedt, higanyszeme néhány másodpercre abbahagyta a remegést, pohárköszöntője szinte rémülettel perzselte meg.

— Csak úgy... eljárt a szám — dünnyögte, a sarokba bámulva. — Makarov tanítása ez, hogy az ördög... hehe.

Mind a két kezével megragadta Szamgin könyökét, s kezét maga felé hajlítva így suttogott:

— Mélyen tisztelt biztosításügyi szakértő! Íme, micsoda mulatságos helyzet ez: minden vad gondolatban rejlik egy adag igazság! Pilátusnak, a tökfilkónak, tudnia kellene: az igazság az ördög játéka! És ez a szülőanyja minden igazságunknak, kútforrása a lángelmék őrült, izgató álmatlanságának. Te rosszul alszol?

— Te, Ljutov, a Dosztojevszkij-féle őrültekházába illenél — állapította meg élvezettel Szamgin.

— Ugyan? Komolyan? — sivított fel Ljutov.

— Kezeltetned kell magad...

— Egyszóval Dosztojevszkij? No, sebaj. Viszont, tudod, van őrültekháza Mihail Scsedrinnél is...

— Mire való ez a... bűvészkedés? Mi köze van ehhez Scsedrinnek? — kérdezte Szamgin, akin egyre jobban erőt vett az ingerültség.

— Nem érted? — kiáltott fel szinte csodálkozóan Ljutov.

— Ó, te... normalista! Hiszen öltözni rendesen kell, ezt követeli az önbecsülés, a Dosztojevszkij-féle tragikus rongyok pedig illőbben ékesítenek minket, mint Scsedrin zsíros köpenyei és divatos kabátjai, érted? Hehe...

Kötekedően, hunyorogva beszélt, Szamgin pedig csak alkalmas pillanatra várt, amikor a legkényelmesebben megszakíthatja ezt a csípős szóáradatot, gyűjtötte magában a maró, pusztító szavakat, és ezt gondolta:

„Összeveszek vele. Örökre."

Ljutov azonban felhörpintett egy újabb pohárka vodkát, majd hirtelen józanabb lett, és kissé lecsendesedett.

— No, jól megtépázzák az eszerek az önkényuralom híveit, mi?

Ellökte Szamgin kezét, vodkát töltött neki, és halkabban folytatta:

— „A gonoszok fogait összetöröm", fenyegetőzött Jehova, és országokat zúzott porrá. Mit gondolsz, a két párt közül melyik erőszakolja ki előbb az alkotmányt?

— De helyénvaló-e most erről beszélni? — jegyezte meg Szamgin, fürkésző pillantást vetve Ljutovra, mivel nem értette, hogyan józanodott ki ennyire hirtelen.

— Halkan lehet — mondta Ljutov. — Meg aztán ki tudja itt, mi az az alkotmány, eszik-e vagy isszák? Kinek kell az itt? Hát ezt hallottad? Pétervárott állítólag valamiféle ostoros szekta hívei, az anarcho-teológusok, egyszóval egy idegen isten ördögfajzatai, cezaropápizmusfélét hirdetnek! Ez aztán pompás, pajtás! — suttogta, Szamginhoz hajolva. — Rendkívüli távlat! A papoknak, akiknek ereiben tiszta orosz vér folyik, hallatniuk kell a hangjukat! Itt az ideje. És hallatni is fogják, meglátod!

Szamginhoz dőlt, megcsapta forró leheletével.

— Szervezkednek már a szocialistaellenes erők, érted? — sziszegte.

Néhány perc múlva Szamgin megbizonyosodott róla, hogy ez az ember, aki olyan ügyesen játssza a részeget, tökéletesen józan, és nem azért terelte a szót politikára, hogy véleményét nyilvánítsa, hanem hogy kivallassa.

— Lenin igen jól fogta fel a „zubatovizmus" jelentőségét, és helyes következtetést vont le: az orosz népnek vezér kell, így van? — kérdezte suttogva.

— Nos, hát aztán? — mosolyodott el Klim, aki már enyhe mámort érzett.

— De milyen vezér? Bebel vagy... Szun Jat-szen? Melyik? Münzer Tamás vagy... Szun Jat-szen? Mi?

Szamgin felfedezte, hogy ő és Ljutov úgy nézegetik egymást, mint két harcias kakas.

— Rossz színész vagy — szólt és az ablakhoz ment, hogy kinyissa a szellőztetőt. A sötétben lágyan hullámzott a sűrű hó szürkés tömege, mint egy apró foszlányokra széthulló kelme. A fogadó bejárata előtt panaszosan pislákolt a hóborította lámpás hideg fényecskéje. Háta mögött pedig Ljutov dörmögött.

— Idealistának tettetik magukat... és ez a tettetés tönkreteszi őket. Onan, Júda fia, szintén idealista volt...

Szamgin mélyen beszívta a nyirkos és szinte langyos levegőt, a hó sziszegésére fülelt, és sok tucat, sok száz kusza, zűrzavaros szót hallott benne. Hátul zaj támadt; Ljutov felállt, meglökte a tányért, és két-három alma a földre gurult.

— Megyek aludni — jelentette be Ljutov, szilárdan állt a lábán, állát dörzsölgette, fogát vicsorgatta. — Ha akarod, holnap együtt kipróbálhatjuk a lovat, jó?

Szamgin azonban visszautasította az ajánlatot, és Ljutov búcsú nélkül távozott. Klim az ablak előtt állt, s arra gondolt, hogy ezeknek a havas és poros szóförgetegeknek egy a céljuk: leplezni a viszályt, behinteni az ember és a valóság közötti szakadékot. Eszébe jutott Vlasztov vitája Kumovval.

„Titok? — kérdezte Vlasztov, s gúnyos pillantással méregette Kumovot. — Megismerhetetlen, azt mondja? Ha hajlamos volnék a szójátékra, azt mondanám, hogy ha megismerhetetlen, ez annyit jelent, hogy a tudomány már megismerte, mint ilyet. A szójáték azonban az idealisták dolga. A tudomány nem hallgat Du Bois-Reymond-ra, nem ismer megismerhetetlent, csupán meg nem ismertet. A megismerés, amelyről ön beszél, számomra nem más, mint elcsépelt

közhelyek gyártása. Az igazi értékek a tudományos tapasztalat anyagából keletkeznek, az idealisták tevékenységének terméke pedig hamis pénz."

Szamgin zajosan becsapta a szellőztető ablakot: a Vlasztovra való emlékezés még jobban felingerelte, mint a beszélgetés Ljutovval. Igen, ezek a Vlasztovok szaporodnak, sokasodnak, és őt úgy tekintik, mint aki felesleges a világon. Érezte, milyen sebesen taszítják félre, mozdítják ki a tekintélyes, jól értesült polgár pozíciójából, abból a pozícióból, amely egy kissé mégis hízelgett az önérzetének. Vlasztov vakmerősége különösen felháborító: Varvarának e kedvenc frázisára: „a dekadensek szintén forradalmárok" — így felelt:

„Ezt el lehet ismerni. A rothadás vegyi folyamata forradalmi folyamat. És minthogy a dekadencia a burzsoázia bomlásának nyilvánvaló tünete, így hát mindezek a »Skorpiók«, »Mérlegek«, meg hogyishívjákok végeredményben a mi malmunkra hajtják a vizet."

„Micsoda undorító, újságízű elme" — gondolta Szamgin. A szobában sétálva, rátaposott egy savanyított almára, és elcsúszott; erre hirtelen elhagyta az ereje, mintha súlyos, de puha tárggyal kólintották volna fejbe. A szoba közepén állt, s undorodva ráncolta az arcát, szemüvege alól a szétlapított almát, bepiszkított cipőjét nézegette, emlékezete pedig gépies könyörtelenséggel súgta a különféle aforizmákat.

„Nem a minisztereket kell megölni, hanem a kritikus elméjű, úgynevezett kultúremberek előítéleteit" — magyarázta Kumov, két kezét mellére szorítva, zavartan mosolyogva. Ezzel együtt eszébe ötlött Tatyána Gogina egy kijelentése:

„Oroszország története a XIX. században: tömör dialógus, melyet csak olykor szakít meg egy-egy pisztolylövés vagy bombarobbanás."

A lányt néhány hónapi börtön után száműzték a vjatkai kormányzóság egy eldugott városkájába. Elutazása előtt már szerényebben öltözködött, levágatta dús haját és kijelentette:

— Lám, végképp eljegyeztem magam a forradalommal.

Szamgin leült, és megpróbálta lehúzni piszkos cipőjét, de félt, hogy bemocskolja a kezét. Erről Kutuzov jutott eszébe. A cipő makacsul nem akart lejönni a lábáról, mintha hozzánőtt volna. A szobában savanykás szag sűrűsödött. Már nagyon későre járt az idő, és különben sem volt kedve csengetni, hogy bejöjjön a szolga, és feltörölje a padlót. Nem akart embert látni, senkit sem.

„Hát élet ez?" — kiáltott fel gondolatban, miközben előregörnyedve, cipőjével bíbelődött, végül is bepiszkította ujjait, és amint rájuk pillantott, Gyiomidovot látta maga előtt, szétlapítva, és fülében csengett a kiáltása:

„Mindenkinek teret kell engedni!"

Ez az eszelős, ravasz fickó megtalálta a maga „terét". A „józanságot" prédikálja; már ismerik, sok tucat, talán sok száz ember hallgatja. Ősszel Varvara és Kumov rábeszélte Szamgint, hogy ő is hallgassa meg. Egy csendes, langyos estén ott látta maga előtt egy emeletes faház hátsó udvarán, az egyszárnyú-tetős, kétablakos kicsiny épületszárny tornácán, a kéményt nemrég rakhatták fel, még nem lepte be a korom. Ez az akol valamilyen hombár magas deszkafalához tapadt szánalmasan. A vénségtől elszürkült fal kissé kidomborodott, gondoskodóan a kis akol fölé hajolt vagy beomlással fenyegette. Gyiomidov hajléka előtt takaros, kétoszlopos tornác húzódott, nyerges teteje alatt kék festékkel mázolt háromszög alakú dúc díszelgett, benne fehér galamb, amely tyúkhoz hasonlított.

Gyiomidov harmonika szárú, fényesre suvikszolt csizmában, fekete nadrágban, hosszú fehér ingben ült egy széken, három lépcsőfok magasságban a földtől; haja, sárga arca, Krisztus-szakálla, a szárnyas ikontartók valamelyik szentképére emlékeztetett. Előtte, az udvar szeméttel borított, összetiport földjén, sötétszürke emberek álltak és ültek: ő pedig feléjük hajolt, jobb kezével a levegőt kavarta, a ballal térdét csapdosta, s így beszélt:

— A Dan nemzetségbeli Manoah meddő asszonyának angyal jelent meg, s a meddő megfogant, s így született Sámson, a hatalmas erejű férfiú, ki puszta kézzel oroszlánok tor-

kát marcangolta szét. Így fogant Krisztus is, meg sokan mások...

Azelőtt színtelen, riadt hangja most határozottan csengett, a szavakat szigorúan és kissé énekelve, templomi módra ejtette ki. A prédikáció nem érdekelte Szamgint, az embereket vizsgálta; jó sokan összegyűltek az udvaron, a férfiak többsége szemlátomást mesterember, és mind éltesebb korú. A hallgatóságnak több mint a fele nő, bizonyára béreslányok, mosónők, a csinosabban öltözöttek pedig — kofák vagy munka nélküli cselédek. Az alacsony fészerek a hombár fala és a ház tűzfala közé szorulva, a földön mintegy vastag, kopott ruharéteget alkottak, melyből szappan, áporodott bőr és verejték szaga áradt. A ház ablakaiban szintén fejek ágaskodtak, az egyikben egy cipész ült, és sebesen, egyhangúan, csüggedten húzogatta a szurkos fonalat. Klim mellett egy deszkarakáson szakadt bekecsű, középkorú, hegyes szakállú férfi ült, és egy negyven körüli, kövér asszony, aki, amikor Gyiomidov Sámson fogantatásáról szólt, feldünnyögött:

— Bárkitől fogantasson is, a gyereket táplálni kell.

A hegyes szakállú bólintott és felsóhajtott, majd Szamginhoz fordult, s fojtott hangon mondta:

— Foglalkoznak velünk, tanítanak, mi pedig rá se hederítünk...

Szamgin lába előtt egy olajfoltos férfi hevert, mahorkát szívott, köhögött, és körülnézelődött, de nem lelt helyet, ahová köpjön, végül a markába sercintett, olajos nadrágjába törülte tenyerét, és odaszólt szomszédjának, akinek kabátja végig volt repedve a hátán a varrás mentén.

— Hallottad? Jakov gombamérgezést kapott, kórházba vitték.

— Vele mindig történik valami — felelt tompán és egykedvűen a szomszéd. — Úgy követi a baj, mint az árnyék.

Keveset beszéltek, fojtottan, és Gyiomidov hangja jól hallatszott.

— „A jóllakott test a lépesmézet is eltaszítja, az éhes léleknek pedig a keserű is édes", mondotta Salamon király.

Gyiomidov a nyakát forgatta, színevesztett kék szeme hidegen, szigorúan pillantott az emberekre, és magára vonta a hallgatóság figyelmét; észrevétlenül mindnyájan valósággal odakúsztak a tornác lépcsőjéhez, melyen az igehirdető lába előtt ott ült Varvara és Kumov; Varvara a tömegre bámult, Kumov az égre, ahonnan kellemetlenül szétszóródva hullott alá a fény, fárasztva a szemet. Valami csüggedtet és nyomasztót érzett Szamgin a tömegben, amelyet mintegy akarata ellenére zsúfoltak ebbe a szűk udvarba, a verembe, a roskatag épületek közé. A tornác mögött, a falnál, cigarettával foga közt a fiatal, körzeti rendőrfelügyelő állott, jól táplált, rózsás képű ficsúr; vidékről felkerült, átöltözött, első éves egyetemistához hasonlított. Gondosan lesimítva kesztyűjét, már másodszor emelte szájához, és belefújt, úgyhogy a kesztyű felvette élő, párnás keze formáját.

— De a test gyönyöreinél még ártalmasabbak a romlott elme csapongásai — szónokolt öblös hangon Gyiomidov, előrehajolva, mintha bele akarná vetni magát az emberek sűrűjébe. — Lám, az egyetemisták és mindenféle félművelt, nehézfejű, becsvágyó és garázda népség, akik nem sajnálnak benneteket, megtöltik a ti éhes lelketeket, melynek a keserű is édes, holmi szocializmusról szóló együgyű mesékkel... azt magyarázzák, hogy ha a test jóllakott, akkor ezzel betelik a lélek is... De nem! Hazudnak! — üvöltötte hevesen Gyiomidov, s ünnepélyesen felemelte a kezét.

Szamgin kissé felemelkedett, és a csodálkozás borzongása futott végig rajta. Úgy érezte, az emberek szorosabban összeverődnek, és egész tömegükkel közelebb nyomulnak a tornáchoz: sőt, úgy rémlett, mindenkinek megnyúlt a nyaka, és a feje feltűnőbbé vált. Ez a gyér csődület kar nélkülinek látszott, ugyanis minden kéz elrejtőzött, elbújt a rongyos gúnyák között, az ingek hasadékában, a zsebekben. Úgy tetszett, néma és feszült figyelmük szinte megdelejezi Gyiomidovot, maguk felé húzza, és ő lecsúszik, leereszkedik hozzájuk. Gyiomidov felállt, lába remegett, görcsösen a levegőbe bökdösött, mintha eltaszítana valamit, topogott és ordított:

— S megölik hű szolgáit a mi földi...

— Most mindjárt megkapja a magáét! — mondta az olajos ember, és köhécselve talpra állt.

A tornácra felrontott a rendőr. Kesztyűjét lóbálta Gyiomidov felé, mintha el akarná hessegetni, akár egy legyet, s mondott neki valamit.

— De hát politizálok én?! — kiáltott fel csengő hangon, szomorúan Gyiomidov. — Ez nem politika, hanem hazugság! Illetve értse meg! igaz, ez igaz!

— Kérem, hagyja abba! Tessék szétoszolni — jelentette ki öblös hangon a rendőr, kesztyűjét lóbálva.

Az emberek már feltápászkodtak a földről, lökdösődtek, megrázták magukat, s az udvar megtelt suhogással, tompa zúgással. Kumov és még három rendesen öltözött férfi körülállta a rendőrt, aki határozottan, megfontoltan kijelentette:

— Nem tehetem, kérem. Nem engedélyezem...

— Magyarázzák meg neki — rikoltotta Gyiomidov.

— Egyre megy: ő támad, mások védekeznek, ezt nem engedélyezi! Hogyan, kérem? Nem, nem vagyok ostoba. A polémia? Tudom, kérem. A polémia ugyanaz, mint a politika! Dehogy, már engedelmet kérek! Ha nem volna politika, akkor ugyan mire való a vita? Kérem...

— Panaszt teszek! — kiáltotta a széket rugdosva Gyiomidov.

— Megdühödött — állapította meg a hegyesszakállú. — De jól beszélt!

A kövér asszonyság felállt, tenyerével megtörülte száját, és meglehetősen hangosan kijelentette:

— A szoknyavadászok mind jól beszélnek.

— Hát ő szoknyavadász?

— Hát nem?

— No igen, de kiről beszélsz te? — kérdezte a szakadt kabátos férfi. — A rendőrről?

— Mind egy kutya! — állapította meg az asszony, legyintett és odábbállt.

— Eh, mafla — sóhajtott fel a kabátos férfi. — Veletek élni lehetetlen!

Szamginhoz fordult, és fojtott hangon közölte:

— Fiatal a rendőrfelügyelő, de furfangos. Szándékosan szakítja félbe a gyűléseket, hogy megtudja, nem akad-e itt valamilyen nagyhangú. A minap akadt is egy, kiugrott, ő meg lecsapott rá! És sipirc az őrszobára. Egymás kezére játszanak, bizonyára...

A tömeg ritkult, oszladozott. Szamgin a tornáchoz lépett: a rendőr Varvarától búcsúzkodva, igen udvariasan és szelíden mondta:

— Tessék elhinni: nekem semmi kételyem sincs. Parancs! Szemjon Petrovics tüzes ember, felszítja a szenvedélyeket... Bon soir!

Tisztelgett és megindult a tömeg után, mint valami pásztor.

Gyiomidov, már megnyugodva, elégedetten mesélte Varvarának, mintha kedvenc versét szavalná:

— Bizony, bizony, teljesen megbolondult. Könyörületből tartja egy szűcs, a Földsánc táján lakik... Éjjelente az utcákat rója, és dünnyög magában: „Halj meg, lelkem a filiszteusokkal együtt!" Sámsonnak képzeli magát. Nos, isten vele, sürget az idő, vitaestre megyek. Isten vele!

Sarkon fordult, és erősen becsapta maga után a szűk ajtót.

— Hallottad? — kérdezte Varvara. — Emlékszel Gyakonra? Megőrült!

Szamgin némán vállat vont.

— Hogy tetszett neked? Ki hitte volna? Különben: emlékszel, hogy panaszkodott rá Gyakon?

Élénken beszélt, szeme szinte diadalmasan csillogott.

... Miután Szamgin felidézte e jelenetet, úgy érezte, már kipihente Ljutovot, és felállt, hogy eloltsa a lámpát. A kék fényecske sokáig és makacsul pislákolt, míg végül kialudt, majd a sötétben felbukkant az ablak homályos foltja: széles, bolyhos törülközőhöz hasonlított. Sikeresen átlépett a széttaposott almán, lefeküdt, behunyta szemét, és Nyikonovára gondolt. Igen, ő igazi, normális ember, erős kötelékre termett asszony. Lelkében nincs sok virág, akár a kiskertekben, de valamennyit szeretettel ápolja. Nagyon furcsa, hogy

nem kedvel semmilyen díszt. Eszébe jutott, milyen óvatosan illeszti keblét a melltartóba.

„Bizonyára a gyermeke számára óvja."

Varvara idegen ember. A maga, nyilván igen könnyű életét éli. Egyforma jóindulattal gúnyolja ki az idealistákat és a materialistákat. Szájának vonala kiegyenesedett, és ajka megduzzadt, de nagyon is nyilvánvaló, hogy túl jár a harmincon. Sokat és élvezettel eszik. Nemrég egy árverésen olcsón vásárolt egy tétel könyvpapírt, és jó áron túladott rajta.

„Nagyon ügyes. Valószínűleg dráma nélkül fogunk elválni" — gondolta félálomban Szamgin.

A Japán elleni hadüzenet napján Szamgin Pétervárott volt; a Nyevszkij egyik vendéglőjében ült, s csodálkozva és némi kárörömmel idézte fel emlékezetében Ligyijával való találkozását. Egy órával ezelőtt ütköztek egymásba: egy gyógyszertár ajtajából rontott neki.

— Uramisten: Klim!

Szamgin csupán a hangjából találta ki, hogy ez a szerényen öltözött, lefátyolozott arcú, magas nő némiképp eredeti, de nem divatos, fehér tollas kalapjával: Ligyija.

— Uramisten — ismételte örömmel és szinte ijedten Ligyija. Két kezében csomagok voltak, mellén és bundája gombjairól is csomagok csüngtek; fél kezét kiszabadítva, elejtette az egyiket, Szamgin lehajolt érte: meglökték, ő pedig meglökte Ligyiját, és mindketten felnevettek, bizonyára igen ostobán.

— Lám, milyen különös! A háború és hirtelen te! Ó, hogy megöregedtél!

És mikor felemelte a fátylát, Klim egy negyven felé járó nő arcát pillantotta meg: csupán a sötét szempár lett világosabb, pillantása azonban ismeretlen és érthetetlen volt. Klim azt ajánlotta, menjenek be egy vendéglőbe.

— Nem lehet, vár a férjem. Igen, férjnél vagyok, ötödik hónapja, nem tudtad? Különben még nem is írtam apának.

Megbeszélték, hogy Klim meglátogatja. Majd az asszony sietve kocsit fogadott, és indulóban visszakiáltotta:

— Ne felejtsd el a címet!

„Férjnél van?" — töprengett hitetlenkedve Szamgin, és megpróbálta elképzelni a férjét. Ez azonban nem sikerült. A vendéglő zsúfolva volt természetellenesen felhevült emberekkel, újságokat lóbáltak, ittak, koccintottak, fülsiketítően ordítoztak; egy kék arcú, testes férfi, aki csak vastag bajusza miatt nem hasonlított színészhez, felállt, egy pohár pezsgőt tartva a kezében, rekedt baritonján kiáltozott, erősen megnyomta az *a* betűket:

— Ura-aim! Végre-valahára... Már tudjuk, végre-valahára...

Inge gallérjába dugta ujját, és kiszabadítva ádámcsutkáját, csavargatni kezdte a nyakát, cibálta nyakkendőjét, melyben nagy gyöngyszem csillogott; hol az egyik, hol a másik lábával előrelépett; beszélni akart, és azt kívánta, hogy hallgassák. De mindenki beszélni akart, legfőként pedig egy köpcös kis öregember, akinek tar koponyáján jobb fülétől a balig néhány tucat, művészien fésült hajszál húzódott.

— Pél-dát-lan hit-sze-gés — ordította és ráncba vonta vörös arcát, mintha tüsszenteni készülne.

— Tyihon Vasziljevics, gratulálok! A próféta szól önből!

— Az ám! Úgy-úgy, bátyuska...

Szamgintól jobbra egy csapat furcsán egyforma ember ült körül egy asztalt; egyikük a kezében szorongatott cigarettatárcával vezényelt, s hangosan szaporázta a szót, mintha imádkozna:

— Hajlandók vagyunk őszintén feltételezni...

— Nem volna jobb önzetlenül?

— Nincs szükség közhelyekre!

— Usztyin, ne zavarj...

— Ura-aim! Hálaadó misét...

— Rövidebben, hisz nem fellebbezési kérelem.

Ismerős hang harsant:

— Az angolokról az Evangélium is említést tesz: „Boldogok a szelídek... mert ők ektelenítik el a földet."

Sztratonov hangosan felkacagott.

— Ez Mark Twainből van — magyarázta.

Valaki felkiáltott, ijedten és harsányan:

— Uraim, demonstráció!

S mintha megdőlt volna a padló, mindenki odatódult a füstös ablakokhoz; egy csapásra csend lett, és Sztratonov hangja szigorúan csengett:

— Nem demonstráció, hanem manifesztáció.

Klim Szamgin pénzt dobott az asztalra, kisietett a teremből, és egy perc múlva, felöltőjét gombolgatva, a vendéglő bejárata előtt állt. Három ünnepélyes arcú tiszt haladt el ütemes léptekkel, egyikük meglökte Szamgint, és vidáman odaszólt:

— Pardon, pápaszemes!

Egy széttárt bundás, éltesebb, részeg férfi sapkával a kezében, tántorgott, s álmélkodva bámult a lába elé, elbődült:

— „I-isten, óvd a cá-árt..."

Szamgin előtt megtorpant, felfújta bíborszínű arcát:

— Bumm! Bumm!

Az úttest kockáin rendezetlenül vonult egy kicsiny, gyér sereg, léptek tompa, szaggatott zajával töltve be a levegőt; a menet seprűhöz hasonlított, amelynek nyele a lassan és unottan a nyomukban kullogó kocsik füzére volt. A szembejövő kocsik a járdához lapultak: a tömeg előtt sietősen lépkedett egy parádés kocsishoz hasonlító, jól megtermett, göndör hajú diák, fekete sálját lóbálta a lovak pofája előtt, s harsányan rikoltozott:

— Utat!

A tömeg felcsapott a járdára, és lesodorta róla az embereket, maga azonban valahogy nem növekedett, hanem csupán sűrűbb, súlyosabb lett, lassabban hömpölygött. Nem sikerült elnyelnie és magával ragadnia mindenkit, sokan a falhoz lapultak, befutottak egy kapuba, a feljárók alá vagy az üzletekbe rejtőztek.

— „Ural-ko-odj az ellenség rémületére", bumm! — bömbölte a részeg, és belemászott a tömegbe, mint medve a málnásba.

Ugyanebben a percben kilépett a vendéglőből Sztratonov,

nyomában egy kis csapat tekintélyes polgár, akik körülvették és lesodorták Szamgint a járdáról; ő pedig engedelmeskedett a nyájas erőszaknak, és elindult, azzal az elhatározással, hogy befordul egy mellékutcába. A sarkok mögül azonban újabb rajok bukkantak elő, akarva, nem akarva belefúródtak a tömegbe, a közepébe szorították Szamgint, és a fülébe kiabálták: — Hurrá! — Nem valami nagy egyetértéssel, sőt szinte óvatosan kiabáltak.

A sebtében összeverődött, fekete tömegből jól kiváltak az egyetemisták kékes és zöld kabátjai, csillogtak a gombok fémpupillái, itt-ott a tömeg széle mögül feltűnt néhány rendőrtiszt szürke alakja, elöl a himnuszt énekelték kuszán, s a jól megtermett egyetemista, mint valami rendőr, öblös hangján fáradhatatlanul vezényelt:

— Uta-at!

Szamgin háta mögött egy vidám tenor rázendített:

Elmentek sorban a leányok
Teát inni Andrjuskához . . .

Szamgin hátrapillantott: mögötte egy csapat fiatalember vonult, az élen tánclépésekben haladva, egy apró, pirospozsgás és bizonyára nem valami józan technológus énekelt.

Nekem most csak azt meséld el,
Mért aludtál nála éjjel?

— dalolta ugrándozva egyenesen Szamgin arcába, s eszébe juttatta valakinek a szavait: „Bohócra nagyobb szüksége van a tömegeknek, mint hősre."

A tömeg pedig már úgy megnőtt, felduzzadt, hogy nem tudott bezsúfolódni a Policejszkij-hídra, és megtorpant, mintegy fontolgatva: továbbmenjen-e? Sokan a Mojka partján a Pevcseszkij-híd irányába iramodtak, a tömeg élén haladók előrerontottak, mögöttük, a hátsó sorokban azonban Szamgin határozatlanságot tapasztalt, hiányzott a lelkesedés.

„Hideg lélekkel mennek, kíváncsiságból" — gondolta s lenézőn pillantott szemüvege alól az egy helyben topogó, különböző arcú emberekre. Ő maga, mint mindig, úgy érezte, egészen különleges, idegen ember a tömegben, s arról próbálta meggyőzni önmagát, hogy szintén csak kíváncsiságból tart vele; és mivel feltámadt benne a homályos remény: hátha hirtelen valami rendkívüli történik.

És mégis meglepődött, sőt zavarba esett, amikor a tömeg megritkult uszályában lépdelve, kiért a Palota térre, és észrevette, hogy az emberek hirtelen eltörpülnek. Nem eszmélt rá mindjárt, hogy letérdelnek: oly gyorsan hullottak térdre, mintha valami láthatatlan erő rogyasztotta volna meg lábukat. Minél messzebb pillantott a palota csokoládészínű tömege irányába, annál kisebbnek tetszettek a csupasz fejek, szinte kikövezték a teret, s ezer torokból szállt a borús téli égbolt felé az üvöltés:

— „Győzelmet igazhitű uralkodónknak..."

Szamgint fájón odalapították egy kis park vasrácsához, elkábította ez az ismert és mégis ismeretlen üvöltés, úgy érezte, hullámokban árad beléje, s arra készteti, hogy megkonduljon, mint valami harang a vasnyelv csapására.

„Győzött!... Mindent megbocsátottak, a Hodinkát... mindent!"

Ez bámulatos volt és örvendetes. Az emberek azonban megzavarták abban, hogy megszilárdítsa s élvezze örömét. Szamgin előtt egy kopaszodó, kövér ember ugrándozott, karakülprémes gallérja alól felvetette fejét, és nyugtalanul kérdezősködött:

— Kijön? Hátha mégse jön ki?

Mellette valaki méltatlankodott:

— Óvatosabban! Mit lökdös...

— Ó, bátyuska, micsoda pillanat...

— Térdre, uraim, térdre! — kiáltotta valahol a közelben Sztratonov.

— Hur-rá-á-á! — üvöltött fel hirtelen az egész tér, a kopaszodó ember pedig fejét hátravetve, tarkójával Szamgin mellébe bökött, és sírósan, vékony hangon felnyögött:

— Kijött, a lelkecském. Istenem, milyen okos, ah-h! . . .

Fuldoklott a szavaktól, sebesen és összefüggéstelenül hadart, és Szamginhoz lapulva, alásüllyedt, mintha megnyílt volna a föld a lába alatt. Szamgin látta, hogy a palota erkélyén feltárulnak az ajtók, megvillan az üvegek jege, előbukkan a cár ismerős kis alakja, s karján vezet egy magas, fehér dámát. A hatalmas palota előtt s az ezerfejű tomboló tömeg fölött mindkét alakocska kicsiny volt, mint valami játékszer, és Szamginnak úgy tetszett, az emberek minél inkább játékszerűnek látják uralkodóikat, annál jobban fokozódik lelkesedésük. A teret oly forró, fülsiketítő üvöltés rázta meg, hogy Szamgin előtt elsötétült a világ, és ugyanaz az érzés fogta el, mint Nyizsnyij-Novgorodban: mintha felemelkedett volna a földről. Ugyanakkor azonban valaki a vállára sújtott, és megrántotta felöltője szárnyát.

— Térdre, hé, te mafla!

Térdre ereszkedett, s úgy érezte, hogy éppúgy szégyenkezés nélkül tudna zokogni, mint szomszédja, egy sötétkék kabátos, ősz ember. Szokatlanul megindító volt a cár és a cárné, ott fenn az erkélyen. Hirtelen bizonyosságot érzett, hogy a tömeg lelkesedésétől eltelt kis emberke nyomban valami történelmi, mindenkit mindenkivel megbékítő csodálatos szavakat fog mondani. S nem ő egyedül várta ezt, körös-körül mormogtak, kiáltoztak:

— Beszél?

— Csend! . . . Ó, istenem!

— Nézd a cárnét! Fehér, akár az őrangyal.

— Elkezdte már? Beszél?

— Úgy állnak, mint Jancsi és Juliska . . .

— Érzi? A tömeg lelkesedése vallásos.

— Beszél, mi?

Szamgin kissé feltápászkodott, de ismét megrántották kabátja szárnyát, és hátba vágták.

— Nesze neked. Mit állsz?!

Ez sem hűtötte le izgalmát, nem sértette, s csak ennyit kérdezett:

— Beszél?

— Innen nem hallani.

— „S megőrizve országod" — énekelte a tömeg messze, a Sándor-oszlopnál.

— Bement? Bementek?

— Hurrá-á . . .

Igen, a cár eltűnt. Megint megcsillantak az ajtók jeges üvegei, a tömeg felmagasodott, gyorsan oszlani kezdett, egyszerre csend lett.

— Oszolj! — kiáltotta az apró technológus, szétlökdösve az embereket, és valahol a közelben harsányan felcsendült Sztratonov erős hangja:

— A nemzeti büszkeségnek és erőnek ugyanolyan kitörése ez, mint amely Moszkvából Elba szigetére űzte Napóleont . . .

Szamgin körülpillantott: Sztratonov a park rácsához lapult, egy faágba kapaszkodva a tömeg fölé magasodott, lóbálta vörös öklében szorongatott kesztyűjét és ordított. Kövér képe felfúvódott és beesett, szeme elfehéredve, jegesen csillogott, és széles mellű, izmos alakja szinte megnőtt. Széttárt prémes kabátja alól kilátszott feszes hasa, vastag combja. Szamgin észrevette, hogy Sztratonov nadrágján a legalsó gomb nyitva van, ez azonban nem volt sem nevetséges, sem illetlen, csak még jobban hangsúlyozta feszült erőlködését, amely valósággal kéjesnek látszott, de ez összhangban volt erős hangjával és szavainak nyers erejével.

— Beléjük . . . rúgunk, és az óceánba taszítjuk őket — ordította s lebiggyesztette alsó ajkát, úgyhogy kivillant egy aranykorona; kurtára nyírt bajusza borzolódva remegett, s úgy tetszett, a füle is mozog. Vagy félszáz ember üvöltötte a hasába:

— Bravó-ó!

A technológus szájához illesztette két tenyerét, és úgy süvöltött:

— Bra-vó-vó-vóu-u!

— Miért nem fér a bőrében? — kérdezte egy ember, aki füstszínű szemüveget és szilszkinprémes sapkát viselt. — Engedelmet, hát mit képzel?

Szamgin lassan továbbindult.

„Jelentéktelen ember — töprengett keserűen. — Rettegett Ivan, Nagy Péter, ők szóltak volna, találtak volna szavakat..."

Úgy érezte, megint rászedték, de sajnálta is a kékesszürke emberkét, aki semmit sem tudott mondani a tömegnek, amely térdre hullott előtte, a vezére előtt.

„Ez a féleszű Gyiomidov bezzeg tud uralkodni az embereken, őt hallgatják, neki hisznek."

Ekkor eszébe jutott, hogy a Hodinka után Gyiomidov már nem hasonlított a cárhoz.

Az üzletekben fények villantak fel, az utcán homályos hideg sűrűsödött, szürkés por hullt, belefúródott arca bőrébe. Kellemetlen volt látni az embereket, akik úgy siettek egymás felé, mintha semmi szomorú nem történt volna; kellemetlen volt az asszonyok hangja és a lovak patáinak kopogása az úttest kockáin. Különös hang, mintha hideg, tunya sötétségbe zárva a várost és a lelket, tucatnyi kalapács verne szegeket égbe és földbe.

„De mit mondtam volna én a cár helyében?" — kérdezte önmagától Szamgin, és meggyorsította lépteit. Nem keresett választ kérdésére, mivel zavart érzett amiatt, hogy összehasonlítható a cárral.

„Nevetséges. Egészen képtelen" — gondolta elhessegetve e feltevést.

Egy óra múlva kicsiny szobában ült egy ágy előtt, melyben a felpolcolt párnákon, félig ülő tartásban egy borotvált fejű férfi feküdt; fekete szakálla orcáin kurtára volt nyírva, állán pedig ősz szőrzet fehér éke választotta ketté.

— Anton Muromszkij — mutatkozott be; olyan neve volt, mint valami püspöknek.

Arca barna volt, szabályos, finom metszésű, homloka pedig túlságosan magas, súlyos, és ránehezedett majdnem szép arcára, melyet igen erős orr szelt ketté. Borostyánszínű, nagy szeme lázban égett, mély szemgödrében árnyak sűrűsödtek. Ideges ujjaival cső alakúra sodorta a gyógyszertári receptet, és közben lágy hangján, kissé raccsolva így beszélt:

— Fjodor Ivanovics cárnak hívják, de nem! A törpék cárja ő, az erkölcsi törpéké.

A szomszéd szobában edény csörgött, kések, villák csörömpöltek, és egy vidám hang harsányan biztatott valakit:

— Tessék csak hagyni, nagyságos asszony, megcsinálok én mindent.

Muromszkij ráncba vonta homlokát és kikiáltott:

— Lida!

Az asszony nyomban bejött. Egyenes derekú, szürke ruhájában igen magasnak és karcsúnak tetszett, s rövidre nyírt, dús hajkoronájával sokkal fiatalabbnak, mint amilyennek akkor az utcán látszott. Szeszélyes arca mégis erősen elváltozott, áhítatos kifejezés dermedt rá, angol nevelőnőhöz hasonlított, aki már egyáltalán nem reménykedik a férjhez menésben.

Leült az ágyra, férje lábához, kivette kezéből a receptet, és így szólt:

— Megint széttéped.

Muromszkij felvette az asztalról a papírvágókést, és kezében forgatva, így folytatta:

— Kadét koromban többször voltam őrségen a palotában. A cár akkor még trónörökös volt. És már akkor észrevettem, hogy az egyéniség nélküli, tucatemberek keltik fel a figyelmét. Azután láttam a hadgyakorlatokon, ezredünnepélyeken. Azt mondanám: a tehetséges emberek ellenszenvesek számára, sőt, fél tőlük.

„Nyilván tehetségesnek tartja magát, és sérti, hogy a cár rá sem hederít" — vélekedett Szamgin; a törpékről mondottak után nem tetszett neki ez az ember.

Ligyija közbeszólt:

— Emlékszel: Turobojev azt mondta egyszer, hogy a cár olyan ember, akinek az egész élet nincs ínyére, és erőszakkal kényszeríti magát, hogy engedelmeskedjék neki?

Közben tűnődve és mintegy nagyon messziről pillantott Szamginra.

— Nem hiszem, hogy gyenge akaratú, és tűri, hogy bárki is vezesse. Nem hiszem, hogy vallásos. Nihilista. Meg kel-

lett érnünk, hogy egy nihilista ül a trónon. És lám, megértük...

A kövérkés szobalány bedugta fejét az ajtón.

— Tessék az ebédlőbe fáradni.

Amikor Muromszkij felállt, kiderült, hogy középtermetű. Kurta fekete kabátot viselt, amely blúzhoz hasonlított: szőrmepapucsba bujtatott lába egy vadállat mancsára emlékeztetett. Katonaembernél szokatlan hevességgel mozgott. Az ebédnél kiderült, hogy nem iszik bort, és nem eszik húst.

— Egészségi szempontból — magyarázta valahogy feleslegesen Ligyija, és közben kihívóan felvetette a fejét.

Muromszkij hanyagul döfködte villájával a füstölt pisztrángot, és így beszélt:

— Igen, a cár: tipikus orosz nihilista értelmiségi! És mikor azt mondják róla: az utolsó cár, én azt gondolom: így igaz! Mert nálunk már megkezdődött az értelmiség leváltásának folyamata. Kiszolgált. Az országnak egy más típusra van szüksége: a vallásos voluntaristára, igen! Éppen erre: vallásosra!

Muromszkij az asztalra dobta villáját, mindkét kezével megdörzsölte az állán meredező ezüstös sörtét, és váratlanul megkérdezte:

— Ön hogy vélekedik a háborúról?

— Őrültség — mondta Szamgin, és vállat vont.

— Valóban?

— Természetesen.

Muromszkij zsebre dugta kezét, hátradőlt a karosszékben s bejelentette:

— Én önként jelentkezem.

— Én pedig beállok ápolónőnek — közölte kissé kihívón Ligyija. — Még tegnap elhatároztuk — tette hozzá.

Szamgin igen kényelmetlenül érezte magát s megkérdezte:

— Ön a lovasságnál szolgál?

— Gárdatüzér főhadnagy vagyok, de nyugalmazott — vágta rá sietve Muromszkij, és a vendégre emelte kibírhatatlanul csillogó szemét. — Végeredményben azonban a nép harcol,

a paraszt. Vele kell tartani. Az őrültségben? Igen, az őrültségben is.

— Akkor a forradalomban miért nem? — kérdezte nagyképűen Szamgin.

— A forradalomban is, majd ha a nép maga kívánja — jelentette ki Muromszkij, erősen megnyomva a „maga" szót, lesütötte szemét, s kanalával szétkenegette a rizskását a tányéron.

Szamgin szokatlan unalmat és erőtlenséget érzett a férfi és Ligyija társaságában, aki úgy hallgatta férjét, mint egy gimnazista lány, aki naivul szerelmes irodalomtanárába.

— Az embereket csak a vallás képes megszelídíteni — magyarázta Muromszkij, s egymáshoz koppantotta két mutatóujját: ujjai vékonyak, egyenetlenek és sárgák voltak, akár a petrezselyem gyökere. — Szelídítésen az emberek megszervezését értem a tulajdon önzésük elleni harcra. Háborúban az ember felhagy az önzéssel . . .

Szamgin elégedett volt, amikor a házigazda az asztalra dobta a szalvétát, s bejelentette, hogy le kell feküdnie.

— Bélhurutom van — közölte, mint valami érdemet és eltávozott.

A vidám szobalány felszolgálta a kávét. Ligyija felvette a kávéskannát, de nyomban zajosan lerakta, és fújni kezdte az ujjait. Szamgin nem sajnálta, és hallgatott, várta, mit fog mondani.

Az asszony megkérdezte: rég látta-e apját, egészséges-e. Klim közölte, hogy gyakran találkozik Varavkával, aki nyáron majd Sztaraja Russzában tartózkodik, hogy kezeltesse magát az elhájasodás ellen.

— Leghosszabb levele tavaly tizennégy sor volt. És az is csupa szójáték — mondta sóhajtva Ligyija, és minden összefüggés nélkül hozzátette: — Lám, mi lett belőlünk. Anton úgy találja, hogy a mi nemzedékünk bámulatos gyorsan öregszik.

— Sokat utaztál?

— Igen.

— És folyton igaz embereket kerestél?

— Mint látod, találtam is — felelte halkan az asszony.

A kávé pogányul forró és gyenge volt. Szamgin kényelmetlenül, bizonytalanul érezte magát Ligyijával. Kissé sajnálta, de szeretett volna néhány csípős szót is mondani neki. Sehogy sem tudta elhinni, hogy ugyanez a nő írta neki valamikor azokat a sértő leveleket.

„Szerencsétlen ember, de büszkeségből nem ismeri be" — gondolta.

— Te mit gondolsz: hiszed, hogy a forradalom jobbá teszi az embereket? — kérdezte Ligyija, miközben férjének a hálószobából hallatszó szöszmötölésére figyelt.

— Hát te nem hiszed?

— Nem — felelte, kihívóan felvetve fejét, és tágra meresztett szemmel pillantott a férfira. — És nem is lesz forradalom, elfojtja a háború. Antonnak igaza van.

— „Boldogok, akik hisznek" — jelentette ki egykedvűen Szamgin, majd Turobojevról kérdezősködött.

— Unokafivére a férjemnek — közölte elöljáróban Ligyija, majd rosszalló hangon elmesélte, hogy Turobojev valamilyen bizottságnál dolgozott, amelyet ő „Nesze semmi, fogd meg jól"-nak nevezett, azután zemsztvofőnöki állást ajánlottak neki, ő azonban kijelentette, hogy rendőrnek nem megy. Jelenleg érthetetlen cikkeket ír a „Pétervári Közlöny"-be, s azt állítja, hogy a szerkesztő múzsája egy valódi nílusi krokodil, amely horganybádog-teknőben él Uhtomszkij herceg lakásán, és ő ihleti a herceg vezércikkeit.

— Mindezeket a sületlenségeket Igor olyan komoly képpel magyarázza, hogy őrültnek látszik — tette hozzá Ligyija, s ujjával végigsimított halántékán.

Még néhány percig beszélgettek, majd Szamgin felállt. Az asszony nem tartóztatta; benézett a hálószoba ajtaján.

— Alszik, hálistennek! Éjszaka álmatlanság gyötri. No, isten veled...

„Kellett is ez a találkozás" — gondolta Szamgin, belemerülve a meglehetősen vidéki jellegű, bérkaszárnyákkal beépített utca hideg ködébe; közöttük úgy meredeztek a faházikók, mint a valódi, de odvas fogak a műfogsorban.

„A törpék cárja – ismételte maró bosszúsággal Szamgin. – Isten mögé bújnak... Az értelmiség leváltása..."

Megint felbukkant előtte a galambszerű, kékesszürke emberke, az erkélyajtó jeges üvege előtt. Kellemetlen jelképet érzett ebben az apró figurában, mely mint valami lélektelen, néma toldalék, úgy tapadt a hatalmas épülethez, magasan a térdre borult, elragadtatásban tomboló embertömeg fölött. Szerette volna elfelejteni, akár Ligyiját és a férjét.

Néhány hónap múlva azonban újra látta a cárt. Egy verőfényes nyári napon Sztaraja Russzába utazott, a csikorgó, zakatoló vonat lomhán gördült a novgorodi kormányzóság földjein; a vasútvonal mentén félszáz lépésnyire egymástól újdonsült katonák állottak: a perzselő napon csillogtak, hajladoztak a szuronyok, és csillogtak az ónos szemek is az arcokon, melyek oly egyformák voltak, akár csupa ötkopejkás. Ünnepi díszbe öltözött parasztok és parasztasszonyok takarították be a szénát, a vasútvonalhoz közel olyanoknak tetszettek az asszonyok, mintha Venyecianov képeiről léptek volna le, távolabb pedig mint óriási boglárkák és pipacsok. A fülkében Szamginon kívül még ketten ültek: egy zekés, sima kis öregember, a nyakában nagy ezüstérem lógott, rózsás arcocskája ősz szakáll alá rejtőzött; mellette pedig egy mogorva, nagy bajuszú férfi, akinek tekintélyes pocakja a térdén nyugodott. Szélesre szétterpesztett lábbal ült, erősen izzadt, úgy mozgatta bajuszát, mint valami rák, és minden percben krákogott. Mikor a vonat egy kis állomásra ért, a fülkébe lépett két civil és egy csendőr őrmester, ez utóbbi sárga szemével rápillantott az utasokra, és egy beteg ember rekedt hangján adta ki a parancsot:

– Csukják be az ablakot, eresszék le a függönyt, tilos kinézni.

Az egyik civil, ösztövér, lapos arcú és széles orrú férfi, leült Szamgin mellé, felvette az aktatáskáját, megemelgette, majd a hálóba tette, és vontatottan, nyöszörgő hangon ásított. Az érmes kis öregember ideges lett, sietve becsukta az ablakot, lerántotta a függönyt, a nagybajuszú pedig tompán megkérdezte:

— Mi az?

— Nyilván utat engedünk az uralkodónak — magyarázta boldog mosollyal a kis öregember.

Szamgin kiment a folyosóra, felhajtotta a poros függöny csücskét, és kitekintett a peronra: a vasúti személyzet, élén az állomásfőnökkel már kővé dermedten felsorakozott, a pályaudvar mögött pedig kabátba vagy zekébe öltözött, tekintélyes külsejű emberek álltak sorfalat.

— Megmondtam: nem szabad kinézni! — szólt halkan és lustán a civil: odalépett Szamginhoz, és vállával eltolta az ablaktól, a függönyt azonban nem igazította meg, és Szamgin láthatta, amint az ablak mellett nagy sebességgel, nehézkesen pöfékelve elhúz egy csillogó mozdony, utána hosszú, vadonatúj kocsik gördülnek; a legutolsó, tükörüveges fülkében, mint valami triton a házi akváriumban, trónolt a cár. Fonott karosszékben ült, és sárga zsinóron csüngő arany cigarettatárcáját lóbálva, előrehajolva nézett a messzeségbe, s valakinek biccentgetett simára fésült fejével. Az állomás tompán felmorajlott:

— Hurrá!

A civil megint vontatottan ásított és eltávozott, a kövér pedig megigazította bajuszát, s odaszólt Szamginnak:

— Micsoda merész ember!

— Hát elment? — motyogta zavartan az öregember. — Ó, uramisten! Nekem pedig kihallgatásra kellett volna jelentkeznem. Felültetett az unokaöcsém, a tökfilkó, tegnap kellett volna elindulnom! A gazember! Ófelsége kegyelméből az én javamra dőlt el az ügyem, értsék meg . . .

A mozdony mérgesen megrándult, felcsörömpöltek a láncok, összekoccantak az ütközők, az öregember hátratántorodott, és elkeseredett mondókája érthetetlenné vált. Most először történt, hogy a cár nem keltett semmilyen gondolatot Szamginban, nem mozgatott meg benne semmit: felbukkant, eltűnt, és csupán a gyér gabonavetések maradtak meg, és a pálya mentén unottan a földbe gyökerező apró katonák.

A tarka parasztok és parasztasszonyok a messziségbe

bámultak, tenyerük ernyője alól, festőien állt egy vörös inges pásztor, gyerkőcök futottak versenyt a vonattal.

— Tizenhét esztendeig pereskedtem eredménytelenül...

Két óra múlva Klim Szamgin egy padon ült a szanatórium parkjában, előtte a kerekes székben Varavka terpeszkedett, felfúvódva, mint egy hatalmas hólyag; érett kelésshez hasonló kék arca fénylett, medveszeme fakón pillantott, és álmos tompaság lapult meg benne. A szél felborzolta megritkult haját, meglebegtette ősz szakálla fürtjeit, szakáila a hasán feküdt, amely szinte már az álláig emelkedett. Lihegve, sípoló hangon nógatta Szamgint:

— Nos? Nos? Harminchétezer? Bolond az. No jól van, add el...

Vastag virsliujjaival megragadta a karosszék karfáit, megpróbálta felemelni engedetlen testét, a szék kerekei megmozdultak, megcsikordultak a homokban, teste azonban mozdulatlan maradt: akkor megmozgatta láthatatlan nyakát s felhördült:

— Engem pedig, pajtás, elvisz az ördög! Befellegzett. Végem. Építettem, építettem, de semmi lényegeset nem végeztem.

A szaggatott, sípoló szavakat hallgatva, Szamgin elnézte, amint a park ösvényein az unott szolgák egykedvűen tolják maguk előtt a kerekes székeket, bennük a félholt, felpuffadt testeket. A kis park közepén vastag sugárban tört fel a földből a zavaros-vörös színű víz, s egy halkereskedés sós szagát árasztotta. Elhaladt egy sárgás kocsonyaarcú, magas, kövér asszony, üveges szemét bazedovkór düllesztette; fejét oly mozdulatlanul tartotta, mintha attól félne, hogy szeme legurul az ösvény homokjába. Arra toltak egy mértéktelenül elhízott kislányt: bóbiskolt, s félig nyitott, rózsás szájából csorgott a nyál. Ott ment egy kurta lábú, gömbölyű férfi, léptei ütemére himbálta fejét, és úgy rémlett, feje üres, akár a marhahólyag, arcát pedig üvegálarc fedi. És így vonultak egymás után a katonazenekar muzsikájára a nehéz, torz, emberek, mutogatva magukat a kegyetlenül tűző napnak.

— Fáj ez, Klim, hisz még csak hatvankét éves vagyok — hörgött Varavka, csámcsogva a szavakat. — Háborúskodunk? Ostoba dolog. Megjött a cár. Búcsúztatni a tartalékosokat. Ebben a városban élt Dosztojevszkij.

Odalépett hozzá egy köténves, hajlott hátú, vaksi szolga, és madárhangon csipogta:

— Itt az ideje, nagyságos úr.

— Fürödnöm kell — magyarázta Varavka. — Aztán dögönyözni fognak.

A szolga lehajolt, nekigyürkőzött, elmozdította helyéből a széket s tolni kezdte. Szamgin kilépett a park kapuján, ahol poros, napszítta köpenyben oszlopként állt a két rendőr. A fából épült városka utcáján szél futott végig, felkavarta a port, megcibálta a fákat, a kerítés tövében katonák ültek és hevertek, vagy tízen; egy útszéli oszlopocskán egy tiszthelyettes ült ceruzával a foga között, és az égre nézett, ahol fehér galambraj szállt.

Körben ott alltak a vörös arcú zenészek, s bőszen fújták trombitájukat, rezes harsogásuk és dübörgésük összefolyt a város szünetlen, jajongó zajával és e jajongás oly erős volt, hogy úgy rémlett, ez ingatja a fákat a kertekben, és előle szaladnak, minden irányban, riadt svábbogárként a nagy szakállú muzsikok, tarisznyával a hátukon, és a kisírt szemű asszonyok.

Fejét a kerítésnek támasztva, egy tűzvörös hajú paraszt bekiáltott a deszkák közötti résen:

— Kettő-harminc: kell? A lelkem is lenyúzná a gazember...

Belerúgott a kerítésbe, öklével verte a deszkákat, bal kezében egy viharvert harmonika lógott, kieresztett ráncokkal.

— A lelkem! — ordította. — Hatvan kopejka? Abból nem eszel!

A kerítéshez csapta a harmonikát, a földre dobta, két rúgással széttaposta, és elment egy józan ember szapora, kemény lépteivel.

A csendes Porussza partján egy katonasapkás, dús szakállú, kék szemű, szép arcú tartalékos üldögélt, fél karjával

egy kibontott hajú, termetes menyecskét ölelt át, akinek pirospozsgás arcából eszelősen kimeredt a szeme, másik kezében az asszony kendőjét szorongatta, és egy üveg vodkát. A magas, hatalmas férfi átható, nőies hangon beszélt:

— Akkor hát így lesz! Akkor hát add el a heréltet, hogy az anyja . . .

Az asszony arccal a férfi vállához simult és feljajdult:

— Lekszandruska, Krisztus szerelmére . . .

— Megállj, hallgass, hadd gondolkozzam . . .

Szájába dugta az üveg nyakát, hátravetette a fejét, és sűrű szakálla görcsös remegésbe kezdett. Addig ivott, míg a könnye is kicsordult, akkor belehajította a vízbe a félig kiivott palackot, összerezzent, undorodva megrázta a fejét, és megint felüvöltött:

— Akkor hát: add el! Kár a szóért! Hát . . . Pedig hogy dolgoztunk mi ketten, hogy az anyátok . . .

Az asszony kitépte a kendőt a muzsik kezéből, letörölte arcáról a verejtéket, szeméből a könnyet, és még hangosabban feljajdult:

— Lekszandruska, senki sem sajnál minket . . .

— Hallgass. Odavágok . . .

Ruganyosan talpra ugrott, egyetlen rántással felemelte az asszonyt a földről, két hosszú karjával átnyalábolta, megcsókolta, majd eltaszította, és fuldokolva, öklével fenyegetve kiáltotta:

— Aztán vigyázz ám!

— Lekszandruska . . .

— Hallgass! Akkor hát megértetted? Add el! Gyerünk.

— Istenem, hát lehet ez? — kiáltott fel eszelősen az asszony, és úgy tapogatta a férfit, mint a vak. A muzsik meglendítette karját, eltátotta száját, és a fejét rázta, mintha fojtogatnák.

E pillanattól kezdve Szamginnak úgy rémlett, hogy minden tartalékosnak tátott a szája, és olyan az arca, mint a fuldoklóé. A széltől, portól, asszonysivalkodástól, részeg énekszótól és a szüntelen, értelmetlen káromkodástól kavargott a feje. Felment a templom tornácára: a lépcsőn valahogy

csupa egyformán nyugodt ember ácsorgott, és közöttük a kis öregember is, nyakán az éremmel, ugyanaz, akivel együtt ült a vasúti fülkében.

— Manapság könnyű a háború — magyarázta. — A fegyverek is könnyebbek, meg a szolgálat is.

— Ez igaz.

A téren lomhán gyülekeztek az ünnepi díszbe öltözött polgárok, a napernyős asszonyok olyanok voltak, mint megannyi légyölő galóca. Mindenünnen tartalékosok rontottak elő, mintha kiszórták volna őket valahonnan, tarisznyájukat rázták, riadtan futottak egy irányba, oda, ahol a harci trombiták sivítottak és harsogtak.

„A Csendes-óceán — gondolta Szamgin. — Sietnek, hogy belerugdossák a japánokat a Csendes-óceánba. Lidérces álom."

Valóban, kétségtelenül volt valami túlzás és lidérces abban, ahogy ezek a málészájú, nagy szakállú férfiak egymást megelőzve rohantak a faházikók mellett, összevissza, éktelenül káromkodtak, ráripakodtak a riadt asszonyokra, akiknek szüntelen sopánkodása, jajveszékelése elkísérte őket útjukon. Majdnem minden ablak zavartan bezárult, és a porlepte üvegeken keresztül bizonyára nyugodt élethez szokott, jól táplált asszonyok és leányok, csendes öregek és öregasszonyok figyelték a falu őrjöngő lakóit.

„Az óceán . . ."

A tömeg ritkult, szétkergette a forró szél meg a por, a téren egy deszkarakás látszott, tócsa, temérdek törött üveg és egy hordó; rajta szuronyos puskával két térde között egy szürke katona üldögélt. A szél tarka cukorkapapirosokat, szalmaszálakat kergetett, betört a templom tornácára, és ott fütyült egy résben. Szamgin állt, figyelt egy darabig, majd undorral a város, az emberek iránt, visszament a szanatóriumba. Szeretett volna nyomban átugrani az egészen, be Nyikonova kicsiny apácacellájába, hogy elmesélje neki ezt a lidérces álmot, és elfeledkezzék róla.

Három nap múlva otthon volt, és egy fárasztó nap végeztével a dolgozószobájában feküdt a díványon, s várta,

hogy besötétedjék, és elmenjen Nyikonovához. Varvara elutazott nyaralni, ismerősökhöz. Bejött a szobalány, és közölte, hogy Gogin keresi.

— Telefonon? Mondd meg, hogy ...

— Személyesen.

Szamgin felállt. Sejtette, hogy ez a műkedvelő forradalmár ficsúr nyilván valami szívességre kéri, amelyet nem tud megtagadni tőle. Megigazította szemüvegét, és homlokát ráncolva kiment az ebédlőbe. Gogin fel s alá járkált; flanellruha, fehér cipő volt rajta. Szokása ellenére mosoly nélkül szorította meg Szamgin kezét. Tovább járkált fel-alá, s unott hangon kérdezte:

— Nem tudja, hová utazott Nyikonova?

— Nem tudom.

— És egyáltalán mit tud róla?

— Nagyon keveset. Miről van szó?

Gogin leült az asztalhoz, sietség nélkül kivette zsebéből cigarettatárcáját, zavarba ejtő pillantással nézett Szamginra, de nem felelt, hanem kérdezett:

— De hisz maguk, úgy rémlik, régi ismerősök ... jó viszonyban vannak?

Ezt halkan és fásultan kérdezte, mintha nem is Nyikonovára gondolna, hanem valami egészen másra. Mindazonáltal szavai megdöbbentően csengtek. És Szamgin gyorsan, tétován belekezdett:

— Jó viszonyban? Nos, igen ... lehet mondani. Mindenesetre baráti viszony ... bizalom ... — Elhallgatott, mivel észrevette, hogy Gogin milyen lassan készülődik rágyújtani, milyen figyelmesen nézegeti a ciragettát. Gyanúja mégis fellobbant s izgatta; levette szemüvegét, tűnődő pillantással a mennyezetre bámult, és így folytatta: — Engedelmet ... Először, úgy rémlik ... vagy tíz esztendeje találkoztam vele. Akkor a „narodopravec"-ekkel volt, ha nem tévedek.

— Igen — mondta Gogin, mintegy biztatón, de helyeslés nélkül, és vállára billentette fejét.

— No és? — kérdezte Szamgin.

— És aztán? — kérdezte Gogin is.

— Aztán Ljutov körül láttam, tudja, van egy ilyen... mecénása a forradalomnak, ahogyan a maga nővére nevezte.

Gogin bólintott.

— Mihozzánk Ljubasa Szomova vezette be, amikor a munkásmozgalmat támogató csoportot szervezték... vagy... már nem emlékszem, talán a Vöröskereszthez.

— Úgy — mondta Gogin, felállt és ide-oda járkált a szobában, ujjai között a cigarettával, amely nem égett. Szamgin már tudta, mit fog mondani ez az ember, de mégis megijedt, mikor Gogin kimondta:

— Száz szónak is egy a vége: alapos a gyanú, hogy Nyikonova kapcsolatban áll a titkosrendőrséggel.

— Lehetetlen! — kiáltotta őszintén Szamgin, noha éppen erre gyanakodott. Az is eszébe jutott, hogy nem ma, nem most gyanította, hanem már régen, még akkor, amikor elolvasta azt a vegytintával írott feljegyzést. Ezt azonban el kellett titkolnia nemcsak Gogin, hanem önmaga elől is. — Lehetetlen — ismételte.

— Ugyan miért? — kiáltott fel halkan Gogin. — Előfordult már ilyesmi. Előfordul most is.

— És mik a bizonyítékok? — kérdezte szintén halkan Szamgin. Gogin megállt, felvonta vállát, meggyújtotta a gyufát, és fényére pillantva, így kezdte:

— A viselkedésében észrevettek bizonyos... homályos pontokat, valami visszásságot, és amikor célzást tettek neki rá, mellékesen szólva, elővigyázatlanul, ügyetlenül... egyszerűen eltűnt.

Gogin kínzó lassúsággal beszélt, és ez felháborító volt.

— De miért nem szóltak erről nekem? — kérdezte dühösen Szamgin.

— Ilyen dolgokról nem beszélnek mindenkinek — válaszolta Gogin, leült, és félig szívott cigarettáját a hamutartóba nyomta. — Látja — folytatta határozottabban és szigorúan —, én bizonyos mértékig hivatalos személy vagyok, és a bizottságtól azt a feladatot kaptam, hogy megtudjam öntől: Nyikonova viselkedésében nem vett-e észre valami... különöset?

— Nem — mondta gyorsan Szamgin, s érezte, hogy túl gyorsan mondta, és ez gyanakvást kelthet. — Nem vettem észre semmit — tette hozzá nyugodtabban, s arra gondolt, hogy talán Nyikonova árulta be Mitrofanovot.

Gogin valahogy ügyetlenül és nagy erőlködéssel megint előhúzta nadrágzsebéből a cigarettatárcát, rápillantott, majd az asztalra tette, s ajkát harapdálta.

— Híre jár, hogy ön bizalmas viszonyban volt vele — jelentette ki sóhajtva, és megvakarta halántékát.

Szamgin finom, szaggató fájdalmat érzett a halántékában.

— Igen, jártam hozzá és... nem is ritkán. De... ez egészen más természetű viszony.

— Talán ez akadályozta meg abban, hogy észrevegye — mondta bizonytalanul Gogin.

— Olyan szerénynek látszott, olyan híven szolgálta az ügyet... Igen egyszerű volt. Általában cseppet sem feltűnő.

— A házigazdája is... nagyon sötét ember. Nem tudja, rokona? — kérdezte Gogin.

— Nem tudom — felelte Szamgin, érezte, hogy verejték üt ki halántékán, szeme pedig kiszárad. — Azt sem tudtam, mivel foglalkozik tulajdonképpen. Gyakorlati munkával? Vagy propagandával? Nagyon konspirációsan viselkedett velem. Ritkán beszéltünk politikáról. Viszont jól ismerte az életet, és ezt nagyon becsültem benne. Szükségem volt rá egy könyvhöz.

Szamgin tudta, hogy feleslegesen sokat beszél, s ezt nem kellene tennie egy olyan emberrel, aki ferde szemmel vizsgálja őt, és nem is annyira a szavait, hanem a gondolatait figyeli. Gondolatai pedig sértődöttek voltak, kapkodóak és kuszák, bizonytalan gondolatok. A szavakat azonban nem tudja megállítani, mintha akarata ellenére egy másik ember beszélt volna belőle. És félelem ébredt benne, hogy ez a másik még el találja mondani az igazságot arról a céduláról s Mitrofanovról.

— Annyira hihetetlen ez — szólalt meg és széttárta karját,

közben pedig ezt gondolta: „Ha tudtam volna... Ha megmondta volna nekem... De mi lett volna akkor?"

Gogin hallgatott. Hallgatása végképp kibírhatatlanná vált. Ült, lábát lóbálta, és Szamginnak úgy rémlett, hogy Gogin feléje fordított füle feszülten figyel.

„Talán rám is gyanakszik" – villant fel benne hirtelen és felkiáltott:

– Olyan fantasztikus!

– Kellemetlen eset – állapította meg Gogin, s pattintott ujjaival. – S ami a fő: nyoma veszett, ez az...

Változatlan testtartásban ült tovább, pedig már mindent megkérdezett, el is mehetett volna. Felsóhajtott.

– Eltűnt olyan körülmények között, hogy...

Kopogtak.

– Ki az? Nem érek rá! – kiáltotta Szamgin.

– Táviratot – hallatszott a szobalány hangja.

Átvette a lány kezéből a kis kék borítékot, és felbontatlanul az asztalra dobta. De nyomban észrevette, hogy Gogin ajkát beharapva nézi a táviratot, észrevette és megijedt: hátha Nyikonovától jött?

„Nem nyitom fel" – határozta el, és néhány kibírhatatlan pillanatig le nem vette szemét a négyszög alakú, kék papirosról, tudta, hogy Gogin is nézi és vár.

„Ostoba és gyanús" – döbbent rá ekkor, és sietség nélkül elkezdte kibontani a táviratot, majd gépiesen, fennhangon olvasta:

„Tyimofej meghalt holttestet hozd el azonnal Szamgina."

Alig leplezve megkönnyebbültségét, megmagyarázta:

– Anyám táviratozza, hogy meghalt a mostohaapám. Sztaraja Russzába kell utaznom.

– Igen, kellemetlen eset – ismételte tűnődve Gogin, felállt és megkérdezte: – Ha Nyikonova ír magának, közli velem a címét?

– Magától értetődik. Mi mást is tennék?

– Igen. A dolog természetesen köztünk maradjon. Egy ideig. Talán még Nyikonova javára fordul – mormogta Gogin, s bágyadtan megszorítva Szamgin kezét, elment.

„Úgy látszik, vigasztalni akart" – okoskodott Szamgin, a pohárszékhez lépett, és vizet töltött.

Erőtlennek, megbántottnak érezte magát, és szinte tántorogva ment be a dolgozószobájába. Bal halántéka úgy lüktetett, mintha óra rejtőzne benne.

„Szólnom kellett volna a gyanúmról – gondolta és leült az asztalhoz: de felállt, és lefeküdt a díványra. – Badarság, nem is volt semmilyen gyanúm, csak ő beszélte be nekem."

Levette szemüvegét, és erősen behunyta a szemét. Sajnálta, hogy elveszíti ezt az asszonyt. Még jobban sajnálta önmagát. Epés mosollyal kérdezte:

„Miért vagyok én arra kárhoztatva, hogy mindig ilyen ostoba helyzetekbe kerüljek?"

Anfimjevna lépett be az ebédlőbe; Klim megkérte, csomagoljon be a bőröndjébe, és mutassa meg a táviratot Varvarának, majd újra átadta magát apró, nyüzsgő gondolatainak.

„Hát Uszov őt nevezte értetlennek. Ha a titkosrendőrség szolgálatában áll, akkor bizonyára félelemből teszi, ráijesztett holmi Vasziljev ezredes. De talán pénzért? És nem boszszúból azok iránt, akik parancsolnak neki. Az ilyen uszovokkal, vlasztovokkal, pojarkovokkal szemben megengedhető a harag, hiszen ez az asszony nem gonosz teremtés... De még nem bizonyítottak rá semmit – emlékeztette önmagát, s öklével a díványra csapott. – Nem bizonyítottak rá semmit!"

Éjszaka, a vasúti kocsiban már századszor figyelte, hogyan suhannak el az ablak mögött ugyanazok az ismerős fények, ringadoznak ugyanazok a fekete fák, szinte kergetve a vonatot, s tovább gondolkozott Nyikonováról; emlékezni próbált, nem voltak-e olyan percek, amikor a nő őszintén akart mesélni önmagáról, ő azonban nem értette meg, nem vette észre ezt a vágyát? De maga előtt látta a kifejezéstelen „női keserv"-be fagyott arcot – egy ízben ő maga nevezte el így Nyikonova néma figyelését, elégedetlenkedve szótlansága miatt –, és eszébe jutott, hogy ez a figyelem olykor közönyhöz hasonlított. Az is eszébe jutott, hogy amikor Inokov

szólamát idézte neki: „Az ember úgy vergődik a szavak között, akár hal a szárazon" — a nő elmosolyodott, és így szólt: „Nagyon mulatságos, de igaz." Igen, sokkal jobban tudott hallgatni és figyelni, mint beszélni. Úgy rémlik, ő az egyetlen ember, aki után nem maradt emlékezetében egyetlen fontosabb mondat sem, kivéve ezt a „Mulatságos, de igaz"-at. Mintha úgy gondolta volna, hogy ami mulatságos, sohasem igaz. Végeredményben teljesen normális, egyszerű ember.

„Nem értett ahhoz, hogy kibontsa a szavak dús pávafarkuszályát, mint Mitrofanov."

Ekkor eszébe jutott, hogy eleinte Mitrofanov is normális, egészséges gondolkodású embernek tetszett, tulajdonképpen azonban ő is elárulta hivatását, másféleképp ugyan, de elárulta, ez tény.

„Nincs bizonyíték rá, hogy Nyikonova elárulta — emlékeztette magát. — Csupán gyanú . . ."

A vonat mintha lefelé gördült volna, egész vasalkotmánya fülsiketítően csörömpölt, zörgött, a kocsi padlója alatt valami panaszosan csikorgott és sivítozott:

— Riga — iga — tak, riga — tak . . .

Majd a vonat ijedt füttyszóval betört egy híd vaskalitkájába, és szinte magával hurcolta s hajlítgatta, tördelte a tanyák ferde földcsíkjait. Miután széttörte a kalitkát, s félredobta útjából az egyszemű őrházikót, csendesebben zakatolt, a kerekek csikorgása azonban hallhatóbbá vált:

— Iga — riga — tak — tak, iga — tak . . .

Szamgin eltűnődött, hogy immár tíz esztendeje él így, kavargó porfergetegbe takart válaszútnál, és nem kíván rálépni egyikre sem. Nem először töprengett ezen, ezen az éjszakán ebben az órában azonban minden világosabb és ijesztőbb volt. Nem egyedül ő éli ezt az életet, hanem százak és ezrek, hozzá hasonlóak, ezt érezte, tudta. A fergeteg mind bőszebben tombol, örvénylésébe belesodor mindenkit, akinek nincs ereje ellenállni, félrevonulni, a kutuzovok, pojarkovok, goginok és uszovok pedig fáradhatatlanul és esztelenül szítják a vihart. Az effajta emberek érthetetlen gyorsa-

sággal szaporodnak, és sértőn, durván parancsolgatnak azoknak, akik valamilyen félreértés folytán a segítségükre sietnek.

Eszébe jutott, hogy Tatyána, húszesztendős fejjel, az arcába kiáltotta egy híres, öreg közgazdász-professzornak:

— Ön úgy okoskodik, mintha a történelem a mostohája volna, és ezt parancsolná: „Ványa, csinálj forradalmat!" Ön pedig nem hisz a mostohának, nem kívánja a forradalmat, és nekem savanyú képpel felolvasást tart Eduard Bernstein bibliájából, alátámasztva Richterrel és Le Bonnal, nem kell forradalmat csinálni!

A néhány hónapi börtönbüntetés egészen felbőszítette a Gogin lányt, és beszédében most mindig megcsendült valami személyes sérelem. Szamgin emlékezete szolgálatkészen idézte fel Tatyánával való összeütközésének jelenetét.

Moszkva közelében, egy liberális személyiség nyaralójában összejövetelt rendeztek, amelyen részt vett egy divatos író is: mozdulatlan arcú, esetlen ember volt, merev orrán csíptető ült. Szamgin már azelőtt is találkozott ezzel az íróval, tudta, hogy a bolsevikokkal rokonszenvezők közé tartozik, és valami hasonlóságot talált benne a Szibériai-móló merész rakodómunkásával és azzal a kozákkal is, aki úgy ült a tengerparton, mint az asztalnál; a rakodómunkáshoz a durva beszédmódra való hajlama fűzte, a kozákhoz pedig a függetlenségével való hencegés. Miután meglehetősen felöntött a garatra, az író maga köré gyűjtött vagy tíz fiatalembert és lányt, kivitte őket a teraszra, s basszus hangján bejelentette:

— Tíz perc múlva nagy meglepetést szerzünk önöknek.

— Meglepetést — ismételte Tatyána. — Úgy látszik, kissé ütődött a fiú.

A kertben halkan zizegett az eső, susogtak a fák; hallani lehetett, hogy a teraszon valami szomorút énekelnek fojtott hangon. A vendégsereg elhallgatott, várta, mi lesz; Szamgin azt gondolta, hogy semmi jó nem következhet, és nem is tévedett.

Mintegy húsz perc múlva az író visszatért a terembe; a

széles vállú, szögletes ember egyenes térddel mozgott, mintha gólyalábakon járna, s ez a gémszerű, fenséges járás Szamgin szemében fellengzős mesterkéltséggel ruházott fel mindent, amit az író mondott. A fiatalság élén az egyik sarokba vonult, ízes és hangos cuppantással megigazította csíptetőjét, majd ráncba vonta homlokát, és festői, karmesteri gesztussal meglendítette karját:

— Kezdjük.

A kórus bravúrosan és meglehetős összhangban zendített rá valamilyen nagyon ismerős dallammal egy öreg narodnyik kéziratban terjesztett versére; egy ilyen példány Szamginnál is ott feküdt, a cenzúra betiltotta kéziratok között. Különösen egy tenorocska iparkodott; apró, de erős emberke volt, kék matrózzubbonyt viselt, vidám, igen kedves arcán szakáll göndörödött. Vékony hangocskája — majdnem fejhang — kimeríthetetlen volt, egy terccel magasabban énekelt a többinél, és olyan mulatságos panasszal ejtette ki az erélyesebb szavakat, hogy a vendégek, sőt néhányan az énekesek közül is felnevettek. Szamgin azonban értetlenkedett: hol itt a „meglepetés" és a trükk? De mindjárt felfedezte, amikor az író, széttárva karját, mint valami szárnyat, megállította a kórust, és rázendített mély basszusán, ahogy a diakónusok olvassák az „Apostolok Cselekedetei"-t:

Vesszen a jogfosztottság! Éljen a szabadság!
S éljen az alkotmányozó nemzetgyűlés!

A kar nyomban elismételte e két sort, de úgy, hogy a szavak és hangok zűrzavarának szinte karikatúraszerű torzképe kerekedett belőle. Valamennyi énekes szándékosan hamisan énekelt, és mindnyájan fintorogtak, félénken nézegették egymást; ijedtség, hitetlenkedés látszott rajtuk, habozás; sőt az egyik hátat fordított a nézőknek, és kérdően ismételte a sarok felé:

— Vesszen? Vesszen?

A tenor meggörbítette lábát, leguggolt, és siránkozva húzta:

— Vesz-szen, vesz-szen, vesz-szen . . .

— Éljen a szabadság! — zengte komoran, fenyegetőn az író, és utána mindegyik énekes, megint hamisan, összevissza ismételgette e szavakat.

Kaotikus hangzavar támadt, a hangok azonban valami halk, elkeseredett és panaszos jajongássá olvadtak össze. Hasonló kuszán és elkeseredetten csengtek e szavak: „Alkotmányozó nemzetgyűlés."

Mindezt az énekesek fülsiketítő hahotázása tetőzte be, nevetett a hallgatóság egy része is, Szamgin azonban észrevette, hogy a komolyabb emberek zavartak, tanácstalanok. Különösen hangosan és öntelten dörgött az író kacaja, érdes basszusa:

— Hahaha.

Szétterpesztett lábbal állt, és fejét annyira hátravetette, hogy ádámcsutkája kiugrott, mint egy fejsze. E torzképszerűen komor figura láttán Szamgint hirtelen felháborodás fogta el, és attól való félelmében, hogy valaki megelőzi, felugrott és felkiáltott:

— Uraim!

Az író, az „Éjjeli menedékhely" Színészének stílusában nyomban belevágott:

Ha a szent igazsághoz
Nem tudja a világ az utat meglelni

— haha!

— Figyelmet kérek! — kiáltotta szigorúan Szamgin: mindkét kezével megragadta a szék támláját, maga elé állította, s az íróhoz fordult: — Az imént önök valami mulatságos gyászzsolozsma tónusában énekelték el talán fonák, de vitathatatlanul őszinte versét egy öreg forradalmárnak, egy köztiszteletben álló írónak, aki száműzetésben töltött évtizedekkel fizetett meg . . .

— Úgy van! — kiáltott fel valaki, s a hallgatóság elcsendesedett, Szamgin pedig, egyre szítva felháborodása tüzét, felemelte a széket, a padlóhoz vágta, majd a legnagyobb erővel, amire csak képes volt, így folytatta:

— Amikor azonban gúnyt űznek e versből, nem űznek gúnyt egyúttal a népképviseleti kormányforma eszméjéből is, azokból az eszmékből, melyek megvalósításáért őseik harcoltak, és meghaltak a börtönben, számkivetésben, kényszermunkán?

— Mi ez? Második cenzúra? — kérdezte hetykén, de valahogy kissé zavartan az író, és elfintorította arcát, noha ez teljesen felesleges volt ahhoz, hogy megigazítsa csíptetőjét.

— Ez kérdés — felelt Szamgin. — Olyan kérdés, mely — ebben bizonyos vagyok — a jelenlevők közül sokban felvetődött.

— Bennem ugyan nem — rikoltotta Tatyána, de két-három komolyabb vendég lepisszegte, az egyik pedig sértődötten jelentette ki: — Valóban: ez már sok! Kigúnyolni az alkotmányozó nemzetgyűlést, ez...

— Nekem az eszme nem nevetséges — dörmögte az író. — A vers nevetséges.

— Úgy? — kérdezte gúnyosan Szamgin. — Örülök, hogy ezt hallom. Nekem az egész tékozló gyermekek durva tréfájának tetszett, akár jelképes tréfának, ha úgy tetszik. Szomorú tréfa...

Ekkor beleavatkozott Tatyána.

— Biztos maga abban, Szamgin, hogy maga éppen alkotmányra vágyik, és nem például tokhalra tormával? — kérdezte és e pillanattól fogva Klim minden mondatát gúnyos és csípős megjegyzésekkel kísérte, s helyeslő nevetést, vidám felkiáltásokat fakasztott az ifjúság között. Szamgin most már nem emlékezett a lány ellenvetéseire, különben akkor sem értette meg őket jól. Emlékezetébe azonban erősen belevésődött Tatyana megfeszülő alakja, szinte birkózásra kész, karcsú teste, kipirult arca és ellenségesen lángoló szeme: hallgatás közben a lány gúnyosan összehúzta a szemét, de amikor beszélt, tagra meresztette, s pillantása még fokozta szavai perzselő hevét. Bosszúságában Klim nyilván ügyetlenül válaszolgatott, felfigyelt erre a fiatalság mosolygásából, és abból, hogy néhány megfontolt vendég tapintatlanul már súgta neki a feleleteket, mint valami jószívű tanár a

vizsgán. Végül Gogina belezavarta a szavaiba, a fiatalság megtapsolta a lányt, ő pedig e kérdéssel hallgatott el:

— Csak aztán vigyázzanak, nem változtatják-e a marxizmust anarchizmussá?

— Ó, de régi mese! — kiáltott fel a lány, és kötekedően tudakolta: — Blanquira talán emlékszik? Ő is ütőkártyája a mensevikeknek.

Efféle visszaemlékezések közepette töltötte az egész éjszakát, egy percre sem hunyta le a szemét, s Pétervárott a fáradságtól szinte betegen és önmaga iránt már meglehetős közönnyel lépett ki a pályaudvarra.

A fogadóban, ahol meg szokott szállni, a portás levelet nyújtott át; mentegetőzött, hogy elfelejtette átadni elutazása napján.

— Mintha éreztem volna, hogy ma vissza tetszik érkezni — tette hozzá nyájas mosollyal.

Szamgin rápillantott az írásra: keze furcsán elnehezült, s felöltője zsebébe dugta a borítékot. A lépcsőn lassan ment felfelé, mivel elfojtotta a vágyát, hogy felrohanjon; szobájába érve pedig nyomban kiküldte a szolgát, bezárta az ajtót, le sem vetkőzött, csupán kalapját csapta le, és feltépte a borítékot.

„Isten veled, persze soha többé nem látjuk egymást. Nem vagyok olyan aljas, amilyennek elmondanak majd, csak nagyon szerencsétlen. Azt hiszem, hogy te is — itt erősen át volt húzva néhány szó — hasonlóképp az vagy. Ha csak teheted, hagyj fel az egésszel. Nem lehet egész életen keresztül bujkálni, látod. Hagyj fel vele, vess véget ennek; azért mondom, mert szeretlek, sajnállak."

A levél oly hanyagul volt írva, hogy a ferde sorok néhol összefolytak, mintha sötétben vetették volna papírra.

„Mit jelent ez? — kérdezte Szamgin önmagától gépiesen, de egyúttal gyorsan apró darabkákra tépte a levelet. — Minek vessek véget? Csak nem gondolja, hogy én..."

Öklébe gyűrte a papírfoszlányokat, majd nadrágzsebébe

gyömöszölte, aztán felvette a borítékot, és rápillantott a bélyegzőre: Jaroszlavl.

„Megőrült, ha azt hiszi, hogy én is... az ő mesterségét űzöm."

Gondosan keskeny csíkokra szaggatta a borítékot, majd háromszor széttépte keresztben, és szintén a zsebébe gyömöszölte.

„Megőrült!"

Kábultságot érzett, és maga előtt látta a nő jelentéktelen arcát: most kissé elváltoztatja a kelletlen, erőszakolt mosoly, aztán a mosoly szélesebb, élénkebb lesz, a két szem tűnődően, gyengéden pillant rá. Sosem látta ezt az arcot gonosznak. Egy ideig üres fejjel üldögélt, majd kiment a mellékhelyiségbe, a papírdarabkákat a kagylóba szórta, kifordította zsebét, és leeresztette a vizet. Néhány papírfoszlány fennakadt. Megvárta, amíg a tartály megtelik, majd megint leeresztette a vizet: most már valamennyi papírdarabka eltűnt. Visszatért a szobájába, s arra gondolt, hogy mindjárt el kell indulnia horganykoporsót vásárolni Varavkának, aztán pedig indulhat a pályaudvarra, Sztaraja Russzába. Most, hogy megszabadult a levéltől, kissé kiegyensúlyozottabbnak érezte magát. Valami befejeződött. Mégis ideges volt a hangulata, és úgy tetszett, ismerős is; már érzett ugyanilyet valamikor. És izgatta a kívánság, hogy eszébe jusson: mikor volt ez s miért.

Nyomban eszébe is jutott, amikor kilépett az utcára, és megpillantott egy nehéz paripáin vágtató lovascsendőr-osztagot: eszébe jutott, hogy Nyikonova gyanúja vagy bizonyossága nem sértette, mint ahogyan nem sértette valamikor Vasziljev ezredes ajánlata sem. Épp akkor érezte magát ugyanilyen különösen, mint most, az önmagától való félelem állapotában.

„A félelemmel rokon csodálkozás állapotában" — igyekezett pontosabban megfogalmazni, miközben a csendőrök után nézett.

Az utcán a komoly városhoz nem illő, ellenszenves sürgés-forgással nyüzsögtek az emberek, összeütköztek, csáp-

jaikkal tapogatták egymást, mint a hangyák, majd szétváltak. Mintha mindegyikük elveszített volna valamit, úgy keresgélt, vagy eltévedt volna a városban, és kérdezősködik: merre kell menni. E sürgés kissé mesterkéltnek rémlett Szamginnak.

Mikor megvásárolta a koporsót, és átadta a pénzt a rózsás arcú, borotvált kereskedőnek, aki inkább pályáján sikeresen emelkedő és önmagával elégedett hivatalnokhoz hasonlított — az üzletbe berontott egy lihegő fiatalember, fekete kötéssel arcán, és meglendítve szalmakalapját, közölte:

— Pleve miniszter bombamerénylet áldozata lett!

— A harmadik — szólt a koporsós, és gyorsan keresztet vetett. — Hol?

— Az utcán, a Varsói pályaudvar közelében.

A kereskedő visszaadta Szamginnak az aprót, leplezetlen szemrehányással pillantott rá, és zajosan felsóhajtott:

— Az utcán, no de ilyet!

Szamgin némán megemelte kalapját, és kiment az üzletből, közben ez járt az eszében:

„Kellett volna mondanom valamit ennek a koporsókereskedőnek, hallgatásom bizonyára gyanús volt. Bizony, hát Plevét is megölték . . ."

Konflist fogadott: a kocsiban ülve, pápaszemén keresztül nézegette az embereket, és úgy érezte, átlyuggatták, mint valami rostát; megrázták, és mindaz, amit látott s hallott, keresztülszóródott rajta, a rosta hálója azonban nem tartott vissza semmit. A restiben poharába bámult, a kávé barnás löttyébe, elhessegette a legyeket, s közben ez ütötte meg a fülét:

— A háborúban ezrek gyilkolnak, az élet azonban nem lesz könnyebb tőle.

Egy gyűrött nyersselyemmel borított, kerek, puha hát beszélt; a selyem furcsán mozgott rajta, mintha egerek futkároznának alatta, a hátba ügyetlenül volt beleszúrva a kékes színű vastag fülű, kopaszodó fej. Szamginnak az jutott eszébe, hogy az emberek többsége fizikailag is undorító. Egyszerű emberek pedig szinte egyáltalán nincsenek. Egye-

sek annak tettetik magukat, valóságban azonban három, vagy több ismeretlenes algebrai egyenlethez hasonlítanak. Az asztalon legyek kúsztak és ugráltak, csápjaikkal a cukor- vagy talán a sószemecskéket tapogatták.

„A gondolat, mint a fekete légy" — ötlött fel Szamginban egy verssor, s arra gondolt, hogy a Kutuzov-fajta emberek és általában a forradalmárok érthetőbbek az úgynevezett egyszerű embereknél: a pojarkovoktól, uszovoktól és a többiektől tudja az ember, mit várhat, ez a selyemkabátos azonban esetleg „Az Orosz Nép Szövetségé"-nek tagja, de az is lehet, hogy szintén forradalmár.

Mindezek a gondolatok azonban gépiesen suhantak tova, nem kötötték le, sőt nem is izgatták, s ebben az „átlyuggatott" állapotban, minden iránt közömbös félálomban, szülővárosának pályaudvarán ocsúdott fel. Itt szinte fogságba ejtették az ismerős és ismeretlen emberek, elhalmozták kérdéseikkel; és a városi duma meg Varavka alkalmazottainak küldöttsége és még több más küldött koszorút hozott. Azután szétváltak, utat engedve Vera Petrovna Szamginának, aki Jelizaveta Szpivakkal karonfogva közeledett, tetőtől talpig fekete fátyolban, leleplezésre váró szoborhoz hasonlóan.

— Isten hozott — szólt tompa hangon az anya, és a koporsót nézve, amelyet óvatosan kihúztak a poggyászkocsiból, megkérdezte: — Hol van ő?

Jelizaveta Szpivak is halovány volt és komor, talpig feketében. Felbukkant Ivan Dronov, kezében aranyórát tartott, a feje pedig csillogott, mint valami jól kifényesített cipő, tátott szájjal futott valahová, óráját lóbálva a láncon. A pályaudvar előtt hajadonfőtt sűrű embertömeg állott, tarka hátterében a papság aranyos szoboralakjai, élükön a haranghoz hasonló, magas, aranyfejű püspök, kezében pásztorbot. Korvin széles fogaihoz koccantotta a hangvillát, s hadonászni kezdett, mint a vízbefúló, és a forró levegőben bánatosan áradt a gyermekhang lágy hulláma. Vera Petrovna lesimította zsebkendőjével arcán a fátylat, és karon fogta fiát.

– Istenem, istenem... Szörnyű az arcod, Klim drágám...

A hatalmas, nehéz koporsót betolták a koszorúkkal díszített halottaskocsiba, a kocsi himbálózott, és a fekete lovak is himbálták fejükön a csótárt, Szamgin mögött valaki sóhajtva kijelentette:

– Az ilyen embereket zenével kellene temetni.

Kibírhatatlanul hosszú volt Varavka útja az általa épített új pályaudvartól a temetőig. Elbúcsúztatták a székesegyházban, gyászszertartást tartottak a klub, a műszaki iskola, a Szamgin ház előtt. A ház kapujában kedves arcú, vöröses hajú kislány állott, egy hat év körüli, csupasz lábú, szandálos kisfiú vállát fogva: a kislány keresztet vetett, a fiúcska pedig ráncba vonta fekete szemöldökét s nadrágzsebébe süllyesztette kezét. Jelizaveta Szpivak odament hozzá, lehajolt és mondott valamit, mire a fiúcska felrántotta vállát, kihúzta kezét a zsebéből, és a mellére kulcsolta.

Elénekelték a gyászszolozsmát, utána továbbindultak, sebesebben. Kényelmetlen volt a járás: a borókaágak beleakadtak az anya ruhájának aljába, s hogy lerázza, meg-megrándította a lábát, s kétszer is fájón belerúgott Klim lábába. A temetőben Nyifont Szlavorosszov, a nagytemplom oroszlán ábrázatú, vállig érő hajú, ősz fürtös főpapja egyik karjával festői mozdulattal a hideg horganykoporsóra mutatott, a másikat pedig föléje lendítette, és így beszélt megrázó hangon:

– E felebarátait szerető, szorgos férfiú az Úr kegyelméből áldott élete mezején nem rejtette véka alá az istentől kapott talentumokat, hanem bőségesen ékesítette velük csendes városunkat mindannyiunk hasznára és épülésére.

Ősz szakálla mögött jól látszott vastag ajkú, élénk színű szája, valahogy mozdulatlan ajakkal beszélt, s nyilván emiatt úsztak kerek és jól érthető szavai szinte buborékként a levegőben.

– Manapság némely balga és szűklátókörű emberek az irigység halálos bűnétől csábítva azt állítják, hogy a gazdagok ellenségei az embereknek, szándékosan megfeledkezve arról, hogy nem a földi kincsekben rejlik lelkünk üdvössége,

és hogy valamennyien halállal halunk meg, akárcsak Krisztus e hűséges szolgája . . .

Az égboltról kék láng ömlött, vakítóra izzítva a fekete keresztekkel átszőtt papi talár aranyát, egy fehér galambraj keringve csapott fel az égszínkék végtelenbe.

— Blinov tenyészgalambjai — jegyezte meg fojtott hangon valaki Klim háta mögött.

— Azt mondják, a fia eszer . . .

— Blinové?

— A főpapé.

— Nem hallottam. Hát aztán? Manapság mindenki eszer . . .

Egy síron állva, Pravgyin ügyvéd fürge szavakkal szaporázta Varavka dicséretét, és hirtelen kihívóan felkiáltott:

— Nem, nem a szó, hanem a tett! — és hangosan szavalni kezdett egy német verset.

A nap fakón csüngött a temető fölött, a perzselő homályon át ráragyogott a sírekesztekre: egy halmon, pompásan dús nyírfa árnyékában — három törzs egyetlen gyökeréből — angyal márványalakja magaslott, amely egy pártában maradt kórházi ápolónőhöz hasonlított.

A temetőből Klim hintón indult haza anyjával és Jelizaveta Szpivakkal, az anya fáradtan és különös orrhangon panaszkodott:

— Képtelen vagyok ezentúl itt élni. Az iskolát átadom Lizának . . .

Az orrhang gonosz csengést adott szavainak, nyilván maga is észrevette, és visszatért rendes hangjához:

— Táviratoztam Ligyijának a hadseregbe, de bizonyára nem kapta meg. Hogy sietnek! — állapította meg, lornyettjével az utcára mutatva, ahol a házmesterek zöld kupacokba seperték a boróka- és a fenyőágacskákat. — Sietnek elfelejteni, hogy volt egy ember, akit Tyimofej Varavkának hívtak — sóhajtott fel. — Ez azonban jó szokás, borókával hinteni be az utcát, elnyeli a port. Meg kellene tenni a körmenetek alatt is. — Lehunyta szemét, s rövid hallgatás után így folytatta: — Az irgalmas nővérek ruhája nagyon jól áll

Ligyijának, hisz természeténél fogva is olyan... szürke. A férje nagy hazafi, de úgy látszik, bolond.

Szamgin értette: azért beszél, hogy ne gondoljon saját magányosságára, hogy leplezze bánatát, de nem szánakozott anyján. Áradt belőle a tubarózsa erős szaga, a halottak kedvenc virágjáé.

A halotti tort a kereskedők klubjának termében rendezték. A vöröses kárpit, a falak és a mennyezet zsíros aranya mészárosüzlethez tette hasonlóvá a termet — ezt Gyianyin építész súgta oda Szamginnak; Truszova uzsorásnő mellett ült, akkurátusan belegöngyölt a palacsintába egy rózsaszínű lazacdarabkát, s búsan jelentette ki:

— Étvágya nagy volt Varavkának, de ízlése semmi.

— Te csak ne zsörtölődj — tanácsolta Truszova. — Te többet eszel, és ráadásul ingyen táplálnak — tette hozzá, és szemtelenül kimeresztett, megvető szemét a város előkelőségeinek asztala felé fordította: vakítóan ragyogott közöttük Obuhov tábornok, egy állától hasáig érdemrendekkel borított, nagy bajuszos, festőien daliás külsejű aggastyán, aki mintha szántszándékkal azért született volna, hogy rajongjanak érte a gyerekek. Ott foglalt helyet az alkormányzó, a nemesség kerületi marsallja és még vagy tíz egyenruhás, érdemrendes férfiú. Ugyanott, a vörös szalagon csüngő arany érdemrenddel ékesített Ragyejev polgármester és a mellén keresztet viselő főpap között ült az anya, mozdulatlanul, mint a kőszobor. Ezt az asztalt a többitől nem csupán a mérhető távolság választotta el, hanem az is, hogy a körülötte ülők tudatában voltak saját mérhetetlen fontosságuknak. A többi asztalnál mintegy félszáz másodrangú vendég helyezkedett el, szorosan begombolkozva szárnyas kabátjukba vagy fekete selyemruhájukba, s buzgón ettek, halkan mormogtak.

Felemelkedett Kitajev volt ügyész, egy fekete szakállú, magas férfi, sűrű haja közt tar folttal; késével megkopogtatta egy palack nyakát, és korholó, fagyos hangon rákezdte:

— Napjainkban, amikor Keleten a sors ellenünk...

— Hát miért dugtuk az orrunkat Keletre — dörmögte Mer-

kulov vállalkozó, és egy mogorva hang nyomban segítségére sietett:

— Helyes! Verekedtünk volna valaki közelebbivel...

Mazin fakereskedő megigazította műfogsorát az ujjával és felsóhajtott:

— A németek elől úgy sincs hová menekülni, nálunk pedig...

— Rabszolgaszerződés köt hozzájuk...

— Egyáltalán rabjai vagyunk a hivatalnokoknak, igazuk van a lapoknak — jelentette ki meglehetősen hangosan Domogajlov fürdőtulajdonos, és mesélni kezdte, hogyan bírságolták meg.

— Állítólag piszkos a népfürdő! Engedelmet kérek: hát hogy lehet piszkos, ha egy héten hat napon reggeltől estig szappannal mosakodnak benne?

Az ügyész befejezte beszédét, a papság rázendített az „Örök világosság"-ra, mindnyájan felálltak: Merkulov szöveg nélkül dúdolt, ki sem nyitva száját, Domogajlov pedig, kerek szemét a cifra mennyezetre emelve, panaszosan húzta:

— Ő-ö-ö...

De az ének sem némította el hosszabb időre a zsörtölődő morgást az emberek közt, akiket Szamgin régóta ismert, és tompa eszűnek és a politikai kérdésektől távol állónak tartott. Furcsa volt hallani és nehéz volt elhinni, hogy ezek az anekdotaszerű alakok egyszerre kitágítják érdeklődésük szűk körét, amelyben eddig elmerültek, és lám, a Németországgal való szerződésről, a bürokraták járműről már sokkal élesebben vitatkoznak, mint az újságok, mivel egyszerűen beszélnek.

Felállt Szlavorosszov, a mellén csüngő keresztbe kapaszkodva, hátravetette fürtjeit, és fenségesen felemelte oroszlánfejét.

— Bölcsen szóla Jézus, Sirah fia: „A balga nevetésre fakad, az okos férfiú csendesen elmosolyodik..."

— Rákezdett az ékesbeszédű — állapította meg Fiona Truszova, hörpintett borából, és ráncba vonta arcát. — Ezt a lőrét is a szegény rokonok számára tették félre...

Végighallgatva a főpap beszédét, Vera Petrovna felkelt, és az ajtó felé indult; a tekintélyesebb emberek elkísérték, a kisebbek pedig felállva, meghajoltak előtte, mint valami apátnő előtt; az özvegy nem fogadva a köszönéseket, fensége-sen lépkedett, s úgy húzta maga után strucctollait, mint önnön sűrű árnyékát.

„Még most is büszke. Ugyan mire?" — töprengett Klim.

— Hát vége — jelentette ki az anya a hintóban. — Minden az illendőség szerint történt. A halotti tor ázsiai szokás. És uramisten! mennyit esznek nálunk.

Mikor hazaértek, közölte:

— Pihennem kell.

Szamgin megkönnyebbült sóhajjal ment át a szobájába, ahol sűrű naftalinszag terjengett. Kitárta a kertre nyíló ablakot, a fűvön, a juharfa alatt ott ült a sűrű szemöldökű, bozontos üstökű Arkagyij Szpivak: egy kalitka letört ajtaját próbálta a helyére illeszteni, és közben a nyájas képű dajkát faggatta:

— Miért nem szabad zsebre dugni a kezemet, ha halottat visznek? És miért halt meg, mert kihulltak a fogai?

Klim becsukta az ablakot, és kinyitotta a másikat, az udvarra nézőt; úgy érezte, ha most lefekszik, mély álomba merül. Nem is csalódott.

Aztán igen nehéz napok következtek. Anyja mintha eltökélte volna, hogy mindazt elmondja, amit nem tudott befejezni ötven esztendő alatt, órák hosszat beszélt, sértődötten felfújva lilás orcáit. Klim megfigyelte: majdnem mindig úgy ül, hogy lássa képmását a tükörben, s általában úgy viselkedik, mintha már nem hinne saját létezésében.

— Bizony, Klim — mondta. — Nem tudok olyan országban élni, ahol mindenki beleőrült a politikába, és senki sem akar tisztességesen dolgozni.

Orcái beesettek, lehúzták alsó szemhéját, és elővillantották kifejezéstelen hideg szeme fehérét.

— Itt vannak ezek a japánok, akiket eddig csak mint zsonglőröket ismertünk, és tessék! Szörnyű! Hallottál Alina botrányos életéről? — kérdezte és nyomban meghökkentette

Klimet egy aforizmával, melyet az lesütött szemmel hallgatott végig, hogy leplezze mosolyát.

— A nő előtt két út áll: a hősi anyaság vagy a kellemes paráznaság. Tyimofejnek igaza volt.

Szamgin tudta, hogy anyja nem szoptatta Dmitrijt, őt pedig csupán öt hétig táplálta. Szinte minden gondolatát e három szóval kezdte vagy fejezte be:

— Tyimofejnek igaza volt — mintegy emlékeztetve önmagát, hogy Varavka: volt.

A gyászruha még jobban öregítette, és nyilván emiatt idegesen ráncigálta, tépdeste, díszlépésben járt, erőlködve kiegyenesítette termetét, kidüllesztette petyhüdt mellét. Különösen gyakran bizonygatta, hogy minden ember zsarnok.

— Ez teljesen természetes egy zsarnoki elveken épült társadalomban — jegyezte meg kelletlenül és félig komolyan Jelizaveta Szpivak.

Az anya úgy összeráncolta arcát, hogy bepúderezett orcája érdes lett, mint a szarvasbőr.

— Ó, istenem! Még most is itt tart! — kiáltott fel haragosan, s teáskanalával megfenyegette Jelizavetát. — Szörnyű elvei vannak, Liza! Én egész életemet forradalmárok között töltöttem: ezek is eltévelyedett emberek voltak, de senki sem gondolkozott úgy közülük, mint maga és a barátai. Természetesen korlátozni kell a cár hatalmát, de tagadni a magántulajdont: ez őrültség! Igazán hálát adok istennek azért, hogy ha nem is akadályozza ugyan magukat a beszédben, de nem engedi, hogy bármit is cselekedjenek. Ámbár meggyőződésem, hogy tavasszal a sztrájkot a maguk társasága rendezte: igen, igen! Maga jó ember, Liza, de nem isten szerint, hanem a könyvek szerint. Tudod-e, Klim, hogy Nyifont atya, a lelkiatyám, apácáskodó ateistának nevezte Lizát? Nyifont atya pompásan vintezik. Te játszol?

— Nem, nem szeretem.

— Igen, belőled hiányzik a kockáztatás — állapította meg meggyőződéssel és helyeslően az anya, és a kormányzóra terelte a szót.

— Nagyon kedves öregember, sőt, liberális, de ostoba — magyarázta és fintorgatva felhúzta szemhéját, s kivillantotta kifejezéstelen szemét. — Azt mondja: nem sietünk, mivel mindent a lehető legjobban akarunk csinálni, mi türelmesen megvárjuk, amíg felnőnek azok, akiknek teret lehet engedni az állam irányításában. De hiszen nem alkotmányt kértem tőle, hanem csak a Cári Zenei Társaság pártfogását iskolám számára.

Jelizaveta Szpivakkal úgy bánt, mint egy nem éppen kellemes és megunt, de nélkülözhetetlen emberrel: megkövetelte jelenlétét az üzleti tárgyalásoknál, melyek Varavka számtalan vállalkozása felszámolásáról folytak, és meghallgatva tanácsait, kegyesen ráhagyta:

— Igen, így gondoltam én is.

Hetenkét kétszer összegyűlt nála a helyi társaság színejava: Madame Eveline Trechère, egy hordógyáros felesége s a kormányzó kedvese — kicsiny, ősz hajú, vidám szépasszony; Pelimova, a pénzügyigazgató felesége, jólelkű, basszus hangú öreg hölgy, sötét csíkkal felső ajkán, ugyanis borotválta a bajuszát; a nemesi marsall magas, kiszáradt, aszketikus, apácaarcú hitvese; eljött továbbá több nem kevésbé előkelő dáma. Megjelent egy Kianszkij nevű fiatalember, a kormányzó mellé beosztott, rendkívüli felhatalmazású hivatalnok, aki nyakkendőjével azonos színű zoknit viselt, Szlavorosszov, az ibolyataláros főpap; Toporkov, a nyájas képű, kövérkés börtönfelügyelő, akinek tar koponyája torz alakú gyöngyhöz hasonlított, zsírpárnás arca szinte elfedte a szemét is, az orrát is: orcái majd kicsattantak az egészségtől, mint valami gyermeké. Eljött Okunyev is, a díjbirkózóhoz hasonlító, hatalmas termetű melasz- és keményítőgyáros, és még néhány tekintélyes polgár, Korvin, a püspöki kórus karnagya, s pörgettyűként forgott kurta kabátjában a vendégsereg között a gömbölyű Dronov. Sárgás hoteszával és ceruzájával játszadozva, egy sarokba telepedett, és átható kis szeme végigtapogatott a tanácskozókon, szinte levetkőztette őket. Klimet hidegen üdvözölte, és szemlátomást kerülte a vele való találkozást.

A Vera Petrovnánál tartott tanácskozásokon a nyomor és a nincstelenek vészes erkölcstelensége ellen folyó harc bonyolult kérdéseiről tárgyaltak. Szamgin, a jelenlevők és anyja számára nem valami hízelgő értetlenséggel vette tudomásul, hogy „A felesleget add felebarátodnak" mozgalom vitathatatlan tekintélynek véli anyját gyakorlati kérdésekben. Mihelyt a mindig sietős, jólelkű Pelimova túlságosan szabadjára eresztette a felebarátokról való gondoskodás hevét, Vera Petrovna orrhangján nyomban letorkolta:

— Nem kell sietnünk, Anna Antonovna. A szegénység csak akkor tűnhet el, ha a szegények megtanulnak okosan költeni.

— Tökéletesen igaz — kiáltott fel örömmel Toporkov. — Úgy rémlik, Gerje mondta: „Legjobban a szelíd eső használ a földnek, nem pedig a vad zápor."

Majdnem minden o betűs szót *i*-vel fejezett be, és azt hangoztatta, hogy a szegények nem járnának rosszul, ha házinyúl-tenyésztéssel foglalkoznának.

— Fél Franciaország nyulat tenyészt, és lám: a franciák látnak el bennünket pénzzel.

Szamgin túlságosan önmagába mélyedt ahhoz, hogy felfigyeljen e tanácskozások komikusságára, de olykor mégis eszébe ötlött, hogy ezek az emberek azért beszélnek ennyi ostobaságot, hogy gúnyt űzzenek egymásból.

— „Ép testben ép lélek", ez pogány állítás, ezért hazug — jelentette ki Szlavorosszov főpap. — Az igazi keresztény lelke mindig a Krisztus iránti szeretet szomjától és a tőle való rettegéstől sajog.

Mindez Szamgin szemében határozottan tragikomikus jelleget öltött, amikor meggyőződött róla, hogy a ház felső emelete, ahol a megözvegyült Ljubomudrov doktor lakott, egészen másfajta emberek menedéke, és nyilván a helybeli bolsevikok titkos találkozóhelye. Megfigyelte, hogy minden kedden és pénteken pontosan megjelenik a doktor esti rendelésén az elpusztíthatatlan Szmolin statisztikus és még néhány, igen különböző fajta, de egyáltalán nem beteg külsejű ember. Egyszer-kétszer felbukkan az udvaron Dunajev is,

felejthetetlen halvány mosolyával göndör szakálla mögött, amely még sűrűbb lett, s mintha fából faragták volna ki. Térdig érő csizmában járt, svéd bőrbekecsben és bőrsapkában, s a gépolajjal vastagon bekent bőrpáncél homályosan csillogott.

Lakásának két szobáját a doktor kiadta: az egyiket Kornyevnak, a „Vidékünk" munkatársának, egy beesett arcú, rőt szakállú, gyermek szemű embernek, aki úgy járt, mint valami gázlómadár, a másikat meg Flerovnak, egy negyven év körüli férfinak, aki hegyes orrán csíptetőt viselt, és apró vonásokból szinte kutyafuttában összegyúrt arcát gyér, sötét szakáll kétes dísze ékesítette. Azt lehetett várni, hogy magas tenor hangja van, de lágy basszussal beszélt, lassan és kissé dadogva. Előadásokat tartott a zeneiskolában, cikkeket írt tudományos eredményekről a „Vidékünk"-be, és „A lelki betegségek társadalmi okai" című könyvén dolgozott.

— A l-lelki be-betegségek majdnem minden formája az akaraton elkövetett erőszakkal magyarázható — fejtette ki Szamginnak. — A je-len társadalmi rend hipertrófiás vagy atrofiás akaratú embereket hoz létre. Csak a szocializmus képes szabad és normális érvényesülést biztosítani az akarati energiának.

Ljubomudrov doktor mosolyogva hallgatta, egyre csak dobolt tar koponyáján, és nyájasan figyelmeztette:

— Ne hordj össze hetet-havat, Nyikola.

A doktor kiszáradt, megnyúlt, és mintha elveszítette volna lomha szkepticizmusát, amely jellemző volt erre az emberi szenvedések évtizedes látványától elfásult férfira. Összehunyorított szemmel méregette Klimet, s fesztelenül dörmögte:

— Nos hát, a közmondás: „Holló a hollónak nem vájja ki a szemét", nem vált be Varavka esetében. Ragyejev ugyanis átugrott fölötte, a polgármesteri székbe. Ugródeszkát épített magának az értelmiségből és átugrott. Zsivány vénember: érzi a holnap szelét. Hát maga nem bolsevik véletlenül?

— Miért véletlenül? — tért ki az egyenes válasz elől Klim, a doktort azonban ez szemlátomást nem is érdekelte, ujjaival dobolva a füle mögött tarkálló jódmarásokon, felmordult:

— Keménykötésű fickók. Járt ide egy ilyen nagyszakállú... a jelleme Zseljabovra emlékeztetett.

Abban, ahogy a doktor kiszakította koponyájából a tompán kongó szavakat, és egész rendetlen, görnyedt alakjában volt valami, ami bosszantotta Szamgint. És fonák dolog volt hallani, hogy ez az élettől meggyötört öregember együtt érez a bolsevikokkal.

— Persze, nem rossz, hogy Plevét lepuffantották — dörmögte. — De mégis annyit jelent, hogy egyenként irtjuk a baktériumot, mint a bolhát. Azt beszélik: a professzorok is vonzódnak a politika felé, ugye? A megboldogult Szecsenov helyesen állapította meg Virchowról: „Kiváló tudós, de rossz politikus." Virchow ezt igazolta is: pocsék politikát űzött.

Jelizaveta Szpivakkal a doktor úgy bánt, mint a tulajdon lányával: tegezte, és az asszony vezette a háztartását. Szamgin sejtette, hogy Jelizaveta a titkár szerepét töltheti be a helyi bizottságban, s egyáltalán fontos szerepet játszik. Megtudta, hogy Szasa, a kisfiú dajkája, Dunajev unokahúga, Dunajev gépész Trechère hordógyárában, komor társa, Varakszin pedig mázsáló a teherpályaudvaron.

— Kikupálódtak — jegyezte meg gúnyosan Klim, az asszony azonban nem hallotta meg a gúnyt.

— Nagyon okos mind a kettő — állapította meg, és kurtán közölte, hogy meglehetős sikerrel folyik a városban a munka: saját kis nyomdájuk van, de természetesen nincs elég anyag, kevés a pénz.

— Varavka halála után még kevesebb lesz.

— Ő adott pénzt? — kérdezte csodálkozva, hitetlenül Szamgin.

— Igen. De nem nagyon sokat.

— És tudta, mire adja?

— Persze hogy tudta.

— Furcsa, nem? — kérdezte Szamgin.

Jelizaveta Szpivak nem felelt. Külseje alig változott, csupán erősen lefogyott, de kerek arcán egyetlen ránc sem volt, és égszínkék szeme nyugodt pillantása is a régi maradt. Szamgin azonban észrevette, hogy félvállról kezeli. Ezt azzal magyarázta, hogy az asszony nyilván értesült Nyikonováról és az ő szerepéről ezzel a históriával kapcsolatban. Nyikonovára már hidegen gondolt, és ámbár némi keserűséggel, de majdnem úgy, mint egy cselédre, aki jó tulajdonságokkal rendelkezett, és sokáig s becsülettel kellett volna szolgálnia, de nem volt méltó a bizalomra, s egy sötét ügybe keveredett, sőt még őt is megbántotta azzal a gyanújával — hogy ő is sötét ember. Nagyon szeretett volna beszélni Jelizavetával erről a szomorú esetről, de sehogy sem tudta rászánni magát, és zavarta a kisfiú.

Ez az emberke kötekedően, követelően és leplezetlen bizalmatlansággal bánt vele. A fekete szemöldökű, meggyszemű, karcsú és hajlékony fiúcska engedetlen göndör fürtjei kellemetlenül Borisz Varavkára emlékeztették a gyermekek iránt közömbös Szamgint. A kisfiú felpillantott Klim szemüvege alá, és erős hangocskáján faggatta:

— Tud két ujjal fütyülni a bácsi? Hát kalitkát csinálni? Meg medvéket és macskákat rajzolni? Hát akkor mit tud?

Szamgin semmihez sem értett, s ez nem tetszett Arkagyijnak. Beharapta élénk színű ajkát, hallgatott néhány másodpercig, majd szemrehányón szólalt meg:

— Flerov mindent tud. És Grisa Dunajev bácsi is. Meg a doktor bácsi is. Csak nem fütyül, mert műfogai vannak. Flerov az Urál-hegyláncon túl is élt. A bácsi meg tudja mutatni a térképen az Urál-hegyláncot?

A továbbiakban kiderült, hogy Flerov az Urálon túl egy végtelen hosszú folyóban fantasztikus halakat fogott.

— Ekkorákat!

Arkagyij teljes hosszában kinyújtotta két karját, majd a feje fölé lendítette.

— Kocka alakú halak nincsenek — állapította meg Szamgin, a fiúcska csodálkozva pillantott rá és megsértődött.

— Hogyhogy nincsenek, amikor vannak? Még gömbölyűk is vannak, akár a golyó vagy a lovacskák. Az emberek mind egyformák, a halak pedig különbözőek. Hogy mondhat ilyet a bácsi, hogy nincsenek? Nekem vannak képeim, és azokon rajta áll minden, ami van.

Szamgin nehezen vergődött zöld ágra a fiúcskával, de szerette volna megnyerni az anyját, s azt gondolta, hogy ezt elérheti, ha játszik a fiúval; a gyerek pedig olyan valakit látott benne, akinek mesélnie kell mindenről, ami csak van a világon.

Jelizaveta kissé nevetséges óvatossággal bánt a fiával, mintha attól félne, hogy untatja. Hallgatta Arkagyij fecsegését, sosem korlátozta a fiúcska fantáziájának csapongását, és csak néha kérdezte meg:

— Hát lehet ez?

— Miért ne lehetne?

— Gondolkozzál csak rajta.

— Jó, gondolkozom — állt rá Arkagyij.

Nyílt kérdéseire az asszony kitérően felelt, tréfával ütötte el, gyakran pedig szintén kérdéseket adott fel, ügyesen és észrevétlenül elterelve a gyermek figyelmét arról, amit még korai volt tudnia. Csak ritkán becézte, és akkor is valahogy óvatosan, szinte fukarul.

„Elővigyázatos: az élet bizony nem fogja becézni" — gondolta Szamgin, és eszébe jutott, hogy gyermekkorában anyja milyen sűrűn becézte gépiesen, megszokásból, lehűtve ezzel gyermeki szeretetét.

Már augusztus volt, de a homályos égboltról még egyre áradt a nap fémes, forró ragyogása; olyan csendességet teremtett a városban, hogy hallani lehetett, amint a kerteken túl, a földeken egy parancsoló hang öblösen vezényel:

— Vi-gyázz!

És úgy rémlett, hogy éppen e harsány kiáltozás miatt oly csüggedten mozdulatlan a fák porlepte lombja. Az éjszakák is forróak voltak és komoran csendesek. Éjjelente Szamgin sétára indult, késői órát és a legcsendesebb kereskedő-utcákat választotta ki, hogy ne találkozzon ismerő-

sökkel. Volt valami keserű és kárörömmel teli e magányos éjszakai sétáiban a keskeny járdákon, a zömök házacskák ablakai alatt, ahol egyszerű emberek éltek, egészséges gondolkodású emberek, akikről oly megnyugtatóan és szépen mesélt Kozlov történész. Egyetértett a doktorral, mikor az így beszélt:

— No igen, észrevehető, hogy a polgárság is elveszíti hitét annak lehetőségében, hogy továbbra is úgy élhet, mint megszokta. Még most is úgy él, de már csak tehetetlenségből. Mindenki érzi, hogy ez a megszokott rend igazolást, magyarázatokat követel, de hol vegyék ezt az igazolást? Igazolás nincs.

Szamgin hallgatta, és ezt gondolta: valóban bűnös az a hatalom, amely elégedetlenséget kelt abban a rétegben, amely valamennyi más országban az állam szilárd támaszául szolgál. De nem szeretett mindenki által elfogadott, megszokott közhelyekben gondolkozni a politikáról, mivel úgy találta, hogy e közhelyek megfosztják gondolatait eredetiségüktől, eltorzítják.

Az már jobban tetszett, amikor ugyanez a doktor mosolyogva dörmögte:

— Úgy rémlik, ezek a Varavka-félék is elkéstek a Bábel-tornyok és az egyiptomi piramisok építésével: kevés a rabszolga, a munkások pedig nem akarnak értelmetlenséget.

Végeredményben, Szamgin egyre jobban közeledett a számára nemrég még velejéig ellenszenves következtetéshez: az élet annyira eltorzult, hogy azok az emberek legegyszerűbbek és legérthetőbbek benne, akik eltökélték, hogy megváltoztatják egész alapját, lerombolják valamennyi pillérét. Emlékezett rá: e gondolat először Pétervárott ötlött föl benne, Nyikonova levele után, és megbizonyosodott benne, hogy nem azért, mert megijedt valamitől. Nem akart arra gondolni, mitől ijedt meg tulajdonképpen: önmagától vagy Nyikonovától. De már néhányszor átvillant agyán: ha ezt a nőt elfogják, akkor félelemből vagy gonoszságból ostoba gyanúját esetleg tényként állíthatja be, és megrágalmazza őt.

Egyik sétáján Inokovval ütközött össze; egy ház udvaráról fordult ki és becsapva a kisajtót, visszarikoltott:

— No, ég veled, tökfilkó!

És nekirohant Szamginnak.

— Bocsánat... No hát, maga az!

— Kitől búcsúzott ilyen eredetien?

— Poirétől. Emlékszik: az a rendőr, aki ott volt magánál a házkutatás alkalmával. Felügyelővé nevezték ki, de nyugdíjba vonult: fél a forradalomtól. Franciaországba utazik. Ilyen csodabogár...

— Túl hangosan beszél a forradalomról — intette Szamgin, de nem hatott Inokovra.

— Nos — mondta nem halkítva hangját Inokov —, erről ugat minden kutya, erről kotkodácsolnak a tyúkok, még a disznók is ezt röfögik. Az unalom, barátom! Nincs mihez kezdeni. A kártyát meguntuk, nosza, csapjunk forradalmat, nemde? Én megértem ezt a népséget. Úgy mennek a forradalomba, mint ahogyan a hitetlenek látogatják a templomot, vagy ahogy részt vesznek a körmenetekben. Tudja: megjelent egy elbeszélésem, nem olvasta?

— Nem — mondta Szamgin. Az elbeszélést olvasta ugyan, de nem tartotta jónak, és ezért nem akart beszélni róla. Inokov legkevésbé sem hasonlított íróhoz; bő és szinte másra szabott felöltője, fehér sapkája, durva arcát felismerhetetlenül elváltoztató szakálla megtollasodott parasztra emlékeztetett. Zajosan, élénken beszélt, és úgy látszott, kapatos volt.

— Bizony, megjelent. Dicsérik. Pedig szerintem badarság! Azonkívül a cenzor vagy a szerkesztő úgy átjavította a kéziratot, hogy az értelme eltűnt, de az unalom megmaradt. Pedig a cikkecske épp az unalom ellen íródott. Nos, viszontlátásra, én ide megyek! — mondta és forró kezével megragadta Szamgin kezét. — Folyton csak rohanok. Nem lelem a helyem: voltam Lengyelországban, Németországban, a Balkánon, Törökországban, a Kaukázusban. Nem érdekes. Még talán a Kaukázus a legérdekesebb.

„Vad és nem okos ember" — vélekedett Szamgin, elnéz-

ve, amint Inokov felvonja a vállát, és görnyedten, mintha valami láthatatlan terhet cipelne, szaporán lépdel a mellékutcán, szemben vele pedig egy homályosan égő lámpa közeledik. Visszaemlékezett Inokov elbeszélésére: a durván összetákolt elbeszélés csak úgy hemzsegett a félmondatoktól, hézagoktól, tolakodón csengett benne valami metsző, ingerlő hang. A címe „Köznapok" volt, és egy sereg apró, megtorlatlan bűnt ábrázolt, amelyből temérdek akad a nyárspolgárok életében. Ekkor mintha gyufaszál lobbant volna fel Szamgin emlékezetében, megvilágítva a csendes estét és a pirosló, kövér fellegeket az utca végében, a mezőn: Inokovval együtt haladt feléjük, és egyszerre csak, mintegy a felhők közül, karcsú lábú, aranyszőrű, gyönyörű paripa bukkant elő, rajta fehér lovas... Ugyanabban a percben egy kapuból üres hordót gurított ki egy nagy szakállú paraszt, az aranyszőrű paripa felvágta fejét, hátsó lábaira szökött, a két mellsőt pedig úgy odavágta az utca kövezetéhez, hogy szikrák pattantak — Inokov pedig megállt, és bambán mormogta:

— Őszinteség... — Majd felsóhajtott: — Hej, de gyönyörű...

„A forradalom bizonyára el fogja pusztítani az ilyen Inokov-fajta egyéneket" — állapította meg magában Szamgin, ahogy visszaemlékezett erre.

Beszélni próbált Jelizaveta Szpivakkal, az asszony azonban öt percnyi hallgatás után unottan megjegyezte:

— Úgy látom, maga szeret értelmiségi módra elbíbelődni önmagával. De ez már... idejét múlta.

Klim nem tért ki azelől, hogy óvatosan segítségére legyen az asszonynak számtalan ügyben, és ezt a támogatást önmaga előtt azzal a törekvésével magyarázta, hogy megismerje Jelizaveta „konspiratív" munkáját, megértse e mindig nyugodt nő forradalmiságának indokait, az pedig természetesnek tartotta a férfi szolgálatait, nem vette észre a kockázatát, és semmi vágyat nem árult el a közeledésre.

A ház életét figyelte, várakozott a házkutatásokra, letartóztatásokra, kegyetlenül unalmas üzleti beszélgetéseket

folytatott az anyjával — Szamgin így töltötte az őszt. Anyja csupán decemberben szánta rá magát, hogy külföldre utazzék. Búcsúebédet rendeztek tiszteletére, dicshimnuszokat zengtek, majd virágosan, könnyesen búcsúztatták az állomáson. Vera Petrovna szinte azt képzelte, hogy külföldre utazása még fontosabbá teszi, mint amilyennek mindig látta magát, és mulatságosan felfuvalkodott. Anyját figyelve, Szamgin attól tartott, hogy az emberek észreveszik, milyen nevetséges ez az öreg asszony, valami meleg érzést próbált iránta keresni önmagában, de a bosszúságon kívül semmit sem talált. Különösen az zavarta, hogy Jelizaveta Szpivak természetesen szintén nevetségesnek és szánalmasnak látta az anyját, ámbár bánatosan pillantott rá, s úgy járt a kedvében, mint valami betegnek vagy félkegyelműnek.

Csupán a Varsói pályaudvaron, amikor a vadonatúj mozdony gőzt prüszkölve megmozdította piros lendkerekeit, s a kocsi megremegett, nekilódult, és anyja kifestett arca torzul szétfolyt, elmosódott, Szamgin csak ekkor tépte le hirtelen kucsmáját, amelyet már feltett a fejére, s valahol a bensejében halkan és kérdően csendült egy szomorú szó:

„Örökre?"

Szél fújt, hideg füstbe borította a pályaudvart, cibálta a hirdetéseket a falon, himbálta a villanylámpák zümmögő, opálos gömbjeit a sínek felett. Az undok város homályos sárga pírba burkolózott, a nyirkos levegőben zord moraj úszott, melyet széthasogattak a tolatómozdonyok riadt füttyei. A síkos lépcsőkön lefelé menet Szamgin megcsúszott, és megkapaszkodott egy vállban; a férfi heves mozdulattal lerázta kezét, hirtelen megfordult és halkan, csodálkozva így szólt:

— Ó, Szamgin! Én meg azt hittem... Kikísért vagy várt valakit, de nem jött meg?

A kalap karimája alól Turobojev gúnyos szeme pillantott Szamginra, világosan látszott, hogy örül valaminek.

„Aligha nekem örül" — gondolta Szamgin. A konflisokhoz értek.

— Merre tart? — kérdezte megborzongva Turobojev: vékony felöltőben volt. Egy kocsiba ültek. Turobojev csípős mosollyal az ajkán élénken érdeklődött, hogy és mint van. Szamgin óvatosan felelgetett.

— Hideg az idő — állapította meg Turobojev s megborzongott. — Nem iszunk egy kis vodkát? Vagy teát?

Klim beleegyezett. Érdekes volt Turobojevot újságíró szerepében látni.

— Nem várta, ugye? — kérdezte Turobojev, mikor a vendéglőben ültek. — Rendkívül érdekes foglalkozás.

Szamgin teát ivott, s észrevétlenül figyelte az ismerős, de igen elsötétült arcot, fekete kecskeszakállát s kicsiny bajuszát. Valami aszketikus és zsidós vonás jelent meg ezen az arcon, a két szem azonban nem változott, a régi, kellemetlenül éles lángocska égett benne.

„Volt ember" — jutott Szamgin eszébe a divatos frázis; most először csengett kellemesen, és mintha soha jobbkor nem jött volna. Turobojev vodkát ivott, sebes mozdulattal emelte szájához a poharat, szuszogott, köhögött, és úgy köpdösött, mint holmi mesterlegény.

— Általában egyre érdekesebb az élet — mondta, miközben előhúzta olcsó acélóráját, és fél szemmel rápillantott a számlapra. — Nos, nem akar megismerkedni egy igen érdekes jelenséggel? Biztosan hallott róla: egy pópácska a munkásokat szervezi. Teljesen legálisan, a hatóságok áldásával.

— Igen, tudok róla — felelte Szamgin. — De mi ennek az értelme?

Turobojev vállat vont, összeráncolta homlokát, szeme valósággal a gödrébe zuhant.

— Nem értem. Volt a németeknek egy ilyen lelkipásztora... Stocker, úgy rémlik, de ez más. Különben nem vagyok jól tájékozott, lehet, hogy ugyanaz. Egyes... szakértők azt állítják: Zubatov kísérletének megismétlése, csak sokkal nagyobb mértékben. De ez sem igaz, állítólag. Mindenesetre azonban nagyszerű! Épp most megyek meghallgatni a prédikációját, nincs kedve velem tartani?

Szamgin ráállott, azt képzelte, valami Gyiomidov-szerű prédikátort fog látni, meg sok száz, élettől elgyötört embert, akik puszta unalomból hallgatják, mivel nincs mihez kezdeniük.

Sokáig kocsiztak sötét utcákon, ahol a szél erősebb volt, a szájukba fújt, s zavarta a beszédet. Fekete gyárkémények nyúltak az égbe, amely megdermedt, piszkosbarna füstfelhőnek rémlett, a füst pedig a sárga fényben úszó kocsmák ajtói és ablakai mögött támadt. A hideg sötétben ember formájú alakok suhantak, részegek kurjongattak, sivalkodva énekelt egy asszony, és minél tovább haladtak, annál komorabbnak rémlettek az utcák.

— Állj! Várj meg — szólt Turobojev, mikor egy magas kerítéshez értek, és leugrott a hóba, még mielőtt a ló megállt.

A sarki lámpa vörös fényecskéje az egyetlen hurkon lógó kapuszárnyra esett; egy homlokán rézlemezkét viselő, bekecses ember állt előtte, valamint egy másik, alacsonyabb termetű, aki szintén bekecsben volt, és szénaboglyához hasonlított.

— Maguk kicsodák? — kérdezte az egyik, s a másik női hangon válaszolta:

— Firkászok.

És kiköpött.

Szamgin egy deszkába botlott, de csak ment lehajtott fejjel Turobojev nyomában; ismeretlen emberek taszigálták, s fojtott hangon intették egymást:

— Halkabban!

— N-nem, felebarátaim — hasított a levegőbe egy magas, kissé hisztérikus kiáltás. Szamgin nekiütközött Turobojev hátának, és lábujjhegyre emelkedve, átnézett a vállán, előre, ahonnan a magas hang harsant. — Nem, mást vallunk ki! Mi azt valljuk: a nyomor...

Egy öblös hang dühösen és szinte szócsövön át rikoltotta Szamgin feje fölött:

— Mi nem koldusok vagyunk, bátyuska, hanem kifosztottak, úgy ám!

— A nyomor irigységet szül, valljuk mi, az irigység gyűlöletet, a gyűlölet pedig nem törvény, a gyűlölet nem igazság...

— Hallod? — kérdezték fojtott hangon Szamgin háta mögött.

— Hallom.

— Úgy-úgy. Mondtam én neked...

Hol csengőbben, hol tompábban hömpölyögtek a halk beszéd, suttogás, visszatartott köhögés hullámai, s elfojtották a szónok szapora szavait. A bőr, olaj és kátrány szagától átitatott kék dohányfüstben Szamgin kinyújtott nyakakat, tarkókat, borzas fejeket látott, melyek felszöktek, majd eltűntek, akár bugyborékok a vizen. Előttük sűrű tömegben ültek az emberek, majdnem mind előrehajoltak, mint ahogyan a kályha mellett szokás melegedni. Távolabb a padlón nyilván emelvény lehetett, és két összetolt asztal körül rendesen öltözött, tekintélyes polgárok ültek, Szamginnal szemközt, az asztalok előtt pedig egy fekete hajú, fekete képű kis pópa futkározott, hadonászva felváltva a jobb meg a bal karjával, tépdeste barna talárját, tenyerével hátravetette haját; az emberek felé hajolt, mintha rájuk akarna ugrani, azok pedig oda-odakiáltották neki:

— Hangosabban, bátyuska!

— Csend!

— Aztán hányan menjünk, bátyuska?

— Újévkor, ugye?

— Csend legyen már!

— Ő igenis ember! — rikoltozott talárja ujjait lengetve a pópa. — Ő igazságos! Ő megérti fájdalmatok igazságát, és megmondja azoknak, akik a ti verejtéketekből és véretekből élnek... az erő szavával, higgyétek el!

Turobojev kitartóan előrefurakodott, Szamgin a nyomában haladt, és észrevette, hogy a munkások egymást taszigálva, szívesen utat engednek az idegeneknek.

— Tovább nem juthatunk — jelentette ki vidáman Turobojev, s megállt az ülők háta mögött.

Igen, munkások ültek hármasával két-két széken, egy-

más térdén, s oly tömör egészet alkottak, hogy Szamgin átizzadt szemüvegén keresztül némelyik vállon két fejet látott. Szüntelenül, hunyorgás nélkül figyelte a talárba bújtatott, görcsösen rángatózó kis figurát; a talár lobogott, hullámzott, mintha szándékosan meg akarná fosztani a pópát határozott, állandó alakjától. Kicsiny fején felröppent a haj, és úgy rémlett, sötét arcán is hol megnő, hol fogy a szőrzet. Öklét kidüllesztett mellére szorította, kihúzta magát, szemét a feje fölött gomolygó kékesszürke füstre szegezte, és hallgatott, mintha a fojtott hangok morajára, a nehéz sóhajokra és köhögésre fülelne. Szamgin már érezte, hogy itt nem az történik, amit látni remélt: ez a csapzott pópa semmivel sem emlékeztetett Gyiomidovra, mint ahogyan a munkások sem hasonlítottak a volt színházi kellékes prédikációinak kibírhatatlan unalomtól nyomasztott, elgyötört hallgatóira.

— Munkától elkínzott asszonyok, beteg gyermekek — sorolta megindítóan a pópa. — Piszkos és szűk otthonok. A vigasz: a szesz, a paráznaság.

— Elég, mi is tudjuk! — harsant fülsiketítően Szamgin mellett egy trombita-hang; néhányan nyomban halk szóval csitítani kezdték:

— Hagyd abba, fűtő...

— Mit akarsz? Részeg vagy?

— Hallgass!

— Minek bolygatja a sebeimet?

Szamgin óvatosan hátratekintett. Széles vállú, nyurga férfi állt mögötte, nagy tar koponyája, szakálla s bajusz nélküli, kerek arca volt. Arca olajosan fénylett, és fel volt fúvódva, mint a vízibetegségben szenvedőé, apró szeme valahol a közepén csillogott, túlságosan közel széles orra lyukához; szája pedig nagy volt és ajak nélküli, szinte késsel felhasított. Kivillantotta sűrű, fehér fogait, s tompán harsogta Szamgin feje fölött:

— Térjen a tárgyra. Az életet ismerjük. Mire való ez a sopánkodás?

Ennek az embernek az arca oly ijesztő volt, hogy Szam-

gin nyomban rajta felejtette a szemét. Majdnem egy fejjel kimagaslott a környező munkások közül, akik váll váll mellett álltak, sőt szinte az arcuk is összeért. Tömör halmazzá folytak össze az egyformán-komoran ráncba vont arcok, és egyenetlen, töredezett vonallá feszültek a kis barna pópa alakjára meredő szemek. Ezt a tömeget elvétve női arcok is tarkították, az egyik hitetlenkedően összeráncolt, a másik elérzékenyült, akár a templomban. Az egyik Turobojev mellett állt: karvalyorrú boszorkányképe volt, s folyton mozgatta ajkát, mintha túlságosan kemény szavakat rágcsálna, amikor pedig összezárta ajkát, arcán gonosz, elkeseredett, eltökélt kifejezés jelent meg. Ez is nagyon ijesztő volt, s Szamgin azt gondolta, hogy a pópa helyében ő is éppígy forgolódna, hogy ne lássa ezeket az arcokat. Lehunyta a szemét. Ekkor felvillant előtte Aumont vakítóan világos terme, a néger bohóc, aki bámulatos könnyedséggel futkározott a színpadon, egy kutyakölyök és egy kakas viadalát kifigurázva. A pópa pedig egyre kiabált, tekergőzött, mintha láthatatlan kezek gyúrnák, akár valami tésztát. Ekkor az asztalnál felállt néhány ember, körülvette, rángicálni kezdte; egy sarokba taszigálták a pópát s eltüntették. Ez a cárt juttatta Szamgin eszébe a nyizsnyij-novgorodi kiállításon, miniszterei körében. A hideg, csípős fülledtség csiklandozta az orrát, elakasztotta lélegzetét, Szamgin tüszkölt, könnyezett; zaj támadt körülötte, az ülők felálltak, de nem oszoltak szét, hanem csoportokba verődtek, és zsörtölődve beszélgettek. Turobojev megkért valakit:

— Hívj fel...

— Okvetlenül.

— Menjünk — szólt oda Turobojev

Sokáig és nagy fáradsággal törtek utat a tömegben, amely még mozdulatlanabb lett. A tar koponyájú férfi harsogott:

— ... Mint vakok a szakadékba. Érteni kell hozzá!

Az utcán megint rájuk zúdult a szél, már hóval vegyesen, amely lágy volt, mint a pihe és nedves. Turobojev összegörnyedt, kezét zsebébe rejtette.

— Nos, mit szól hozzá?

— Nem értem — mondta Szamgin, és mivel nem óhajtotta, hogy Turobojev faggassa, maga kérdezett: — Egy munkással beszélt?

— Igen. Nagyon kedves ember. Cseremiszov a neve. Ha kedve támad még egyszer eljönni, őt keresse.

— Holnap elutazom. Eszer, eszdek?

— Sem egyik, sem másik. A pópa nem szereti a szocialistákat. Különben a szocialisták is mintha távol tartanák magukat ettől a játéktól.

— Játéktól? — kérdezte Klim.

— Láthatta, csupa érett korú ember tolong körülötte; sőt mi több, úgy látszik, magasabb képzettségűek — mondta készségesen és tűnődve Turobojev, mintha önmagával beszélgetne, s nem válaszolt Szamgin kérdésére.

Szamgin maga előtt látta a tar koponyát, a két apró szemű kerek arcot: úgy fénylett ez az arc, mint a hold ködön keresztül; egy sereg más arcra hasadt, és valamennyi ismét egyetlen ijesztő egésszé egyesült.

— Úgy látszik, meghűltem — mondta.

Turobojev azt tanácsolta, vegyen forró fürdőt, és igyék vörös bort.

„Olyan kedves, mintha kérni akarna valamit" — gondolta Szamgin. Feje zúgott, a láz hevítette. E zúgáson keresztül hallotta:

— Szóljon a bátyjának.

— Kinek? — kérdezte csodálkozva Klim.

— A bátyjának, Dmitrijnek. Nem tudta, hogy itt van?

— Nem tudtam. Csak ma érkeztem. Hol van?

Turobojev megnevezte a szállodát, és közölte, hogy reggel viszontlátja Dmitrijt.

Otthon Szamgin szamovárt, bort hozatott, de előbb forró fürdőt vett, ám alig lett jobban, csak elbágyadt. Vállára vetette felöltőjét, és leült a teához. Fájt a feje, influenza lüktetett benne, metsző szárazságot érzett a szemében, s kénytelen volt lehunyni. Ekkor a sötétből előbukkant a csupasz arc, az olajos koponya és egy nehéz, hang zúgott a fülébe:

„Ismerjük az életet!"

Tízek, százak sorakoztak e fej alá, ezer karú, egyetlen fejű test keletkezett.

„A vezér" — állapította meg mosolyogva Szamgin, és mohón itta a borral vegyített meleg teát. Ugrándozott a kis barna pópa; a hatalmas test elemeire bomlott, amelyek a háromujjú prédikátor, Gyiomidov, a rakodómunkás, a falusi kályhás és más, a sorssal kibékületlen kópék ismerős alakját öltötték fel. Átvonult emlékezetében Gyakon is, vastag könyvvel a kezében, s úgy jelentette ki, mint a Szomorov szerepét alakító színész: „Cenzúrázott!"

„Valószínűleg negyven fok körül lehet a lázam" — képzelődött Szamgin, a pöfögő szamovárt nézve; a forró résen arcával együtt mindenféle csíkok, foltok verődtek vissza, ismét emberré változtak, és mindegyikük sok tíz és száz hozzá hasonlóra sokasodott; az egyforma alakokból sűrű tömeg keletkezett, ugráltak a fejek, akár a kávészemek a forró serpenyőn, ezernyi szikraként villantak a különböző színű szemek, halk, jajongó moraj támadt...

— Iszonyú, mennyire... egyedül vagyok — mondta fennhangon Klim. A szavak messziről csengtek, és egy idegen, rekedt hang ejtette ki. Szamgin felállt, tántorogva az ágyhoz ment, és rázuhant; megragadta a csengő gömbjét, és erősen öklébe szorította, elnézve, amint az apró pópa talárja ujjait lóbálva ugrándozik, mint valami kakas, amely hiába próbálkozik felrepülni a kerítésre. A kerítés magas volt, végtelen hosszú, és beleveszett a sötétségbe, füstbe, egy helyen azonban sarkot képezve megtört; a sarkon Turobojev állott, kinyújtott karral és ordított:

„Ő megérti!"

Két kövér ember lépett az ágyhoz, és egyik oldaláról a másikra forgatta Szamgint. Kis idő múlva az egyikből, aki az Ohotnij-rjad sózott gombaárusához hasonlított, Dmitrij lett, a másikból pedig olyanféle doktor, amilyenek Jules Verne regényeiben szerepelnek; mindig tévednek, és nem szabad hinni nekik. Szamgin lehunyta a szemét, s mindkét alak eltűnt.

Mikor felocsúdott, az ablakon túli, tejszerű ködben ezüs-

tösen olvadozott a nap, az asztalon szamovár ragyogott, bodoran kígyózott magasra a füst; a szamovár előtt pedig, újsággal a kezében, bátyja ült. Haja katona módra kurtára nyírva, vöröses orcáit kereskedőszakáll nőtte be, kikeményített inget viselt, nyakkendő nélkül, sötétkék nadrágtartót és szokatlanul tarka nadrágot.

„Milyen ... vidékies — gondolta Klim, e szó azonban nem fejezte ki híven véleményét, ezért köhécselve hozzátette: — És elégedett."

Dmitrij a földre dobta az újságot, s az ágyhoz húzódott.

— Szervusz! Mi van veled, öcsém, hm? Alapos lázálmod volt, elég viharos. Pópák, pontyok, Gleb Uszpenszkij. Feküdnöd kell három-négy napig.

Az asztalhoz ment, orvosságot csöpögtetett egy nagy pohárba, odaadta Klimnek, majd teát töltött magának, és kezében a pohárral ügyetlenül letelepedett a székre, az ágy mellé.

— Én meg vagy két hete vagyok itt. Magammal hoztam az északi vidék etnográfiájáról írt munkámat.

— A felügyelet megszűnt? — kérdezte Klim.

— Már rég.

— Külföldre utazol?

— Nincs pénzem — mondta Dmitrij, és valamiért a földre tette poharát. Tekintete bűnbánó volt, akárcsak Viborgban. — Tudod, így történt ez a ... história: egy családhoz költöztem, pompás emberek! A házukon kölcsön volt, el akarták venni tőlük, hát én kisegítettem őket. Azután a házigazda lánya megözvegyült és ... Hisz azt hiszem, te is nős vagy, nem? Hogyan élek? Hát ... nem rosszul. Az etnográfia igen érdekes dolog. Gyümölcsöskert, ásogatok benne. No, és a társadalmi munka ... — Kisujjával megvakarta az orrát, és halkan kérdezte: — Te bolsevik vagy? Nem? Nos, ennek örülök, becsületszavamra! — S két tenyerét térde közé szorítva, öccséhez hajolva, élénkebben folytatta: — Nem szeretem ezt a népséget, könnyű fajsúlyúak, lázongók, blanquisták. Leninben van valami Nyecsajev-szerű, bizisten! Lám, hogy sürgeti a harmadik kongresszus összehívását, és miért?

Mi történt? Nyilván egyéni becsvágya is közrejátszik. Kellemetlen alak.

Homlokát ráncolva, közelebb húzódott, és még halkabbra fogta hangját.

— Nyomasztó élmény volt a parasztfelkelés. Ez már az eszerek bolsevizmusa. Talpra állítottak néhány tízezer parasztot, hogy aztán térdre kényszerítsék őket. A mi demagógjaink pedig, attól félek, a munkásokat kényszerítik majd térdre. Lám, mi csak vitatkozunk, közben pedig holmi börtöntöltelék-pópa cselekszik. Nem jó ez, öcsém...

— Mit tartasz Turobojevről? — kérdezte Klim.

— Mit lehet tartani róla? — válaszolt Dmitrij, és sóhajtva tette hozzá: — Neki nincs mit vesztenie. Iszol teát?

— Kérek.

Dmitrij töltött, s közben egyre beszélt:

— Láttam a Művész Színházban az „Éjjeli menedékhely"-et, ott is van egy Turobojev, csak ostobább. A darab pedig nem tetszett, nincs benne semmi, csupa szó. Értekezés a humanizmusról. És bámulatosan időszerűtlen ez az anarchizmusig hevített humanizmus! Egyáltalán gyenge kotyvalék.

Szamgin szívesen, érdeklődéssel hallgatta bátyját, de zúgott a feje, köhögés gyötörte, és megint emelkedett a láza. Lehunyta a szemét s közölte:

— Anya külföldre utazott.

— Hosszabb időre?

— Ott telepszik le.

Dmitrij elgondolkozva megvakarta az állát, majd így szólt:

— Nos, igen. Lám... Elfárasztottalak? Mindjárt egy óra, az Akadémiára kell mennem. Este eljövök, jó?

— Micsoda kérdés? Add ide az újságot.

Dmitrij eltávozott. A szobában kérdő és várakozó csendesség támadt.

„Meglelte a helyét, és most zavarban van — válaszolta Szamgin e csendességnek, s most először fedezte fel önmagában a jóindulatot bátyja iránt. — De mennyire fél az esz-

méktől az orosz entellektüel" — mosolygott magában. Bátyjáról felesleges volt gondolkozni: minden világos! Az újság bosszúsan tárgyalta a háborút, Port Arthurt, a közlekedés ziláltságát, egy tárca hat hasábján keresztül valaki Balmont verseiért rajongott, s idézte „Emberkék" című költeményét:

Kispolgár, törvénybújó, álszent családapa,
Ó, mikor tűnsz el végre, tucatember!

Szamgin elhajította az újságot; fájt a szeme, nehezére esett az olvasás, és erőt vett rajta a köhögés. Dmitrij késő este jelent meg, közölte, hogy ugyanebbe a szállodába költözött, érdeklődött Klim hőmérséklete felől, valami megnyugtatót mormogott és elszaladt.

— Egy kis összejövetelt rendeznek ezzel a Gaponnal kapcsolatban, vinné el az ördög!... — közölte.

Másnap estére Szamgin már elég tűrhetően érezte magát, éppen teáját itta az ágyban ülve, amikor bátyja belépett.

— Port Arthurt feladtuk — sziszegte a foga közt Dmitrij. — Holnap benne lesz a lapokban.

Az ablakhoz ment, ujjával írt valamit az üvegre, majd tenyerével letörölte, és megköszörülte a torkát.

— Turobojev azt mondja, hogy a cár egészen közömbösen fogadta a csapást.

— Ő honnan tudja? — kérdezte dühösen Klim. — Hazudik, persze...

Dmitrij az asztalhoz lépett, letört egy darabka kenyérhéját, szájába dugta, és így dörmögött:

— Nem, ő tudja. Megmutatta nekem Csuhnyin admirális egyik titkos jelentésének másolatát, amelyben közli, hogy Szevasztopol a politikai propaganda melegágya, és az a terv, hogy a tartalékosokat polgári lakásokba szállásolják be a városban: szerencsétlen terv, és talán rosszhiszemű is. Mikor a cárnak megmutatták a jelentést, csupán ennyit mondott: „Nehéz elhinni."

Klim hallgatott, bátyja hidegtől kivörösödött arcát nézegette. Ma Dmitrij még izmosabbnak és közönségesebbnek

tetszett. Bágyadtan beszélt, és valahogy nem azt mondta, amire gondolt. Tekintete szórakozott volt, s úgy látszott, nem tudja, hová tegye a kezét: zsebébe dugta, tarkójára kulcsolta, oldalát simogatta, végül széttárta két karját, és értetlenül rákezdte:

— Fura figura ez a cár, mi? Az ország sorsa iránti közönyéről, akaratnélküliségéről oly sokat...

— És nem igazat beszélnek — állapította meg Klim. — Nem igaz — ismételte makacsul. — Emlékezzél, a minap is hogy letorkolta a csernyigovi zemsztvo-küldötteket.

— Ez, hogy úgy mondjam, személyes ügyben történt — jegyezte meg Dmitrij.

— Nos, ha akarod, azt is el tudom képzelni, miért... volna oka arra, hogy közömbös legyen — folytatta Szamgin váratlan hévvel, ami kissé zavarba ejtette. — Közömbös, mivel gyermekkora óta elhitették vele, hogy ő kivételes lény — mondta Klim, és közel érezte magát egy számára igen becses gondolathoz. — Érted? Kivételes lény. Ismerd el, hogy egy embernek, akit abban a meggyőződésben neveltek, hogy akarata korlátlan, nehéz megbékélnie a korlátozás követelésével. Ő pedig nyomban szemben találta magát vele, mihelyt a trónra lépett...

Dmitrij felvonta szemöldökét, elmosolyodott, e mosolytól szakálla még szélesebb lett; végigsimított rajta, a mennyezetre pillantott és feldünnyögött:

— Jó, jó, de ez sem igaz egészen...

Szamgin nem fordított figyelmet szavaira, és tovább kergette gondolatát:

— Azt látja, hogy tehetségtelenek, gyávák, kalandorok veszik körül, törpefejűek, mint Witte...

— Witte azonban...

— Vagy Pobedonoszcev, általában csupa karikatúraszerűen ijesztő pofa. Látja a népet, amely hurrát üvölt neki, majd feldúlja az ország gazdaságát, és a kormányzók kénytelenek megfenyíteni ezt a népet. Látja az egyetemistákat térdre borulva palotája előtt, s nemrég e hallgatókat elvitték katonának; tudja, hogy közülük kerül ki a forradalmárok zöme.

Ismeretes előtte, hogy sok tízezer munkás vonult fel nagyapja szobra előtt hurrát üvölteni, és az is, hogy Oroszországban megalakult a munkások szocialista pártja, és e párt célja nem csupán az önkényuralom megsemmisítése (a többi párt szintén ezt követeli), hanem az osztályrendszer megsemmisítése is. Minderre nincs magyarázat, hanem... valahogy kiegyensúlyozódik a lelkében...

Szamgin nem adott magának számot arról, vádol-e vagy védelmez. Érezte, hogy beszéde igen vakmerő, és látta: bátyja túl figyelmesen tekint rá. Kis szünetet tartott, majd elgondolkozva mondta:

— Az ellentmondó jelenségek e kiegyensúlyozódásából teljes közöny keletkezhet... az élettel szemben. Sőt: megvetés az emberek iránt.

Ekkor ráeszmélt, hogy nem is a cárról beszél, hanem önmagáról. Bizonyos volt benne, hogy Dmitrij ezt nem találhatta ki, de mégis kellemetlenül érezte magát, és elhallgatott, ezt gondolva:

„Ha egészséges volnék, nem beszélnék így vele."

— No, igen, hát ez a te véleményed — bokte ki bizonytalanul Dmitrij, kabátja egyik gombját rángatva és korulnézelődött. — Nehéz idők, öcsém! Minden kiéleződik, szélsőségre taszít. Másfelől pedig fejlődik az ipar, az ország szemlátomást erősödik... európaizálódik. — Ezt alig érthetően mondta, mint akinek a foga fáj, majd megkérdezte: — Jó volna teázni, nem?

— Rendelj.

— Hulyeség ez a háború — sóhajtott fel Dmitrij, s megnyomta a csengő gombját. — A legszerencsétlenebb valamennyi háborúnk között...

Szamgin nem figyelt rá, elmélyedten boncolgatta iménti beszédét. Igen, önmagáról beszélt, és mintha ezután világosabban állna önmaga előtt. Zavarta a bátyja, aki gyámoltalanul ténfergett a szobában, és tanácstalanul zsörtölődött:

— Furcsa az egész. Mindenféle... eredeti észjárású alakok tűntek fel. Nemrégiben bemutattak nekem egy költőt: jól megtermett fickó. Annyit eszik, mintha öroktől fogva éhez-

ne, és nem hiszi, hogy valaha is jóllakhat. Olvastam egy versét Júdásról: hősként dicsőítette az árulót. De úgy rémlik, van benne némi tehetség. Egy másik költeménye érdekes.

Dmitrij felvetette kurtára nyírt fejét, és a mennyezetre bámulva szavalni kezdett:

Kártyázik egymással a sátán meg az isten.
A királyok meg a dámák mi vagyunk,
Csupa egyszerű kártya az égi kezekben,
A pokoli marokban meg az aduk!

— Lám... Érdekes! — Dmitrij elmosolyodott.

Egy hétig pontosan megjelent, naponta kétszer, mintha szolgálatba jönne, reggel és este, de napról napra vidékiesebb lett. Örökös értetlenkedése bosszantotta Szamgint, kevéssé mozgékony, szőrös, kövér arca és tétován kérdező szürke szeme pedig untatta. Szinte megörült, amikor bátyja bejelentette, hogy haladéktalanul Minszkbe kell utaznia.

— Van egy kicsiny ügyecském, három nap múlva jövök vissza — magyarázta mosolyogva, egyrészt büszkén, hogy van egy ügyecskéje, másrészt elégedetten, mert kicsiny. — Megkértem Turobojevot, nézzen be hozzád, amíg itt vagy.

— Felesleges — jegyezte meg Szamgin.

Nem volt kedve hazautazni, tetszett a magányos élet, külföldi regényeket olvasott. Az olvasás megnyugtató unalma kellemesen tompította az átélt élmények élességét, lecsiszolta érdességüket. Iparkodott nem gondolni semmire, s ez sikerült is, közben figyelte, hogyan rakódik le benne valami új. Nagy ritkán eszébe jutott Nyikonova, de emléke sértette és nyomban elhessegette. Azt írta feleségének, hogy ügyei bizonytalan időre ide kötik, betegségét elhallgatta. Derűs napokon sétált a Nyevszkijen, figyelte az ünneplőbe öltözött tömeg hullámzását, és eszébe jutott a kövér költő verse:

Kártyázik egymással a sátán meg az isten...

Turobojev vízkereszt előestéjén látogatta meg. Le sem vette felöltőjét, le sem hajtotta felgyűrt gallérját, gúnyosan ráncba vonta szép szemöldökét, és Szamgin mindebből megsejtette, hogy ez az ember mindjárt valami rendkívülit és kellemetlent mond. Így is történt. Turobojev szívélyesen érdeklődött egészségi állapotáról, elnézést kért, hogy nem jöhetett előbb, majd zsebkendőjével megtörölte átnedvesedett hegyes kis szakállát és bejelentette:

— Ma reggel a Péter-Pál-erődből kartáccsal lőttek Második Miklósra.

Szamginnak úgy tetszett, hogy Turobojev ezt szándékos egyszerűséggel mondta.

— Tréfál? — kérdezte.

— Tény! — jelentette ki Turobojev, s bólintott. — Tény! — ismételte szükségtelenül károgó hangon, és felöltőjét gombolva, elmosolyodott: — Érdekes: milyen lehetett a vezényszó? Üteg! Minden oroszok cárjára... tűz!

— És ki lőtt?

— Az ágyú. Nincs bora?

Klim felállt, hogy csengessen. Azt mondhatta volna, hogy csak képzelődik, de valósággal maga előtt látta a vasúti fülkét, és benne az arany cigarettatárcájával játszogató, tiszti ruhás emberkét.

— Igen érdekes ez az ágyútűz — fecsegett tovább Turobojev. — Tudja-e, a munkások elhatározták, hogy vasárnap a cár elé járulnak?

— Mit akar mondani ezzel? — kérdezte kisvártatva Szamgin. — Szembeállítja ezt az ágyúlövést a küldöttséggel, így van?

Érezte, hogy kérdése barátságtalan és durva, de nem tehetett róla.

— Szembeállítom? Hogy mondjam?

Belépett a szolga. Szamgin bort rendelt, és leült vendégével szemben; az rápillantott, s füle cimpáját csipegette.

— A hitványok vállalkozó szelleműek — szólalt meg. — A hitványok tehetségesek.

Szamgin hallgatott, és igyekezett megállapítani, mennyire

hamis a gúny és a keserűség a volt uraság szavaiban. Turobojev felállt, és a fogasra akasztotta felöltőjét. Mozdulatai hirtelenek voltak, alig maradt valami régi tartózkodó mozgásából. Mohón cigarettázott, mélyre szívta a füstöt, és orrlyukain eregette ki.

„Már valóságos bohém" — gondolta Szamgin.

— Nem tételezi fel, hogy a forradalmárok lőttek? — kérdezte, miután a szolga behozta a bort és kiment. Turobojev töltött, és közben egykedvűen válaszolt, mintegy emlékeztetve saját magát arra, amiről beszél.

— A forradalmárokat nem engedik az ágyúkhoz, még azokat sem, akik a Péter-Pál-erődben ülnek. Szerintem itt valami teljesen valószínűtlen véletlen lehetett, vagy alávalóság! Előbb a küldöttséget említette — folytatta s felhajtott egy fél pohár bort, és zsebkendőjével megtörülte a száját. — Azt gondolja: ötvenen lesznek? Nem, ötvenezren lesznek, és talán még többen! Ez, uram, olyasféle lesz... mint a gyermekek keresztes hadjárata.

Turobojev nem látszott izgatottnak, a bort azonban úgy döntötte magába, akár a vizet: kiürítette poharát, nyomban megtöltötte, és felhajtotta a felét, majd összefonta karját, és mesélni kezdett.

— Tegnap egy írónál Szavva Morozov megemlítette, hogy a gyáriparosok látogatást tettek Witténél. Azt mondta, hogy ez a csirkefogó nyilván valami aljas és nagyszabású játékot tervel. Továbbá azt is kijelentette Vlagyimir nagyherceg, hogy bármely pillanatban átveheti a hatalmat a városban, s az értelmiség körében valószínűleg letartóztatások lesznek. És persze az sem lehetetlen, hogy feldúlják az újságok és folyóiratok szerkesztőségét.

— Furcsa — jegyezte meg Szamgin. — Mi köze Szavva Morozovnak a forradalomhoz?

— Nem tudom. Nem kérdeztem. De miért mondja: forradalom? Nem, ez még nem az. Nem hiszem, hogy vasárnapra valaki forradalmat tervez.

— A munkások — emlékeztette Szamgin.

— A pópával az élükön? A cár képeivel, ikonokkal?

— Valóban?

— Bizony, pontosan így. A józan értelem temetése lesz ez, nem más! Ha nem rosszabb...

Szamgin felállt, végigsétált a szobán. Hallotta, amint háta mögött bugyborékol a pohárba ömlő bor.

— Nos, én megyek, köszönöm a vendéglátást! Örülök, hogy egészségesnek láttam — hadarta sértő egykedvűséggel Turobojev. De míg fonnyadt, hideg kezében tartotta Szamgin kezét, ezt tanácsolta: — Ide figyeljen: azt ajánlják, vasárnap minden tisztességes ember legyen kinn az utcán. Szükség van becsületes tanúkra. Ördög tudja, mi adódhat. Ha nem utazik el, és nincs ellenére...

— Természetesen — vágta rá sebesen Klim.

Turobojev megmondta a címet, ahová vasárnap reggel nyolcra mennie kell, és eltávozott, felesleges hevességgel csapva be maga mögött az ajtót.

„Ideges, felkavarta ez az ágyúlövés" — állapította meg Szamgin, miközben ide-oda sétált a szobában. De nem gondolkozott tovább róla, mert mégsem tudta elhinni. Megállt, és a sarokba bámulva, ünnepélyes látványt képzelt maga elé; verőfényes nap, mélykék ég, a Téli Palota előtti téren a térdre borult munkások tömege, a palota erkélyén pedig váll váll mellett az égszínkék cár, meg az aranyos talárú pópa, s a mozdulatlan, néma embersereg fölött a megbékülés bölcs szavai úsznak.

„Hisz nem is olyan rég még térdre borultak előtte — gondolta Szamgin. — Halálos csapás lehetett volna a forradalmi mozgalomra és kezdete egy egészen új viszonynak a cár és a nép között, talán épp olyannak, amiről a szlavofilek ábrándoztak..."

Gyorsan erősödött benne a meggyőződés, hogy nagy történelmi esemény érlelődik, amely után a rend diadalmaskodik, a fantaszták pedig kigyógyulnak vagy elpusztulnak. E meggyőződéssel ment végig vasárnap kora reggel a Nyevszkijen. A borongós idő megnyugtatóan mindennapi volt és nem nagyon hideg; ámbár száraz szél sóhajtozott, és lomhán hullott az aprón pelyhező, ritka hó. A korai idő ellenére sok

ember járkált az utcán, de úgy tetszett, hogy ma céltalanul és még szétszórtabban hullámzanak, mint máskor. A többnyire jól öltözött emberek zöme az Admiralitás felé haladt, csupán a mellékutcákból rontott elő és sietett a Znamenszkaja tér felé kis csapatokban az ifjúság, nyilván mesterlegények. Kocsi feltűnően kevés volt, Szamgint nagyon megnyugtatta, hogy eltűntek posztjukról a félelmetes külsejű rendőrök, megnyugtatta az is, hogy a Nyevszkij-proszpekt e reggelen csendesebbnek, szerényebbnek tetszett a szokottnál, s mintha nem vájódott volna oly mélyen a kőépületek tömör halmazába. Klim befordult egy zord kőépület udvarába, és egy csoportba ütközött, melynek közepén egy csíptetős, kecskeszakállas férfi izgatottan és sebesen hadarta, mint valami diakónus:

— Teljesen pontosan megállapíttatott: a hadseregparancsnokság negyven gyalogos zászlóaljat, tizenkét kozák- és tíz lovasszázadot vont össze a városban...

— Számít is kétszázezerrel szemben — vágott vissza egy apró emberke; a nyakán fehér sál volt, a fején barátsapka.

— A maguk ezrei fegyvertelenek!

— De mi nem is készülünk harcolni...

Ketten vitatkoztak, a többiek pedig a csíptetős férfit szorongatták és faggatták.

— Helyesek az értesülései, Nyikolaj Petrovics?

— Pontosan megállapíttatott: valamennyi sorompónál csapatok állnak, a hidakat őrzik, a városba nem engednek be senkit... Sietek, uraim, jelentést kell tennem...

De nem engedték, hanem tovább vallatták:

— És miért nincsenek sehol rendőrök? És mit mondtak a miniszterek a sajtó képviselőinek?

A csíptetős férfi kitépte magát a kezük közül, és az udvar sarkába iramodott, egy fekete szakállas, nehéz bundás ember pedig utána rikoltotta:

— De hisz ez provokáció!

„A kívül rekedtek pánikja" — okoskodott Szamgin.

Egy perc múlva egy nagy tanterem ajtajában állt, szinte megsüketítette az éktelen kiabálás és lárma.

— Hogyan? Én mondtam?
— Uraim! Csendesebben!
— Teljesen pontosan megállapíttatott...
— Milyen párt az, mondja már, miféle párt?
— Ide hallgassanak...
— Cse-end...

Mikor Szamgin megtörülte izzadsággal ellepett szemüvegét, a teremben, a rendetlenül széttolt padok között egy sereg embert vett észre: ültek vagy álltak a padokon, a földön, ültek az ablakpárkányokon, egyszerre kiáltozott néhány tucat hang, s valamennyit túlharsogta egy majomképű, kopaszodó férfi.

— Az élen kell haladnunk — üvöltötte furcsa hangsúlyozással. — Mindnyájunknak mennünk kell, de nem tanúknak, hanem áldozatul a golyók elé, neki a szuronyoknak...
— Engedelmet! Ki beszél itt golyókról?
— Ezt követeli múltunk, becsületünk...

A kiáltozó egy padon állt, és elkeseredetten hajladozott, igyekezett megtartani egyensúlyát; lábán hatalmas hócsizma volt, amely egészen önállóan mozgott: lefelé csúszott a padról. A szavakat kissé raccsolva és igen metszően ejtette ki. Alatta, hasával a padnak dőlve, öklével dobolva, egy kövér ember állt, és annyira felvetette a fejét, hogy nyakán kis redő keletkezett, mint valami kalács; így trombitált:

— Növeljük a hullák számát...
— A mi utunk: a néppel...
— A c-c-cárhoz? Hát e-ennyire?
— Megmondtam: a pópának nem szabad hinni!
— Megállapíttatott továbbá...

A kecskeszakállas emberre nem hallgattak, ő azonban fél kezével csíptetőjét szorongatta, a másikkal pedig egy noteszt tartott arca előtt, és abból olvasta:

— Pszkovból: két zászlóalj...

Csúszkáltak és csikorogtak a padok, csoszogtak a lábak, a hócsizmás pedig eszelősen jajongott:

— Ha nem tudunk élni, akkor tudnunk kell elpusztulni...

— Ó, hagyja már abba!

— Egy perc figyelmet, uraim! — kiáltotta határozottan egy hosszú hajú, ősz szakállas, nagy orrú, nyájas képű öregember. Valamennyire csend lett, és tisztán hallatszott két mondat:

— A dráma iránti hajlandóság már eleve drámát teremt.

— Párizsban, ezernyolcszázharmincban...

Szamgin látta, hogy az emberek többsége némán áll vagy ül, komoran vagy csüggedten nézi a kiabálókat, és majdnem minden arc gyűrött, mintha ezek az emberek régóta álmatlanságban szenvednének. Mindaz, amit hallott, kissé megingatta hangulatát. Bosszankodva gondolta: miért is küldte ide Turobojev. A nyájas képű öreg tovább beszélt:

— Kötelességünk minél többet látni, és mindenről igaz tanúságot tenni. A tanúvallomásokat pedig... juttassák el a Közkönyvtárba vagy a Közgazdasági Társasághoz...

Kusza kiáltások hallatszottak.

— Akár a cigányok a vásártéren — jegyezte meg Turobojev meglehetős hangosan Klim háta mögött.

— Igaz, hogy nem engednek a palota elé? — kérdezte Szamgin, és hátralépve melléje állott.

— Állítólag igaz.

— Akkor... mi lesz?

— Majd meglátjuk — válaszolta Turobojev, eléggé fesztelenül taszigálva szét az embereket, s nem is kért bocsánatot. Szamgin utána indult.

— A Viborgi külvárosba megyek — mondta Turobojev, amikor kiértek az udvarra —, velem tart?

— Igen — felelte Szamgin, néhány lépés után azonban megkérdezte: — Nem volna jobb a Nyevszkijre menni, a palotához?

Turobojev nem válaszolt. Szaporán lépkedett, előrehajolva, zsebre dugott kézzel, és cigarettája kék füstcsíkokat hagyott utána. Könnyű felöltőjének feltűrt gallérjában, kockás száljában és egész megjelenésében volt valami, ami egy párizsi apacsra emlékeztetett, olyasfélére, amelyik a vendéglők dobogóin táncol.

„A tanú" — gondolta Szamgin, és azon töprengett, milyen ürüggyel mondjon le arról, hogy vele tartson.

A Szergijev utcán szán haladt; az öregecske, nyeszlett kocsis görnyedten ült a bakon, kezéből kiengedte a gyeplőt, és nyilván elbóbiskolt; a bozontos falusi ló, szintén őszen a dértől, lassan kocogott, mélyen lehorgasztott fejjel.

— Megállj! A Viborgszkajára — szólt Turobojev.

A kocsis ki sem egyenesítve hátát, ferdén rásandított:

— Nem megyek.

— Miért?

— Odavalósi vagyok.

— Nos hát?

— Ott lakom.

— Nos?

— Nem megyek.

Turobojev vállat vont, és még gyorsabban indult tovább, de még mielőtt Szamgin rászánta volna magát, hogy egyedül beüljön a szánba, a kocsis megfordította lovát és felajánlotta:

— Átviszem az urakat a hídon, óhajtják?

Beszálltak. Egyre hidegebb lett. A Néva felől havat kergetett a szél, és a szürke levegőben úgy kavarogtak a pelyhek, mint a madártollak. Kevés ember haladt a város felé, és lassan, tétován osontak.

— Asszonyok is jönnek? — kérdezte Szamgin Turobojevtól. A kocsis válaszolt, kellemetlenül magas, csikorgó hangon.

— Jönnek. Mind jönnek. De lesz-e valami értelme, urak? Kell hogy legyen — állapította meg halk szipogással. — Ha az egész munkásnép odaáll, és kijelenti, nem bírjuk!

Válla fölött beszélt, és Szamgin csupán fél arcát látta és a szürke szemöldök meg a szakáll ősz fürtjei között megbúvó szemét.

— Nem bírjuk tovább, urak, engedelmet! Megöl a nyomor. Nekem négy unokám van, a fiam meg beteg, tüdővészt szerzett a gyárban. Agafon atya megértette, áldja meg az isten...

Éppoly váratlanul hallgatott el, mint ahogyan megszólalt, és megint görnyedten ült a bakon; amikor pedig átértek a hídon, megállította a lovát.

— Tessék leszállni, nem megyek tovább. Nem, pénz nem kell — legyintett ócska kétujjas kesztyűbe bújtatott kezével. — Nem olyan nap ez, hogy tízkopejkákat elfogadjon az ember. Ne vegyék rossz néven az urak! A fiam is köztük van... Félek, nehogy baja...

— Az ördögbe is — dörmögte Turobojev, homlokába húzva kalapját; a messzeségbe nézett, ahol sűrű tömegben vonult a nép, keresztben az utcán. — Erre — mondta és a Néva partjára kanyarodott.

Mikor kiértek a Nyevkához, Szamgin észrevette, hogy mindkét partján végtelen fekete füzérben vonulnak a munkások a Szampszonyijev-híd felé. Sűrű tömegben haladtak, nem sietve és nem zajongva. A levegőben sok száz ember hangjának ismerős moraja úszott, és Szamgin nyomban megállapította, hogy ez a moraj egységesebb, kedvesebb, bársonyosabb, mint annak a tömegnek a zűrzavaros, zilált lármája volt, amely a cár nagyapjának szobra elé járult. Amikor pedig felkanyarodott a hídra, és belevegyült a tömegbe, a munkások tempós mozdulataiban megérezte annak tudatát, hogy nagy történelmi ügyben járnak. E tudat a tömeg melegével együtt rá is átragadt. Azt lehetett gondolni, hogy a meleg nem csupán fizikai ok, a tolongás következménye, hanem egyszersmind az asszonyokból, a munkások ünnepélyes, komoly, egységes hangulatából is árad. Most először látott ilyen hangulatú tömeget, és megint arra gondolt, hogy ez jelentősen különbözik attól a moszkvaitól, amely lelkesedés nélkül, szinte kelletlenül és ilyen ünnepélyes magabiztosság nélkül vonult a Kremlbe. Asszony nem volt sok, és majdnem mind meglett korú, akárcsak a férfiak legtöbbje. Komolyságuk, nyugalmuk, tiszta öltözetük, mindez újra feltámasztotta és megerősítette Szamginban a reményt, hogy minden szerencsésen végződik. És ha igaz, hogy ennyi csapatot vontak össze, akkor ez a főváros rendjének megőrzésére történt. Lám, már az sem igaz, hogy a Lityejnij-hidat

lezárták. Eszébe jutott az ideges kiáltozás és a sürgölődés az iskolában, és ezt gondolta azokról az emberekről:

„A történelem túlhaladt rajtuk. Félrelökte őket."

Turobojevra sandított: az változatlanul, öregesen meggörnyedve haladt, zsebre dugott kézzel, állát száljába rejtve. Igen kirívó alak e komoly, izmos emberek között. Nyilván ő is tudja: sűrű, szinte kihímzett szemöldöke ráncba vonva, egy vonalba olvad, arca szomorú. De konok is.

„Ő voltaképpen önmaga ellen vonul" — gondolta Szamgin, s újra szemügyre vette a sokaságot; a tömeg sűrűbb, melegebb lett.

Akkor érezte meg, véglegesen, hogy igen fontos, történelmi esemény részese — éppen részese, nem pedig tanúja —, amikor a Dvorjanszkaja utca torkolatánál váratlanul egy kis jelenet játszódott le. A tömeg sűrűjébe valahonnan oldalról egy kis csoport olvadt bele, vagy száz fiatalember; élükön egy szőke szakállas, keskeny arcú férfi és egy tanító külsejű, szerényen öltözött nő haladt; a szakállas férfi egyszerre egészen érthetetlenül kiegyenesedett, megnőtt és meglobogtatott egy rövid rúdra erősített vörös zászlót.

— Hurrá! — kiáltotta néhány kusza hang, mások pedig szintén összevissza kiáltoztak: — Éljen a szociáldemokrata párt... hurrá-á! Elvtársak, hurrá!

A tömeg összetorlódott, megtorpant, és e kiáltások nyomban elmerültek a dühös ordítások tengerében:

— Félre azzal a zászlóval!

— Hé, te, dobd el!

— Ne engedjétek, testvérek...

— Megmondták a gazfickóknak: ne merjék!

Különösen csengően és izgatottan kiáltoztak az asszonyok. Szamgint odataszították a tülekedéshez; a zászlós ember közvetlen közelében találta magát, aki továbbra is a feje fölött tartotta a lobogót, csodálatos-egyenesre kinyújtott karral: a zászló alig egy fejkendőnyi, és rikító színű volt, s úgy hullámzott a levegőben, mintha le akart volna szakadni a rúdról. Szamgin a hátával és vállával taszította a mögötte tolongókat, mivel bizonyos volt, hogy a zászlós embert meg

fogják verni. Ekkor azonban egy átöltözött katonához hasonlító, vörös bajuszos, hórihorgas férfi könnyedén behajlította a zászlót tartó kart, és így szólt:

— Rejtse el, elvtárs...

— Nem kell — mondta valaki, egy harmadik hang pedig megerősítette:

— Semmi haszna, Anton elvtárs.

Egy Gyakonhoz hasonlító férfi fehér kendőt lengetett, és így rikoltozott:

— A rendőrség fogása! Ismerjük!

A zászló eltűnt: a katonához hasonlító férfi vette kézbe, és kékes színű felöltője alá dugta. Eltűnt a tömegben az is, aki a magasba emelte a zászlót; Szamgin háta mögül pedig, erősen megtaszítva, kibukkant az ijesztő Ilja fűtő, és a tömeget szelve, előretörtetve harsogta:

— Nincs szükség zászlócskákra, testvérek! Nem erről van itt szó. Nem erről, értitek?

Sapka nélkül volt, és utcakőhöz hasonló, dudoros, csupasz koponyája erősen kivörösödött; sapkáját felöltője gallérjába gyömöszölte, és most ott meredezett széles álla alatt.

A tömegben keletkezett embercsomó felbomlott; megint nyugodtan hömpölygött az utcán, egészen ellepte. Szamgin megörült ennek a jelenetnek, mélyen felsóhajtott és megszólalt:

— Milyen komolyak...

Azt hitte, Turobojevhoz beszél, de egy csontos, sárga arcú, gyér szakállú ember válaszolt:

— Semmi komoly nincs abban, hogy egy vörös rongydarabot lóbálnak.

Szamgin hátrapillantott: Turobojev eltűnt.

— Maga munkás? — kérdezte Szamgin.

— Mi más volnék? Itt nincsenek idegenek. Talán egy tucat. Tisztviselő?

— Az újságokba írok — felelte Szamgin.

— Én meg esztergályos vagyok. Faesztergályos.

Rövid hallgatás után Szamgin folytatta:

— Pompás kedvük van... Egyáltalán, pompás kezdemé-

nyezés! A dolgozó nép és a cár összefogásáról annyit ábrándoztak...

— Kell is nekünk ábrándozás meg más efféle — mondta leplezetlen bosszúsággal az esztergályos, és elvette Szamgin kedvét a további beszélgetéstől, amikor hozzáfűzte: — Kár volt eljönnöd, Pelageja, megmondtam: este előtt nem érünk haza.

Ezt a válla fölött vetette oda valakinek, aki mögötte állt.

— Te csak menj, menj — felelt egy rekedt, férfias hang.

Mikor kiértek a Szentháromság térre, az első sorok mintha nekiütköztek volna valaminek, megtorpantak, felzúgtak, Szamgin körül az emberek egymás vállára támaszkodva felugráltak és előrekémleltek.

— Állj, testvérek!

Sokszorosan és változatos hangnemben — csodálkozóan, ijedten, dühösen és gúnyosan — visszhangzott egy és ugyanaz a szó:

— Nem engednek?

A munkások közül egyesek visszatartották lépteiket és hátrahőköltek, mások viszont sebesen előretörtettek, és így kiáltoztak:

— Miért állunk? Mi történik ott? Előre, fiúk!

Szamgint annyira taszigálták, hogy két teljes kört írt le, majd elöl találta magát, egy kerítéshez szorítva. Félszáz lépésnyire maga előtt katonákat látott, elzárták a híd feljáratát, falként álltak ott, akár a rakpart gránitja, fejük a homlokukon húzódó fehér csíkkal egyforma metszésű volt, s a fejek között a szuronyok hosszú dárdái meredeztek. Arccal a katonák felé egy tiszt állt, hátát szíjak barázdálták kereszt alakban, meztelen kardja kékes pengéjével hadonászott a Téli Palota felé mutatva, és úgy rémlett, át akar ugratni a katonákon; egy másik fehér kesztyűs, fekete szakállas tiszt pedig arccal Szamgin felé állt, és cigarettára gyújtott, a fellobbanó gyufa megvilágította a szemét. Szamgin látta, hogy a munkások lassan a katonák felé nyomulnak, hallotta, amint egyre hevesebben rikoltoz a sok száz torok, fölöttük pedig felharsan a fűtő nehéz trombitahangja:

— Megálljatok, várjatok! Odamegyek, megmagyarázom! Asszonyok, a kendőt! Fehéret! Gyerünk, Jegor Ivanics, te öreg! Rögtön, megmagyarázzuk, testvérek! Tévedés van a dologban. A kendő, lóbáld a kendőt, Jegor...

A fűtő nagy teste könnyedén a katonák felé lendült, meglobogtatta a kendőt, és elkiáltotta magát.

— Hej, tiszt uraim...

A munkások vagy öt lépésnyire előreengedték, és ék alakban, élükön az öreggel, szintén utána nyomultak. A fűtő szélesen lépdelt, a kicsiny fehér kendő kirepült kezéből, mire kirántotta sapkáját gallérjából és meglengette, az öreg sietett, de sántított, és nem tudta utolérni; vagy tízen megelőzték és előrerontottak, ekkor a katonák fala megtántorodott, a szuronyok taraja villogva eltűnt, és száraz, szaggatott ropogás hallatszott, nem nagyon hangosan, aztán újabb s újabb. Szamgin nem is érzett rémületet, amikor golyó süvített a feje fölött, majd felvijjogott egy másik, forgácsot szórva, széthasadt a kerítés deszkája, és az előtte álló három ember közül az egyik, hátával végigsimítva a kerítést, a földre ereszkedett. Akkor fogta el a rémület Szamgint, midőn a katonák lábukhoz eresztették puskájukat, és a munkások ráérősen hátrálni kezdtek, lekuporodtak, földre hulltak, s egy asszony átható hangon felsivított:

— Lőnek a hitványak, ó, nézzétek!

— Vaktöltéssel! — felelte néhány hang a tömegből: — Ijesztésül!

A fűtő megtorpant, de a távolság közte és a munkások között növekedett, úgy állt ott, mint egy ellenfelére váró ökölvívó, bal kezét mellére szorította, jobbjában előrenyújtotta a sapkát. A kar azonban alához hullt, az ember megtántorodott, egy lépést tett előre, és arccal a hóba zuhant, egyenes testtel, mint a deszka; s ott lent felvetett fejjel, sapkáját a hóba csapkodva, emberfölötti erővel elbődült, előrelódult, majd kinyújtotta lábát, és arcát belefúrta a hóba.

Ezt a festői halált Szamgin világosan látta, de ezen sem döbbent meg, sőt, megállapította, hogy holtan a fűtő még nagyobbnak látszik. Az asszony kiáltása után azonban elho-

mályosodott a szeme, és az utána következőket mintegy ködön keresztül látta, messze önmagától. Teljesen megmagyarázhatatlan volt az események kínos lassúsága, a szeme látta, hogy minden perc mozgással zsúfolódik tele, mégis úgy érezte, minden szörnyű lassúsággal zajlik.

Lassan hátrált a munkások sűrű tömege, az emberek valahogy féloldalt kullogtak, ököllel fenyegették a katonákat, egyesek kezében továbbra is fehér kendő repdesett, a tömeg teste felbomlott, az egyes alakok kétoldalt leválva, eliramodtak, a földre hullottak és összekuporodtak, kúsztak, so kan lefeküdtek a hóba, a reménytelen mozdulatlanság pózában. Ilyen mozdulatlanul hevert ott a Gyakonhoz hasonló, bekecses, hosszú férfi, és valahonnan a gallérja alól bőségesen ömlött a vér, vörös foltot festve feje mellett, Szamgin látta az áttetsző párát a folt felett, lábát vonszolva, egy másik ember kúszott oda a kerítéshez, a nyakán zöld sál tekerőzött, egy kicsiny asszony a földön ült, és lehúzta fekete cipőjét, majd hirtelen, mintha tarkón sújtották volna, fejét két térde közé fúrta, széttárta karját, és oldalára zuhant. Turobojev kigombolt felöltőben, egy fekete bajuszos fiatal legényt vezetett a kerítéshez, a fiú lába összeakadt, szemét erősen lehunyta, fogát pedig kivicsorította, felső ajkát magasra felrántotta. A levegő szinte forrt a cifra káromkodásoktól, asszonyi jajveszékeléstől, valaki pedig így vezényelt:

— A Tőzsde-hídho-oz! Gyerü-ünk...

— Gazemberek! Gyilkosok!

Szamginnak úgy rémlett, hogy a tömeg megint a katonák mozdulatlan fala felé nyomul, de nemcsak azért, hogy összeszedje sebesültjeit, sokan előrefutottak a katonák közelébe, hogy lepocskondiázzák őket. Egy asszony, hóna alatt kiszakadt kurta bundában, felrántotta ruhája alját, odamutatta a katonáknak vörös alsószoknyáját, és bádogszerűen kongó hangon rikoltotta:

— Lőjetek hát, no lőjetek...

— Fussunk, szaladjunk — kiáltotta Szamgin Turobojev felé, és szorosan a kerítéshez simult, nem akarta, hogy Turo-

bojev észrevegye, mennyire remeg a lába. Elkeseredetten harsogott benne egy egyszerű szó: „Miért? Miért?", de elfojtotta és azt bizonygatta a körülötte állóknak: — Fussunk, hisz még...

Turobojev megtörölte vörös ujjait a zsebkendőjével. Arca vadul megfeszült, hegyes szakálla szinte vízszintesen meredezett, bizonyára beharapta az ajkát. Rápillantott Klimre, és hangosan felkiáltott:

— Oszoljanak, uraim! Mindjárt ránk eresztik a lovasságot...

A katonák fala azonban már kettétört, mintha kapu nyílt volna, és hógöröngyöket fröcskölve rőtbarna lovak vágtattak a térre, felordítottak, felvijjogtak a fehér sapkás, kardjukat lóbáló lovasok; a tömeg felhördült, hátrahőkölt, és csoportokra, egyénekre kezdett bomlani, s megint rémületbe ejtette Klimet érthetetlenül lassú mozgásával. Néhányan, könnyed ugrásaikból ítélve nyilván fiatalok, a lovak közé keveredtek, és az egyik állattól a másikhoz vetették magukat; a lovak oldalról rúgtattak oda, s a katonák lehajolva a földre sújtották az embereket, szinte azért, hogy átugrathassanak rajtuk. Szamginnak úgy rémlett, szeme kitágul, mindent kínzó világossággal lát, és ez vaksággal fenyegeti. Lehunyta a szemét. Mellette többen a kerítésre másztak, csizmájukkal a deszkát kaparva, a kerítés recsegett, düledezett, sivítva és gonoszul nyerítettek a lovak, valami csengett, csörömpölt, szokatlanul csattanós ütések puffantak, az emberek krákogtak, jajgattak, szintén sivítottak, akár a lovak, és hullottak, hullottak...

Egy sapka nélküli fiatal legény egy deszkát akart kitörni Szamgin feje fölött, és rekedten ordított:

— Segíts, nem látod?

— Feküdjön le — szólt Turobojev, és egy rúgással megrogyasztotta Szamgin lábát, úgyhogy az a kerítés tövébe zuhant, és ugyanabban a pillanatban egy ló rőtbarna lába villant meg szinte a feje fölött, a lovon egy szőke bajuszos, kék szemű dragonyos ringatózott, fogát vicsorítva, mint valami gyerkőc, sivítozott, kardjával vagdalta a levegőt, a ke-

rítést, igyekezve elérni Turobojevot, az azonban ide-oda forgolódott, háttal csúszva a kerítés mentén és ordított:

— Takarodj, te marha! Eredj innét, gazember! — Hirtelen kurtán felkacagott és odakiáltotta: — Hülye! Csak nem tartasz zsidónak?

A ló felágaskodott: egy munkás nagy lendülettel ráhúzott a hátsó lábaira egy deszkacsonkkal, a katona hirtelen megfordította az állatot, akár a cirkuszban, majd visszakézből kardjával a munkás arcára sújtott, az hátratántorodott, vért fröcskölt, még egyszer beledöfte a deszkát a ló lágyékába, majd a lába elé gurult, a katona pedig Turobojevra suhintott. Szamgin lehunyta a szemét, de azért látta a gyilkosnak a hidegtől vagy a bősz haragtól vörös, ide-oda ugráló arcát, kivicsorított fogait, elálló füleit, hallotta a ló fájdalmas nyihogását, dobogását, a kerítést hasogató szablya csattogását, ugyanakkor valami nehéz súly zuhant a földre.

„Megölte. Most engem öl meg" – gondolta Szamgin, mintha nem is önmagáról volna szó, mintha nem is önmagáért rettegne, idegen rémület dermedt benne, valami súlyosabb, halálosabb ...

Egyszerre minden elcsendesedett fölötte, kinyitotta a szemét: Turobojev eltűnt, kalapja a munkás lábánál hevert, a kék szemű lovaskatona sántikálva vezette lovát kötőféken a Péter-Pál-erőd felé, az állat hátsó lábai rogyadoztak, a mellsőkre támaszkodott, fejét felvetette, a katona kiabált, rángatta a kötőféket, és kardjával hadonászott a ló feje fölött.

Szamgin felült, hátát a kerítésnek támasztotta s körültekintett. A katonák már messze a Kamennoosztrovszkij-híd táján kergették, kaszabolták a munkásokat. A téren véres emberek kúsztak, mások némán szedték össze és hordták valahová a sebesülteket, rengeteg sapka, sárcipő hentergett, egy nagy szürke kendő csomóba gyűrve hevert, mintha csecsemő volna beleburkolva, mellette pedig a havon sötét kézfej, tenyérrel felfelé. A levágott munkás arccal egy vértócsában feküdt, mintha inná, keze melle alá rejtve, két lába pedig szétvetve, akár egy római ötös. A hídnál a kő-

szürke gyalogság ugrándozott, topogott, az egyik katona, akinek övében réztrombita meredezett, különösen magasra szökellt. Sokan közülük tenyerük ernyője alól vizsgálták a messzeséget, ahol emberek sürögtek, lovak vágtattak, kavarogtak, és kardpengék villogtak.

Szamgin felállt, lassan elindult a kerítés mentén, befordult a sarkon, egy útszéli oszlopocskán szétvert arcú ember ült, köpdösött, az orrát fújta, melyből vörös csomókban dőlt a vér.

— Megállj — szólt s térdébe törülte a kezét —, várj! Hogy lehetséges ez? A kürtösnek fújnia kellett volna... Magam is katona vagyok! Ismerem a rendet. A kürtösnek jelt kellett volna adnia, szabály szerint, a gazemberek! — Hangosan felszipogott, és cifrán káromkodott. — Vaszilij Mironicsot összeszabdalták, mi? Épp a feleségét segítette fel, amikor karddal...

Szamgin némán továbbment. Szinte álmában lépdelt, öntudatlanul, és csupán egyet érzett: sosem fogja elfelejteni, amit látott, viszont ezzel az emlékkel élni lehetetlen. Lehetetlen.

A városnak ezt a részét nem ismerte, találomra bandukolt, újra befordult valamilyen utcába, és egy csapat munkásba ütközött; két ember kényelmesen egy ház falához volt támasztva, fejjel egymásnak, az ablakok alatt; az egyik arca sapkával lefedve, a másik, borotválatlan, sárga bajuszos, dermedt szemmel nézett a szürkéskék égre, ahonnan pelyhezett a hó; a bejárat kőlépcsőjén egy ezüstkeretes szemüvegű, éltesebb férfi ült, és egy kövér asszony térden állva kötözte a lábát, a lábfej fölött, amely úgy ázott a vérben, mintha vörös zokni lett volna rajta, a férfi mozgatta a lábujjait, és halkan, tétován beszélt:

— Talán amiatt, mert itt az erőd.

Egy sovány arcú fiatal munkás, szíjjal összeszorított ócska felöltőben, rákiáltott:

— Erőd? Számít az? Ne beszélj nekem erődről! Az erőd mi vagyunk!

Öklével mellére sújtott, és köhögni kezdett, arca beteg,

sárgásszürke volt, szeme eszelős, és szinte megrészegedett a benne forrongó bősz erőtől; ez átragadt Klim Szamginra is.

— A cárnak és ennek a pópának felelnie kell — kezdte elkeseredetten, sírásra hajló hangon. — A cár porszem. Öngyilkos! Gyilkos és öngyilkos egy személyben. Megöli Oroszországot, elvtársak... Elég volt már a Hodinkákból! Ezzel tartoznak...

— Semmivel sem tartozom én teneked — rikoltotta a munkás, és tenyerével megtaszította Szamgin vállát. — Mit beszélsz itt, mi? Ki vagy te? No, halljuk! Mit mondasz? Eh...

Káromkodott s vállon ragadta Klimet, köhögött, és rázogatta Szamgint. A sebesült az asszony vállára támaszkodva, megpróbált feltápászkodni, de köhécselve megint leült.

— Hogy fogok én menni?

— Ereszd el ezt az embert — szólt a munkáshoz egy kurta irhabekecset viselő öreg. — Menjen az úr, mi keresnivalója itt? — ajánlotta egykedvűen Szamginnak, és lefogta a munkás kezét. — Hagyd, Misa, látod megijedt...

Klim észrevette, hogy valamennyi munkás hátrál előle, mind azt akarja, hogy elmenjen. Ez kissé lehűtötte, sőt szinte sértette. Szeretett volna mondani még valamit, a munkás azonban megköszörülte a torkát, és kiabálni kezdett:

— A te öngyilkosod most issza a teát, megvendégeli tábornokait: köszönöm a jó szolgálataikat! Te meg itt lyukat beszélsz a hasunkba...

Szamgin legyintett és elindult. Azonnal elhatározta, hogy visszamegy a városba. Amit látott, teljesen elegendő volt a tanúskodáshoz.

„Igaza volt ennek az embernek: a kürtösnek jelt kellett volna adnia. Akkor a munkások szétoszlanak..."

Majdnem futott, megelőzte a munkásokat, legtöbbje egy irányban haladt, zajosan beszélgetve, még nevetés is hallatszott, és a felhevült emberek harsány nevetése ezt a gondolatot ébresztette Szamginban:

„Örülnek, hogy életben maradtak."

Előtte két fiatal legény vezetett karonfogva egy harmadi-

kat, akin tarkójára csúszott szilszkinsapka volt, hátán pedig vörös hócsomók.

— Sebaj — mormogta hörögve —, sebaj.

Lába rogyadozott, feje mellére csuklott, társai karján csüngött és felhördült.

— Úgy látszik: vége — mondta az egyik, megfordult, és megkérdezte Szamgintól: — Nem orvos?

— Nem — felelte Szamgin, és valamiért hozzátette: — Elájult.

A legényt óvatosan lefektették, keresztben Szamgin elé, egy perc alatt tömeg verődött össze, elrekesztette az utcát, egy bőrzekés, vörös hajú magas ember csapzott lovat vezetett, a szán bakján ott ült az ismerős kocsis, hadonászott ostorával, és siránkozva kiabálta:

— Hová? Nem megyek, nem megyek! A fiamat keresem.

De a sebesültet már betették a szánba, beszállt az egyik társa is, a másik pedig felmászott a bakra, a kocsis rábökött az ostornyéllel, és egyre panaszosabban és sivítóbban rimánkodott:

— Engedjenek el, az isten szerelmére! Mondom, a fiam...

— Mi mindnyájan fiak vagyunk! — rikoltotta bőszen valaki.

Akkor a kocsis, mint valami zsák, úgy zuhant le a bakról az emberek lába elé, térdre hullott, és feljajdult női hangon:

— Kedveseim, nem megye-ek! Nem tehetem...

Megragadták a hóna alatt, a gallérjánál, és feldobták a bakra.

— Négyüket nem bírja — állapította meg valaki, erre néhányan nyomban megtaszították a szánt, a ló felkapta a fejét, és elülső lábai úgy meghajoltak, mintha le akarna térdelni.

— Miféle emberek vagytok ti? — kiáltotta a kocsis.

„Kegyetlenség" — gondolta Szamgin, aki egyre inkább magához tért, háta mögött pedig egy erős hang vidáman újságolta:

— ...A Vaszilij-szigeten feltörték a fegyverraktárt, barikádot építenek...

— Ki mondta?
— A mieink...
— Fiúk, a városba! Ki jön a városba, elvtársak?
Szamgin csatlakozott a munkások seregéhez, leghátul haladt, s valamerre bal felé, hamarosan megpillantotta a Tőzsde zömök épületét, mellette és a hídnál pedig katonák, lovak csoportjait. A munkások megtorpantak, vitázni kezdtek: vajon tüzelnek-e majd, vagy nem?
— Lövöldöztek már eleget! — állapította meg egy szürke bekecses tömzsi emberke, jobb könyökén fekete folt volt. — Ki jön át a jégen, a Mars-mezőre?
Hatan indultak utána, Szamgin volt a hetedik. Látta, hogy a jégen mindenütt magányos kis alakok szaladnak a város felé, és bámulatosan kicsinyek a folyó széles tükrén a súlyos palotákhoz képest, melyeknek tetejére ráborult a szintén súlyos, kőszürke égbolt.
„Magányos emberekre csak nem fognak lőni" — okoskodott Klim, és fásultságot, szinte nyugalmat érzett.
A Néván hidegebb volt, mint az utcákon, céltalanul nyargalt a szél, feltépte a havat, kékes foltokat fedve fel a jég tükrén, s fehér füstbe burkolta a lábat. Siettek, szinte futottak, az egyik munkás érthetetlenül mormogott, a másik, kurta lábú, egyszer-kétszer rápillantott, majd szigorú, bátor hangon kijelentette:
— Nem helyes! A katonát is szorítja a gyeplő, akár a lovat. De ha egyszer megmakacsolja magát...
Furcsa hang szállt, mintha nyírfán pattanna a rügy: Szamgin feje fölött bosszúsan feljajdult a levegő.
— Miránk — szólt a kurtalábú. — Oszolj, fiúk!
A munkások azonban tovább is együtt haladtak, és csak amikor még néhány csattanás hallatszott, és a golyók két ízben igen közel szántották a havat, iramodott neki az egyik, és egyenesen a rakpart felé futott.
— Csodabogár — állapította meg Szamginhoz fordulva a kurtalábú. — A folyó elől fut. — És így folytatta: — Hát mondom: amikor Tyerpickij ezredessel bevettük Pekinget, a kínai fővárost...

A munkásoknak mesélt, szavai azonban egyenesen Szamgin arcába szálltak:

— „Tehát, nem vagy hajlandó lőni?" „Nem én!" „Akkor állj csak te is oda!" Nos, ment Aljosa, odaállt a kivégzettek mellé, s keresztet vetett. Pillanat művel volt: szakasz, tűz! No, sokat is ért a Krisztusával! Krisztus nem védi a katonát, nem ám! A katona törvényen kívül álló...

A Mars-mezőn Szamgin elmaradt útitársaitól, és néhány perc múlva kiért a Nyevszkijre. Itt melegebb volt, és minden ismerős, érthető. A sűrű emberfüzérek fölött izgatott, de szelíd, szinte ünnepi zsongás szállt. Az emberek a Palota tér felé haladtak, sok volt közöttük a rendesen, csinosan, sőt előkelően öltözött férfi, hölgy. Szamgin kissé elcsodálkozott ezen, és így töprengett:

„Vajon az, ami a túlsó parton történt, tévedés?"

Könnyen meghódolt annak a reménynek, hogy ezen a parton minden magyarázatra lel, elsimul; eljönnek a munkások a többi kerületből is, a cár kilép eléjük...

Egy férfi lépdelt előtte prémes kabátban, különös formájú nyúlszőr kalapban, egy hölgyet vezetett karonfogva, s álmos hangon próbálta meggyőzni:

— Higgye el, nem lehetséges ez...

„Megtörtént" — akarta mondani Szamgin, emlékezve arra, amit mint tanú, saját szemével látott. A férfi pedig így fejezte be:

— Cinikus ugyan, de nem ennyire...

Szamgin megelőzte a párt, továbbment, s megkönnyebbülve sodródott bele az emberáradatba.

A sugárút végére érve, észrevette, hogy a palota felé vezető utat két sor apró termetű katona állja el. A tömeg egészen odaszorította a katonák elé, sorfaluk szélén megállt, és figyelmesen vizsgálta a nyeszlett, nyomorúságos gyalogosokat. Alig kétszázan lehettek, a balszárny az épület faláig húzódott, a Nyevszkij sarkáig, a jobbszárny a park kerítéséig. Vajon mit tehettek volna a sok ezer ember ellen, aki felsorakozott a Nyevszkijtől az Izsák-székesegyház teréig terjedő útszakasz mentén?

„Igen — gondolta Szamgin. — Bizonyára tévedés történt. Bűnös tévedés" — egészítette ki.

Valamennyi katona piszének látszott, bizonyára régóta álltak már ott, és arcuk elkékült a hidegtől. Önkéntelenül is felötlött a gondolat, hogy szándékosan állítottak ide ilyen hitvány legényeket, hogy az emberek ne féljenek tőlük. Az emberek nem is féltek: mellük szinte odaért a katonákéhoz, úgy álltak ott, lenézően, sajnálkozva méregették őket, egy bekecses és fülvédős prémsapkás öregember így szólt a káplárhoz:

— Te csak ne taníts, magam is gárdatiszthelyettes vagyok!

Egy lány pedig, külsőre varrónő vagy szobalány, így faggatta őket:

— Nem hallani: lőni fogtok a népre?

— Mi nem — felelte a katona.

A téren, a park kerítése előtt, arccal a Sándor-oszlop felé, délceg lovasok sorakoztak nehéz, sötét paripákon, az oszlop körül is volt némi gyalogság, a puskák azonban gúlákba rakva, zöld szekerek vesztegeltek ott, s egy nagy, tarka kutya futkározott fel-alá. Minden bámulatosan egyszerű volt, és valahogy komolytalan. Szamgin tisztán emlékezett rá, hogyan szorongott ezen a téren, térdre borulva, a „törpék" hada, és azt gondolta, hogy a puskák, szekerek, a kutya — mindez felesleges; majd felsóhajtott, és bal felé pillantott, ahol az Izsák-székesegyház deres kupolája magaslott, fölötte pedig az ég hatalmas, de nem mély és szinte szürke kőből vésett kelyhe felborult. Ez az alacsony égbolt melegnek tetszett, és erősen fokozta a földön összesereglett embertömeg zsúfoltságának az érzetét.

A pisze orrú katonák mögött tisztek sétálgattak a téren, arcvonaluk előtt viszont egy sem volt, csak a tiszthelyettes, szintén vézna, koravén kamaszarcú ember, és lomhán kiáltozott:

— Hátrább, urak!

Szamgin nem vette észre, honnan bukkant elő az ónszürke kabátos, vörös hajú, vastag bajuszú tiszt, szinte a fal-

ból mászott ki Szamgin háta mögött, majdnem közvetlenül melléje állt, és nem is nagyon erős hangon vezényelte:

— Vigyázz!

És még valamit mondott. A piszeorrúak egy emberként mozdultak és dermedtek meg. Akkor a vörös hajú kihúzta hosszú kardját, szinte a zsebéből, meglendítette és felkiáltott: a piszeorrúak arcukhoz rántották puskájukat, és hátradűlve, elsütötték. Bámulatos gyorsan és nem komolyan csinálták, nem úgy, mint a túlsó parton; oldalról Szamgin jól láthatta, hogy a szuronyok összevissza meredeznek, az egyik feljebb, a másik lejjebb, és igen kevés irányul moccanás nélkül, egyenesen az emberek arcába.

A sortűz nem összhangban, egyetlen dördüléssel roppant, hanem szaggatottan, szétszórtan és egyáltalán nem ijesztően ropogott.

A katonák arcvonalával szemközt álló emberek mégis megijedtek, egész tömegük mélyen hátrahúzódott, és nyomban vagy öt lépésnyi távolság keletkezett köztük és a katonák között, a gárdatiszthelyettes bizonytalanul sapkájához emelte kezét, és nehézkesen a katonák lába elé zuhant, vele együtt még hárman buktak le, s a tömegből is egymás után dőltek ki az emberek.

— A rémülettől — jegyezte meg Szamgin füle mellett valaki. — Vaktöltéssel lőnek, ezek meg...

Szamgin azonban már tudta, hogy az emberek nem a rémülettől esnek el. Látta, hogy a tömeg összeszorulva férfiakat, nőket présel ki a lábak elé; lekuporodtak, elestek, küsztak, egy suhanc jajgatva, sebesen gurult a sorfal felé, fél lábával és karjával támaszkodva a földre; látta, hogy az emberek meghalnak, és nem hiszik, nem értik, hogy ölik őket. Hallotta, amint a vörös hajú tiszt arccal a katonák felé cifrán elkáromkodja magát, fenyegetőn rázza kesztyűs öklét, hasuk felé bököd kardja hegyével, aztán hátat fordít nekik, és előrelépve, beledöfi kardját a suhancba, s annak megroggyan a karja.

A tömeg jajgatott, bömbölt, ököllel fenyegette a katonákat, egyesek hógolyókat hajítottak feléjük, a katonák lábhoz

tett fegyverrel, kővé meredten álltak, szorosabban, mint azelőtt, és valahogy megnőttek.

Mindez ijesztőbb volt, mint a túlsó parton, talán azért, mivel közelebb történt. Szamgin megint érezte kínzó lassúságát és szörnyű tágasságát a pillanatnak, amely annyi mozdulatot és oly sok halált képes magába foglalni. A körülötte tolongó emberek kisodorták a Nyevszkijre, itt is kiáltoztak, káromkodtak, öklüket rázták, noha már nem is látták a katonákat. Majd Szamgin azt vette észre, hogy a hátráló tömeg mintegy nekitámaszkodik valaminek, és egy emberként felüvöltve, átlép a halottakon, összeszedi a sebesülteket, s hirtelen előrelódul; tömör sortűz dördült, majd még egy, s katonák rontottak elő, tüzeltek, puskatussal hadonásztak, szuronnyal döftek; az emberek átható sikoltozással, sűrű patakban iramodtak el a park vaskerítése mentén, átugráltak rajta, néhány katona pedig lövöldözni kezdett a Nyevszkijen végig.

Akkor a Szamgint körülvevő tömeg szintén futásnak eredt, magával vonszolva őt is; valaki nagy lendülettel a hátába vágta a fejét.

„Nyilván lelőtték, meghalt" — villant át Szamginon a sejtés, és a földre bukott, lábak tapodták, átugráltak rajta, ő pedig sokáig gurult és mászott, míg végre talpra állt, és továbbfutott.

Végül, kiheverve az állati rémületet, verejtékben úszva, állt a hasonlóan elnémult, lihegő emberek csoportjában; egy bezárt kapuhoz támaszkodott, s hunyorgott, hogy ne lássa mindazt, ami szinte kívülről tapadt rá a szemére. Eszébe jutott, hogy a Gorohovaja utca bejáratát a tér felől gárdamatrózok zárták el, ő a futás lendületével beléjük ütközött, s azok fenyegetőn rákiáltottak:

— Hová mászol?

Az egyik matróz pedig megragadta a karját, maga mögé lódította az utca felé, és basszus hangon kétszer ráröffent:

— Majd megkapjátok ott! — de halkan hozzátette: — Fuss, fuss!

Csak rövid ideig tudott emlékezni.

Odalépett egy férfi, csillogó, nedves kabátban, s hátraszorította Szamgint.

— Véres a ruhája — mondta Szamgin.

— Nem az én vérem — felelte kifújva magát a férfi; hangosan beszélni kezdett, és szavai szinte gúnyosan mosolyogtak: — Leterítettek vagy százat, ha nem többet. Mit jelentsen ez, uraim? Mi ez... hadakozás a lakossággal?

Senki sem válaszolt, Szamgin pedig ezt gondolta, vagy mondta:

— Nem tévedés ez, hanem rendszer.

Bensejében, emlékezetében jajgatott, süvöltött, nyöszörgött valami, akár a hóvihar a kályha kürtőjében. Lába remegett. Szemüvegét elvesztette, és körös-körül mindent sokkal torzabbnak látott, mint máskor. Szemközt két homályos ablaksorával erősen a földbe fúródott egy vasszínű, öreg ház. Az üvegek mögött még homályosabb foltok kóválygottak s kissé emberi arcokra emlékeztettek. A város zúgott és ebben a szüntelen zsivajban tavaszi rügyek feslettek. Az utcán megint szaladt a nép, sivítva vágtattak a lovasok, fehér kokárdával sapkájukon, Szamgin háta mögött csikorgott és recsegett a kapu. Egy fekete bajuszos lovaskatona hátrahőkölt, és lefékezte vágtató lovát — az állat felvágta vicsorgó pofáját —, a katona magasra emelte szablyáját, és természetellenes hangon felüvöltött, s ez Szamgint a kaukázusi szamárnak a keresztfűrész horkanásához és sivításához hasonlító, zokogó üvöltésére emlékeztette. Az állati ordítás megrémítette az embereket, és újra futásnak eredtek; Szamgin is futott, látta, amint előtte a hóba hullanak, és vért fröcskölnek szét. Azután vakon botorkált a Mojka jobb partján a Pevcseszkij-híd felé: látta, amint a zsúfolt hídra villogó karddal betör öt dragonyos, és közülük kettő, letépve lováról, eltűnik a fekete pépben: az egyik kövér ló átjutott a jobb partra, és az emberek hógolyókkal kezdték hajigálni, az állat pedig egy helyben topogott, fejét rázva, pofájáról hullott a tajték.

A ház előtt, ahol Puskin élt és meghalt, egy öregember állt, szakasztott ilyenről szól a „Mese a halászról és a kis

halról" — szürkés szakállú öregember, bélelt női ujjasban, fején csapzott sapka, kezében tégladarab.

— Jól megkapták a magukét, mi? — kérdezte, éles szemecskéjével hunyorogva, a falhoz kopogtatta a téglát, majd az emberek lába elé hajította. — És mennyi fiatalt lekaszaboltak, de mennyit! — tódította leplezetlen álmélkodással.

Az emberek ráérősen, komoran hátrapillantgatva haladtak, egyesek azonban futottak, taszigálták társaikat, és valamenynyinek olyan zavart volt a képe, mintha egyikük sem tudná, miért és hová igyekszik. Szamgin sem tudta. Előtte tántorgott egy nő, kalap nélkül, borzas hajjal, s véres kendőt szorított arcára; s amikor Szamgin utolérte, megkérdezte:

— Nincs egy tiszta zsebkendője?

Vörös ujjai közül vér csorgott nyakára, a gallér mögé, kerek és csodálkozó lányszeméből pedig könny.

— Nincs — felelte Szamgin, és meggyorsította lépteit, néhány lépés után azonban a lány mégis megelőzte: egy magas, vörös szakállú férfi vitte a karján, mint valami gyermeket. Hárman szapora léptekkel cipeltek egy halottat vagy sebesültet, és az, amelyik a fejét tartotta, cigarettázott. Szamgin mögött valaki lomhán felhorkant, mint egy ló.

— Ha legalább egypár pisztoly volna . . .

Szamginnak hirtelen eszébe jutottak Kozlov történész szavai arról, hogy a cárnak kegyetlenül meg kell mutatnia hatalma egész erejét.

— Megálljon!

Turobojev kiáltott, bérszánkóban ült, feje be volt pólyálva, s az ócska, esetlen sapka tarkójára csúszott.

— Üljön be — parancsolta és kiugrott a szánból. — Hajtasson a . . .

Megmondta a címet, valamilyen cédulát dugott Szamgin markába, megigazította sapkáját, majd legyintett, és elindult visszafelé; olyan mozdulatlanul tartotta a fejét, mintha attól félne, hogy elveszti.

Néhány perc múlva egy simára nyírt, éles szemű, bizalmatlan pillantású, tatár képű ember nyitotta ki Szamgin előtt egy sötét szoba ajtaját.

— Mit óhajt? — kérdezte, mielőtt beengedte. — Nincs itthon. Menjen be. Várjon.

Bal felé bökött, és Szamginnak úgy rémlett, már látta valamikor ezt a tatárt, hallotta magas hangját. A nagy, világos szobában vagy öten lehettek, s úgy hallgattak, mintha csak az imént kaptak volna hajba. A szobában idegesen sétált fel-alá az a kecskeszakállas magas férfi, akit Szamgin reggel az iskolában látott. Az ablaknál egy borotvált, öreges arcú, fekete ember ült; az asztalnál, a díványon, valaki előregörnyedve, sebesen írt, egy szárnyas kabátot és aranykeretes szemüveget viselő, professzor külsejű férfi súlyosan dobogva sétált egyik szobából a másikba, keresett valamit. Megkérdezte Szamgintól:

— Nem akar harapni valamit?

— De igen — felelte Klim; hirtelen éhség és gyengeség lepte meg. A félhomályos ebédlőben, melynek egyetlen ablaka egy téglafalra nézett, a nagy asztalon szilajul forrt a szamovár, tányérok álltak, rajtuk kenyér, kolbász, sajt; a falnál komoran tornyosult a nehéz pohárszék, amely valami okból egy gazdag kereskedő gránit síremlékére emlékeztetett. Szamgin evett, és arra gondolt, hogy ez a lakás ugyan a negyedik emeleten van, és mégis pincének látszik. Az itt levő mogorva emberek pedig természetesen azok közé tartoznak, akikkel a történelem nem számol, akiket félrevetett útjából.

„Valószínűleg mindjárt megkérdezik, mit láttam . . ."

Azt, amit látott, könyörtelenül szándékozott elmesélni ezeknek az embereknek, hogy némi kijózanító rémületet érezzenek. Igen, éppen úgy, hogy megrémüljenek. De senki sem kérdezte. Sűrűn csörömpölt a csengő, és a tatár kinyitva az ajtót, nyersen és kurtán mondott valamit s ezt kérdezte:

— Nem látták?

Olykor benézett az ebédlőbe, és Szamgin magán érezte éles pillantását. Amikor az asztalhoz lépve megitta kihűlt teáját, kabátja zsebében Szamgin egy revolver markolatát vette észre, és ez nevetségesnek tetszett. Evett, majd kiment a nagy szobába, arra számítva, hogy új embereket fog látni,

de csak ugyanazok voltak ott, csupán egy újonnan jött ült ott bolyhos törülközővel felkötött, bepólyált karral.

— No lám — beszélt borúsan ez az ember, s az ablakra nézett, a téli este kék homályába —, fel akartam emelni, amikor: puff, puff! Neki az állába, nekem meg ide... képtelen vagyok megérteni... Hát miért?

Az aranykeretes szemüvegű férfi azt tanácsolta neki, hogy egyen valamit, igyon bort, és feküdjön le pihenni.

— Nem heveri ki ezt az ember egész életében — mondta a sebesült, de azért felállt, és engedelmesen átment az ebédlőbe.

„A Hodinkát kiheverték" — gondolta Szamgin, és egyre határozottabban már nem annyira tanúnak, mint inkább bírónak érezte magát.

Megint felcsörömpölt a csengő, és az előszobában mogorván kérdezte egy tompa hang, erősen megnyomva az o betűket:

— No, mit akarsz ezzel a revolverrel?

— Olyan szedett-vedett népség gyűlt ide, bizonyára detektívek, folyton Gapon felől kérdezősködnek...

— Hagyd el, Szavva, ne bomolj!

„Morozov" — eszmélt rá csodálkozva Szamgin, és alig akarta elhinni.

Erős pofacsontú, vörös bajuszos, magas férfi lépett be, gomb nélküli, fura kabátban, melyet kapcsok tartottak össze a bal oldalán, lábán magas szárú csizmát viselt, hosszú, sima haja ellenére átöltözött katonának tetszett. Megdörzsölte szemét, és elindult a bal oldali ajtó felé, Szamgin pedig a kezébe nyomta Turobojev céduláját: a férfi rávetette lángoló szemét Szamgin arcára, az írásra, majd Morozovval együtt némán eltűnt az ajtó mögött. Néhány percnyi várakozás után Szamgin elszánta magát a távozásra, amikor azonban kilépett az előszobába, kívülről kopogtattak, és hevesen kolompolt a csengő; Morozov kirohant, kezét kabátja zsebében tartva, és kinyitotta az ajtót.

— Mi az? Maga kicsoda? Gapon? Maga Gapon?

Morozov fürgén utat engedett. Akkor az előszobába egyet-

len ugrással, leszegett fejjel berontott egy alacsony emberke, termetéhez túlságosan bő és hosszú kabátban, fejéhez képest túlságosan nagy sapkában; egész teste rángatózó mozgásával, és karját hátravetve, a földre dobta felöltőjét, lerázta sapkáját, s elcsukló hangon kérdezte:

— Martin itt van? Pjotr? Kéretem...

A nagy szobából mindenki kitódult, a vörösbajuszos pedig, kellemetlen meglepődését nem titkolva, nyersen megérdeklődte:

— Rutenberg küldte?...

— Igen, igen, igen, hol van?

— Nem tudom.

Gapon kísérője, egy közepes termetű, szürke emberke, felemelte a földről a felöltőt, egy székre tette, majd ráült, és megnyugtatóan közölte:

— Mindjárt jön.

Gapon berontott a nagy szobába, és fel-alá szaladgált, futkározott. Lába rogyadozott, mintha kificamodott volna, sötét arca görcsösen rángatózott, szeme azonban mozdulatlan, üveges maradt. Ügyetlenül kurtára nyírt haja egyenetlen fürtökben csüngött, szakálla is girbegurbán volt megnyírva. Vállán gyűrött, ócska kabát lengett s két ujja oly hosszú volt, hogy keze fejét is elfedte. Futkározott a szobában, és rekedten rikoltozott:

— Adjatok inni. Bort, vizet... mindegy. Nem, nem veszett el minden, nem! Mindjárt megírom nekik. Fullon! — kiáltotta sírósan a pópa, és magasba lendítve a karját, fenyegetően rázta az öklét a mennyezet felé, a kabát ujja a vállára csúszott, és ráncaival elfödte fél arcát. — Fullon elárult engem! — kiáltotta rekedten, s ugyanolyan fejmozdulattal igyekezett eltávolítani arcáról a kabát ujját, mint ahogy hosszú haját szokta hátravetni. Karja dermedten zuhant alá, kinyúlt a törzse mentén, ujjai kabátja szárnyát tapogatták és gyűrögették; másik-keze pedig ütemesen lóbálózott, mint az inga. Apró léptekkel futkározott, és sarka kopogása, talpa csoszogása a parketten, sziszegése és hörgése betöltötte a kopár szobát, ez a zaj Szamgint a konyha undorító lármájára em-

lékeztette, verik a húst, a tűzhelyen valami rotyog, sivít, sül, a nedves fahasáb sír a tűzben.

Az aranykeretes szemüvegű férfi egy pohár bort adott Gaponnak, a pópa mohón, gyorsan felhajtotta, és tovább futkározott, keringett, mormogott:

— Hazudsz! A munkások velem vannak! Ők nem árulnak el! Ők kitartanak mellettem! Hazudsz! Áruló... De hol van Martin, hol?

Szamgin elhűlve figyelte, benne is valami részegítő áram keringett. A talár nélküli, kopott Gapon nem hasonlított ahhoz a pópához, aki úgy rikoltozott és ugrált a munkások előtt, mint valami fiatal kakas az udvaron, ha hirtelen betör a szél: a vihar és a zivatar előhírnöke. Most, miután hajfürtjeit és szakállát durván lenyírták, szinte azért, hogy csúffá tegyék, kibukkant rángatózó, sötét, majdnem kék arca, a kékes-olajos szeme fehérébe dermedt fekete pupilla és a nagy, egyenes orra a szűk orrlyukakkal; orra bal felé görbült, és ez arca egyik felét nagyobbnak mutatta a másiknál.

Szamgin észrevette, hogy futkározás közben Gapon néhányszor belepillant a tükörbe: ilyenkor görcs futott rajta végig, sebes mozdulatokkal végigsimított oldalán, és még erősebben kezdett rikoltozni, mintha megperzselte volna a kezét; majd kihúzta magát, és az ég felé tárta karját:

„Színész? Játszik?" — villant át Szamgin agyán.

Nem, Gapon inkább őrülthöz hasonlított, s ez egyre világosabb lett. A pópán kívül mintha senki sem lett volna a szobában, úgy hallgatott mindenki, mozdulatlanul. A vörösbajuszos katonásan kihúzta magát, vállával a falhoz simult, kivicsorított foga között meggyújtatlan cigaretta meredezett, olyan volt az arca, mintha harapni készülne, s úgy tetszett, azért dugta foga közé a cigarettát, hogy ne ordítson rá a pópára. Mellette Morozov ült egy széken, ugrásra s rohanásra kész testtartásban zömök, izmos teste valahogyan öntöttvas vasalóhoz hasonlított. Szamgin hallotta, amint így suttogott:

— A vezér, mi?

És tatár arcát sebes, kaján mosoly torzította el.

A vörösbajuszos foga közt sziszegte:

— Sértődés gyűlölet nélkül, siránkozás harag nélkül.

Szamgin megfeledkezett róla, hogy Gapon a vezér, ez a suttogás azonban nyomban emlékezetébe idézte a hullák seregét, a vérben ázó embereket, az üvöltő fűtőt.

— Azonnal el kell rejtőznöm, keresnek — szólt megtorpanva Gapon, és merev tekintettel méregette az embereket. — Hová rejtenek engem?

Morozov dühös, csengő hangon azt tanácsolta, hogy előbb hozza magát rendbe, nyiratkozzék és mosakodjék meg. Egy perc múlva Gapon a szoba közepén ült egy széken, és az öreges arcú ember nyírni kezdte. Az olló azonban nyilván tompa volt, vagy a gazdája ügyetlen borbély, mivel Gapon panaszosan felkiáltott:

— Óvatosabban, mit csinál!

— Tűrjön — tanácsolta mogorván Morozov, és undorodva fintorgott.

A pópát megnyírták és mosakodni küldték, a nézők pedig szótlanul és szinte zavartan visszavonultak a szoba sarkaiba.

— Mennyire feldúlt — állapította meg a kecskeszakállas férfi, de nyilván ráeszmélt, hogy felesleges a beszéd, s az ablakhoz fordult, homlokát az üveghez támasztotta, és az ablakra sűrűn ráboruló sötétséget kémlelte.

A csengő egyre sűrűbben és hevesebben csörgött, Morozov lecsüngő zsebét tapogatva, kifutott az előszobába, s Klim hallotta, amint odakint elcsukló, izgatott hangok újságolják, hogy százával ölték a munkásokat, és Gapon is meghalt.

— Az imént vitték a rendőrök a hulláját...

— Ostobaság, kérem! — jelentette ki tisztán, csengőn Morozov. — Tíz perccel ezelőtt ez a hulla még itt volt.

A Gaponnal együtt érkezett ember sértődött hangon erősítette meg:

— Úgy van! — Majd halkabban, de szinte szemrehányással emlékeztette őket: — A munkásnép nagyon szereti a bátyuskát, nagyon!

Egy másik hírt is hoztak: Gapon él, de a rendőrség kutatja, jutalmat tűztek ki elfogására.

— Lehetséges — mondta Morozov és hozzátette: — De nem nagyot.

Szamgin igyekezett kitalálni a gyáros gúnyolódásának indokait, de sikertelenül. Egy fekete szakállú, magas férfi lépett be, a szoba sarkába vonult a vörösbajuszossal, és sugdosni kezdtek, a vörösbajuszos hangosan, felháborodottan mondta:

— Hát nem! Semmilyen legendát! Nem kell!

Berontott Gapon. Most, hogy rendesen meg volt nyírva és mosakodva, cigányhoz hasonlított. Végigpillantott a jelenlevőkön meg önmagán a tükörben, s határozottan, fenyegetőn kijelentette:

— Még nincs vége! A munkások velem tartanak!

Kemény léptekkel bejött egy izmos ember, tekintete figyelmes volt, mozdulatai kissé lusták vagy inkább óvatosak.

— Martin! — kiáltott fel Gapon, és odarohant hozzá. — Ülj le, írd! Hamar, hamar!

Néhány perc múlva Martin a díványon ült, az asztal előtt, és tempósan írt, Gapon pedig fel-alá járkált a szobában, s karját dobálva rikoltozott:

— Felebarátaim, egybeforraszt bennünket a kiontott vér! Így írd: egybeforraszt bennünket a kiontott vér, igen! Nincs nekünk cárunk többé! — Megállt és megkérdezte: — Nekünk vagy nektek? Írd: nekünk.

— A „többé" felesleges — mormogta fel sem emelve fejét Martin.

— Ugyanazok a golyók ölték meg, amelyek ezrével gyilkolták társaitokat, asszonyotokat, gyermekeiteket... igen!

A pópa szaggatottan beszélt, hosszú szüneteket tartott, ismételgette a szavait, és szemlátomást nehezére esett a fogalmazás. Zajosan szívta be a levegőt, dörzsölgette kékes orcáit, fel-felvetette fejét, mint akinek hosszú a haja, és minden rándítás után megtapogatta kurtára nyírt fürtjeit, eltöprengett, és a földre meredve hallgatott. A lassú Martin egyre gyorsabban írt, és Klimnek az az érzése támadt, hogy nem törődik Gapon diktálásával.

— Írd! — mondta Gapon és toppantott. — És a cárt, aki az igazságot a nép vérébe fojtotta, én, Georgij Gapon lelkész,

istentől kapott hatalmamnál fogva ezennel egyházi átokkal sújtom, kiközösítem...

— Ne bomolj — szólt Pjotr vagy Martin, aki tovább írt, s fel sem nézett a diktáló pópára.

— No mi az? Írd csak! — toppantott megint a pópa, és két kézzel fejéhez kapva, lesimította haját. — Nekem jogom van ehhez! — folytatta, de már nem olyan hangosan. — Az én nyelvem érthetőbb számukra, és tudom, hogyan kell beszélni velük. Ha maguk, értelmiségiek kezdik...

Legyintett, arca bíborszínbe borult, és egy·percre gonosz lett, pupillája táncolt, s szinte kiduzzadt szeme fehérén.

— Nem, nem, semmiféle mesét — szólalt meg ismét a vörös bajuszos ember.

— Tulajdon véretekkel vásároltátok meg a jogot a szabadságért vívott harchoz! — diktálta Gapon.

A vörösbajuszos és a feketeszakállú odalépett hozzá, s az előbbi minden teketóriázás nélkül, nyersen rászólt:

— Az a hír járja, hogy önt megölték, letartóztatták, s a többi. Ez tűrhetetlen.

— Mint minden hazugság — fűzte hozzá köhécselve a feketeszakállú.

— Bizony. A Közgazdasági Társaságban összeverődött... egyszóval eléggé vegyes közönség. El kell mennie oda, hogy lássák.

— De miért? — kérdezte Gapon. — Ott értelmiségiek vannak. Én tudom, miféle társaság az: értelmiségiek! — folytatta emelt hangon. — Én a munkásokkal tartok!

— Vannak ott munkások is — állapította meg a feketeszakállú.

Szamgin jól látta, hogy a pópának nincs ínyére az ajánlat, sőt, zavarba ejti. Gapon fintorgott, mormogott valamit, odahajolt Rutenberghez, ez pedig, rá sem nézve, kijelentette:

— Mennie kell.

— Igen?

— Igen, igen...

Gapon megigazította kabátja ujját, megrázta a fejét, majd a tükörbe pillantott, és azt kérdezte valakitől:

— Hátha nem ismernek meg? Elhiszik-e? Hisz nem ismernek, ugye?

— Elhiszik — szólt a vörösbajuszos. — Menjünk!

Szamgin már régóta tudta, hogy itt nincs semmi keresnivalója, és ideje távozni. De visszatartotta a kíváncsiság, a bágyadt fáradtságnak a félelemhez hasonló érzése, és a húzódozás, hogy egyedül menjen az utcán. Most, abban a reményben, hogy negyedmagával lesz, kilépett az előszobába, miközben magára húzta felöltőjét, megütötte fülét Morozov hangja:

— Kitekerik a nyakát.

— A magadéra vigyázz — felelt a vörösbajuszos.

Szamgin kinyitotta az ajtót, és lassan megindult lefelé a lépcsőn, várva, hogy utolérik. De csak akkor hallott lépteket fentről, mikor már a kapuban volt. Kilépett az utcára. A kapu előtt pompás ló állt, szánba fogva.

— Foglalt — mondta a kocsis. — Magánszán — tette hozzá mintegy mentegetőzve.

Szamgin a szán farára pillantott, és meggyőződött róla, hogy nincs rajta számjelzés, és négyen különben sem férnének el a szűk alkotmányban.

„Nos, menjünk" — mondta önmagának, és nekivágott a hideg sötétségnek, egy perc múlva sötét ló húzott el mellette, messzire hányva lábait: a szánkóban ketten ültek. Szamgin szomorúan sóhajtott.

A sötétség szokatlanul sűrű és oly nehéz volt, hogy a válla megrokkant a hideg súlya alatt. A város hallgatott. Holtan, lélektelenül sorakoztak a sötétségbe borult házak, és az ablakok jégvirágos üvegeit csak néha világította meg belülről egy-egy gyertya félénk világa. A villany kialudt, nyilván ezért rémlett a csend oly érzékenynek, mint valami dob feszesre húzott bőre. Valahol, igen messze, lövések dördültek, és Klimben megint felötlött a fura hasonlat: tavasz van, érett rügyek pattannak a fákon. Igyekezett csendesebben rakni a lábát, de a sarka kopogott, a hó csikorgott. A házak fekete kupacai egyforma ábrázatot öltöttek, s úgy rémlett, téglaikkal csikorogva, nyomon követik a magányos embert,

aki sebesen halad a kőcsatorna fenekén, siet, de nem csökken a távolság, amely elválasztja céljától. Nem látszott a kapukban a házmesterek medveszerű alakja, nem látszottak sem rendőrök, sem járókelők. És a diadalmas sötétség hidege egyre sűrűbb, súlyosabb lett.

Megpróbálta elfojtani félelmét; eszébe idézte Morozov alakját, kezében a revolvert; ez az alak mulatságosnak tetszett volna, ha nem zavarja leplezetlen megvetése Gapon iránt.

„Az úr. Megveti azt, aki kudarcot vallott..."

De agya csak nagy fáradsággal működött, a gondolatok nem engedték, hogy hallgassa e feszült csendet, amelyben oly ravaszul sűrűsödött össze és rejtőzött e szörnyű nap minden üvöltése és jajveszékelése, minden szava, kiáltása, nyöszörgése — a csendet, melyben gonosz hajlandóság lappangott, minden szörnyűség megismétlésére, hogy az ember eszét veszítse a rémülettől.

„Porszem ez a pópa. És minden tanú, író, katona és munkás, gyilkos, áldozat, néző — mind porszem, szerencsétlen" — okoskodott sietősen Szamgin, hogy kissé könnyítsen bántóan nyomasztó félelmén.

A Nyevszkijen még nagyobb rémület fogta el. A Nyevszkij szélesebb a többi utcánál, és emiatt még elhagyatottabb volt, a házak pedig kihaltabbak, élettelenebbek. Úgy veszett bele a sötétbe, mint szoros a hegybe. Messze és alacsonyan, ahol a földnek kellett lennie, a dermedt sötétség fagyos testét apró, homályos fényfoltok szaggatták szét. E sebekre, vérre emlékeztető fények nem világítottak meg semmit, csak végtelenül méllyé tették a sugárutat, és volt bennük valami leselkedő.

Szamgin megtorpant, majd lassabban folytatta útját: halántékán kiütött a verejték. Hamarosan meggyőződött róla, hogy csak az utcalámpák világítanak, amelyek a járdán állnak a kapuk előtt, vagy fölöttük lógnak. Csak néhány lámpa égett, messze egymástól fénylettek, és szinte azért, hogy megmutassák, milyen feleslegesek. De meglehet, azért is, hogy kényelmesebben lehessen rálőni az emberre, aki melléjük ér.

Olykor lopakodva és szinte zajtalanul, mint hal a vízben, gyors, fekete alakok suhantak tova. Elöl valaki szaggatottan kopogtatott valami üvegen, majd az üveg felcsörrenve szét-hasadt; vasra hullva, csörömpöltek a cserepek, kiskapu csikorgott és csattant; valaki szembesietett Szamginnal — és váratlanul eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Majdnem ugyanabban a percben befordult a sarkon öt lovas, összeverődtek, és egyikük ijedten kiáltotta:

— Ugess...

Sebesen elvágtattak, libasorban egymás után, majd két lövés csattant, nyomában három és még egy; utána pedig vékony hangon, panaszosan felrikoltott valaki, mint a sirály a Kaspi-tengeren. Szamgin megvárta, míg helyreáll a csend, azután továbbindult. Nem hitte, hogy a Nyevszkijen nincsenek katonák; a pisze orrú és szürke legénykék bizonyára azoknak a házaknak az udvarán rejtőznek, amelyek előtt a lámpák égnek. Igen, a piszék ott lapulnak az udvarok kőkoporsóiban, reszketnek a hidegtől, talán a félelemtől, a város szélén pedig már bizonyára olvassák Gapon felhívását:

„Felebarátaim, egybeforraszt bennünket a kiontott vér!" — A halottak és sebesültek szülői, fivérei, nővérei, bajtársai, mátkái hallgatják e szavakat. Lehetséges, hogy a külvárosok népe holnap újra megindul a város ellen, de már sűrűbb és elszántabb tömegben, életre-halálra. „A proletárok csak láncaikat veszíthetik."

Valahol, kényelmes lakások melegében most miniszterek, katonák, hivatalnokok ülnek, más lakásokban hisztérikusan kiabálnak, vitáznak, verébként egymásnak rontanak az írók, közéleti férfiak, humanisták, akiknek ez a nap könyörtelenül leleplezte tulajdon tehetetlenségüket.

„A vezérek! — kiáltotta gondolatban Szamgin, de úgy, hogy kívülről is meghallotta kiáltását, sőt körül is pillantott. — És a cár? Aligha issza nyugodtan a teáját ez a kis emberke..."

És az ötlött eszébe, hogy a cár éppúgy vergődik tette miatt érzett félelmében, akárcsak Gapon.

A szálloda már közel volt, félelme alábbhagyott. A felhá-

borodás lángolt fel benne, önmaga miatt, és azért, amit e napon átélt.

„Élni lehetetlen! Az élet egyhangú, véget nem érő drámává változik."

A szálloda ajtaja zárva volt, mögötte sötétség. A portás kövér arca az üveghez tapadt, csörrent a zár, feljajdult az üveg, és Szamgin orrát meleg ételszag csapta meg.

— Garázdálkodnak, üvegeket törnek — panaszkodott a portás; télikabátot és sapkát viselt, ez megfosztotta szokásos ünnepélyességétől, ám nyájas külseje és nyugalma a régi volt.

— Azt mondják, kilencezren haraptak fűbe? — kérdezte és minthogy Szamgin nem felelt, felsóhajtott: — Lám, hová fajult! Kilencezren...

Amikor azonban Klim megtudakolta, indulnak-e vonatok Moszkvába, a portás fürkészően pillantott rá, és kérdéssel válaszolt:

— Talán azt várja, hogy a vasutasok is sztrájkoljanak?

A lépcső tetején Szamgint a szobapincér üdvözölte és odasúgta:

— Ne álljon szóba a portással, Szamgin úr, gazember! A rendőrség talpnyalója...

Ez a régóta ismert legény ma reggel még jóindulatú, vidám, szolgálatkész volt, most pedig kerek arca furcsán kiaszott, kihegyesedett, mint betegség után, idegen pillantással nézte Szamgint, és fojtott hangon mondta:

— Bezárta az ajtót a gazfickó. Lövöldözés, kozák roham, aprítják a népet, az emberek ide tódulnak, ő meg bezárja az ajtót, és vicsorítja a fogát, a kövér pofájú... — Segített becsomagolni, és közben forró suttogással kérdezte: — Hát mit vétettek azok, akiket megöltek? Nos, mondták volna meg a munkásoknak: nem szabad! De kiderül, azt mondták: ha jönnek, ti aprítsátok őket!

— Igen — helyeselt önkéntelenül és önmagának is váratlanul Klim. — Természetesen, így mondták.

A szobapincér térdelve kötözte a bőröndöt, egyszerre azonban felpattant, mint a rugó, hunyorgó szemével néhány másodpercig Klimre meredt, majd megint leguggolt.

— Úgy — dünnyögte, térdével lenyomva a bőröndöt, s cifrán káromkodott. — Tehát most...

Szamgin azonban nem hallgatta dörmögését, arra gondolt, hogy a hideg sötétségben nemsokára megint meghallja a lövések bágyadt kattogását. A szálloda kocsijában két néma férfival ült együtt, társai fejüket bundájuk gallérjába rejtették, nyilván semmit sem akartak látni és hallani; az ajtó üvegén keresztül Szamgin kinézett a sötétbe, mely úgy tetszett, anyagszerű, mérhető: és ez a város szennye, a mai napon kiontott vér jeges párája, az emberi kegyetlenség és téboly kigőzölgése. És az álmatlan éjszakán, a vasúti fülkében erről a tébolyról, kegyetlenségről gondolkozott.

Otthon megrohanta Varvara: kíváncsisága szilaj forrásig hevült, úgy lapozott Szamginban, mint egy új könyvben, igyekezett meglelni a legérdekesebb, legmegkapóbb oldalt, könnyen rávette arra, hogy még ezen estén mesélje el ismerőseinek a látottakat. Klim maga is el akart mondani mindent, mivel úgy találta, hogy okvetlenül könnyítenie kell a lelkén, s hasznos lesz megrendezni ezt az estét, mintegy próbaként egy komoly beszámolóhoz.

Este vagy húszan gyűltek össze. Eljött a nagy, kövér költő is, a Júdásról és a sátán meg az isten kártyázásáról szóló vers szerzője; ott volt továbbá Evzonov irodalomtanár és költő, egy fekete fogú, kicsiny emberke, megvető mosollyal sárga arcán; megjelent Bragin, Gogol módra fésült, bőbeszédű, szintén kicsiny, száraz férfi, ő különösen amiatt volt kellemetlen, mert olyan sokrétűen tájékozottnak bizonyult az emberek dolgaiban, hogy Szamgin kénytelen-kelletlen visszaemlékezett önmagára: milyen szeretett volna lenni, és milyen volt öt esztendővel ezelőtt. Többségben voltak a férfiak; a hat asszony közül Szamgin csupán Dudorovát, egy festékgyáros telt idomú özvegyét, Varvara legjobb barátnőjét ismerte; Varvara általában kötekedően ócsárolta a nőket, amit Szamgin azzal magyarázott, hogy felesége gyorsan csúnyul.

Már megszokta, hogy felesége valamennyi barátját „harmadrendű" embernek tartja, mint Vlasztov nevezte őket;

egy idő óta azonban irigységet ébresztettek benne, egy balsikeres ember irigységét azok iránt, akik kényelmesen elhelyezkedtek saját „érvrendszer"-ükben, akár kalitkájukban a seregélyek. Mondataik azonban mind ingerlőbb hangossággal zúgtak Klim fülében, s már zavarták is, mint ahogyan valamilyen réges-régi dal bujkáló motívuma zavarja az életet, erélyesen követelve, hogy pontosan visszaemlékezzenek rá. Ezek az emberek más könyveket olvastak, mint ő, s szinte dicsekedtek vele egymásnak. Dudorova és Evzonov különösen sok írót ismert, akit Szamgin nem olvasott, és nem is érzett kívánságot, hogy megismerkedjen velük.

— Irenaeus lyoni püspök, Halikarnasszoszi Dionüszosz, Fabre d'Olivet — hallotta Szamgin, és súlyos szavak röpködtek körülötte: szerelem, halál, misztika, anarchizmus. Feszélyezte és bosszantotta, hogy nála fiatalabb, jelentéktelenebb emberek és mindenféle gazdag divathölgyek tudják azt, amit ő nem tud, s ez jogot ad nekik arra, hogy leereszkedően bánjanak vele, mint valami vademberrel.

Ezen az estén azonban vágyakozóan néztek rá, mint az ínyencek valamilyen ritka fogásra. Olyan néma, feszült figyelemmel hallgatták elbeszélését, mintha fővárosi professzor volna, aki egy eldugott vidéki városka lakóinak tart előadást, akik már régóta vágyakoznak valami rendkívülire. A szoba zsúfolásig megtelt, kissé meleg is volt, a félhomályban alázatos emberek ültek meggörnyedve, és igen kellemes volt az a tudat, hogy a tegnapi nap már történelem.

Szamgin igyekezett megőrizni a tárgyilagos tanú hangnemét, az olyan emberét, akinek csak az igazság drága, legyen az bármilyen. De maga is hallotta, hogy keserű dühvel beszél, valahányszor a cárt és Gapont említi. Elméje önkéntelenül, makacsul fonta a hurkokat a cár és a pópa köré, erősen kidomborította mindkettőjük porszem voltát, majd bűnösségét. Nagyon szeretett volna ráijeszteni ezekre az emberekre, és élvezettel meg is tette ezt.

Mikor befejezte, a hallgatóság óvatosan mozgolódott, mintegy nehéz aléltságból ébredve, azután, eleinte suttogva, tétován megindult a beszélgetés, nem is egymáshoz intézték

szavaikat, hanem valahogy a levegőbe. Elsőnek Evzonov nyilvánította véleményét; felállt, cigarettát vett elő tárcájából, s fekete fogait megmutatva, rákezdte:

— Ezt az iszonyatot nem lehet osztályellentétek összeütközésével magyarázni, nem, ez valami mélyebb, szörnyűbb...

— Ó, igen — helyeselt ujjait ropogtatva Dudorova. — Ezek után Oroszország vagy felemelkedik a szabadsághoz, vagy végérvényesen a mélybe hull...

Egy férfi síri hangon állapította meg:

— Csapást, halálos csapást mértek nem csupán az egyeduralom, hanem az egyéniség eszméjére is.

Szamgin hallgatott, valami fontosabbat várt. Odalépett felesége, sima bronzszínű ruhájában öregnek látszott, s egy karikatúraszerűen megnagyobbított lámpaállványhoz hasonlított.

— Kitűnően beszéltél — állapította meg őszinte bámulattal az asszony. — Pompásan! Milyen temérdek apró részlet és milyen ügyesen használtad fel őket! Becsületszavamra: néha valósággal rémítő volt...

Álmélkodásában Szamgin semmi hízelgőt sem talált önmagára nézve, s csak zavarta a figyelésben. Egy bepúderezett bohócarcú, hosszú nyakú és mozdulatlanul kimeresztett szemű ember a körülötte tolongókat fürkészve, halkan beszélt, de úgy, hogy szavait nem fojtotta el sem a széktologatás zaja, sem pedig a kis csoportokra szakadt vendégek felhevült hangja.

— Az ember szent! Krisztus ember volt, aki legyőzte a sátánt. Krisztus után az eredendő bűn megszűnt. Jelenleg a bűn társadalmi betegség. Az ember önmagában bűntelen.

A síri hang vitába szállt vele:

— Ez efféle teológiai anarchizmus...

Dudorova így kiabált:

— A nép nem tesz sem jót, sem rosszat, csupán anyagi javakat készít...

A nagy, kövér költő kétszersültet rágcsált, és így beszélt egy csíptetős, kicsiny hölgyhöz:

— Az embernek joga van hozzá, hogy Júdás, Hérosztratosz legyen...

— Mondjon, amit akar, a forradalom mégis elkerülhetetlen!

Ez ismétlődött különböző hangnemben, de ez Szamgint nem lepte meg. Nem lepte meg az sem, hogy mindezek az emberek már azon mesterkedtek, hogy felülkerekedjenek az eseményen: egy mélységes tragédia jelentéktelen epizódjának tekintették. A szoba tágasabb lett: a távolabbi ismerősök eltávoztak, csupán Varvara legjobb barátai maradtak, Anfimjevna és a szobalány teához terített, Dudorova odakiáltotta Evzonovnak:

— Ibsen vaskalapos, vaskalapos...

Szamginról már megfeledkeztek, senki semmiről nem kérdezte.

„Jóllaktak" — gondolta gúnyosan, átment dolgozószobájába, ledőlt a díványra, és eltűnődött: igen ezek az emberek a szavak szinte áthatolhatatlan hálójával rekesztették el magukat a valóságtól, s megvolt az az irigylésre méltó képességük, hogy a való tények szörnyűségén keresztül beleláttak valamilyen más szörnyűségbe, amelyet talán csak képzeltek, kiagyaltak, hogy kényelmesebben éljenek.

Aztán még sok apróságról elmélkedett, azért, hogy ne keressen választ a kérdésre: mi akadályozza abban, hogy úgy éljen, mint ezek az emberek. Akadályozta valami, és érezte: nem csupán az a félelem gátolja, hogy elvész az emberek között, akiknek jelentéktelenségében nem is kételkedett. Eszébe jutott Nyikonova: lám, vele szívesen elbeszélgetne. Az asszony megbántotta ostoba gyanújával, de ő már megbocsátott neki, mint ahogyan azt is megbocsátotta, hogy a csendőrök szolgálatában állt.

„Más embert természetesen kíméletlenül elítéltem volna emiatt, őt azonban nem tudom! Nyilván igazi vonzalom fűzött hozzá, és ez erősebb a szerelemnél. Ő, persze, áldozat" — emlékeztette önmagát már vagy tizedszer.

Másnap reggel megjelent Gogin, s azt ajánlotta, tartson két-három előadást a véres vasárnapról, a bizottság számára.

A Nyikonovával való eset óta Szamgin úgy tekintett Goginra, mint aki elcsábította asszonyát, az előadást azonban szívesen vállalta. A vasárnapról szóló beszámolót jelentékenyen kibővítette saját megfigyeléseivel a cárról, érdekesen szembeállította Gaponnal, és valamilyen önmaga előtt is homályos, megfoghatatlan hasonlóságra mutatott rá kettőjük között, beszélt a fűtőről, a munkásokról, akik oly megrázó egyszerűséggel haltak meg, arról, hogy mint verdeste az öreg egy kővel a ház falát, ahol Puskin élt és meghalt, erről az öregről jóval többet beszélt, mint amennyit tudott róla. Minden előadása után okosabbnak, fontosabbnak érezte magát, és érezte, hogy minél szebben vázolja fel mindazt, amit látott, annál kevésbé fél tőle. De nagyon kívánta, hogy az emberek félelemmel hallgassák, és a félelem kijózanítsa őket, s úgy rémlett, ezt el is éri: az emberek féltek. De látta: a félelem nem él sokáig azokban, akik bizonyosak benne, hogy ők meg tudják változtatni, szelídíteni a valóságot.

„Micsoda könnyelműség" — gondolta és haragra gerjedt az ilyen vakmerőek ellen.

— Csodálkozom, Klim — mondta Varvara. — Már harmadszor hallgatlak: bámulatosan tudsz beszélni! És minden alkalommal új emberek, új részletek. Ó, mennyire igaza van annak, aki először kimondta, hogy a legnagyobb szépség a tragédiában rejlik.

Az asszony tömjénezését hallgatva, Szamgin közömbös, fáradt arcot vágott.

— Drágán fizettem érte.

— Elhiszem — hagyta rá Varvara.

E napok sikerei nyomán — amelyekhez foghatót soha életében nem tapasztalt — Szamginban önmagától alakult ki a formula:

„A forradalom azért szükséges, hogy megsemmisítse a forradalmárokat."

Amikor ezt kiötlötte, gondolatban gúnyosan elmosolyodott: „Ostobaság!"

A mosoly azonban nem űzte ki emlékezetéből a formulát, és vele utazott szülővárosába, ahová Varavka ügyei szólítot-

ták, s ahol Ljubomudrov doktornál szintén be kellett számolnia január kilencedikéről.

— Írjon egy rövidebb beszámoló jellegű cikket — ajánlotta Jelizaveta; igen sápadt volt, ajkát harapdálta, és valahogy céltalanul ténfergett ide-oda.

Szamgin szívesen megírta, úgy végezte ezt, mint személyes ügyét, amikor azonban felolvasta, a bőr- és olajszagú Dunajev mosolyogva megjegyezte:

— Ijesztő kis mese a polgárok számára.

— Meg kell rövidíteni — állapította meg Jelizaveta, a hosszú lábú Kornyev pedig felkapta a kéziratot, mintha a sajátja volna, és azt dünnyögte, hogy ő megcsinálja.

— Kihúzzuk a szóvirágokat, és két nap múlva talán már terjeszthetjük is.

Azután Szamgin beszámolót tartott Pravgyin ügyvéd lakásán, ahol mintegy negyven, baloldali beállítottságú vendég hallgatta, Ragyejev polgármesternél, akinél tizenöt, igen józan liberális gyűlt össze, majd magával ragadta a különböző apró ügyek, a holnapról való viták, az új ismeretségek forgószele, és már nem is számolta a napokat. Mindebben volt valami részegítő, mint az erős óborban. Szamgin érezte, úgy néznek rá, mint aki közvetlenül részt vett egy tragikus eseményben, amelynek titkos erőit a róla szóló ékesszóló elbeszélések ellenére sem lehet megérteni. Látta: Jelizaveta Szpivak körén kívül az emberek arra gyanakszanak, hogy ő kevesebbet mond, mint amennyit tud, és elhallgatja saját szerepét. Ez tetszett, szárnyakat adott neki, egyre élesebb és merészebb szavakat sodort ajkára, olyan szavakat, melyek olykor magát is csodálatba ejtették, mint valami elszólás, amely egyébként természetes egy izgatott embernél.

De az egész város izgatott volt, és a művelt emberek mind komolyan érezték, hogy valami rendkívüli, szörnyű dolog történt.

A város lakosainak hangulatát meglehetős találóan, ámbár durván jellemezte Dunajev; kivillantotta furcsán fehér, szorosan egymáshoz tapadó fogait, s így beszélt:

— Felriadtak, mint a kutya őszi éjjelen: megszimatoltak

valami szörnyűt, de nem tudják, hogy kire ugassanak, és csak óvatosan szűkölnek.

Kornyev szelídebben fogalmazta meg:

— Lassacskán megértik, miféle államban élnek.

Ezek a kijelentések nem zavarták meg Szamgint, sőt megint éledezett benne a homályos reménység, hogy vezető pozíciót szerez az életben, amely ingadozva, csikorogva, nyögve és sóhajtozva tekintett rá sok tucatnyi szemével, s mintha megnyugtató ígéreteket, megnyilatkozásokat várt volna. Ez még jobban megerősítette heves és bosszúálló vágyát, hogy ne nyugtasson, hanem rémítsen másokat. Szívesen elmesélte a békeszerető embereknek, hogy Sidlovszkij szenátornak a munkáskérdéssel foglalkozó bizottságában helyet kaptak a szociáldemokraták is, akik politikai követeléseket szándékoznak támasztani.

— Lassanként korunk hőse a tömeg, a sokaság lesz — hangoztatta a liberális polgárok körében; közöttük forgolódva, hasznos értesüléseket szerzett Jelizaveta Szpivak részére. Az asszonyt az „egészséges gondolkodású" emberek mindinkább észlelhető, jobb felé tolódásával ijesztette, beszélt „Az Orosz Nép Szövetsége" szervezkedéséről, melynek elnöke Kozlov volt, helyettese pedig Korvin, a karnagy; szóvá tette az eszerek tevékenységét az iparosok, kereskedősegédek, tisztviselők között.

Mindezt azonban az asszony éppúgy tudta, mint ő, és ijedség nélkül felelte:

— Természetes.

Különféle megbízatások végtelen seregével terhelte a férfit, ő pedig nem tért ki előlük; felcsigázott kíváncsisága és homályos előérzete, hogy mindez az izgalom hamarosan véget ér, a tapasztalatlan játékos vakmerőségébe csapott át.

Ivan Dronov is bőségesen tájékoztatta Szamgint mindenről, ami a városban történt. Nevetgélt, kezét dörzsölte, s fintorogva magyarázta:

— Én mégiscsak parasztkölyök vagyok, tehát realista, nekem az eszerek közt a helyem, a magatokfajta szocdemek pedig: az értelmiség szervezete.

Szamgin nem hitt Dronov eszerségében; érezte, hogy – mint sokan mások – Ivan is „holnapig forradalmár" és csak félelemből hősködik. A folytonosan sürgő-forgó fiatalember most tétován, bizonytalanul mozgott, már nem viselt gyűrűt, s nem öltözött olyan választékosan, mint azelőtt, általában megkopott, s demokratikus jelenség lett. De még abból is, ahogy lázasan gombolgatta a kabátja gombjait, kirítt az olyan ember hamissága és izgalma, aki nem teljesen bizonyos benne, hogy érdekeinek megfelelően cselekszik.

– Politikailag éppen mi, eszerek szervezzük meg Oroszországot – mondta félig kérdően, félig állítóan.

Szamgin látta, hogy Dronov körülötte forgolódik, sőt hízeleg, olykor gorombáskodik is és nem minden hátsó gondolat nélkül.

„Fontos figurának gyanít, és bizonyosságot akar szerezni" – állapította meg Szamgin, és Dronov iránti ellenszenve undorrá fokozódott.

A zajos napok sebes forgatagában két-három órára felbukkant Kutuzov. Szamgin az utcán ütközött össze vele, de nem ismerte fel a falusi boltoshoz hasonló férfit. Kutuzov arcát fülvédős, prémes sapka szorította össze, bekecsét mellén piszkos liszt- és olajréteg borította, lábán szőrrel szegélyezett, szürke nemezcsizma volt. Erről a csizmáról jutott eszébe Klimnek este, amikor átment Jelizaveta Szpivakhoz, hogy már látta Kutuzovot a zemsztvo kapujában.

Kutuzov teáját itta, és nyilván továbbra is falusi embernek képzelte magát. Méltóságosan viselkedett, mozdulatai lassúak és megfontoltak voltak: mint aki tisztában van tulajdon értékével, és nem siet sehová.

– Mihail Kuzmics Antonov a nevem, kérem, ne felejtse el! – figyelmeztette Szamgint.

„Milyen ügyes színész" – gondolta Szamgin, miközben válaszolgatott Kutuzov kérdéseire, amelyeket a pétervári eseményekkel kapcsolatban tett fel.

– Úgy. Tehát a vörös zászlót nem óhajtották? – firtatta Kutuzov, és szakállába mosolygott, nem tudni, miért. – Nos, hát aztán? Most legalább majd megértik, hogy a cár nem

azért van, hogy szívélyesen elbeszélgessen velük, hanem hogy üsse őket.

A szemben ülő Dunajev szintén elmosolyodott. Kutuzov pedig megrázta fejét, és a teáspoharába bámulva, folytatta:

— Drágán fizettünk a leckéért. De azt, amire meg kell tanítania bennünket, szóbeli vagy írott propagandával tíz esztendő alatt sem értük volna el. Tíz esztendő alatt pedig sokkal több, és éppen a legértékesebb munkás pusztult volna el, mint két nap alatt...

— Rigában is lődöztek eleget — emlékeztette Dunajev. Kutuzov az arcába pillantott, végigsimított szakállán, és halkan megjegyezte:

— Azért van a puska, hogy emberekre lőjenek vele. A puskát pedig munkások készítik, mint ezt tudjuk.

Dunajev arcán megint kivirult a Klim előtt ismerős mosoly.

— Együgyűség! — mondta.

Kutuzov megint Szamginhoz fordult.

— És a pópa, maga szerint felfújt nagyság? A véletlen embere. Hm... A munkásmozgalomban véletleneknek állítólag nem szabad lenniük... és nincsenek is.

Homlokát ráncolva elhallgatott, majd megkérdezte:

— Turobojev súlyosan megsebesült?

Ekkor Jelizaveta Szpivak lépett be Arkagyijjal, a hidegtől kipirult arcú fiúcska Kutuzov térdére ugrott.

— Megjöttél, megjöttél!

Kutuzov mosolyogva szorította szakálla alá a kis arcocskát, és a göndör fürtökbe dörmögte:

— Hej, te Arkaska, bogárka, madárka! Miért vagy te olyan apró, mi?

— Nem igaz!

— Nyápic: még a legyek sem félnek tőled.

— A legyek senkitől sem félnek. A te szakálladban is voltak legyek a nyáron, emlékszel?

A fagytól kipirult, elegáns Jelizaveta Dunajevval sugdolózott, kezét a vállára tette:

— Jól van! — mondta a férfi. — Megyek!

— Vigyázzon: ne többet tizenöt, legfeljebb húsz embernél! — mondta szigorúan az asszony.

Dunajev bólintott és eltávozott; Szamginnak pedig eszébe jutott, hogy a minap, amikor játszani próbált a fiúcskával, és valamivel felbosszantotta, Arkagyij sértődötten elszaladt tőle, Jelizaveta pedig oktató hangon, noha mosolyogva jelentette ki:

— A gyerekek kitűnően érzik, mikor játszanak velük együtt és mikor velük.

Az asztalhoz ült, teát töltött magának, Kutuzov pedig már a zongorához telepedett, térdére ültette a fiúcskát, s csendesen kísérve önmagát, halkan rázendített:

Ó, a mi dicső Ukrajnánknak
Szörnyű, kegyetlen évei valának . . .

— Szomorú! Nem kell! — tiltakozott Arkagyij. — A házigazdáról.

— Nem férsz a bőrödbe, Arkaska — állapította meg Kutuzov, de engedelmesen rákezdte:

Házigazdán a nadrágja —
Még a sátán öregapja hagyta rája.

A kisfiú, tapsikolva, szintén fújta:

Harisnyája is lopott,
Ördögfivér tett fejére kalapot.

Jelizaveta Szpivak a teáját szürcsölte, és különféle írásokat válogatott; közben fél szemmel az énekeseket figyelte és mosolygott. Szamgin az egészet erőltetettnek, sőt sértőnek találta; úgy tetszett, Kutuzov és Jelizaveta nem akarják elárulni neki, hogy ők is rettegnek a holnaptól.

Néhány nap múlva a helyi börtönben találta magát, és csak itt ébredt rá, mi mindent élt át e néhány hét alatt, s milyen kegyetlenül elfáradt. Szinte elégedett volt amiatt,

hogy fizikailag is magára maradt: elválasztotta az emberektől az ódon börtön vastag fala, amely még Jelizaveta Petrovna cárnő idején épült. Mocskos cellába zárták, három személy részére szolgáló, lejtős priccs állt benne, a mennyezet boltozatos volt, és a kicsiny ablak elérhetetlenül magas; üvegjét kiverték, a vasrácson keresztül beáradt a márciusi levegő, s az ég egy igen kék kis darabkája látszott. Minden este, a névsorolvasás előtt, cellájával szemben, a fiatalkorúak csengő hangon bömbölték egy és ugyanazt a nótát:

Elértünk Arkagyijába,
Arkagyijából Livagyijába,
Betértünk Ozerkibe . . .

— Be-be! — harsogták a mély hangok, a magasabbak pedig topogás és kopogás kíséretében, táncütemre szaporázták:

Valakit jól megszorongattunk
És a fülébe kurjantottunk,
De aztán . . .

— Tá-án!

Ez a nóta, amely elmaradhatatlan volt, akár a katonák esti imája, fejezte be a börtönnapot, és Szamginnak ilyenkor úgy tetszett, hogy az egész nap természetellenesen vidám volt, hogy a zsúfolt börtönben reggel óta valami különös izgalom forrt; mintha a közönséges bűnözők türelmetlenül várnának valamilyen ünnepet, és már előre gyakorolnák magukat a vigadásban. A börtönben három tífuszeset fordult elő, és nyilván emiatt a közönséges bűnözőket már reggel kiengedték az udvarra, a börtönfal-szürke emberek állva vagy heverészve sütkéreztek a tavaszi napsütésben, „páros-páratlant" játszottak, kurjongattak, nótáztak. Bilincseiket csörgetve, virtuskodva járkáltak az udvaron a fegyencek, az árnyékban, a fal mentén pedig, felváltva sétált Kornyev, Dunajev, Szmolin statisztikus és még néhány ismeretlen ember. A porkolábok félrehúzódtak, senkit sem zaklat-

tak, mintha ők is nyugodtan várnának valamire. A börtönt Szamgin általában rendetlennek, elhanyagoltnak találta, ez némiképp meghökkentette, de nem zavarta pihenését, s azt a gondolatot ébresztette benne, hogy azok, akik a börtönben átélt szenvedéseikre panaszkodnak, túlzzák szenvedéseiket.

Balra tőle Kornyev ült. Már a letartóztatás utáni éjszakán átkopogta Klimnek, hogy négy szocdemet és tizenegy eszert fogtak le, azután pedig majdnem minden éjszaka, az ellenőrzés után, szinte német alapossággal közölte Klimmel a külvilág híreit. Értesüléseiből kiderült, hogy az egész ország szívvel-lélekkel, gyors iramban készül az önkényuralom elleni végső rohamra.

— Az eszerek a Parasztszövetséget építik, megnyerték maguknak a falusi tanítókat, a munkásmozgalom feltartóztathatatlanul terjed — kopogtatta Kornyev, mintha újságcikkek címeit közölné.

Szamgin hallgatta és elhitte, hogy mérnöki, orvosi, ügyvédi szövetségek keletkeznek, hogy tervbe vették a Szövetségek Szövetsége felállítását, és a kövön áthatoló száraz kopogás, szavakká alakulva, bizakodást, szép reményeket keltett benne. Igen. Természetes, hogy az egész értelmiségnek egyetlen, hatalmas erővé kell szerveződnie. Nem engedte tovább gyűrűzni gondolatait; az az ártatlan vágy élt benne, hogy meg se próbálja formába önteni reményeit és ábrándjait. Csak több mint egy hónap múlva hívatták a titkosrendőrségre; ez kissé idegesítette, de csupán akkor, amikor eszébe jutott, hogy majd megint találkoznia kell Vasziljev ezredessel. Ez a találkozás azonban nem volt olyan kellemetlen, mint várta.

— Hát újra beszélgetnünk kell egymással, Klim Ivanovics — kezdte az ezredes, felemelkedve az asztal mellől; udvariasan cigarettatárcáját nyújtotta, másik kezében pedig írásokat tartott. — Kérem! — mutatott szívélyesen az asztal túlsó oldalán álló székre, és az akták olvasásába mélyedt.

Popov ismerős, kényelmes dolgozószobája felismerhetetlenül megváltozott; az ablakpárkányról eltűntek a virágok, helyükön gyógyszeres üvegcsék sorakoztak, receptekkel; a

nap sugarától átdöfve egy üveg vörös tinta ragyogott, párna vastagságúra duzzadt „ügyek" hevertek, kék dossziékban; csövével felfelé meredezett egy ósdi pisztoly, a ravasznál fehér papírszalaggal átkötve. Minden bútort elmozdítottak a helyéről, s egyáltalán a dolgozószoba úgy festett, mintha Vasziljev ezredes csupán tegnap foglalta volna el, vagy új lakásba készülne költözni. Csak III. Sándor mellszobra maradt a régi helyén, de belepte a por, és a cár tekintélyes orra elszürkült, s hasonlóképp szürke füle megvastagodott. Ebben a felfordulásban volt valami biztató.

De még bizakodóbbá tette Szamgint az ezredes porcos, sötét arca; ez az arc sötétebb lett, a szúrós szempár eltompult, és alatta kékes zacskók duzzadtak; a tar koponyán két légy vándorolt, az ezredes érzéketlenül tűrte, ajkát harapdálta, bajuszát mozgatta. Még jobban összegörnyedt, mint Moszkvában, válla hegyesebb lett, és mellőzött, fáradt embernek látszott.

— Nos, minek eresszük hosszú lére ezt a históriát — szólt egykedvűen, és szinte szomorúan függesztette szemét Szamginra. — Ön természetesen nem vall — mondta félig kérdően, félig tanácsolóan. — Tudomásunk van róla, hogy Moszkvából megérkezve, ön a bolsevikok helyi bizottságának segítségével és ugyanezen bizottság javára több gyűlést rendezett, belépti díjjal, és ezeken élesen bírálta a kormány rendszabályait. Hajlandó ezt beismerni?

— Gyűléseket rendeztem, de belépti díj nélkül. Előadásaim szigorúan a tények felsorolására szorítkoztak. A bolsevikok bizottságával semmi kapcsolatom nincs. Ez minden, amit mondhatok — jelentette ki sietség nélkül Szamgin, és nem mulaszthatta el megállapítani, hogy ezt jól mondta, méltósággal.

Az ezredes felsóhajtott, foga közt sípolva áradt a levegő.

— Hát persze, természetesen... — Ceruzájával kopogott bal keze kék körmein, és ő is sietség nélkül folytatta: — A helyi bizottsággal való kapcsolatát hiába tagadja. A nyomozás megállapította, hogy édesanyja háza: a bolsevikok főhadiszállása. Úgy bizony, kérem...

Az ezredes széles mozdulatokkal írni kezdett, a toll sebesen futkározott az űrlapon, szemöldöke fölött apró ráncok jelentek meg, és felfelé kúsztak. Szamgin ezt gondolta:

„Mindjárt megkérdezi: nos hát?"

Az ezredes azonban beledugta a tollat egy söréttel teli pohárkába, és kezét az asztal alá lendítette, hogy ujjairól lerázzon valamit; majd hátradőlt a széken, és hunyorogva, halk hangon megkérdezte:

— Mondja csak... Ez nem tartozik a kihallgatáshoz, tiszti becsületszavamat adom rá! Egy orosz ember kérdezi egy másik orosz embertől... egy más felfogású, becsületes embertől. Megengedi?

— Természetesen — sietett a válasszal Szamgin, el sem tudta képzelni, tulajdonképpen mit is enged meg.

— Ez a pópa, ez a Gapon, Agafon... látta őt, igen?

— Igen — felelte Szamgin, s nem ijedt meg saját bátorságától.

— Nos hát... miféle ember ez? — kérdezte suttogva a csendőrtiszt, mellel az asztalra dőlve és ujjait egymásba fonva. — Valóban keresztek és az uralkodó képei alatt vezette a népet, igen? Egyéniség? Erő?

Az ezredes arca hirtelen ellágyult, arccsontjai szinte szétfolytak, szeme még jobban kimeredt, és feszült tekintetében Szamgin világosan látta az ijedséget és a felháborodást. Vállat vont, és a kérdő szembe pillantva, így felelt:

— Véleményem szerint nem jelentős ember... — Nyomban ráeszmélt, hogy ezt nem kellett volna mondania, és sietve hozzátette: — De erős, nagyon erős, mert szeretik és hisznek neki...

— Ő maga azonban senki? — kérdezte az ezredes szintén sietve. — Ugye, senki? — ismételte már követelőzően.

Megint hátradőlt a széken, arcát ráncba vonta, az asztalon heverő aktákat csapdosva, süvítő hangon belekezdett, de szavai szinte forrtak:

— Értesüléseink szerint: a legnagyobb senki, sarlatán! De hisz így még rosszabb, hogy senki, még rosszabb! Egy senki, és orránál fogva vezeti a rendőrséget, a polgármestert, sok

tízezernyi munkást és önt, önt is! — sziszegte hevesen, Szamginra bökve, majd kezét megint az asztalra dobva, mintha szükségét érezné, hogy megkapaszkodjon. — Hihetetlen! Nem hiszem, kérem! Nem tudnám feltételezni! — suttogta és rázkódott a széken.

Szamgin elnézte a Ljutov-féle fintorokkal eltorzított arcot, s arra gondolt, hogy az ezredes nem normális, a fejéhez vághat valamit, vagy az asztal fiókjából előrántja a revolvert...

— Úgy gondolom, ezredes úr, ez a beszélgetés nem tartozik a tárgyhoz — szólalt meg óvatosan és szintén halkan Szamgin, a csendőrtiszt azonban félbeszakította.

— És nem gondolja, hogy ez a pópa és egész átkozott terve nem más, mint az egyház válasza önöknek, ateistáknak és minekünk, hivatalnokoknak, igen, minekünk is! Tolsztojért, Pobedonoszcevért, az elnyomásért, azért, mert az egyháznak befogtuk a száját? Hogy e pópa mögött ott állnak a püspökök, és ez az egész átkozott tüntetés, az egyház első, kísérleti lépése a világi hatalommal való szakítása felé. Mi? — Szamgin meghökkent, és végképp meggyőződött róla, hogy az ezredes őrült. Megigazította szemüvegét, és eltűnődött, hogy mit mondjon. Vasziljev azonban nem várta meg, amíg megszólal, hanem így folytatta: — Hát hogy nem tudja megérteni, az egyház, amelyet önök eltaszítottak, gyűlöli önöket, és önök ellen is mozgósítani tudja a népet. Képes rá! Nekünk természetesen tudomásunk van róla, hogy önök szövetségekbe szerveződnek, önvédelemre készülnek az anarchia ellen... — Szamgin figyelmesen pillantott a felhevült csendőrtisztre: úgy érezte, most értelmesen beszél. — De mit számítanak ezek a fegyvertelen szövetségek? Orvosok és ügyvédek nem tanultak meg ágyúval lőni, „Az Orosz Nép Szövetségé"-ben viszont pópák vannak, ezt tudja? Sőt, püspökök is, bizony, kérem!

Sötét arcát olajszerű izzadságcseppek borították el, szeme erősen kivörösödött, és egyre összefüggéstelenebbül suttogott. Szamgin hiába várta annak a gondolatnak a további kifejtését, hogy az értelmiségnek védekeznie kell az anar-

chiával szemben; az ezredes, szinte köpködve a szavakat, ezt suttogta:

— Művelt emberek, a történelem ismerői... Tudniuk kellene: minden szervezkedés elnyomáson épül... Az államjog vitathatatlanul bebizonyítja... Hiszen ön jogász...

Hirtelen összerezzent, hátrazuhant, egyik kezét szívére szorította, a másikat halántékára, kitátotta száját, és bíborvörös lett.

— Rosszul van? — kérdezte ijedten Szamgin, és felugrott a székről.

Az ezredes legyintett.

— Dögrováson vagyok! — dünnyögte.

Megtörülte arcát zsebkendőjével, és zajosan felsóhajtott.

— Ha nem járnának ilyen idők, nyugdíjba mennék! — Szamgin elé tolta az űrlapot, és fáradtan ajánlotta: — Olvassa el. Írja alá.

— Sokáig tart itt? — kérdezte Klim.

— Ez nem tőlem függ. Őszintén szólva, én kiengednék mindenkit, közönséges bűnözőt, politikait egyaránt. Tessék, fontolja meg jól, mit akar... igen! Ajánlom magam!

Szamgin kocsin ment vissza a börtönbe, mellette egy csendőr ült, a bakon pedig, arccal feléje egy másik, széles orrú, apró szemű, nyílegyenesre pödört bajusszal. Csendes utcákon haladtak, járókelők ritkán jöttek szembe, és Szamginnak az jutott eszébe, hogy mindegyik igen ügyetlenül akarja elhitetni a csendőrökkel, hogy őket nem érdekli az ember, akit a börtönbe visznek. Az ezredes szavai beszennyezték; elfáradt a csodálkozástól, és gépiesen gondolkozott:

„Beteg. Az utolsókat rúgja. Megijedt, és engem is meg akar ijeszteni. Gondolkozni sem érdemes róla."

De a cellában is folyton előtte lebegett a Ljutov-féle fintoroktól eltorzult arc, és a csendességben felsziszegtek szavai:

„Önök önvédelemre készülnek az anarchia ellen..."

„Ez az egyetlen értelmes az egészben, amit mondott" — gondolta Szamgin.

Cellája fölött óvatosan, fojtott hangon énekelt két bűnöző, úgy énekeltek, mint akik saját sorsukról töprengenek más szavaival.

A homokban . . .

— énekelte az egyik.

A folyóparton . . .

— kontrázott a másik, majd mindketten egy hangon, érzéssel kanyargatták:

Ottan, hej ottan, vándorok balla-agnak.

A hangok elsiklottak Klim cellájának ablaka mellett, lágyan simogatták a tavaszi éjszaka langyos csendjét, és bőkezűen eltöltötték orosz bánattal, amely azért kedves és nevezetes, mert meglágyítja a szívet.

„Talán gyilkosok, és bizonyára tolvajok, viszont szépen énekelnek" — tűnődött Szamgin; sehogy sem tudta kitörölni emlékezetéből az eltorzult arc foltjait, a forró suttogást, egyre csak látta a szobát, ahol a Kutuzov-szakállas, porlepte cár bámul a sorokból vak szemével.

„Hogy megzavarja az elmét a jó és rossz ily keveredése egy emberben . . ."

Az ének ébren tartotta, akár a még gyenge fejfájás, amely azonban azzal fenyeget, hogy kínzóvá fajul. Leeresztette lábát a priccsről, óvatosan a fapadlóra rakta, és járkálni kezdett a cellában, lábujjhegyen lépdelve, mint ahogyan vékony jégrétegen vagy pocsolyán átvetett rozoga, hajladozó pallón megy végig az ember.

Odakint pedig zümmögtek:

Hej, sötét az éj . . .
Sötét, koromsötét . . .

Az éjszaka világos volt. Az ének csendesedett, a fül csupán a szavaktól megszabadult hangokat fogta fel.

„Igaza van Tolsztojnak, hogy nem bízik az értelemben, hadakozik ellene. Dosztojevszkij sem szerette az értelmet. Ez általában jellemző az oroszokra..."

Eszébe jutott, mit mondott Nyikonova Tolsztojról:

„Gyötrelmes öreg: mindent tud."

„Rosszabb, mintha meghalt volna" — gondolta Szamgin Nyikonováról.

Kellemetlen emlékként ötlött fel Varvara, aki túlságosan divatos ruhában látogatta meg, szomorú, sértődött hangon beszélt, szeme azonban vidám volt.

Az ablakon három csillag kandikált be, mint pettyek a holdas égbolt kékes ezüstjében. Az énekszó elhallgatott, és ettől szinte hidegebb lett. Szamgin odament a priccshez, csendben lefeküdt, s fejét a takaróba fúrta, hogy szemhéján keresztül se lássa a hold foszforeszkálóan csillogó homályos korongját a cellában, úgy érezte, új rémület nyomasztja, más, mint az, amelyet a Nyevszkijen érzett: akkor a halál rémítette, most az élet.

Vagy két hetet olyan állapotban töltött, mint akit megmérgeztek. Kornyev gondoskodóan kopogtatta a híreket, de leperegtek róla, mint valami megfagyott kérgen, és nem izgatták.

„Jelizaveta Szpivakot kiengedték, Dunajevot és Flerovot Moszkvába küldték. Békét kötöttek a japánokkal, ocsmány békét. Szpivak iskoláját bezárták."

Szamgin hallgatta a kopogást a kövön, és Kornyev hosszú lábú, ösztövér alakját valami szerszámnak képzelte, amely fáradhatatlanul rombolja a falat.

„Ivanovo-Voznyeszenszkben hatalmas sztrájk tört ki, a mieink vezetik. Lázadás a Fekete-tengeri Flottánál."

A hírek rövid szünetekkel követték egymást, és úgy tetszett, a börtön napról napra zajosabb lesz, a foglyok ujjongó hangon üzengettek egymásnak, a sétákon Kornyev berikoltotta híreit az ablakokon, és a porkolábok meg sem akadályozták, a börtönparancsnok csupán egy ízben tiltotta el a sétától három napra. E nyugtalan embernek sikerült végre felráznia Szamgint, amikor ezt kopogtatta át:

„Tegnap lelőtték Vasziljevet."

„Kicsoda?" — kérdezte Szamgin.

„Tudjuk. Nem fogták el."

Reggel pedig, elhaladva a folyosón Szamgin cellája mellett, bekiáltott:

— Viszontlátásra, Szamgin! Kiszabadultam! Nemsokára mindenki...

Klim szemére reggelig nem jött álom: egyre az ezredes lázas suttogása járt eszében, meg a tintásüveg, amelyet szinte átdöfött a napsugár. Nem sajnálta az ezredest, de mégis nehéz, nyomasztó tudat volt, hogy ezt a Ljutov- vagy Gaponszerűen csapzott embert megölték.

És nyomban eszébe jutott, ahogy Inokov, amikor egyszer a rakparton sétálva, egy romba dőlt gabonaraktár előtt haladtak el, így szólt:

— Oda nézzen!

Egy korhadt gerendán nagy bajuszos, piszkosszürke patkány kuporgott, még jobban hangsúlyozva a fadarab haszontalanságát, csapzott bundája csomókban meredezett, és vén koldusasszonyhoz hasonlított; mellső lábait erőtlenül szétterpesztette, farka élettelenül csüngött alá, mint valami zsinór; szemének piros gyűrűvel keretezett fekete gyöngye mozdulatlanul meredt a nap aranysugaraiban fürdő folyóra. Szamgin felkapott egy darab téglát, Inokov azonban rászólt:

— Ne bántsa, úgyis elpusztul.

Szamgin emlékezett rá, hogy e szavak nagyon felkavarták. Most azonban határozottan gondolta:

„De embert ölni tud Inokov."

Önmagán kívül nem volt kedve senkiről gondolkozni. Most, hogy megszűnt a fali távíró-kopogás, és senki sem közölt izgató híreket a külvilágról, elfelejtettnek érezte magát. Ebben az érzésében korholó, sajátosan kellemes bánat rejlett, amely ilyen szavakban öltött testet:

„No, ez is szép élet, az ember a börtönben szabadabbnak érzi magát, mint szabadlábon."

A börtönben, már amennyire lehetséges volt, kényelmesen berendezkedett; celláját a közönséges bűnözők takarí-

tották, ebédet kintről kapott, vendéglőből, olvasott, a Ragyejev kezébe átkerült Varavka-féle vállalkozások felszámolásával foglalkozott. Néhányszor az ügyészhelyettes kíséretében meglátogatta Pravgyin, a polgármester ügyvédje, ismét megjelent Varvara, közölte, hogy hamarosan kiengedik, majd sebes suttogással kérdezte:

— Tudod, hogy Nyikonova?...

— Tudom! — felelte hangosan.

— Szörnyű idő, drágám!

Vasziljev ezredes meggyilkolása után hat új fogoly jelent meg a börtönben, akik között Szamgin felfedezte Dronovot. Szinte kellemes volt látni, amint Ivan Dronov kurta zekében és szalmakalapban, kezét csíkos nadrágja zsebébe süllyesztve, apró léptekkel félóra hosszat futkározik a fal mentén, lehajtott fejjel, lába elé bámulva, vagy hirtelen megtorpanva, mint aki beleütközik valamibe, és tépdesni kezdi halványvörös bajuszkáját. Hihetetlen volt, hogy ez az ósdi, bohózatba illő figura szerepet játszhat a politikában. Vagy tucatnyi séta után Dronov eltűnt, Szamgin pedig gúnyos mosollyal gondolta:

„Ez sem melegedett meg itt."

Szamgint váratlanul és szinte sértő hanyagsággal engedték ki: reggel eljött a csendőrparancsnokság segédtisztje az ügyészhelyettessel, kedélyesen elcsevegtek, majd távozáskor bejelentették, hogy estére szabad lesz; de csak másnap este eresztették ki. Hazafelé kocsizva, Szamginnak úgy rémlett, hogy az utcák szokatlanul népesek, és a városban éppolyan zaj van, akár a börtönben. Otthon Ljubomudrov doktor fogadta: kórházi köpenyben ment végig az udvaron, megtorpant, tenyere alól rápillantott és felkiáltott:

— Ahá, a rab! Gratulálok! Mit szól a dolgokhoz? Felágaskodik Oroszország...

Hasonló hangnemben közölte, hogy Arkagyijnak vérhasa van. E zajos találkozás hosszú időre rányomta bélyegét Szamgin elkövetkező napjaira. Vasziljev ezredes nem túlzott: a ház valóban a bolsevikok főhadiszállása volt; odafent a doktornál és Jelizaveta Szpivak szárnyépületében

olyan zaj uralkodott, mint a pályaudvaron. Szamgint ámulatba ejtette a rengeteg ember; sétáltak a kertben, üldögéltek a lugasban, morogtak, vitatkoztak, suttogtak, eltűntek és újra megjelentek. A szomszéd Tabakov fakereskedő udvarán krokettgolyók csattogtak, legidősebb fia pedig, egy nagy orrú, hosszú kezű, bozontos ifjú, talpig fehérben, mint a Moszkva-vendéglő valamelyik pincére, bűnbánóan állt Jelizaveta előtt, és hallgatta az asszony pergő beszédét.

— Ez megengedhetetlen, érti? Mensevizmus. A maga kötelessége: leleplezni a munkások előtt a népképviseleti elv meghamisítására irányuló próbálkozást.

Fia súlyos betegsége ellenére, Jelizaveta Szpivak alig volt látható; kora reggel eltűnt, félórára, egy órára megjelent, azután megint nyoma veszett. Nagyon lefogyott, megsápadt, még komorabb lett, és mintha gonoszság fénylett volna fel kerek macskaarcán, szorosan összeszorított fogaiban, gondterhesen ráncba vont szemöldöke hajlatában. Párás, augusztusi napok jártak, a város fölött kékesszürke esőfelhők suhantak tova, az utcákon árnyékok, az emberek szokatlanul szaporán lépdeltek. Mindennap várható volt az alkotmányról szóló kiáltvány, és Tabakov vöröses fürtjeit rázogatva, Jelizaveta leckéjét ismételgetve, magas tenor hangon magyarázta valakinek a kertben:

— Ez az alkotmány a cár alamizsnája a liberálisoknak, amiért segítettek szorosabbra vonni a hurkot a munkásosztály nyakán.

„Ökör — gondolta Szamgin, és Tagilszkij szavai jutottak eszébe azokról az emberekről, akik elárulják saját osztályuk érdekeit. — De miért?" — kérdezte önmagától századszor is.

Hirtelen, mintha csak a mennyezetről hullott volna le, Inokov terpeszkedett el egy karosszékben, és erősen megdörzsölve kezét, feltette a kérdést:

— Hogy ízlett az ülés? Pocsék börtönünk van, bezzeg Siedlcében . . .

Arcát sűrű, sötét szakáll nőtte be, szemgödre beesett, mint aki súlyos betegséget vészelt át, szeme pedig csillogott az örömtől, hogy meggyógyult. Arca szerzeteshez hasonlí-

tott, öltözetre mesterlegényhez, a szoba közepére kinyújtott lábán megbarnult, kitaposott csizma lötyögött, mellén összefont keze sötét volt, mint valami fémmunkásé, vitorlavászon blúzt viselt, gyűrött szürke nadrágot.

— Lassacskán helyesen értelmezik a forradalmárt — mesélte, és szemében mosoly csillogott. — Megyek Permben az utcán, éjnek idején, hát látom: vernek valakit, hárman. Beleavatkoztam a „verekedés menetébe", és a pórul járt megkérdi: „Mi az, maga forradalmár?" „Miért?" „Hát mert egy ismeretlen ember védelmére kel." Jól megmondta, mi?

Rágyújtott egy igen büdös cigarettára, belebámult kék füstjébe, majd kezét csizmája szárába dugta, és egy ajtókilincshez hasonló réztárgyat helyezett az asztalra.

— Itt van! Emlékszik, egyszer eltörtem a papírnehezékét?

Szamgin csodálkozva nyúlt a rézből öntött női figuráért, amely kígyót tartott a kezében.

— Olyan régen volt. És maga emlékezett rá?

— Miért ne? Nem szeretek adós maradni. Kleopátra. Magam formáltam és öntöttem. Érdekes dolog a formálás és az öntés! Azt hiszem, majd foglalkozom vele.

— Maga eszer? — érdeklődött Szamgin.

— Nem — jelentette ki fejét rázva Inokov. — A szocdemekhez sem vonzódom. Bolsi, mensi, nem fér ez az én lelkembe, sem a fejembe. Alighanem anarchista vagyok...

A meglehetősen ügyesen megformált Kleopátra-szobrocska némiképp megbékítette Szamgint Inokovval.

— Igen, maga valószínűleg anarchista — jelentette ki elgondolkozva és megkérdezte: — Tudja, hogy Korvin „Az Orosz Nép Szövetségé"-nek tagja?

— Nos, vigye el az ördög — felelte halkan Inokov. — Mulatságos — sóhajtott fel és elhallgatott. — Azt hiszem, akkor szükségem volt egy ellenségre, olyan emberre, akin kitölthettem minden dühömet. Hát ezért választottam ezt a... barmot. Elbeszélést lehetne írni erről a témáról: ellenség... az unalom elűzésére, nem? Különben én kieszeltem sokféle... históriát. Verseket is írtam. Bebeszéltem magamnak, hogy szerelmes vagyok...

Inokov elmosolyodott, majd lehunyta a szemét, mintha elszenderülne.

„Hazudik" — gondolta Szamgin; Inokov pedig, fel sem nyitva a szemét, így szólt:

— Ide hallgasson: a Kámán, a gőzhajón, elém került egy ápolónővér, az arca ismerős, de kicsoda? Képtelen vagyok visszaemlékezni. Hirtelen összehúzza magát, beburkolózik a plédjébe, hát Ligyija Tyimofejevna! Kiderült, a férjét viszi Tverbe, eltemetni.

— Elesett?

— Tífusz. Vagy tüdőgyulladás, már nem is emlékszem. Az asszony kitűnően mesélte el, hogyan dúltak fel a katonák egy állomást, úgy mesélte, mintha az állomás a saját birtoka lett volna . . .

Inokov maga alá húzta a lábát, összegörnyedt, majd csillogó szemmel, élénken, leplezetlen elégedettséggel folytatta:

— Én is láttam ilyesmit, Tomszk környékén. Nagyszerű volt, Szamgin! Mint a szélvihar, mennydörögve, füstölögve, jajongva rontott be az állomásra a vonat, és valamennyi kocsi egyszerre okádni kezdte a katonákat. A katonák hideglelősen reszkettek, akár a mérgezettek, hirtelen ocsmány káromkodás harsant, süvített, üvegek csörömpöltek, minden recsegett-ropogott, szakasztott úgy, mintha ellenséges országba törtek volna be.

Mohón beszívta a füstöt, és lelkesen folytatta:

— Alig egy órát hadakoztak, azután hasonló robaj és üvöltés kíséretében eltűntek, otthagyva a megnyomorított pályaudvart, amely olyan látványt nyújtott, mint egy zsidó háza a pogrom után. Egy nagy szakállú, szép legény szuronya hegyére tűzte az állomásfőnök sapkáját, és szobormereven odaállt egy vagon hátsó peronjára. Pompás figura! Bősz hangulatban van a katonanépség. Ilyen hangulatban fel lehet dúlni Pétervárt. Ilyeneket kellett volna odaereszteni január kilencedikén — fejezte be és megint elterpeszkedett a karosszékben, elernyedt, mosolygott.

Szamgin a szeme sarkából figyelte Inokov szerzetes-ábrázatát, és szerette volna megérdeklődni: „Miért szükséges,

hogy Pétervárt feldúlják?" Rövid hallgatás után azonban ezt kérdezte:

— És miért utazott Szibériába?

— Hát csak úgy... körülnézni — felelte fáradtan Inokov, és ásítva hozzátette: — Tegnap érkeztem ide, és szintén nem tudom, miért. Itt nincs számomra semmi új, és senkim sincs. Az utcán összeakadtam Tomilinnal. Elhízott, felfúvódott, mint a gömböc, a szeme bedagadt a hájba. Meghívott teára. Élettársa meghalt, most ő a ház ura; egy csíptetős debellával él együtt, és átbukfencezett isten felé. Mulatságos eset! „Kitapasztaltam mindent, mondja, de istenen kívül, úgy, ahogy a pravoszláv egyház tanítja, semmi más vitathatatlan nincs!" „Hát a harmadik ösztön, a megismerés ösztöne?" Kiderült, hogy épp ez vezet el istenhez, ez az istenkeresés ösztöne. Összekaptam vele. Ide hallgasson, Szamgin, alhatnék magánál?

Klim nem nagy örömmel vezette át az üres és sötét ebédlőbe; az ablakokat zsaluk fedték. Inokov a díványon ülve, és csizmáját húzva, megkérdezte:

— Hisz maga a ráolvasásban? Amikor a parasztasszonyok ráolvasnak vérzésre, szerelmi epekedésre?

— Persze hogy nem hiszek — felelte dühösen Szamgin.

— Én viszont hiszek. Magam láttam, amint a vénasszonyok ráolvasnak a vérzésre. És szerintem a filozófia is csupán ráolvasás a lelkiismeretre, a felzaklatott lélek megnyugtatása céljából. Nem?

— Aludjon — mormogta távozóban Szamgin, és ezt gondolta: — „Hamar végeznem kell itt mindennel, és gyerünk Moszkvába!"

Reggelre Inokov eltűnt, egész halom cigarettavéget hagyva az ebédlő padlóján. E napon a város házai mintha összepréselődtek volna, hogy valamennyi lakost kiszorítsák az utcára. Ünnepélyesen kongott a székesegyház harangja, zörögtek a konflisok, az emberek sietősen lépkedtek, rikoltozva beszélgettek, és szokatlanul összekeveredtek: az ünnepien öltözött polgárokkal együtt haladt a csapzott iparosnépség, mindenütt toprongyos gyerkőcök sürögtek, mintha tűzvész-

hez vagy díszszemlére igyekeznének. Az idő, mint mindennap ezen a héten, párás és fakó volt, mintegy mentegetőzött, hogy nem sikerült derültebbre, vagy pedig esővel fenyegetett. Az apróra szaggatott, acélkék és szürke felhők közepette olyan volt az ég, mint valami koldusgúnya, vagy foltokkal tarkított vitorla...

A székesegyházban hálaadó istentiszteletet tartottak, Szamgin nem ment el, hanem megállt a városi parkban, és onnan nézte a teret, amely olyan volt, mint valami zöldséggel megrakott hatalmas tál, az asszonyok ernyője és ruhája pedig cékla-, sárgarépa- és uborkadarabkákra emlékeztetett. A park is zsúfolásig megtelt emberekkel, sűrű csoportokban, izgatottan mormogtak; az egyik padon egy hórihorgas, kopasz hivatalnok állt, és így kabált:

— Uraim! Énnekem nem kell semmi, semmilyen fordulat az életben, de az önök öröme, lelkesedése, lángoló lelke előtt le a kalappal, hurrá!

Szamgin nem látott örömet a hallgatóság arcán, s nem látta a lélek lángját a polgárok szemében; úgy rémlett, éppolyan bizonytalan hangulatban vannak, mint ő maga, és még senki sem döntötte el, kell-e örvendezni. A hórihorgas szónokban nyomban ráismert Jakov Zlobinra, a posta- és távíróhivatal tisztviselőjére, akinél Makarov lakott valamikor. Néhányan igen bágyadtan és zavartan csatlakoztak a hurrázáshoz. Szamgin szomszédja pedig, egy meleg felöltős, kövérkés férfiú, megjegyezte:

— No nézd csak, hogy belejött!

— Háborog — mondta valaki.

— Hehe...

A gyümölcsízgyár vagy harminc munkásnője pajkosan utat tört a tömegben; egyikük, egy igen szép lány, táncléptében haladt, tarka szoknyáját rázogatta, s így énekelt:

Betérek egy sikátorba,
Zsemlyét veszek az uraknak,
Kétszersültet az uraknak;
Faljátok fel nosza, rajta!

— Ezek a legfeslettebb lányok a városunkban — mondta Szamginnak a kövérkés férfiú, szinte hencegve a város nevezetességével.

Az énekesnő barátnői óvatosan vihogtak, aggodalmasan nézegettek körül, mögöttük ünnepélyesen haladt a gyár tulajdonosa, a százesztendős, vak Jermolajev, hosszú szakállal borított, zöldes, halott arcán kerek fekete szemüveg volt. Karonfogva vezette a fia, Grigorij, fuvaroskocsisszerű, esetlen, hatvanas öregember, a város első botrányhőse; másik oldaláról pedig a veje, Nyejelov téglagyáros támogatta, szintén öregember, és vidám képével, hosszú orrával, göndör fürtjeivel torz alakú tökhöz hasonlított. Grigorij Jermolajev sárgás szeme fehérét villogtatva ráripakodott az emberekre:

— Félre! Nem láttok?

Apja pedig, földig érő fekete kabátban, fekete bársonysapkában rakosgatta merev lábát, tenyerével törülgette élettelen, nedves orrát, és így hörgött:

— Ne engedjétek, pravoszlávok, ne engedjétek!

Sántítva, dülöngélve, de kemény és széles léptekkel, sebesen haladt Veronov vendéglős és fuvaros, úgy rebbentette szét az embereket, mint gőzhajó a ladikokat, a hatalmas ember arca egy birka faggyúgümőjéhez hasonlított, kezében vastag botot szorongatott. Utána, szintén sietve és gondterhesen haladtak „Az Orosz Nép Szövetsége" egyéb nevezetes tagjai: Babajev, volt borbély, jelenleg „mesterséges ásványvizek" gyártója, Korobov mészáros, Ljalecskin pöcegödörtisztító, Domogajlov fürdőtulajdonos, valamint Zatyirkin szűcsmester, a legyőzhetetlen dámajátékos, lapos mellű, lapos arcú, egykedvű tekintetű ember.

Szamgin vagy másfél óráig álldogált a parkban, és meggyőződött róla, hogy a városi átlagpolgár retteg valamitől, majomkíváncsisága azonban elfojtja ijedelmét. Az esemény politikai jelentőségéről alig beszélnek, talán azért, mivel nem bíznak egymásban, és félnek, hogy elszólják magukat.

— Azt beszélték, térzene lesz — hallotta Szamgin.

— Mire való a zene, ha egyszer nem vezényelték ki a katonákat?

— Nem cári ünnep.
— Úgy bizony, nem a cáré.
— Jönnek a Szövetség tagjai.
— Kötelességük.

Egy csíkos ruhás, szürke kalapos emberke sétapálcájával hadonászva így nyugtalankodott:

— De miért nincsenek rendőrök? Maga tudja, miért nincsenek rendőrök?

— Józan a nép.

Csupán egy kopott felöltőt és nemesi sapkát viselő, komor férfi nem félt kinyilvánítani a véleményét: vállával megtaszította Szamgint, a helyére furakodott, és basszus hangon kijelentette:

— Semmi jó nem származik ebből a zsidó ötletből. A Szövetség tagjai pedig tökfilkók.

Az emberek általában éppoly határozatlanok, színtelenek voltak, mint ez a párás, tarka nap. Sokan, szinte elbújva álltak a fák árnyékában; a felhők közül kikandikáló nap azonban leleplezte őket. A térre, a székesegyház elé csak kevesen mentek ki, és azok is tétován.

Szamgin éppen abban a pillanatban húzódott közelebb a park kerítéséhez, amikor a nap, elősuhanva a felhők közül, a székesegyház lépcsőin Szlavorosszov főpap ibolyaszín alakját világította meg, széles mellén aranykereszt tündökölt. Bal kezét az ég felé emelte, jobbját pedig áldó mozdulattal terjesztette ki a tömeg fölé. Körülötte és alatta nyüzsögtek az emberek, nemzetiszínű zászlókat lobogtattak ikonok kereteit csillogtatták: a borzas és kopasz fejekről lekerültek a kalapok. Egy percre csendesség támadt, s mintegy tölcséren át felharsant az öblös hang:

— Ne higgyetek az őrültek csábításának, ne higgyetek az idegenek ármányának!

Jól lehetett látni, hogy az ikonokat és zászlókat hordó emberek oszlopba rendeződnek, és a gyorsaságból, ahogyan a csődület utat engedett, Szamgin megérezte a tömeg rémületét. Szlavorosszov közelében észrevette Kozlov történész pedáns kis alakját, egyik kezében ernyőt, a másikban sapkát

tartott; e tárgyakat a tömegnek mutogatta, és bizonyára beszélt valamit, kiabált. A székesegyház hatalmas kapuja előtt az apró emberke szinte öregnek maszkírozott sihedernek tetszett.

— Gyerünk — mondta Klim mögött valaki.

A tömeg visszazúdult a székesegyház elől, a park kerítéséig hátrált, és Szamgin néhány percig csupán tarkókat látott; hamarosan azonban az emberek, kalaplevéve, megindultak a kerítés mentén, némán taszigálták egymást, és Szamgin előtt különböző, de egyformán komoly kifejezésű arcélek suhantak el.

— Hová jönnek ezek... egyenesen nekünk? — dünnyögte Klim előtt egy ösztövér ember, és odábbhúzódott; ekkor Szamgin megpillantotta Korvin kőarcát; sűrű bajusza alól pontosan és vadul törtek elő a helyesen tagolt szavak:

— „I-gaz-hi-tű u-ral-ko-dónk-nak..."

Két szeme, amelyet alig választott szét az orrnyereg vékony vonala — ezt már valamikor Szamgin észrevette — úgy festett, mint egy nyolcas.

Mellette apró léptekkel Kozlov történész haladt, ernyőjével a földet bökdöste, s kezében óvatosan tartotta sapkáját, rózsás arcocskája verejtékben vagy könnyben ázott; ő is énekelt, szája nyitva volt, ajka mozgott, hangját azonban nem lehetett hallani. Fölötte Voronov vaksi, hájas arca magaslott, gyapjas szakállában kerek lyuk tátongott.

— „Al-lekszandr-rovicsna-ak" — bömbölte a lyukon át.

Voronov a cár képét vitte, Ljalecskin pedig egy aranykeretes ikont; zsinórral a kabátja gombjához erősített köcsögkalapja ott himbálózott a mellén, az ikonnal el-eltaszította, mellette pedig Jermolajev tar koponyája magaslott, élettelen arcán fekete szemüveget viselt, nyilván ő is énekelt vagy imádkozott, zöldes szakálla remegett. Ijesztő látvány volt, bizonyára azért is vezették elő, hogy rémítse a népet. Tömött sorokban vitték az emberek a zászlókat, ikonokat, a cár és cárné képét; olykor átsuhant egy-egy élénk színű női alak, az egyik magasra emelt, csukott ernyővel haladt, melynek végén fehér kendő lengett.

„Háromszáz, esetleg ötszáz ember – mérte fel a tömeget Szamgin –, a városban pedig hetvenezren laknak."

Eszébe jutott a hatalmas munkástömeg vonulása Pétervár Viborgi külvárosa felől, beszédjének bársonyos moraja, ünnepi hangulata. Fárasztó és reménytelenül unalmas volt hallgatni a Szövetség tagjainak kusza jajongását.

„Furcsa ország! Itt semmi sincs úgy, ahogy kellene... minden másképp van."

A parkból az emberek a tüntetők nyomába szegődtek, szemlátomást nem kívántak összekeveredni velük. A tér kiürült. Vagy tíz lépésnyire a kerítéstől a kövezeten sárga női kesztyű hevert, két ujja kereszt alakban összetéve; ez felidézte Szamgin emlékezetében a hóban heverő, levágott kézfejet.

Elnézte, amint a tömeg bepréselte magát a város főutcájának torkolatába, két széles uszályt hagyva maga után; majd kiment a térre, rátaposott a kesztyűre, és elindult a rakpart felé. Útjában megelőzte egy rőt színű eb, foga közt a kesztyűt szorongatta, farkát gyűrű alakban felkunkorította, s a folyó felé inalt; ekkor Szamgin visszafordult a parkba. A padok támláján, mint megannyi aggastyán, verebek üldögéltek; a tó feketés vizén sárga nyárfalevelek úszkáltak, levágott ujjú tenyérre emlékeztetve. Szamgin elüldögélt a padon, és megint eltűnődött a számok szörnyű aránytalanságán.

„Ötszáz, hétszáz ember és hetvenezer lakos."

Hazamenni nem volt kedve.

Otthon bizonyára „mennydörögnek a népszónokok" – gondolta, de mégis elindult, kihalt mellékutcákon, zárt kapujú és csukott ablakú házacskák mellett vitt az útja. Itt csend volt, még gyermekek sem kiáltoztak, csupán a könnyű szél libegtette a kertek fáinak fonnyadt lombjait, meg a város központja felől áradt a morgó zaj. Hogy hazajusson, át kellett szelnie azt az utcát, amelyen a Szövetség tagjai vonultak, amikor azonban egy másik mellékutcába akart bekanyarodni, a sarok mögül, széles léptekkel Jakov Zlobin bukkant elő, sapkája a kezében, arca puffadt, szeme mámo-

ros, karját széttárja, mintha át akarná ölelni Szamgint, útját állja, és halkan, álmélkodva mondja.

— Képzelje: megöltek egy embert! Voronov, a vendéglős, bottal húzott a fejére a szemem láttára, mindenki szeme láttára! Engedelmet, mit jelentsen ez? Ezt a Heinze patikust... hisz ismeri mindenki!

Szamgin megállt. Ismerte Heinzét: szerény és okos ember volt, a város kultúrintézményeinek kiváló munkása.

— Konflison hajtatott, és Voronov hirtelen rárontott — mesélte hadonászva, sapkáját a kerítéshez súrolva Zlobin, duzzadt szeméből könny csorgott, hosszú lába topogott, és egész teste himbálózott, Szamgin azonban látta, hogy nem részeg, hanem felháborodott, ijedt.

— Furman üzletének betörték a kirakatüvegeit, a segédet meg véresre verték — sorolta szipogva, szuszogva Zlobin. — Egy lónak a pofájába vágtak. De miért? Hát szabad ez...

Szamgin megkerülte, mint valami oszlopot, befordult a főutcára vezető mellékutcába, és nagy tömeget vett észre; az emberek hátráltak, mint a megvert hadsereg, körülnézelődtek, sőt némelyek háttal haladtak előre, a messzeségben pedig egy magasra emelt vörös zászló repesett, hosszú és keskeny, mint egy nyelv.

— Tüntetés — jelentette ki gondterhesen Pravgyin ügyvéd, üdvözölte Klimet, bal kezéről lehúzta kesztyűjét, és sóhajtva tette hozzá: — Félek: az erőtlenség tüntetése lesz.

Szamgin szeretett volna visszafordulni, Pravgyin előtt azonban kellemetlen lett volna megtenni, annál is inkább, mivel az, zsebébe gyűrve a kesztyűt, felajánlotta:

— No hát, menjünk... Menni kell.

Szamgin megindult utána, még vagy két tucat ember csatlakozott hozzájuk.

— Hogy úgy mondjam, körül vagyunk zárva — magyarázta Pravgyin. — Amott — és a válla mögé mutatott — a Szövetség tagjai garázdálkodnak, elöl meg ezek, a mieink... Mindenképp meg kell győzni őket, hogy...

Hátulról meglökték, erre megszaporázta lépteit, és karon ragadta Szamgint.

Az utca végén tüntetők topogtak a vörös zászló körül: vasutasok, mesteremberek, gimnazisták, sok lány, javarészt fiatalok.

— Háromszáz, négyszáz — számolta Szamgin, és eszébe ötlött: „Hetvenezer!"

A tömeg közepén Kornyev állt, a hosszú rúdra erősített zászlót tartotta, fejjel magasabb volt mindenkinél. Szamgin észrevette, hogy Kornyevnak ma más az arca: nem olyan száraz és éles, mint mindig, és a szeme is más, gyermekszem.

— Elvtársak! — vezényelt egy szakadt nyakú inget viselő, egyházfihoz hasonló, nagy sörényű férfi, s két tenyeréből szócsövet formált. — Ötösével sorakozz!

Az emberek átrendeződtek, a lobogó mellett felröppent még három vörös zászló.

— Elvtársak! Uraim! — kiáltotta Pravgyin. — Gondolják meg, mire vezetheti önöket...

— Ki ez az önök? — rikoltott rá egy vörös hajú gimnazista.

A nagysörényű felrántotta fejét, magasra emelte öklét, és erős hangon rázendített:

— „Szeretté-ték a népet" — Szamgin belepillantott az éles arcba, és felismerte Dunajev barátját, Varakszint.

Pravgyin levette kalapját, kesztyűjét a zsebébe rejtette, s bús tenorján csatlakozott az énekhez:

— „És meghaltatok."

Nem léptek egyszerre, az induló ünnepélyes dallama kuszán csengett, elfojtotta a nézők tapsa és kiáltozása: az ablakban úgy ágaskodtak, akár a színházi páholyokban, ajtók, kapuk mögül kandikáltak elő. Szamgin engedelmesen és nyugodtan lépdelt a menet uszályában, mivel a lakása felé vonultak. A fiatalemberek e tarka serege éppoly komolytalan volt a szemében, mint a Szövetség tagjainak tüntetése. Ám önkéntelenül összerezzent, amikor a lobogó vörös nyelve eltűnt a sarkon, és füttyszó, sivítás, ordítás fogadta.

— Mi az ördög, hallja? — kérdezte Pravgyin, és meggyorsította lépteit, de alighogy befordult a sarkon, megtorpant,

felemelte az egyik lábát, majd kabátja alá rejtette, és a falba fogózkodva, fél lábon állva feldünnyögött: — Kioldódott a zsinór.

Szamgin szemüvegén át előrepillantott, ahol nemzetiszínű zászlók lobogtak, ikonok keretei csillogtak, és botok hasították a levegőt az emberek feje fölött, észrevette, hogy a tüntetők közül egyesek az úttestről felnyomulnak a járdára. Ablakszárnyak, ajtók csapódtak, és odafent, szinte a háztetőn felmordult egy zord hang:

— Zárd be a kaput! Oldd el a láncról Murzát!

— Térjünk be ide, rendbe szedem magam — ajánlotta Pravgyin, és kinyitotta egy női divatüzlet ajtaját, ugyanabban a pillanatban, amikor a tüntetők egy csoportja hátrahőkölt, és betaszította Szamgint az üzletbe. Pravgyint örömmel fogadta egy kövér hölgy, aki lisztes orrán csíptetőt viselt. Az ügyvéd bemutatta Szamgint, és egészen megfeledkezett róla, akárcsak a cipőjéről. Szamgin odaállt a kirakat ablakfájához, és jobb felé nézett; látta, hogy a monarchisták sebesen haladnak az utca egész szélességében, mintha lejtőn csúsznának lefelé, és mozgásuk szinte vak; egész tömegükkel egyik oldalról a másikra lódulnak, verdesik a házak falait, a kerítéseket, süvöltéssel töltve be az utcát, és ez a süvöltés téliesen hangzik — gonoszul és fásult unalommal.

Szemközt velük, tömött csapat élén Kornyev áll, a zászlót lengeti; nem voltak többen kétszáznál, és számuk minden másodperccel fogyott.

Szamgin látta Kozlov történészt, amint ugrándozva, ernyőjével a levegőbe bökdösve, végigfutott a járdán; látta Korvint, feje fölé emelt, revolvert szorongató kezét, látta, ahogy a nagy sörényű Varakszin kitépi a zászlót Kornyev kezéből, meglóbálja, mint valami cséphadarót, és a vörös lepedő ráborul a karnagy karjára, fejére; élesen, mérgesen pukkant két lövés. Kornyev és Varakszin feje fölött botok zuhogtak, sok tucatnyi kéz kapdosott a zászló felé, leráncigálta a földre, és az eltűnt az emberi testek forgatagában.

— Vágjátok, fiúk! Rohamra! — bömbölte vadul egy rózsa-

szín inges férfi; a dulakodásból kirepült Varakszin, övig meztelenül, a rózsaszíninges rárontott, Varakszin azonban meglendített egy kurta zsineget, csomóval vagy súlyzóval a végén, és a férfi hanyatt esett. Az üzlet előtt a verekedés alig két-három percig tartott, a tüntetőket visszaszorították, az utca gyorsan kiürült; egy lámpaoszlopnál, fél karral átölelve, Ljalecskin pöcegödörtisztító állt, és köcsögkalapjával legyezte az arcát, amelyből csak a fogak látszottak; az utca közepén reszkető karját széttárva, oszlopként meredezett a vak Jermolajev, oldalát, mellét, hasát simogatta; s rázta a szakállát; szemben, egy ház kapuja előtt a gimnazista feküdt, az üzlettel szemközt, fejjel a járdán pedig a rózsaszín inges férfi hevert. Pétervárott Szamgin annyi szörnyűséget látott, hogy ez a látvány nem nagyon ijesztette meg.

„Értelmetlenség, értelmetlenség" — hajtogatta önmagában.

Az úttest vörös rongycafatoktól, zászlófoszlányoktól tarkállott, a kövezet réséből ferdén meredezett elő egy rúd csonkja, kőhöz támasztva, fejjel lefelé a cár képe állt. A kövezet csupasz foltjain néhol vértócsák és vércseppek lángoltak. Két kereskedősegéd külsejű ember könyökénél támogatva vezette Korvint, a karnagy elfödte az arcát, lábai összekuszálódtak. Elhaladva a vak mellett, megtaszították az aggastyánt, annak megroggyant a lába, nehézkesen lezökkent az úttestre, és a köveket tapogatta maga körül, élettelen arcát pedig az égre emelte, amely már teljesen szürkébe borult.

Szamgin körülpillantott: háta mögött a díványon egy fiatal lány ült, és keservesen zokogott. Pravgyin eltűnt, az üzlet tulajdonosnője pedig így magyarázott egy ősz bajuszú öregembernek:

— Katonaságot kellett volna kivezényelni . . .

Szamgin kilépett az utcára, és nyomban belekerült a dulakodásban megtépázott emberek egy csoportjába, ezt látni lehetett ruházatukon és arcukon. Az egyik felkiáltott:

— Megálljatok, testvérek! Ez az ember Varavka házából való. — Megragadta Klim jobb karját, belebámult az arcába,

meleg vodkaszagot lehelt rá, és ezt kérdezte: — Igaz? No, őszintén?

Szamgin duzzadt homlokot és zavaros-szürke, tompa szemet látott maga előtt, a másik szemet és a fél arcot gyűrött, szakadt kalap takarta.

— Ügyvéd vagyok, idegen — bökte ki, ami először jutott eszébe, látta, hogy kapatos emberek veszik körül, és nem annyira félelemmel, mint inkább undorral várta, hogy összeverjék. Egy hímzett kék inget és lakkcsizmát viselő fiatal legény azonban odábbtaszította a részeget, és Klim vállára tette a tenyerét. Ettől az érintéstől Szamgin is szinte megmámorosodott.

— Magyarázza meg nekünk: törvény elé kerülünk? Ítélkezni fognak fölöttünk?

A legény arcát is szétverték, de józanabbnak látszott társainál, és szeme értelmesen pillantott.

— Valószínűleg — felelte a falhoz támaszkodva Szamgin.

— Varavka házából ered az egész zűrzavar — kiabált a részeg, és a legény újra ellökte.

— Hallgass, mert kaphatsz a pofádba — jelentette ki a legnagyobb nyugalommal, minden fenyegetés nélkül, és megint Szamginhoz fordult: — Engedelmet, de ki fölött mondanak ítéletet? Ki kezdte? Ők. Miért kötekednek? Nagyobb zászlót emeltek fel a mienknél, a sapkájukat meg nem veszik le. Milyen jogon?

— Törjük össze Varavka ablakait!

— Hisz már meghalt.

— Meghalt? No, akkor . . .

— Gyerünk!

Négyen elmentek, a legény pedig odatámaszkodott a falhoz Klim mellé, és karját mellén összefonva, elgondolkozva mondta:

— Valahogy balul ütött ki az egész, nem?

— Balul — állt rá nyájasan Szamgin és kissé odábbhúzódott.

Kinyíltak a házak ablakai, sokan kikukucskáltak, s valamennyien egy irányba figyeltek, ahonnan még kiáltozások

hallatszottak, és valami ropogott, mintha kerítést törnének. A legény sercintett a foga közt, átment az utca másik oldalára, és leguggolt a gimnazista mellé, de nyomban fel is ugrott, körülpillantott, és sebesen, szinte futva elindult az utca csendes vége felé.

Az innenső oldalon, szintén sietve, utána eredt Szamgin, valahányszor ablak nyílt a feje fölött, összerezzent és félreugrott, az egyiken női hang kiáltott ki:

— Ott is fut egy szemüveges! Fogjátok meg...

Néhány lépés után pedig megkérdezték:

— Hé, te prókátor! Tán csikar a hasad?

Szamgin szégyenkezésfélét érzett, szégyellte önmagát, az embereket, és meglassította lépteit; messze lovasrendőr-osztagot vett észre, és befordult egy mellékutcába. Ott, a kerítés mellett, egy éltesebb korú ember állt, ujj nélküli kiskabátban, és hangosan magyarázta valakinek:

— Hagyj engem, ahogy vagyok. Sebaj, elveszítettem a sapkám.

A kerítés résében, a férfi válla fölött, egy szempár csillogott, és egy női hang rimánkodott:

— Hát hová dugod már megint a pofád, a te dolgod ez?

— Te csak ne magyarázz. Verni az embereket nem szabad!

— Jól kitaláltad! Ej, te osto-oba, ostoba...

Az úttesten átvágott egy férfi, meztelen lábán sárcipő volt, kezében kétcsövű puskát tartott.

— Koma! — rikoltott be egy kis házikó félig nyitott ablakán.

— Adj csak egy kis sörétet...

Az ablak kitárult, a párkányon, a virágcserepek között, zöld szemű macska üldögélt, Klimet Tomilinre emlékeztette.

A Székesegyház utcai szilaj verekedés után e néptelen mellékutcák csendje gyanús volt; az ablakok, kapuk mögött emberek jelenléte érződött, akik ellenségesen lestek valakire. Sérelmes volt, hogy a szűk mellékutcák, csendes házacskák gazdái, akiket Kozlov oly szépen ábrázolt, ezek az em-

berek, akiknek állhatatos életében Szamgin egykor gyönyörködött, most úgy viselkednek, mint veszélyes esztelenségek egykedvű nézői. Otthon ülnek, bezárt kapuk mögött, sörétre töltött puskával, mintha varjakra indulnának, az ernyővel felfegyverkezett hetvenesztendős öregember meg a vak gyümölcsíz- és cukorkagyáros pedig kijött az utcára, hogy megvédje hitvallását.

„Gazemberek" — szidta a lakosokat Szamgin, homályosan érezte, hogy neheztelésében van valami ellentmondás. Egyáltalán felkavartnak, összevertnek, erőtlennek érezte magát.

Az utca bejáratát, amelyben lakott, kövér lovasrendőrök állták el, és néhány tucat kíváncsiskodó: aprónak tetszettek, és Szamgin valami egyformaságot talált bennük, akár a foglyokban. Egy szürke, borotvált képű ember megjegyezte:

— Odanézz, ott megy még egy Varavka fióka, uh!

A házak kapuja itt is zárva volt; Ljubomudrov lakásának ablakaiban néhány üvegtábla kiütve, az egyik földszinti ablakról pedig letépték a zsalut. A kiskaput Arkagyij dajkája nyitotta ki Szamgin előtt; az udvar és a kert üres volt, a ház meg a szárnyépület csendes. Szasa bezárta a kiskaput, s elmondta, hogy a doktor a kormányzóhoz ment panaszra.

— Vele tartott Tabakov és még hárman az utcánkból. Tabakov fiát összeverték. Kornyev elvtársat szintén...

Szamgin nem figyelt rá, szobájába ment, levetkőzött és lefeküdt; igyekezett nem gondolkozni, ám mégis gondolkozott, és úgy látta a saját gondolatait, mint sötét, hideg víz felületén valami vékony porréteget; szeles napok után keletkezik ilyen hártya a tavakon. Gondolatai kicsinyek voltak, és nem is gondolatok, hanem emberi arcok homályos foltjai, különféle szavak, kiáltások, mozdulatok: egy mozgalmas nap szemete. Kis idő múlva odafent a doktornál lábdobogás hallatszott, mintha négyest táncolnának, és Szamgin, hogy megfeledkezzék önmagáról, mert ma különösen riadtan idegennek érezte magát, felment Ljubomudrovhoz. Azt várta, hogy legalább öt embert talál nála, de csupán ketten voltak: a doktor és Jelizaveta Szpivak, ők lépkedtek a szobában, egymással szemben.

— A kórházba nem mégy, Liza! — kiabált zsebkendőjét lóbálva a doktor, megpillantva Szamgint, feléje lendítette a zsebkendőjét, és kijelentette: — Ő jön velem ...

Mindketten megálltak Szamgin előtt: a felhevült, rákvörös, hunyorgó doktor és a tágra meresztett szemű, sápadt asszony.

— Tudja, szörnyen összeverték Kornyevot — szólalt meg az asszony, a doktor azonban letorkolta:

— Akkor sem! Micsoda gazember Ragyejev, mi? Hallottad volna, mit mondott a kormányzónak, a Júdás! Truszova, az uzsorásnő, még az is becsületesebb nála! „Micsoda polgármester maga, kegyelmes uram, mondja neki. Gimnazista lányokat vernek az utcán, hát ezt lehet?" Az meg, a barom! így felelt: „Remélem, ezek után a józan emberek belátják, hogy a kormányzattal kell együtt haladniuk, nem pedig a zsidókkal a kormányzat ellen, nemde?"

A doktor földhöz csapta zsebkendőjét, és rákiáltott Jelizaveta Szpivakra:

— Nem megmondtam neked és valamennyi kölyködnek: a fegyvertelen tüntetésnek nincs itt az ideje! Nincs itt az ideje ... Nos?

— Elmegy a kórházba? — kérdezte szigorúan az asszony.

— Elmegyek.

Az orvos felkapta kalapját, és lefelé iramodott, Szamgin utána eredt, mivel azonban Ljubomudrov nem hívta ismételten — kiment a kertbe, a lugasba. Hirtelen eszébe jutott, hogy január kilencedike, minden szörnyűsége ellenére, elvileg talán kevésbé jelentékeny, mint ez a mai verekedés, de ez a szürke nap személy szerint mélyebb nyomot hagy benne.

„Feltétlenül véget kell érnie, így vagy amúgy, de hamar, hamar!"

Másnap csak megerősödött e felfogása, nem is lehetett másként, mivel a „Szövetség tagjai"-nak fellépése felháborodást keltett a város valamennyi józan lakosában. Nyilvánosságra került, hogy az előző napon öt embert öltek meg, köztük egy gimnazistát, Toporkov börtönfelügyelő unoka-

öccsét, tizenegyen súlyos sebesüléssel kórházban fekszenek, a tizenkettedik, Kornyev halálán van, vagy húsz sérültet pedig magánházakban rejtettek el. A „Vidékünk" szerkesztőségében bezúzták az ablakokat, a nyomdában összetörték a gépeket, széthordták a betűket. A város kora reggel óta dühösen morgott és tárulkozott: ablakok, ajtók, kapuk nyíltak, a tehetősebb polgárok elmentek valahová saját lovaskocsijukon, az utcákon sétapálcával, bottal felfegyverkezve jártak a gyalogosok, kalapjukat vagy sapkájukat szemükbe húzták, harcra készen; estére pedig híre érkezett, hogy a „Szövetség tagjai" összegyűltek az Ó téren, eldöngettek két zsidót és Licskusz felcsernőt — az utcák megint kiürültek, az ablakok bezárultak, a város csüggedt csendbe burkolózott. Éjféltájt, meg sem bontva a nagy csendességet, kocsi érkezett a kapu elé. Szamgin bizonyos volt benne, hogy Jelizaveta jött meg, és nem is hederített a zajra. Vagy öt perc múlva azonban bekopogtatott ajtaján az álmos házmester, és közölte:

— Beteget hoztak.

— Igen, de nem hozzám, hanem a doktorhoz, nem?

— Önhöz — közölte kérlelhetetlenül a házmester, egy egyáltalán nem parasztos, komor ember. Szamgin kiment az előszobába, ahol a falhoz támaszkodva egy fehér turbános ember állt, esetlen öltözékben.

— Bocsásson meg, Szamgin, magához jöttem. Nem vettek fel a kórházba...

Lassan beszélt, nehezen hörögve, és Szamgin nem ismert rá mindjárt Inokovra. Meghagyta a házmesternek, hogy hívja le a doktort, majd bevezette Inokovot az ebédlőbe.

— Megsebesült?

— Igen. Összevertek. És meg is sebesültem — felelt a díványra ereszkedve Inokov.

Bejött a doktor, hálóingben, mezítlábra húzott papucsban, levette a törülközőt Inokov fejéről, megtapogatta pulzusát, meghallgatta szívverését, majd mérgesen mondta:

— No, igen... ájulás, hm? Hívja ide Jelizavetát. Meg a szobalányt! Forró vizet! Hamar!

Egy óra múlva Szamgin már tudta, hogy Inokovnak átlőtték a karját, koponyáján a csontok épek, de két helyen felszakadt a bőr.

— És bizonyára néhány bordája is eltörött... — mondta a mennyezetre bámulva Ljubomudrov.

Ügyesen leborotválta Inokov haját és szakállát, rögtön kibukkant a felismerhetetlenségig felpuffadt arc, csupán a jobb szeme csillogott lázasan és borzongatóan, kékes réséből kikandikálva. Inokov kinyújtózva feküdt, akár a halott, hörgött, és szipogva, érthetetlen szavakat dünnyögött; lázas hadarását a falakon süvöltő, zsalukat zörgető szél kísérte.

Az asztalnál, a lámpa előtt, Jelizaveta ült pongyolában, és a „Mit akarnak a Szövetség tagjai?" című röpcédulát javította, amelyet Klim írt. Pongyolájának bő ujja zavarta, felfeldobta vállára, és halkan mondta:

— Maga ebben olyan szörnyűségeket hordott össze, mintha az volna a célunk, hogy megrémítsük a polgárokat meg a munkásokat egyaránt...

„Moszkvába kell utaznom" — gondolta Szamgin, és eszébe jutott beszélgetése Fiona Truszovával, aki alkudott erre az átkozott házra, hogy otthont létesítsen benne szegény gimnazista lányok számára. Az elhájasodott asszonyság, miközben arca és nyaka kedvenc burgundi borától duzzadt, enyhe megvetéssel, cinikusan unszolta:

— Add már alább, Klim Ivanovics! Az én epémben kövek vannak, a vesémben homok, hamar elvisz az ördög, és ott majd egyengetem az utadat, az ám! Hát mire kell neked a pénz, te pápaszemes bak? Látod, én az én bűnös pénzemet tizenhét esztendeje mind a lányokra költöm, hányat vezettem az igaz útra, mi? Te meg, bizony, még a körútra sem vezettél egyet sem, szent életű férfiú! Egy lányt sem csábítottál el talán?

Beszéd közben lehúzta karperecét, és játszott vele, vörös ujjai közt puhának tetszett az arany.

— De furcsán írta ezt — ismételte Jelizaveta, s könyörtelenül működött a ceruzája. — Mint valami eszer... érzelgősen.

Szamgin hallgatott, figyelte az asszonyt és Szasát, aki zajtalanul törölte a véres tócsákat a padlón, a dívány előtt, ahol Inokov hörgött és szortyogott, lázas szavakban fuldokolva. Szamgin elgondolkozott Truszováról, Jelizavetáról, Varvaráról, Nyikonováról, általában a nőkről.

„Különös lények. Bizonyára igaza van Makarovnak. Sötét lelkek..."

Jelizaveta meglepte, mihelyt belépett. Az összevert Inokov cseppet sem érdekelte; úgy bánt vele, mint egy idegennel. Miután befejezte a segédkezést a doktornak, leült az asztalhoz, hogy kijavítsa az írást és nyugodtan, ámbár sóhaj kíséretében mondta:

— Talán meg kell írnia még a „Mit akart a megölt bolsevik?"-ot is. Kornyev nem marad életben.

— Aligha marad életben — dünnyögte a doktor.

„Igen, sötét lélek" — ismételte Szamgin, az asszony majdnem vállig meztelen karját nézve. Jelizaveta fáradhatatlanul dolgozott, nagyon irigyelte az eszereknek az iparosok, kereskedősegédek, kistisztviselők között elért sikereit, és ebben az irigykedésben Szamgin valami gyerekes vonást látott. Most az asszony a doktorhoz beszélt, aki Jelizaveta ceruzáját figyelte, és sűrű füstfelhőbe burkolózott.

— Válaszul a kormányzó fenyegetőzésére, hogy „fegyver használatával kergettetik szét mindennemű csoportosulás" — micsoda stílusok van! —, itt-ott már ilyesfajta sokszorosított cédulákat ragasztottak ki:

Ha rosszabbra fordul,
Fegyvert fogok zordul,
Még a férj ellen is,
Még Trechère ellen is,
Eveline férje ellen is.

— s a többi, hasonló ocsmány hangnemben. A „Vidékünk"-et pedig be fogják tiltani...

— Mindez nem tart sokáig, nem tart sokáig — mondta a füstöt szétkergetve a doktor. — Nos, gyerünk, tegyünk rá

borogatást. Félek a bal szeme miatt... Maga, Szamgin, menjen aludni, két-három óra múlva pedig váltsa fel Jelizavetát...

Szamgin a szobájába ment, levetkőzött, lefeküdt, s arra gondolt, hogy felesége leveleiből meg az újságokból ítélve, Moszkvában sincs a legnagyobb nyugalom. Sztrájkok, gyűlések, összejövetelek, az utcákon egyre gyakoribbak az összetűzések a rendőrséggel. Itt mégis beleszokott az életbe. Jelizaveta, ha ridegen is, de kíméletesen bánik vele. Általában kíméli az embereket, és a Kornyev meg Varakszin szervezte tüntetést is ellenezte.

Az eső egyre erősebben, makacsabbul zizegtette a lombot, de nem tudta legyőzni a csendet, amely az egyhangú susogás mögött is ott sejlett. Szamgin úgy érezte, a legutóbbi hónapok élményei olyan erővel tépik el önmagától, amelylyel nem tud szembeszállni. Jó ez vagy rossz? Olykor úgy tetszett, hogy rossz. Gapon kétségtelenül szerencsétlen áldozata annak, hogy alávetette magát a valóságnak, megrészegedett tőle. A cár viszont kívül áll a valóságon, s bizonyára ő is szerencsétlen...

Úgy rémlett, még el sem aludt, amikor a doktor már felkeltette.

— Fáradjon át, uram. A beteg nagyon feldúlt, folyton beszél, éppen ezért ne biztassa... Adtam neki csillapítót...

Már hajnalodott, az igen magas, gyöngyházszínű égboltot rózsás felhők ékesítették. Amikor Szamgin az ebédlőbe lépett, a fehér párnán a lámpa fényétől megvilágított, szinte kőből durván kifaragott, nem-emberi arcot pillantott meg, a szem keskeny résbe húzódott, még ijesztőbb volt, mint éjszaka.

— Lám... hogy elintéztek — hörgött Inokov.

— Kicsoda? — kérdezte Klim olyan hangon, mint aki titokzatos jelenségeket vizsgál.

— Korvin — felelte Inokov, mintha nem jutott volna mindjárt észébe a név. — Ő és bizonyára az énekesek. Négyen. — Rövid hallgatás után hozzátette: — Micsoda... őrült spanyol! Hány óra van?

— Hat múlt.

— Meg akart ölni, a gazember! Lövöldözött.

— Nem szabad beszélnie — eszmélt fel Szamgin.

— Nem fogok. — Egy percnyi hallgatás után azonban megint felhördült: — Talán... meg tudom érteni őt! Mikor kicsaptak a gimnáziumból, legszívesebben megöltem volna Rzsigát, emlékszik rá? az osztályfőnököt. Bizony. És utána is kedvem támadt nemegyszer... egyiket vagy másikat... Nem vagyok gonosz, néha azonban gyűlölet-rohamaim vannak az emberek iránt. Gyötrelmes...

Fáradtan elhallgatott, Szamgin pedig leült melléje, oldalvást, hogy ne lássa ezt a drágakőszilánkhoz hasonló szemdarabkát. Inokov megint dünnyögött valamit Poiréról, a halászatról, majd igen érthetően és keményen mondta:

— Neki is... befellegzett!

Szamgin vagy három órát töltött vele. Inokovot ezalatt szinte marcangolta valami: jó öt percre elhallgatott, aztán megint eleredt a szava, hörgött, köhögött. Tíz órakor belépett Jelizaveta.

— Ligyija Tyimofejevna van a szobámban — közölte. — Menjen be hozzá.

Klim elindult; nem nagyon örült a Ligyijával való újabb találkozásnak, de elégedett volt, hogy kipihenheti Inokovot.

— Úgy látszik, nem teljesen egészséges — szólt utána az asszony.

— Nem is tudtam, hogy itt vagy — fogadta Ligyija. — Benéztem Jelizaveta Lvovnához, hát ő mondja! Egészen kiábrándultam a házból, tudod? Kiábrándultam!

Ápolónői ruhájában szánalmasan öregnek látszott. A szürke, sovány teremtés minduntalan felvetette a fejét, nyilván elfelejtette, hogy dús hajkoszorúját főkötő szorítja le, amely torzan megnagyította hosszú testén nyugvó fejét. Sebesen elmesélte, hogy férje két rokonával anyósának birtokára utazik, el akar hozni néhány értékes tárgyat majd felkiáltott:

— Úgy szeretném látni a házat, ahol Anton született, ahol gyermekkorát töltötte. Töltsek kávét?

De nem töltött kávét, hanem a székkel együtt közelebb húzódott Szamginhoz, és feléje hajolva, rémült szemmel, halkan s körülnézelődve belefogott:

— Te persze tudod: falun nagy a nyugtalanság, visszatértek a katonák Mandzsúriából, és lázonganak, lázonganak! Magunk közt szólva, Klim, hiszen ők menekültek, bizony! Ó, milyen szörnyű volt! Boldogult férjem nagybátyja — háromszor gyorsan keresztet vetett — tábornok, részt vett a török háborúban, a György-rend lovagja, és sírva fakadt! Sír és folyton ezt hajtogatja: hát lehetett volna ilyesmi Szkobelev, Szuvorov idején?

Hangosabban folytatta, és panaszos hangot ütött meg, arcát görcs rángatta, sötét szemében rémület sűrűsödött.

— Hihetetlen! — kiabálta és suttogta. — Őrület, elemi erejű rémület fogta el őket, hogy nem jutnak vissza szülőfalujukba! Magam láttam. Mintha elfelejtették volna a haza vezető utat, vagy nem emlékeznek, hol a hazájuk? Klim, kedves, láttam, amint egy vörös hajú katona csizmasarokkal tiport egy játékbabát, tudod, olyan olcsó játékbabát. Tiporta és puskatussal verte, s a babából pedig hullott a... hogy is hívják?

— Fűrészpor — segítette ki Szamgin.

— Ez az! Fűrészpor. És bizonyos vagyok benne, ha élő gyermek lett volna, hát azt is! — Fejéhez kapott, zavartan felugrott, és futkározva a szobában, sápítozott: — Ó, milyen szörnyű, szerencsétlen nép!

Siránkozása, ijedsége, idegessége nem hatotta meg Szamgint, csak csodálkozást keltett benne. Sosem hitte, hogy Ligyija ilyen összetört lehet.

„Jól illik hozzá az özvegység. Különben tökéletes vénlány is lehetne" — gondolta s azt figyelte, hogy Ligyija a szobában bolyongva, úgy érinti meg a tárgyakat, mintha próbálgatná: forró-e vagy hideg. Az asszony kissé megnyugodott, és halk hangon folytatta:

— Mindenki azt várja: forradalom lesz. Képtelen vagyok megérteni, mi lesz ez? Az ezredünk lelkésze azt mondja: a forradalom onnan cred, hogy nincs erőnk élni, ennek oka

pedig az istentelenség. Igen szigorúan él, szerzetesnek készül. A világ az ördög hatalmában van, mondja.

Szamgin visszaemlékezett, hogyan kínozta hajdan Ligyija éjjelente a legképtelenebb kérdésekkel, miután kielégítette érzékiségét. Eszébe jutottak a levelei is. „Hát mindezt elfelejtette? Miért nem tudom én elfelejteni?" — faggatta önmagát szomorúan, de egyúttal haragosan.

— Tudod, kivel találkoztam? Marinával. Ő is özvegy, már régóta. Klim, micsoda asszony! Hatalmas, szép, és... kegyszerekkel kereskedik! Különben nem is ez a fontos. Nagyszerű nő! A kereskedés csak spanyolfal. Nem mondhatok el róla mindent, tizenkettő-harminckettőkor indul a vonatunk.

— Pénzre nincs szükséged? — kérdezte Klim.

— Pénzre? Milyen pénzre? Miért? — csodálkozott az asszony.

— Apád pénzére — emlékeztette Szamgin.

— Nem, nem kell. A bankban van? Hadd maradjon. A férjem rám hagyott mindent, amije volt.

Olyan közel állt Szamginhoz, hogy az kinyújtott karral magához ölelhette volna, s éppen ez járt az eszében.

— Úgy látszik, szégyenletesen gazdag lettem — mondta torz mosollyal Ligyija, s ódon óraláncát babrálta. — Ha szükséged van pénzre, csak szólj, kérlek!

Szamgin, akkor már barátságtalanul közölte, hogy nincs szüksége pénzre.

— Januárban megkapod a részletes elszámolást apád vállalkozásainak felszámolásáról — tette hozzá üzleti hangon.

— Lám! Apám egész életében bőszen dolgozott, és most felszámolás! Milyen... furcsa ez az egész!

Egy karosszékbe ereszkedett, s vagy egy percig hallgatott, tétova mosollyal az ajkán nézegette Szamgint, sötét szeme azonban nem mosolygott. Aztán megint gőzölögni kezdtek belőle a szavak, akár az üszökből a maró füst.

— Tudod, ezek az apró japánok valóban pogányok: szégyellnek szenvedni. A sebesültekről, foglyokról beszélek. És megvetnek bennünket. Elveszítettük a játszmát a Keleten, Klim, elveszítettük. Ez az általános vélemény. Feltétlenül

újra harcolnunk kell majd ott, hogy helyreállítsuk a tekintélyünket.

Újabb öt perc múlva pedig hevesen mesélte:

— Moszkvában láttam Alinát: káprázatos! Valami regényféléje van Makarovval; plátói, mondja ő. Sajnálom Makarovot, olyan sokat ígért, és olyan sikertelen lett. Ez a megátalkodott bűnös Alina... Minek neki ez a nő?

„Úgy látszik, álszentként végzi — gondolta Szamgin, noha hamisságot sejtett az asszony szavaiban. — Meséljek neki, Turobojevről?"

Úgy döntött, hogy nem mesél, ez elnyújtotta volna a találkozást. Éppen kapóra jött Jelizaveta Szpivak, aki igen borús hangulatban lépett be.

— Rosszabbul van Inokov? — kérdezte Klim.

Jelizaveta így felelt:

— Nem.

— Inokov! — kiáltott fel Ligyija. — Ő az? Igen? Hát itt van? Szibériából jövet láttam az úton, matróz volt a hajón, amelyen utaztam a Kámán. Különös ember...

Majd megkérte Jelizaveta Szpivakot, mutassa meg a fiát, Arkagyij azonban sétálni ment a dajkával. Akkor Ligyija órájára pillantott, és kijelentette, hogy már ideje a pályaudvarra indulnia.

Szamgin elkísérte, beteggé tette a találkozás, nem kívánt hazamenni, hogy megint Inokov mellett üldögéljen, hanem kisétált a mezőre. Csendes utcákon haladt végig, és arra gondolt, hogy csak nagy sokára tér vissza ebbe a városba, talán sosem. Csendes, derült idő volt, az eget tisztára mosta az éjszakai eső, a levegő üdítően friss, a gyep barnás bársonya ízes illatot árasztott.

„Túl sok az esemény — gondolta a rét csendjében pihenve Szamgin. — Ez nem tarthat végtelenségig. Az emberek hamarosan belefáradnak, pihenésre, nyugalomra vágynak."

Neki azonban nem adatott meg a pihenés.

Amint a tábor mellett elhaladt, egy katonai sátor helyén tátongó gödörben megpillantotta Ivan Dronov kellemetlen, kihívó mosolytól szélesre húzott, jellegzetes arcát. Dronov

feje csupasz volt, és borzas haja majdnem egyszínű a kiszikkadt gyeppel. Tíz lépésről már meg sem lehetett volna különböztetni. Szamgin megbillentette kalapját, és el akart menni mellette, Dronov azonban rákiáltott:

— Várj egy percet.

Felnevetett és kimászott a gödörből.

Felöltője kigombolva, egyik kezében kalapját tartotta, a másikban egy üveg vodkát. Zavaros szeméből ítélve, már alaposan felönthetett a garatra, görbe lába azonban keményen lépdelt.

— Micsoda szerencse — kezdte, Klim mellett haladva. — Épp arra gondoltam: de jó volna elcsevegni valakivel! Maga nem is jutott eszembe. Túlságosan magas nekem. De ha már itt van, ám legyen!

Kabátja zsebébe dugta az üveget, feltette kalapját, a felöltőt pedig ledobta válláról, és átvetette a karján.

— Mit akar? Miről van szó? — kérdezte szigorúan Szamgin. Dronov izmos keze megragadta karját, és erősen megszorította.

— Azt akarom, hogy szerezz nekem állást Moszkvában. Nemegyszer írtam neked erről, de te nem válaszoltál. Miért? No, jól van! No — folytatta és kiköpött —, nem tudok itt élni. Nem tudok, mert érzem, jogom van hitványul élni. Érted? Hitványul élni pedig nincs értelme. Egy ember — öklével a mellére ütött —, egy ember eljutott addig, hogy kezdi érezni, joga van hitványnak lenni. Én meg nem akarok! Lehet, már hitvány is vagyok... de többé nem akarok... Világos?

— Nem hittem volna, hogy iszol... nem tudtam — mondta Szamgin.

Dronov kihúzta zsebéből az üveget, és meglóbálta Klim arca előtt: az üveg tele volt, alig egy kortynyi hiányzott belőle. Dronov meglendítette és messzire elhajította: az üveg csörömpölve darabokra tört.

— Szerezzek állást neked Moszkvában? — kezdte kissé zavartan Szamgin, és lopva útitársa kivörösödött arcát, nyugtalan, szúrós szemét figyelte.

— Okvetlenül! Te forradalmár vagy, a jövődért élsz, a népet védelmezed, és így tovább ... Ez nem ürügy. Ostobaság! De most, a jelenben légy segítségére egy embernek. Azonnal!

Dronov lassan lépdelt, szorongatta Szamgint, és mind messzebb cipelte a kietlen mezőn, közben pedig még sivítóbban, gonoszabbul beszélt.

— Itt én mindent ismerek, minden embert, egész életüket, minden gyötrő kínjukat. Többet tudok, mint valamennyi szociológus, kritikus, meg szemétgyűjtő együttvéve. Engem a sors éppen arra rendelt, hogy mindenféle szemét lerakodóhelye legyek. Mit rezzensz össze, mi? Mit bámulsz? Megvetsz? Ugyan miért? Te vaktöltény, varjúriasztó, ez vagy te!

Szamgin egyre figyelmesebben hallgatta, és lépést tartott Dronovval, aki maróan és hevesen beszélt tovább.

— A te cikkecskéid, kritikáid üres szócséplés! De én, én tehetséges vagyok.

Megtorpant és a messziségbe mutatott, bal felé, a mezőn pöffeszkedő tüzérkaszárnya vörös épületére, és a moszkvai országutat szegélyező Katalin-korabeli öreg nyírfákra.

— A kaszárnya: kelés a föld színén, furunkulus, látod? A fa szökőkút, mely vastag sugárban tör elő a földből, és folyékony aranycseppeket hint szét a levegőben. Te ezt nem látod, de én látom. Mi?

— Hogy a fa szökőkút, ezt nem te találtad ki — mondta gépiesen Szamgin, de egészen másra gondolt. Rendkívül meglepte, hogy Dronov így beszélhet, mint most, annyira meglepte, hogy szavai nem is sértették. Ámulaton kívül egy más érzést is tapasztalt, ami igen kellemetlenül fűzte ehhez az emberhez. Körültekintett: a mező néptelen volt, csupán messze, az országúton futott egy pár játékszerűen kicsiny ló, zajtalanul gördült a postakocsi. A kékes őszi levegő annyira átlátszó volt, hogy a mezőn minden egy finom tollrajz pontosságával domborodott ki.

— Nem én? Bizonyítsd be — kiabált Dronov, érdes arcbőre kivörösödött, mint a főtt rák páncélja, borostás állán rőt tüskék lengtek, úgy lóbálta kezét arca előtt, mintha marok-

kal merné a levegőt, és a szájába tömné. Szamgin tréfára fordította a dolgot.

— Úgy rontottál rám, mint valami haramia . . .

Dronov azonban nem hallotta meg a tréfát.

— Tudom, te megvetsz engem. Miért? Mert félművelt vagyok? Hazudsz, én ismerem a legfontosabbat: a kis ördögök aljasságait, a valódi legyőzhetetlen életet. És vigyen el benneteket az ördög, a forradalmatokkal, a beképzeltség álarcosbáljával együtt, ti semmit sem ismertek, semmit sem tudtok, semmit sem tesztek, ti, az ilyen teddide-teddoda-félék! . . .

Erősen oldalba lökte Szamgint, és a földre bámulva megállt, mintha le akarna ülni. Szamgin igyekezett meghatározni a kellemetlen érzést, amely nőttön-nőtt benne, mind közelebb hozta Dronovot, s már szinte ijesztő volt:

— Téged, Ivan, anarchistává tesz a . . . foglalkozásod! — dünnyögte.

— Az életem, nem pedig a foglalkozásom — rikoltott Dronov. — Az emberek — tette hozzá, és tovább lépdelt az erdő felé. — A börtönben neked vendéglőből hoztak ebédet, én viszont a rabkonyha löttyével táplálkoztam. Hozathattam volna én is vendéglőből, de csak ettem a löttyöt, hogy szégyelljétek magatokat. Nem vetted észre? — mosolyodott el. — A sétán nem vettél észre.

— Miért tartóztattak le? — kérdezte Szamgin, hogy más témára terelje a beszélgetést.

— Vasziljev ezredes meggyilkolásával kapcsolatban . . . Hülyeség! — Dronov elhallgatott, szinte kifulladt, majd halkabban, visszaemlékező hangnemben, fintorogva folytatta: — Az ezredes! Tavasszal letartóztatott, tizenegy napig börtönben tartott, aztán magához hívatott; és bocsánatot kért: tévedés! — Dronov megállt, Klim arcába pillantott, majd előrerántotta társát, és sebesen elindult. — Tévedés? Nem, csak meg akart ismerkedni velem . . . nem a személyemmel, nem, hanem a tájékozottságommal, érted? Ostoba volt, de érezte, hogy én képes vagyok hitványságra.

Szamgin félrefordulva mormogta:

— Ezek, úgy látszik, mindenkinek felkínálják, hogy a szolgálatukba álljon...

— Nem! — rikoltotta Dronov. — Becsületes embernek nem kínálják! Neked talán felkínálták? Ahá! úgy, úgy! Nem, ő tudja, kivel van dolga, amikor velem beszélt, a gazemberl Megérezte: elkeseredett ember, hát... megpróbálta. Elsiette a tökfilkó! Talán magam ajánlkoztam volna!

— Hagyd abba — mondta Szamgin, és ismét megpróbálta eltéríteni Ivant erről a témáról: — Nem te lőtted le?

Megkérdezte, bár egyáltalán nem hitt ennek a lehetőségében, de hirtelen ösztönösen elkezdte kiráncigálni a kezét, amelyet Dronov erősen szorított; nem tudta azonban kihúzni, Dronov szinte észre sem vette erőlködését, s nem eresztette el.

— Hát terroristának nézel? Egy ilyen jelentéktelen embert? — kérdezte ocsmány vihogással.

— Furcsa kérdés — dünnyögte Szamgin, és eszébe jutott, hogy a helybeli eszerek nem reagáltak a csendőrtiszt meggyilkolására, azt a papnövendéket, és a két munkást pedig, akit az ügy során letartóztattak, hamarosan szabadlábra helyezték.

— Nem — mondta Dronov. — Én nem vagyok Balmasov, sem Szazonov, még Kocsurának sem illek be. Egyszerűen Dronov vagyok, nem történelmi név... csupán kivert kutya, aki nem tartozik semmihez. Érted? Semmirekellő, mint mondják.

— Anarchista — szólalt meg ismét Szamgin, érezve, hogy Ivan szavai egyre kellemetlenebbül csengenek.

— És ha azt mondom, én lőttem le, ugye, nem hiszed el?

— Nem hiszem el — ismételte Szamgin, s lopva az arcába pillantott. Dronov, kacagásrohamtól rázkódva, eleresztette Klim kezét, amikor nevetése elcsitult, kijelentette:

— Az egyik ismerősömnek van egy fia, igen jámbor gyerek, és fél esztendőn keresztül apró összegeket lopott, ők meg a cselédre gyanakodtak...

„Szinte közvetett beismerés" — tűnődött Szamgin és megkérdezte:

— Hogyan ölték meg?

Dronov hirtelen visszafordult, és kisvártatva józanul, sőt kelletlenül kezdte mesélni:

— Úgy beszélik: amint kijött egy hölgytől (viszonya volt vele), valahonnan előugrott egy szerény hős, és durr! Közvetlen közelből bele, aztán a lábába vagy a pofájába a lónak, amely a kocsijába volt fogva, és kész! Azt mondják, nagy szoknyavadász volt, Moszkvában állítólag egy párttag volt a kedvese.

— Ki tudhatja ezt? — mormogta Szamgin, és szúrást érzett a szívében.

— A rendőrség. A rendőrök nem szeretik a csendőröket — folytatta Dronov ugyanolyan kelletlenül és kiköpött. — Én viszont jó barátságban vagyok a rendőrökkel. Különösen eggyel: címeres ökör!

Megint arra tért rá, milyen nehéz a sora ebben a városban. A mező fölött már sűrűsödött a kék homály, összeszorította, a városra lángoló felhők borultak, csengett-bongott a vecsernyére hívó harang.

Szamgin levette szemüvegét, és megtörülte, noha erre semmi szükség sem volt, és maga előtt látta az egyszerű, engedelmes, gyengéd nőt. „Mennyire nem vagy te orosz — mondja az asszony szomorúan és hozzásimul. — Nincs benned fantázia, líra, folyton okoskodsz."

„Talán ő volt Vasziljev szeretője" — gondolta és megkérdezte:

— Természetesen érted, milyen fontos megtudni, ki ez a nő?

— Milyen nő? — csodálkozott Dronov. — Á, az! Értem. De hisz ez régi dolog.

Szamginnak már teljesen közömbös volt, megölte-e Dronov az ezredest, vagy nem, mindez réges-régen történt.

— Ne felejts el — kérte Dronov, amikor elbúcsúzott egy gyanúsan csendes mellékutca sarkán. — És ne vess meg elhamarkodva — mondta mosolyogva. — Engem, testvér, hozzád fűz valamilyen érzés... barátság, rokonság, nem tudom...

„Veszedelmes csirkefogó — gondolta Szamgin, a tőle telhető legnagyobb dühvel. — Rokonának érez... ez a senki!"

„De hisz így még rosszabb, hogy senki, még rosszabb" — kiabált a sötét arcú beteg csendőrtiszt.

„Hát ennyire anarchistává teszi az embereket ez az élet! Valóban szükség van valamilyen elrémítő erőre, amely előtt térdre borul mindenki, mint akkor a Palota téren e senki-cár előtt! Tehetetlensége tönkreteszi az országot, megrontja az embereket, vezérré avatja a gyáva papokat."

Még sosem érzett ilyen bősz elkeseredést, és sosem értette meg ily mélyen a valóság ocsmány szörnyűségét. Otthon Jelizaveta Szpivak igen egyszerűen közölte:

— Meghalt Kornyev. Írna róla egy röplapot?

Klim alig állta meg, hogy ne mondja: „Boldogan."

De amikor átadta a kéziratot, az asszony átolvasta és felsóhajtott:

— Nem, ez nem lesz jó. A kritikai rész talán sikerült, a többi azonban nem az, ami kell. Megpróbálom én magam. — Amikor Klim elindult, utána szólt: — Azt mondják, Korvin is meghalt.

Ez igaz volt: reggel a „Kormányzósági Hírek"-ben Szamgin dagályos nekrológot olvasott: „Elpusztult teméntelen sebétől, melyeket az őrültek okoztak ama napon, midőn az isteneihez és uralkodójához hűséges férfiú ezrek élén magasztalta..."

„Ezrek: hazugság."

Inokov meséje, hogy a karnagy lőtt rá, nyilván szintén lázálom. Klim szerette volna részletesen kikérdezni Inokovot, hogyan történt. Átment az ebédlőbe; a félhomályban lusta őszi legyek röpdöstek és zúgtak, egy kövér ápolónővér üldögélt ott, és pólyát göngyölt.

— Halkabban — suttogta. Inokov a dívány sarkában meg sem moccant. A doktor szigorúan megtiltotta, hogy beszéljenek vele:

— Valami kezdődik az agyában...

Mikor pedig Szamgin Inokov és Korvin viszonyára terelte a szót, az orvos csak legyintett, és ezt dünnyögte:

— Tudom. Ez nem az én dolgom. A Szövetség tagjai viszint holnap valószínűleg megint pogromot rendeznek a karnagy temetésével kapcsolatban... Megyek és rábeszélem Lizát, hogy Arkagyijjal együtt még ma költözzön el valahová.

A lehetőség, hogy a Szövetség tagjai új tüntetést rendeznek, komor hangulatba ejtette Szamgint.

Fontolóra vette ezt, s elment Truszovához. Engedett a ház árából, az asszony püffedt kezéből átvette az előleget, egy csomag gyűrött bankót, és nem minden szomorúság nélkül gondolta:

„Így végződött »Plassans meghódítása« Tyimofej Varavka által."

Hazatérve, a kapu előtt rendőrt pillantott meg, a ház tornácán egy másikat; kiderült, a rendőrség le akarta tartóztatni Inokovot, a doktor azonban ellenszegült, nemsokára kiszáll a rendőrbiztos és a vizsgálóbíró, hogy ellenőrizzék az orvos vallomását, és kihallgassák Inokovot, ha képes lesz vallani a vádról, melynek tárgya „súlyos sérülés okozása, mely következtében halál állott be".

— Hazudnak a gazfickók! — háborgott a tükör előtt Ljubomudrov, és olyan erővel kötözte nyakkendőjét, mintha át akarná vágni a torkát.

— Nekem pedig, sajnos, még ma Moszkvába kell utaznom — közölte Szamgin.

— Nos, utazzon — engedélyezte a doktor. — Liza meg elment a kormányzóhoz. Csökönyös, akár a... kecske. Akár a teve... bizony!

Szamgin csomagolni indult.

Otthon felesége, forró orrát arcába fúrva, sértődött szavak záporával árasztotta el.

— Miért nem táviratoztál? Így csupán a bohózatok féltékeny férjei tesznek. Úgy viselkedtél ezekben a hónapokban, mintha elváltunk volna, leveleimre nem válaszoltál, hogy értsem ezt? Ilyen őrült idők, én meg egyedül...

Kibírhatatlanul tarka köntösében, hátán kibontott hajából új, igen erős parfüm illata áradt.

„Öregszik, és már nem bízik önmagában" — gondolta

Szamgin, az asszony pedig szemügyre vette Klimet, és halkan s nyilván őszinte bánattal kiáltott fel:

— Hogy megőszült a halántékod!

— Te sem fiatalodtál.

— Nem vagyok felöltözve — magyarázta Varvara.

Azután kávéztak. Szamgin fejében még zúgott a vonat vasrobaja, a konflisok hideg zörgése, a hatalmas város változatos zaja, szeme előtt az eső higanycseppjei villantak. Nézegette az idegen asszony sárgás arcát, homályos zöld szemét, és ezt gondolta:

„Bizonyára viharos éjszakája volt."

Ezt gondolta, és érezve, hogy feltámad benne a düh, megszólalt:

— Igen, a felkelés elkerülhetetlen. Az embereknek meg kell ijedniük attól a gyűlölettől, amely megérett bennük, hogy napfényre kerüljön és rémítsen.

Vagy tíz percig beszélt megállás nélkül, s mikor elhallgatott, olyan fizikai kimerültséget érzett, mint hosszú hányás után.

— Istenem, az idegeid! — mondta halkan Varvara. — De milyen pompásan tudsz beszélni . . .

„Épp úgy beszéltem, mint Nyikonovával" — gondolta a férfi.

— Valósággal bámulatos! Bizonyos vagyok benne, hogy a bíróságon karriert csinálnál. Híres ügyész lehetnél. — Mosolyogva tette hozzá: — Olyan . . . bosszúállóan beszéltél, mintha én tehetnék róla, hogy forradalom lesz. Hogy itt mi történik, isten tudja — folytatta sóhajtva. — Mindenki egymást kérdezi: mikor és hogyan végződik. Egész sereg anekdota, képtelen hír. Megjött Szomova, szinte lázálomban van, mint különben sokan mások is. Goginával együtt pénzt gyűjt a munkások felfegyverzésére, képzeld! Így is mondják: felfegyverzésre. Ámbár mindenki revolvert vásárol. Megjelent Mitrofanov, megint állástalan, olyan szerencsétlen, bűnbánó. És már nem is beszél, csak krákog.

Délután egymás után futottak be Varvarához megrázó hírekkel a küldöncök. Szamgin egyiket sem ismerte. A szó

szoros értelmében befutottak, és nem is leültek a székre, hanem rávetették magukat, rázuhantak, nem kímélve sem önmagukat, sem a bútort.

— Hallotta? Tudja? — És sztrájkokról, földesúri birtokok feldúlásáról, a rendőrséggel való összetűzésekről beszéltek. Varvara elmesélte Szamginnak, hogy egy hölgycsoport megszervezi a sztrájkolók gyermekeinek, a megöltek özvegyeinek és árváinak a támogatását.

— Itt megöltek jó néhányat, tudod — közölte igen élénken. Zöldes gyapjúruhában, fülére fésült hajával, bepúderezett orrával nem lett vonzóbb, élénksége mégis megszépítette. Szamgin látta, az asszony tudja ezt, és tetszik neki, hogy a középpontjában lehet valaminek. Felesége és vendégei öröme mögött azonban világosan érezte a rémületet.

Eljött egy hosszú hajú, dudoros homlokú, hórihorgas fiatalember, vékony nyakán rikító vörös nyakkendőt viselt, a nyakkendő elfödte és megrövidítette állát, egyenes szálú, sötét hajának fürtjei pedig torzul összeszűkítették ezt a különösen sárga arcot, amelyen a széles orr idegenül hatott. Szeme nem volt nagy, de kerek, s beszéd közben édeskésen hunyorgott, leereszkedően mosolygott.

— Bragin — mutatkozott be, igen hideg ujjaival megtapogatta Klim kezét, óvatosan, szilárdan elhelyezkedett a széken, és próféta módjára tanácsolta:

— Mondják velem: hálistennek, eljutottunk a vég kezdetéig! — Felvetette fejét, és mintha a mennyezetről olvasná, basszus hangon, ellentmondást nem tűrően közölte: — A munkások vezére egy bizonyos Marat, valódi nevén Lev Nyikiforov, szökött fegyenc, hihetetlen energiájú, diktátori hajlamú egyén; fél arcán és nyakán nagy anyajegy. Tegnap hallottam egy konspiratív gyűlésen: nagyszerűen beszél.

— De igaz az, hogy valamennyit a japánok bérelték fel? — kérdezte kissé tétován egy aranykeretes szemüvegű, kövér hölgy.

— A japán felbérelésről szóló hírek: a monarchisták koholmánya — felelte szigorúan Bragin. — Erről jut eszembe: pontos tudomásom van róla, hogy ha nincsenek ezek a

sztrájkok, és Witte nem tör a köztársasági elnöki székre, Kuropatkin úgy szétveri a japánokat, hogy hírmondójuk sem marad. Hírmondójuk sem — ismételte meggyőzően, majd még egy egész sereg, nem kevésbé érdekes újságról számolt be.

— Csodálatosan jól értesült — súgta Szamginnak Varvara.

Szamgin látta, hogy Bragin öntelten ostoba, és a házban mindenki ostoba, kezdve Varvarán.

„Mint valószínűleg sok száz más házban" — gondolta.

Estére még ostobább lett a hangulat, a szalonba berontott egy nagy darab, dohányszínű, vörös és sugárzó képű ember.

— Makszim R-rjahin — mutatkozott be.

Széles válla volt, kis feje, hosszú, vékony lábán rövid törzs nyugodott, hasa, akár a szamovár. Feszes, kerek arcát gondosan nyírt, világos bajusz, mélyen ülő kékes, vidám szem, vastag orr és nagy, lila ajak ékesítette. Minden visszás, ellentmondó volt benne, és különösen szemet szúrt szűk homlokú, tarkó felé megnyúlt kicsiny koponyája, melyet gyéren fedett a világos haj. Barnásvörös, gombos posztócipőbe bújtatott lábáról Szamginnak eszébe jutott a már Szahalin grófjának elkeresztelt Witte szilárd és hatalmas lába. Rjahin az o hangokat megnyújtva, magyarázta:

— Én optimista vagyok. Oroszországban ez a legjobb: optimistának lenni, erre tanít bennünket az egész történelem. Nem kell idegeskedni, mint a zsidók. Nos, hadd zajongjanak, rakoncátlankodjanak egy kicsit. Azután majd ráncba szedik őket. Emlékeznek, hogy ráncba szedte őket Obolenszkij Harkovban meg Poltavában.

Három hajtásra magába döntött egy csésze teát, majd mesélni kezdett, miközben térdét simogatta tenyerével, karja törzséhez képest túlságosan rövid volt.

— A poltavai kormányzóságban felkerekedtek a muzsikok, hogy feldúljanak egy birtokot. Vagy ötszázan. Nem odavalósiak, idegenek. Az odavalósiak élnek, mint hal a vízben. Egyszóval odamennek, zajonganak persze. Kijön elébük egy öregember, és azt mondja: „Kuss!" Ami annyit jelent: halkabban! „Kuss, Szergej Mihajlovics alszik!" Nos hát, a mu-

zsikok elhallgattak, topogtak egy kis ideig... aztán odébbálltak! Szent igaz – fejezte be megnyugtató meséjét kurutytyoló hangon.

„Micsoda szamár" – gondolta szakállát csavargatva Szamgin, s az elbeszélőt figyelte. Látta, hogy felesége szinte olvadozik a mosolytól, és mintha nem is annyira az anekdota, hanem inkább az elbeszélő iránt lelkesedne; hirtelen vágyat érzett, hogy öklével Rjahin homlokára sújtson, és élesen megkérdezte:

– Mondja csak, maga nem hiszi el a sajtó közléseit a parasztlázongásokról?

– Politika! – felelt Rjahin, s hunyorított vidám szemecskéjével. – Rá kell ijeszteni a reakciósokra. Ha a kormány azt akarja, hogy segítsenek neki, szélesebb jogokat kell adnia nekünk. És ad is majd – jelentette ki, miközben figyelmesen tisztogatott egy körtét, majd újabb, megnyugtató történetbe fogott.

Szamgin ráeszmélt, ennek az embernek az a célja, hogy „nyugalmat csepegtessen a társaságba" – s bement dolgozószobájába; de még el sem tudta határozni, mit tegyen, amikor megjelent a felesége.

– Nem tetszett neked? – kérdezte nyájasan, Klim vállát simogatva. – Én nagyon becsülöm az életörömét. Igen gazdag ember, egy papírgyár igazgatóságának tagja, és szükségem van rá. Most el kell mennem vele egy gyűlésre. – Megcsókolta Klimet és hozzátette: – Nem okos, ám derék! Ananászdinnyét termeszt a kertjében.

A dinnyén az asszony felvidult, és kacagva eltűnt.

Szamgin úgy érezte magát, mint aki véletlenül egy színház kulisszái mögé került, harmadrangú színészek közé, akik nem szerepelnek a színpadon játszódó drámában, és nem értik jelentőségét. Csak nézte képmását a tükörben, a száraz kis alakot, a nyomott, szürkés arcot, s egy frázis jutott eszébe valamilyen francia regényből:

„Az élet válogatott gyötrelmei."

Cigarettára gyújtott, és füstkígyókat eregetett a tükörbe, a kékesszürke füst néhány másodpercre elmosta arcát, el-

gyűrűzött az üvegen, majd megint kivillantotta a pápaszem élettelen karikáit, a porcos orrot, a keskeny ajkat és a sötétlő szakáll hegyes bojtját.

— Nos hát? — kérdezte Szamgin, és összerezzenve hátrapillantott: kellemetlen volt, hogy fennhangon kérdezte, meglehetősen hangosan és dühösen.

„Ez már az idegbajjal határos" — gondolta aggodalmasan; otthagyta a tükröt, s az jutott eszébe, hogy mind gyakrabban ijesztik az önmagával való dühös elégedetlenség fellobbanásai.

Felöltözött, és szinte önmaga elől menekülve, sétálni indult. Kiderült, hogy a város ünnepien ki van világítva, túl sok volt a fény az ablakokban, és sok a nép az utcán. Magányos járókelők azonban alig akadtak, az emberek csoportosan haladtak, beszédjük erősebben csengett, mint rendszerint, mozdulataik szélesebbek voltak, úgy tetszett, jönnek valahonnan, ahol egy szokatlanul izgató látványban gyönyörködtek.

Megelőzve a járókelőket, meglehetősen józanul csengő mondatok ütötték meg a fülét.

— De hogyan? Megszűnik az élelmiszerfelhozatal...

— Keresnek a boltosok.

— Ön a sztrájk ellen van?

— Én az egyetértés mellett! A sztrájk elégedetlenséget kelthet a társadalomban...

Az üzletekből kiáradó fénycsíkokban a szavak mintha halkabban csengtek volna, az árnyékban viszont tisztábban, bátrabban.

— A kalugai kormányzóságban felperzseltek tizenhét birtokot...

A számtalan templom harangjai vecsernyére szólítottak, s valahogy szokatlan izgalommal kongtak, a fiákeresek is buzgóbban ostorozták lovaikat, mint máskor.

„A fiákeresek a legnyugodtabb népség" — jutott eszébe Szamginnak. Egy férfi elállta az utat, bundája nyitva, fején szőrmesapka, két nőt vezetett karonfogva, és ízesen mesélte:

— A szociáldemokraták politikailag kamaszok. Ismerem

én ezeket a Marat-kat, Baumannokat, mind nagyszájúak! A Parasztszövetség csinálja a történelmet...

Szamgin elhatározta, benéz Goginékhoz, ott bizonyára mindent tudnak. Annyian szorongtak a lakásban, mint egy pályaudvaron a vonat indulása előtt, nagy üggyel-bajjal utat tört a fiatal lányok, egyetemisták tömegén keresztül az előszobából a szobába, és nyomban megütötte a fülét egy súlyos hang, amely szinte szócsövön át harsogott:

— Abból, hogy a liberálisok a Buligin-féle Duma ellen foglaltak állást, maguk már valamennyien elméletet fabrikálnak, miszerint politikai közvetítés szükséges.

Különböző hangon, de egyformán vadul kiáltoztak:

— Hazugság!

— A tárgyra!

— Szégyen!

— Elvtár-sak, a tárgyra!

Szamgin előtt Redozubov állt, és halkan magyarázta szomszédjának:

— Látod, Jefim: a gazda nélkül határoznak. Rajtad kívül egyetlen paraszt sincs itt!

A lárma tompa morajjá változott, de egy rekedt hang túlharsogta:

— A burzsoázia burzsoázia, és semmi más nem is lehet...

— Ez Marat?

— Azt hiszem, ő.

— A sztrájkot általánossá kell kiszélesítenünk...

Redozubov dörmögése megzavarta a hallgatást:

— Hát vannak nekik munkásaik? Nincsenek munkásaik!

A teremben megint kiáltások csaptak fel:

— Kérkedés!

— Nincs erejük kézben tartani a mozgalmat!

— Január kilencedike bebizonyította...

— A maguk tehetetlenségét!

— Hát Odesszában, a „Potyomkin" cirkáló napjaiban?

Különös volt, hogy a türelmetlen, ellenséges morajon mégis áttört a rekedt hang, mint ahogyan a fűrész jellegzetes zaja is áttör a gyalu horkanásán, a fejsze suhogásán.

— Nem sikerül maguknak a munkásokkal kikapartatni a sült gesztenyét...

Valaki áthatóan felsüvített:

— Mi, az értelmiség, mi vagyunk a kovász, melynek egyetlen erővé kell forrasztania a munkásokat és a parasztokat, nem pedig... nem pedig szétzúzásra kell fecsérelnünk erőnket...

A terem sarkában felemelkedett egy aranygombos kabátot viselő, simára nyírt, kerek fejű férfi, a falnak vetette hátát, mintha fel akarna mászni rajta, és így kiáltott:

— Meggyőződésem, hogy a Szövetségek Szövetsége helyesli az általános...

Éles reccsenés, nyikorgás hallatszott, s a szónok eltűnt, magasra lendített karokkal, zuhanását elfojtották a helyeslő kiáltások meg a nevetés, Szamgin pedig az ajtó felé furakodott.

Az itt hallottak nem lepték meg, a szokásos hangzavar volt ez olyan emberek között, akik félnek elszakítani saját fonalukat, elárulni saját „érvrendszer"-üket. Már megszokta azt a gondolatot, hogy ezek az emberek, bár tényekre építik véleményüket, de csak azért, hogy ne kelljen számolniuk a tényekkel. Végeredményben az életet nem a lánzongók alakítják, hanem azok, akik zűrzavaros időkben erőt gyűjtenek a békés életre. Hazatérve, feljegyezte gondolatait, majd lefeküdt aludni, reggel a rozsdavörös ruhás Anfimjevna beadta a kávét és közölte:

— Friss zsemle nincs, sztrájkba léptek a pékek. — Klim hallgatott. — Meg a villamosok sem közlekednek — folytatta az öregasszony makacsul.

— Valóban?

— És újság sincs, úgy látszik.

— No lám...

Akkor Anfimjevna csípőre tette kezét, és elégedetlen basszus hangon feltette a kérdést:

— Mi az, Klim Ivanovics, meddig fog még alkudozni a cár?

— Nem tudom — felelte erőltetett mosollyal Szamgin.

— Ideje már, hogy engedjen. Hisz a mi szakácsunkon kívül az egész nép ellene van.

— És mit szól a szakács? — érdeklődött tréfálkozva Klim, az öregasszony azonban a pohárszékhez ment, és mérgesen dörmögte:

— Már a rendőrök is kétkednek. Tegnap, úgy hírlik, szétkergették a népet Gruziniban, megint verekedés volt, el is püfölték a rendőröket. A Nyizsnyij-novgorodi pályaudvarnál szintén! Hajjaj...

Szamgin ránézett a meggörnyedt, széles hátra, a nagy, kidolgozott, már remegő kezekre és ezt gondolta: „Nemsokára meghal" — aztán megkérdezte:

— De kinek engedhet a cár?

— Hát csak akadnak még nálunk okos emberek, nem hajtották mindet Szibériába! Itt vagy például te. Vannak elegen...

Elment, dülöngélve, mint valami torz alakú, hatalmas vasbálvány.

Szamgin nem várta meg, míg felesége felkel, hanem elment a fogorvoshoz. Az idő szép volt, az égen ezüst színben virágzott a nap, mint valami krizantém, harangszó kergetőzött a levegőben, a templomból áradt kifelé a déli miséről a jóllakott moszkvai nép.

Szamgin azonban hamarosan észrevette, hogy ez az ünneplő sereg elvész a lisztes képű péklegények, szürke arcú nyomdászok, villamoskalauzok és vasutasok között. Tucatjával bukkantak elő a mellékutcákból, és zajtalanul, mindenre figyelve, az üzleteket nézegetve haladtak, mint az idegenek, akik először látogatnak el egy városba és tanulmányozzák. Minél közelebb ért a Tverszkajához, annál sűrűbben verődtek össze ezek az emberek, s vidám, de féken tartott erőre emlékeztették Szamgint. A tömeg kedélyesen nevetgélve, tréfálkozva, nézegetve vonult, igen könnyen szívta be a nem rokon elemeket, és magával sodorta. Szamgin látta, amint elnyelt drága bundás férfiakat, gimnazistákat, takarosan öltözött, nyájas képű polgárokat, bőbeszédű értelmiségieket, zajos egyetemista csoportokat, elegánsan és sze-

rényebben öltözött asszonyokat, lányokat. Látta, hogy ez a tarka sereg könnyen elvegyül a tömegben, nem bontja meg az egységes hangulatot. Úgy vélte, ő nem sodródik, a tömeg a Tverszkaja irányában vonult; és neki éppen arra volt dolga, a Sztrasztnaja téren.

Egy mellékutcából hat lovasrendőr fordult ki; belekerültek a tömeg kellős közepébe, és vele együtt sodródtak, himbálóztak a nyeregben, bizonytalanul lóbálták szíjostorukat. Két-három percig békésen haladtak, majd hirtelen fülsiketítő füttyszó, sivítás csapott fel, Szamgin előtt pedig egy apró emberke vállon ragadta szomszédját, ugrándozott és ordítozott:

— Kergessétek el őket, a hatlábú gazfickókat!

A lovak egy csoportba verődtek, és egyformán felkapva fejüket, ágaskodni kezdtek, a lovasok is egyformán hadonásztak ostorukkal, előre-hátra dülöngélve, mozdulataik nehezek és gépiesek voltak, mint a felhúzható játékszereké, egy átható hang bőszen faggatott valakit:

— De miért, mi? Miért?

Néhány csattanás hallatszott, akár a bot puffanása a vízen — és nyomban száz meg száz torok üvöltött fel öblösen, vadul; ez az üvöltés még ismeretlen volt Szamginnak, és elemi erejű, mintha a templomok nyitott kapuiból, az udvarokból, a házak falaiból, a föld mélyéből áradt volna. Szamgin sok tucat felfelé nyújtott kezet látott: rángatták a lovak kötőfékét, a rendőrök karját, köpenyét, az egyiket lábánál fogva húzták lefelé a ló mindkét oldalán, ami odaszögezte a nyeregbe, a rendőr ordított, ijesztően kimeresztett szemmel, fejét jobbra csavarva; egy másik, előrehajolva, lova sörényébe kapaszkodott, az állatot pedig elvezették valamerre, a többi négy rendőr már nem is látszott.

Egy fehér hajú, magas ember fejét rázogatva, vért fröcsköl a vállára, és folyton ezt kérdezgette:

— Miért?

Mindez nem volt szörnyű, de amikor a kiáltozás és a fütyülés elcsitult, ijesztőbb lett. Valaki éneklően beszélt, mint valami sirató asszony, és ez a hang megfékezte a lármát,

csendességet teremtett, amely végül is valóban ijesztő lett. A sok tucat szem úgy vizsgálta a lovon maradt rendőrt, mint valami szokatlan, sosem látott lényt. Egy sapka nélküli, fekete hajú, fiatal legény letépte a rendőr kardját, kirántotta a pengét a hüvelyből, és szakértőn kettétörve a térdén, a ló lába elé hajította.

— Talán meg is ölik — hallatszott Szamgin válla fölött; egy másik hang egykedvűen tanácsolta:

— A karddal kellett volna megölni.

A rendőrt lerántották a lóról, mint valami zsákot, és elvezették a tömegen át; a földre kuporodott, hangtalanul kiáltozott, szőrös száját mozgatva, arca kék volt, akár a jég, és szinte olvadozott, úgy sírt. Klim mellett egy férfi állt, festékkel bemázolt bekecsben, fejjel magasabb volt nála, és kemény szálú szakálla hidegen csiklandozta Szamgin fülét.

— Felszedték azt az ostoba szokást, hogy folyton vagdalkoznak az ostorral — állapította meg higgadtan, arca száraz volt, mint valami szuzdali szentkép, amilyen oly sok akad; bekecse pedig felöltő, melynek szárnyait levágták.

A rendőrt felvezették a járdára, egy ház falához támasztották, mint valami deszkát; egy sötét kéz sapkát tett a fejére, a rendőr azonban levette, megtörölte vele arcát, majd a hóna alá dugta.

„Nem ölték meg — gondolta megkönnyebbült sóhajjal Szamgin. — Bizonyára azért, mert nagy a zsúfoltság. És a sok idegen is."

Rádöbbent, hogy ostobán gondolkozik. De átélte a gyilkosságra való várakozás feszült pillanatát, és most hirtelen új érzés lobbant fel benne, amely hálához, az emberek iránti tisztelethez hasonlított, akik ölhettek volna, de mégsem öltek; ez az érzés zavaróan hatott újdonságával, és Szamgin el akarta fojtani: valamilyen tévedéstől félt. Éberen figyelte az emberek arcát: ugyanolyan arcok voltak, mint azoké, akik három évvel ezelőtt sietség nélkül lépkedtek a Kremlbe II. Sándor emlékművéhez; igen, az arcok ugyanazok, de az emberek mások. Nem hasonlítanak azokhoz a munkásokhoz

sem, akik Gapon mögött vonultak II. Miklós elé. Lehetetlen volt megérteni: ki után és miért mennek ezek. Szintén lassan haladnak, valahogy falusiasan, dülöngélve, vörös zászlók nélkül, meg sem próbálnak forradalmi dalokra zendíteni. És nincs egyetlen Kornyev sem, noha értelmiségi akad jócskán. Nekik, mint afféle „magyarázó úriemberek"-nek, a munkások élén kellene haladniuk, de szét vannak szórva mindenütt a tömegben, mint mákszemek a cipó héján. Az egyik, aki Szamgin előtt lépdelt, és hátulról Guszarovhoz hasonlított, hangosan így prédikált:

— Mikor a munkásosztály teljesen megérti munkája döntő jelentőségét...

Oldalt pedig egy göndör bajszú, bepólyált fejű fiatal legény odakiáltott a festékfoltos kabátúnak:

— Hagyd már abba! Mi az: koldulni mész?

— Ne mérgelődj, Jasuk...

„Talán ez a »vég kezdete«?" — kérdezte önmagától Klim Szamgin.

Az elülső sorok bizonyára beleütköztek valamibe, s a tömegen végigfutott az ütés hulláma; az emberek meglassították lépteiket, hátráltak.

— Mi van ott? Nem engednek? Rendőrség, mi?

— Előre, fiúk, előre! — hallatszott az igen élénk, sőt szigorú kiáltozás. — Előre, elvtársak!

— Kozákok.

— Vagdalkoznak?

— Nem látni.

Néhány cifra káromkodás röppent fel, majd a tömeg egy emberként előrerontott, és Szamgin kozák fejek meglehetősen sűrű kerítését pillantotta meg; a fejek kicsinyek voltak, majdnem mindegyiket bozontos üstök ékesítette, ezek az üstökök komolytalan egyformaságot adtak a vöröslő kozák ábrázatoknak, a lovak is kicsinyek voltak, csapzottak, és a kozákokkal együtt ismét csak játékszerre emlékeztették Szamgint. Egy hajlott orrú kozák tiszt, lovát a katonák arcvonala mellé állítva, lehajolva hallgatta egy nagy darab, kö-

vér rendőrfelügyelő beszédét, a felügyelő a tiszt felé emelte fehér kesztyűs kezét, majd arccal a tömeg felé fordulva, dühös és egyúttal rimánkodó hangon kiáltotta:

— H-hová? Oszolj...

Szamgin látta, amint a kozák lovak rendetlenül, fejüket fel-felrántva, megindultak a tömeg felé, s a kozákok magasra emelik korbácsukat, ugyanabban a pillanatban azonban Klim felemelkedett a földről, és a fütyülés, süvöltés, ordítás forgatagában kavarogva, előrelódult, s arccal egy ló oldalának ütődött, fejére sapka hullt, valaki a fülébe krákogott, és megint forgatni, taszigálni kezdték; végül elkábulva, a Szkobelev-emlékmű előtt ocsúdott fel, mellette egy szekrényhez hasonlító ősz ember állt, görényprémmel bélelt kabátja ugyanis éppúgy ki volt tárva, mint a szekrény ajtaja, előmutatva kidudorodó, csíkos hasát, tarkójára lökte sapkáját, és basszus hangon bömbölte:

— Bitangok, gyilkosok...

— Le az önkényuralommal! — kiáltoztak mindenünnen a tömegből, amely sűrűn betöltötte az egész teret, és sötét kásaként forrt: sűrűjében természetellenesen ugrándoztak a lovak, mintha a kőkeményre fagyott talaj meghígulva beszívná őket: térdig alámerültek, táncoltatva az előregörnyedt kozákokat a nyeregben; a kozákok, korbácsukkal szabdalták a levegőt, jobbra-balra vagdalkoztak, az emberek elhajolva az ütések elől, fütyültek, ordítoztak:

— Le velük! Húzzátok le a lóról!

Szamgin a tömeggel sodródva, látta, hogy a kozákok csoportokra szakadnak, elsodródnak egymástól, és már nem támadnak, hanem védekeznek, több lovas mozdulatlanul ült nyergében, két kézzel szorongatva a gyeplőszárat, egy pedig, sapka nélkül, ráncba vont arccal rázkódott, mintha nevetne. Szamgin ment és kiáltozott:

— Vadállatok! Ne merészeljetek!

De akkora lárma volt, hogy alig hallotta tulajdon hangját, az emlékmű mögött, a tűzoltóságnál pedig egész kórus verődött össze, és mintha valami nehéz tárgyat emelne, ütemesen kiáltozott:

— Vesz-szen a cár, vesz-szen a cár...

Gyalogos rendőrök jelentek meg, a tömeg azonban gyorsan magába szívta szétszórva őket a téren; a főkormányzó házának homályos ablakaiban árnyak tünedeztek, suhantak, az egyik ablakban fény lobbant, mellette a másikban hirtelen elpattant az üveg, szilánkokat fröcskölt alá.

„Tulajdonképpen győzelem, ők győztek" — állapította meg Szamgin, mikor a tömeg árja besodorta a Leontyev közbe. Elámult az emberek rettenthetetlen bátorságán, belepillantott ütésektől duzzadt, a fagyban gyorsan alvadó vérrel szennyezett arcukba. Hetvenkedő kiáltásokat, a győzelem fölötti büszkeség fitogtatását várta, egy ócska, piszkos bekecset viselő, nagy bajuszos, magas ember azonban a falhoz támaszkodva, hanyagul így beszélt:

— A kozák hadnagy tökfilkó, bizonyosan megmossák ezért a fejét!

Egy csíptetős fiatal nő zsebkendőjével kötözte be a férfi bal tenyerét, aki jobbjával a homlokán duzzadó daganatot dörzsölgette, vagy hat, éppolyan elgyűrt, hóban meghempergett ember állta körül.

— Hát szabad a gyalogságot egész közel ereszteni a lovassághoz? A lovasságnak távolból kell működnie, oda engedni őket egy darabig, aztán ügetésben előre! Itt a gyalogság nem állhat meg, feldöntik a lovak. Akkor aztán: üsd, vágd! Ez meg a melléig engedte őket, a tökfilkó.

— Ez igaz — helyeselt valaki a körülállók közül. — És vizet is zúdíthattak volna rájuk: a tűzoltóság ott van egy ugrásra.

— Ha tovább is így bámészkodnak, ellátjuk a bajukat.

— Hálásan köszönöm, asszonyom — szólt a sebesült, és vért köpött. — Merci, nagyon ügyes volt... Gyerünk, fiúk!

Visszafelé indult, a térre, ahol a lárma nem csendesedett. Szamgin is utána eredt, útitársai beszédére fülelve.

— Elszedtem a revolverét.

— A kutya! És mit tett?

— Földre vetette magát, biztosan azt hitte, hogy én is belelövök...

— Az egyetemisták derekasan működtek!

— Szeretnek verekedni.

— Egy kisasszonyka meg, olyan töltött galamb, de milyen bátor! nyomban a képébe sózott a felügyelőnek! Pedig légy az elefánttal szemben...

— Az egyik sétapálcával vagdalkozott...

— Ha már egy értelmiségi is megkockáztatja, hogy velünk tartson, elvtársak, akkor...

Különös volt hallani, hogy a szokatlan téma ellenére, ezek az emberek valahogy mindennapos egyszerűséggel, sőt majdnem jólelkűen beszélnek, Szamgin nem hallott sem haragos hangot, sem szót. Előtte hirtelen mindenki futásnak eredt, a térről pedig szélviharként szállt feléje a fülsiketítő kiáltás, világos volt, hogy ez nem a félelem vagy a fájdalom kiáltása. Taszigálták, akik utolérték, valaki megragadta kabátja ujját, és maga után vonszolta, szuszogva:

— Ne maradjatok el, testvérek...

Kiérve a térre, az emberek ezer torokból hördültek fel, hátrahőköltek, és Szamgin körül néhány pillanatra mindenki elhallgatott, félénken vagy csodálkozva. Szamgin felsodródott egy sarokház lépcsőjére, és megint látta a tömeget; úgy zúdult hátra és előre, mint valami hatalmas faltörő kos; lent a Tverszkaja kijáratát, előreszegezett szuronnyal egy század gránátos állta el.

A katonák mögött, egy háztető szélén, apró emberi alakok ugráltak, hadonászva, mintha még láthatatlan tűz perzselné őket, ugráltak és deszkákat, téglákat, portól füstölgő tárgyakat hajigáltak le a rendőrök és a kozákok fejére. Örömteli kiáltás harsant:

— Hur-rá, filippovisták! Hur-rá-á...

Ugyanilyen örömmel beszélt egy lisztporos ember; egy szál ingben volt, meztelen lábra húzott saruban, vállán zsák.

— Mi, egyszóval, munkásbarátságból szintén sztrájkba léptünk, és kimentünk az utcára, állunk békésen, hát jönnek a kozákocskák, verni...

— Ve-erni? — üvöltött valaki.

— Nos, mi futásnak eredtünk, mivel védekezzünk? Azok meg fel a padlásra...

Szamgin a tetőre pillantott, és megpróbálta összeszámolni a bátor harcosokat, akik oly kicsinyek voltak, mint az iskolás fiúk. De nem engedelmeskedtek a számolásnak, hihetetlen gyorsasággal villogtak a szeme előtt, egészen a tető széléig futottak, kockáztatva, hogy lezuhannak, és fahasábokat, téglákat, deszkákat s vaslemezeket zúdítottak le, amelyek különösen megrémítették a kozák lovakat. Szamgin minduntalan levette és feltette szemüvegét, e furcsa viadalt figyelve, amely vásott gyerekek játékára hasonlított, látta, amint őrülten száguldanak a megbokrosodott lovak, lovasuk ostorral csapdossa őket, a járdán pedig egy kis csoport katona égnek mereszti puskáját, és a tetőre céloz. Lövés azonban nem hallatszott a sűrű, tömör bombölésben és süvöltésben, az apró péklegények nem hulltak le a tetőről, és az egészben nem volt semmi ijesztő, hanem valami más, amit nem tudott megérteni.

Körülötte szüntelenül csapdosott a sebes, ideges beszéd.

— Szétszedik a füstcsatornát.

— Védekezni mindig akad mivel, csak akarat kell hozzá! — kiáltotta valaki elragadtatással, de nyomban belekötöttek:

— Akara-at! Nosza, eredj, ököllel a katonák ellen! Ha volna mivel védekezni, nem rostokolnánk itt...

— Hé, testvérek! Téglát adogassunk fel nekik...

Az átkötött tenyerű ember ismerős hangja pedig meggyőzően magyarázta:

— A tetőről golyóval nem lehet lőni, nincs kilövés...

Az emberek többsége némán, feszülten figyelve állt, mint ökölviadalokon a felnőtt harcosok, a kamaszok heves küzdelmét nézve.

— Megint katonákat hoznak — állapította meg valaki komoran, és utána Szamgin fülét puskasortűz jellegzetes, száraz ropogása ütötte meg.

— Ohó!

— Vaktöltés...

— Ismerjük mi már ezeket a vaktöltéseket!

— Álljunk odább, fiúk!

A Szamgint körülvevő emberek minden sietség nélkül megint befordultak a Leontyev közbe, hátranézelődve, mintha azt várnák, hogy visszahívják őket. Szamgin is ment; és éppolyan jól s biztonságosan érezte magát, mint akkor Pétervár Viborgi külvárosában. Egyáltalán az olyan ember elégedettségét érezte, aki végignézte a főpróbát, s bizonyosságot szerzett, hogy a darabban nincsenek idegtépő jelenetek, és egészen jól játszható.

Majdnem egy hétig emelkedett hangulatban volt, és kárörvendően mulatott felesége rémüldözésén.

— Hát mi lesz, Klim, mit gondolsz? — faggatta csökönyösen az asszony minden reggel, miután elolvasta az újságok távirati jelentéseit, amelyek a sztrájk terjedéséről, parasztlázongásokról, a moszkvai élelmiszerfelhozatal csökkenéséről szóltak.

— A kormány ellen harcolnak, de minket akarnak kiéheztetni — háborgott Varvara, füléig rántva fel vállát. — Mi közünk nekünk ehhez?

Nem csupán Varvara méltatlankodott, barátai is fel voltak háborodva. Az orákulum ezekben a napokban a „csodálatosan jól értesült" Bragin volt. Kurtára nyíratta haját; és vörös nyakkendőjét kék csíkossal cserélte fel; most már nem takarta el állát, s kiderült, hogy álla torzul hegyes, felfelé görbült, mint valami fogatlan aggastyáné; viasz-orra ettől még hosszabb lett, és egész arca sértődötten megnyúlt. Prüszkölve és köhécselve beszélt:

— Tudják, hát ez mégiscsak nevetséges! Kimentek az utcára, verekedést rendeztek a főkormányzó ablaka előtt, aztán odábbálltak, nem is közölve követeléseiket. Tizenegy ember meghalt, harminckettő megsebesült. Hát mi ez? Hol vannak a pártjaink? Hol a tömegek politikai vezetése, mi?

Szamgin hallgatott. Igen, politikai vezetés nem volt, vezérek nincsenek. Most, Bragin panaszos szavai után, megértette, hogy az elégedettséget, melyet a tüntetés után észlelt, éppen ez okozta: vezérek nincsenek, a szocialista pártok nem játszanak semmilyen szerepet a munkásmozgalom-

ban. Az értelmiségiek, akik részt vettek a tüntetésben — jólelkű emberek, akikbe a könyvek gyermekkoruk óta beleoltották a „nép iránti szeretetet". Hát ilyenek, semmi több.

Bragin a munkások tétlensége miatt méltatlankodott, és a parasztok tevékenységét nem csupán túlzottnak, hanem teljesen feleslegesnek is találta.

— Egy új Pugacsov-felkelés kezdete — magyarázta és szemére borította pilláit, de nem felülről, mint az emberek teszik, hanem alulról, mint a madarak.

Rjahin is elcsüggedt, és mindenféle bonyolult hurkákat rajzolva a levegőbe, bűnbánóan mormogta:

— Bizony, túllőttek a célon. Elkanászodtak. Ó, ez a kormány! — sóhajtozott.

Gúnyosan örvendezett Redozubov. Szamgin egy gyűlésen találkozott össze vele.

— Lám, a muzsik, no mit szól hozzá? — kérdezte, vállon veregetve Szamgint. — Megmutatja még maguknak, mit tud! — ígérte.

Szamgin nem felelt, és rá sem nézett; a volt tolsztojánus meghatározatlan aggodalmat keltett benne. Már szép számmal akadtak olyanok, akikben a tegnapi „nép iránti szeretet" helyébe a néptől való félelem lépett, Redozubov azonban különbözött ezektől leplezetlen kárörömével, ahogyan arról beszélt, miként dúlták fel a parasztok a földesúri birtokokat. Anarchizmusában Szamgin valami kihívót, provokációszerűt érzett, sokkal rosszabb volt azonban az, hogy Redozubovban rokon vonást talált, amely megegyezett az ő felfogásával.

Szamgin tartózkodóbban és hallgatagabban viselkedett az emberek között, mint azelőtt. Reggel elolvasta a lármás újságokat, déltájban lement az utcára, eljárt összejövetelekre, gyűlésekre, hallgatott, figyelt; ismerősökkel találkozott, kérdezett, de nem nyilvánított véleményt; vendéglőben ebédelt, és hagyta, hogy felesége azt higgye: konspiratív ügyekkel foglalkozik. Feszültnek, szinte telítettnek érezte magát, és olykor attól félt, hogy akaratán kívül felrobbanhat benne valami, és akkor olyan rendkívüli dolgot mond vagy tesz,

amit maga sem helyesel. Végeredményben teljesen bizonyos volt benne, hogy mindaz, ami az országban történik, megtisztítja az önmagához vezető utat. Egész életében akadályozta ez az átkozott, fantasztikus valóság, hogy megtalálja önmagát: magába szívta, kényszerítette, hogy gondolkozzék róla, de nem engedte, hogy fölébe kerekedjen, és megszabaduljon erőszakosságától.

Valósággal elképedt, mikor azt olvasta, hogy Pétervárott megalakult a Munkásküldöttek Szovjetje.

— Hát ez meg mi? — kérdezte álmos hangon, nyűgösen és bosszúsan Varvara, s megrázta az újságot, mint egy szalvétát, amelyre morzsák tapadtak.

— A munkások szervezete, mint látod — felelte elgondolkozva Klim, az asszony azonban egyre ingerültebben faggatta:

— Kik ezek: Hrusztaljov-Noszar, Trockij, Feit? Kutuzovfélék? És hol van Kutuzov?

— Nem tudom.

— Bizonyára börtönben?

— Lehetséges.

— Végül is valamennyien oda kerültök.

— Ez is megeshet.

— Vagy agyonvernek.

— Meglátjuk.

— Őrültség — jelentette ki Varvara, földhöz csapva az újságot, és elment, tiltakozóan dobogva meztelen sarkával. Szamgin felvette az újságot. Értesült belőle, hogy a zemsztvoképviselők gyűlést tartanak: szintén elhatározták, hogy pártba szerveződnek.

„Heiden gróf, Miljukov, Petrunkevics, Rogyicsev" — olvasta, unottan felvillant volt principálisának neve is.

„Elkéstek" — állapította meg, noha némi vigasztalót is látott ebben a körülményben, hogy a Munkások Szovjetjével egyidejűleg a vezető liberálisok is pártot szerveznek.

„Tapasztalt politikusok, tehetséges férfiak" — emlékeztette önmagát. Ez azonban csak egy percre vigasztalta meg.

„A Munkások Szovjetje: ez már egy lépés a szociális for-

radalom útján" — gondolta, s a Tverszkaján lezajlott tüntetésre, a munkásoknak a kozákokkal vívott bátor küzdelmére, a háztetőn sürgölődő péklegényekre emlékezett, és arra, milyen figyelmesen vizsgálta a tömeg a várost.

„Szociális forradalom szocialisták nélkül" — próbálta újra megnyugtatni magát, és valamilyen értelem és szavak nélküli, de annál izgalmasabb vitába szállt önmagával. Felöltözött és bement a városba, figyelmesen szemlélte az értelmiségi külsejű embereket, bizonyos volt benne, hogy azok épp úgy meghasadtan, zavartan érzik magukat, akárcsak ő. Sokan jöttek-mentek az utcán, és sok volt a munkás, sietség nélkül hömpölyögtek, tétlenség és valamilyen események várásának kettős érzetét keltve.

„A szórakozás szomja. Hozzászoktak az eseményekhez" — állapította meg Szamgin. Az emberek halkan beszélgettek, és semmi nyomot nem hagytak Szamgin emlékezetében; többnyire arról folyt a szó, hogy drágul a hús, a vaj, és megszűnik a tűzifafelhozatal. Úgy rémlett, az egész város várakozóan elcsendesedett.

Gyenge, de kellemetlenül nyirkos szél járta át az embereket, az égen kék foltok tűntek fel, bolyhos pillájú, félig nyitott szemekre emlékeztetve. Az egészben volt valami vak és unalmas.

Azután felvirradt az „alkotmány" vidám napja, amely szintén szeles volt. A város fölött mélyen leereszkedett és megdermedt az ónszínű égbolt, a szél buzgón fésülgette a háztetőket, havat szórt, s az emberek lábára zúdult. Moszkva azonban örömtől lobogott, és tavaszi langyosság áradt el rajta, az emberek hangosabban beszéltek, és a harangszó az ég alacsony boltozata alatt fülsiketítően csengett. Az utcákon díszesen felszerszámozott, jól táplált lovak száguldoztak, hódprém sapkás, tehetős moszkvai polgárok, állati prémekbe burkolt asszonyokat, ólomszínű tábornokokat szállítva; a város csodálatosan bővelkedett olyan emberekben, akiket az utóbbi időben nem lehetett az utcán látni. E tekintélyes polgárok, megvárva az ünnepet, kitépték magukat kőházukból, és most hajtanak, száguldanak, s nyájasan pil-

lantgatnak a gyalogosok sűrű soraira; nagy ritkán sapkájukhoz nyúlva, leereszkedően biccentenek.

Sebes szánon siklott tova a piros szegélyű sapkás Sztratonov, elsuhant Varvara is Rjahinnal, a férfi átfogta a derekát, és teli szájjal hahotázott. Egyetemi tanárok, ügyvédek, újságírók ismerős arca villant; bajuszát mozgatva haladt az öreg Gogin, bottal a kezében; szembejött Redozubov, mosómedveprém galléros nehéz bundában, gallérja dühösen meredezett, feszesre duzzadt arca pedig sértődöttnek tetszett. Apró szánban, melynek ülésén alig fért el, Szamgin volt principálisa száguldott tova, bolyhos nyestprém sapkában; a fekete mén, mellső lábait vad pofájáig feldobva, úgy verte patáival a kövezetet, mintha szét akarná zúzni.

Szamgin gondolatok nélkül ment, gondosan óvta elégedettségét, mely úgy betöltötte, mint bor a csordultig töltött pohárt. Már ráborult a városra a kékes alkony, fények lobbantak fel, és a sűrűsödő csoportok zajosabbak lettek. A Színház tér táján, egy körülbelül kétszáz főnyi csapat fordult ki egy mellékutcából, élén csupa szakállas férfi, egyforma bekecsben; az úttestre kanyarodva, marconán, de egységesen zendítettek rá:

— Iste-en, ó-óvd a cá-árt...

A járdán megtorpant a nép, s egy hang csodálkozóan, nevetségesen kérdezte:

— Hát ez mire jó?

Nyomban zsörtölődő, mérges hangok harsantak, mintha valami kellemetlenre emlékeztetnék az embereket:

— Jól kiválasztották az időt a kornyikálásra!

— Veszett ügy!

— Hé, ti!...

Két egyetemista egyszerre kiáltotta:

— Le az önkényuralommal!

De nyomban a falhoz szorították őket, és egy hosszú bajuszos, szúrós szemű férfi vidáman, de határozottan magyarázta:

— Nem kell haragudni, uraim! A „le az önkényuralommal" szólás-mondás a mai nappal nyugalomba vonult, az

„Isten, óvd a cárt" pedig, a szólásszabadság folytán, épp olyan létjogosultságot kapott, mint például „A ligetben"...

A zászlóvivők már elvonultak, a nézők felnevettek, a hosszúbajuszos pedig, kivillantva görbe fogait, tovább beszélt, egyre vidámabban és egyre hangosabban. Szamgin még akkor is e jelenet hatása alatt volt, amikor belépett a Moszkva-szálló éttermébe.

A fényárban zajosan vigadtak a kapatos vendégek. Az ízletes szagokkal megtöltött, mámorító és szinte forró levegő egy perc alatt átmelegítette Klimet, és meghozta étvágyát. Szabad asztal azonban nem akadt, a női és férfi alakok ellepték a termet, mint betűk a gyűrött újságlapot. Szamgin már el akart menni, mikor szinte korcsolyázva, eléje siklott egy fehér pincér, és nyájasan hívta:

— Parancsoljon, önt kéretik!

Nem messze az ajtótól, a faltól jobbra, Vlagyimir Ljutov ült Alinával. Ljutov felugrott az asztaltól, és kezét nyújtva, felkiáltott:

— Száz éve nem láttuk egymást, ülj le! Nos, mi újság, testvér? Kipréseltük a szuszt a cárból, mi?

— Ne kiabálj, Vologya — tanácsolta Alina, fenségesen odanyújtotta csillogó gyűrűkkel elborított kezét, és felsóhajtott: — Ó, hogy megöregedtünk, Klimusa!

A kopaszodó koponyájú, foltos arcú és ördögszakállú, ösztövér, fürge Ljutov alig hasonlított kereskedőhöz. Alina viszont gyöngyházfényű selyemruhájában, smaragdokkal a fülében és érdemrendhez hasonló melltűjével jellegzetes moszkvai kereskedőasszony volt: a rózsás arcú, telt keblű nő éppoly vakítóan szép és irigylésre méltóan fiatal volt, mint azelőtt.

— Mit iszo-ol? Rendelj! — rikoltotta Ljutov. Alina azonban parancsoló mozdulattal megállította.

— Te csak hallgass, te elveszett ember, én tudom, kit mivel kell táplálni!

— Ő tudja! — hunyorított Ljutov, és szélesre tárt karral hadarni kezdett: — Mennyi vidámság, mi? Elég volna három Európának! És, figyeld csak meg, ki vigad? — Elsorolta

néhány nagyiparos nevét, megnevezett három herceget, egy tucat híres ügyvédet, egyetemi tanárt, és nevetés nélkül, egyszerűen így fejezte be: — Hihi.

— Micsoda undok szokás ez a hihizés — panaszkodott bársonyos hangján Alina.

— Nem teszem többé, Lina, ne haragudj! Szamgin, nem érzed: ezek lesznek a mi uraink, mi? Kiadják a vezényszót: helyre! És minden megy, mint a karikacsapás... Ó, drága barátom, milyen rég nem láttalak! Öszülsz? Mi most egy úton haladunk.

— Melyiken? — kérdezte Szamgin.

Ljutov megpróbálta orra nyerge felé csavarni a szemét, ez azonban, mint máskor, most sem sikerült. Felhajtott egy pohárka sárga pálinkát, nem is evett utána, hanem megnyalta ajkát hegyes nyelvével, s megint áradt belőle a szó.

— Itt sokan Simeonnak, Isten kegyeltjének képzelik magukat: „Mostan bocsásd el, Uram, a te szolgádat", a nagy ügyektől a kicsinyekhez, a magánügyekhez...

„Okos dög" — gondolta Szamgin, gyanakvóan sandítva Ljutovra, és nekilátott a tálon sistergő ételnek.

— Először idd meg ezt — szólt szigorúan Alina, s egy kátrányszínű folyadékkal teli pohárkát tolt eléje.

— Gin-fizz — magyarázta Ljutov. — Nos, koccintsunk! Vigadj és örvendezz. Phű... Ó, pajtás, úgy érti az ilyen mókát, mint pap az imádságot.

Szamgin megégette a száját, és rosszallóan tekintett Alinára, az asszony azonban már más pálinkát kevert. Ljutov szüntelenül sziporkázott, zavarta Klimet az evésben és a figyelésben egyaránt. De nehéz is volt megérteni, miről kiabálnak a bortól és örömtől mámoros emberek, a hangok, a nevetés, az edénycsörömpölés, a villa- és készörgés kaotikus zűrzavarából csupán indulatszavak, mondatfoszlányok váltak ki, és egy tenor hang, amely csökönyösen újra meg újra megkísérelt elszavalni egy Béranger-verset.

— „Dicsőség a szent munkának" — röpítette fel már másodízben e négy szót.

Szamgin valami csodálatosan ízleteset evett, és úgy érez-

te magát, mint felnőttek a gyermekek ünnepén. Alina egy kék levelet húzott elő táskájából, és elmélyülve, felvont szemöldökkel böngészte. Ljutov a szomszéd asztalnál ülő pirospozsgás hústömegre szórta szavait, az gyöngyözően kacagott, és nyakát elöntötte a vér bíbora. Szamgin körülnézett: látta az életörömtől felhevült férfiak szakállas és borotvált, püffedt és csontos ábrázatát, az ikon módjára drágakövekkel ékesített asszonyok kipirosított arcocskáját; mindez kékes ködbe borult, melyben angyalként röpködtek a fehér pincérek, bókolt simára fésült vagy kopasz fejük, s tiszteletteljes mosollyal ragyogott verejtékező ábrázatuk.

— Alina jelenleg a költőket táplálja — mesélte Ljutov, a palackokat tapogatva, de mindegyiken Alina ujjaival találkozott, aki nem engedte inni.

— Ne siess annyira — tanácsolta.

— De az egyik bámulatos! Nagy darab kölyök, akár egy igásló. Hogy milyen verseket farag, tudja az ördög, de enni tud! Meg inni!

— Uraim!

A szegénység meg a munka
Tisztességben él . . .

— Micsoda unalmas sipítozás! — állapította meg Alina, miközben kézitükrében nézegette bal szemét. — És hazudik! Nem tisztességben, hanem együtt él.

Gondoskodóan töltött Szamginnak, pálinkát kevert; ez a keverék lágyan égette a száját, és kellemesen kóválygott tőle a feje.

Barátsággal, szerelemmel telve . . .

— kiabált a tenor, túlharsogva a lármát.

— Tökfilkó — sóhajtott Alina, miközben egy fogpiszkálóval elkeverte a pálinkát a pohárkában. — Vologyka viszont minél részegebb, annál okosabb. Kegyetlenül okos a bugris!

— Butus? — kérdezte mosolyogva Ljutov.

— Nem, bugris. Az esze miatt veszít rajta.

Ráncba vonta homlokát, végighordozta a termen összehunyorított szemét és felsóhajtott:

— Akár egy cukorkás doboz.

— A költőket istápolja, a verseket azonban nem szereti — fecsegett Alinával kötődve Ljutov. — Különösen nem szereti az én versikéimet...

— Halljuk! Hallju-uk! — ordított hirtelen néhány ember, felálltak, és a terem távoli sarka felé néztek.

A mámoros, ujjongó emberek között Szamgin egyre inkább felnőttnek és józannak érezte magát Ljutovval szemben, aki szinte szórta a szavakat, fintorgott, rángatózott szétcsúszó testével, és azt a kívánságot ébresztette Klimben, hogy bárcsak egészen széthullana, porrá, szeméttévé, hogy felszabadítva az elkínzott széket, roncshalomként zuhanjon elébe.

A teremben fokozódott a lárma, mintha tetőpontját keresné, sok tucatnyi hang kiáltozott, üvöltött:

— Halljuk! Kedves... Halljuk.. A „Dubinuská"-t!

Ljutov dülöngélt a széken, s harsányan szavalta, mint valami egyházfi:

Ismertem egy dupla-férjes dámát:
Testhez illő volt az egyik, lélekhez a másik.
Hogy oldja meg ezt a fogas drámát?
Ki a rosszabb? Mikor mind a kettő jónak látszik!

— Ezt önmagáról és Makarovról költötte — magyarázta elbűvölő mosollyal Alina, és felhevült arcát zsebkendőjével legyezte, szeme csillogott, de nem vidáman. Sajnálni való volt, hogy ez a csodaszép nő egy ilyen bugris torzszülöttel él együtt.

— Nem igaz! — kiáltotta szemérmetlenül a torzszülött. — Kosztya Makarov és én, mindketten a lélekhez illünk, mint az ördög és az angyal! De van még egy harmadik is...

— Hazudsz, Vologyka!

— Tudom! Képzeletben, de van!

— Halljuk! A Dubinuská-á-t!

— Uraim! Csendesebben!

— Hagyd abba, Vologyka, nem hallod: Saljapint kérik, hogy énekelje el a Dubinuskát — szólt szigorúan Alina.

— Hadd énekeljen, én nem vagyok versenytársa.

Csak nagy nehezen lett csend, székeket tologattak, poharak csengtek, kések koccantak, és valaki bőszen ordított:

— Nyolcvankilencben a francia arisztokrácia lemondott a...

— Pokolba az arisztokráciával!

Egy aranykeretes szemüvegű, nagy szakállú férfi, a terem közepén állva, szalvétát lengetett a feje fölött, s úgy harsogott, mint tűzoltóparancsnok a tűzvész színhelyén.

— Uraim! Csendet kérünk!

— Hát a szólásszabadság? — rikoltotta valamilyen éles elme.

De mégis csend lett, csupán a söntésből hallatszott a kaján, kosztromai tájszólású beszéd:

— Nos, miért hoznál áldozatot, Mitya, a nép javára, mikor egy szem gabonád sincs, csak teher a birtokodon, meg az eszméid!

— Pszt: halkabban!

Ekkor Szamgin hallotta, hogy a zsivaj szétszakadozik, a sarkokba húzódik, s egyetlen hatalmas hangnak engedi át a helyét. E hang elmélyítette a csendet, mintha kiürítette volna a termet, valamennyi vendéget kisöpörve belőle, és bámulatos tisztasággal ejtette ki az ismerős szavakat, fenyegetőn tagolta az ismerős dallam ütemére. Mind hatalmasabban zengett, s kijózanító hideg borzongást keltett Szamgin hátgerincében; egyszerre mintha az egész terem beomlott volna, leszakadtak a falak, felemelkedett a padló, és ütemesen zengett a pusztító erejű kiáltás:

Hej, Dubinuska!

— Ördögbe — szólt Ljutov, felugorva a székről, és ő is felsüvített:

— He-ej...

Szamgint feldobta, talpra állította valami. Mindenki állt,

és a sarok felé nézett, ahol egy öles termetű férfi magaslott, és énekelt, túlharsogva a száz torokból áradó kusza üvöltést. Ljutov átölelte Szamgin derekát, hozzásimult, fejét felvetette, szemét lehunyta, és kidülledt ádámcsutkájából cérnavékony sivítás tört elő; Klim jól hallotta Alina altját, és valakinek az öreges, reszkető hangját.

Megint csend lett, az énekes rákezdett a következő versszakra; úgy rémlett, hangja még erősebb és megsemmisítőbb, Szamgin tántorgott, lába reszketett, torka görcsösen összeszorult; tisztán látta maga körül a feszült, várakozó arcokat, és egyik sem tetszett részegnek, a sarokból, az öles termetű férfi felől pedig mennydörögve áradtak a szavak a fejek fölött:

A cárra, az urakra
Lendíti a roppant dorongot!

— He-ej — recsegték a vendégek —: Dubinuska!

Szamgin a szemüvegét szorongatta, és eddig sosem észlelt hideg dermesztette meg. Látta már ezt a művészt a színpadon a tragikus Borisz cár köntösében, látta őrjöngő és ijesztő Holoferneszként, szörnyűséges Rettegett Iván cárnak a pszkovi bevonulásakor, apró, hátborzongató figuraként ostorral a kezében, ferdén ülve lován, az emberek fölött, akik lova lába elé hajoltak; látta mint hajlékony Mefisztót, az emberek, az élet fölötti maró gúny megtestesülését; pompásan, bámulatosan keltette életre a féktelen hatalom szörnyűségét. Látta hangversenyeken, frakkban, a frakk mindig idegen ruhadarabnak rémlett rajta, és valahogy kisebbnek mutatta ezt az okos-paraszt arcú hatalmas alakot.

Most Fjodor Saljapin az asztalon állt; úgy magaslott az emberek fölé, mint a szobor. Egyszerű gránitszürke kabát volt rajta, és külsőleg a művész éppolyan közönséges, mindennapi ember, mint a többiek körös-körül. Csodálatos, ékesszóló, ördögien okos hangja azonban megrázó erővel zengett: ilyennek Szamgin még sosem hallotta ezt a kimeríthetetlen hangot. Volt valami ijesztő abban, hogy ez a férfi éppolyan hétköznapi, mint a többiek a fényárban, a

füstben, valami ijesztő, hogy éppolyan egyszerű, mint minden ember — és mégsem hasonlít emberhez. Arca szörnyűbb valamennyi arcánál, amelyet a színpadon valaha is mutatott. És ének közben nőttön-nőtt. Most letörülte a festéket, lemeztelenítette magát lelke legmélyebb valójáig, és ez a való — bosszúvágy a cár, az urak ellen, bömbölő, könyörtelen bosszúja valamilyen gigantikus lénynek.

„Éppen ez az: letörölte a festéket, lemeztelenítette titkát, anarchikus lényét. És innen, a hatalom iránti gyűlöletéből ered az a szörnyűség, amilyennek a cárokat ábrázolja."

Mikor Szamgin, borzongató hidegleléstől dermedten végiggondolta ezt, emlékezete elfelejtett alakok füzérét idézte fel nyomban: a falusi kályhást, a Szibériai-móló rakodómunkását, a kozákot, aki úgy ült a tengerparton, mint az asztalnál, és a fűtő rettentő alakját a pétervári Szentháromsághídnál. Szamgin ült, két kezét fejére szorította, befogta fülét. Látta, hogy a vállát Alina simogatja csillogó kezével, de nem érezte érintését. Fülébe mégis betört a zsivaj és az ordítozás. Ljutov metszőn kiabált, dobogott:

— Bravó-ó!

Megragadta Szamgin karját, elrántotta az asztaltól, és zokogó hangon bömbölte arcába:

— Érted? Öngyilkosok vagyunk! Önmagunkat búcsúztatjuk: hallod? Ki képes erre? Oroszhon képes rá!

Fékevesztett arca hátborzongatón fintorgott, szeme vadul ugrált, rémülettől vagy örömtől.

— Vlagyimir, ne bomolj! — szólalt meg öblösen, parancsoló hangon Alina, és megrántotta a kabátja ujját. — Ide néznek... Ülj le! Igyál! Igyunk az ő egészségére, Klimusa! Ó, hogy énekel! — mondta lassan, lehunyt szemmel, fejét ingatva. — Ha így tudnék énekelni egyszer, és aztán... — Összerezzent és szájába döntött egy pohárka pálinkát.

Szamgin is ivott, és nyomban Alina felé nyújtotta üres poharát, s közben odaszólt Ljutovnak:

— Igazad van! Nagyon is igazad van!

Szánalom háborgatta ezek iránt, akik nem tudják, vagy elfelejtették, hogy van ezerfejű tömeg is, amely Moszkva

utcáit járja, és idegen szemmel néz mindenre ebben a városban. Átvette poharát Alina kezéből, és így szólt hozzá:

— Dáridó egy tűzhányó tetején. Te megérted ezt, te úgy iszod a vodkát, akár a mérget, látom...

— Leitattad, Lina — jegyezte meg Ljutov.

— Nem igaz! Teljesen józan vagyok. Talán én vagyok a legjózanabb ember Oroszországban...

— Hallgass, Klimusa!

Alina megsimogatta a kezét. A férfi könnyes szánalmat érzett a gyönyörű arc, a szomorú s gyengéd szempár iránt.

Ezer szemmel néz az ész,
A szerelem — mindig eggyel...

— szavalta neki.

Ljutov felkacagott, a teremben megint fülsiketítő lárma tombolt, az emberek jajgattak, sivítottak:

— Hogy volt! Újra-a! Mé-é-ég!

És a fáradhatatlan hang megint elfojtotta a zsivajt.

Így menj előre, nagy népem...

— Nos, én nem bírom tovább — jelentette ki Alina, s az ajtó felé taszította Ljutovot. — Micsoda... szörnyű kínzó! — Sápadt volt, a táskáját lóbálva, a székeknek ütközve ment végig az elragadtatástól őrjöngő vendégek között, maga után vonszolta Klimet, s kiadta a vezényszót: — Haza, Vologyka! Mulassunk egyet! Dunyasát is hívd el...

— Nem akarok — szólt Szamgin, Alina azonban erősen megrántotta a karját és ráparancsolt:

— Semmi bolondozás. Ha hívnak, gyere!

És a fenséges hang utánuk zengte bosszúvágyón, rombolón:

A cár-ra, az urakra
Lendíti...

Az utcán Szamgin rádöbbent, hogy részeg. A házak úgy ugráltak, akár a zongora billentyűi, a túlságosan élesen csil-

logó fények szinte egymás után futottak, igyekeztek megelőzni a minden irányban lépkedő, feketés emberi alakocskákat. A szánban Alina ült mellette, meleg volt, akár a macska. Ljutov eltűnt. Alina hallgatott, arcát muffjába temetve.

Klim már kissé kijózanodott, amikor bekanyarodtak egy ismeretlen mellékutcába, áthajtattak egy sötét udvaron, a mélyén megbúvó emeletes szárnyépület elé, és Klim egy rózsás fényben úszó, kicsiny, meleg szobában találta magát. A szoba puha és illatos volt, s kissé dülöngélt, mint a csecsemő bölcsője. Alina elment átöltözni, s közölte, hogy mindjárt küld valami „kijózanítót", megjelent egy magas szobalány, kikeményített főkötőben és kötényben, átnyújtott Szamginnak egy nagy poharat tele sistergő itallal; Klim kiitta, és már-már egészen jól érezte magát, mikor visszatért Alina, fehér ruhában, melyet földig lógó öv szorított össze derekán.

— Turobojevot láttad? — kérdezte s Klim mellé ült a díványra.

— Nem. Hát itt van?

— Igen. Vologykánál lakik. A lapokba ír, képzelheted!

Gúnyos mosollyal beszélt. Az a mámoros szánalom, melyet Szamgin a vendéglőben érzett iránta, újra feltámadt benne, ezúttal azonban valami csendes szomorúság is vegyült hozzá. Röviden elmesélte, hogyan viselkedett Turobojev január kilencedikén.

— Nohát! — kiáltott fel csodálkozva vagy ijedten Alina, a sarokban álló ovális tükör elé ment, és haját igazgatva, szinte vidáman szólt vissza: — Nem attól félt, hogy lekaszabolja a katona, hanem mert zsidónak nézte. Ez rávall! Ó... a kis arisztokrata!

— Mi az: a régi szerelem nem fakul? — kérdezte Klim.

— Ostobaság — válaszolta Alina, fel-alá járkált a szobában, öve végét babrálva. — De azt mondd meg, már kérdeztem Vlagyimirt is, benne azonban hét ördög táncol, és mindegyik a magáét fújja, azt mondd meg: lesz forradalom?

— Meguntad a lármát? — kérdezte mosolyogva Szamgin.

— Felelj!

A férfi előtt állt drága ruhájában, telten, hatalmasan, kissé lehajtott fejjel, és kedves szeme szigorúan, vallatóan csillogott. Klimnek nem volt ideje felelni: az előszobában felcsendült Ljutov hangja. Alina arra fordult; belépett Ljutov, s kézen fogva vezetett egy sima vörös hajú, kicsiny asszonyt.

— Dunyasa — mondta, Szamginhoz vezetve a nőt —, Jevdokija Vasziljevna, szívem szerelme.

Szamgin kezet csókolt az asszonynak, majd Ljutovra pillantott: sosem hallotta, és el sem tudta képzelni, hogy Ljutov ilyen nyájasan és komolyan tud beszélni.

— Ő szintén ügyvéd — tette hozzá Ljutov, és átment a másik szobába, ahol teáskanalak csörömpöltek, és Alina osztogatta parancsait.

— Miért mondta: szintén? — kérdezte Szamgin.

— Mivel az én párom ugyanebből a fajtából való — felelte falusiasan az asszony, énekelve és furcsa hangon. — Maga bűnügyi?

— Mármint fogoly? Politikai.

— Lám, milyen... mókás! — állapította meg helyeslőn az asszony, és kifestett ajkáról sebes ráncokban szeméig röppent a mosoly. — Tudom, hogy minden ügyvéd politikai bűnös. Az ügyeiről kérdezősködöm: milyen ügyekkel foglalkozik? Az enyém bűnügyekkel.

A piros arcfesték alól szeplők ütköztek ki, túlságosan nagy, ovális szeme meghatározhatatlan színű volt, és vidáman szikrázott, orra kihívóan felfelé görbült; termete vékony, keble azonban magas, és szinte idegenül hatott. Szerény égszínkék ruhát viselt, Klim ravaszságot, rókaszerűt talált benne. Szintén a forradalomról beszélt:

— Szép idők: mindenki meghibbant, senki sem sajnál semmit, sietnek enni, inni, mulatni...

Belépett Alina, kis tálcát hozott, három pálinkáspohár volt rajta.

— Ha leiszod magad és botrányt csapsz, Dunyasa, megcibálom a füled! Igyunk, üdítsük fel magunkat, Klimusa.

— Kedvesem! — kiáltott fel rémülten Dunyasa. — Egy idegen férfi előtt, hát mégis!

Felhajtotta a pálinkát, majd gyorsan kifutott az előszobába, Tyelepnyeva pedig karon fogta Szamgint, és nem nagyon halkan közölte:

— Rendkívül tehetséges hölgyike, de mindenre kapható...

A durva szó csodálatosan egyszerűen hangzott szájából, mint valami foglalkozás: kalaposnő, mosónő.

Átmentek a szomszéd szobába, ahol a szépen megterített nagy asztalon ezüstszamovár duruzsolt, a sarokban, a zongoránál pedig Dunyasa állt, és a kottákat lapozgatta; hátán boa két vége csüngött, és Szamginnak megint az jutott eszébe, hogy ez az asszony rókára hasonlít.

— Énekeld el a „Kert"-et, amíg meg nem jönnek azok a disznók — kérlelte Alina. Dunyasa hátra sem nézve, így felelt:

— Tudjuk, mi a gyengéd.

A húrok halk csengése megtöltötte a szobát, és Dunyasa rázendített öblös, lágy hangján:

Ó, te kert, én kertem,
Kertecském, miért van,
Hogy az én zöld kertem
Hervadoz aléltan?

Klim általában nem nagyon rajongott a zenéért, a dal is elcsépelt volt. Dunyasa hangja pedig nem természetes, nem is női, hanem egy kis ragadozó hangja, mely torkig lakott, és az ízes lakomára emlékezve, dorombol.

Hej, te ifjúságom,
Aranynapjaim...

Különös volt és valósággal nevetséges, hogy a hírneves dalnok mennydörgő éneke után Alina ilyen merengve, ilyen tiszta és bánatos arccal tudja hallgatni ezt a szánalmas da-

locskát. Halkan, lábujjhegyen besettenkedett Ljutov, leült Szamgin mellé, és a fülébe súgta:

— Egyszerű kórista, mit szólsz hozzá? Micsoda hang! Túltesz valamennyin! Alinával támogatjuk, hogy nagy énekesnővé képezze magát. A tanára álmélkodik rajta.

Szamgin már hajlandó volt elismerni, hogy Dunyasa művészien énekel, hangjától különös bánat szállt a lelkére, és arról szeretett volna beszélni, amiről hallgatni szokott. Dunyasa azonban hirtelen félbeszakította a dalt, rácsapott a billentyűkre, és cigányosan felsivítva, eltávozott hangon rikoltozta:

Hej, Pasenyka,
Praszkovjuska,
Te boldog Paranya,
Ügyes vagy ám!

— Kínálj meg teával, háziasszony — kérte Alinát, az asztalhoz lépve.

— Jómadár vagy te, Dunyka — mondta sóhajtva Alina.

Belépett Makarov, egyszerű fekete ruhában, karcsú volt és ősz, a szemöldöke pedig ráncba vont.

— Nahát, Szamgin! Hogy vagy? — kiáltotta unottan.

Utána megjelent egy ijesztő külsejű kövér költő, borzas és már rég mosott hajjal; egy szűk csípőjű lány kockás skót szoknyában és mélyen kivágott, piros blúzban; egy kék arcú, fekete szemű liberális ügyvéd, aki közismert volt kicsapongó életmódjáról, göndör, mint a birka, és nagy orrú, akár egy örmény; félóra alatt még vagy öttel szaporodott a vendégek száma. A szoba akváriumhoz hasonlított, a kékes homályban zajosan lubickoltak az alaktalan emberek, csillogott és csörömpölt az üveg, a tükörből különös arcok pillantottak elő. Ljutov nyomban bohóccá változott, ugrándozott, sivítozott, mindenkivel egyszerre beszélt, majd a zongora elé gyűjtötte a vendégeket, és ádámcsutkáját rángatva, a „Dubinuska" dallamára, Saljapin énekmodorát utánozva, rázendített ocsmány hangján:

Barátom, testvérem, fáradt, szenvedő testvérem,
Bárki vagy is, ne omolj el csüggedő lélekkel,
Feltámad még Baal, s felfalja az ideált...

Felsivított és felnevetett, általános kacajt fakasztva, csak ketten nem nevettek: Alina és Makarov, aki összeráncolt homlokkal suttogott neki valamit, a nő pedig helyeslően bólingatott:

„Micsoda ocsmány alak" — gondolta Ljutovot figyelve Szamgin.

Az ügyvéd bort töltött poharába, és azt javasolta, igyanak az alkotmányra, Ljutov azonban felordított:

— Egy feltétellel: ne nézzük meg, mi van a bábu belsejében.

Alina nem volt hajlandó inni, maga után csalta Dunyasát, és kiment a szobából, úgy járt, mint lánykorában: óvatosan és büszkén hordta szépségét. Klim utána nézett és felsóhajtott.

Az italnak nyilván már megvolt a jó talaja, mivel mindnyájan csakhamar lerészegedtek. Szamgin igyekezett keveset inni, de szintén mámorosnak érezte magát. A kockás szoknyájú lány ügyesen csalt elő a zongorából valamilyen fürge melódiát, és franciául énekelt hozzá, az ügyvéd hatásosan tercelt, felborzolva dús hajzatát, valaki tapsolt, üveg csörömpölt az asztalon, és a szobában minden tárgy a maga hangján visszhangozta az emberek lázas vidámságát.

„Vigadnak, mivel félnek" — okoskodott Szamgin, melette Dunyasa ült, a kezében tartott egy pohár pezsgőt.

— Imádom az ilyen száraz fajtát — mondta.

A költő megrázta összetapadó fürtjeit, kidüllesztette mellét, és szemét meresztve, hangosan kérdezte:

Ki ez?
Bőrszíj —
Fekete ing,

Végignézett a társaságon és felröffent:

A m-munkás!

— Nem, ezt már tegye el tegnapra — szólalt meg az ügyvéd tiltakozóan. — Ezek a maga munkásai holmi parlamentet szerveztek Pétervárott, és itt is ugyanazt akarják. Ha drága nekünk az alkotmány...

— Negyvenhárom kopejka az alkotmányért! Ki ad többet? — rikoltotta aprópénzt csörgetve tenyerében Ljutov; odalépett hozzá Alina, és mondott valamit. Ljutov hátrált egy lépést, széttárta karját, és meghajolt a nő előtt.

— Ahogy parancsolod. Ahogy...

Még egy lépést hátrált, és újra meghajolt.

— Elnézést kérek — szólt hangosan Alina —, egy órára el kell távoznom, egy barátnőm súlyos beteg.

— Én pedig azt ajánlom, fáradjanak át hozzám, ki hajlandó? — süvöltötte Ljutov.

Szamgin elhatározta, hogy hazamegy, felállt, de megtántorodott, Dunyasa támogatta és felkiáltott:

— Ilyen hamar? Gyengécske!

Nem emlékezett világosan, hogyan került Ljutov házába, ahol kávét ittak, eszeveszetten táncoltak, énekeltek, majd aludni ment, de még le sem tudott vetkőzni, mikor megjelent Dunyasa konyakkal és szódavízzel, Klim aztán levetkőztette az asszonyt, szinte megperzselve ujjait az izzó, olvadozó testen. Mindez akkor jutott eszébe, amikor felébredt, s egy pehelydunyhás kereskedőágyban találta magát, melybe belenyomta testének undorító súlya. A szobában sötétség honolt, mint valami pincében, a házban pedig a mélységes éjszaka megbonthatatlan csendje. Ez különös volt, hiszen hajnalban oszoltak szét. A dunyhából émelyítő, áporodott szag áradt, hátát valami kemény tárgy szúrta: kiderült, egy láncocska, s rajta egy négyszögletes fémtárgy, Szamgin undorral ráncolta össze homlokát, kiköpte tapadós, keserű nyálát, s arra gondolt, hogy az orosz történelem fordulópontjának napját valóban orosz módra ünnepelte meg.

Érezte, hogy már nem alszik el, kitapogatta a gyufát az asztalon, meggyújtotta a gyertyát, és órájára pillantott, de az megállt, és tíz óra harminckét percet mutatott. A szakadt láncocskán levő tárgy egy zománcozott réz Szűzanya-érmecske volt.

„Szörnyű emberek — gondolta, a tegnapi nap vaskos gyönyörűségeire emlékezve. — Én is... szép mákvirág vagyok!"

Szélesen kitárult az ajtó, Ljutov lépett be, táncoló gyertyát tartott a kezében, belegabalyodott nyitott kínai köntösébe, a gyertyát a fiókos szekrényre állította, s letelepedett egy karosszék karfájára, de megtántorodott, belehuppant az ülésbe, és cifrán elkáromkodta magát.

— Akarsz szódát? Grisa, szódát!...

Öklével úgy összeszorította állát, hogy vörös keze elfehéredett, és tekintetével a gyertya felemás színű lángnyelvecskéje után kapdosva, beszélni kezdett.

— Valami nincs rendjén, pajtás: megöltek egy szocdemet, valami fejest, Marat-t, vagy kit... Egyébként Marat-t letartóztatták. Az utcán ordítozás, lövöldözés...

— Most este van? — kérdezte Szamgin.

— Hát mi volna? Hét múlt... A kocsis meséli: a Sztrasztnaja téren elfűrészelték a távírópóznákat, drótok mindenfelé, nem lehet átmenni, állítólag. — Megrázta a fejét. — Zúg a kobakom! — Kiköhögte magát, és tisztább hangon folytatta. — Hát különben, hihi. Erre a „hihi"-re Dunyasa tanított meg; megtanultam, de ő már nem mondja. — Felvette az asztalról a láncocskát az éremmel, megemelgette tenyerén, és csodálkozás nélkül jelentette ki: — Én meg azt hittem, a filológussal hált. Nos, öltözz! Vár a kávé. — Az ajtóban megállt, és a gyertyába bámulva, ujjait pattintgatva, visszaszólt: — Pompásan mesélt Turobojev erről a papocskáról, a Gaponkáról. Melléfogott az ostoba feje, túl nagy fába vágta a fejszéjét. Nem azokat állította talpra, akiket kellett volna...

Elfújta a gyertyát. Kibújva az ajtón, nyilván elszakította köpenyét: úgy reccsent a selyembélés, mintha fogát csikorgatta volna valaki.

Szamgin megmosdott, felöltözött és kiment az előszobába, azzal a szándékkal, hogy észrevétlenül eltávozik, és hazamegy, de az inas utolérte, kinyitotta az ajtót, és beengedte Alinát.

— Hová megy? Vegye le a kabátját! — kiáltotta Alina. — Az utcán csupa részeg, konflis sehol, alig jutottam el idáig; kötekednek, garázdálkodnak.

Különös volt hallani, hogy Alina harag és ijedség nélkül, sőt, szinte örömmel beszél. Szamgin engedelmesen levetkőzött, és bement az ebédlőbe, ahol Ljutov futkározott hálóingre húzott kabátban, az asztalnál Dunyasa töltötte be a háziasszony tisztét, egy simára fésült, nedves hajú fiatalember is ott ült, sárga arca volt és hevesen hadonászott; Alina hívására Ljutov felragyogott és eltűnt. A fiatalember Stendhalról, Ovidiusról beszélt, hangja csengő volt, de sértődött, lapos arcát gyér bajusz és hasonló szemöldök ékesítette, mely azonban egyszínű volt bőrével, és így alig látszott; a fiatalember szkopechoz hasonlított.

— És mégsem az igazi — mondta Szamginra mosolyogva Dunyasa, és kávét töltött neki. — Szenvedélyes: fellángol, de ki is alszik. Az igazi szerető olyan legyen, hogy vesződni lehessen vele, míg tűzbe jön... Az érzelmeseket sem szeretem, mi értelme? Habzik, akár a szappan, és kész...

Ljutov karonfogva vezette be Alinát, az asszonyon hosszú kabátféle volt, magasabbnak tetszett benne és vékonyabbnak, a férfi pedig kamasznak mellette.

— Mindenféle ládákat, deszkákat hordtak össze — mesélte élénken Alina, Ljutov pedig felkiáltott:

— Egyszóval az alkotmány koraszülött?

Szamgin legyűrte nehéz mámorát, és mindenkire s önmagára haragosan kérdezte:

— Szeretném tudni, miben hiszel te?

— Ez a titkok titka! — visszhangozta Ljutov, miközben koccintott Alinával, szájába döntötte a konyakot, és hunyorítva mondta: — Viszont én úgy vélem, hogy mi ketten egy hiten vagyunk: mindketten hiszünk a testi és lelki gyönyör nirvánájában. És e hitünkért gyűlöljük önmagunkat, tudjuk:

a gyönyör közhely, akárcsak Európa Lutherrel, Kálvinnal, a bibliával és mindennel együtt, amit nem utálunk.

— Már megint hazudsz — mondta sóhajtva Szamgin.

— Hát te talán igazságot kívánsz a rézgarasodért? No nézd csak!

Hirtelen mozdulattal fügét mutatott Szamginnak, és megint hozzálátott, hogy megtöltse a poharakat. Alina Dunyasával és a filológussal a sarokban ült, a díványon, a filológus rángatózva mesélt valamit, Alina nevetett, szokatlanul vidám volt, és folyton hallgatózott, mintha várna valakit. Amikor pedig az utcán éles puffanás hallatszott, felkiáltott:

— Halljátok? Lőnek!

— Az ajtó — jelentette ki a filológus.

Belépett Makarov, és elgémberedett kezét dörzsölgetve, illetlen nyugalommal elmesélte, hogy Moszkva fel van háborodva az agitátor meggyilkolása miatt.

— A neve Baumann. A műszaki iskolában ravatalozták fel, és a „feketeszázak" ma megkísérelték, hogy kihajítsák a koporsót. Azt beszélik, hogy háromezren gyűltek össze, de védőőrség volt, valamilyen grúzok. Lövöldözés támadt. Halottak vannak.

— Grúzok? Doktor, te hazudsz! — rikoltotta Ljutov.

Makarov egykedvűen vállat vont, és kávét töltött magának. Alina felé fordult:

— Turobojevot nem találtam meg, de itt van, egy újságíró mondta. A levelet át fogja adni neki.

Ljutov fel-alá futkározott, borzas haját simogatta, és fintorogva dörmögte:

— Moszkvaiak harca a grúzokkal egy zsidó miatt? Hihi.

— Figyelmeztetlek benneteket: az utcán nagy a nyugtalanság — jegyezte meg a kávét szürcsölgetve Makarov, és ezt úgy mondta, mintha érdekes újságcikket olvasna fennhangon.

— Mi nem is megyünk sehová: itt meleg van, és teli a hasunk! — kiabált Dunyasa. — Énekeljünk, Linocska, egyszer élünk!

Viselkedéséről Szamginnak ez jutott eszébe:

„A hölgyike valóban pompásan... énekel."

Alina nem énekelt, csupán öblös hangján dúdolta Dunyasa dalát, valami naiv, otromba szöveget. Szamgin azelőtt nem igyekezett s nem is tudta kihámozni a kétesen „népi" dalok szövegét, Dunyasa azonban bosszantó tisztán ejtette ki:

Mosolyog az aranyló hold a fellegek közt,
Ó, rám mosolygott az én bánatom...

Dühítő volt ráeszmélnie, hogy ez a voltaképpen csúnya kis asszony, aki oly durván van kimázolva, mint valami olcsó bábu, arra kényszerítheti, hogy hallgassa ezt a nevetségesen szomorú éneket, amely olyan felesleges, akár a lámpa fényes nappal.

Az a hír, hogy az utcán nyugtalanság uralkodik, elmosta Szamginban a hazamenés szándékát, kissé felizgatta, s az éneket hallgatva, így tűnődött:

„Természetes, az Állami Duma megszervezéséig terjedő idő zűrzavaros lesz, ez azonban már a szervezés zűrzavara."

Mikor befejezték az éneklést, fennhangon meg is mondta ezt, de szavait senki sem méltatta kellő figyelemmel. Makarov némán és búskomoran pillantott rá, Ljutov meggörnyedt hátával eltakarta Dunyasa alakját, a kezét csókolgatta, és dünnyögött valamit, Alina barátnője vörös haját simogatta és sóhajtozott:

— Ó, Dunyka, Dunyka, milyen tehetséges vagy! Agyon kell ütni téged, ha hagyod elkallódni a tehetségedet.

— De hát bele kell fáradniuk az embereknek — mondta Szamgin dühösen, és már kissé kihívóan Makarovnak, a megfakult, ködös ember azonban nem válaszolt, halkan dúdolta az előbb elhangzott dal melódiáját, Ljutov pedig lepisszegte:

— Psszt!

Egymást átölelve, Dunyasa és Alina halkan megint rázendítettek, mintha beszélgetnének, amikor pedig befejezték, a szobalány bejelentette, hogy kész a vacsora. Csendben va-

csoráztak, keveset ittak, mindnyájan eltűnődtek, még Ljutov is hallgatott, és vacsora után nyomban szobájukba tértek.

Az ágyban fekve, Szamgin csak nézte, mint sűrűsíti cigarettájának füstje a szoba félhomályát, mint lobog a gyertya fénye, és arra gondolt, hogy Moszkva, Oroszország természetesen belefáradt a „törpék" cárja által irányított társadalmi terror éveibe, a tíz év egyetemista forrongásaiba, munkástüntetéseibe, parasztlázadásaiba.

Elfáradt ő, Klim Szamgin is mindattól, amit látott, hallott, olvasott, erőszakkal kényszerítve önmagát, hogy ne szakadjanak el a szófonalak, amelyek összefűzték és vonzották bizonyos „érvrendszerű" emberek felé. Igen, ő is elfáradt, és most úgy tetszett, ez a fáradtsága magasztos, jelképes értelmű, hogy nem csupán saját sok esztendős fáradtságát hordozza magában, hanem az orosz történelem minden mártírjának évszázados fáradtságát, valamennyiét, akit erőszak bilincselt „fegyenc-kordé"-jához. És íme, beköszöntött a pihenés előestéje, valóban a „vég kezdete".

Bizonyossága azonban, hogy az izgató események véget értek, olykor-olykor eltűnt, akár a hold a felhők között, eszébe jutottak az „urak", akik elragadtatással emelgették a „Dubinuská"-t fejük fölé; felötlött benne a gondolat, vajon kit küldhetnek a Dumába a péklegények, akik a háztetőről a kozákokra téglákat hajigálnak, ez a Moszkva utcáira kizúdult, vezetés nélküli munkásnép és a földesúri gazdaságokat dúló parasztok? A Munkásküldöttek Szovjetje nem lehet komoly dolog, nem lehet elképzelni, miféle szerepet játszhat az ilyen eddig még sehol, senki által ki nem próbált szervezet...

Itt el is szundított, kora reggel keltette fel Dunyasa, Klim szívesen és kegyesen eljátszott az asszony simulékony, kellemes testével, egy óra múlva pedig felöltözött és hazament.

Baumann temetésének napja végérvényesen és szilárdan megerősítette Szamginban a meggyőződést, hogy Moszkva valóban elfáradt. Nyomban megérezte, amint kilépett az utcára, feleségével karonfogva, akit Bragin és Kumov is el-

kísért. Olyan hangulatban lépett ki, mint aki köteles részt venni ez ügyben, melynek értelme nem világos előtte. Közben, a gyászmenet felé haladva, észrevette, hogy majdnem minden ház hozzá hasonló hangulatú elemeket bocsát ki kapuján, akik komorak, sőt, valósággal sértődöttek. Azt lehetett gondolni, az emberek elégedetlenek, és némán tiltakoznak azellen, hogy íme, megint valahová menni kell. E különféle egyedekből szokatlan gyorsasággal sűrű tömeg keletkezett, és Szamgin, aki már nem először vett részt tragikus felvonulásokban, most első ízben érezte magát teljes összhangban, belsőleg összeforrva a nap embertömegével.

Amikor a messzeségben, valamelyik utca torkából a menet szokatlan és természetellenesen zömök testének vörös feje kikúszott a Színház térre, érezte, hogy hideg borzongás fut végig hátán, nem értette, mi keltette: ijedség vagy elragadtatás. A tömeg feje fölött rengeteg vörös zászló lengett: egy szél tördelte, szél cibálta, hatalmas ernyőhöz hasonlított. De minél messzebb kúszott ki a térre a fekete leviatán, annál jobban megszaporodtak a zászlók, és most már egy szörny hátán levő vörös pikkelyekre emlékeztettek. E tömegben volt valami szokatlan, elütő más emberseregtől, Szamgin körül mindenki megértette ezt, és nyomottan elcsendesedtek. Akkor a csendességben Klim meghallotta, hogy a szörny némán kúszik, természetellenes suhogással tölti be a levegőt, de hangtalan és csupán messziről, lényének mélyéből száll bágyadtan a gyászinduló ismerős, ünnepien komor dallama:

... és meghaltatok ...

Szamgin érezte, hogy feleségének remeg a keze, e remegés rá is átragad, elakasztja szívverését, és görcsben nyomulva torka felé, megnehezíti lélegzését.

„Meghaltak, igen! — gondolta meghasonlott lélekkel, és levette kalapját. — Izsákok — ötlött fel, és eszébe jutott apja naiv oktatása. — Az utolsó áldozat!"

Hunyorgott, hogy kiűzze szeméből a meleg könnyeket,

melyek zavarták látását, fejét forgatta, körülnézelődött. Sohasem látott még ilyen különböző és egyúttal ennyire egyformán ünnepélyes hangulatú arcokat.

„A Viborgi külvárosban? — keresett hasonlatot, s igyekezett meghatározni a nap és a tömeg hangulatát. — Ott természetesen másféle volt az ünnepélyesség, hiszen ott nem temettek, hanem valósággal fel akarták támasztani a cárt . . ." Útitársai halk, ostoba megjegyzései akadályozták a gondolkozásban.

— És egy zsidót temetnek így! — mondta álmélkodva, fojtott hangon Varvara.

— Krisztus — kezdte Kumov, de Bragin nyomban felvilágosította:

— Van egy olyan felfogás is, hogy Krisztus nem volt zsidó.

A csendességben igen tisztán hallatszottak ezek az értetlenkedő suttogások, ámbár a különös, csiszoló nesz mindjobban közeledett, mindjobban sűrűsödött. Szamgin feszülten figyelt. Komor, sőt fenyegető arcok tűntek fel, és nem is ritkán, s alig akadt hivatásos néző, olyan, aki egyforma közönnyel néz menyegzőt, temetést, katonai díszszemlét és Szibéria felé vonuló foglyokat. Végeredményben Szamginnak úgy tetszett, hogy egyetlen, mélységes érzésre összpontosult, szinte imádságos és hálatelt hangulat ömlik el a tömegen. Lehetetlen volt elképzelni, hogy sok tízezernyi ember képes legyen ilyen ünnepélyesen hallgatni, ők pedig hallgattak, és sóhajukat, susogásukat elmosta a léptek csoszszanó nesze az úttest kövezetén.

„Ez az: némán és ünnepélyesen mondanak hálát egy embernek azért, mert meghalt . . ."

Ez a humoros ötlet megzavarta, sőt, rásandított Varvarára, mintha félne, hogy az asszony meghallja a gondolatait.

„Hálát mondanak a harcosnak azért, mert élt, hőstettéért, áldozatáért."

Illendőbb külsőbe öltöztetve gondolatát, Szamgin megint érezte az ünnepélyes hangulat áradását, csend töltötte el, kitágította és felemelte.

A mérhetetlen tömeg nehéz, tömör mozgásának ütemére fenségesen hömpölygött a gyászinduló, századok és századok énekelték, az ének egyenetlen volt, és mintha folyton ugyanazok a szavak ismétlődtek volna:

... és meghaltatok.

Klim Szamgin azonban belső egységet és összhangot érzett ebben a szörnyszerű, hatalmas kórusban, olyan összhangot, amely miatt nem hiányzott a papság, harangszó és a többi szertartás, amely rendszerint ékesíteni szokta egy ember temetését.

„Itt mindez felesleges volna, sőt hamis — állapította meg. — Semmilyen más tömeg, semmilyen más körülmények között nem tudott volna ilyen némaságot teremteni, és vele együtt olyan neszt, mely kitöröl, elmos mindent, lecsiszolja az érdességeket."

Itt minden más volt, minden fantasztikusan elváltozott, még a szűk utcák is felismerhetetlenek lettek, s érthetetlen volt, hogyan fér el bennük a végtelen, sűrű tömeg hatalmas teste. A hideg októberi nap és a szinte kisebbé zsugorodott házak tetőiről előtörő gonosz széllökések ellenére itt-ott nyitva voltak a szellőztetők, sőt az ablakok is, vörös szövetdarabok lógtak ki rajtuk, repestek a tömeg fölött.

A virágokkal, örökzöld növényekkel, szalagokkal gazdagon feldíszített, vörös zászlóba csavart koporsót vállon vitték, s úgy rémlett, hogy természetellenesen magas termetű férfiak viszik. A koporsó mögött egy fekete hajú asszonyt vezettek karonfogva, aki szintén vörös szalagokkal volt ékesítve, keresztül-kasul, fekete ruhájáról élesen elváltak a szalagok, megvilágítva sápadt arcát, ráncba vont, sűrű szemöldökét.

— Medvegyeva, a polgári felesége — tájékoztatott Bragin és krákogott.

Utána, lehajtott fejjel, meggörnyedve, Pojarkov haladt, mellette kalapjával hadonászva énekelt és vezényelt Alekszej Gogin, egy merengő szőke férfival karonfogva lépdelt

Pjotr Uszov, mindketten bárányból bekecsben, Kutuzov szakállas arca mellett felvillant a szociáldemokrata Rozskov mindig vidám, vörös képe; ők nem énekeltek, hanem Rozskov taglejtéseiből ítélve, nyilván vitatkoztak, Kutuzov mögött Ljubasa Szomova haladt Goginával, ott volt még néhány névtelen, de Szamginnak ismerős férfi, asszony.

„Százötven, kétszáz ember, nem több" — számolta össze elégedetten.

Csak ők énekeltek, és a sok tucatnyi láb csoszogása közepette az ének bágyadtan csengett.

Ezt a csoportot, élén a koporsóval, egyetemisták és munkások lánca vette körül, akik egymás kezét fogták, és sokan revolvert szorongattak. A lánc egyik erős szeme Dunajev volt, egy másik Pjotr Zalomov munkás, akivel Szamgin már találkozott, és akiről azt beszélték, hogy ő szervezte meg a rendőrség ostromolta egyetem védelmét.

Ezrével vonultak a munkások, mesteremberek, férfiak és nők, drága bundás, tekintélyes polgárok, választékosan öltözött ügyvédek, értelmiségiek könnyű felöltőben, egyetemisták, főiskolás lányok, gimnazisták, elvonult a távirdahivatali tisztviselők egy tömött csoportja és még egy kis csapat katonatiszt is. Szamgin érezte, hogy az egyének mind egy és ugyanazt az eszmét, egy és ugyanazt a szót hordozzák magukban, egy találó szócskát, amely mindig, minden tömegben teljesen pontosan meghatározza a hangulatot. Makacsul várta ezt a szót, és valaki végre ki is mondta.

Válaszként hangzott el egy kövér, pirospozsgás asszonyság kérdésére, aki egy bolt ajtajából bújt elő, álmélkodva meresztette kerek, kék szemecskéjét, és hangosan kérdezte:

— Teremtőm, kit temetnek?

— A forradalmat, nénémasszony — felelte valaki nyugodtan és hangosan.

— Ó — kiáltotta Varvara nevetve, mintha csiklandoznák, a jól értesült Bragin pedig ezt mormogta:

— Azt kellett volna mondani: az anarchiát, a pogromokat.

Klim Szamgin meglassította lépteit, és hátratekintett, mi-

vel látni kívánta annak az embernek arcát, aki a háta mögött kimondta a megfelelő szót. Közvetlenül mögötte ketten haladtak: egy rosszul öltözött, göndör szakállú, mogorva pillantású, lángoló szemű, tagbaszakadt öregember és egy harminc körüli, borotválatlan, fekete bajuszos, nagy orrú s vidám szemű férfi, szintén szegényesen öltözve, fekete bekecsben, szibériai kucsmában.

„Ez az!" — találta ki Klim Szamgin.

Számára döntő volt e szó, tökéletesen megmagyarázta azt az ünnepélyességet, amellyel Moszkva kibocsátotta kapuin a mindenféle osztálybeli embereket, hogy eltemessék a meggyilkolt forradalmárt.

„Milyen mély, mindent felölelő mondás ez: a forradalmat temetik! — gondolta és hálás volt az ismeretlen szellemeskedőnek. — Igen, a múltat viszik sírba, amin túlhaladtunk. Ez a bámulatos menet: a társadalom megmozdulásának apoteózisa. És ez a csiszoló suhogás: nem a lábak gépies munkája, hanem a történelem kerekének ésszerű forgása."

Elhatározta, hogy cikket ír, feltárja a temetés jelképes értelmét. El kell mondania, hogy a meggyilkolt jelentéktelen ember személyében Moszkva, Oroszország újra eltemeti azokat, akik életüket áldozták a szabadságért vívott harcban, kényszermunkán, börtönben, száműzetésben, emigrációban. Herzent, Bakunyint, Petrasevszkijt temették, március elseje embereit, és a január kilencedikén meggyilkolt ezreket.

„Természetesen patetikus hangnemben kell megírnom. Kár, azaz kissé kényelmetlen, hogy a meggyilkolt zsidó — sóhajtott Szamgin. — Ámbár egyesek azt állítják: orosz..."

A menet összetorlódott. A koporsó körül lassú, de forgószélszerű örvénylés támadt, s a koporsó — vörös szalagok, koszorúk, virágok alaktalan tömege — szinte magasabbra emelkedett volna; mintha nem vállak tartanák, hanem ég felé nyújtott karok. A konzervatórium udvaráról kivonult a zenekar, és „A hős halálára" induló fenséges dallama hatalmas erővel hasított a szürke levegőbe, az alacsony, piszkos színű égbe.

— Istenem, milyen nagyszerű! — sóhajtott Szamginhoz si-

mulva Varvara, és a férfinak úgy rémlett, hogy vele együtt ezrek és ezrek sóhajtottak fel. Felbukkant mellette a verejtékező, sugárzó Rjahin.

— Micsoda nap, mi? — mondta, és vastag, lila ajka remegett, tétován villanó szemmel pillantott Klim arcába, és szinte fuldokolva a szavaktól: — Micsoda... nagylelkűség! Nem, csak ne becsülje le, micsoda nagylelkűség, ugye? Gondolja el, hogy Moszkva, egész Moszkva...

— Nos, igen, bolondozunk — jelentette ki Sztratonov, és úgy nézte Varvara arcát, mint egy óra számlapját. — Mutass be, Makszim — parancsolta, megemelve hódprémes sapkáját és valahogy ostobán, szinte fenyegetően adta tudtára Varvarának: — A férjét már ismerem.

— Ő is itt van — mondta Varvara, Szamgin azonban már eltűnt egy széles hát mögött; nem kívánt beszélni ezekkel az emberekkel, és egyáltalán senkivel sem; mind dúsabban virágoztak ki benne szokatlanul ünnepélyes, csengő szavai.

— Csendesebben, urak — förmedt rá valaki szigorúan Rjahinra és Sztratonovra.

Bragin előrefurakodott. Kumov már rég eltűnt, a tömeg pedig egyre vonult, és Szamgin egy perc alatt messzire sodródott feleségétől. Előtte ketten lépdeltek, egy nehézkesen cammogó, zömök ember és egy ösztövér, fürge; az utóbbi sántított, és hadarva, felhevült tenorján biztatta társát:

— Írd meg ezt, Valentyin, írd meg, testvér: fekete és vörös, ohó-ó! Érted? Vörös és fekete, ugye?

Szamgin mindjobban meglassította lépteit, arra számított, hogy a sűrű áradat elhömpölyög mellette, és kiszabadítja, ám az emberek egyre csak vonultak, vég nélküli sorban, és előretaszították. Már semmi sem tartotta vissza a tömegben, semmi sem érdekelte; olykor még felvillant egy-egy ismerős arc, de nem keltett benne semmilyen érzést, semmilyen gondolatot. Ott ment Alina karonfogva Makarovval, Dunyasa pedig Ljutovval, meg a kék arcú ügyvéd. Felvillant még egy ismerős arc, úgy rémlett, Turobojevé, mellette egy divatos író, szép barna férfi.

— Klim Ivanovics! — kiáltott fel örömmel és félénken

Mitrofanov, s megragadta kabátja ujját. — Jó napot! Lám, micsoda alkalom hoz össze bennünket! Uram-istenem...

— Szintén itt van? — kérdezte Szamgin, leplezve közönyét, bosszúsan a találkozás miatt. — Régóta van itt?

— Két hónapja. Phű, hogy örülök...

— Miért nem nézett be hozzám?

Mitrofanov hangosan, sajnálkozva cuppantott, és nem válaszolva, így folytatta:

— Hát hogy is van ez, Klim Ivanovics? Egyszóval: engedélyezték, hogy minden osztály egyforma jogokban egyesüljön? Hát akkor engedje meg, hogy gratuláljak a munka sikeres elvégzése alkalmából, mint mondani szokás...

Borotválatlan volt, borostás pofacsontjai úgy ugráltak, mintha rágna valamit, bajusza táncolt; úgy festett, mintha erős mámor nehezedne rá, forrón lélegzett, de szesz szaga nem áradt belőle. Örvendezése feszélyezte Szamgint, sőt mulattatta; az öröm őszintesége mégis jólesett.

— No lám szétszórnak, szétdobálnak minket, kit erre, kit arra, és nosza: egyesüljetek! Pompás! És milyen szorosan egyesültünk! — beszélt Mitrofanov, miközben vállával, csípőjével taszigálta. A Nyikita-kapu előtt a menet ismét megtorpant, az emberek még szorosabban összepréselődtek, messziről, elölről, ideges moraj futott végig a tömegen.

— Hej, elvtársak, előre!

Ezt a vezényszót egy aranyszínű hajú, szurtos ember harsogta, aki fesztelenül széttaszigálta az embereket, mögötte, ékként hasítva a tömegbe, egyetemisták, munkások igyekeztek, és ezzel a lökdösésükkel mintha helyreállították volna a mozgást, a tömeg újra meglódult, az ének egységesebben és fenyegetőbben csendült fel, Szamgin körül az emberek kissé eltávolodtak egymástól, tágasabb lett, a menet suhogó nesze már elveszítette öblösségét, amely oly könnyedén elnyelte az emberi hangokat.

— Bizonyára valami disznóságot csinált valaki — jegyezte meg bűnbánóan Mitrofanov. — Vagy talán rosszul lett! Nem — felelt halkan Szamgin óvatos kérdésére —, nem űzöm a régi mesterségemet. Tudja: a szabadság hajnalán már vala-

hogy méltatlan dolog apró apró csirkefogókat lefülelni. Szeretnék elfelejteni mindent, mint a nagyböjt előtti engesztelő vasárnapon. Azonkívül megbízhatatlanság gyanújába estem, és így alkalmatlannak tartottak...

Az ének távolodott, a zászlók foltjai sötétedtek, a szél metsző hideget zúdított az emberekre, a tömegben mellékáramlatok keletkeztek, jobbra, balra; az emberek nyilván nem fértek be mindnyájan az utca szűk torkán, mögöttük pedig egyre nyomult a végtelen tömeg, a félhomályban egyszínű feketévé változott, még sűrűbb lett, de elveszítette valódiságát, és azt lehetett hinni, belőle árad a hideg szél. Szamgint észrevétlenül bal felé sodorták, az Arbat felé, de éppen ezt akarta. Itt Mitrofanov igen halk hangja hallhatóbb lett.

— Mindenki érti, hogy jobb kocsisnak lenni, mint lónak — folyt belőle sebesen a szó, és Szamginhoz simult. — De minek pénzt gyűjteni fegyverre: ez az, amit nem értek! Kivel kell harcolni, ha megengedték az osztályok egyesülését?

— No, ez nem komoly — mondta bosszúsan Szamgin, már nagyon unta Ivan Petrovicsot.

— Nem? De miért?

— A „feketeszázak" támadása esetén...

— Ah, vagy úgy! Nos... persze! Lám... És ki gyűjti? A szociáldemokraták?

— Nem tudom. Én ide megyek, Ivan Petrovics...

Mitrofanov mindkét kezével megragadta Szamgin kezét, erősen megszorította, és néhányszor megrázva, idegen hangon mondta:

— Régi ügy, Klim Ivanovics, de elmondom: volt, sőt talán most is van önök között egy kétkulacsos ember, aki kettétörte a pályámat...

— Téved — állapította meg szigorúan Szamgin.

— Bocsásson meg — mondta Mitrofanov, és sietősen elindult, néhány lépés után azonban megfordult és visszakiáltott: — De volt!

Válaszul e siránkozó kiáltásra, Szamgin vállat vont, s a hajdani rendőrügynök távolodó alakja után nézett, amely beleveszett a sötétbe, mint mindenki más ebben az órában.

A Mitrofanovval lezajlott kellemetlen jelenet lepergett róla, és nem zavarta meg hangulatát. A hideg alkony hamar szétkergette az embereket, a szélrózsa minden irányában haladtak, a levegőt megtöltötték hangjuk zsivajával, s a vidám hangokból kitűnt, hogy elégedettek, mert teljesítették kötelességüket.

Szamgin lassan lépkedett, s elméjében valamennyi „érvrendszer" lehetséges ellenvetéseit válogatta leendő cikkével szemben. Az ellenvetések gyorsan elpárologtak, mint az első esőcseppek az út porában, melyet felmelegített a nap heve. Emlékezete szolgálatkészen súgta az alkalmas szavakat, amelyek könnyed és szép formába öntötték az érdekes gondolatokat. Mindennemű félelemtől és aggodalomtól teljesen szabadnak érezte magát.

„Igen, volt itt egy fiú is?" — mosolyodott el gondolatban.

A már megritkult tömegen keresztülfurakodva újra átvágott a Nyikita-kapu előtti téren, egy irányban lépdelt a körúton az áradattal, s megelőzte Ljutovot, úgyhogy észre sem vette. Akkor ismert rá, amikor a nyughatatlan ember odaugrott, és a fülébe rikoltotta:

— Hihi! Itt vagyok Dunyasával, és épp azt mondom . . .

Szamgin hátrahőkölt; érezte, tudta, hogy Ljutov nyomban záporozni kezdi undorító kétértelmű tréfáit. Igen, igen: már valami ocsmányság volt a nyelve hegyén, már látszott fékevesztett arca kéjes fintorgásán. Hogy elébe vágjon, Szamgin maga szólalt meg, szaporán, ingerülten, gúnyosan:

— Nos, remélem, most már nem játszod tovább az elvetélt ördög szerepét. Rossz szerep. És elcsépelt, bocsáss meg. Egy ilyen tősgyökeres nyárspolgárnak, mint te, a nihilizmus nem jó álarc . . .

Erőt érzett magában ahhoz, hogy még egy sereg gorombaságot vágjon a fejéhez, Ljutov azonban felemelte fél kezét, mintha ütésre készülne, megigazította sapkáját, majd másik öklével oldalba döfte Szamgint, és hátralépve, kérdően még egyszer kibökte: — Hihi?

Szamgin vissza sem nézve, gyorsan elindult; félt, hogy harmadszor is megüti fülét ez az undorító: „Hihi."

М. Горький
Собрание сочинений в тридцати томах.
Том 20.
Государственное Издательство
Художественной Литературы
Москва 1952

A válogatást a szovjet harminckötetes kiadás (1949—1956) alapján az Európa Könyvkiadó szerkesztősége végezte

A válogatást ellenőrizte
WALDAPFEL JÓZSEF

63.4997 Kossuth Nyomda, Budapest
A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Apostol András
A szöveget az eredetivel egybevetette: Palotás Magda
A védőborítót és kötéstervet készítette: Rudas Klára
Képszerkesztő: Láng Pálné
Muszaki vezető: Siklós Béla
Keszult · 6 600 példányban, 35,8 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601-59 sz. szabvány szerint
EU5 — g — 6466